ORHAN PAMUK

Istanbul

Amintirile şi oraşul

Traducere din limba turcă şi note
de Luminița Munteanu

POLIROM
2011

Tatălui meu, Gündüz Pamuk
(1925-2002)

Frumusețea unei priveliști stăruie în melancolia ei.
Ahmet Rasim

Aici sălăşluiesc oameni care se desfată cu melancolia.
Yahya Kemal

1

Un alt Orhan

Pe vremea când eram copil am crezut, vreme de mai mulți ani, că undeva, pe străzile Istanbulului, într-o casă asemănătoare cu a noastră, își ducea viața un seamăn, un geamăn de-al meu, ba chiar un alt Orhan, aidoma cu mine. Nu-mi amintesc de unde și până unde, ori cum am ajuns să nutresc această convingere. Se prea poate ca ideea cu pricina să fi fost rodul unui proces îndelungat, plămădit din felurite confuzii, coincidențe, jocuri și temeri. Pentru a explica ce anume am simțit când a început să-mi încolțească în minte o asemenea fantezie, s-ar cuveni să istorisesc unul dintre momentele în care m-am confruntat cu ea în cel mai desluşit mod cu putință.

Când aveam cinci ani, am fost trimis să locuiesc o vreme în altă parte. Mama și tata se revăzuseră la Paris, după una

dintre certurile şi despărţirile lor obişnuite, iar eu şi fratele meu mai mare rămăseserăm la Istanbul, unde locuiam separat. Fratele meu stătea cu bunica şi cu grosul familiei în Blocul Pamuk din Nişantaşı. Eu fusesem expediat la mătuşa din partea mamei, în Cihangir. Pe unul dintre pereţii acelei case, în care fusesem întotdeauna întâmpinat cu dragoste şi cu zâmbetul pe buze, se găsea portretul unui băieţel, aşezat într-o ramă albă. Din când în când, mătuşa sau unchiul îmi arătau chipul de pe perete şi-mi spuneau zâmbind „uite, acela eşti tu!".

Da, copilul acela drăguţ, cu ochi mari aducea oarecum cu mine. Şi el avea un chipiu de felul celor pe care le purtam eu când ne duceam în oraş. Cu toate acestea, ştiam că nu era vorba chiar de portretul meu. (De fapt, era o reproducere kitsch, adusă de undeva din Europa, care înfăţişa un băieţel simpatic.) Era oare posibil ca acela să fi fost celălalt Orhan, la care mă gândeam mereu şi care locuia în altă parte?

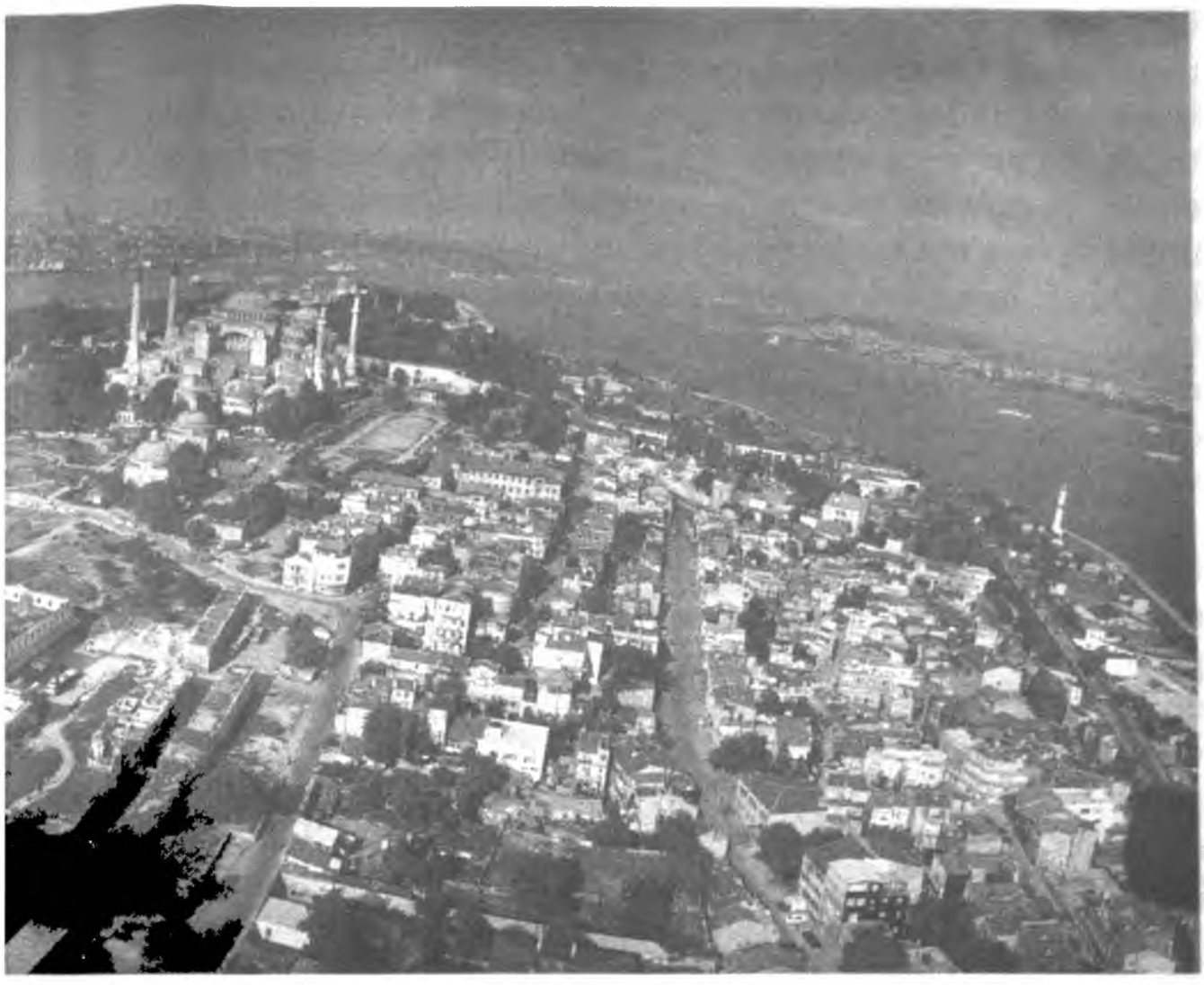

Dar şi eu începusem să locuiesc în altă parte. Era ca şi cum, pentru a mă putea întâlni cu seamănul meu, care-şi ducea viaţa într-o altă casă din Istanbul, fusesem nevoit să plec şi eu de acasă, însă întâlnirea aceea nu-mi aducea nici o satisfacţie. Îmi doream să revin la adevăratul meu cămin, cel din Blocul Pamuk. Când mi se spunea că în tabloul acela de pe perete eram eu, mă simţeam oarecum încurcat, iar fanteziile legate de mine, de portretul meu, de imaginea aceea care aducea cu mine, de seamănul meu, de o altă casă ajungeau să se confunde una cu alta, aşa încât nu-mi doream altceva decât să mă întorc acasă şi să rămân acolo pentru totdeauna, alături de familia mea.

Dorinţa mi s-a împlinit şi, peste puţin timp, am revenit în Blocul Pamuk. Cât despre fantezia cu celălalt Orhan, care locuia într-o altă casă din Istanbul, aceasta nu m-a părăsit niciodată. În copilărie, în tinereţe acest gând magic îmi stăruia

întotdeauna într-un cotlon al minții, în care puteam pătrunde cu uşurință. Când păşeam pe străzile Istanbulului în serile de iarnă, mă gândeam uneori fugar, cu înfiorare, că într-una dintre casele acelea a căror lumină portocalie tocmai o zăream atunci, în care îmi imaginam că vieţuiau oameni fericiți şi tihniți şi în care mă trudeam să pătrund cu privirile, vieţuia celălalt Orhan. Înaintând în vârstă, această plăsmuire s-a preschimbat în fantezie, iar fantezia, într-o scenă de vis. Uneori mă întâlneam în vis – întotdeauna într-o altă casă –, țipând ca atunci când ai un coşmar, cu celălalt Orhan, iar cei doi Orhan se priveau în tăcere, cu necruțătoare stăpânire de sine. Atunci îmi strângeam şi mai tare perna în brațe, şovăind între somn şi trezie, mă agățam cu şi mai multă îndârjire de casa, de strada mea, de spațiul în care locuiam. Iar când eram nefericit, începeam să-mi imaginez că urma să plec în altă casă, să mă îndrept spre o altă viață, unde se găsea celălalt Orhan, iar în vremea aceasta eram convins, într-o oarecare măsură, că eram, de fapt, celălalt Orhan şi-mi făcea plăcere să-mi imaginez cât de fericit era acesta. Aceste reverii îmi stârneau o asemenea beatitudine, încât nu mai simțeam nevoia să plec în altă parte.

Am ajuns, astfel, la ceea ce vreau să spun, de fapt: din ziua în care m-am născut, n-am părăsit niciodată casele, străzile ori cartierele în care am locuit. Faptul că, după cincizeci

de ani, am revenit în Blocul Pamuk (deşi, între timp, am mai locuit şi prin alte zone ale Istanbulului) şi că trăiesc în acelaşi loc în care m-a luat pentru prima oară mama în braţe, arătându-mi lumea, şi în care mi s-au făcut primele fotografii, are o anumită legătură cu ideea celuilalt Orhan, care locuieşte în altă parte a Istanbulului, şi cu mângâierea pe care mi-o aduce acest gând. Simt că imaginea care conferă poveştii mele ceva aparte, specific mie şi, prin mine, Istanbulului se leagă de statornicia mea în acelaşi loc, ba chiar în aceeaşi casă, unde am locuit vreme de cincizeci de ani, într-o epocă ce se caracterizează prin multitudinea migraţiilor şi prin creativitatea migratorilor: „Mai ieşi şi tu puţin din casă, du-te în altă parte, călătoreşte!", îmi spunea mereu mama cu tristeţe.

Există scriitori precum Conrad, Nabokov, Naipaul care şi-au schimbat cu succes limba, poporul, cultura, ţara, continentul, ba chiar şi civilizaţia. Ştiu că ceea ce mă defineşte pe mine este faptul că am rămas mereu ataşat de aceeaşi casă, de aceeaşi stradă, de acelaşi peisaj şi de acelaşi oraş, în aceeaşi măsură în care personalităţile lor creatoare s-au nutrit din exil sau pribegie. Ataşamentul meu faţă de Istanbul sugerează, aşadar, că soarta oraşului se confundă cu propria-mi soartă.

Flaubert, care, cu prilejul vizitei sale la Istanbul, petrecută cu o sută doi ani înainte de venirea mea pe lume, fusese impresionat de îmbulzeala care domnea în oraş şi de atmosfera aparte a acestuia, aprecia într-una dintre scrisorile sale că, după o sută de ani, Constantinopolul avea să devină capitala lumii. La vremea prăbuşirii şi dispariţiei Imperiului Otoman, urma să se împlinească tocmai contrariul acestei profeţii. Când m-am născut eu, Istanbulul cunoştea, în raporturile cu lumea, cele mai firave, mai mizere, mai mărginaşe şi mai stinghere zile ale istoriei sale bimilenare. De-a lungul întregii mele existenţe, Istanbulul s-a definit prin sentimentul prăbuşirii Imperiului Otoman, prin melancolia pe care ţi-o insuflau sărăcia şi ruinele răspândite prin oraş. Mi-am petrecut viaţa luptând cu această melancolie sau, aşa cum fac toţi istanbulezii, sfârşind prin a o adopta eu însumi.

Toţi cei mânaţi de dorinţa de a afla o noimă propriei existenţe încearcă să-şi dea seama, măcar o dată în viaţă, ce

semnificație îmbracă locul şi timpul în care s-au născut. De ce ne-am născut în acest colț de lume, la o dată anume? Oare ne meritäm familia, țara, oraşul în care am venit pe lume, pe care avem oarecum sentimentul că le-am câştigat la loterie, pe care lumea se aşteaptă să le iubim şi, pe care, în cele din urmă, sfârşim prin a le îndrăgi din toată inima? Uneori mă socotesc ghinionist pentru că m-am născut la Istanbul – un oraş îmbătrânit, care păleşte, copleşit de umilință, de sărăcie şi melancolie, îngropat progresiv în ruinele, în cenuşa unui imperiu prăbuşit. (O voce interioară îmi spune însă că, de fapt, este vorba de un noroc.) Mă gândesc uneori şi că, dacă e să invocăm starea materială, am avut norocul de a mă naşte la Istanbul, într-o familie cu dare de mână. (Unii au afirmat şi contrariul.) În cea mai mare parte a timpului îmi dau seama că Istanbulul, în care m-am născut şi în care mi-am petrecut întreaga viață, se confundă incontestabil cu destinul meu, la fel ca trupul, de care m-am convins singur că nu trebuie să mă plâng (preferam să fiu mai robust şi ceva mai arătos!), şi ca sexul meu (oare dacă aş fi fost femeie, problema sexualității mi s-ar fi părut mai puțin însemnată?). Această carte se referă tocmai la destinul de care vorbeam...

M-am născut la 7 iunie 1952, cu puțin timp după miezul nopții, la Istanbul, într-un mic spital privat din cartierul Moda. Noaptea, culoarele spitalului şi lumea erau cufundate-n tăcere. Pe planeta noastră nu se petrecea nimic cutremurător, dincolo de cenuşa şi de limbile de foc ale vulcanului Stromboli din Italia, care începuse să erupă cu două zile în urmă. Prin ziare nu găseai decât ştiri mărunte, precum scurte consemnări privitoare la soldații turci care luptau în Coreea de Nord şi unele zvonuri, de obârşie americană, privitoare la intenția nord-coreenilor de a folosi arme biologice. Adevăratele ştiri, pe care mama le citise cu băgare de seamă, asemenea majorității istanbulezilor, cu ore bune înainte de a mă naşte pe mine, se refereau la „oraşul nostru": negustorul de textile care identificase în ziua anterioară cadavrul unui hoț recidivist ce fusese surprins cu două nopți în urmă pe când încerca să pătrundă, pe fereastra de la baie, într-o casă din Langa, purtând

pe chip o mască înfricoşătoare, pentru ca apoi să fie încolţit într-un depozit de cherestea, după ce fusese alergat pe străzi de paznici şi de „curajoşii" elevi de la Internatul Konya, şi să se sinucidă, nu înainte de a profera injurii la adresa poliţiştilor, ajunsese la concluzia că acelaşi tâlhar îi jefuise şi lui magazinul din Harbiye cu un an înainte, în plină zi, sub ameninţarea armei. Mama citea acele ştiri singură, la spital, pentru că, aşa cum avea să-mi povestească după ani de zile cu oarecare mânie şi tristeţe, tata se plictisise curând după internarea ei, căci naşterea trena, şi se dusese să se vadă cu nişte prieteni. În camera de naşteri a spitalului n-o însoţise decât sora ei, care izbutise să sară gardul grădinii la o oră târzie din noapte. Când m-a văzut prima oară, mama s-a gândit că eram mai slab, mai fragil, mai plăpând decât fratele meu, cu doi ani mai mare.

Ar fi trebuit să spun, de fapt, „pesemne că s-a gândit". În turcă este mai potrivit să apelăm la trecutul narativ, în *-miş*, care mie îmi place foarte mult şi de care ne folosim când istorisim vise, basme şi alte întâmplări pe care nu le-am trăit direct, sau când povestim ceea ce se petrecea pe vremea când eram în leagăn, în cărucior sau când prindeam să facem primii paşi. Căci aceste prime experienţe de viaţă ne sunt relatate de părinţi la ani de zile după consumarea lor, aşa încât ne ascultăm, înfioraţi de plăcere, propria poveste, cu sentimentul că este vorba de primele cuvinte ori de primii paşi ai altcuiva. Simţământul acesta încântător, care ne duce cu gândul la mulţumirea pe care o încercăm când ne vedem pe noi înşine în vis, ne strecoară în suflet o deprindere care ne va otrăvi apoi întreaga viaţă: ne facem, aşadar, un obicei din a afla de la alţii sensul lucrurilor pe care le trăim – chiar şi al celor mai profunde desfătări pe care le gustăm. Căci, la fel ca în cazul acestor „amintiri" din prima copilărie pe care, ascultându-le relatate de alţii, ni le însuşim cu entuziasm şi despre care credem mai apoi că au început să ne revină treptat în minte, aşa încât le povestim celorlalţi cu deplină convingere, ceea ce spun ceilalţi despre feluritele lucruri pe care le săvârşim în viaţă devine, după o vreme, o amintire care contează chiar mai mult decât ceea

ce am trăit cu adevărat, nemaifiind rodul gândurilor noastre. De cele mai multe ori aflăm, aşadar, tâlcul oraşului în care trăim de la ceilalţi, aşa cum se întâmplă şi când este vorba de existenţa noastră.

Ori de câte ori îmi însuşesc ceea ce relatează alţii despre mine şi despre Istanbul, comportându-mă de parcă la mijloc s-ar afla propriile mele amintiri, îmi vine să spun: „S-ar zice că pe vremuri pictam, că m-aş fi născut la Istanbul, că aş fi fost un copil oarecum curios şi că mai apoi, la douăzeci şi doi de ani, m-aş fi apucat să scriu romane, fără să ştiu de ce". Mi-aş fi dorit să-mi scriu cartea într-un astfel de limbaj, căci acesta îţi permite să-ţi istoriseşti viaţa ca şi cum ar fi vorba de trăirile altcuiva şi, pe de altă parte, o face să semene cu un vis plăcut, în care vocea şi voinţa ta se estompează. Dar limbajul acesta de basm mi se pare neconvingător, căci ne prezintă existenţa ca pe o simplă pregătire pentru o a doua viaţă, mai adevărată, mai luminoasă, la care ar urma să ne deşteptăm mai târziu, ca dintr-un vis. Căci cea de-a doua viaţă pe care ar putea-o trăi cei ca mine nu este altceva decât cartea pe care o ţii tu acum în mână, cititorule, iar aceasta atârnă de luarea ta aminte! Eu am să-ţi arăt onestitate, iar tu – îngăduinţă.

2

Fotografiile din întunericul casei-muzeu

Locuiam cu toții – mama, tata, fratele meu mai mare, bunica dinspre tată, unchii şi mătuşile mele – la diversele etaje ale unui bloc cu cinci niveluri. Cu aproximativ un an înainte de a mă naşte eu, clădirea impunătoare de piatră de alături, în ale cărei încăperi şi aripi îşi dusese până atunci traiul tot neamul, la fel ca marile familii otomane, fusese abandonată şi închiriată unei şcoli primare private, căci pe terenul viran din imediata ei apropiere fusese ridicat, în 1951, un bloc „modern", unde locuiam şi noi, la etajul al patrulea, iar pe uşa de la intrarea acestuia fusese aşezată cu mândrie, după moda vremii, inscripția „Blocul Pamuk". În primii ani, la fiecare dintre aceste etaje, unde ajungeam purtat în brațe de mama,

se găseau unul sau două piane. Fratele tatei şi unchiul meu, pe care mi-l amintesc citind mereu gazetele, se căsătorise ultimul şi se mutase, cu mătuşa şi cu pianul lui, la primul etaj, unde urma să locuiască o jumătate de veac, privindu-i de la fereastră pe cei care treceau pe stradă. Aceste piane, pe care nu le folosea nimeni, îmi provocau melancolie şi dezolare.

Nu numai faptul că nu cânta nimeni la pian, ci şi faptul că bufetele cu vitrină, care gemeau de porţelanuri chinezeşti, de tot soiul de ceşti, servicii, zaharniţe şi tabachere de argint, de pahare de cristal, de flacoane cu pulverizator pentru apă de trandafiri, de farfurii, de vase pentru arome (printre ele fusese strecurată cândva şi o maşină de jucărie), erau mereu încuiate, că suporturile de carte cu intarsii de sidef şi suporturile de turbane atârnate pe pereţi nu erau folosite niciodată, că paravanele, care vădeau influenţe japoneze şi de tip Art Nouveau, nu mascau nimic, că uşile cu geamuri ale bibliotecii în care se vedeau înşirate cărţile de medicină legate în piele, năpădite de praf, vechi de douăzeci de ani ale celuilalt unchi, care emigrase în America, nu se deschideau niciodată îmi trezea sentimentul că toate acele obiecte care sufocau saloanele, la fiecare etaj în parte, erau etalate acolo mai degrabă cu gândul la moarte decât la viaţă. (Se întâmpla uneori ca vreo măsuţă ori vreun cufăr gravat să migreze în chip misterios dintr-un salon în altul, adică de la un etaj la altul.)

Uneori, când ne aşezam cum nu se cuvenea în fotoliile cu intarsii de sidef şi arcuri de argint, bunica ne lua la rost: „Ia staţi cum trebuie!". Faptul că interioarele nu erau aranjate ca nişte încăperi confortabile, în care cei din casă să-şi poată petrece timpul în tihnă, ci ca nişte mici muzee amenajate cu gândul la nişte vizitatori imaginari, despre care nu se ştia niciodată când urmau să se ivească, ascundea, desigur, o intensă dorinţă de occidentalizare. (Cel care nu ţine post în luna Ramadanului are mai puţine mustrări de conştiinţă aici, printre bufete şi piane, decât într-o casă în care lumea obişnuieşte să şadă turceşte, pe divane şi perne.) Pentru că nu se ştia prea bine la ce era bună occidentalizarea, dincolo de faptul că te scutea de prescripţiile religioase, utilizarea

saloanelor ca spații de expunere în care erau așezate la vedere, într-un spirit profund deprimant (și, uneori, poetic), felurite simboluri ale occidentalizării și bunăstării, la care locatarii nu recurgeau decât prea puțin, s-a răspândit, în răstimp de cincizeci de ani, nu doar la Istanbul, ci în întreaga Turcie, începând să fie dată uitării pe la sfârșitul anilor 1970, odată cu pătrunderea televizoarelor în casele oamenilor. Îmi aduc aminte că până și în acei ani în care plăcerea de a ne reuni în fața televizoarelor, de a tăifăsui și a râde urmărind cine știe ce film sau știre transformase saloanele din mici muzee în mici săli de cinematograf, mai întâlneam familii de modă veche care-și așezau televizoarele în niște încăperi ce aduceau a holuri de trecere și care nu-și descuiau saloanele decât la sărbători sau la primirea unor oaspeți foarte speciali. Pentru că se circula neîncetat de la un etaj la altul, ca între diversele aripi ale unei reședințe mari și impunătoare, ușile apartamentelor din Blocul Pamuk rămâneau, în cea mai mare parte a timpului, descuiate. Pe vremea când fratele meu mai mare începuse să meargă la școală, îi ceream uneori voie mamei, dimineața, să urc la etajul de deasupra, sau urcam împreună cu ea și, în timp ce bunica se mai afla încă în pat, mă jucam singur pe covoarele mari și grele, în salonul pe jumătate cufundat în întuneric care, mai cu seamă în prima parte a zilei, aducea cu prăvălia unui anticar, din pricina perdelelor de tul și a blocurilor de pe cealaltă parte a străzii, aflate foarte aproape. Când îmi seca fantezia, după ce mă jucasem de-a „garajul", înșirându-mi obsesiv, una lângă alta, mașinuțele aduse din Europa, pentru a le parca, sau după ce mă jucasem de-a „m-am ridicat de la pământ", imaginându-mi că puzderia de covoare, care se întindeau până și pe holuri, închipuia niște mări, iar fotoliile și mesele, niște insulițe răsărite pe întinderea lor, și sărind de pe un obiect pe altul fără a atinge pământul (la fel ca Baronul lui Calvino, care-și petrecuse întreaga viață sărind dintr-un copac în altul, fără a coborî vreodată pe pământ), sau mai cu seamă după ce visasem, de plictiseală, așa cum aveam să fac de-a lungul întregii mele vieți, că locul în care mă aflam (camera, salonul, sala de clasă, dormitorul de pe

vremea armatei, salonul de spital, biroul de funcționar) era cu totul altceva, când oboseam de atâta călărit pe brațul fotoliului şi de atâta mânat trăsura, aşa cum văzusem că se făcea cu trăsurile din Heybeliada, mă uitam disperat la măsuțele, la mesele, la zidurile care mă înconjurau, aşteptând să descopăr ceva distractiv şi nu reuşeam să văd nimic amuzant, cu excepția fotografiilor.

Pe vremea aceea credeam că rostul pianelor se lega de etalarea fotografiilor înrămate, căci şi la etajele inferioare erau folosite în acelaşi scop. Toate suprafețele orizontale din camera de zi şi din salonul bunicii erau înțesate de fotografii înrămate, de cele mai felurite mărimi. În ungherul cel mai însemnat, pe peretele de deasupra şemineului, în care nu se făcea niciodată focul, erau atârnate, în rame separate, nişte ditamai fotografiile retuşate şi colorate care-i înfățişau pe bunicul, mort în 1934, şi pe bunica. Cei care pătrundeau în salonul-muzeu îşi dădeau seama imediat, după locul în care erau aşezate acele fotografii şi după modul în care priveau cei doi spre aparatul de fotografiat, stând, totodată, uşor răsuciți unul spre celălalt, ca regii şi reginele din Europa pe care încă îi mai vedeam pe atunci pe timbrele unor state europene, că povestea începea cu ei.

Amândoi erau originari din târgul Gördes[1], aflat în apropiere de Manisa, şi proveneau dintr-o familie care era supranumită de localnici Pamuk[2], căci toți aveau pielea şi părul foarte deschise la culoare. Bunica avea sânge caucazian – caucazienii furnizaseră haremului otoman, vreme de secole, fete înalte şi frumoase. Tatăl ei imigrase în Anatolia pe vremea Războiului ruso-turc din 1877-1878, familia se mutase mai târziu la Izmir (se vorbea din când în când despre casa de la Izmir, lăsată de izbelişte), iar de acolo venise la Istanbul, unde bunicul studiase ingineria în construcții. În anii 1930, bunicul câştigase mult de pe urma construcțiilor de căi ferate, în care proaspăt întemeiata Republica Turcia investise

1. Oraş în provincia Manisa, situată în zona egeeană a Turciei, renumit pentru manufactura de covoare.
2. Bumbac (turc.).

sume considerabile, pusese pe picioare o fabrică ce producea articole foarte variate, de la funia necesară pentru uscarea tutunului până la odgoane – aceasta se afla pe malul râului Göksu, care se vărsa în Bosfor – şi murise în 1934, la vârsta de cincizeci şi doi de ani, lăsând în urmă o avere serioasă, pe care tata şi unchiul n-aveau s-o poată da gata nici după ce se lansaseră în tot soiul de afaceri şi dăduseră faliment în repetate rânduri.

Pe peretele dinspre salon al biroului erau aşezate, conform unei simetrii riguroase, nişte fotografii mari care înfăţişau noua generaţie şi pe care acelaşi fotograf pasionat de retuş le mâzgălise în culori pastelate. Unchiul meu Özhan, care studiase medicina, care emigrase în America şi nu mai putuse reveni în Turcia pentru că nu-şi făcuse armata, oferindu-i astfel bunicii pretextul de a trăi într-o atmosferă de doliu perpetuu, era corpolent. Unchiul Aydın, care era mai mic decât el şi care locuia la primul etaj, purta ochelari şi, la fel ca tata, studiase ingineria, după care intrase de tânăr în afaceri de anvergură, în domeniul construcţiilor, fără a reuşi să le ducă la bun sfârşit. Cât despre mătuşa mea dinspre tată, care se căsătorise şi abandonase pianul după ce i se devotase ani de zile, făcând chiar studii la Paris, aceasta locuia cu soţul ei, care era asistent la Facultatea de Drept, în apartamentul de la mansardă, unde urma să mă mut eu peste ani de zile şi unde locuiesc şi acum, când scriu această carte.

De cum pătrundeam din birou în adevăratul salon, pe care lustrele de cristal îl făceau să pară şi mai melancolic, printre fotografii neretuşate, în alb-negru, de dimensiuni mai mici, viaţa devenea brusc mai alertă: fotografii de la logodna şi de la nunta fiecăruia dintre fraţi, fotografii făcute de cine ştie ce fotograf chemat cu prilejul unei zile speciale, primele fotografii color primite de la unchiul din America, fotografii făcute prin parcurile din Istanbul, pe ţărmurile Bosforului, la o masă de bairam la care participa toată familia, în Piaţa Taksim, la o nuntă la care ne duseserăm cu toţii – mama, tata, fratele meu şi cu mine –, în grădina vechii case, aflate alături, în faţa maşinii bunicului şi în faţa maşinilor unchilor mei, precum şi în faţa uşii de la intrarea în bloc. Priveam

fotografiile, deşi le mai contemplasem de sute de ori cu de-amănuntul, ori de câte ori intram în salonul acela ticsit de lucruri, iar ele nu se schimbau niciodată, dincolo de unele împrejurări excepţionale, precum înlocuirea fotografiei primei soţii a unchiului din America cu fotografia celei de-a doua soţii, la fel ca într-un muzeu de pe vremuri, aranjat o dată pentru totdeauna.

Cu fiecare nouă privire aruncată fotografiilor percepeam însemnătatea existenţei şi a anumitor clipe desprinse din ea, protejate de trecerea timpului şi puse în evidenţă prin aşezarea într-o ramă. Faptul că-l priveam pe unchiul într-o fotografie făcută cu treizeci de ani în urmă şi că-l vedeam, în acelaşi timp, chestionându-l pe fratele meu în legătură cu o problemă la matematică, sau faptul că-l priveam pe tata într-o fotografie făcută pe vremea când avea cinci ani, aşa cum mi se făcuse şi mie, şi când purta plete, ca fetele, şi că-l vedeam, în acelaşi timp, răsfoind ziarul şi urmărind bancurile care se spuneau într-o încăpere plină de lume, aşa cum deduceam din zâmbetul de pe chipul lui, mă făcea să simt că viaţa ne fusese dăruită tocmai pentru a trăi acele momente aparte, ce fuseseră imortalizate şi aşezate în rame. Bunica arăta la răstimpuri înspre imaginile înrămate care se găseau pe mese şi pe pereţi, vorbind despre bunicul mort înainte de vreme de parcă ar fi vorbit despre un întemeietor de stat,

ceea ce nu făcea decât să sublinieze dilema viață-clipă nepereche, banalitate-solemnitate. Pricepeam, pe de o parte, plin de umilință, însemnătatea și semnificația acelor clipe speciale care se împotriveau curgerii timpului, degradării oamenilor și lucrurilor și care erau păstrate în rame, dar eram sătul, pe de altă parte, de ele.

În primii ani ai copilăriei îmi plăceau nespus serile, când întreaga familie se reunea la cină, pusă pe glume, mesele de prânz prilejuite de Sărbătoarea Dulciurilor și de Sărbătoarea Jertfei[1], mesele de Revelion, la care participam mereu în ciuda faptului că, pe măsură ce înaintam în vârstă, îmi spuneam de fiecare dată „anul viitor n-am să mai vin", precum și tombolele care urmau după ele și la care participau toți cei de față. Mesele acelea cu multă lume, glumele schimbate de comeseni, râsetele unchiului, amețit de rachiu sau vodcă, sau ale bunicii, stimulată de berea din care abia gustase mă făceau să simt că viața din afara ramei era cu mult mai amuzantă și, totodată, îmi dădeau iluzia că fericirea reprezenta sentimentul de încredere împărtășit cu o familie, cu un grup de oameni, plăcerea de a schimba glume cu ei, senzația de tihnă sugerată de asemenea lucruri. Știam, pe de altă parte, dintotdeauna cât de necruțător se purtau unele cu altele, când se încingeau, din vreme-n vreme, disputele pentru avere, rudele acelea ale mele care râdeau, se distrau și-și stăteau alături la lungile mese de bairam. Când eram acasă, în apartamentul nostru, mama ne explica furioasă, mie și fratelui meu, cine ne făcea rău nouă – adică familiei noastre-nucleu, alcătuite din patru persoane, care făcea parte din marea familie –, vorbindu-ne despre „mătușa voastră", „unchiul vostru", „bunica voastră". Împărțirea unor bunuri, a acțiunilor de la fabrica de frânghii ori a câte unui etaj stârnea de fiecare dată dispute, certuri și supărări de lungă durată. Poate

---

1. Este vorba de cele două mari sărbători islamice de peste an: sărbătoarea care încheie postul din luna Ramadan (*Şeker Bayramı* sau *Ramazan Bayramı*) și sărbătoarea care încheie perioada pelerinajului la Mecca, asociată cu jertfe și pomeni (*Kurban Bayramı*).

că izbuteam să uit pentru o vreme, printre glumele rostite de cei reuniți la etajul bunicii, de asemenea istorii întunecate, care aduceau cu crăpăturile ivite pe fotografiile înrămate de pe piane, protejate de geamuri delicate, ce imortalizau clipe fericite, dar intuiam, încă de mic copil, că vorbele acelea hazlii ascundeau calcule şi aluzii tainice. Observam că până şi servitoarele micilor familii-nucleu ce alcătuiau marea familie (Esma Hanım a noastră, de pildă) socoteau de datoria lor să se ciorovăiască, în acelaşi spirit de confruntare, cu servitoarele celorlalte (de pildă, cu Ikbal, servitoarea mătuşii).

— Ai auzit ce-a zis Aydın? spunea a doua zi mama, la micul dejun.

— Ce-a zis? întreba tata, mânat inițial de curiozitate.

După ce asculta ce i se relata, replica „Las-o baltă, pentru numele lui Dumnezeu!", închizând astfel subiectul, după care se cufunda din nou în gazeta pe care o citea.

Chiar dacă nu simțeam, după toate acele ciorovăieli, că familia, care încă mai purta amprenta marilor familii otomano-istanbuleze tradiționale, ai căror membri îşi duceau cu toții traiul sub acoperişul aceluiaşi conac de lemn, scăpăta şi se destrăma treptat, intuiam ceea ce se petrecea după faptul că tata şi unchiul dădeau mereu faliment, după faptul că se apucau, nici una, nici două, de alte afaceri, precum şi după absențele din ce în ce mai frecvente ale tatei. Când ne ducea, din vreme în vreme, în vizită la „bunica maternă", mama îi povestea acesteia, în timp ce eu şi fratele meu ne jucam prin camerele casei înțesate de fantome din Şişli, ca să ne mai treacă timpul, că lucrurile mergeau prost, iar bunica îi sugera să-şi păstreze cumpătul, făcându-ne să întrezărim că, în eventualitatea în care mama ar fi revenit la ea, clădirea aceea cu trei etaje, năpădită de praf, în care locuia singură nu era deloc atrăgătoare.

Dincolo de mâniile trecătoare de care se lăsa cuprins uneori, tata era o persoană cât se poate de mulțumită de viața pe care o ducea, de sine, de aspectul său atrăgător, de inteligența şi de soarta sa şi nu-şi ascundea deloc această satisfacție, vădind o candoare şi un farmec ce nu aveau să-l părăsească

niciodată. Îmi amintesc cum obişnuia să fluiere de zor prin casă, cum se contempla în oglindă, încântat de sine, storcând câte o lămâie ca să-şi netezească părul cu sucul ei, în chip de briantină. Îi plăcea să glumească, să se folosească de jocuri de cuvinte şi de formulări menite să deştepte confuzie, să recite poezii, să-şi etaleze inteligența, să urce în avioane şi să plece departe. Nu era deloc genul de tată care să te dojenească, să-ți interzică ceva sau să te pedepsească. Obişnuiam, mai cu seamă în primii ani ai copilăriei, să hoinăresc împreună cu el, iar când îl însoțeam percepeam lumea ca pe un loc distractiv, în care îți făceai apariția pentru a fi fericit.

În vreme ce tata ocolea discret răul, adversitatea sau ceea ce era, pur şi simplu, anost, mama ne avertiza mereu asupra pericolelor care ne pândeau, formula interdicții şi lua, încruntată, măsuri îndreptate împotriva aspectelor neplăcute ale vieții. Aceasta o făcea să fie mai puțin amuzantă decât tata dar, pentru că ne dedica mai mult timp decât el, care evada de acasă ori de câte ori i se ivea prilejul, eram foarte dependent de dragostea, de afecțiunea ei. Faptul că eram nevoit să concurez cu fratele meu pentru a mă bucura de această dragoste constituia una dintre realitățile fundamentale ale vieții mele – realitate pe care am aflat-o de îndată ce am devenit conştient de propria-mi existență.

Răul pe care mi l-ar fi putut pricinui autoritatea, forța și puterea tatei, de care am fost lipsit, a fost înlocuit, în foarte mare măsură, de lupta și rivalitatea crâncenă în care m-am angajat cu fratele meu spre a beneficia de dragostea mamei. Pe vremea aceea n-aveam cum să percep acest lucru așa cum o fac acum. Pentru că, la început, concurența cu fratele meu nu ieșea niciodată în evidență în mod vădit, ci putea fi intuită din faptul că ne imaginam mereu antrenați într-un joc în care ne socoteam a fi altcineva. De cele mai multe ori nu ne înfruntam în chip de Orhan și Șevket, ci împrumutam înfățișarea unor fotbaliști ori a unor eroi cu care ne identificam, fiecare în parte. Era ca și cum întrupând acele personaje reale sau imaginare care se confruntau și se războiau în locul nostru, am fi uitat că, de fapt, cei care se certau și se răneau, se umileau reciproc și se băteau eram noi, cei doi frați, căci ne dăruiam trup și suflet jocului și harței noastre, care se sfârșeau întotdeauna cu lacrimi și sânge. După cum urma să calculeze și să-mi destăinuie mai târziu fratele meu, care avea să fie pasionat toată viața de statistica succesului, de detaliile și inventarul victoriei părții câștigătoare, nouăzeci la sută dintre jocurile și luptele în care ne angajam pe atunci erau câștigate de el.

Când mă cuprindea disperarea, când eram nefericit, când mă plictiseam, ieșeam din apartamentul nostru fără să spun nimic nimănui și fie mă duceam jos, la vărul meu, să mă joc, fie, cel mai adesea, urcam la etajul bunicii. („În copilărie

n-am spus nici măcar o dată că mă plictisesc, aşa cum spun ceilalţi copii", afirmase o dată mama.) Aveam impresia că deşi interioarele semănau atât de mult unul cu altul, deşi foarte multe obiecte erau identice, de la serviciile de masă la zaharniţe, de la fotolii la scrumiere, fiecare etaj reprezenta o lume, un meleag cu totul aparte. Îmi plăcea să mă duc şi să mă joc în salonul bunicii, în ciuda aspectului său dezolant, a faptului că era înţesat de obiecte, sau poate tocmai din această cauză, aşa cum îmi plăcea să visez în semiobscuritatea acelei încăperi cu aer de muzeu, a vazelor, a ramelor cu fotografii, a măsuţelor, imaginându-mi că mă aflam în cu totul alt loc.

Într-o reverie la care obişnuiam să mă dedau seara, când întreaga familie se reunea în acel salon, la lumina lămpilor, apartamentul bunicii devenea cabina căpitanului unui mari corăbii. Noi întruchipam atât echipajul, condus de căpitan, cât şi călătorii acelui vas care înainta prin furtună şi eram cuprinşi de îngrijorare, căci valurile deveneau din ce în ce mai mari. În acea plăsmuire, care împrumuta mult din fanteziile pe care le ţeseam noaptea, când stăteam în pat şi auzeam fluierele pline de tristeţe ale marilor vapoare care treceau pe Bosfor, simţeam, mândru, că soarta corăbiei, soarta noastră, a tuturor depindea de mine.

Dincolo de această himeră, care te trimitea cu gândul, printre altele, la eroii benzilor desenate ale fratelui meu, intuiam însă, la fel ca atunci când mă gândeam la Allah, că soarta mulţimilor care alcătuiau oraşul nu coincidea cu soarta noastră, pentru simplul motiv că noi eram înstăriţi. Însă în anii următori, când marea familie şi mica familie sărăceau treptat, fărâmiţate de breşe şi rupturi care surveneau din cele mai tainice unghere, îndreptându-se rapid spre dispariţie din pricina falimentelor tatei şi unchiului, a împărţirii averilor şi a disputelor dintre părinţii mei, încercam o anumită melancolie ori de câte ori mă duceam în vizită în apartamentul bunicii. Sentimentul de înfrângere, de irosire şi melancolie pe care i-l conferea Istanbulului prăbuşirea Imperiului Otoman ne ajunsese, în cele din urmă, şi pe noi, chiar dacă sub un alt pretext şi cu o oarecare întârziere.

3

„Eu"

În clipele de fericire – copilăria mea abundă în ele – aveam sentimentul că nu existența mea, ci lumea în sine era un loc bun, frumos, plăcut, însorit. O mâncare ce-mi displăcea, un gust dezagreabil, un ac ce mi se-nfigea în deget, momentele în care muşcam furios şipcile unei cuşti de lemn (numită, nu ştiu de ce, „țarc") în care eram închis când eram mic, ca să nu fug, sau orele de plâns insistent, aşa cum se întâmpla într-una dintre cele mai înspăimântătoare amintiri din copilărie, când îmi prinsesem degetul la portiera maşinii unchiului meu (o vizită plină de temeri la un doctor care mi-a făcut radiografie) nu erau învățăminte privitoare la eul meu, ci la ideea de rău şi suferință, de care trebuia să te fereşti. Printre fluxurile şi refluxurile conştiinței mele, printre tot soiul de fantasme, eram însă copleşit treptat, ca de un simțământ de vinovăție, de sentimentul că eram eu, că la mijloc se găsea un „eu".

Cum fratele meu, care era cu doi ani mai mare decât mine, începuse să meargă la şcoală, între patru şi şase ani m-am distanţat de sentimentul de tovărăşie şi camaraderie care se statornicise între noi. În acei doi ani şcolari, în care m-am simţit ceva mai bine pentru că izbutisem să mă desprind de sub dominaţia lui, să scap de sentimentul de rivalitate pe care mi-l deştepta şi pentru că Blocul Pamuk îmi rămânea cu totul mie pe parcursul unei bune părţi din zi, aşa cum se-ntâmpla şi cu afecţiunea şi interesul mamei, am descoperit, pe de o parte, singurătatea şi am acumulat, pe de altă parte, primele amintiri zguduitoare, pe care nu aveam să le pot uita niciodată.

Îl puneam pe fratele meu să-mi citească baloanele cu dialoguri din revistele cu benzi desenate pe care şi le cumpăra iar apoi, când el era la şcoală, deschideam din nou revistele şi „citeam", din amintiri, ceea ce-l auzisem citind pe el. Într-o după-amiază blândă şi caldă, când fusesem aşezat în patul meu pentru somnul de prânz şi când, neputând adormi imediat, mă uitam prin revista *Tommiks*, am băgat de seamă că mi se întărise jucărica (mama îi spunea „cocoşel"). Faptul acesta se petrecea în timp ce mă uitam la o piele-roşie pe jumătate despuiată. Bărbatul cu pricina, care avea legată în jurul mijlocului o sforicică subţire, purta, de la pântece în jos, o bucată de pânză desfăşurată ca un drapel, care-i ascundea „cocoşelul", iar în mijlocul acelei pânze era desenat un cerc.

Într-o altă zi, când stăteam întins sub plapumă, îmbrăcat în pijama şi pregătit pentru acelaşi somn de după-amiază, vorbind cu ursuleţul pe care-l aveam de când lumea, am simţit aceeaşi îmbătoşare. Prefacerea aceasta, a cărei magie nu reuşeam s-o pricep, dar pe care nu doream s-o vadă şi alţii, se petrecuse pentru că tocmai atunci îi spuneam ursuleţului meu „am să te mănânc!". Strania învârtoşare s-a petrecut şi cu alte prilejuri când mi-am luat ursuleţul, de care nu mă simţeam peste măsură de ataşat, şi când l-am ameninţat. Auzisem replica „am să te mănânc" mai ales în momentele terifiante ale basmelor pe care mi le istorisea mama. Acei *daeva* care, în literatura clasică iraniană, erau fraţi cu diavolii, cu djinnii şi care fuseseră înfăţişaţi de către miniaturişti, cu patru secole în urmă, sub forma unor monştri înspăimântători, mărunţi la trup şi înzestraţi cu coadă, deveniseră, odată cu trecerea de la cultura persană la cea turcă şi apoi la basmele istanbuleze, uriaşi. Îmi făcusem o idee despre ei văzând coperta unei mici antologii cu *Basmele din Dede Korkut*[1]. Aici, un monstru pe jumătate despuiat, întocmai ca pieile-roşii, forţos şi oarecum nesuferit, părea să stăpânească întreaga lume.

În basmele pe care mi le depăna mama, cuvintele „am să te mănânc" aveau nu numai sensul de „a mânca" şi „a înghiţi", ci şi sensul de „a ucide", „a nimici" pe cineva. Cam în aceiaşi ani, unchiul îşi cumpărase un mic aparat de proiecţie şi începuse să închirieze, de la atelierul unui fotograf din Nişantaşı, filme de scurt metraj, cu durata de zece-douăsprezece minute (Charlot, Walt Disney, Laurel şi Hardy), pe care le proiecta pe peretele de deasupra şemineului (fotografiile bunicului şi ale bunicii erau date atunci jos cu mare ceremonie), cu ocazia sărbătorilor, a Revelionului, în faţa

---

1. Ciclu epic, în proză şi versuri alternante, care datează, probabil, de la sfârşitul secolului al X-lea şi care reflectă perioada de tranziţie a turcilor oguzi (strămoşi direcţi ai turcilor din Turcia actuală) de la nomadism la viaţa sedentară. O parte dintre episoadele pe care le include circulă şi sub formă de povestiri sau basme independente.

întregii familii. Colecția unchiului includea un filmuleț de scurt metraj semnat de Walt Disney, care n-a putut fi proiectat decât de două ori, şi aceasta din cauza mea. În filmul de care vorbesc, micul Mickey Mouse era alergat de un monstru primitiv, înapoiat la minte, greoi şi mare cât un bloc, se ascundea în fundul unui puț, iar apoi, când uriaşul smulgea puțul din pământ şi sorbea apa din el ca pe un pahar cu apă, se rostogolea în gura uriaşului – moment în care Orhan începea să plângă în hohote. Tabloul *Saturn devorându-l pe unul dintre fiii săi* de Goya, care se află la Muzeul Prado şi în care am observat imaginea unei ființe omeneşti minuscule răpite de pe pământ şi sfâşiate de un gigant, continuă să mă înspăimânte şi acum.

O dată, pe la prânz, când era ora mea de somn şi când îmi amenințam din nou ursulețul, simțind, pe de altă parte, o ciudată afecțiune față de el, uşa s-a deschis pe neaşteptate, iar tata m-a zărit o clipă cu pantalonii în vine şi cocoşelul învârtoşat. Uşa s-a închis la loc ceva mai încet decât se deschisese, dar cu o venerație pe care o percepusem chiar şi atunci. Tata obişnuia să vină acasă în pauza de prânz, să mănânce, să doarmă puțin, iar apoi să intre la mine în cameră şi să mă sărute, înainte de a se întoarce la slujbă. Eram frământat oarecum de sentimentul că greşisem cu ceva, ba mai rău, că făcusem ceea ce făcusem din pură plăcere, iar sentimentul acesta otrăvea treptat plăcerea pe care o încercasem.

Cu un alt prilej, când dădaca adusă acasă după una dintre nesfârşitele certuri dintre părinții mei, care se sfârşise cu plecarea mamei, îmi făcea baie în cadă, mi s-a întâmplat din nou acelaşi lucru. Îmi amintesc că femeia aceea mi-a spus, pe un ton care era departe de a fi afectuos, că eram „ca potăile", dar mie îmi făceau plăcere lucruri precum apa, baia, căldura.

Aceste experiențe erau înfricoşătoare, ruşinoase nu numai pentru că trupul meu nu reuşea să controleze asemenea reacții. Credeam că învârtoşarea aceea era o ciudățenie care mi se întâmpla doar mie, ceea ce era şi mai rău. Abia peste şase-şapte ani, când eram la gimnaziu şi când nimerisem într-o clasă în care se aflau doar băieți am priceput, ciulind

urechea la unele discuții dintre copii, de genul „a mea s-a sculat", că „învârtoşarea" nu-mi era specifică doar mie.

Ajunsesem la concluzia că trebuia să tăinuiesc „răul" care mă stăpânea, de teamă ca nu cumva învârtoşarea şi răul să mă caracterizeze doar pe mine. Iar faptul acesta m-a deprins să trăiesc într-o a doua lume, o lume ermetică, inaccesibilă celorlalți. Simțeam că, dincolo de învârtoşare, care nici măcar nu se petrecea prea des, răul meu îşi avea cu adevărat obârşia în obiceiul de a mă lăsa purtat de fantezii nelalocul lor şi, în timp ce mă aflam în încăperile apartamentului-muzeu, visam, pur şi simplu de plictiseală, că locuiam în altă parte, că eram o altă persoană. Îmi era foarte uşor să mă refugiez în cea de-a doua lume, pe care o purtam în minte ca pe o taină: stăteam, de pildă, în salonul bunicii şi mă pomeneam deodată visând că mă aflam într-un submarin. Pe vremea aceea fusesem dus pentru prima oară la cinematograf şi văzusem, la Cinematograful Saray[1] din Beyoğlu, unde mirosea a praf, o adaptare după *Douăzeci de mii de leghe sub mări* de Jules Verne, care mă înspăimântase prin lungile sale momente de tăcere. Cadrele dominate de semiobscuritate ale filmului alb-negru, spațiile interioare umbrite, care nu se puteau furişa cu nici un chip din fața camerei de luat vederi aminteau, de fapt, de casa noastră. Am pierdut pesemne foarte multe amănunte, căci nu puteam să citesc încă subtitrarea, dar oare nu descifram în acelaşi fel şi benzile desenate ale fratelui meu mai mare? Îmi era foarte uşor să inventez, grație fanteziei, ceea ce nu izbuteam să desluşesc. (Chiar şi acum, când citesc o carte, sunt interesat nu atât să înțeleg, cât să pot visa cu ochii deschişi la ceea ce citesc.) Aceste reverii, pe care le adaptam mereu, de parcă aş fi pătruns de bunăvoie şi în mod conştient într-un vis, nu erau „prelungiri" care să se sustragă puterii mele, aşa cum se întâmpla în cazul „învârtoşării", ci lumi pe care le puteam controla cu uşurință. Făceam să dispară într-o clipă masa sculptată, cu tăblie amplă şi intarsii de sidef ce se afla sub lustra mare, cu lucrătură şi decorațiuni pe care le-aş putea numi oarecum baroce, şi-mi imaginam

1. Palatul, seraiul (turc.).

că în locul acela se ridica un munte falnic, la fel ca în revista ilustrată pe care tocmai o „citeam", după cum îmi închipuiam, la fel ca în cazul acelui munte falnic şi straniu, că acolo sălăşluia o civilizaţie aparte. În vremea aceasta începeam să văd în fiecare dintre obiectele aflate în încăpere câte un munte, deveneam avion, zburam printre ele şi prindeam viteză.

— Nu mai bâţâi aşa din picioare, că mă ia cu ameţeală! îmi spunea bunica, care stătea aşezată în faţa mea.

Nu mi le mai bâţâiam, dar avionul din imaginaţia mea se năpustea şi se făcea nevăzut în norul de fum pe care-l răspândea ţigara Gelincik din mâna bunicii, care pufăia, nu trăgea în piept, pătrundeam cu privirile în pădurea năpădită de iepuri, frunze, şerpi şi lei pe care-i identificasem şi descoperisem ceva mai devreme printre desenele de pe covor, apoi mă cufundam într-o aventură inspirată de revistele cu benzi desenate, iscam un incendiu, ucideam câţiva oameni, călăream un cal, îmi aminteam cum risipisem bilele fratelui meu în timp ce el era la şcoală, îmi dădeam seama, după zgomotul făcut de uşa ascensorului, care tocmai se trântea, căci o parte a minţii mele era receptivă la sunetele care răzbăteau din bloc, că portarul Ismail urcase la etajul la care locuiam noi, iar atunci eram purtat spre o nouă aventură cu piei-roşii pe jumătate despuiate. Îmi plăcea să mă gândesc că dădeam foc la case, că-i potopeam cu gloanţe pe cei aflaţi în casele cuprinse de flăcări sau că mă găseam eu însumi într-o casă incendiată şi că mă salvam printr-un tunel săpat de mine, după cum îmi plăcea să strivesc încetul cu încetul câte o muscă pe care o prindeam între perdeaua de tul, care duhnea a ţigară, şi geam, şi să-mi închipui, în vreme ce musca se prăbuşea în agonie pe masca radiatorului, că era vorba de un tâlhar care-şi primise pedeapsa cuvenită. Până la vârsta de patruzeci şi cinci de ani, obişnuiam să ucid mereu pe câte cineva în răstimpul acela dulce dintre somn şi trezie, căci ştiam că gândul acesta urma să-mi facă bine. Le cer scuze persoanelor care-mi căzuseau victime – uneori era vorba de rude apropiate, ba chiar foarte apropiate, precum fratele meu mai mare, alteori de politicieni, scriitori ori meseriaşi, dar în cele mai multe cazuri apelam la persoane imaginare. Mi s-a întâmplat, de asemenea, de multe ori să bat măr câte

o pisică şi să-mi bat joc de ea fără să mă vadă nimeni, într-un moment de impietate, disperare şi urât, deşi îndrăgeam pisicile şi aveam sentimente prieteneşti faţă de ele, pentru ca apoi să-mi fie ruşine de mine, iar sufletul să-mi fie cuprins de afecţiune faţă de bietele animale. Peste douăzeci şi cinci de ani, în perioada stagiului militar, unul dintre camarazi avea să-mi spună, în timp ce toată compania fuma şi bârfea după masa de prânz, pe câtă vreme eu îmi imaginam că cei şapte sute cincizeci de soldaţi care stăteau aşezaţi pe scaune şi care, priviţi de departe, semănau toţi unii cu alţii fuseseră scurtaţi de cap, iar beregatele lor însângerate se legănau încetişor în cantina aceea mare, învăluită în fum de ţigară, care-i conferea o nuanţă de albastru blând, transparent, „măi băiete, nu mai bâţâi aşa din picioare, ajunge, că am obosit!".

Părea că doar tata era la curent cu existenţa celei de-a doua lumi în care vieţuiam, pe care, copil fiind, o tăinuiam, întocmai aşa cum se întâmpla cu „învârtoşarea", şi pe care o socoteam nedăunătoare câtă vreme rămânea ascunsă.

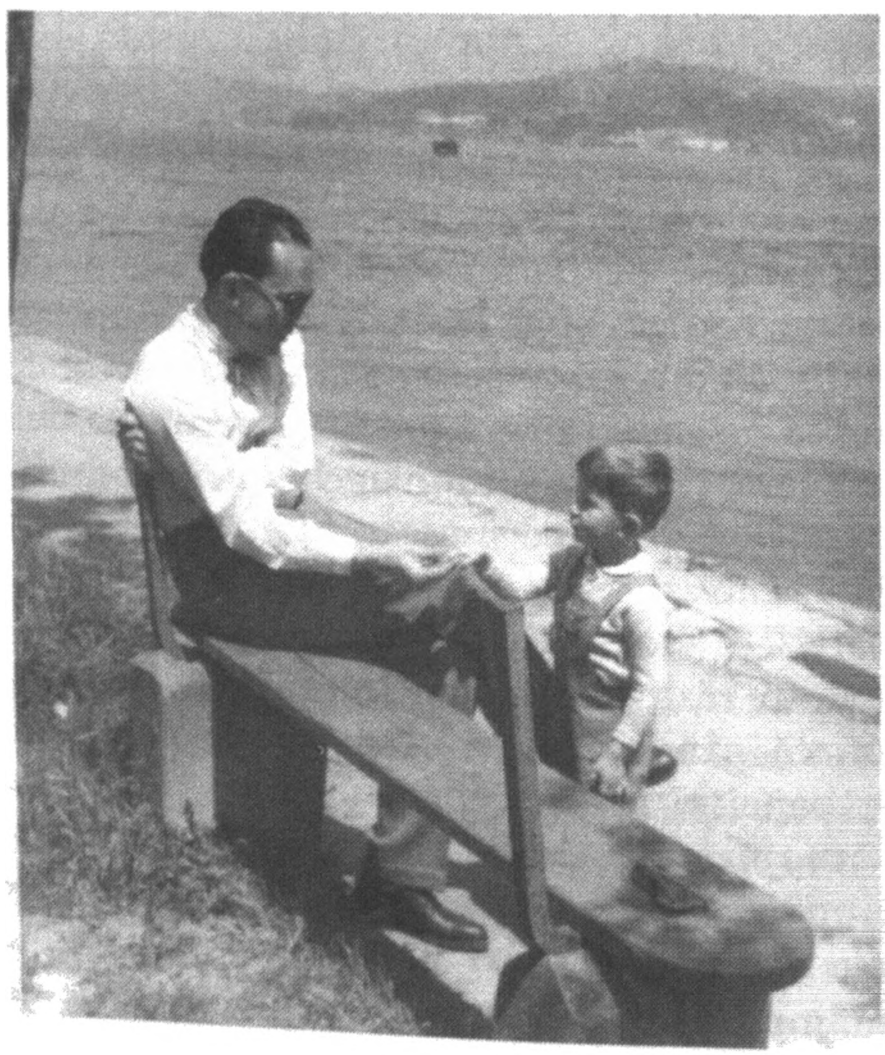

În timp ce mă gândeam la ursulețul meu căruia îi smulsesem, într-un acces de mânie, singurul ochi pe care-l mai avea, şi pe care-l făcusem să arate şi mai slăbănog după ce-i mai scosesem un smoc de paie prin despicătura din pântece, sau în timp ce îmi imaginam, după ce stricasem a treia oară o jucărie (un fotbalist de-o şchioapă ce lovea o minge când apăsai pe un buton, montat pe cap) care-mi mai fusese cumpărată o dată, căci o stricasem de două ori din prea multă dragoste şi înflăcărare, că omulețul meu îşi dădea poate ultima suflare în locul în care-i tăinuisem trupul rănit pentru a treia oară, sau când reflectam, înspăimântat, la dihorii despre care Esma Hanım, slujitoarea de la etajul la care locuiam noi, pretindea, cu aceeaşi convingere de care dădea dovadă când vorbea despre Allah, că se plimbau pe acoperişul casei de alături, tata îmi spunea deodată:

— Dacă mărturiseşti la ce te gândeşti, îți dau douăzeci şi cinci de kuruşi[1]!

Cum rămâneam tăcut, neputându-mă hotărî dacă să spun întocmai ce aveam în minte, să mai schimb câte ceva sau să însăilez o minciună, adăuga zâmbind:

— Gata, s-au dus, trebuia să spui imediat.

Era oare cu putință ca şi tata să fi trăit în cea de-a doua lume? Cât de îndreptățit eram să cred că faptul acela, despre care aveam să-mi dau seama abia peste ani de zile că era de mult încetățenit prin expresia „a visa cu ochii deschişi", reprezenta pe atunci doar o ciudățenie a minții mele? Evitam să-mi pun această întrebare, nu doar pentru că mintea-mi era cuprinsă de nelinişte la auzul spuselor tatei, ci şi pentru că aveam capacitatea de a uita, cu bună-credință, tot ceea ce-mi stârnea tulburare.

Un alt motiv care mă determina să percep reveria ca pe o ciudățenie specifică mie şi să tăinuiesc ceea ce gândeam se lega de faptul că nu întâmpinam nici un fel de dificultăți când reveneam la realitate. Îmi imaginam ce voiam şi cum voiam, aşa cum se-ntâmpla când, mijind ochii către razele de soare care, aşa cum stăteam aşezat în fața bunicii, se strecurau printre

---

1. Subdiviziune a lirei turceşti.

draperii întocmai ca luminile proiectoarelor iscoditoare ale vapoarelor ce alunecau noaptea pe Bosfor, prin fața mea începeau să se perinde deodată nave cosmice roşii, cum îmi dorisem, pentru ca apoi să revin împăcat la lumea obişnuită, „stingând visul", asemenea cuiva care stinge lumina când iese dintr-o încăpere (cuvintele „stinge lumina" se numără printre cele mai frecvente cuvinte pe care le-am auzit rostite în copilărie).

Diferența dintre cel căruia-i place să se viseze neîncetat Napoleon şi cel care se crede Napoleon este diferența dintre visătorul fericit şi schizofrenicul nefericit. Îl înțeleg foarte bine pe „schizofrenicul" care nu poate trăi fără a visa la o altă lume, fără a adopta o altă personalitate, dar mi-e milă şi (în taină) îi desconsider pe adevărații schizofrenici pentru că rămân prizonierii celei de-a doua lumi, pentru că nu au o lume a „originalului", fericită şi sigură, la care să poată reveni. Ceea ce mă izgonea în cea de-a doua lume sau ceea ce mă îndemna să cred că la Istanbul, într-o altă casă, exista un alt Orhan căruia i-aş fi putut lua locul nu era atât propria-mi nefericire, cât faptul că viața, salonul şi holurile, covoarele (detest covoarele) şi grupul acela de bărbați pozitivişti, pasionați de matematică şi de cuvinte încrucişate, care locuiau în casa-muzeu îmi stârneau un plictis nespus, faptul că acolo se găseau mult prea multe semne care trădau absența vieții spirituale (îmbătrânind, au negat acest lucru), a dragostei, a picturii şi a literaturii (a basmelor), ca şi faptul că locuința aceea ticsită de lucruri era întunecoasă şi deprimantă.

Pentru că în copilărie, mai cu seamă în cei doi ani care au precedat începerea şcolii, mă simțeam foarte fericit. O spun cu ironie: eram un copil inteligent, cuminte, pe care nu doar familia, nu doar prietenii şi cunoştințele, ci şi ceilalți îl găseau foarte „dulce", foarte „drăgălaş", pe care toată lumea îl săruta de zor şi care trecea din brațe în brațe. Sărutările, elogiile, vorbele plăcute, mărul pe care-l primeam de la vânzătorul de legume şi fructe („nu-l mânca înainte să-l spălăm", îmi spunea imediat mama), smochinele uscate pe care mi le dăruia vânzătorul de cafea („ai să le mănânci după masă", îmi spunea mama, adresându-i bărbatului un

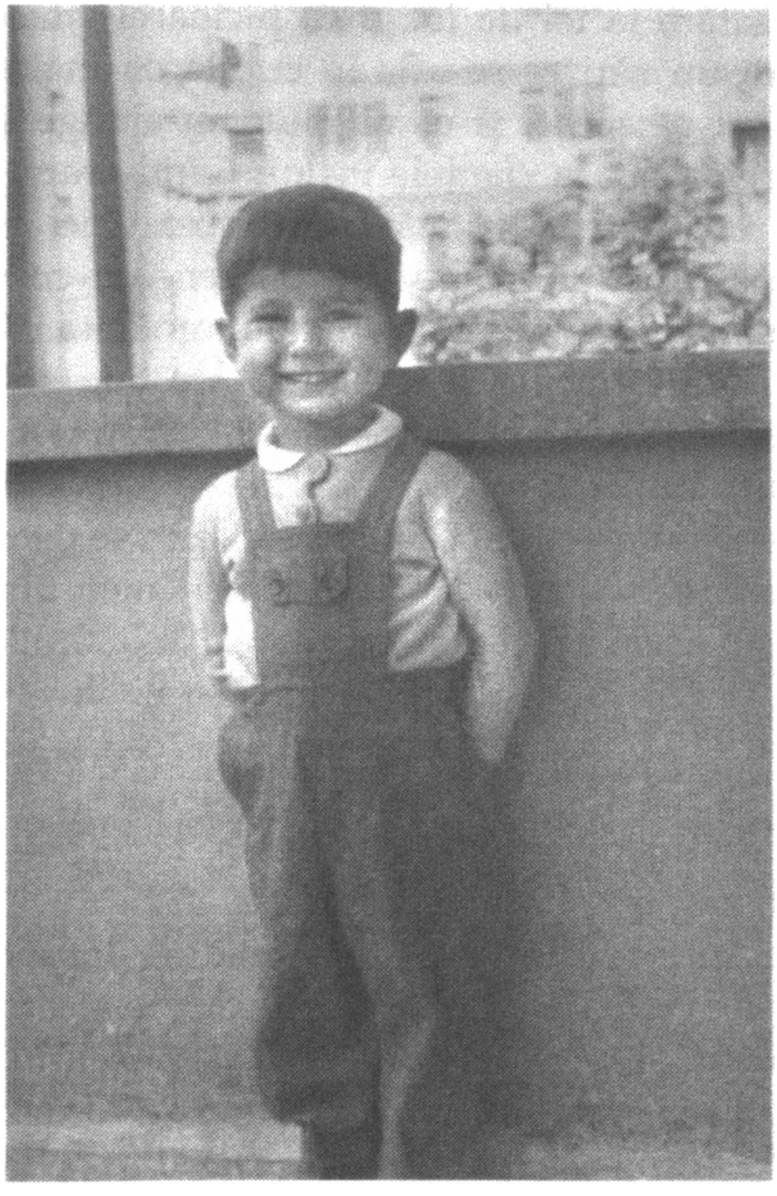

zâmbet curtenitor) şi dulciurile pe care mi le oferea o mătuşă prin alianţă pe care-o întâlneam uneori pe stradă („mulţumeşte-i", îmi spunea mama), la fel ca şi multe alte lucruri, îmi sugerau că se cerea să înăbuş în mine cea de-a doua lume, înspăimântătoare, stranie, necuvenită, care sălăşluia în minte.

Nemulţumirile mele din copilărie se legau de faptul că nu puteam vedea ceea ce se afla dincolo de ziduri, de faptul că atunci când mă uitam pe fereastră nu puteam contempla strada şi nici măcar blocul de vizavi, ci doar cerul, de faptul că atunci când mă duceam cu mama la măcelăria aflată chiar vizavi de secţia de poliţie, care duhnea (după o vreme uitam de mirosul acela puturos, dar când ieşeam în aerul proaspăt al străzii mi-l reaminteam), nu-l puteam vedea pe măcelar cum tăia carnea pe tejgheaua de lemn, folosindu-se

de nişte satâre la fel de lungi ca picioarele mele, de faptul că nu puteam zări ce se afla în cutiile cu îngheţată, ori pe tejghele, ori pe mese, şi că nu puteam ajunge la butoanele ascensoarelor sau la clanţele uşilor. Când eram pe stradă şi survenea vreun accident mărunt de circulaţie, sau trecea pe nepusă masă poliţia călare, mă pomeneam cu vreun adult postat chiar în faţa mea şi pierdeam jumătate din ceea ce se petrecea. La meciurile de fotbal la care tata obişnuia să ne ducă de mici, toţi cei aflaţi pe rândul din faţa noastră se ridicau brusc în picioare de îndată ce se ivea vreo fază periculoasă, aşa că mi-era imposibil să văd cum se marcau golurile. Dar nu sufeream atât de mult ca fratele meu din această cauză, căci nu eram atent atât la minge, cât la lipiile cu brânză, la pâinea prăjită cu caşcaval, la ciocolatele învelite în staniol pe care ni le cumpăra tata. Lucrul pe care-l uram cel mai mult era să mă trezesc prins între picioarele puhoiului de bărbaţi care înaintau îmbrâncindu-se, la ieşirea de la meci, înghesuiţi ca nişte sardele, şi să văd, în timp ce simţeam că mă sufoc, întreaga lume ca pe o pădure întunecată şi înăbuşitoare de picioare bărbăteşti – o pădure alcătuită din pantaloni şifonaţi şi încălţări pline de noroi. Nici nu pot să spun că mă dădeam prea mult în vânt după adulţi, exceptându-le pe femeile frumoase, ca mama. Erau sluţi, păroşi şi bădărani. Erau prea mătăhăloşi, prea greoi şi prea realişti. Băgaseră de seamă cândva că în lume sălăşluia un al doilea univers, dar îşi pierduseră capacitatea de a se minuna şi de a visa. Îmi făcea plăcere să constat că mă găseau drăguţ, că-mi spuneau mereu cât eram de dulce, că-mi zâmbeau cu blândeţe când mă vedeau, că-mi făceau daruri şi mă răsfăţau, dar mă deranja faptul că mă sărutau, nici una, nici două. Mirosul de ţigară pe care-l răspândeau respiraţiile lor sau mirosul greu de parfum care se degaja dinspre ei îmi repugnau, iar firele de păr şi bărbile cu care le erau gătite feţele mă înţepau. Nu-mi plăceau firele de păr de pe degetele, de pe ceafa bărbaţilor, şi nici cele care le ţâşneau din urechi, din nas şi mă gândeam că era vorba de nişte fiinţe mai rele, mai rudimentare. Toate aceste supărări mută discuţia înspre existenţa din afara casei, înspre străzi şi Istanbul.

4

Melancolia conacelor năruite ale paşalelor: descoperirea străzilor

Blocul Pamuk a fost ridicat în Nişantaşı, la marginea unui teren întins pe care se găsea cândva grădina conacului unui paşă. Cartierul Nişantaşı îşi luase numele de la pietrele care fuseseră amplasate aici (şi despre care se scriseseră şi vreo câteva versuri) spre a marca zona unde cădeau săgeţile slobozite de sultanii reformişti şi occidentalizanţi de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea (Selim al III-lea, Mahmut al II-lea) către dealurile golaşe din jur şi unde se spărgeau ulcioarele goale în care aceştia trăgeau uneori cu puşca, spre a face sport şi a se distra. Când sultanii otomani au părăsit Palatul Topkapı şi s-au mutat în noile palate pe care şi le construiseră la Dolmabahçe şi la Yıldız, cu gândul la confortul occidental, la ideea de schimbare, şi mânaţi de teama tuberculozei, vizirii, marii-viziri şi şahzadelele şi-au ridicat conace mari de lemn pe dealul Nişantaşı, aflat în vecinătatea acestora. Eu am început şcoala primară la Conacul şahzadelei Yusuf Izzeddin Paşa (Liceul Işık[1]) şi am continuat-o la Conacul sadrazamului Halil Rifat Paşa (Liceul Terakki[2] din Şişli). Cele două conace au fost mistuite de flăcări şi s-au prăbuşit pe vremea când învăţam eu acolo şi obişnuiam să joc fotbal în grădina care le înconjura. Blocul de vizavi de noi fusese construit pe ruinele conacului

1. Lumina (turc.).
2. Progresul (turc.).

stăpânit altădată de Faik Bey, cancelarul-şef al Palatului. Singura vilă din împrejurimi ce rămăsese neatinsă era o clădire din piatră ridicată la sfârşitul secolului al XIX-lea, în care locuiseră cândva marii-viziri şi de care beneficiaseră mai apoi, când se prăbuşise statul otoman şi se mutase capitala la Ankara, valiii. Când eram vaccinat împotriva varicelei, mă duceam la conacul unui alt paşă otoman de pe vremuri, folosit acum ca sediu al *kaymakam*-ului[1]. Pe vremea aceea, Conacul Externelor, care era folosit odinioară de statul otoman pentru a-i găzdui pe oaspeţii occidentali, conacele fiicelor sultanului Abdülhamit sau ruinele carbonizate, surpate ale altor conace – ziduri de cărămidă, geamuri sparte, vreo două-trei trepte răsturnate în iarbă, o anumită densitate a locurilor, conferită de ferigi şi smochini, care îmi trezeşte şi astăzi o profundă melancolie, ducându-mă cu gândul la ideea de copilărie – nu fuseseră încă pe de-a-ntregul distruse de blocurile ivite mai apoi.

Conacul ale cărui ruine zăceau printre chiparoşii şi teii din grădina spre care dădeau ferestrele din spate ale blocului nostru, aflat pe bulevardul Teşvikiye, fusese zidit de Hayrettin Paşa Tunisianul, care ocupase pentru scurtă vreme demnitatea de mare-vizir pe timpul Războiului ruso-turc din 1877-1878. Paşa, un cerchez născut în Caucaz, fusese vândut ca sclav la Istanbul prin anii 1830, pe când era copil, cu zece ani înainte ca Flaubert să scrie „îmi doresc să mă stabilesc la Istanbul şi să-mi cumpăr un sclav", după care îi fusese plasat guvernatorului Tunisiei, îşi petrecuse tinereţea în Franţa, crescuse înconjurat de limba şi cultura arabă, intrase în rândurile armatei, în Tunisia, înaintase repede în grad, îndeplinise diverse funcţii la cel mai înalt nivel, precum cele de comandant, guvernator, diplomat, specialist în finanţe, şi ajunsese, la sfârşitul vieţii, să se stabilească la Paris. Către vârsta de şaizeci de ani, fusese invitat la Istanbul (la recomandarea

1. Termenul *kaymakam* îl desemnează pe reprezentantul autorităţilor centrale într-o unitate teritorial-administrativă numită *ilçe* (înainte, *kaza*); aceasta este inferioară unităţii numite *il* (înainte, *vilayet*), condusă de un guvernator (*vali*).

Şeyhului Zafiri, care era tot de origine tunisiană) de către sultanul Abdülhamit şi, după ce i se încredinţase pentru scurtă vreme conducerea finanţelor, devenise mare-vizir. De acest paşă, care reprezintă unul dintre primele exemple majore de finanţişti-conducători salvatori ai Turciei (şi ai ţărilor paupere) chemaţi, sub imboldul iluziilor reformiste, dintr-o ţară occidentală, căreia îi aparţinea de-acum, ca să mântuie ţara cufundată în datorii, s-au legat mari speranţe – pentru că, la fel ca omologii săi de mai târziu, nu era destul de otoman, de autohton, de turc şi ajunsese să judece ca un occidental –, numai că acesta a fost făcut de ocară tot din aceleaşi motive – adică pentru că nu era destul de turc şi destul de autohton. Potrivit bârfelor care circulau pe seama sa, Hayrettin Paşa Tunisianul obişnuia să-şi noteze întrevederile de la palat în limba arabă, în trăsura cu care revenea acasă, pentru ca apoi să i le dicteze secretarului său francez în limba franceză. Fusese înlăturat din postul de mare-vizir din pricina zvonurilor lansate de opozanţii săi, care pretindeau că nu cunoştea destul de bine limba turcă, precum şi a unui denunţ potrivit căruia ţelul său secret era să întemeieze un stat arab (Abdülhamit lua în serios chiar şi denunţurile despre care intuia că nu conţineau decât o mică doză de adevăr). Cum revenirea în Franţa, care-i era foarte dragă, ca sadrazam otoman căzut în dizgraţie era socotită indezirabilă, urma să-şi petreacă, plin de melancolie, restul vieţii în semireclu-ziune – iarna, în conacul în a cărui grădină urma să ridicăm noi mai târziu un bloc, iar vara în casa de vacanţă de pe ţărmul Bosforului –, redactând rapoarte către Abdülhamit şi scriindu-şi memoriile în limba franceză. Avea să le dedice aceste memorii, care urmau să apară în turcă abia peste optzeci de ani şi care demonstrau că paşa era stăpânit mai degrabă de simţul datoriei decât de simţul umorului, fiilor săi. După douăzeci de ani, când unul dintre aceşti fii urma să fie acuzat de implicare în atentatul împotriva lui Mahmut Şevket Paşa şi condamnat la moarte, conacul fusese cumpărat deja de multă vreme de către sultanul Abdülhamit, care i-l dăruise fiicei sale, Şadiye Sultan.

Aceste conace surpate, care se identificau, fiecare, în mintea noastră cu povestea vreunui prinţ nebun, a vreunui slujbaş

de la palat împătimit de opium, a cine ştie cărei progeniturî încuiate în pod, a vreunei fiice de sultan trădate în dragoste, a vreunui paşă trimis în surghiun ori ucis, precum şi cu descompunerea şi destrămarea Imperiului Otoman erau trecute sub tăcere în blocul nostru. Noi ajunseserăm în Nişantaşı

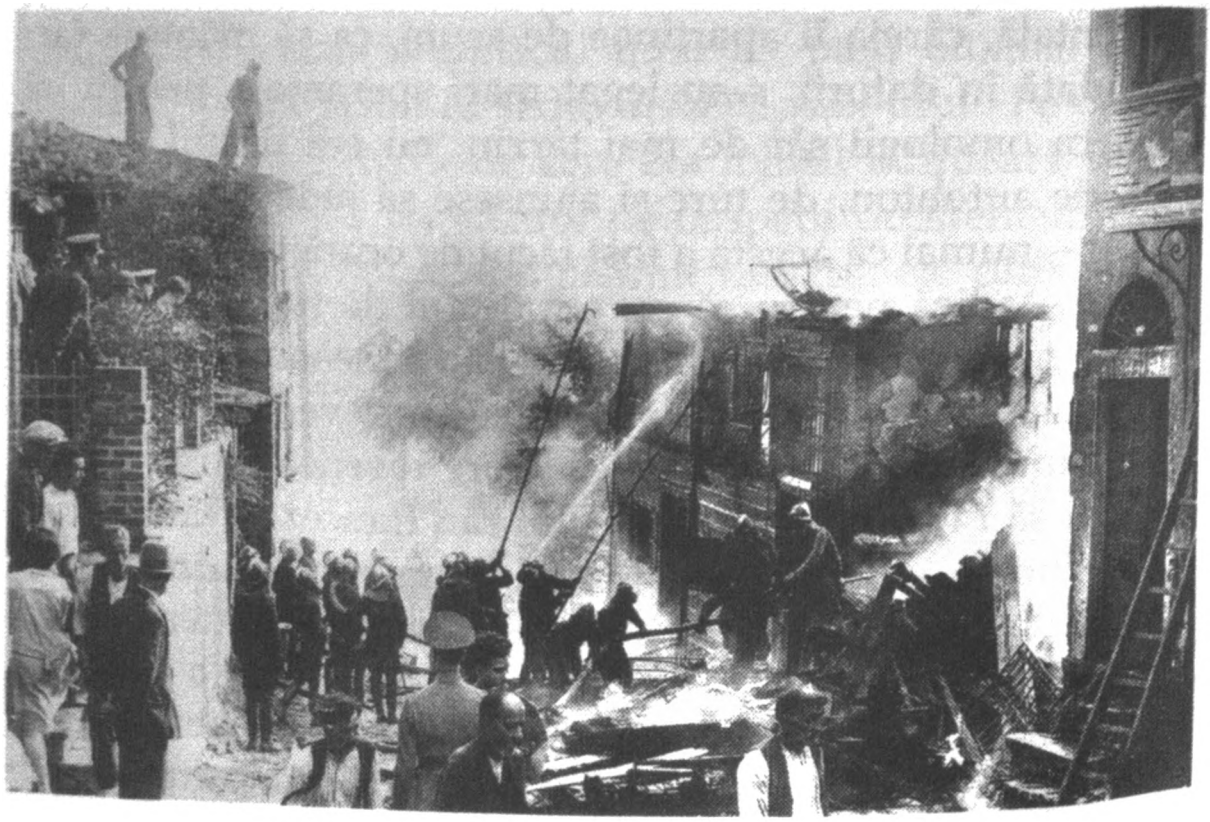

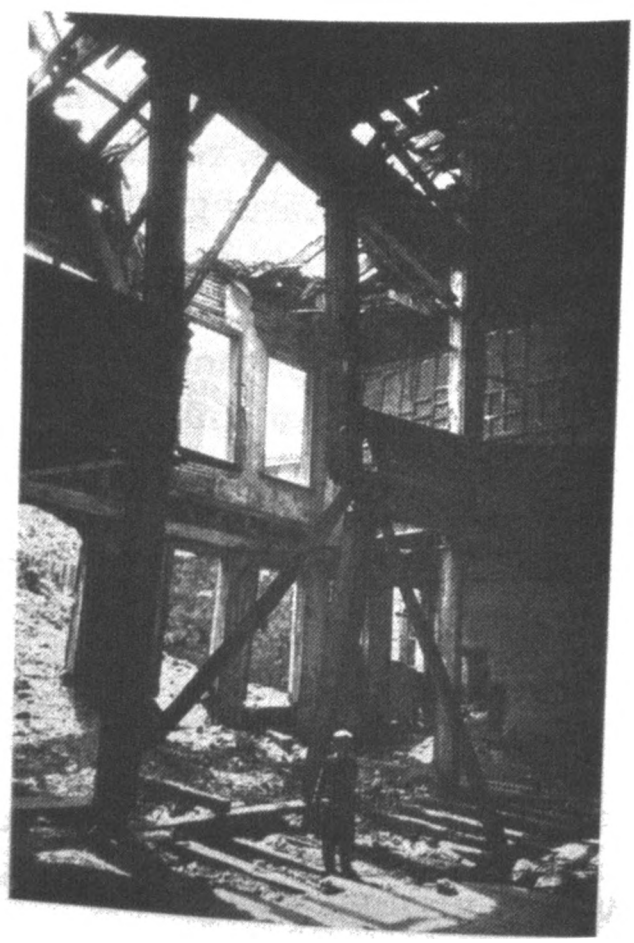

prin anii 1930, pe vremea când conacele, care aduceau cu nişte mici palate, începuseră să se pustiască, să se năruie, după ce toate paşalele, toţi prinţii, toţi înalţii funcţionari otomani fuseseră înlăturaţi din funcţii, odată cu proclamarea Republicii.

Pe de altă parte, melancolia acelei culturi care se stingea, a imperiului care apusese stăruia pretutindeni. Mi se părea că efortul de occidentalizare nu însemna atât dorinţa de modernizare, cât graba de a scăpa de nişte lucruri ce purtau povara amintirilor întristătoare, dureroase rămase de pe urma imperiului prăbuşit – aşa cum se întâmplă atunci când arunci în grabă hainele, podoabele, lucrurile şi fotografiile rămase de pe urma unei iubite frumoase care s-a stins pe neaşteptate, spre a te elibera de amintirea ei pustiitoare. Cum locul acestuia nu fusese luat de ceva puternic, viguros, nou, de sorginte occidentală sau autohtonă, cum nu putuse fi edificată o lume nouă, acest efort a servit mai degrabă la uitarea trecutului şi a netezit calea către părăginirea conacelor, către simplificarea şi amputarea culturii, către aranjarea caselor ca nişte muzee ale unei culturi netrăite. Am cunoscut în copilărie această ciudăţenie şi această melancolie, care urmau să-şi pună treptat amprenta asupra mea, ca pe o stare de urât şi dezolare. Sentimentul melancoliei, care se cuibărise în oraş şi care nu se putea desprinde de el cu nici un chip, îmi amintea că dacă nu voiam să fiu cuprins de o plictiseală de moarte, aşa cum simţeam uneori că se întâmpla când bunica asculta muzică turcească tradiţională, marcând fără să-şi dea seama tempoul cu vârful papucului, trebuia să visez.

O altă modalitate de a exista fără a fi cuprins de melancolie şi de plictiseală era să ies cu mama în oraş. Pentru că pe vremea aceea nu se încetăţenise obiceiul ca puştii să fie scoşi la plimbare şi duşi prin parcuri, prin grădini ca să ia aer, zilele acelea aveau o însemnătate aparte pentru mine. „Mâine am să ies!", îi spuneam cu mândrie vărului meu, care era cu trei ani mai mic. Coboram scările în spirală, cotind de nenumărate ori, şi, odată ajunşi în dreptul ferestruicii orientate spre poartă (aşa încât să poată fi observaţi cei care intrau sau ieşeau din bloc) a apartamentului portarului,

care se afla în cea mai mare parte la subsol, mama îmi trecea pentru ultima oară în revistă hainele şi nasturii, pentru ca atunci când ieşeam în stradă să murmur admirativ: „Strada!"

Soare, aer curat, lumină. Casa era uneori atât de întunecoasă, încât atunci când ieşeam pe stradă ochii mi se împăienjeneau, la fel ca în zilele de vară când erau trase draperiile. În primul moment îmi plăcea nespus să hoinăresc pe străzi. O ţineam pe mama de mână şi priveam vitrinele cu băgare de seamă: asemuiam ciclamele din dosul vitrinelor aburite ale florăriei cu nişte lupi colorați, cu boturi lungi, urmăream firele ascunse de care atârnau nişte pantofi cu tocuri ce zburau prin vitrina magazinului de pantofi şi, văzând că în vitrina papetăriei era expus un manual de dirigenție aidoma cu cel al fratelui meu mai mare, intuiam că prima informație pe care ți-o furnizau străzile constituia un indiciu că şi ceilalți oameni aveau un mod de viață asemănător cu cei din blocul nostru. Şcoala primară la care se ducea fratele meu şi pe care urma s-o frecventez şi eu la un an după aceea se afla în imediata vecinătate a moscheii Teşvikiye, de unde porneau toate înmormântările. Pentru că fratele meu pomenea mereu acasă, cu entuziasm, despre „învățătoarea lui", credeam că fiecare elev îşi avea propria învățătoare, aşa cum se întâmpla cu dădacele. Constatarea pe care urma s-o fac în anul următor, când aveam să merg la aceeaşi şcoală şi să văd că exista o învățătoare la treizeci şi doi de elevi, într-o sală de clasă plină ochi, nu urma decât să adauge la melancolia pe care mi-o deştepta faptul că mă aflam departe de tihna casei şi de mama, decepția că nu reprezentam decât o virgulă în mulțime. Un alt loc prin care ne abăteam din când în când şi care mirosea a abur întocmai ca florăria era călcătoria unde erau apretate şi călcate cămăşile tatei. Când mama intra la Iş Bankası, îmi era cu neputință să urc cele şase trepte ale scării, spre a ajunge la casierie, căci eram obsedat de ideea că aş fi putut să alunec şi să cad prin golurile care se căscau între treptele de lemn, deşi la început n-am suflat o vorbă despre asta. „De ce nu vii aici?", îmi striga mama de sus, stând la coadă, la casierie. Nu răspundeam, mă socoteam o vreme altcineva, neliniştit de faptul

că nu-mi puteam dezvălui necazul şi că treceam drept ciudat, şi hoinăream printre fantasmagorii, uitându-mă din vreme-n vreme după mama: acolo se afla un palat sau fundul unui puț... Când ne îndreptam spre Osmanbey, spre Harbiye, calul zburător al benzinăriei Mobil de la colț, care acoperea fațada laterală a unui bloc întreg, pătrundea şi el în aceste reverii. Gurile, boturile cailor, ale lupilor, ale creaturilor înfricoşătoare îmi rămâneau întotdeauna întipărite în minte, aşa încât credeam că aş fi putut cădea şi dispărea printr-unul dintre acele goluri. Era o grecoaică în vârstă care, pe de o parte, remaia ciorapi de nailon, pe de alta comercializa nasturi şi cingători şi care vindea totodată, ca pe ceva foarte aparte, „ouă de țară", pe care le scotea rând pe rând, ca pe nişte giuvaieruri, dintr-un sertar lăcuit. Peştii roşii care se legănau domol în micul acvariu din prăvălia ei îşi schimonoseau gurile mici, dar înspăimântătoare, vădind dârzenie şi un soi de neghiobie care-mi plăcea, pentru a-mi apuca şi devora degetul lipit de geam. O altă prăvălie pe la care treceam de-a lungul traseului nostru era mica dugheană cu tutun, reviste şi obiecte de papetărie pe care o țineau Yakup şi Vasil, dar aceasta era atât de mică, încât de cele mai multe ori nu aveam destul loc în ea şi stăteam vârâți unul în altul.

Când ajungeam la prăvălia vânzătorului de cafea, numită „prăvălia arabului", pentru că pe vremuri, la Istanbul, celor câtorva persoane de culoare li se spunea „arabi", aşa cum arabilor din America Latină li se spunea „turci", şi când se punea în funcţiune, zgomotoasă, cutremurându-se din toate încheieturile, la fel ca maşina de spălat de acasă, o ditamai maşinăria de râşnit cafea, mă trăgeam puţin într-o parte şi simţeam că „arabul" zâmbea afectuos la vederea spaimei mele. În anii ce au urmat, eu şi fratele meu obişnuiam să enumerăm, nu atât din nostalgie faţă de trecut, cât cu senzaţia că ne supuneam unui exerciţiu de memorie, istoria, veche de patruzeci de ani, a acelor prăvălii care se închiseseră rând pe rând, sub înrâurirea feluritelor mode ori a unor exaltări efemere, pentru ca în locul lor să se deschidă altele, care sfârşiseră şi ele prin a se închide. Unul dintre noi înşira, de pildă, magazinele de vizavi de Liceul de Fete Akşam[1]: cofetăria unei grecoaice, două florării, trei magazine cu genţi, patru ceasornicării, cinci chioşcuri de Loto Prono (la un moment dat), şase galerii de artă şi librării, şapte farmacii.

Înainte de a pătrunde în întunericul ca de peşteră al micii prăvălii cu tutun-jucării-ziare-articole de papetărie a lui Alaaddin, care se afla de cincizeci de ani în acelaşi loc, îi ceream mamei să-mi cumpere, aşa cum plănuisem, un alt fluier, sau câteva bile, sau o carte de colorat, sau un yoyo. De îndată ce darul acela ajungea în geanta mamei, în mine începea să tresalte dorinţa de a ne întoarce acasă.

— Să ne ducem până în parc, spunea mama.

Atunci, picioarele şi, de fapt, întregul meu trup erau cuprinse deodată de o durere ciudată, iar sufletul îmi era copleşit de apatie, care se răspândea dinspre corp. Am încercat să mă conving, peste ani de zile, după ce am dus-o pe fiica mea la plimbare pe aceleaşi străzi, după ce am auzit-o şi pe ea plângându-se de acelaşi lucru şi după ce am discutat cu un medic, că plictiseala şi extenuarea ereditară constituiau o senzaţie care oscila între durerile de creştere resimţite în picioare şi oboseala banală. Când eram copleşit de extenuare şi sastiseală, străzile, vitrinele, în care acum nu mai voiam

1. Seara (turc.).

să mă uit, îşi pierdeau treptat culorile şi începeam să văd oraşul ca pe un spaţiu în alb-negru.

— Mamă, în braţe!

— Mergem până în Maçka, spunea mama, iar de acolo luăm tramvaiul.

Îmi plăcea tramvaiul care, din 1914, trecea pe strada noastră, legând Maçka şi Nişantaşı de Piaţa Taksim, de Tünel, de Podul Galata, de cotloanele nevoiaşe, desuete, istorice ale oraşului, care pe vremea aceea îmi lăsau senzaţia unui alt tărâm. Geamătul lui melancolic care, în nopţile în care mă culcam devreme, îmi suna în ureche asemenea unei melopei, interiorul placat cu lemn, geamul albastru-indigo al uşii cu zăvor care separa „locul" conductorului de scaunele călătorilor şi vatmanul, care îmi dădea voie să mă joc cu manivelele de fier în timp ce aşteptam cu mama ora plecării, la capătul liniei... Pe drumul de întoarcere, străzile, blocurile, ba chiar şi copacii mi se păreau a fi vopsiţi în alb-negru.

5

Alb-negru

Am perceput Istanbulul copilăriei mele ca pe un loc bicolor, asemenea fotografiilor în alb-negru, cufundat în semiîntuneric, plumburiu, şi tot aşa mi-l şi amintesc. Pasiunea pe care o nutresc faţă de interioarele caselor, în ciuda faptului că am crescut în semiobscuritatea unei case-muzeu deprimante, se datorează tocmai acestui sentiment. Străzile, bulevardele, cartierele îndepărtate mi se păreau a fi nişte locuri primejdioase, întocmai ca în filmele cu gangsteri, în alb-negru. De când mă ştiu, iarna istanbuleză mi-a plăcut mai mult decât vara. Îmi place să contemplu amurgurile care

coboară devreme, copacii golaşi care tremură scuturaţi de crivăţ, oamenii îmbrăcaţi cu paltoane şi sacouri negre care se întorc grăbiţi acasă, străbătând ulițele pe jumătate cufundate în beznă, în zile în care toamna se împleteşte cu iarna. Zidurile blocurilor vechi, ale conacelor de lemn în ruină care au dobândit acea culoare specifică Istanbulului datorită delăsării, a vopselei scorojite îmi trezesc, la rândul lor, o tristeţe şi o poftă de a privi care îmi fac plăcere. Oamenii în alb-negru care revin zoriţi acasă în serile de iarnă, după lăsarea întunericului, ce se petrece devreme, îmi dau sentimentul că împărtăşesc ceva cu ei, că aparţin oraşului. La vremea când tenebrele nopţii par să ascundă sărăcia vieţii, a străzilor şi a lucrurilor, la vremea când ne tragem cu toţii sufletele prin casele, prin odăile, prin paturile noastre, am senzaţia că ne vom contopi cu visele, cu fanteziile ţesute din belşugul de altădată, din edificiile dispărute şi din legendele Istanbulului, care au rămas acum cu mult în urmă. Bezna serilor reci de iarnă, care coboară ca o poezie peste mahalalele pustii de la periferie, dincolo de lămpile palide de pe străzi, îmi face plăcere şi pentru că astfel suntem feriţi de privirile străine ale occidentalilor, dar şi pentru că ea acoperă mizeria oraşului, pe care vrem s-o tăinuim, plini de ruşine.

Îmi vine uneori în minte această fotografie de Ara Güler pentru că surprinde densitatea pe care-o aveau, în copilăria mea, blocurile de beton şi casele de lemn înşirate pe străzile dosnice, pe care nu zăreai ţipenie de om (mai apoi, casele de lemn s-au părăginit treptat, iar blocurile, care mi se păreau a fi, într-un anume fel, o prelungire a acestora, au continuat să-mi inspire acelaşi sentiment, pe aceeaşi stradă, în acelaşi loc), pentru că lumina vagă a lămpilor de pe stradă nu luminează nimic şi pentru că reflectă foarte bine sentimentul de „amurg în alb-negru" care, din punctul meu de vedere, face din Istanbul ceea ce este. Ceea ce mă leagă de această fotografie, în aceeaşi măsură ca piatra cubică şi piatra de râu din care se alcătuieşte pavajul, grilajele de fier de la ferestre, casele de lemn şubrezite, pustii de pe vremea copilăriei mele este faptul că, deşi nu s-a lăsat pe de-a-ntregul seara, ai senzaţia că pe stradă este deja o oră târzie, iar cei doi oameni care se întorc acasă, urmăriţi de propriile umbre, par să aducă cu ei noaptea în oraş.

Prin anii 1950-1960 dădeam mereu, prin toate ungherele oraşului, peste microbuzul unei companii cinematografice, parcat mai la fereală, care era însoţit de două reflectoare mari, alimentate de un generator, de un „sufleur" care urla din răsputeri pentru a acoperi zgomotul generatorului şi a da o mână de ajutor unei femei groaznic de sulemenite şi unui june chipeş, ce nu izbuteau să-şi înveţe rolurile pe de rost (franceza bărbatului care le şoptea...), şi de o mică „echipă de filmare", alcătuită din muncitori de platou care-i îndepărtau din raza vizuală a camerei, înghiontindu-se cu ei, pe curioşi şi pe copiii ce căscau gura; îi priveam şi eu îndelung, la fel ca toată lumea. După patruzeci de ani, când industria de film turcească avea să se prăbuşească din cauza stângăciei scenariştilor, actorilor şi producătorilor dar şi, într-o oarecare măsură, a impactului Hollywoodului, pe care turcii n-aveau cum să-l imite pentru că nu dispuneau de destui bani, şi când aveam să revăd în reluare, în alb-negru, la diverse posturi de televiziune, scenele filmate cândva pe străzi, grădinile de altădată, ţărmurile Bosforului, conacele şi blocurile în ruină care arătau exact aşa cum le cunoscusem şi

cum mi le aminteam, aveam uneori sentimentul că nu mă uitam la un film, ci la propriile mele amintiri şi eram copleşit, o clipă, de melancolie.

Pietrele de pavaj de pe străzi, care mă emoţionează ori de câte ori le văd în filmele vechi, reprezintă o parte inseparabilă a acelei texturi în alb-negru a oraşului. La cincisprezece-şaisprezece ani, când mă visam în postura de pictor impresionist al străzilor Istanbulului, trăiam un soi de plăcere dureroasă când schiţam, rând pe rând, acele pietre de pavaj. Înainte ca acestea să sfârşească prin a fi acoperite fără milă cu asfalt de către nişte autorităţi municipale nespus de zeloase, şoferii de microbuze şi de taxiuri se plângeau mereu de drumurile pavate cu piatră cubică, pretinzând că le uzau foarte repede maşinile. Şoferii de microbuze li se mai plângeau, desigur, clienţilor şi de faptul că drumurile erau scurmate fără încetare, ca urmare a reparaţiilor la reţeaua de canalizare, la cea electrică etc. Îmi făcea mare plăcere să mă uit cum erau dislocate, rând pe rând, pietrele de pavaj

pentru câte o reparație de acest gen, iar atunci când se încheia, în cele din urmă, câte o săpătură, despre care aveai impresia că nu avea să se mai sfârșească niciodată – uneori se descoperea câte o galerie subterană rămasă de pe vremea bizantinilor –, pietrele erau așternute de către muncitori ca un covor, cu o dibăcie care îmi sugera ceva magic.

Un alt lucru care făcea ca orașul să mi se înfățișeze în alb-negru erau conacele de lemn ale copilăriei mele – vechile case de lemn, mari, fără a putea fi numite însă conace, și părăginite. În copilărie credeam că acele clădiri avuseseră dintotdeauna aceeași culoare, pentru că vedeam mereu culoarea și textura aceea aparte de vreme ce nici una dintre ele nu era vopsită de locatari, din sărăcie și delăsare, pentru că scândurile se întunecau, se înnegreau treptat din cauza frigului, a umezelii, a murdăriei și a vechimii, pentru că zăream foarte multe case de lemn asemănătoare înșirate una lângă alta prin mahalalele dosnice, case care dobândeau, în stilul acela deprimant, dar și înspăimântător, minunata nuanță de alb-negru de care vorbesc. Poate că unele dintre ele, care se aflau pe străzile cele mai nevoiașe și care nu fuseseră vopsite niciodată după ce fuseseră ridicate, avuseseră de la bun început acea tentă, care șovăia între alb și negru și care, pe alocuri, bătea în cafeniu. Dar scrierile călătorilor occidentali ajunși la Istanbul pe la mijlocul secolului al XIX-lea, sau chiar înainte, atestă faptul că mai cu seamă culorile și aerul plin de strălucire al conacelor cu stare confereau orașului o frumusețe viguroasă, sățioasă, fastuoasă. Și eu îmi doream uneori în copilărie ca acele edificii de lemn să fie vopsite, dar după ce acea textură, acea atmosferă foarte aparte conferită de lemnul vechi, smolit au dispărut din oraș și din existența mea, le-am dus dorul, întristat. La vreme de iarnă, lemnul acelor case care, în zilele de vară, devenea uscat ca iasca și bătea în cafeniu sau dobândea un aspect mat, aidoma cretei, dându-ți senzația, datorită friabilității, că se putea aprinde și mistui într-o clipă, ca o torță, răspândea un miros specific de umezeală, mucegai și scândură, după frigul, ninsorile și ploile care se prelungeau multă vreme. Și

structurile de lemn ale vechilor lăcaşuri de dervişi care, date fiind legile din perioada republicană, nu mai găzduiau nici un fel de ritualuri religioase, care erau, în cea mai mare parte, părăsite şi în care, de ani de zile, nu mai pătrundeau decât copii de pripas, fantome şi căutători de vestigii din vechime, îmi trezeau aceleaşi sentimente amestecate de teamă, curiozitate şi atracţie, aşa încât priveam aceste clădiri ale căror geamuri sparte se întrezăreau printre zidurile pe jumătate prăbuşite ale grădinilor, ca şi copacii umezi, cu înfiorare şi nesaţ.

Îmi place să privesc desenele în creion ale unor călători pasionaţi de Orient precum Le Corbusier ori să citesc benzi desenate doar în alb-negru, a căror acţiune se petrece la Istanbul, căci acestea mă lasă singur în tovărăşia spiritului alb-negru al oraşului. (Aventura lui Tintin la Istanbul, pe care am aşteptat-o multă vreme în copilărie, sperând că avea să fie desenată de însuşi Hergé, creatorul personajului, n-a fost aşternută niciodată pe hârtie, însă primul film cu Tintin a fost turnat la Istanbul. Există o „aventură" în alb-negru intitulată *Tintin la Istanbul*, datorată unui ingenios editor-pirat istanbulez, care a fost realizată prin ilustrarea unor cadre din acel film fără ecou, turnat în 1962, şi prin colarea unor cadre extrase din alte aventuri ale lui Tintin.) Mai aveam obiceiul să citesc, nu atât cu teamă, cât cu nostalgie faţă de trecut, cu melancolie, ştirile despre crime, sinucideri şi jafuri apărute prin gazetele de pe vremuri (toate erau în alb-negru).

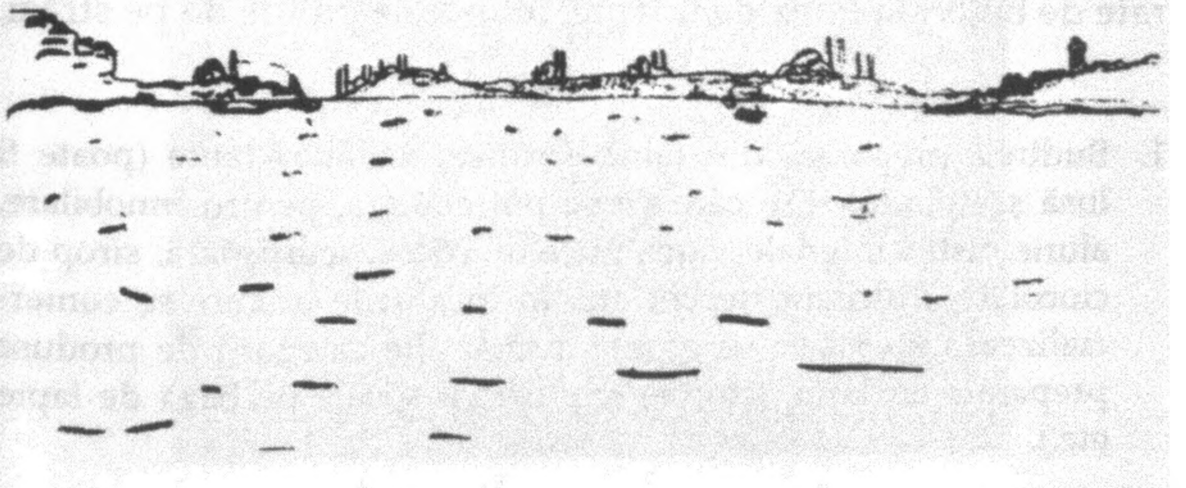

Străzile dosnice din Tepebaşı, din Cihangir, din Galata, Fatih şi Zeyrek, din unele sate de pe ţărmul Bosforului, din Üsküdar sunt, toate, spaţii prin care continuă să rătăcească acel spirit alb-negru pe care am încercat să-l descriu. Dimineţile ceţoase, pâcloase, serile ploioase, vântoase, stolurile de pescăruşi pripăşite pe cupolele moscheilor, poluarea, hornurile sobelor, îndreptate spre străzi ca nişte ţevi de tun, din care se revarsă fumul murdar, tomberoanele ruginite, parcurile, grădinile pustii şi neîngrijite la vreme de iarnă şi precipitarea oamenilor care revin la casele lor în serile aceloraşi ierni, prin zloată, se adresează tocmai acestui sentiment de alb-negru care-mi provoacă deopotrivă fericire şi tristeţe. Cişmelele vechi, ciuntite pe ici, pe colo, din care apa a încetat să mai curgă de sute de ani, prăvăliile improvizate, care răsar de la sine în preajma marilor moschei din cartierele de la periferie sau a moscheilor monumentale, a căror prezenţă n-o mai bagă nimeni de seamă, puhoiul de copii de la clasele primare, cu şorţuleţe negre şi gulere albe, care se împrăştie pe ulişe cât ai clipi din ochi, camioanele mari şi ostenite, care transportă cărbuni, micile băcănii cernite de bătrâneţe, de lâncezeală şi praf, micile cafenele de cartier ticsite de şomeri abătuţi, trotuarele mizere, sinuoase, care ba urcă, ba coboară, chiparoşii, care îmi par a fi negri, nu verde închis, vechile cimitire risipite pe dealuri, zidurile năruite ale oraşului, care arată ca nişte străzi verticale pavate cu piatră cubică, intrările cinematografelor care, după o vreme, ajung să semene oarecum între ele, localurile în care se prepară *muhallebi*[1], bărbaţii care vând ziare pe trotuare, ulişele cutreierate de beţivi la miez de noapte, felinarele palide de pe străzi,

1. Budincă preparată din făină de orez, zahăr şi lapte (poate fi însă şi neîndulcită), căreia i se pot adăuga, pentru înnobilare, alune, fistic, migdale, nuci, nucă de cocos, scorţişoară, sirop de ciocolată, dulceaţă, şerbet etc. În localurile în care se comercializează *muhallebi* se găsesc însă şi alte categorii de produse preparate cu lapte (ciorbe, fripturi cu sosuri pe bază de lapte etc.).

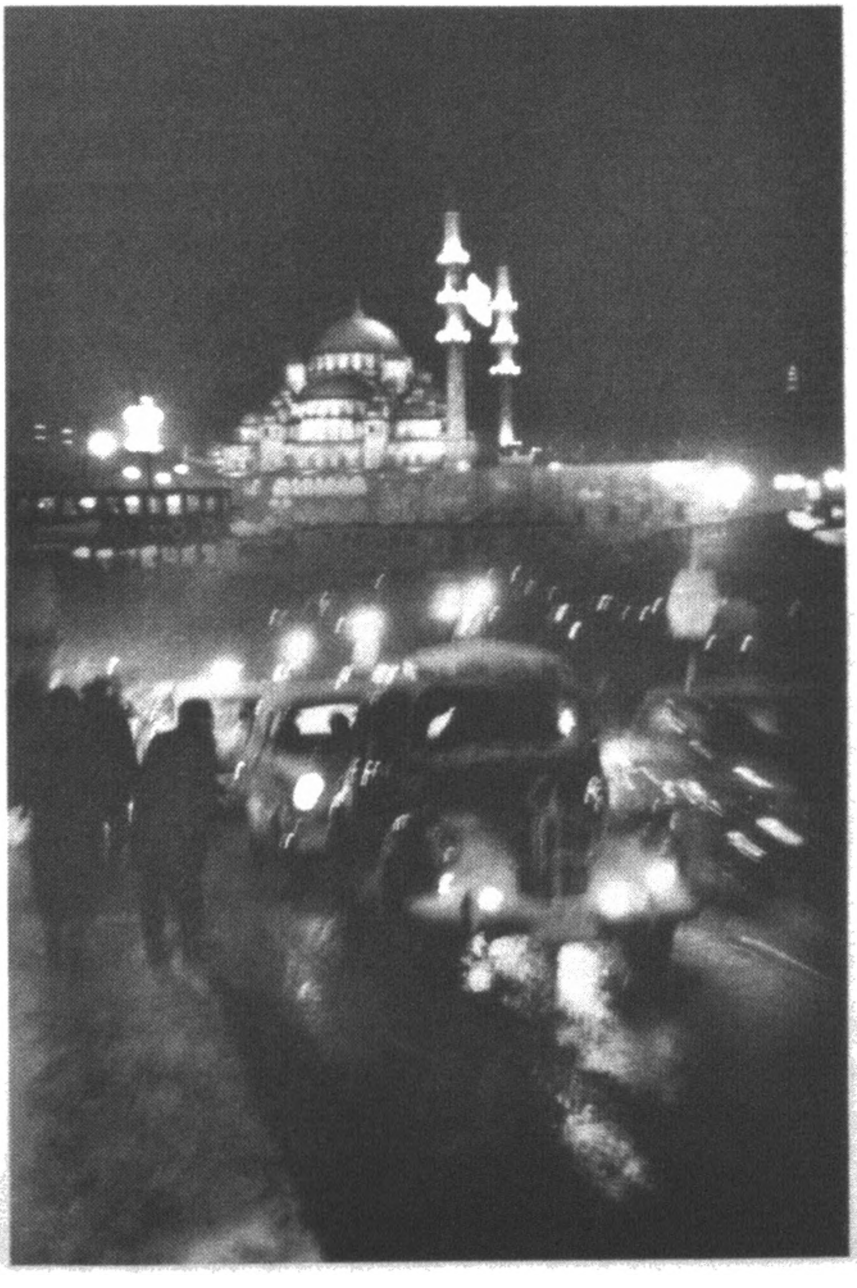

vapoarele liniilor orăşeneşti, care străbat Bosforul în sus şi în jos, fuioarele de fum care se înalţă din coşurile acestora, priveliştile oferite de oraşul înzăpezit îmi par a fi, toate, indicii ale aceluiaşi spirit alb-negru.

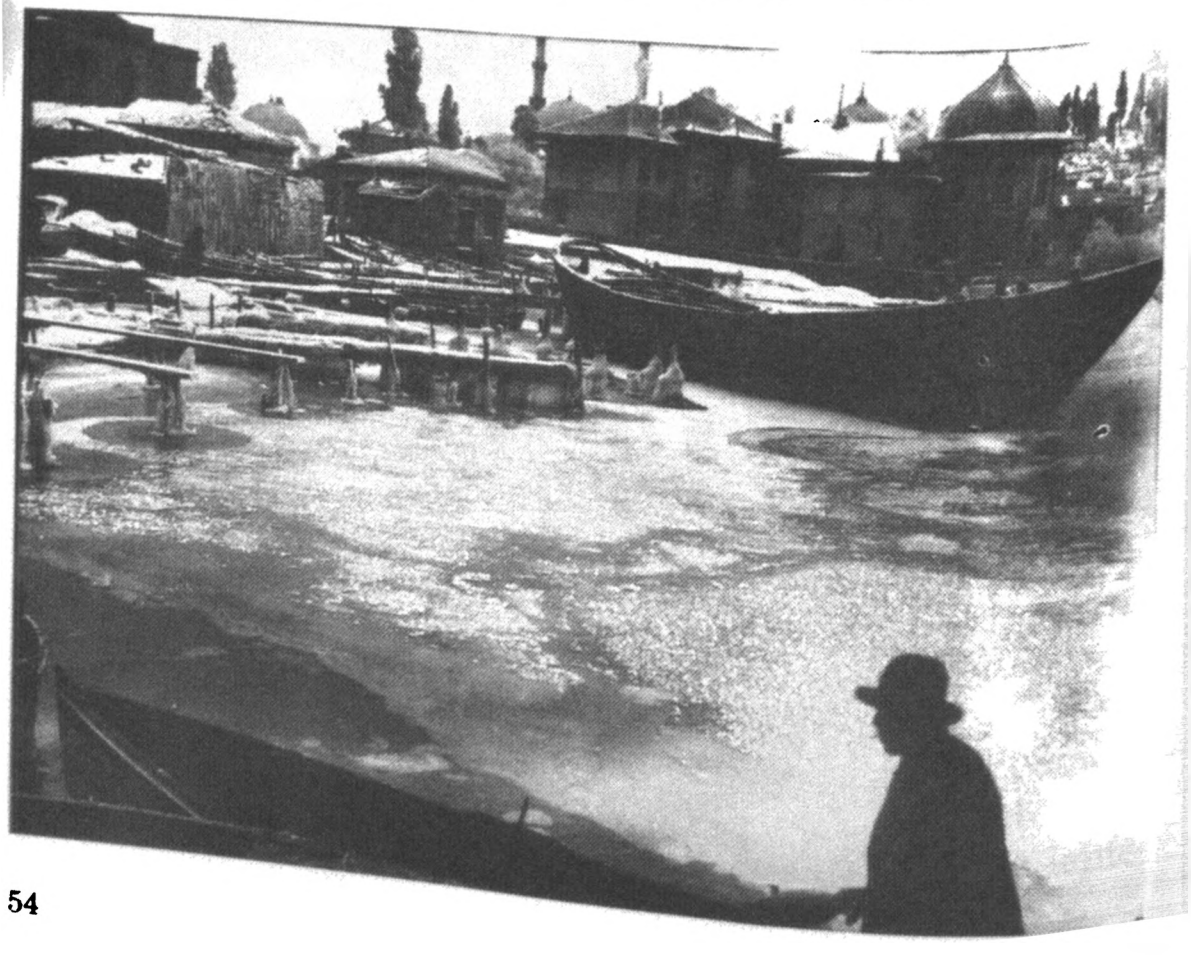

Zăpada era inseparabilă de Istanbulul copilăriei mele. În copilărie aşteptam să ningă cu aceeaşi nerăbdare cu care aşteptau unii copii vacanţa de vară sau plecarea într-o călătorie. Nu ca să ies afară, pe străzi, şi să mă joc în zăpadă, ci pentru că oraşul mi se părea mai „frumos" sub stratul de nea. Când vorbesc despre această frumuseţe mă refer nu atât la sentimentul de noutate ori chiar de dezorientare pe care ţi-l provoca faptul că noroiul, murdăria, crăpăturile şi zonele părăginite ale oraşului ajungeau să fie ascunse vederii, cât la neliniştea şi chiar la sentimentul de catastrofă pe care îl aducea ninsoarea în oraş. Ninsoarea îi prindea de fiecare dată nepregătiţi pe istanbulezi, de parcă atunci ar fi nins pentru prima oară, cu toate că în fiecare an ningea cam patru-cinci zile, iar oraşul rămânea troienit cam zece zile; drumurile se blocau, se formau imediat cozi în faţa cuptoarelor de pâine, aşa cum se întâmplă în vremuri de război şi restrişte, şi, mai cu seamă, întregul oraş strângea rândurile, mânat de sentimentul apartenenţei la comunitate, în jurul aceluiaşi unic subiect al ninsorii. Pentru că oraşul şi locuitorii săi obişnuiau să se închidă în sine, măcinaţi de propriile necazuri, şi să se

rupă simțitor de restul lumii, mi se părea că în zilele de iarnă bântuite de ninsoare, Istanbulul era, pe de o parte, mai pustiu, iar pe de altă parte ceva mai aproape de fantasticele zile de demult.

Unul dintre miracolele meteorologice de acest fel de care-mi amintesc din copilărie, care a unit întregul oraş şi care a fost adeseori rememorat de-a lungul anilor, a fost pătrunderea unor sloiuri de gheață, care curseseră dinspre Dunăre spre Marea Neagră, în Bosfor, după ce coborâseră dinspre nord. La ani de zile după aceea încă mai existau persoane care depănau istorii legate de acest eveniment, a cărui ciudățenie înspăimântase întregul oraş, deoarece Istanbulul era, la urma urmei, un oraş mediteraneean, dar care îi şi determinase pe istanbulezi să se bucure ca nişte copii, căci le lăsa o amintire care nu avea să se şteargă niciodată.

Un aspect al acestui sentiment de alb-negru priveşte, desigur, sărăcia oraşului, faptul că a îmbătrânit, a pălit, a căzut în dizgrație şi a fost dat la o parte, fără a-i putea fi puse în lumină încărcătura istorică şi frumusețea. Un alt aspect se leagă de simplitatea plină de umilință manifestată de arhitectura otomană chiar şi în epoca sa cea mai grandioasă, mai strălucită. Melancolia de a fi supraviețuit unui mare imperiu,

precum şi faptul că istanbulezii sunt condamnaţi la un soi de sărăcie perpetuă în raport cu Europa care, sub aspect geografic, nu se află deloc departe, de parcă ar fi fost atinşi de o boală fără leac, alimentează spiritul introvertit al oraşului.

Pentru a înţelege mai bine această atmosferă în alb-negru ce accentuează sentimentul de melancolie, care rămâne inseparabil de oraş şi care este mereu readus în actualitate, căci este împărtăşit de toţi istanbulezii ca un destin, trebuie să vii la Istanbul cu avionul, dintr-un oraş occidental înstărit, şi să te pierzi îndată după aceea pe străzile aglomerate, sau să te duci într-o zi de iarnă pe podul Galata – inima oraşului – şi să vezi puhoaiele de oameni care trec pe acolo, în straie a căror culoare nu se poate distinge niciodată, şterse, gri, de culoarea umbrei. Istanbulezii din vremea mea, care, spre deosebire de înaintaşii lor mândri şi cu dare de mână, se îmbracă arareori în culori strălucitoare, în roşu, în portocaliu strălucitor, în verde, îi lasă la început călătorului venit din afară impresia că se supun unor uzanţe tainice, străduindu-se să nu atragă atenţia prin veşmintele lor. Desigur că

o asemenea uzanță tainică nu există, dar există, în schimb, un intens sentiment al melancoliei, care sugerează o uzanță a smereniei. Sentimentul de înfrângere şi de pierdere care s-a abătut treptat asupra oraşului în ultimii o sută cincizeci de ani îşi lasă pretutindeni amprenta sărăciei şi a ruinei, de la peisajele în alb-negru la îmbrăcămintea istanbulezilor.

Haitele de câini de pe străzi, despre care au scris cu acelaşi entuziasm toți călătorii străini ajunşi în oraş în secolul al XIX-lea, de la Lamartine la Nerval sau la Mark Twain, alimentează şi ele sentimentul de alb-negru care stăruie în mine, adăugându-i o notă de tensiune. Aceşti câini, care aduc toți unul cu altul, sau care nu au nici unul o culoare foarte precisă, care sunt gri, cenuşii, terni sau care arată ca nişte ghemuri haotice şi care continuă să rătăcească prin oraş cu aceeaşi senzație de libertate şi putere dintotdeauna îți aduc aminte că, în ciuda tuturor eforturilor de occidentalizare şi modernizare, a loviturilor de stat militare, a concepțiilor şi declarațiilor impuse de stat, de disciplina şcolară şi de municipalitatea occidentală, terminațiile nervoase tainice ale Istanbulului sunt străbătute mai degrabă de un sentiment de gratuitate, de nonşalanță şi tandrețe, care rătăceşte de

BIBLIOTECA METROPOLITANĂ
BUCUREŞTI
Sediul Central "M. Sadoveanu"
Comunicarea Cotidiană

colo-colo, asemenea minelor plutitoare, decât de vigoarea statului şi a puterii.

Un alt aspect care face ca sentimentul de alb-negru să devină şi mai stăruitor este faptul că tonurile biruitoare şi fericite asociate cu trecutul oraşului n-au putut fi evaluate de ochii unor localnici, n-au putut fi zugrăvite de mâinile lor. Nu se poate vorbi de o pictură otomană care să se poată adresa cu uşurinţă gustului vizual actual. Nicăieri în lume nu mai există vreo scriere, vreo operă care să ne familiarizeze privirile, care să apropie sensibilitatea noastră vizuală de pictura otomană şi de cea iraniană, care i-a servit drept pildă acesteia. Miniaturiştii otomani, care au fost într-o oarecare măsură înrâuriţi de miniatura iraniană, au văzut Istanbulul nu ca pe un volum sau ca pe un peisaj, ci ca pe o suprafaţă şi ca pe o hartă (aşa cum poeţii *divani*[1] au slăvit şi îndrăgit oraşul nu ca pe un spaţiu real, ci ca pe un cuvânt), cel mai bun exemplu în acest sens fiind Matrakçı Nasuh. Când şi-au îndreptat atenţia către robii, către breslele, către bogăţia instrumentelor, a talentelor şi a odoarelor padişahului, aşa cum s-a întâmplat în cazul „cărţilor de sărbătoare", oraşul a fost înfăţişat nu ca un spaţiu al vieţii cotidiene, ci ca o scenă de paradă sau ca un cotlon de seamă aflat, parcă, în raza unei camere de luat vederi care se concentra asupra aceluiaşi punct de-a lungul unui film întreg.

Astfel, când gazetele, revistele ori manualele au avut nevoie de imagini ale Istanbulului de odinioară spre a li le prezenta milioanelor de oameni care deprinseseră într-o oarecare măsură gustul fotografiilor şi al cărţilor poştale, s-a apelat la gravurile în alb-negru ale unor călători şi pictori occidentali. Aşa cum voi arăta mai departe în exemplul referitor la Melling, vremurile cele mai faste ale oraşului au fost zugrăvite în tonuri modeste de guaşă, însă istanbulezii n-au apucat să guste plăcerea de a-şi vedea zugrăvit trecutul fericit nici măcar în astfel de culori şi şi-au trăit întotdeauna oraşul cu un sentiment de alb-negru, din raţiuni tehnice împotriva

---

1. Exponenţi ai literaturii clasice otomane, de influenţă arabo-persană; poemele acestora erau reunite, de obicei, în antologii de autor numite *divan*, de unde şi termenul generic folosit pentru desemnarea curentului amintit.

cărora nu s-au revoltat prea tare şi care au fost asumate aşa cum îţi asumi un destin. Acest neajuns era în deplin acord cu melancolia lor.

Când eram copil, nopţile erau frumoase pentru că mascau – întocmai ca zăpada – atmosfera confuză şi obositoare în care se cufunda oraşul pe măsură ce sărăcea, conferindu-i o aură poetică. Noaptea istanbuleză nu se strecura în case – pentru că pe vremea copilăriei mele erau puţine clădiri înalte în oraş –, printre copaci şi printre ramurile acestora, prin cinematografele de vară, pe balcoane, pe ferestrele deschise ca o suprafaţă necizelată, ci vădea o eleganţă pe potriva structurii sinuoase a oraşului, a pantelor şi a colinelor sale. Îmi place această gravură de Thomas Allom, realizată în 1839 pentru o carte de călătorie, căci zugrăveşte întunericul ca pe un element de basm, încărcat de mister. Îmi place luna plină care cruţă noaptea de bezna oarbă, îmi place cultura clarului de lună, împărtăşită de întregul Istanbul şi, chiar mai mult, semiluna, pentru că este utilă în prezentarea forţei misterioase a întunericului ca sursă a răului sau, aşa cum se întâmplă în această imagine, lumina lunii atenuată de norii care i se aşază în cale, asemenea unei lămpi a cărei flacără este micşorată pentru a îngădui săvârşirea unei crime.

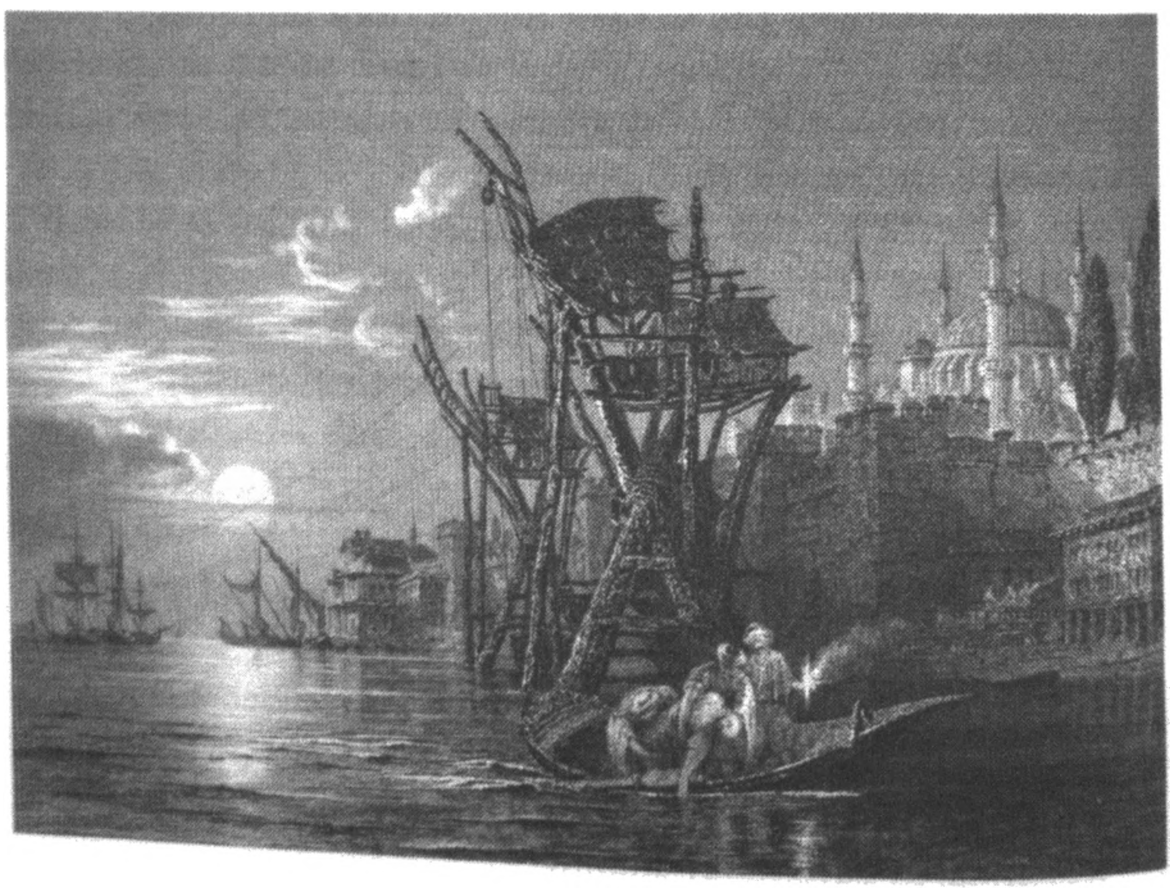

Noaptea amplifică spiritul alb-negru al Istanbulului, pentru că ea conferă oraşului o atmosferă de vis şi basm şi pentru că reprezintă o misterioasă sursă a răului. Modul în care priveşte noaptea călătorul occidental, ca pe ceva care zămisleşte şi tăinuieşte misterul, care ascunde ciudăţenia de nedesluşit a oraşului şi care, prin tenebrele sale, chezăşuieşte săvârşirea altor fapte malefice, şi modul în care o priveşte istanbulezul, incapabil să priceapă intrigile şi uneltirile puse la cale prin palate, sunt asemănătoare. Povestea trupului neînsufleţit al câte unei femei din serai ori al vreunui răufăcător ucis în palat şi apoi scos pe o poartă laterală care dădea spre Cornul de Aur, spre a fi azvârlit în mare dintr-o barcă, era îndrăgită şi istorisită în repetate rânduri atât de călătorii occidentali, cât şi de către istanbulezi. „Crima din Salacak", săvârşită în vara anului 1958 – cu o vară înainte de a învăţa eu să scriu şi să citesc – şi plămădită din detalii asemănătoare, precum noaptea, barca, apele Bosforului, faţă de care nutream o dragoste aparte, a făcut ca imaginea în alb-negru pe care-o aveam despre apele Bosforului să devină mai complexă şi mi-a rămas vie în amintire de-a lungul întregii vieţi, ca o nălucă înfricoşătoare. Eroul acestei întâmplări, despre care am aflat pentru prima oară din discuţiile de acasă şi pe care întregul Istanbul şi gazetele îl transformaseră în legendă, invocându-l în repetate rânduri, era un pescar tânăr, nevoiaş şi beţiv. Dată fiind ferocitatea „monstrului din Salacak" care, dorind să violeze o femeie care urcase în barca lui pentru a-şi plimba copiii, îi aruncase în mare pe cei doi micuţi şi pe prietenii acestora, ni s-au interzis o vreme nu doar distracţiile de genul plimbărilor pe mare în tovărăşia pescarilor, pentru a pescui cu năvodul, la casa de vacanţă din Heybeliada, ci şi plimbările solitare prin grădină. Citind, peste ani, ştirile apărute în gazetele din Istanbul cu privire la crimă (lucru pe care l-am făcut cu plăcere), aveam să-mi imaginez copiii care, azvârliţi de pescar în apele învolburate, încercau să se agaţe cu degetele de marginile bărcii, ţipetele mamei, silueta acesteia şi a pescarului care-i lovea pe copii cu vâsla în cap ca pe o fantezie în alb-negru.

6

Descoperirea Bosforului

După „crima din Salacak", n-am mai ieşit niciodată la plimbare cu barca pe Bosfor alături de mama şi de fratele meu mai mare. În iarna de dinainte fusese însă o vreme când obişnuiam să facem zilnic acest lucru, pentru că amândoi avuseserăm tuse convulsivă. Boala se manifestase mai întâi la fratele meu, pentru ca după zece zile să mă molipsesc şi eu. Tusea avea şi un aspect care mă făcea fericit: mama se purta mai bine cu mine, îmi adresa genul acela de cuvinte care mă făceau să mă topesc de plăcere şi-mi cumpăra jucăriile pe care mi le doream. Suferinţa mea nu era provocată atât de boală, cât de faptul că nu mai puteam să particip la mesele de prânz şi de seară la care se întâlneau cu toţii, fie la etajul nostru, fie la cel de deasupra noastră, că nu mai puteam să ascult, curios, discuţiile de la masă, zăngănitul furculiţelor, al cuţitelor, al farfuriilor ori râsetele mesenilor.

După scurgerea primelor nopţi, marcate de febră, pediatrul Alber, care ne înspăimânta prin toate cele, de la servietă la mustaţă, a declarat că fratele meu şi cu mine trebuia să fim duşi o vreme, zi de zi, la Bosfor, ca să luăm aer şi să ne tratăm. Aşa au ajuns să se confunde în mintea mea sensul de bază al cuvântului *boğaz*[1] din limba turcă şi ideea de „a

1. În limba turcă, Bosforul este desemnat prin cuvântul Boğaz (forma completă este, de fapt, Boğaziçi), ceea ce s-ar traduce literal prin „Strâmtoarea". Cuvântul însemna, la origine, „gâtlej", de unde şi sensurile de „strâmtoare, trecătoare, pas montan".

lua aer". Poate că din această cauză nu m-am mirat prea tare când am aflat că, în urmă cu o sută de ani, când Tarabya nu era încă un loc de promenadă vestit prin restaurantele şi prin hotelul său, aşa cum este astăzi, ci un sat liniştit de pescari, în care a hălăduit şi faimosul poet Kavafis, locul cu pricina se numea Therapia (lecuire). Îmi face întotdeauna bine să văd Bosforul, poate şi pentru că acesta se confundă, în mintea mea, cu ideea de tratament.

Spre deosebire de înfrângerea, ruina, frustrarea, melancolia şi sărăcia care macină oraşul în taină, Bosforul s-a asociat de departe în mintea mea cu sentimente precum ataşamentul faţă de viaţă, emoţia existenţei şi fericirea. Istanbulul îşi trage spiritul şi seva de la Bosfor. La începuturile sale, oraşul nu i-a acordat însă o prea mare însemnătate, văzând în el o cale de comunicare, o privelişte frumoasă, iar în ultimele două sute de ani şi un loc potrivit pentru ridicarea câte unui palat de vară ori a vreunei reşedinţe pe malul apei.

Începând din secolul al XVIII-lea, când exponenţii elitei otomane au început să se stabilească, spre a-şi petrece vara, pe ţărmurile Bosforului, care pe atunci erau pustii, dincolo de populaţia unor sate greceşti de pescari, a început să se dezvolte, mai cu seamă în jurul unor zone precum Göksu, Küçüksu, Bebek, Kandilli, Rumelihisarı, Kanlıca, o cultură închisă, specifică Istanbulului şi otomanilor. Vilele pe care şi le-au construit pe ţărmuri şi în care au locuit paşalele, elitele otomane, bogătaşii ultimei sute de ani au fost socotite mai apoi, în secolul XX, pe valul entuziasmului stârnit de

Republică şi de naţionalimsul turc, exemplare pentru identitatea şi arhitectura turco-otomană. Edificiile „moderne", cu ferestre înguste şi înalte, cu streşini largi, cu coşuri de fum delicate şi cu bovindouri, ca şi imitaţiile după ele, la realizarea cărora Sedad Hakkı Eldem, care a reunit în cartea sa intitulată *Amintiri de pe Bosfor* fotografii vechi, gravuri realizate de artişti precum Melling şi planuri ale acestor reşedinţe de vară, s-a inspirat din stilul vechilor case de pe ţărm nu reprezintă decât nişte umbre palide ale acestei culturi dispărute.

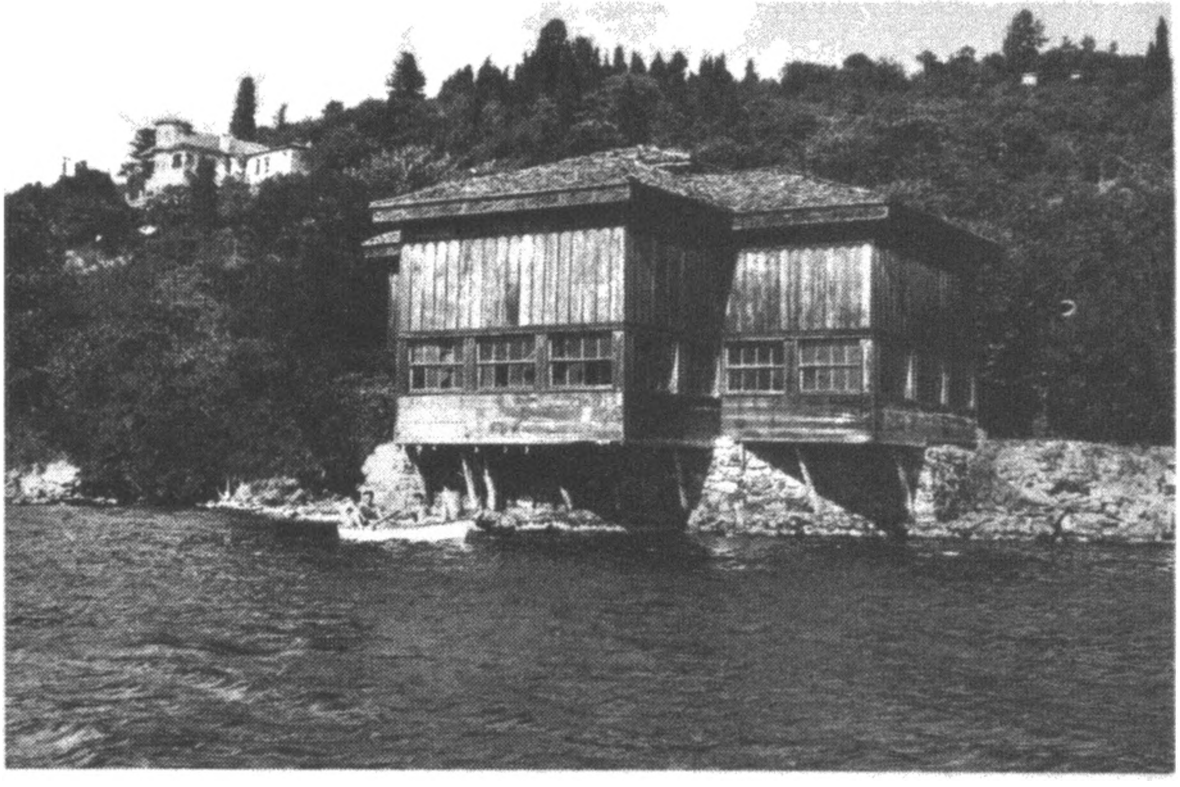

Linia de autobuz Taksim-Emirgân trecea în anii 1950 şi prin Nişantaşı. Pentru a ajunge la Bosfor, urcam cu mama în autobuz din staţia care se afla chiar în faţa casei noastre. Dacă ne duceam cu tramvaiul coboram la Bebek, unde se afla ultima staţie a acestuia, şi, după ce ne plimbam multă vreme de-a lungul ţărmului, urcam într-o barcă ce ne aştepta zilnic în acelaşi loc. Ne plăcea nespus să rătăcim cu barca prin golfuleţul din Bebek, printre alte bărci, printre cutere, vase ale liniilor orăşeneşti, pontoane placate cu midii şi far, să ne îndreptăm spre larg şi să simţim forţa curentului Bosforului, să ne legănăm cu luntrea, purtaţi de valurile stârnite de vapoarele care treceau pe lângă noi, şi ne doream ca acele peregrinări să nu se mai sfârşească niciodată.

Plăcerea de a te plimba pe Bosfor înseamnă plăcerea de a simți în tine libertatea şi forța mării adânci, viguroase şi agitate, aflată în plină mişcare printr-un oraş vast, istoric, lăsat în paragină. Călătorul care se deplasează cu viteză pe undele străbătute de curenți ale Bosforului simte, înconjurat cum este de mizeria, de fumul, de zgomotul unui oraş suprapopulat, că i se transmite ceva din tăria mării şi că încă mai poate rămâne singur şi suveran în mijlocul mulțimii, al

ecourilor istorice, al edificiilor din jur. Această fâşie de apă care rătăceşte prin oraş nu poate fi asemuită cu canalele din Amsterdam, din Veneţia ori cu râurile care despică în două Parisul şi Roma: este cutreierată de curenţi, bătută de vânturi, agitată de valuri, adâncă şi întunecată. Când laşi în urmă curentul sau când începi să te târăşti odată cu el, înaintând pe o parte, ca racul, în direcţia vapoarelor de pe Liniile Orăşeneşti, Istanbulul se perindă alene prin faţa ta,

în toată complexitatea sa, începând cu bătrânele care te contemplă bând ceai pe balcoane, cu blocurile, cu vilele de pe țărm, cu debarcaderul din apropiere şi cu cafeneaua străjuită de cerdac, cu copiii în chiloți care intră în mare prin locurile în care se deversează gurile de canal de pe mal şi care se lungesc apoi pe asfalt pentru a se încălzi, cu bărbații care pescuiesc pe marginea apei ori care picotesc prin cutere, cu elevii care ies de la şcoală ducându-şi ghiozdanele în mâini şi păşind de-a lungul țărmului, cu oamenii care privesc pe geamurile autobuzelor, spre mare, când se blochează circulația, cu pisicile care-i aşteaptă pe pescari la chei, cu platanii despre care abia acum îți dai seama cât sunt de falnici, cu conacele ridicate prin grădini, a căror existență o remarci doar dacă te uiți într-acolo dinspre apă, pentru că nu se zăresc niciodată de pe faleză, cu pantele, cu dealurile de dincolo de pante, cu blocurile înalte din zare, cu moscheile, cu mahalalele îndepărtate, cu podurile, cu minaretele, cu turnurile, cu grădinile, cu zgârie-norii, care se înmulțesc pe zi ce trece. O plimbare pe Bosfor cu vaporul, cu barca cu motor sau, aşa cum mi se întâmpla mie în copilărie, cu o barcă simplă îți oferă atât plăcerea de a privi, rând pe rând, casele şi cartierele Istanbulului, cât şi plăcerea de a-l contempla de departe ca pe o siluetă şi o mişcare în perpetuă schimbare.

Una dintre plăcerile originale oferite de Bosfor, pe care o percepeam chiar şi în copilărie, când ne duceam cu toții la

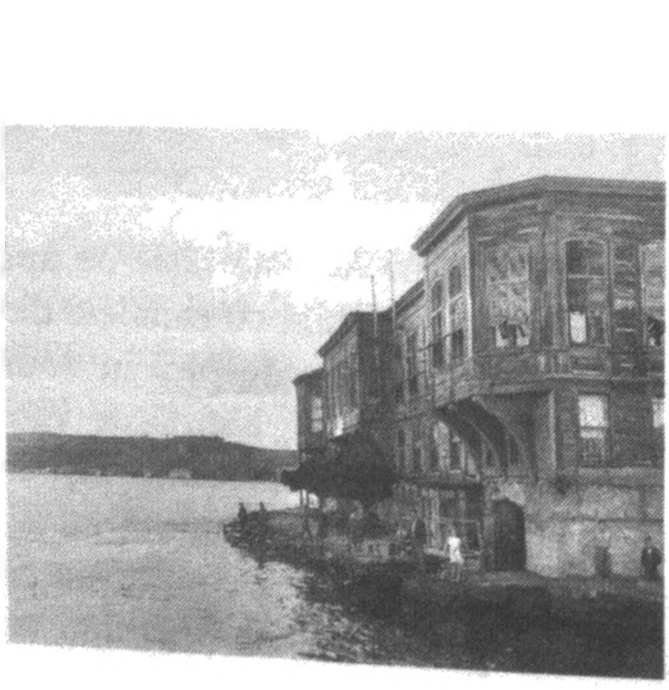

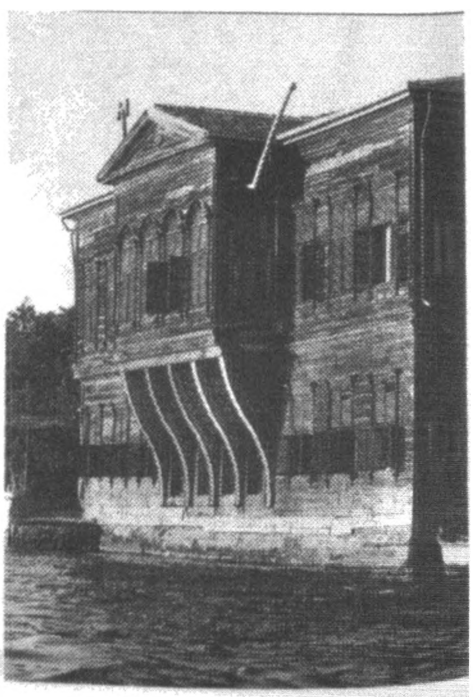

plimbare cu maşina, era posibilitatea de a admira vestigiile unei epoci foarte bogate, în care civilizaţia şi cultura otomană intraseră sub influenţa Occidentului, fără a-şi pierde însă autenticitatea şi vigoarea. Intuiam, după poarta de fier maiestuoasă a câte unei vile falnice de pe ţărm, cu vopseaua scorojită, după trăinicia zidurilor groase şi semeţe, năpădite de muşchi ale alteia, după jaluzelele unei a treia, care nu fusese încă mistuită de flăcări, după lemnărie sau după grădinile întunecate care se întindeau până departe, pe culmile dealurilor mândre aflate dincolo de astfel de case, plantate cu arbori ai lui Iuda, cu brazi de Bosfor şi cu platani multiseculari, vestigiile unei civilizaţii impunătoare, epuizate şi desuete şi simţeam că, pe vremuri, nişte oameni care semănau oarecum cu noi duseseră un cu totul alt fel de viaţă prin acele locuri, dar că acele vremuri apuseseră şi că noi, la rândul nostru, eram ceva mai altfel decât ei – ceva mai sărmani, mai împuţinaţi, mai necăjiţi şi mai provinciali.

În timp ce vechiul centru al Istanbulului, peninsula istorică, era maltratat, strivit de clădirile înalte ale corpului funcţionarilor otomani din epoca modernă care, de pe la mijlocul secolului al XIX-lea, resimţeau în mod vădit efectele sărăciei, ale decadenţei, ale înfrângerii, ale exploziei demografice, ale bătăliilor pierdute rând pe rând şi ale occidentalizării, aceiaşi funcţionari zămisleau în paralel, alături de alţi oameni cu stare şi de paşale, o cultură introvertită, edificată în jurul vilelor de pe ţărmul Bosforului, unde obişnuiau să se refugieze pe timpul verii. Cum otomanii care-şi duceau viaţa în ele n-au lăsat nimic scris cu privire la cultura lor închisă şi la

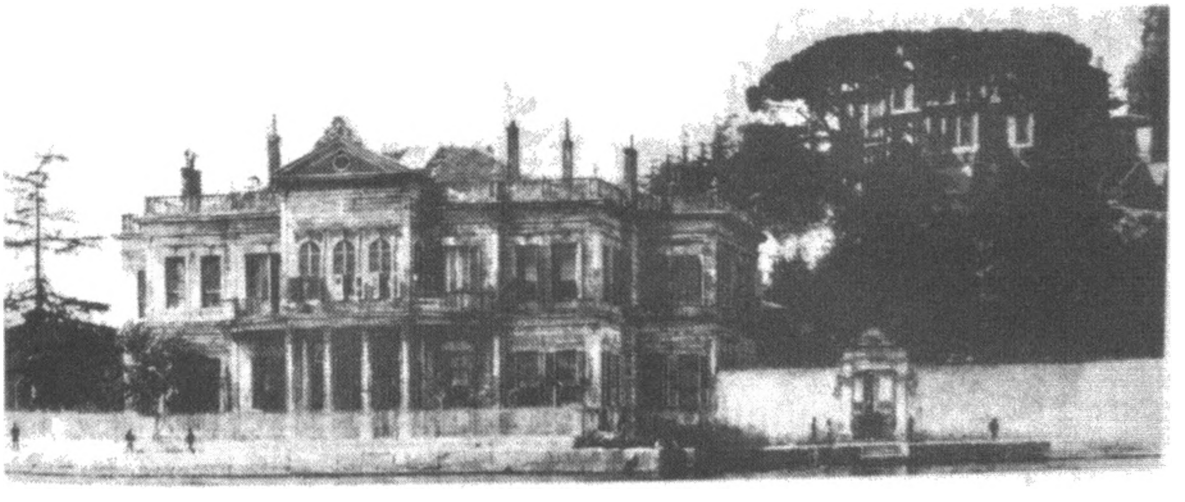

acele locuri, prin care străinii n-aveau cum să hoinărească în voie, pentru că la început nu existau drumuri şi pentru că, în ciuda apariţiei călătoriilor cu vaporul şi a debarcaderelor, fapt petrecut pe la mijlocul secolului al XIX-lea, ele nu făceau parte integrantă din Istanbul, informaţiile noastre se întemeiază mai degrabă pe amintirile aşternute pe hârtie cu nostalgie de a doua şi a treia generaţie.

Cel mai strălucit dintre memorialiştii de acest gen a fost Abdülhak Şinasi Hisar (1887-1963), care a transpus sensibilitatea şi lungile fraze ale lui Proust, pe care îl citea cu plăcere, în ambianţa numită de el „civilizaţia Bosforului". Hisar, care şi-a petrecut copilăria într-o vilă de pe ţărm, la Rumelihisarı, şi care, într-o perioadă din tinereţea sa, a făcut studii politice la Paris, alături de poetul Yahya Kemal (1884-1958), prietenul său, şi care a învăţat să se desfete cu scriitorii francezi, a simţit nevoia să înnobileze şi să şlefuiască această cultură, această lume aparte, acum dispărute, în volumele *Clar de lună pe Bosfor* şi *Vilele de pe Bosfor*, „cu toată migala şi grija care-i stăteau în putinţă, asemenea unui miniaturist de altădată, spre a le face să mai supravieţuiască o vreme".

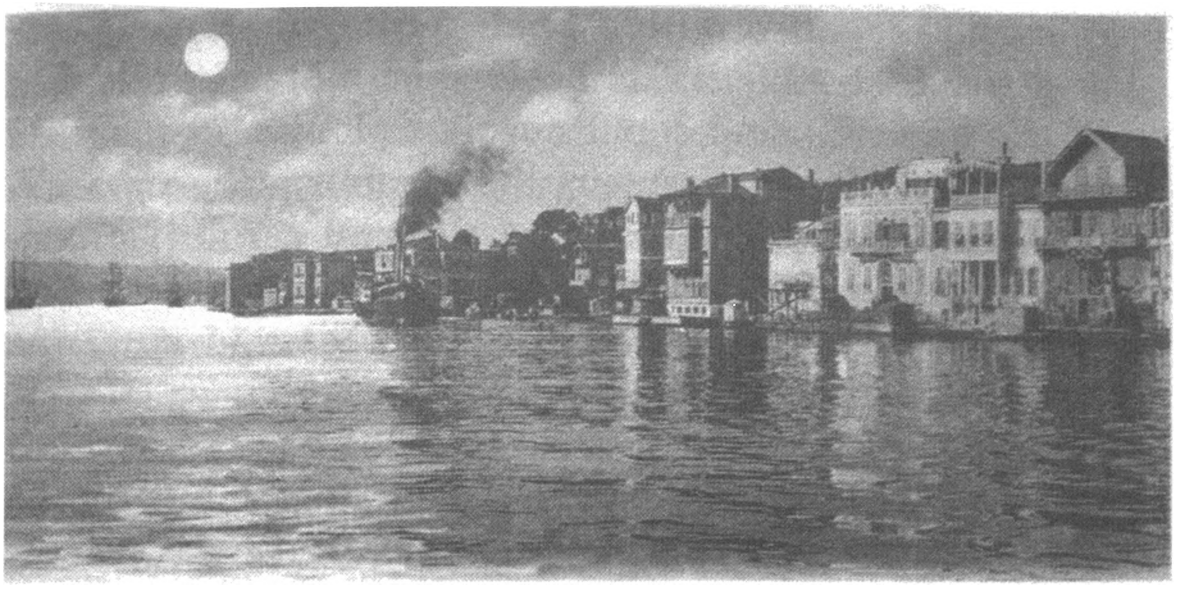

Îmi place să recitesc din vreme-n vreme „capitolul despre tăcere" din cartea *Clar de lună pe Bosfor*, care istoriseşte o zi de la un cap la altul, începând cu pregătirile pentru ieşirile pe mare, în nopţile cu clar de lună, pentru a asculta vreun potpuriu intonat dintr-o altă barcă, aflată la mare depărtare, pentru a contempla lumina lunii şi sclipirile argintii ale undelor – pregătiri care începeau încă din zorii zilei –, dar descrie şi noaptea lungă, tăcerile, poveştile de dragoste, deprinderile şi ceremonialurile pline de rafinament, asupra cărora scriitorul se opreşte îndelung. Îmi place să mă las cuprins de tristeţe pentru lumea aceea dispărută, în care n-aveam cum să pătrund, şi mă înfurii pe scriitor, care, tânjind după trecut, se preface că nu bagă de seamă aspectele demonice, malefice ale acelui univers pierdut, urzite din lehamite, slăbiciune omenească, forţă şi putere. În nopţile cu clar de lună, când muzica pe care o ascultau cei reuniţi în bărci amuţea şi se aşternea tăcerea, „apele erau străbătute uneori de un fior care venea parcă din adâncuri, fără să adie vreo boare, dobândind o tentă gri-albăstruie", scria A. Ş. Hisar.

Şi mie mi se părea, în timpul plimbărilor cu barca pe care le făceam cu mama, că nuanţele răspândite de colinele de pe Bosfor erau departe de a fi reflectarea unei lumini exterioare. Credeam oarecum că de pe acoperişuri, din platani şi din arborii lui Iuda, din aripile pescăruşilor care treceau pe neaşteptate prin faţa ochilor noştri, din zidurile pe jumătate năruite ale hangarelor pentru bărci se revărsa o lumină

uşor anemică. Soarele nu era pe de-a-ntregul stăpân peste clima şi priveliştea oferită de Bosfor nici măcar în cele mai calde zile de vară, când copiii nevoiaşi plonjau în mare de pe faleză. Îmi place să contemplu, în amurgurile de vară, lumina aceea fără seamăn, în care stacojiul cerului se contopeşte cu întunericul misterios al Bosforului, şi să încerc s-o desluşesc. Îmi place, în acelaşi timp, să văd cum apa aceea înspumată şi învolburată, care poartă cu ea orbeşte bărcile ce i se arată în cale, îşi schimbă culoarea, unduindu-se alene, asemenea havuzului cu nuferi al lui Monet, într-o zonă retrasă, aflată acum la doi paşi de mine, pe care o privesc uimit.

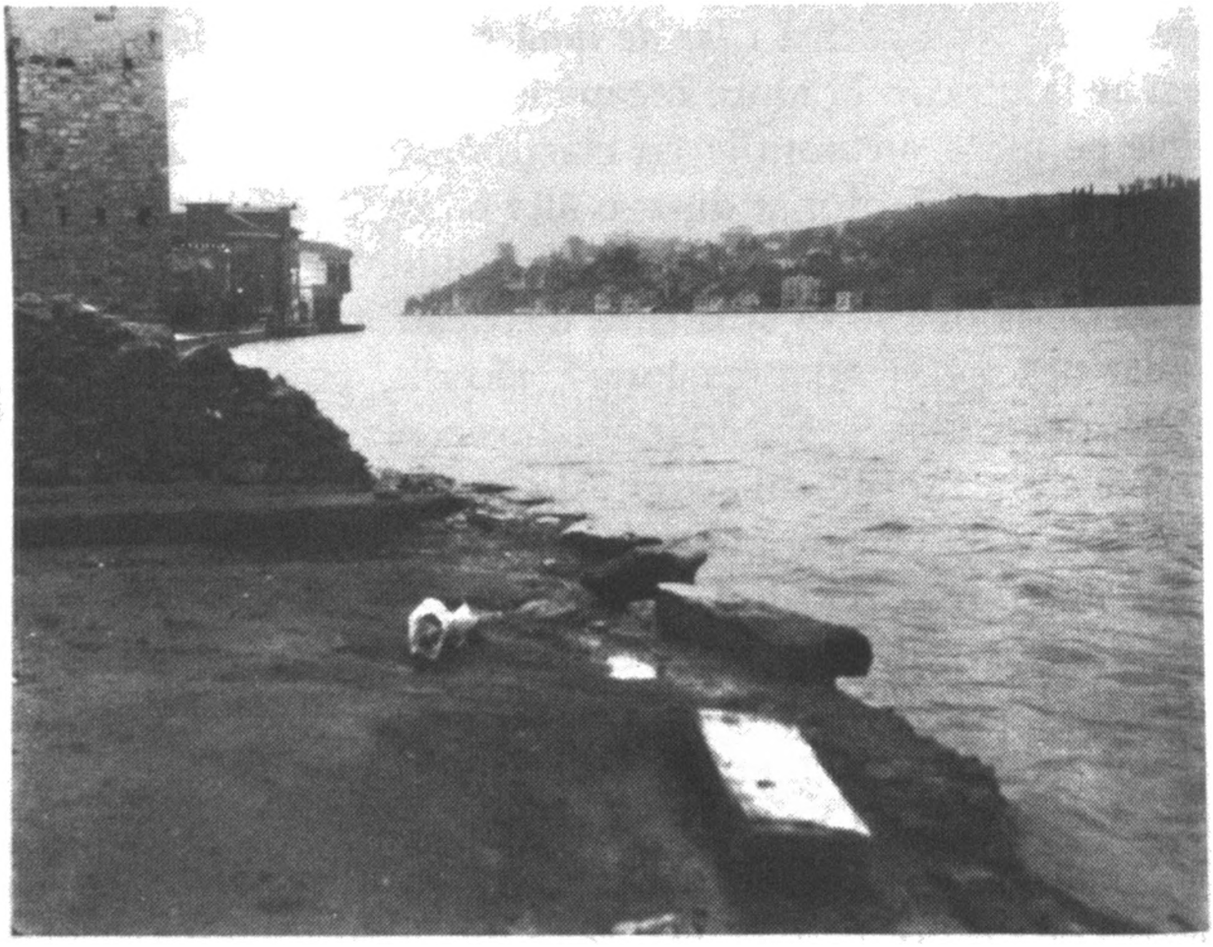

Pe la mijlocul anilor 1960, când îmi făceam studiile liceale la Robert Kolej[1], îmi plăcea să privesc, stând în picioare în aglomerația din autobuzele care se îndreptau, dimineața devreme, dinspre Beşiktaş spre Sarıyer, soarele care răsărea din dosul colinelor de pe țărmul asiatic, aflat vizavi, şi lumina care cuprindea treptat apele Bosforului, ce tălăzuiau

1. Colegiul american din Istanbul, înființat în 1863.

ca o mare misterioasă, schimbându-le culoarea. Când vreun bărbat melancolic, ce rătăcea îndelung, de unul singur, percepându-şi doar sunetele propriilor paşi, pe ţărmul Bosforului, în nopţi ceţoase de primăvară, când în oraş nu se clintea nici o frunză, sau în nopţi târzii de vară învăluite-n tăcere, fără lună, fără vânt, se pomenea pe neaşteptate în faţa câte unui promontoriu, la Akıntıburnu sau la farul din faţa cimitirului de la Aşiyan, auzind, în mijlocul tăcerii, vuietul dătător de fiori al curentului care vuia din răsputeri şi remarcând, temător, vălătucii de spumă orbitor de albă ce luceau într-o lumină a cărei obârşie n-o ştia, sfârşea prin a admite uluit, aşa cum am făcut eu cândva, aşa cum a făcut-o şi A. Ş. Hisar, că Bosforul posedă un spirit aparte, numai al lui.

Vorbesc despre culoarea chiparoşilor, a codrilor întunecaţi din văi, a vilelor de pe ţărm, părăsite, nelocuite, lăsate în paragină, despre culoarea vapoarelor ruginite şi hârbuite, care cine ştie ce transportă, despre poezia vapoarelor şi a caselor de pe Bosfor, pe care doar cei care şi-au petrecut întreaga viaţă pe acele ţărmuri ar fi în stare s-o priceapă, despre descoperirea gustului vieţii printre ruinele unei civilizaţii care a fost cândva mare, viguroasă şi care a dobândit un stil extrem de particular, despre setea de fericire a unui copil care nu se sinchisea deloc de istorie şi civilizaţii, despre dorinţa lui sinceră de a se amuza şi de a înţelege această lume, dar şi despre şovăielile, despre necazurile, despre plăcerile

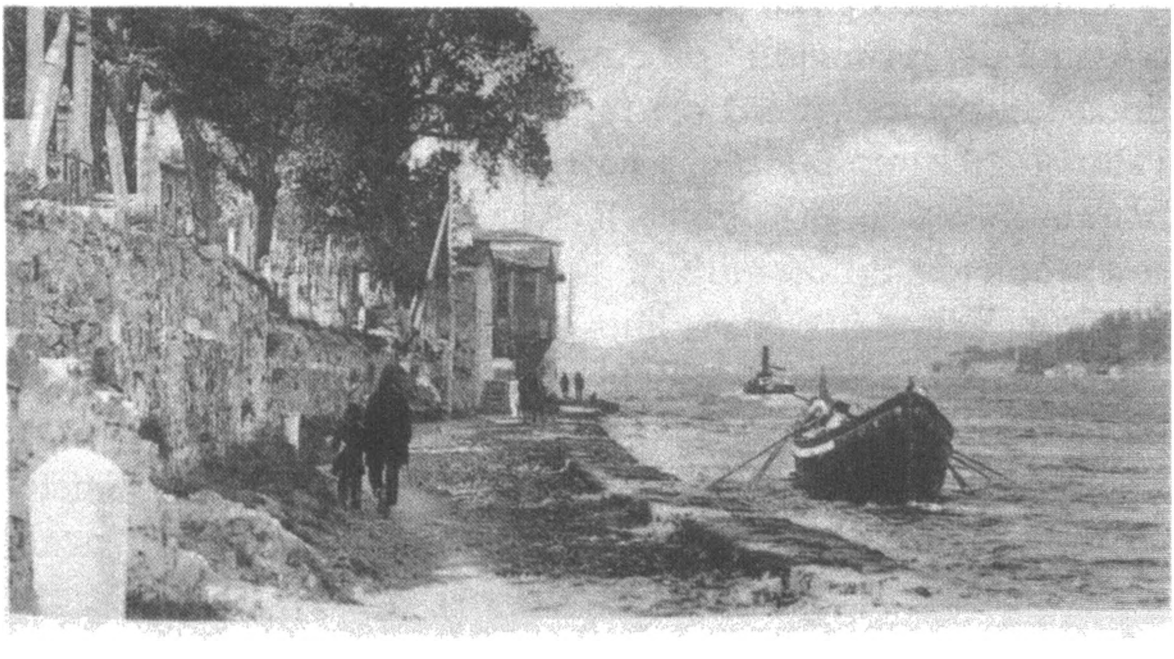

cu care se confunda viața și despre experiențele unui scriitor ajuns acum la cincizeci de ani. Ori de câte ori încep să vorbesc despre Bosfor, despre Istanbul, despre frumusețea sau poezia străzilor întunecate, o voce interioară îmi spune că nu se cuvine să amplific splendorile orașului în care locuiesc pentru a tăinui neajunsurile propriei mele existențe, așa cum procedau scriitorii din generațiile anterioare. De vreme ce orașul ne pare frumos și magic, la fel trebuie să fie și viața noastră. Foarte mulți scriitori din generațiile anterioare mă impresionau, când mărturiseau că se simțeau buimăciți de frumusețea orașului, prin atmosfera magică a istorisirilor și a limbii lor, pentru ca, pe de altă parte, să-mi aducă aminte că *acum* nu mai trăiau în marele oraș, că *acum* preferau facilitățile moderne ale Istanbulului occidentalizat. De la ei am aflat că pentru a putea elogia Istanbulul cu entuziasm nemăsurat, cu accente lirice trebuie să nu mai locuiești în el sau să privești cu detașare ceea ce lumea socotește a fi „frumos". Scriitorul care se simte sfâșiat de sentimente de vinovăție din pricina acestui lucru trebuie să vorbească, atunci când se referă la ruina și melancolia orașului, despre lumina misterioasă pe care o proiectează acestea asupra vieții sale, iar atunci când este fascinat de oraș și de minunățiile Bosforului, trebuie să-și amintească de modestia propriei existențe, de faptul că aceasta nu se potrivește nicidecum cu atmosfera biruitoare și fericită care domnea cândva în oraș.

Când plimbarea cu barca alături de mama lua sfârșit, după o seamă de „primejdii" precum faptul că fuseserăm luați de două-trei ori de curent ori faptul că fuseserăm legănați de valuri la trecerea vreunui vapor, barcagiul ne lăsa la Așiyan, înainte de promontoriul de la Rumelihisarı, unde curentul se apropie destul de mult de țărm, iar de acolo porneam cu toții pe jos până la Rumelihisarı, unde Bosforul se îngusta cel mai mult, iar eu și fratele meu căscam gura la tunurile de pe vremea lui Fatih așezate, ca podoabă, în curtea exterioară de la Rumelihisarı, intuind, după cioburile, gunoaiele, bucățile de tablă, mucurile de țigară adunate în cilindrii aceia uriași în care înnoptau beții ori persoanele fără adăpost,

că marea moştenire istorică a Istanbulului şi a Bosforului nu reprezenta, pentru cei care trăiau atunci acolo, decât ceva obscur, misterios, de nepătruns.

Când ajungeam la debarcaderul de la Rumelihisarı, mama ne indica un loc aflat chiar dincolo de debarcader, pavat pe jumătate cu piatră cubică, pe jumătate cu piatră de râu, unde se vedea o cafenea micuță, şi ne spunea:

— Aici se găsea pe vremuri o vilă de lemn. Bunicul vostru ne aducea aici când eram eu mică.

Prima poveste, de neuitat, despre acea casă de vară, pe care mi-o închipuiam de fiecare dată ca pe o clădire înspăimântătoare, veche, dărăpănată, ca pe o ruină care merita să fie demolată, se referea la proprietăreasa ei, care era fiică de paşă, care locuia la parter şi care fusese ucisă misterios de nişte hoți pe la mijlocul anilor 1930. Băgând de seamă că eram foarte pasionat de latura întunecată a acelei poveşti, mama trecea la altceva şi ne istorisea, surâzând trist, în timp ce ne arăta urmele hangarului pentru bărci al vilei demolate, că bunicul, căruia nu-i plăcuseră nişte bame gătite de bunica,

aruncase o dată, într-un acces de mânie, cratița cu mâncar
în apele adânci şi vijelioase ale Bosforului.

O rudă îndepărtată, la care obişnuia să se refugieze mam
în perioadele în care era certată cu tata, avea o vilă pe țărm
cu vedere spre şantierul naval de la Istinye; îmi amintes
că, mai apoi, şi casa aceea a ajuns o ruină. În copilăria mea
vilele de pe țărmul Bosforului erau departe de a fi atrăgă-
toare pentru noii îmbogățiți ai zilei, pentru burghezii istan-
bulezi care începeau să prindă cheag. Casele vechi de pe
Bosfor nu te protejau împotriva vântului aspru şi a frigulu
iernii, iar încălzirea lor era dificilă şi costisitoare. Pentru că
nu erau la fel de influenți ca paşalele otomane şi pentru că
se simțeau mai occidentalizați dacă locuiau la etajele superi-
oare ale blocurilor din cartierele aflate în jurul Taksimului, de
unde se zărea oarecum Bosforul, noii îmbogățiți din peri-
oada Republicii n-au cumpărat acele vile de la familiile de
viță veche îndepărtate de la putere, de la progeniturile scă-
pătate ale paşalelor, de la rudele unor persoane precum A.
Ş. Hisar. Aşa se face că pe vremea când eram eu copil, adică
până prin anii 1970, când oraşul s-a extins cu repeziciune

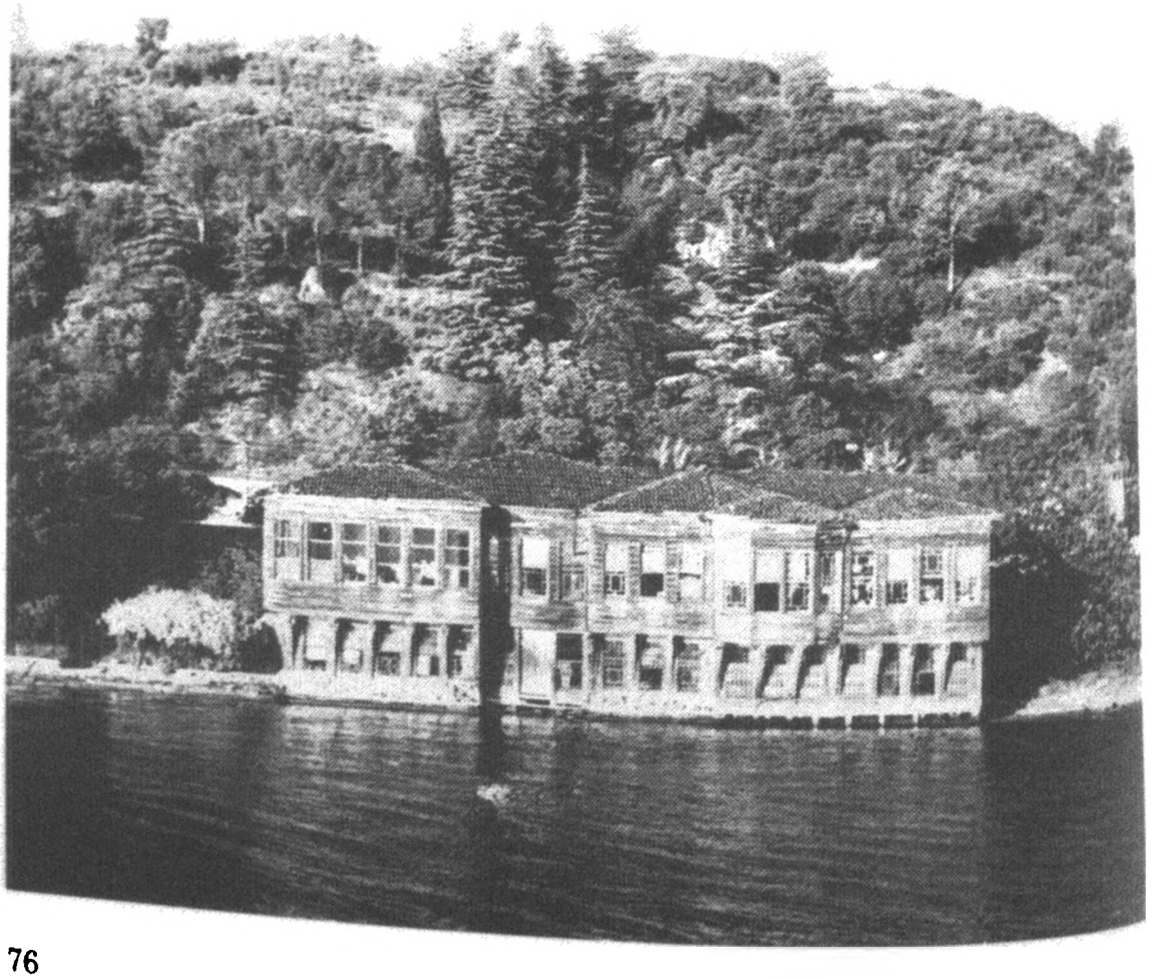

majoritatea conacelor şi a caselor impunătoare de lemn de pe Bosfor au dispărut odată cu foştii funcţionari ai seraiului, acum nebuni, care-şi duceau zilele prin ele, şi cu nepoţii de paşale care se judecau pentru averi şi proprietăţi, ce fuseseră împărţite şi închiriate uneori etaj cu etaj, ba chiar încăpere cu încăpere, se degradaseră din pricina delăsării, se înnegriseră din pricina frigului şi a umezelii, după ce li se scorojise vopseaua, ori fuseseră mistuite de incendii provocate pe ascuns, în speranţa că aveau să fie înlocuite cu blocuri.

La sfârşitul anilor 1950 ne făcuserăm un obicei de nezdruncinat din a ieşi duminica dimineaţa la plimbare pe ţărmul Bosforului, pentru a lua aer, cu un autoturism marca Dodge 1952 pe care îl conduceau fie tata, fie fratele lui. Chiar dacă regretam puţin acea cultură otomană dispărută, „civilizaţia Bosforului" nu ne insufla atât un sentiment de pierdere şi melancolie, căci noi ne număram, de fapt, printre proaspeţii îmbogăţiţi ai Republicii, cât un sentiment de mândrie şi consolare, determinat de faptul că ne situam în prelungirea unei mari civilizaţii. Ori de câte ori ne duceam la Bosfor, ne abăteam negreşit şi pe la Emirgân, mâncam halviţă la cafeneaua Çınaraltı[1], ne plimbam de-a lungul ţărmului – la Bebek sau la Emirgân –, priveam vapoarele care treceau prin strâmtoare; mama cerea întotdeauna să oprim undeva pe drum şi cumpăra câte un ghiveci cu flori sau doi lufari mari.

Îmi amintesc că, pe măsură ce înaintam în vârstă, începusem să mă plictisesc, să mă satur de acele plimbări de familie, în formulă limitată – mama, tata şi doi băieţi. Micile animozităţi dintre noi, jocurile cu fratele meu mai mare, care dobândeau de fiecare dată turnura unei rivalităţi acerbe, transformându-se în ceartă, necazurile familiei restrânse care urca în maşină în căutarea unei guri de aer proaspăt, sustrăgându-se vieţii de la bloc, nu făceau decât să otrăvească chemarea Bosforului, dar amănuntele acestea nu mă împiedicau să particip de fiecare dată la micile peregrinări duminicale.

---

1. Sub platani (turc.).

Când urma să văd, peste ani, pe drumurile din preajma Bosforului, alte familii nefericite, puse pe harță, zgomotoase, care ieşiseră, la fel ca noi pe vremuri, la plimbarea de duminică, în alte maşini, aveam să cuget că viața mea nu fusese atât de specială şi să intuiesc, pe de altă parte, că Bosforul era, poate, singura sursă de fericire a familiilor istanbuleze.

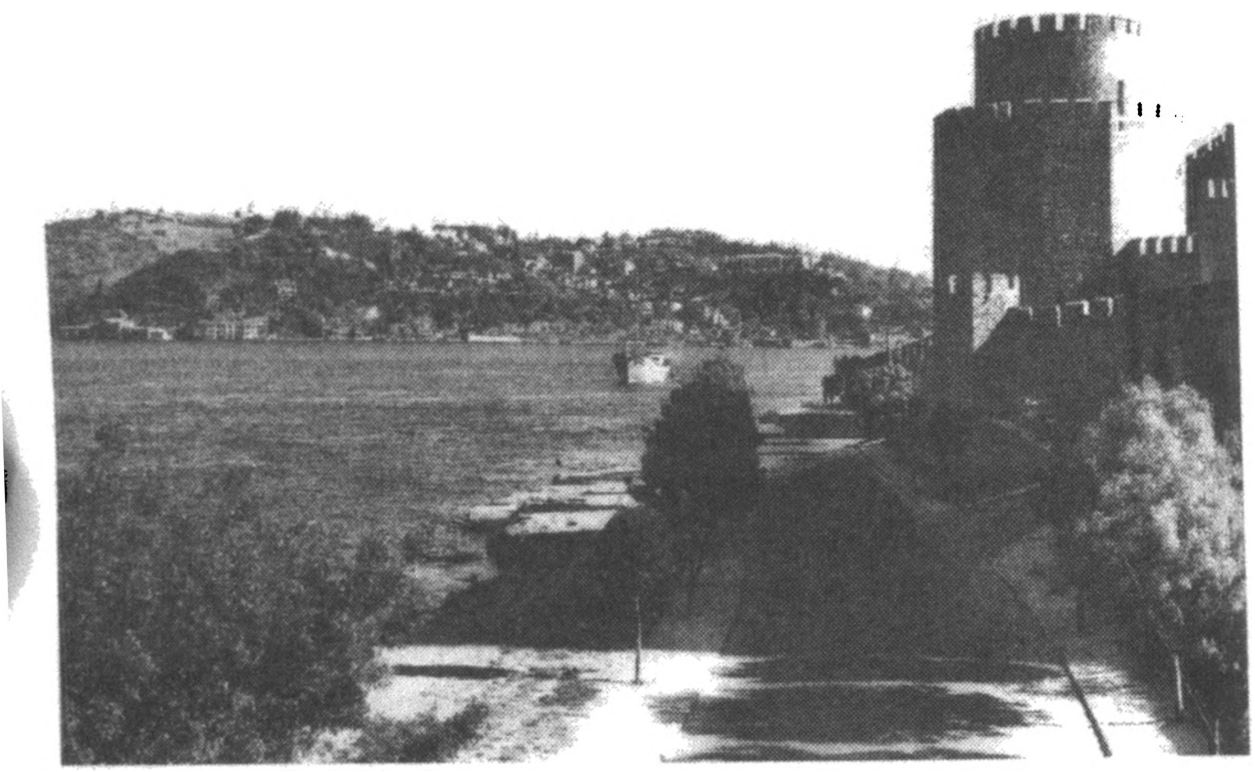

Când foarte multe dintre lucrurile care transformau Bosforul copilăriei mele într-un univers aparte au început să dispară puțin câte puțin, la fel ca vilele de pe țărm distruse rând pe rând de incendii, plimbările la Bosfor au început să-mi ofere un soi de desfătare a amintirii. Acum îmi place şi mie să vorbesc despre dispariția vechilor taliane, despre explicațiile pe care mi le dădea tata, care-mi spunea că talianul era un soi de cursă întinsă peştilor cu ajutorul năvoadelor, despre bărcile vânzătorilor de fructe care îşi dădeau marfa colindând de-a lungul țărmului, de la o vilă la alta, despre plajele de la Bosfor la care mă duceam cu mama, despre deliciile înotului în apele Bosforului, despre debarcaderele de pe Bosfor, închise rând pe rând, abandonate, apoi transformate în restaurante de lux, despre pescarii care acostau cândva la

acele țărmuri, despre imposibilitatea de a mai face vreo plimbare oarecare cu bărcile lor. Bosforul rămâne însă Bosfor în virtutea aceluiaşi lucru de pe vremea copilăriei mele: pentru mine, Bosforul este o nesfârşită sursă de bine şi de optimism, care aduce sănătate, care lecuieşte, care menține oraşul şi viața.

„Viața n-are cum să fie atât de rea", mă gândesc uneori. „În definitiv, te poți duce să te plimbi pe malul Bosforului."

7

Peisajele de pe Bosfor ale lui Melling

Dintre toți pictorii occidentali care şi-au ales drept subiect peisajele de pe Bosfor, cel care mă face să gust în cel mai intens mod cu putință plăcerea privitului, a contemplării şi care mi se pare, totodată, cel mai convingător este Melling. Editorul-poet Şevket Rado a publicat în 1969 un facsimil al

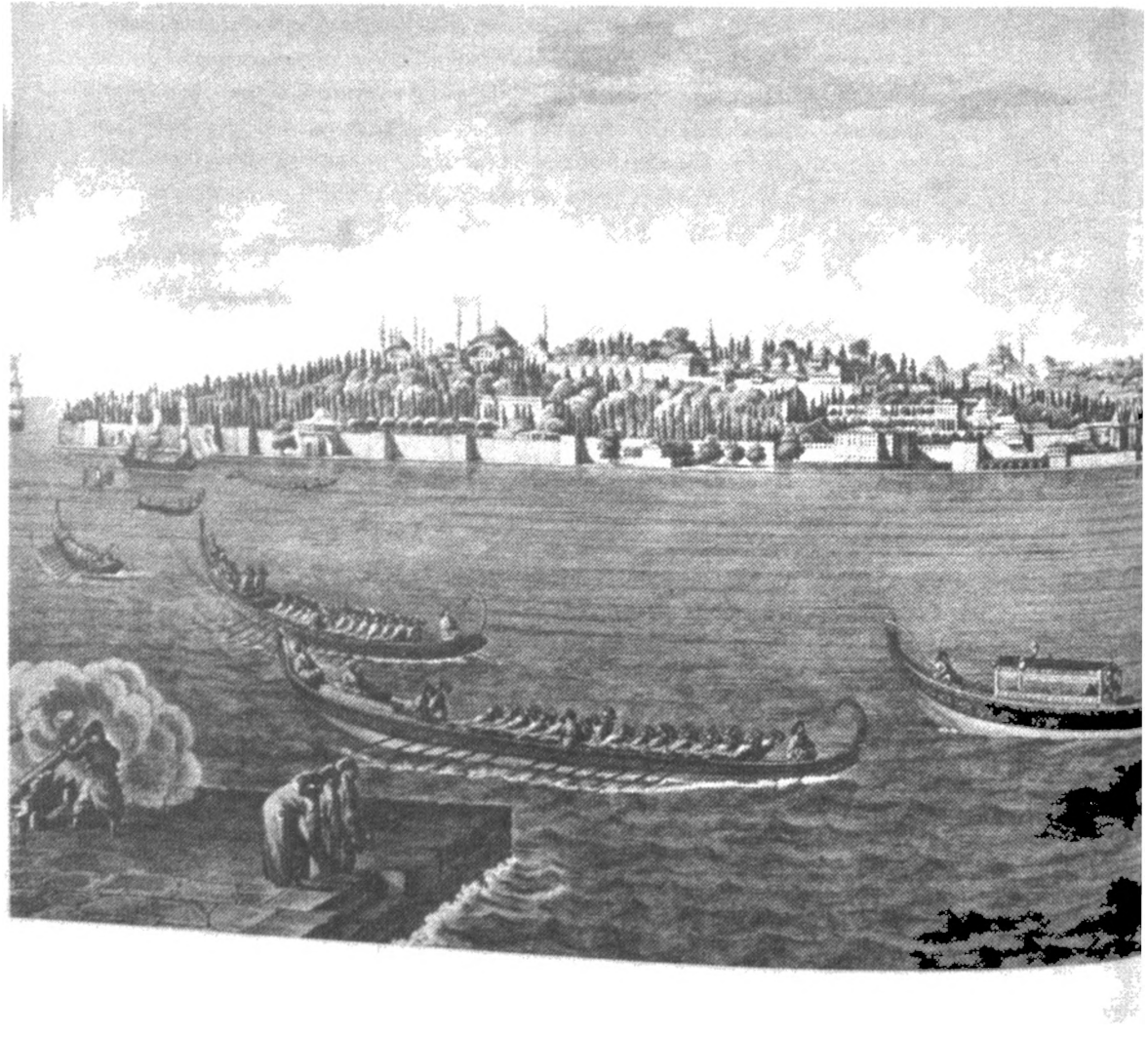

cărții *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore*[1] – ediția în format mic –, care apăruse în 1819 şi al cărei titlu mi se pare el însuşi poetic, dăruindu-mi-o pe vremea când eram devorat de pasiunea picturii. Imaginile cuprinse în paginile ei, pe care urma să le studiez atent, în amănunt ore în şir, îmi dau sentimentul că mă aflu cu adevărat în fața acelui Istanbul otoman fără cusur ce aparține acum trecutului. Această dulce iluzie îmi este deşteptată nu atât de acuarele ori de guaşe, care abundă în detalii reproduse de Melling cu subtilitate, cu meticulozitate de arhitect şi de matematician, cât de haşurile în alb-negru ale gravurilor realizate mai târziu după acele picturi, sub îndrumarea sa. Când doresc să mă conving că cel puțin trecutul era măreț – căci receptivitatea nemăsurată față de vigoarea literaturii şi a artei occidentale te pot împinge uneori către un astfel de „naționalism istanbulez" –, percep contemplarea gravurilor lui

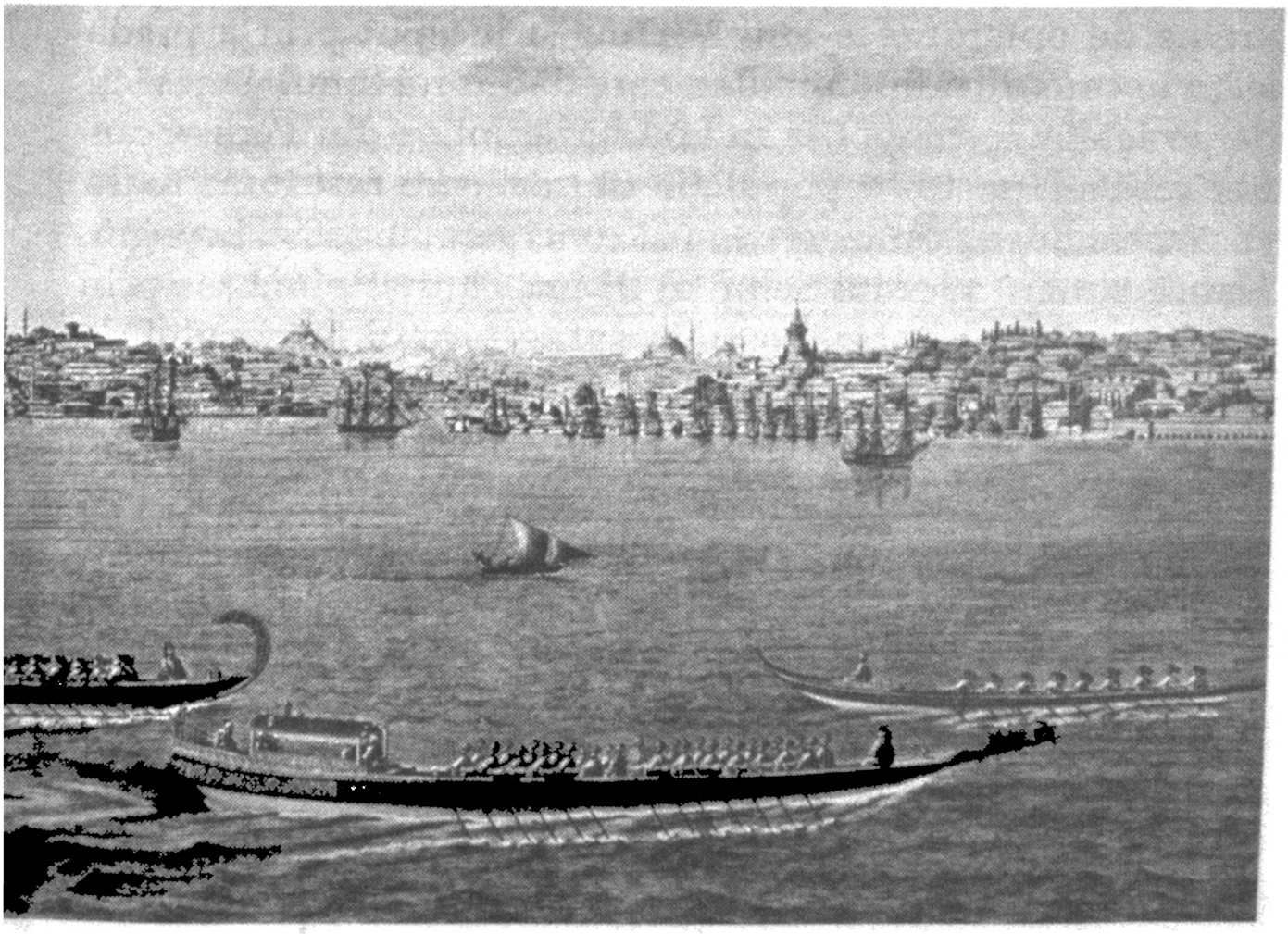

1. *Călătorie pitorească la Constantinopol şi pe țărmurile Bosforului* (turc.).

Melling ca pe o consolare. Această consolare este însoțită de sentimentul plin de melancolie că majoritatea acelor minunății și a acelor edificii s-au făcut nevăzute. Pe de altă parte, rațiunea îmi aduce aminte, în clipele de emoție excesivă, că ceea ce conferă farmec imaginilor lui Melling este tocmai acel simțământ al pierderii. Poate că le privesc tocmai pentru a mă lăsa puțin pradă tristeții.

Antoine-Ignace Melling, născut în 1763, era un european desăvârșit – un neamț dintr-o familie cu sânge italian și francez. După ce s-a inițiat în sculptură ucenicind pe lângă tatăl său, care era sculptor la curtea Marelui Duce Karl Friedrich, aflată la Karlsruhe, a studiat pictura, arhitectura și matematica cu unchiul său, la Strasbourg. A ajuns probabil la Istanbul în urma unei călătorii inițiate la nouăsprezece ani, sub înrâurirea romantismului orientalizant, care tocmai începea să se afirme în acea epocă. În orice caz, în ziua în care a ajuns în oraș era departe de a presupune că urma să rămână aici vreme de optsprezece ani. Melling a început prin a preda lecții în cercurile diplomaților, care dăduseră tonul unei vieți de societate cosmopolite în zona grădinilor din Pera – cartier care adăpostea o populație din ce în ce mai numeroasă și care conținea primii germeni ai zonei numite astăzi Beyoğlu. Hatice Sultan, sora lui Selim al III-lea, care se plimbase prin grădina vilei pe care și-o ridicase pe țărmul Bosforului, la Büyükdere, Baronul de Hübsch, fostul însărcinat cu afaceri al Danemarcei, și-a dorit să aibă și ea o grădină asemănătoare, așa încât i-a fost recomandat Melling. Melling i-a amenajat mai întâi surorii sultanului, care era la fel de deschisă ca fratele ei în privința noutăților de proveniență occidentală, o grădină în stil european, sub formă de labirint, cu trandafiri, acacii și tufe de liliac. Mai apoi a construit un mic pavilion care urma să se adauge palatului lui Hatice Sultan de la Defterdarburnu (zona cuprinsă astăzi între Ortaköy și Kuruçeşme). Romancierul Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962) afirmă că acest edificiu cu coloane în stil neoclasic european, care nu mai există astăzi, se armoniza cu identitatea Bosforului, ba chiar participa activ la ceea ce el numea „gust eterogen". Melling a făcut o serie de adăugiri și de amenajări interioare

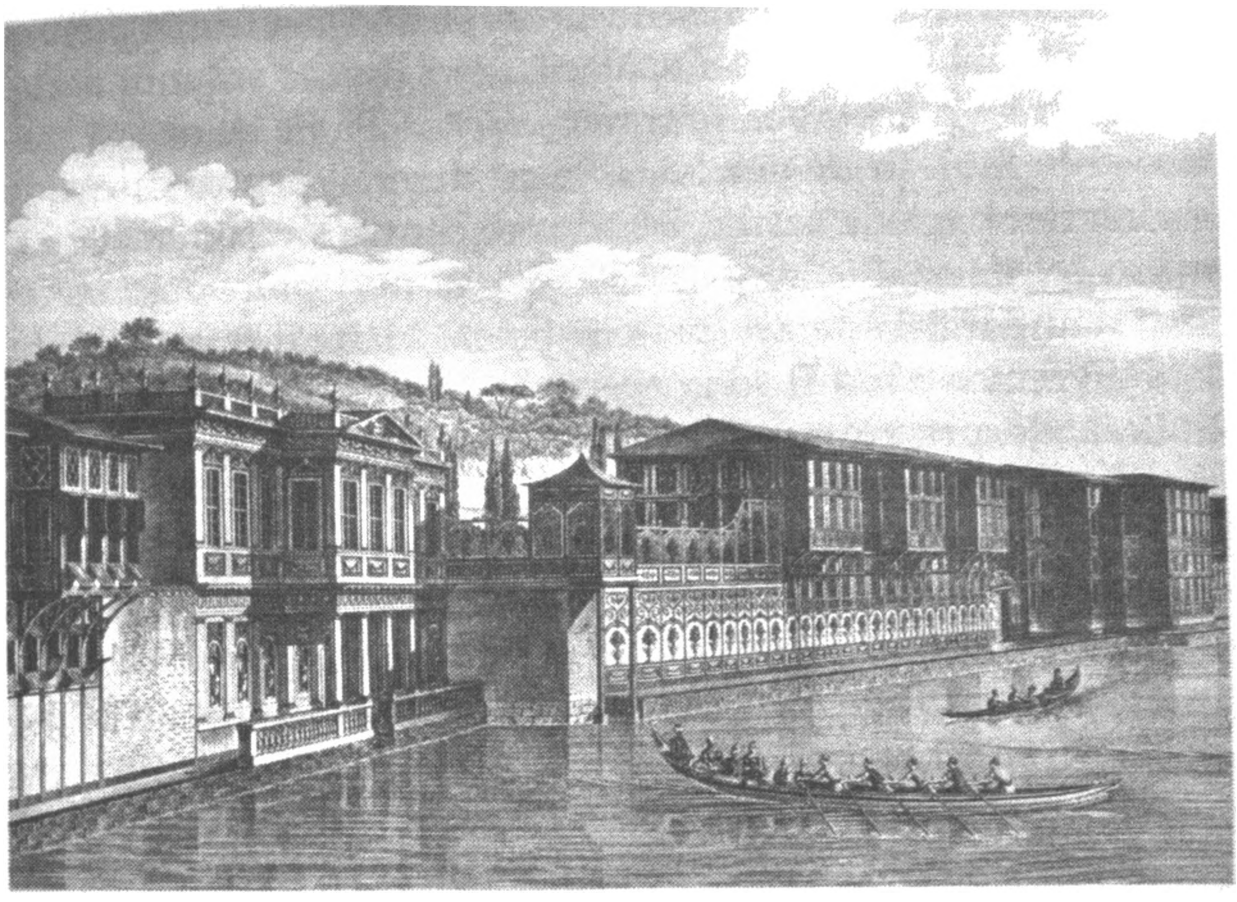

şi la palatul din Beşiktaş, unde se afla reşedinţa de vară a lui Selim al III-lea, urmând acelaşi stil neoclasic, dar respectând întru totul atmosfera Bosforului. Realiza, pe de altă parte, diverse lucrări la solicitarea lui Hatice Sultan, în calitate de „consultant artistic" sau de „decorator de interioare", pentru a vorbi în termeni actuali. Cumpăra vase cu flori, supraveghea montarea perlelor pe şervetele brodate, le prezenta soţiilor de ambasadori reşedinţa de vară în zilele de duminică sau concepea plase de ţânţari.

Cunoaştem toate aceste lucruri din scrisorile pe care şi le adresau cei doi – scrisori aflate astăzi într-o colecţie particulară. Melling şi Hatice Sultan făcuseră o mică descoperire intelectuală şi începuseră să-şi redacteze corespondenţa în limba turcă apelând la alfabetul latin, cu o sută de ani înainte de „Revoluţia alfabetului", realizată de Atatürk în 1928. Graţie acestor misive aflăm într-o oarecare măsură cum vorbea o soră de sultan din Istanbulul acelor vremuri, când nu exista încă deprinderea de a aşterne pe hârtie memorii şi romane:

„Maestre Melling, când o să sosească plasa de ţânţari? O vreau mâine, rogu-te... Să te văd cum dai zor la treabă... O

pictură tare ciudată, înfățișând un cuțit... Mi s-a trimis pictura cu Istanbulul, care nu s-a spălăcit... Nu doresc scaunul acela căci nu mi-a plăcut. Voiesc scaune aurite... Să fie cu oarece mătase şi cu mult fir de aur... Am văzut desenul pentru caseta de argint, dar bagă de seamă, să nu care cumva s-o comanzi – rămâne cel de mai-nainte, aşa că vezi să nu-l prăpădeşti... Am să-ți dau paralele pentru perle şi paiete Martedi (marți)..." etc

Pe vremea când îi scria aceste scrisori lui Melling, Hatice Sultan, despre care rezultă că, pe lângă caracterele latine, mai deprinsese şi puțină italiană, nu împlinise încă treizeci de ani. Soțul ei, Seyyid Ahmed Paşa, care era valiu de Erzurum, era mai tot timpul plecat din Istanbul. În perioada în care ajungea la Istanbul vestea campaniei lui Napoleon în Egipt şi în care se cristaliza, în mediile seraiului, un soi de furie antifranceză, Melling se căsătorea cu o tânără genoveză şi cădea în dizgrație, din motive obscure, aşa cum

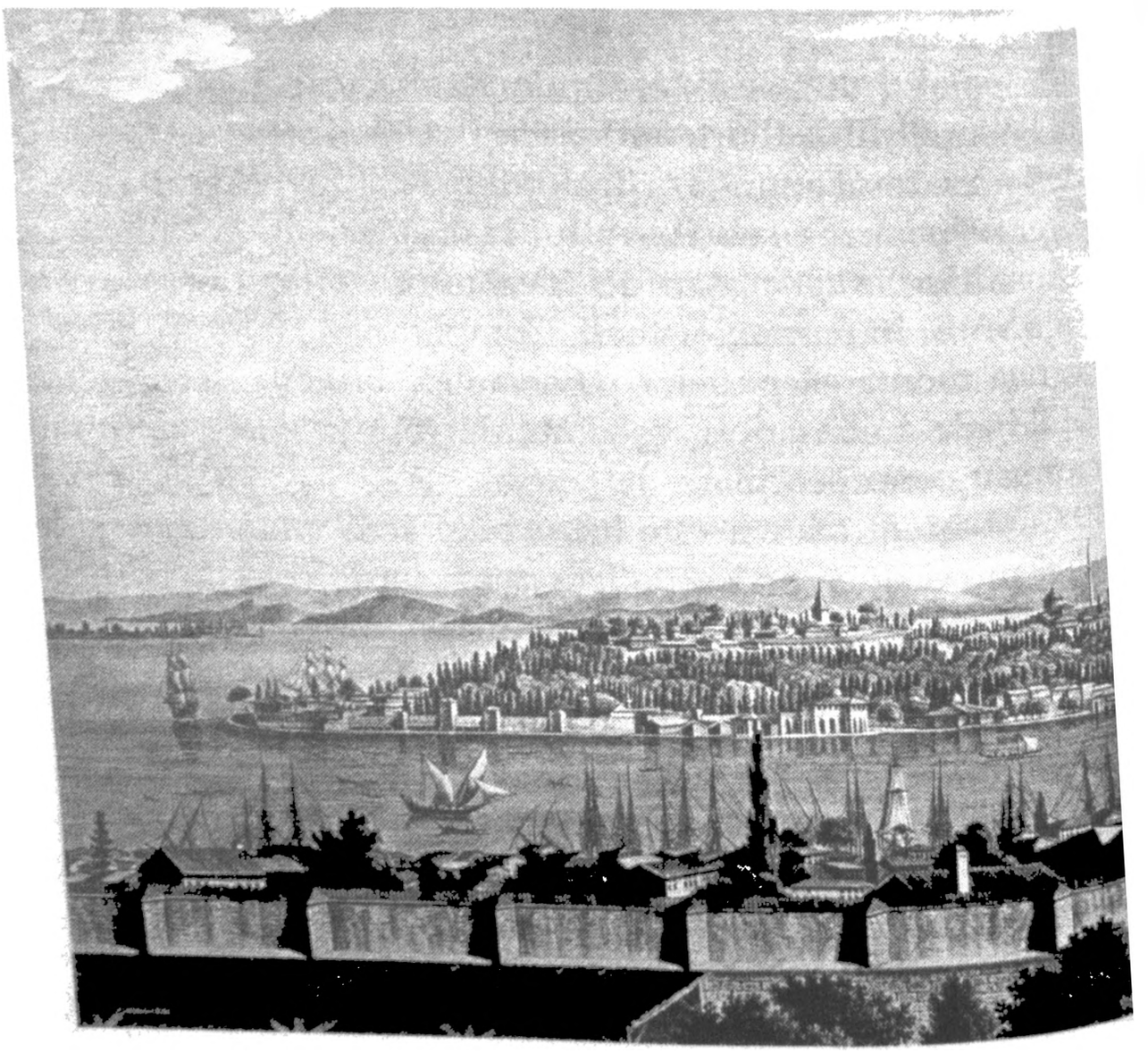

se poate deduce şi din scrisorile îndurerate pe care i le adresa pe atunci lui Hatice Sultan:

„Doamnă, eu, robul Vostru, mi-am trimis sâmbătă slujitorul să-mi ia simbria pe luna aceasta... i s-a spus că, de-acum încolo, n-o să mai am parte de leafă... Cum m-am bucurat de atâta bunăvoinţă din partea Domniei Voastre, nu mi-a venit a crede că mi-aţi trimis o asemenea atenţionare... Socot că la mijloc se află vreo vorbă pizmaşă, căci lumea vede că Stăpâna îşi îndrăgeşte robul... Acum se arată iarna şi urmează să mă duc în Beyoğlu, dar oare cum am s-o pot face? N-am para chioară. Proprietarul îmi cere chiria, ne trebuie cărbuni, lemne, tot soiul de lucruri pentru bucătărie şi, colac peste pupăză, copila mea s-a betegit de vărsat de vânt, iar doctorul ne cere cincizeci de kuruşi... Cum am s-o scot la capăt? De câte ori n-am stăruit, câţi bani n-am risipit pe drumuri şi pe umblatul cu barca, fără să am parte de vreun răspuns

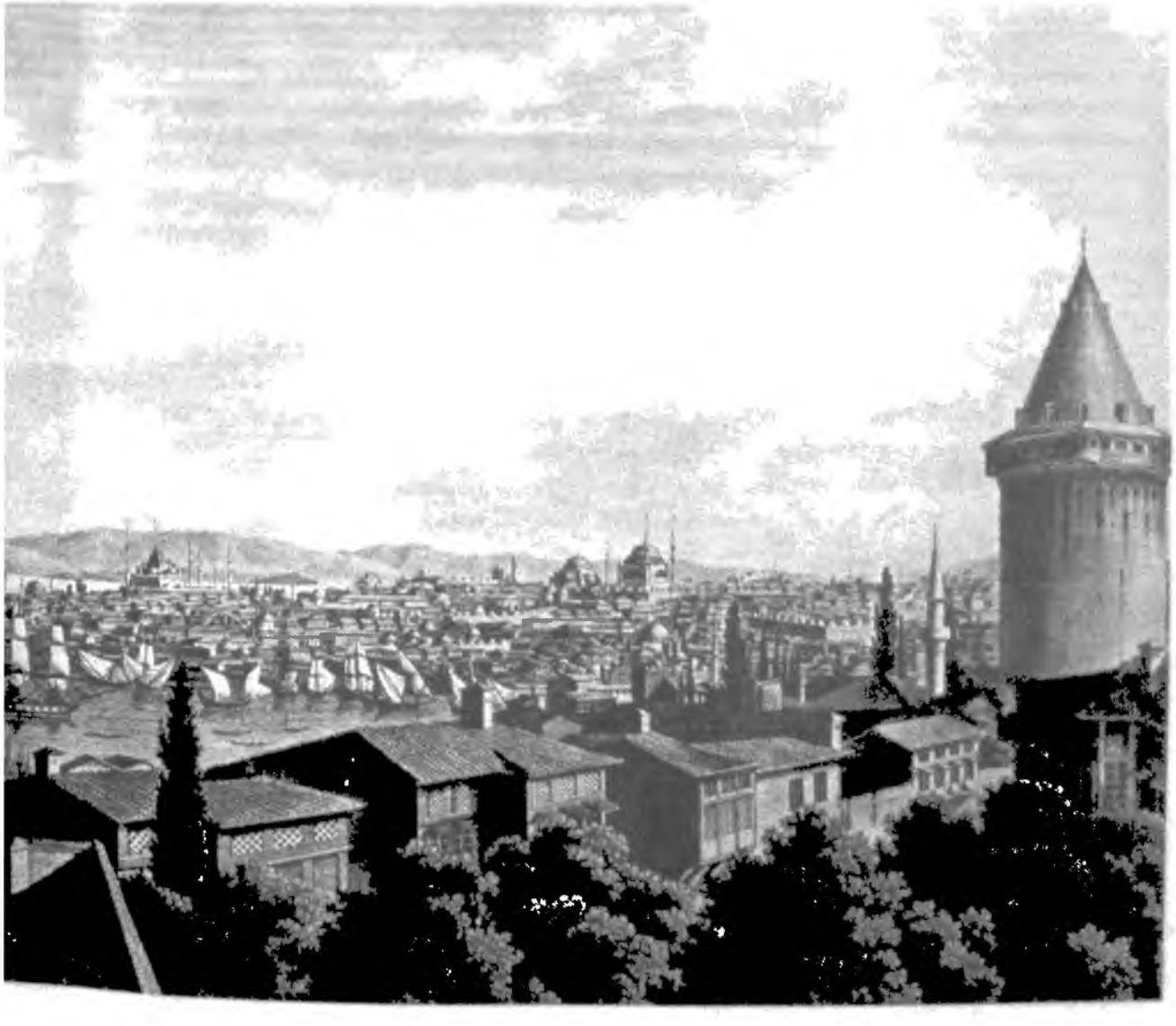

prielnic... Vă implor, n-am nici o para... Stăpână, nu mă lă-
sați așa, vă implor fierbinte ..."

În perioada în care începuse să se pregătească pentru a reveni în Europa, dată fiind absența vreunui răspuns de la Hatice Sultan, căreia îi adresa aceste rugăminți stăruitoare, Melling a inițiat o serie de lucrări menite să-i aducă bani. Atunci a avut ideea de a converti picturile detaliate, de mari dimensiuni, pe care începuse să le realizeze cu mult timp în urmă, când era apropiat de sultan, într-o carte cu gravuri și a angajat, în acest sens, o corespondență cu editori din Paris, beneficiind și de sprijinul vestitului orientalist Pierre Rufin, însărcinatul cu afaceri al Franței la Istanbul. În primele faze de elaborare a cărții, care urma să apară peste șaptesprezece ani, după plecarea lui Melling la Paris, petrecută în 1802 (Melling avea de-acum cincizeci și șase de ani), și la care

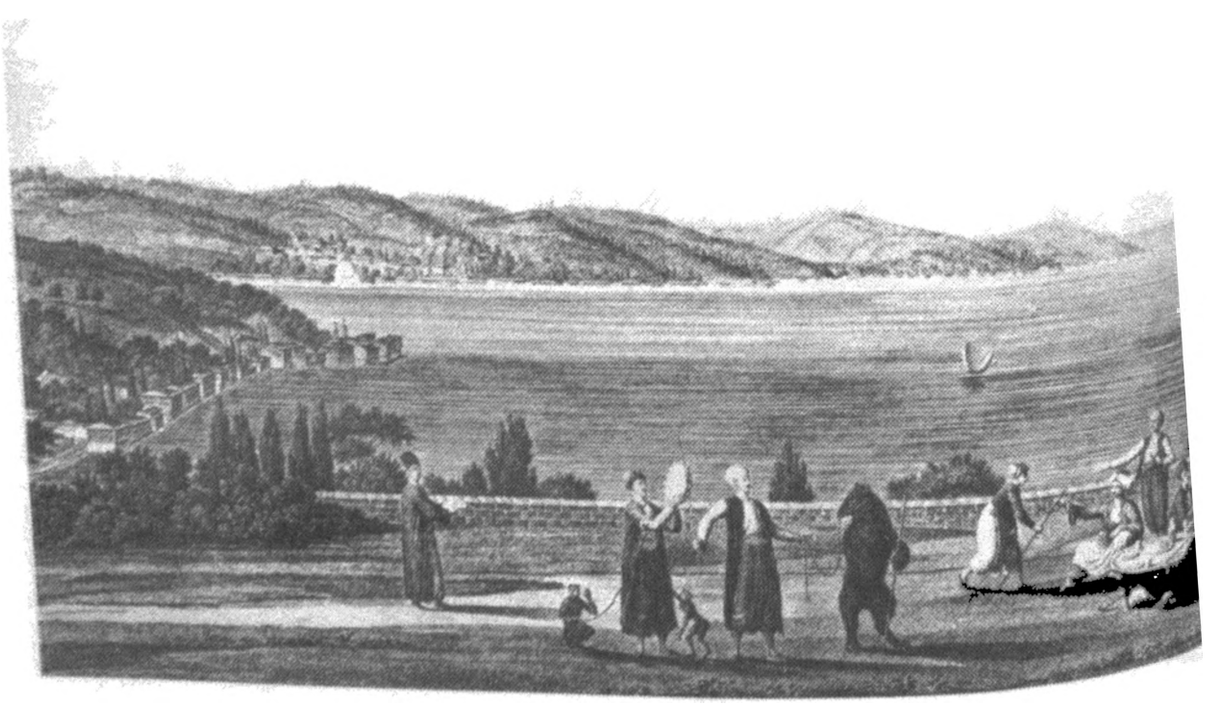

urmau să lucreze cei mai faimoşi gravori parizieni ai epocii, s-a vădit că pictorul era foarte iscusit în reproducerea amănuntelor întocmai aşa cum erau ele, în deplinătatea realismului lor.

Ceea ce ne impresionează în primul rând când privim astăzi cele patruzeci şi opt de gravuri de mari dimensiuni ale acestei cărți spectaculoase este fidelitatea față de detaliile din realitate şi acuratețea redării lor. Melling lasă acea senzație de real pe care o caută cu atâta nesaț mintea noastră spre a putea contempla în tihnă frumusețile Bosforului şi ale Istanbulului, cufundându-se în priveliştile acestei lumi dispărute, ca urmare a faptului că acordă o deosebită atenție amănuntelor arhitectonice şi se joacă iscusit cu capriciile perspectivei. Până şi gravura care înfățişează haremul sultanului – cea mai fantezistă dintre cele patruzeci şi opt de

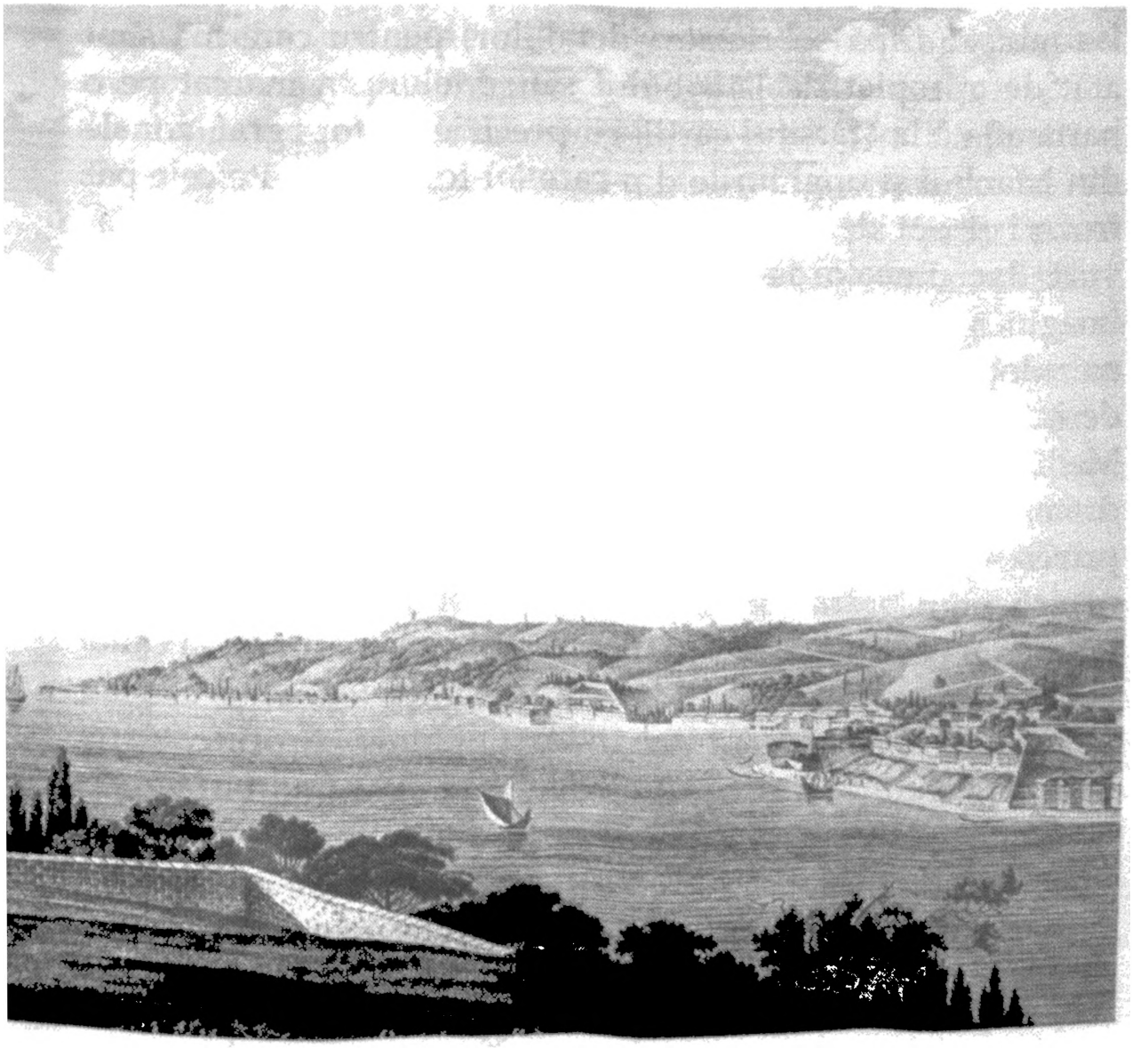

imagini –, trezeşte, inclusiv în privitorul istanbulez, un puternic sentiment de realism şi gravitate, datorită secţiunii arhitectonice, a utilizării înlesnirilor „gotice" ale perspectivei, precum şi a faptului că femeile din harem sunt zugrăvite cu o prestanţă şi o eleganţă care se situează foarte departe de fanteziile occidentale cu privire la harem şi sexualitate. Melling echilibrează atmosfera academică şi gravă a imaginilor prin aspectul uman al detaliilor pe care le strecoară la marginile şi în colţurile acestora. Vedem la intrarea în harem două femei care se îmbrăţişează afectuos, apropiindu-şi buzele, dar, spre deosebire de alţi pictori occidentali ai epocii, pasionaţi de astfel de detalii, Melling nu exagerează această pereche şi nici nu dramatizează relaţia de apropiere dintre cele două personaje, plasându-le în centrul imaginii.

Ai impresia că peisajele istanbuleze ale lui Melling nu au nici un centru de greutate. Poate că acesta este cel de-al doilea motiv (după sobrietatea detaliilor) pentru care mă simt atât de apropiat de Istanbulul său. Melling a marcat pe o hartă aflată la sfârşitul cărţii, cu precizie de topograf, zonele din Istanbul şi unghiurile din care au fost zugrăvite cele patruzeci şi opt de picturi de mari dimensiuni, devenite gravuri, dar, dincolo de acest fapt, ele îmi dau sentimentul că imaginea nu are centru, şi nici sfârşit, aşa cum se întâmplă cu rulourile chinezeşti sau cu mişcările camerei de luat vederi, în unele filme de tip cinemascop. Dat fiind faptul că Melling nu aşază în centrul nici unui tablou chipuri umane dramatizate, pe măsură ce răsfoiesc paginile acestei cărţi şi privesc priveliştile în alb-negru, în mine se deşteaptă, asemenea unui basm din copilărie, sentimentul că Istanbulul nu are un centru, că este nesfârşit, aşa cum se întâmpla când eram mic şi străbăteam Bosforul, iar golfuleţele îşi urmau unul altuia, sau peisajul dobândea unghiuri surprinzătoare la fiecare cotitură a drumului ce înainta de-a lungul falezei.

Contemplarea priveliştilor de pe Bosfor datorate lui Melling nu numai că mă face să văd colinele, pantele, văile Bosforului, care erau pustii pe vremuri şi pe care uitasem că le zărisem astfel, pe măsură ce se acopereau, de-a lungul a patruzeci de ani, cu blocuri hâde, trăind astfel magia revenirii la peisajele

copilăriei, ci mă determină, totodată, să realizez, cu melancolie şi bucurie, că dincolo de minunăţiile Bosforului, care se dezvăluie pagină cu pagină, pe măsură ce mă întorc în timp, sălăşluieşte o istorie paradiziacă şi că însăşi viaţa mea se alcătuieşte dintr-o serie de amintiri, de peisaje şi de locuri desprinse din acel rai ce aparţine trecutului. Posibilitatea de a remarca, în acest punct în care melancolia se contopeşte cu fericirea, continuitatea unor amănunte pe care nu le-ar putea cunoaşte decât cei care cunosc îndeaproape Bosforul îmi lasă impresia că imaginile s-au desprins dintr-un paradis atemporal şi s-au amestecat cu viaţa mea de acum. Da, îmi spun eu, de îndată ce iese din golful de la Tarabya, apa liniştită a mării se unduieşte brusc, sub înrâurirea crivăţului venit din Marea Neagră, iar pe crestele valurilor înfrigurate, nervoase îşi fac apariţia bănuţi de spumă, mânioşi şi nerăbdători, întocmai aşa cum i-a zugrăvit Melling. Da, la asfinţitul soarelui, codrii de pe colinele de la Bebek dobândesc o profunzime aparte, datorată unui astfel de întuneric, răspândit chiar de ei – un întuneric pe care nu l-ar putea percepe decât cei ca mine, ca Melling, care a petrecut vreo zece ani prin acele locuri. Da, brazii şi chiparoşii de pe Bosfor îşi fac întotdeauna loc în peisajul istanbulez cu aceeaşi gingăşie şi vigoare.

Chiparoşii, protagonişti indispensabili ai grădinii islamice tradiţionale şi ai Paradisului în pictura islamică, se regăsesc şi în picturile realizate de Melling pe Bosfor, ca nişte pete delicate şi grave, care conferă peisajului o armonie încărcată de poezie, aşa cum se întâmplă în miniaturile iraniene. Chiar când zugrăveşte brazii de pe Bosfor, cu vârfurile lor dantelate, Melling nu se cufundă cu privirea printre ramurile copacilor şi nu se află în căutarea vreunei emoţii dramatice ori a vreunui cadru impresionant, spre deosebire de alţi pictori occidentali care au zugrăvit Bosforul şi Istanbulul. El seamănă, din acest punct de vedere, cu miniaturiştii: vede fiinţele umane de departe, chiar şi în cele mai sentimentale clipe ale lor, aşa cum vede şi copacii. Faptul că nu izbuteşte să schiţeze cu deplină măiestrie mişcările descrise de trupurile oamenilor, că nu este deloc interesat de gesturi – poate

că tocmai din acest motiv – sau faptul că plasează uneori cu stângăcie bărcile, corăbiile pe apele Bosforului (mai cu seamă când nouă ni se par perpendiculare pe suprafața acestora), ca şi faptul că, deşi manifestă atâta atenție față de edificii şi de oameni, îi schițează uneori cu disproporții copilăreşti conferă picturilor lui Melling o aură poetică de netăgăduit, determinându-i pe istanbulezi să se identifice mai lesne cu el. Constatarea că diversele figuri feminine din palatul lui Hatice Sultan sau din harem sunt zugrăvite în chip asemănător, de parcă ar fi vorba de nişte surori, denotă o naivitate care stârneşte zâmbetul privitorului.

Melling iese în evidență prin faptul că împleteşte subtil această simplitate, ce pare a fi desprinsă din cele mai bune miniaturi islamice şi din copilăria epocii de aur a Istanbulului, cu detalii arhitectonice, topografice şi de viață cotidiană pe care nu le-ar fi putut reproduce nici un pictor orientalist. Aşa se face că Turnul Fecioarei şi Üsküdarul văzute dinspre Pera, sau Palatul Topkapı văzut pe ferestrele unei cafenele zugrăvite de pe culmile de la Tophane, dintr-un punct aflat, potrivit însemnărilor pe care şi le-a făcut el pe harta unghiurilor vizuale, la patruzeci de paşi de biroul meu din Cihangir,

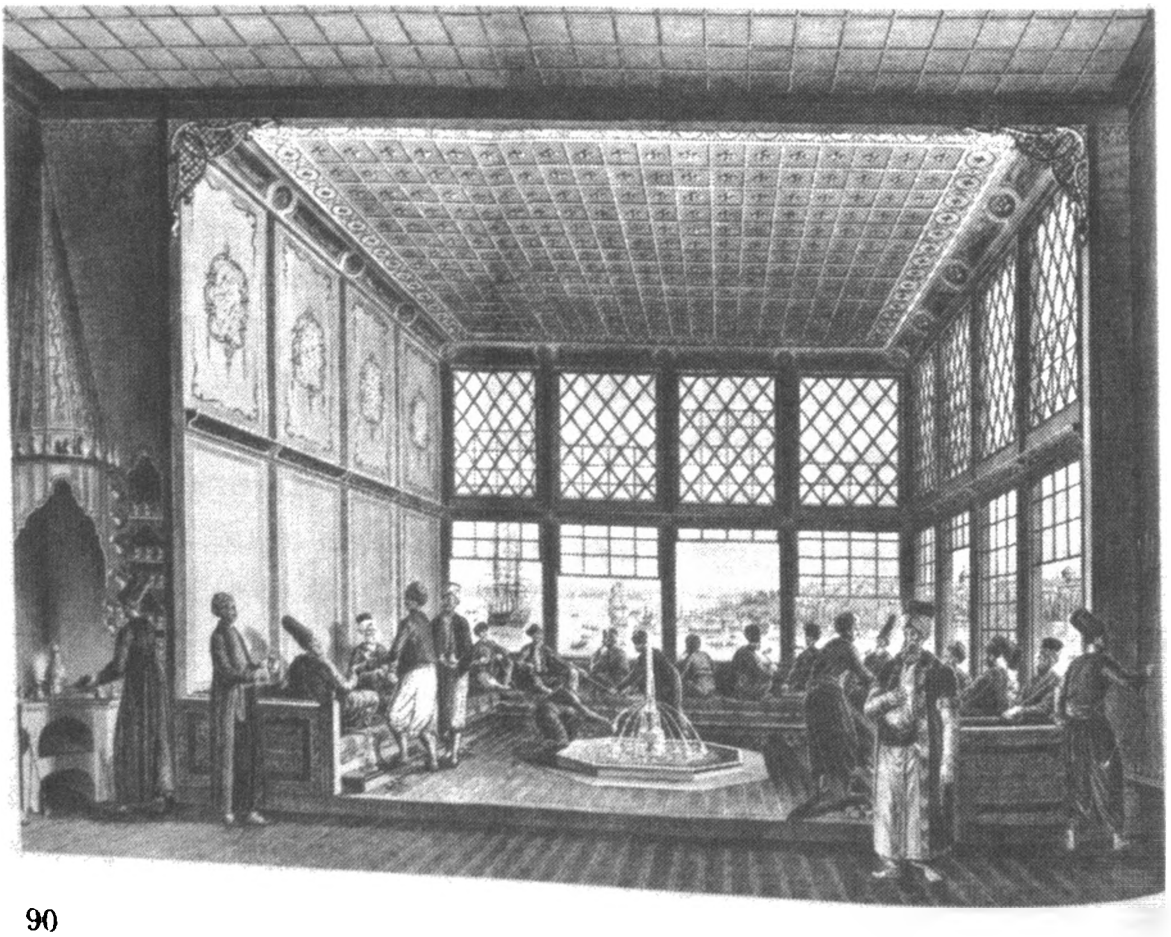

unde scriu aceste rânduri, sau panorama Istanbulului văzută de pe culmile de la Eyüp, ne apar atât ca privelişti familiare de când lumea, cât şi ca privelişti paradiziace. Paradisul acesta coincide cu epoca în care seraiul otoman nu mai vedea Bosforul ca pe o salbă de sate de pescari locuite de greci, ci ca pe un spaţiu demn de a fi locuit, în care arhitectura otomană renunţa, totodată, la simplitatea ei, sub atracţia Occidentului. Datorită lui Melling, epocile otomane anterioare domniei lui Selim al III-lea mi se par a fi acum foarte departe.

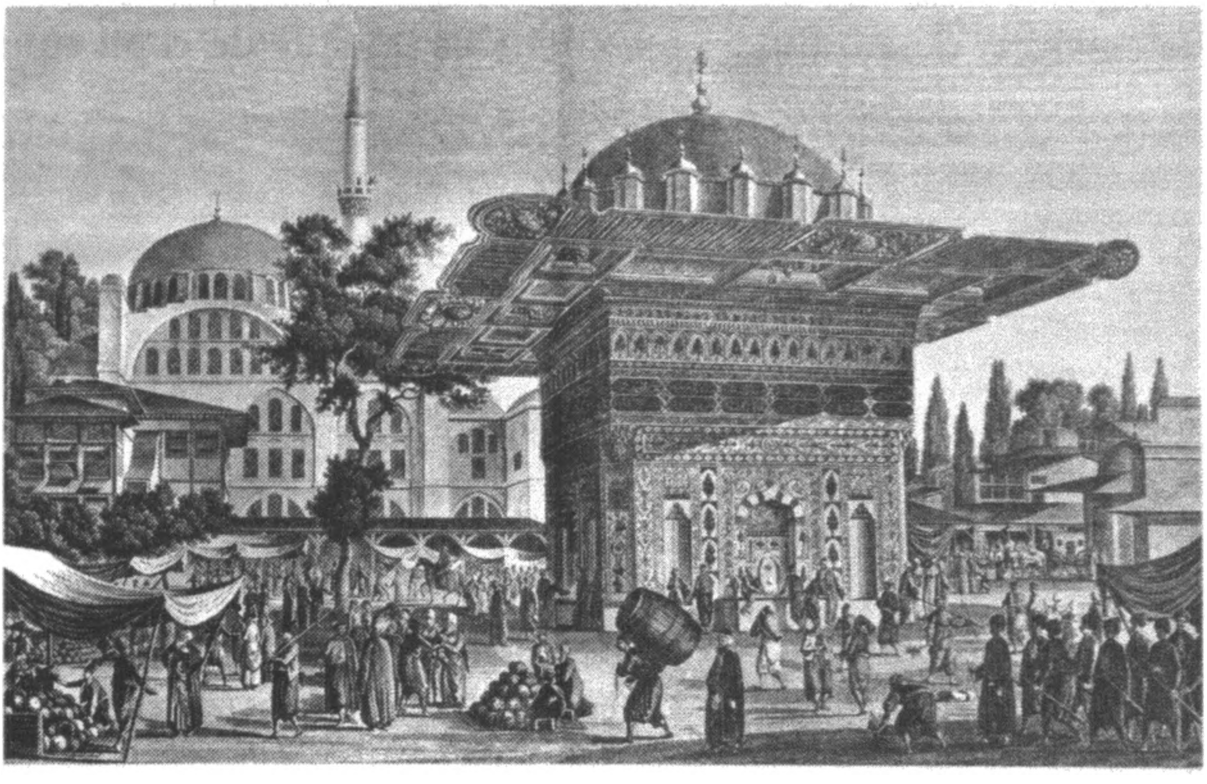

Şi mie îmi place nespus de mult „să iau lupa în mână" şi să-i examinez, la fel ca Marguerite Yourcenar, care examina cândva gravurile realizate de Piranesi, inspirat de Roma şi Veneţia, cu treizeci de ani înaintea lui Melling, pe istanbulezii care evoluează în peisajele zămislite de Melling. Îmi place, de pildă, să mă uit cu băgare de seamă la vânzătorul de pepeni din extremitatea stângă (tejgheaua şi modul de expunere a pepenilor în faţa cumpărătorilor au rămas la fel şi astăzi) sau la celălalt vânzător de pepeni care stă pe scaun, de data aceasta în centrul părţii inferioare a gravurii care înfăţişează cişmeaua, pe care Melling s-a trudit s-o zugrăvească în detaliu, cu acurateţe, centimetru cu centimetru, şi piaţa de la Tophane. Această cişmea, pe care Melling a socotit atât

de important s-o zugrăvească printre monumentele din Istanbu datorită rafinamentului ei aparte şi care, după cum constatăm din imagine, era amplasată în epocă pe un soclu, a ajuns să se cufunde astăzi într-un soi de groapă, căci drumurile din jurul ei s-au înălţat mereu, prin pavări şi asfaltări succesive. Mă bucur nespus să redescopăr foarte multe detalii mărunte pe care, după o vreme, sfârşisem prin a le uita: copiii duşi de mână de mamele lor, pe care pictorului nostru îi plăcea să-i vadă în fiece ungher, în fiece grădină a oraşului (pentru că, aşa cum avea să observe Théophile Gautier la cincizeci de ani după aceea, femeile însoţite de copii erau

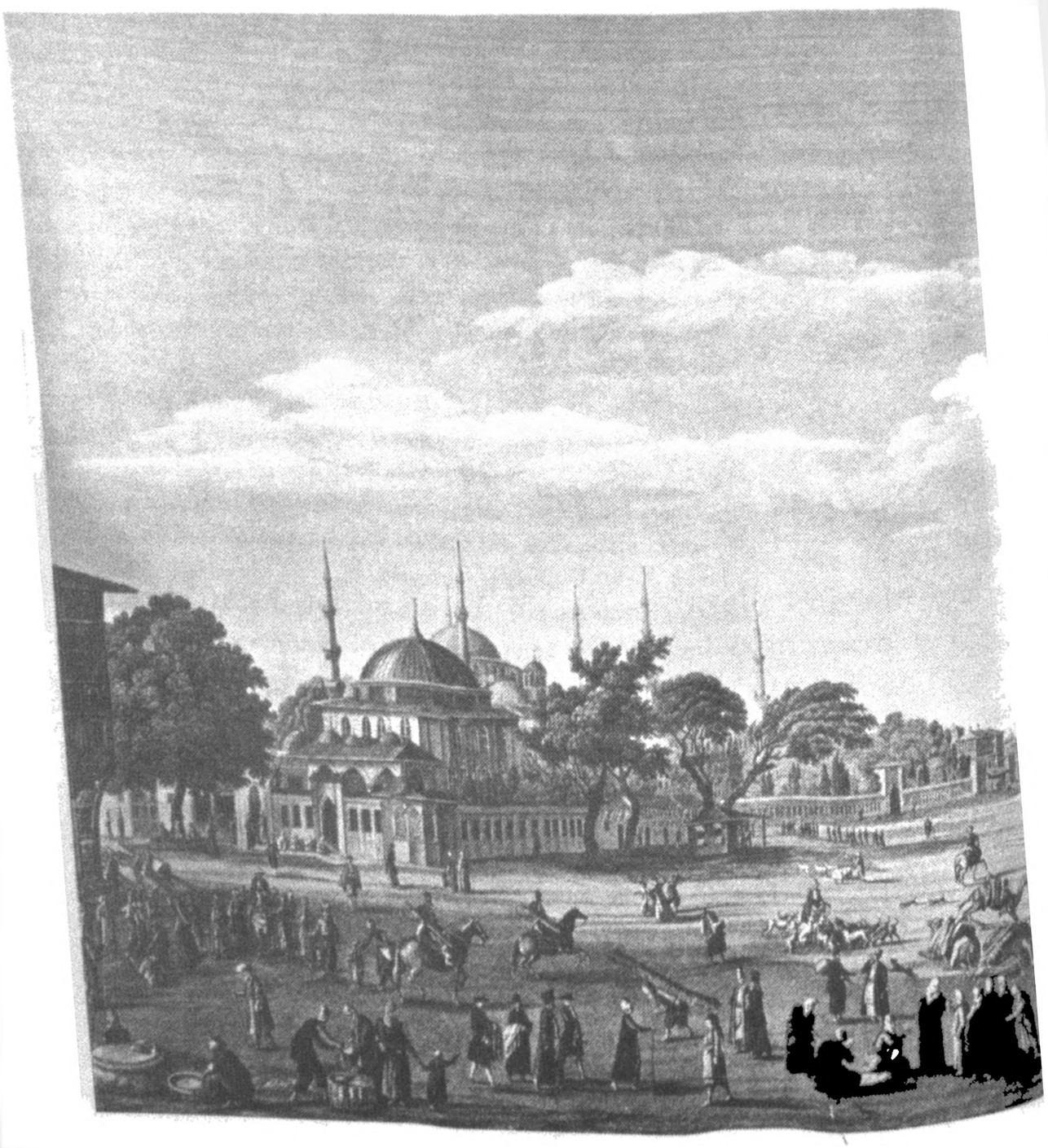

socotite întotdeauna mai respectabile decât cele care circulau singure, nefiind astfel stingherite de nimeni), vânzătorii ambulanți care, la fel ca şi astăzi, pot fi zăriți în toate cotloanele Istanbulului, cu tot soiul de veşminte, de măsuțe, de articole alimentare şi cu o expresie sastisită pe chip, tânărul care aruncă undița în apele calme ale mării, la debarcaderul unei case de vară din Beşiktaş (îmi place atât de mult Melling, încât nu mă lasă inima să spun că marea n-ar putea fi niciodată atât de calmă pe țărmul de la Beşiktaş), cei doi bărbați misterioşi proțăpiți la cincisprezece paşi de acel tânăr (pe care i-am aşezat pe coperta uneia dintre edițiile turceşti

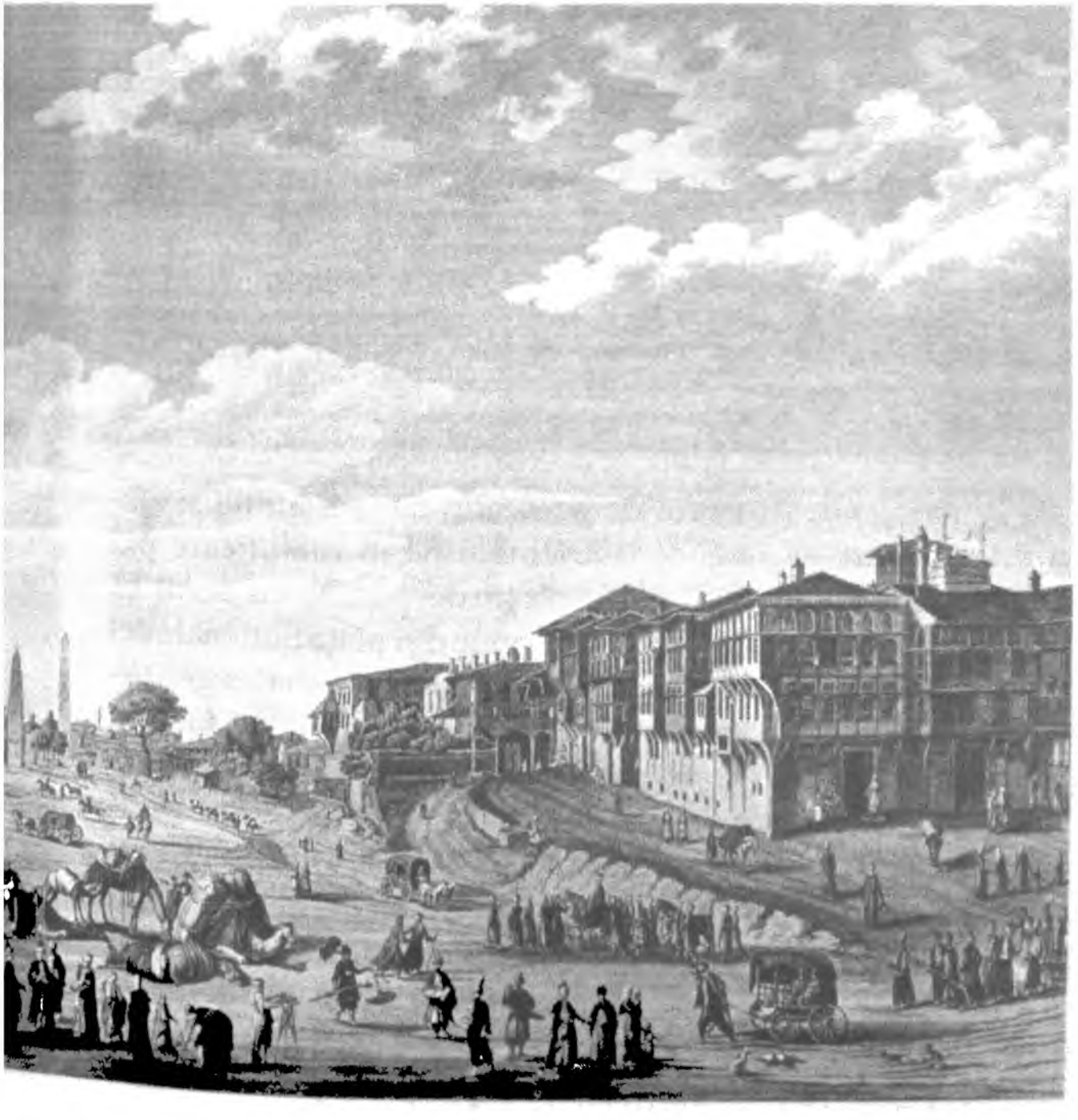

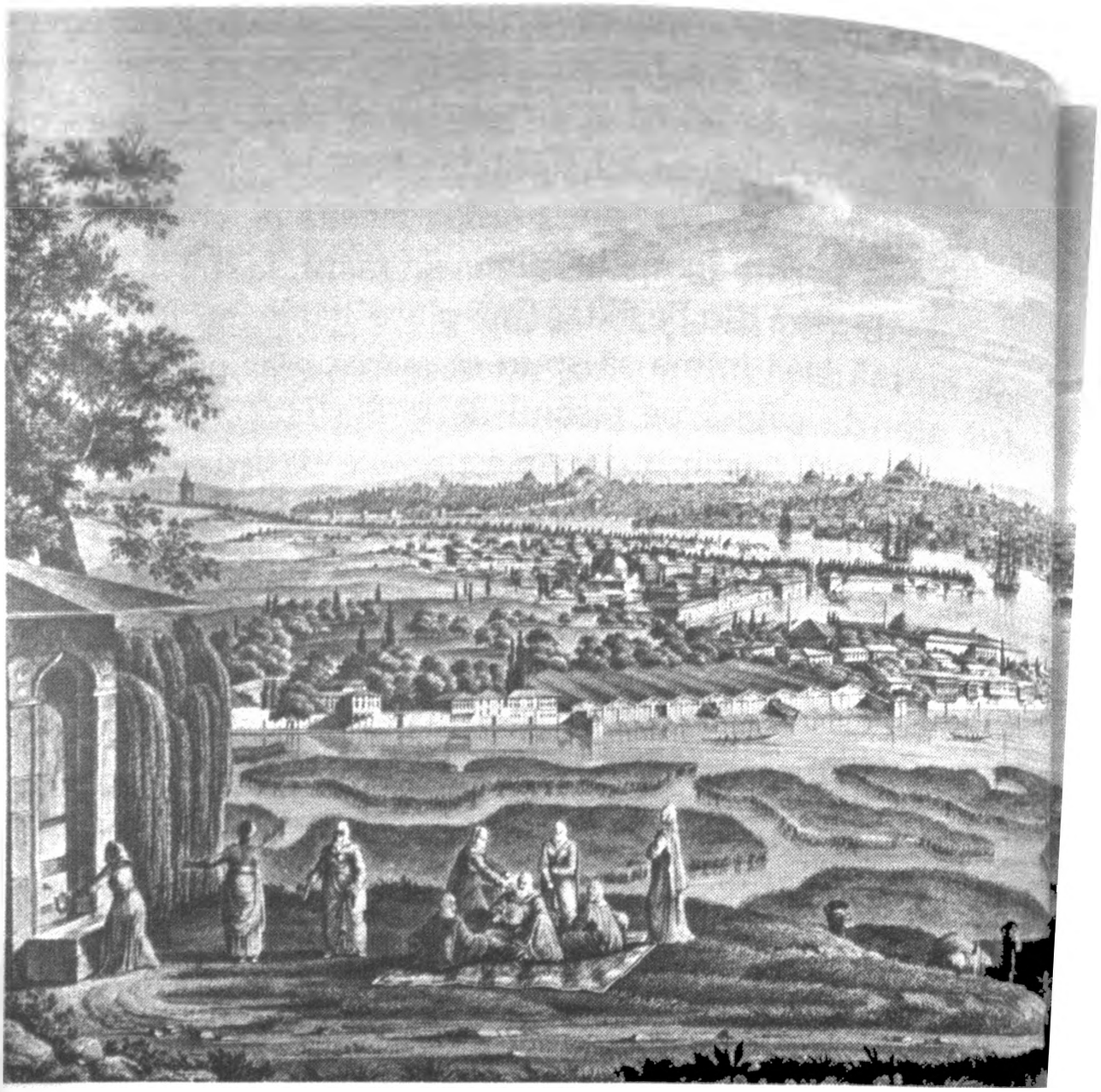

ale *Fortăreței albe*), ursarul de pe dealul de la Kandilli şi ajutorul său, care zdrăngăne din tamburină, bărbatul care păşeşte agale pe lângă un cal copleşit de poveri, cu aerul că nu ia seama la gloata şi la monumentele din piața Sultanahmet („Hipodromul", potrivit lui Melling), ca un istanbulez get-beget ce este, ori bărbatul care vinde covrigi la o măsuță cu trei picioare – ca în copilăria mea –, într-un colț al aceleiaşi imagini, stând cu spatele la mulțime.

Spre deosebire de personajele lui Piranesi, istanbulezii nu sunt striviți de elementele arhitectonice şi de natură, chiar dacă se află în preajma vreunei clădiri monumentale ori sunt înconjurați de o privelişte impresionantă. Deşi Melling este îndrăgostit de perspectivă, la fel ca Piranesi, picturile sale sunt lipsite de dramatism. (Asta se întâmplă până şi cu barcagiii

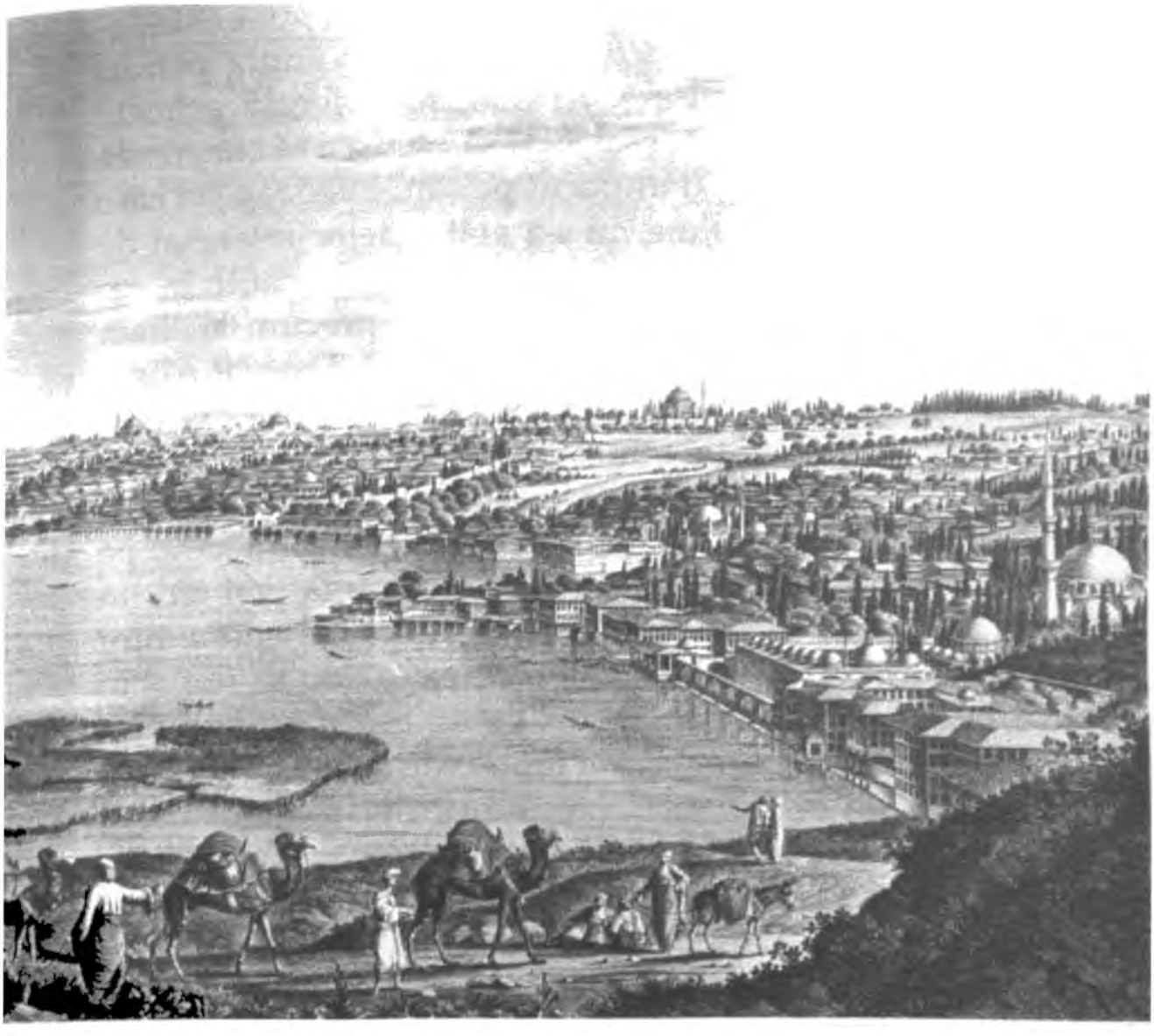

de la Tophane, care s-au încins la o sfadă „ca între barcagii"!) Arhitectura copleşitoare şi dramatică a lui Piranesi, care-l striveşte pe om, care-l transformă într-un soi de monstru, de cerşetor, de olog, de ciudățenie, este verticală. La Melling, în schimb, constatăm o mişcare pe orizontală, care străbate, fără a întâmpina vreun obstacol, cu deplina generozitate oferită de spațiul vizual accesibil cu ochiul liber, o lume miraculoasă şi fericită. Acest fapt nu se datorează atât iscusinței sau subtilității de pictor a lui Melling, cât posibilităților oferite de geografia şi arhitectura Istanbulului. Pentru a putea simți acest lucru, trebuia să fi locuit optsprezece ani la Istanbul.

La vremea când părăsea oraşul, Melling îşi petrecuse jumătate din viață acolo. Cei optsprezece ani nu fuseseră ani

de studiu, ci ani în care își cristalizase concepțiile fundamentale despre viață, în care se angajase în lupta pentru subzistență, în care trudise și își dăduse la iveală primele opere. Așa se explică faptul că ochiul său reușea să surprindă detaliile și materialul necontrafăcut pe care-l vedeau cei care viețuiau la Istanbul. Melling nu s-a arătat deloc interesat de atmosfera magică și exotică pe care urmau s-o caute în capitala otomană pictori și gravori strălucițti precum William Henry Bartlett (*The Beauties of Bosphorus*, 1835), Thomas Allom (*Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, 1839) și Eugène Flandin (*L'Orient*, 1853), peste treizeci-patruzeci de ani. Pentru că imaginile desprinse din *O mie și una de nopți* și din romantismul orientalizant care, pe vremea aceea, înregistra o ascensiune deosebită mai ales în Franța, conducând în scurtă vreme la veritabile clișee, nu-i trezeau nici un fel de emoție n-a încercat deloc să impresioneze, în picturile sale, prin jocuri de umbre și lumini, prin cețuri și nori adecvați atmosferei fanteziste și să zugrăvească orașul și oamenii mai sferici, mai întortocheați, mai durdulii, mai sinuoși sau mai plați decât erau.

Privirea lui Melling vine dinăuntrul orașului. Dar pentru că pe vremea aceea populația Istanbulului nu știa să se înfățișeze pe sine și să zugrăvească orașul, pentru că nu era deloc interesată de astfel de lucruri, iscusința artistică pe care a adus-o cu sine din Occident conferă acelor imagini lipsite de prejudecăți o anumită aură de stranietate. Dat fiind faptul că artistul a văzut orașul ca un istanbulez și l-a pictat ca un occidental, Istanbulul lui Melling este un spațiu la fel de familiar ca amintirile, geografia locurilor și moscheile și, totodată, o lume fără seamăn, unică și, tocmai din acest motiv, miraculoasă.

Ori de câte ori privesc acele gravuri, sunt cuprins de o melancolie firească, din pricina dispariției lumii pe care o oglindesc ele. Mă consolează să constat însă, ori de câte ori deschid cartea lui Melling, că, după cum ni-l înfățișează aproape unicul martor ocular „adevărat" al acelei lumi, astăzi de domeniul trecutului, Istanbulul meu nu era exotic, „magic" sau ciudat, că aducea mult cu Bosforul copilăriei mele, că nu era decât extraordinar.

8

Mama, tata şi dispariţiile lor de acasă

Tata pleca uneori undeva departe. Nu-l mai vedeam multă vreme. În mod ciudat, la început nu-i simţeam absenţa. Când ajungeam să o remarcăm pe deplin, la modul dureros, aşa cum se întâmpla cu câte o bicicletă despre care realizai peste multă vreme că fusese pierdută sau furată, ori cu câte un coleg de clasă care, la un moment dat, nu mai venea la şcoală, simţeam că începuserăm de mult să ne deprindem cu ea. Nu ni se oferea nici o explicaţie cu privire la motivul dispariţiei sale, după cum nu ni se spunea când urma să ia sfârşit aceasta. Eu şi fratele meu simţeam că nu trebuia să punem asemenea întrebări şi ne adaptam cu uşurinţă atmosferei comunitare care domnea în casă. Faptul că trăiam cu toţii – unchi, mătuşi, bunică dinspre tată, bucătari, servitori – în acelaşi bloc mare ne determina să trecem mai uşor peste lipsa lui, fără a uita de ea, dar şi fără a cere lămuriri. Uneori ne dădeam seama de tristeţea pe care o deştepta acel fapt

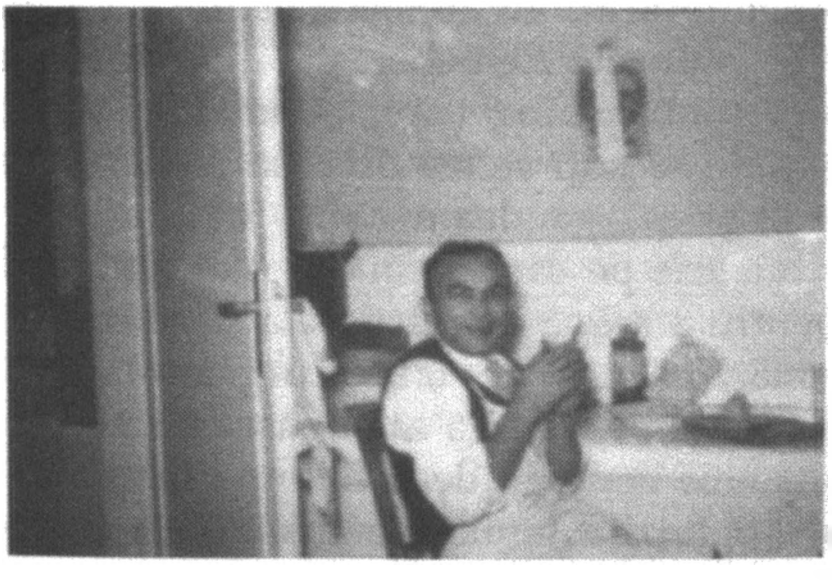

uitat după câte o strângere în braţe excesiv de afectuoasă din partea servitoarei, Esma Hanım, după faptul că Bekir bucătarul bunicii, ne îndeplinea toate dorinţele, ori după faptul că unchiul Aydın se arăta nespus de dornic să ne ducă duminica dimineaţa la Bosfor, cu maşina lui Dodge 52.

Alteori simţeam că ne aflam la ananghie după faptul că mama se instala dimineaţa la telefon şi vorbea îndelung cu surorile, cu prietenele ori cu mama ei. Mama era îmbrăcată cu halatul ei lung, crem, imprimat cu garoafe roşii, prin deschizătura halatului, care se revărsa în falduri ce mă ameţeau, căci stătea aşezată picior peste picior, i se zăreau gâtul minunat şi cămaşa de noapte, la fel de frumoasă ca pielea, iar eu îmi doream ca, în timp ce sporovăia la telefon, să mă cuibăresc în braţele ei şi să mă apropii de tărâmul acela încântător din jurul părului, al gâtului, al sânilor. După cum avea să-mi spună supărată chiar ea, peste ani de zile, după o ceartă violentă pe care o avusese cu tata la masă, îmi plăcea atmosfera de catastrofă pe care-o răspândeau în casă, asupra noastră scandalurile dintre părinţi.

În aşteptarea momentului în care mama urma să se ocupe de mine, mă aşezam la masa de toaletă care gemea de sticle cu parfum, de pudriere, rujuri, lacuri de unghii, de flacoane cu apă de trandafiri, colonie şi ulei de migdale, cotrobăiam entuziasmat prin sertare, căscam gura la tot soiul de pensete, foarfeci, pile de unghii, creioane de conturat sprâncenele, perii lungi, în formă de creion, instrumente ascuţite la vârf, mă uitam la fotografiile cu ţânci care se aflau sub cristalul de pe masă şi care ne înfăţişau pe mine şi pe fratele meu (mama, îmbrăcată cu acelaşi halat de casă, îmi întindea o lingură cu „mâncare de bebeluşi", în vreme ce eu mă găseam într-un scaun pentru copii, şi amândoi zâmbeam cu o voioşie pe care n-o poţi vedea decât în reclamele la mâncare pentru copii) şi mă gândeam că în fotografii nu se vedea chiotul de bucurie pe care tocmai îl scoteam atunci.

Apoi, pentru a scăpa de plictiseala şi de tristeţea care începeau să mă cuprindă treptat, recurgeam la un joc despre care habar n-aveam că urma să-şi găsească mai târziu perechea în romanele mele. Dădeam la o parte, de pe cele două canaturi ale oglinzii montate la masa de toaletă a mamei

sticlele, periile de păr şi caseta de argint încuiată, încrustată cu flori, pe care n-o deschidea nimeni, niciodată, le aşezam în centru, îmi apropiam capul de mijlocul oglinzii şi, când deschideam brusc cele două părți laterale, în aşa fel încât să rămân prins între ele, vedeam mii de Orhan care tremurau în nemărginirea profundă, rece, de culoarea sticlei pe care o generau, prin multiplicare, oglinzile. Când mă uitam la detaliile cele mai apropiate şi mai mari eram uimit să-mi zăresc partea posterioară a capului, alungită ca un ou, care era departe de a-mi fi familiară, ori să-mi remarc ciudățenia uneia dintre urechi, care era mai clăpăugă decât cealaltă, la fel ca aceeaşi ureche a tatei. Şi mai interesant era să-mi contemplu ceafa, care mă făcea să mă gândesc de fiecare dată, cu înfiorare, că purtam după mine, de ani de zile, un străin pe care-l numeam trupul meu. Nu era vorba doar de profilul meu reflectat de două oglinzi – mă distra şi mă măgulea totodată faptul că zeci, sute de Orhan care se puteau deosebi uşor între ei, în funcție de unghiul în care se aflau, şi care deveneau din ce în ce mai mărunți, dar care erau, fiecare în parte, deosebiți unul de celălalt imitau ca nişte sclavi, în acelaşi timp, câte o mişcare pe care o schițam eu cu mâna. Îi determinam să săvârşească tot soiul de gesturi, spre a mă convinge că fiecare dintre ei era un rob desăvârşit. Uneori încercam să-l aflu pe cel mai îndepărtat Orhan în nemărginirea verzuie a sticlei. Alteori credeam că izbutesc să observ cum propriile mele imagini, care mă imitau, maimuțăreau câte o mişcare pe care o făceam din mână ori din cap, la foarte scurtă vreme după mine, nu însă în aceeaşi clipă. Cel mai înfiorător era atunci când, în vreme ce mă jucam cu chipul meu, umflându-mi obrajii, încruntându-mă, scoțând limba, sau în vreme ce-mi îndreptam atenția spre opt-zece exemplare de Orhan aflați în vreun colț al oglinzii, desprinşi dintre sutele de Orhani ce se reflectau în ea, alți zece-cincisprezece Orhani aflați undeva în adâncurile verzui ale mării de oglinzi imitau, în aceeaşi clipă, cine ştie ce mişcare simplă săvârşită involuntar de brațele, de degetele mele, de a căror existență uitasem, iar eu, nefiind conştient de faptul că mâna mea săvârşise acel gest, credeam o clipă că nişte Orhani micuți din depărtare se vorbiseră între ei şi se desprinseseră de

mine. Mai întâi mă înfioram, iar după ce acceptam, cu acea latură a minții mele care nu știa de glumă, că era vorba de o iluzie, îmi duceam mai departe jocul, pentru a fi apoi din nou copleşit de spaimă. După aceea mişcam oglinzile, schimbându-le unghiul cu un deget, şi mă pomeneam confruntat cu un şir de Orhani total diferiți. Îmi plăcea să încerc să aflu o clipă, disperat, de parcă aş fi privit prin obiectivul unui aparat de fotografiat care-şi pierduse pentru moment punctul focal, unde se afla, între acei Orhani noi, nesfârşiți, prima şi cea mai apropiată dintre imagini şi unde mă găseam, de fapt, eu cu adevărat (de parcă m-aş fi rătăcit pe mine însumi).

Uneori, în timpul acestui joc de-a „rătăcirea", pe care-l jucam cu mama şi cu fratele meu mai mare şi cu care mă amuzam o bună bucată de vreme, o parte a minții mele, care cernea cu iscusință informațiile cărora nu le putea face față, devenea receptivă, într-un mod extrem de selectiv, la conversațiile telefonice ale mamei, la felurite întrebări privind locul unde se afla tata, momentul în care s-ar fi putut întoarce acasă sau posibilitatea ca mama să dispară, la rândul ei, într-o bună zi.

Căci uneori se făcea nevăzută şi mama. Când dispărea ea însă, ni se oferea câte o explicaţie – ni se spunea, de pildă, că „mama e bolnavă, se odihneşte la tanti Neriman". Îmi amintesc că acele explicaţii mi se păreau rezonabile şi că le credeam, aşa cum reuşeam să cred sincer, deşi doar pe moment, în unele dintre fantasmele cu care mă confruntam în faţa oglinzii. Atunci îi eram încredinţaţi bucătarului bunicii sau portarului Ismail Efendi şi ne duceam cu felurite vapoare şi autobuze s-o vedem pe mama în vreun alt capăt al Istanbulului, ca, de pildă, în casa unei rude din Erenköy sau în cea a alteia, care locuia în Istinye. Din toate aceste preumblări mă alegeam nu atât cu melancolia, cât cu plăcerea aventurii. Mă proteja o încredere nedefinită, precum ideea că fratele meu mai mare îmi era alături şi că el ar fi fost primul care s-ar fi confruntat cu primejdiile ce ni s-ar fi putut ivi în cale. Eram dezmierdaţi de bătrâne simpatice, afectuoase şi de unchi păroşi, pe care-i găseam înspăimântători – aceştia erau rudele de aproape ori de departe ale mamei, pe care ne duceam să le vizităm în casele ori în vilele lor de pe Bosfor –, ni se arăta vreun obiect ciudat din casă, care ne stârnea interesul, vreun canar ciripitor, vreun barometru nemţesc despre care eram convins că ajungea prin toate casele occidentalizate din Istanbul (o pereche înveşmântată în costume bavareze care intra sau ieşea dintr-o căsuţă, în funcţie de starea vremii) ori vreun ceas cu cuc care îl zăpăcea la fiecare jumătate de oră, prin hotărârea şi punctualitatea cu care se ivea, pe canarul din colivie, ce se dădea de ceasul morţii să-i răspundă, iar apoi ne retrăgeam în camera mamei.

După ce ne minunam de mărimea, de lărgimea camerei, de luminozitatea şi farmecul mării, ce se zărea pe fereastra deschisă (poate că de aceea mi-au plăcut întotdeauna peisajele meridionale ale lui Matisse, care se văd pe fereastră), mă gândeam întristat că era ciudat ca mama să se afle într-un loc atât de frumos şi atât de străin, însă lucrurile ei personale, răspândite pe măsuţe, ca, de pildă, câteva obiecte de toaletă familiare, aceleaşi pensete şi sticle de parfum, peria de păr căreia i se cojise lacul pe spate, precum şi neasemuita mireasmă

de mamă care inunda încăperea îmi insuflau încredere. Îmi amintesc în detaliu cum ne lua în brațe, rând pe rând, pe mine și pe fratele meu, și cum ne alinta. Îi dădea nenumărate sfaturi fratelui meu (întotdeauna îi plăcea să le dea sfaturi altora) cu privire la ceea ce trebuia să facă și să spună, la soluțiile și la comportamentele pe care se cuvenea să le adopte în diverse împrejurări și, de pildă, la lucrurile pe care urma să i le aducă cu prilejul vizitei următoare, ori la dulapul din care ar fi urmat să le ia, în vreme ce cu mine, care priveam pe fereastră fără să ascult ce spunea, glumea și se distra – asta când îmi venea rândul.

Cu prilejul uneia dintre disparițiile mamei, tata a adus acasă o dădacă. Eu și fratele meu n-o simpatizam deloc pe femeia aceea scundă, rotofeie, deloc frumoasă, cu pielea mult prea albă, care zâmbea tot timpul, care ne sfătuia, în virtutea unei înțelepciuni pe care se mândrea că o stăpânea, să procedăm și noi mereu la fel, să zâmbim și noi mereu ca ea, și care ne dezamăgea prin faptul că, spre deosebire de ceea ce se petrecea în familiile unora dintre cunoștințele noastre,

era turcoaică. Femeia aceea care, potrivit dădacelor cu spirit protestant pe care le cunoşteam – cele mai multe dintre ele de origine germană –, nu avea deloc „autoritate" asupra noastră şi pe care o îngânam ori de câte ori spunea, când o indispuneau hârjonelile şi îmbrâncelile noastre prin casă, „vă rog, cuminţi cuminţi, frumos frumos", făcându-l şi pe tata să râdă, s-a făcut şi ea nevăzută în scurtă vreme. Când mama îşi ieşea din fire mai apoi, sătulă de poveştile cu „dispariţia" tatei şi de confruntările pe viaţă şi pe moarte dintre mine şi fratele meu, şi ne spunea disperată „am să-mi iau lumea în cap", sau „am să mă arunc pe fereastră, iar atunci tatăl vostru o să se însoare cu femeia aia" (o dată îşi aşezase chiar un picior – unul dintre frumoasele ei picioare – pe marginea ferestrei), în faţa ochilor mei prindea viaţă, ca pretendentă la postura de mamă, imaginea acelei dădace cu pielea albă, rotofeie, binevoitoare şi derutată, şi nu imaginea vreuneia dintre femeile ale căror nume îi scăpau mamei din gură la mânie şi despre care, de cele mai multe ori, nici nu aducea vorba.

Acele „dispariţii", despre care nu se ştia niciodată când şi din ce pricină urmau să se ivească, deşi trăiam cu toţii în acelaşi bloc, în aceleaşi încăperi şi pe aceleaşi străzi şi deşi duceam o viaţă în care, dincolo de câteva mici diferenţe, aşa cum aveam să mă conving mai târziu că existau în orice familie autentică, se vorbea mereu despre lucruri asemănătoare şi se mâncau lucruri asemănătoare (din nou, obârşia – garanţia şi moartea fericirii!) erau ca nişte flori amuzante, uimitoare, otrăvitoare care, departe de a mă întrista, mă îndepărtau de o existenţă nespus de banală, de clipele şi zilele plictisitoare şi mă atrăgeau (la fel ca oglinzile de la masa de toaletă a mamei) într-o altă lume. Am vărsat foarte puţine lacrimi din cauza acelor „dispariţii", catastrofe de familie ori certuri, care se adresau unei laturi obscure a sufletului meu, care mă distrau, care mă determinau să-mi percep mai bine existenţa şi singurătatea, pe care doream s-o dau uitării.

De cele mai multe ori, certurile începeau la masă. În anii ce urmau să vină, maşina cumpărată de tata (un Opel Record model 1959) avea să devină şi mai convenabilă pentru declanşarea scandalurilor, căci cei implicaţi în ele nu mai puteau

să coboare din maşină cu aceeaşi uşurinţă cu care se ridicau de la masă. Uneori, când cearta izbucnea încă din primele minute ale unei călătorii cu maşina care era plănuită de nu ştiu câte zile sau din primele minute ale obişnuitelor noastre plimbări de duminică, când ne duceam la Bosfor, eu şi fratele meu ne întrebam când urma tata să pună o frână bruscă, să întoarcă maşina, să ne ducă înapoi acasă, asemenea unui căpitan de vas care readuce încărcătura pe care o transportă la cheiul de la care a preluat-o, pentru ca apoi să plece în altă parte, cu aceeaşi maşină – după primul pod sau după prima staţie de benzină?

Într-o seară, pe când ne aflam în Heybeliada, s-au ridicat de la masă, în timpul uneia dintre acele certuri asociate primilor ani, care ne marcau profund, dar care aveau o latură mai poetică, mai nobilă, amândoi. (În asemenea momente eram satisfăcut, asemenea oricărui copil, pentru că urma să mănânc aşa cum voiam eu, nu aşa cum voia mama.) Ţipau din răsputeri unul la celălalt, la etajul de deasupra noastră, şi, după ce am rămas o vreme la masă, tăcuţi, cu privirile aţintite înainte, ne-am dus şi noi sus, la ei, din instinct. (Când mi-a trecut din nou prin minte să deschid o paranteză aici, tot din instinct, mi-am dat seama că, de fapt, nu doream deloc să-mi amintesc de toate acele poveşti.) Mama, care ne văzuse intrând şi îmbrâncindu-ne, s-a repezit la noi şi ne-a împins într-o altă cameră, iar apoi a închis uşa în urma ei. Camera era cufundată în întuneric, dar din cealaltă încăpere, de care era despărţită printr-o uşă cu două geamuri givrate, se răspândea o lumină destul de puternică. Eu şi fratele meu am început să urmărim împreună, stând nemişcaţi în lumina care se strecura prin geamurile givrate cu motive în stil Art Nouveau, umbrele mamei şi tatei, care ba se apropiau, ba se îndepărtau, care se însufleţeau pe măsură ce se atingeau, pentru ca apoi să se contopească din nou, printre urlete şi ţipete. Din vreme-n vreme, ecranul (uşa cu geamuri givrate) era zgâlţâit de violenţa acelui joc de umbre lacrimogen, la fel ca în teatrul *karagöz*, şi totul era în alb-negru.

9

O altă casă: Cihangir

Uneori, mama şi tata dispăreau împreună. Cu un asemenea prilej, în iarna anului 1957, fratele meu mai mare a fost expediat pentru o vreme în apartamentul mătuşii noastre dinspre tată şi al unchiului, care locuiau cu două etaje mai sus de noi. Eu am fost dus în casa din Cihangir a surorii mamei, care a venit să mă ia din Nişantaşı cândva spre seară. Îmi amintesc că s-a purtat foarte frumos cu mine, ca să nu mă întristeze, că mi-a spus încă din prima clipă, în timp ce ne aflam în maşină (un Chevrolet), „am să-l pun pe Çetin să-ți cumpere nişte iaurt pentru deseară" şi că povestea cu iaurtul nu mi-a trezit nici o brumă de interes, dar că am fost impresionat, în schimb, de faptul că aveau şofer. Am fost dezamăgit să constat că blocul, care fusese construit de bunicul şi

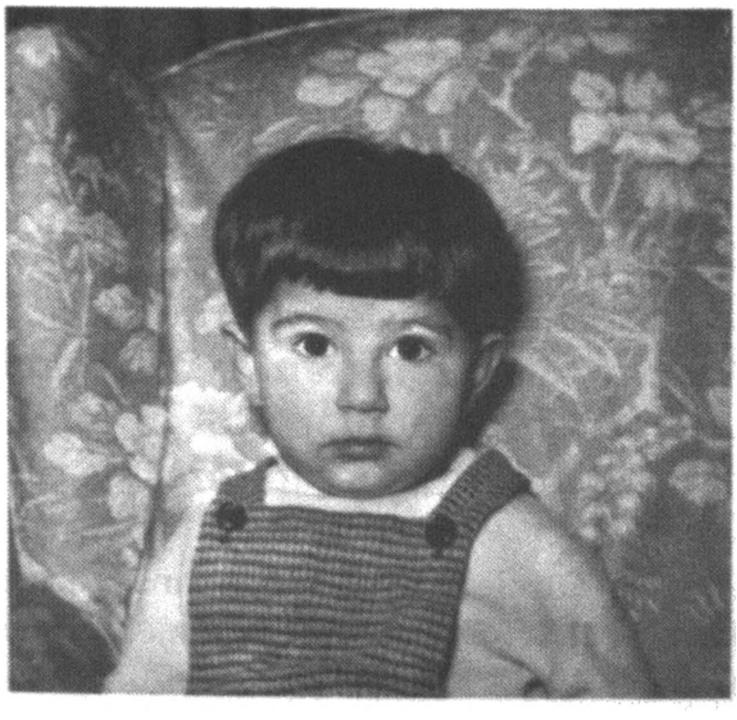

în care aveam să locuiesc şi eu peste ani, nu avea ascensor ori încălzire centrală şi că apartamentele erau mici. Mai mult, a doua zi, când încercam să mă deprind, întristat, cu viaţa în noua mea casă, am fost repezit în mod neaşteptat de servitoare la trezirea din somnul de după-amiază, pentru care fusesem îmbrăcat cu pijamaua şi alintat din plin, căci îi poruncisem, potrivit unei deprinderi însuşite în Blocul Pamuk, „Emine Hanım, vino să mă ridici din pat şi să mă îmbraci!", iar faptul acesta mă şocase.

Poate că din această cauză, m-am lăsat rugat îndelung să fac ba una, ba alta de-a lungul zilelor petrecute acolo şi mi-am dat oarecum importanţă. Într-o seară, la cină, m-am simţit nedreptăţit când le-am spus într-o doară mătuşii, soţului ei, Şevket Rado, care era gazetar, poet, editor (editorul facsimilului cărţii lui Melling), şi vărului meu Mehmet, care era cu şapte ani mai mare decât mine, având pe atunci doisprezece ani, că fratele tatei era Adnan Menderes[1], iar vorbele nu mi-au fost întâmpinate cu veneraţia sperată, ci cu râsete şi întrebări batjocoritoare. În vremea aceasta, dintr-un tablou kitsch, cu ramă albă, atârnat pe perete mă privea un seamăn de-al meu, simpatic, gătit cu caschetă. Eram însă sincer convins, afirmând acest lucru, că unchiul meu era prim-ministru.

Această convingere stăruia însă doar într-un ungher al minţii mele. Iluzia aceasta, de adevărul căreia eram atât de convins, fusese determinată de faptul că prenumele unchiului meu, Özhan, şi prenumele primului-ministru, Adnan, alcătuite din câte cinci litere, dintre care ultimele două se potriveau, aduceau unul cu altul, din faptul că în perioada aceea primul-ministru, Adnan, se dusese în America, unde locuia de mulţi ani fratele tatei, din faptul că le vedeam amândurora fotografiile de nu ştiu câte ori pe zi (pe ale unuia în ziare, pe ale celuilalt răspândite peste tot prin salonul bunicii), ca şi din faptul că în unele fotografii cei doi aduceau foarte mult unul cu altul. Conştiinţa faptului că foarte multe credinţe, convingeri, gânduri, judecăţi, prejudecăţi, cunoştinţe

1. Prim-ministru al Turciei (1899-1961), unul dintre fondatorii Partidului Democrat; a fost condamnat la moarte şi executat după lovitura de stat militară din anul 1960.

şi opţiuni estetice pe care mi le-am cristalizat mai apoi în viaţă se întemeiau pe un mecanism mental asemănător nu m-a scutit decât în foarte mică măsură de asemenea deprinderi. Continui să cred, cu deplină onestitate, la fel ca unii americani care cred că există o legătură între Turcia şi curcani[1], că personalităţile a doi oameni care poartă acelaşi nume, ba chiar nume asemănătoare, se aseamănă, că vocabulele autohtone ori străine al căror sens mi-e necunoscut au sensuri apropiate de unele cuvinte cu sonoritate asemănătoare pe care le cunosc, că în sufletul unei femei cu gropiţe în obraji stăruie ceva din sufletul unei alte femei cu gropiţe în obraji, pe care am întâlnit-o cândva înaintea ei, că cei graşi seamănă unii cu alţii, că între cei săraci există un tip de solidaritate la care eu nu am acces, că există o legătură între Brazilia şi mazăre[2] (pe drapelul Braziliei se află o ditamai boaba de mazăre). Mai mult chiar, continui să fiu convins de faptul că aspectele care mă determinau să realizez o conexiune între primul-ministru şi unchiul meu vor rămâne veşnic aceleaşi, aşa cum continui să cred, într-o oarecare măsură, că o rudă îndepărtată pe care am văzut-o o dată mâncând spanac cu ochiuri într-un aşa-zis restaurant (frumuseţea Istanbulului de pe vremea copilăriei mele consta în faptul că dădeai mereu de câte un cunoscut ori de câte o rudă, fie pe străzi, fie în magazine) continuă să mănânce şi acum, după cincizeci de ani, spanac cu ochiuri în acelaşi restaurant (care s-a închis de mult).

Faptul că nu eram luat în serios tocmai din pricina acestei iluzii care îmi uşura viaţa, conferindu-i un aer poetic, m-a determinat să mă angajez în experienţe şi mai îndrăzneţe în spaţiul noii mele case, căreia aveam sentimentul că nu-i aparţineam. Deschideam, de pildă, dimineaţă de dimineaţă, după ce vărul meu pleca la Liceul German, o carte mare, groasă, impresionantă aflată printre cărţile lui (cred că era vorba de un volum din Brockhaus), mă instalam la masă şi copiam rândurile din faţa mea, exact aşa cum erau.

---

1. În engleză, *Turkey*, Turcia, şi *turkey*, „curcan".
2. În turcă, *Brezilya*, „Brazilia" şi *bezeliye*, „mazăre".

De vreme ce nu ştiam nemţeşte, după cum nu ştiam nici să scriu şi să citesc, aşa încât nu pricepeam o iotă din acel text, îndeletnicirea mea putea fi asemuită mai degrabă cu pictura decât cu scrisul. Pictam paginile şi propoziţiile comparându-le cu originalul. Când mai isprăveam câte unul din cuvintele acelea imprimate cu litere gotice, dintre care unele (g şi k) mă puneau la grea încercare, îmi ridicam privirile de pe hârtie, asemenea unui miniaturist safavid care trasa rând pe rând miile de frunze ale unui platan uriaş, şi-mi odihneam ochii privind pe fereastră, spre Bosfor, spre corăbiile care se zăreau printre maidanele şi blocurile de pe colinele ce coborau, stradă cu stradă, spre mare.

În Cihangir, unde urma să ne mutăm mai apoi şi noi (pe vremea când sărăceam puţin câte puţin), am aflat pentru prima oară că la Istanbul exista o viaţă de cartier, că pe cuprinsul oraşului existau nişte arhipelaguri în care toată lumea se cunoştea cu toată lumea, de aproape sau de departe, în care nu vedeai anarhia apartamentelor de bloc, unde nimeni nu cunoştea pe nimeni, unde cei care mureau şi cei care benchetuiau habar n-aveau unii de alţii, închişi cum

erau între patru pereți. Când priveam pe fereastră în Cihangir, nu vedeam doar marea care se întrezărea printre blocuri şi printre vapoarele de pe Liniile Orăşeneşti, pe care învățasem treptat să le recunosc, ci şi blocuri, grădini presărate printre case, conacuri vechi, care nu fuseseră încă demolate, ziduri din alte vremuri, precum şi copii care se jucau printre ele. Casa noastră era aşezată, la fel ca foarte multe dintre clădirile istanbuleze orientate spre Bosfor, pe o stradă în pantă, pavată cu piatră cubică, ce cobora şerpuind spre mare. În serile când ningea, copiii, cărora ne alăturam şi noi – eu şi vărul meu –, privindu-i însă de departe, se lăsau să alunece pe acel povârniş folosindu-se de sănii, scări ori scânduri, iar hărmălaia şi atmosfera de petrecere care-i însoțea erau împărtăşite de întregul cartier.

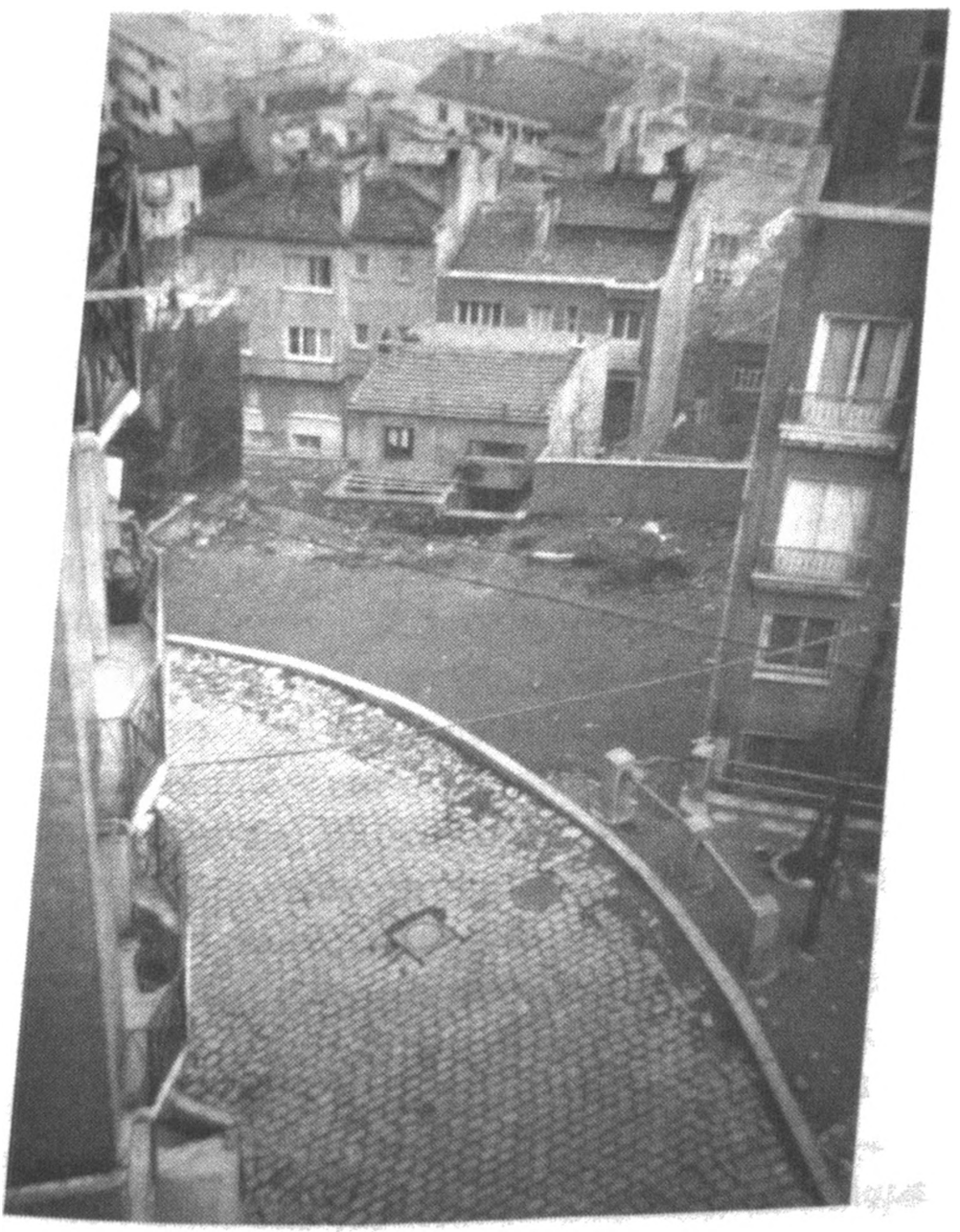

Cum pe vremea aceea centrul industriei cinematografice din Turcia, care se lăuda cu locul al doilea în lume după India, producând aproape şapte sute de pelicule pe an, se găsea pe strada Yeşilçam[1] din Beyoğlu, la zece minute distanță de noi, şi cum foarte mulți actori locuiau în Cihangir, străzile roiau de bărbați tomnatici care interpretau, în asemenea producții, mereu aceleaşi personaje secundare, mereu acelaşi gen de roluri, precum şi de femei trecute şi sulemenite. Copiii care îi vedeau trecând alergau după ei, amintindu-şi de rolurile comice şi umilitoare pe care le jucau de obicei actorii aceia sleiți (de pildă, după Vahi Öz, care întrupa un crai bătrân şi gras, ce umbla neîncetat după servitoare tinere). În zilele însorite, în capul acelei pante abrupte, pe care automobilele şi camioanele aveau mari dificultăți s-o urce în zilele ploioase, căci le patinau roțile pe pietrele de pavaj, îşi făcea deodată apariția un microbuz din care descindeau feluriți actori, electricieni şi o „echipă de filmare", care înregistrau cât ai zice peşte, în zece minute, vreo scenă de dragoste, iar apoi se făceau nevăzuți. Când vedeam mai târziu din întâmplare vreunul dintre filmele ori vreuna dintre scenele acelea în alb-negru, transmise la televizor, îmi dădeam seama că adevăratul lor subiect – la fel de adevărat ca dragostea ori ca gâlceava – era Bosforul, ce se zărea undeva în fundal.

În Cihangir am aflat, pe când contemplam Bosforul printre blocuri, că în viața oricărui cartier trebuie să existe un centru (de cele mai multe ori, o prăvălie) în care să se strângă, să se comenteze, să se evalueze toate clevetelile din jur, pentru ca apoi să se disemineze din nou. Acest centru era reprezentat în Cihangir de băcănia aflată la parterul blocului nostru. Dacă doreai să cumperi ceva de la băcanul Ligor care, asemenea majorității vecinilor săi de bloc, era grec, coborai de la etaj o sfoară la capătul căreia atârna un coş, iar apoi înşirai în gura mare ce anume voiai de la el. După ce ne-am mutat şi noi în acel bloc, fapt petrecut în anii următori, mama, care socotea că era sub demnitatea ei să-i strige băcanului în gura mare „ouă şi pâine", obişnuia să aşeze în coşul nostru,

1. Bradul verde (turc.).

care era mai cochet decât al celorlalți vecini, un bilețel. Cât despre vărul meu cel neastâmpărat, acesta avea obiceiul de a deschide mereu fereastra spre a lansa câte ceva (scuipat, cuie şi proiectile de plută învelite abil în sârmă) înspre maşinile care se opinteau din greu în susul pantei. Chiar şi astăzi, când văd câte o fereastră foarte înaltă, la stradă, mă întreb cum s-ar putea scuipa de acolo către cei ce se perindă pe trotuar.

Soțul mătuşii mele dinspre mamă, Şevket Rado, devenise gazetar şi editor după ce în tinerețe scrisese, fără succes, poezie şi publica revista de divertisment *Hayat*[1] – cel mai citit săptămânal din Turcia pe vremea aceea –, dar la vârsta de cinci ani nu eram interesat nici de asemenea lucruri, nici de faptul că unchiul avea foarte multe cunoştințe, foarte mulți prieteni şi colegi printre poeți şi scriitori – de la Yahya Kemal şi Tanpınar la Kemalettin Tuğcu, care scria povestiri melodramatice pentru copii ce oglindeau structura şi mizeria oraşului, în genul lui Dickens –, poeți şi scriitori care aveau să contribuie mai târziu la cristalizarea ideii mele despre Istanbul. Nu mă entuziasmau decât sutele de cărți pentru copii editate de unchiul (selecțiuni din *O mie şi una de nopți*, volumele din *Doğan Kardeş*[2], *Basmele* lui Andersen, *Enciclopedia*

1. Viața (turc.).
2. În traducere, „Fratele-şoim" – revistă pentru copii foarte populară şi foarte variată sub raportul conținutului, care a apărut în

descoperirilor şi a invenţiilor), pe care începuse să ni le dăruiască sora mamei după ce deprinseserăm slovele şi pe care, tot buchisindu-le, ajunsesem să le ştiu pe de rost.

O dată pe săptămână, mătuşa mă ducea în casa din Nişantaşı, ca să-l văd pe fratele meu. Acesta îmi povestea, făcând pe grozavul, cât de fericit era el în Blocul Pamuk, cum mâncau la micul dejun anşoa, cum râdeau şi se jucau seara, cum făceau, în familie, toate acele lucruri după care tânjeam eu, cum juca fotbal cu soţul surorii tatei, cum se duceau cu toţii duminica la Bosfor cu maşina unchiului, cum ascultau la radio seară de seară, fără să le rateze niciodată, ştirile sportive şi piesele de teatru. După aceea îmi spunea „nu te mai duce acolo, rămâi aici!".

Când venea vremea să mă întorc în Cihangir, îmi era greu să mă despart de fratele meu şi de apartamentul nostru, care acum era încuiat, fapt care mă întrista. Îmi aduc aminte că o dată, venind clipa despărţirii, m-am apucat din răsputeri de ţeava caloriferului de lângă uşa de la intrare, plângând în hohote, că s-au adunat cu toţii în jurul meu şi că au încercat să-mi desprindă mâna de ţeavă, străduindu-se să mă convingă cu vorba bună, dar şi forţând puţin lucrurile, şi că, deşi mi-era foarte ruşine de ceea ce făceam, n-am dat multă vreme drumul ţevii, asemenea personajelor din benzile desenate care se agaţă în ultima clipă de câte o ramură de copac, spre a nu se rostogoli în prăpastie.

Ataşamentul faţă de o casă? Poate. Pentru că, după cincizeci de ani, locuiesc în continuare în acelaşi loc. Casa este importantă pentru mine nu atât datorită farmecului încăperilor, al lucrurilor, cât datorită faptului că reprezintă centrul lumii mele imaginare. Melancolia mea de atunci ascundea însă, în mod indirect, confuz şi copilăresc, intuiţia certurilor dintre părinţi, a sărăcirii survenite în urma falimentelor repetate ale tatei şi ale unchiului, precum şi a marilor dispute pentru averi şi proprietăţi care urmau să izbucnească în familie. În loc

---

perioada 1945-1993 şi care reprezenta alternativa autohtonă la revistele de benzi desenate preluate din Occident. A reînceput să apară în anul 2008.

să-mi conştientizez suferința integral, cu maturitate, să mă confrunt cu ea sau, cel puțin, să mi-o dezvălui, vorbind despre ea în mod direct, o preschimbasem, prin ciudatele modificări de focalizare, prin jocurile de-a păcăleala şi de-a uitarea la care apela mintea mea, într-un sentiment misterios.

Acest sentiment se contopea cu cea de-a doua lume şi cu sentimentele de vinovăție pe care le purtam în minte. Să numim această stare confuză „melancolie". Să asemănăm acest sentiment, dat fiind faptul că nu este vorba chiar de un moment de limpezime, ci de ceva care, tocmai din această cauză, maschează realitatea, ajutându-ne să o suportăm mai uşor, cu aburul pe care-l aşterne pe geamuri, într-o zi rece de iarnă, un ceainic în clocot. Am ales acest exemplu şi pentru faptul că geamurile aburite îmi trezesc melancolie. Îmi place şi acum să contemplu astfel de suprafețe, pentru ca apoi să mă ridic şi să scriu ori să desenez ceva cu degetul pe ele. Pentru că şi discuția despre melancolie are o asemenea latură. Când scriu şi trasez ceva cu degetul pe un geam aburit risipesc, pe de o parte, melancolia care mă stăpâneşte şi mă distrez, iar pe de altă parte curăț geamul, ajungând, după aceste gesturi, să admir priveliştea de afară. În cele din urmă, şi peisajul ajunge să ne pară melancolic. S-ar cuveni să înțelegem puțin acest sentiment, care pare să se confunde cu soarta întregului oraş.

10

Hüzün – melankoli – tristesse

Cuvântul *hüzün*, de origine arabă, figurează în Coran, cu un sens apropiat de cel uzual astăzi în limba turcă, în două versete; acestora li se adaugă alte trei versete, în care apare mai cu seamă sub forma *hazan*. Faptul că Profetul Muhammad desemna anul în care muriseră soția sa, Hadija, şi unchiul său, Abu-Talib, prin sintagma *sanat al-huzn* („anul tristeții") dovedeşte că *huzn*, în turcă – *hüzün*, exprimă un sentiment care-şi are obârşia într-o dispariție cu impact psihologic pronunțat. Lecturile mele sugerează că în secolele următoare, sensul cuvântului, referitor la o dispariție şi la suferința mentală, la tristețea pricinuită de aceasta, a generat o mică dispută intelectuală în istoria islamului şi că, în acest context, s-au afirmat două puncte de vedere esențiale.

Primul dintre ele, care sugerează că sentimentul pe care îl desemnez eu prin cuvântul *hüzün* este consecința ataşamentului excesiv față de lume, față de foloasele şi plăcerile materiale, susține că „dacă n-ai fi atât de obsedat de această lume trecătoare, adică dacă ai fi un bun musulman, un musulman adevărat, n-ai fi prea preocupat de disparițiile care-şi au sursa în lumea aceasta". Cel de-al doilea punct de vedere, care-şi are sorgintea în sufism[1], este mai afirmativ şi mai sugestiv în ceea ce priveşte, pe de o parte, sensul cuvântului, iar pe de altă parte este locul acestui simțământ de pierdere şi suferință în viața noastră. În viziunea sufismului, *hüzün* îşi are originea în sentimentul de neîmplinire determinat de

1. Mistica islamică.

neputința de a fi îndeajuns de aproape de Dumnezeu, de a face îndeajuns de mult pentru Dumnezeu în această lume. Cum un adevărat pelerin mistic nu şi-ar putea frământa prea mult mintea cu probleme lumeşti precum averile, proprietățile, sau chiar moartea, sentimentul de absență, de pierdere şi neîmplinire care-i provoacă suferință trebuie să îmbrace şi un aspect de genul neputinței de a se apropia de Dumnezeu, de a aprofunda viața spirituală. Mai mult, în asemenea cazuri, nu prezența, ci absența melancoliei este percepută ca o carență. Această viziune, care-şi urmează logica până la capăt, văzând în absența melancoliei o pricină de melancolie şi sugerând întristare pentru incapacitatea de a te întrista suficient, a conferit melancoliei un prestigiu durabil în cultura islamică. Larga utilizare a cuvântului în cultura istanbuleză din ultimele două secole, în viața cotidiană, în poezie, precum şi predominanța acestui sentiment în muzică se leagă, fără îndoială, de prestigiul amintit. Faptul că cel mai pregnant şi mai trainic sentiment de care s-au molipsit reciproc, în ultimul secol, Istanbulul şi locuitorii săi a fost melancolia (*hüzün*) nu se poate explica însă doar prin prestigiul de care se bucura acest cuvânt în contextul misticii islamice. Ar fi, de asemenea, cu neputință să înțelegem ponderea melancoliei, ca stare de spirit, în muzica istanbuleză din ultimul secol, sau rolul esențial care-i revine acesteia în poezia turcă modernă, atât ca stereotip verbal (aşa cum se întâmplă cu *mazmun*, „calamburul" din poezia *divani*), cât şi ca sentiment şi ca noțiune care exprimă eşecul existențial, apatia şi retragerea în sine, doar prin istoria şi prestigiul cuvântului respectiv. Pentru a intui sursele sentimentului intens de melancolie pe care mi-l deştepta Istanbulul copilăriei mele, trebuie să examinăm, pe de o parte, istoria, consecințele prăbuşirii statului otoman, iar pe de altă parte modul în care se reflectă această istorie în „frumoasele" peisaje ale oraşului şi în psihologia locuitorilor săi. Melancolia reprezintă, la Istanbul, atât un simț pronunțat pentru muzica autohtonă, un cuvânt esențial pentru poezie, cât şi o anumită perspectivă asupra vieții, o anumită stare de spirit şi, în general, tot ceea ce sugerează acel „material" care face ca oraşul să fie ceea ce este.

Şi pentru că îmbracă, concomitent, toate aceste caracteristici, melancolia este o stare de spirit pe care oraşul şi-o asumă, sau pe care se preface că şi-o asumă cu mândrie. Iar din această pricină este privită ca un sentiment deopotrivă pozitiv şi negativ.

Să revenim, pentru a putea descifra realitatea schimbătoare la care trimite *hüzün*, la discursul celor care nu văd în melancolie un cuvânt şi un sentiment prestigioase, cu încărcătură poetică, ci o maladie. Potrivit lui Al-Kindi[1], acest sentiment nu are legătură doar cu moartea unei persoane îndrăgite sau cu o pierdere, ci cu foarte multe stări de spirit bolnăvicioase, precum mânia, dragostea, resentimentul, iluzia. Filozoful şi specialistul în medicină Ibn Sina[2], care abordează subiectul din aceeaşi perspectivă largă, propune, la rândul său, o serie de metode de diagnosticare a melancoliei, precum pronunţarea numelui fetei iubite în vreme ce i se ia pulsul unui tânăr îndrăgostit fără speranţă, în vederea diagnosticării bolii de care suferă. Această modalitate de abordare a subiectului de către gânditorii din perioada islamului clasic ne sugerează o comparaţie cu ideile lui Robert Burton, profesor la Oxford, care a scris, la începutul secolului al XVII-lea, o carte ciudată, dar amuzantă, intitulată *Anatomia melancoliei*, ce numără o mie cinci sute de pagini. (Pe câtă vreme opera lui Ibn Sina, *Fi'l-Huzn*, „Despre melancolie", nu este decât un tratat de mici dimensiuni.) Se poate deduce de aici că există o anumită apropiere între aceste texte, despre care se poate

---

1. Filozof, matematician, medic, astronom şi astrolog arab din secolul al IX-lea (cca. 801-873), cunoscut în Europa ca Alkindus, care a jucat un rol important în promovarea filozofiei greceşti, într-o perioadă de mare deschidere şi înflorire a civilizaţiei arabo-islamice.
2. Născut în actualul Afghanistan, Ibn Sina (cca. 980-1037), cunoscut în Occident ca Avicenna, s-a remarcat prin preocupări în numeroase domenii (filozofie, medicină, psihologie, matematică, astronomie şi astrologie, chimie, geologie, teologie islamică etc.), care şi-au găsit reflectarea într-un număr impresionant de tratate şi care şi-au pus amprenta asupra istoriei intelectuale, atât în spaţiul islamic, cât şi în Occident.

presupune că reprezintă produsul unor universuri culturale foarte diferite, deoarece enumeră, printr-o abordare de tip enciclopedic, drept cauze ale acestei suferințe obscure, foarte multe variabile, precum teama de moarte, dragostea, înfrângerea, depravarea, hrana, băutura, propunând totodată, prin același tip de abordare, care se străduiește să concilieze medicina și filozofia, remedii variate precum rațiunea, munca, deprinderea cu necazurile, morala, disciplina, dieta.

Faptul că dragostea nefericită este socotită a fi una dintre sursele fundamentale ale melancoliei, precum și rădăcina cuvântului melancolie, moștenit de pe vremea lui Aristotel (*melania kole*, „bila neagră"), nu indică doar bine-cunoscuta dominantă cromatică a acestui sentiment, ci și faptul că „melancolia" semnala cândva o suferință obscură, cu o paletă foarte largă de manifestări, la fel ca vocabula „depresie" de astăzi. Deosebirea fundamentală în ceea ce privește utilizarea acestui cuvânt se poate deduce din faptul că Burton, care se lăuda că era și el melancolic, întâmpina uneori melancolia cu voioșie, socotind că aceasta deschidea calea unei bine-venite singurătăți, că dezvolta forța vitală, și plasa singurătatea,

privită fie ca pricină, fie ca efect al acestui sentiment obscur, în chiar centrul suferinței de care vorbim. Dar atât în mistica islamică (potrivit căreia simțământul acesta ne situează departe de țelul nostru comun, care este Dumnezeu), cât și la Al-Kindi, care o privește ca pe o boală, melancolia rămâne un sentiment măsurat cu etaloanele comunității, potrivit gândirii islamului clasic, încuviințat tocmai pentru că servește revenirii la ea și aflat, prin urmare, în conflict cu ea și cu țelul comun al oamenilor.

Punctul meu de plecare îl constituia sentimentul pe care-l trăia un copil când privea afară, pe ferestrele aburite. Am ajuns acum la ceea ce deosebește *hüzün* de *melankoli*, un termen de dată mai recentă. Nu ne referim acum la melancolia pe care o încearcă o singură persoană, ci la sentimentul acela întunecat – *hüzün* – pe care-l trăiesc și împărtășesc milioane de oameni. Încerc să vorbesc astăzi despre *hüzün*-ul Istanbulului, al unui întreg oraș.

Înainte de a încerca să înțelegem acel inegalabil sentiment de solidaritate care se stabilește între oraș și cei care-l locuiesc, trebuie să menționăm că adevăratul subiect al unui peisaj, ca tablou, este sentimentul suscitat de peisaj în sine. Această idee era adeseori repetată în cea de-a doua jumătate

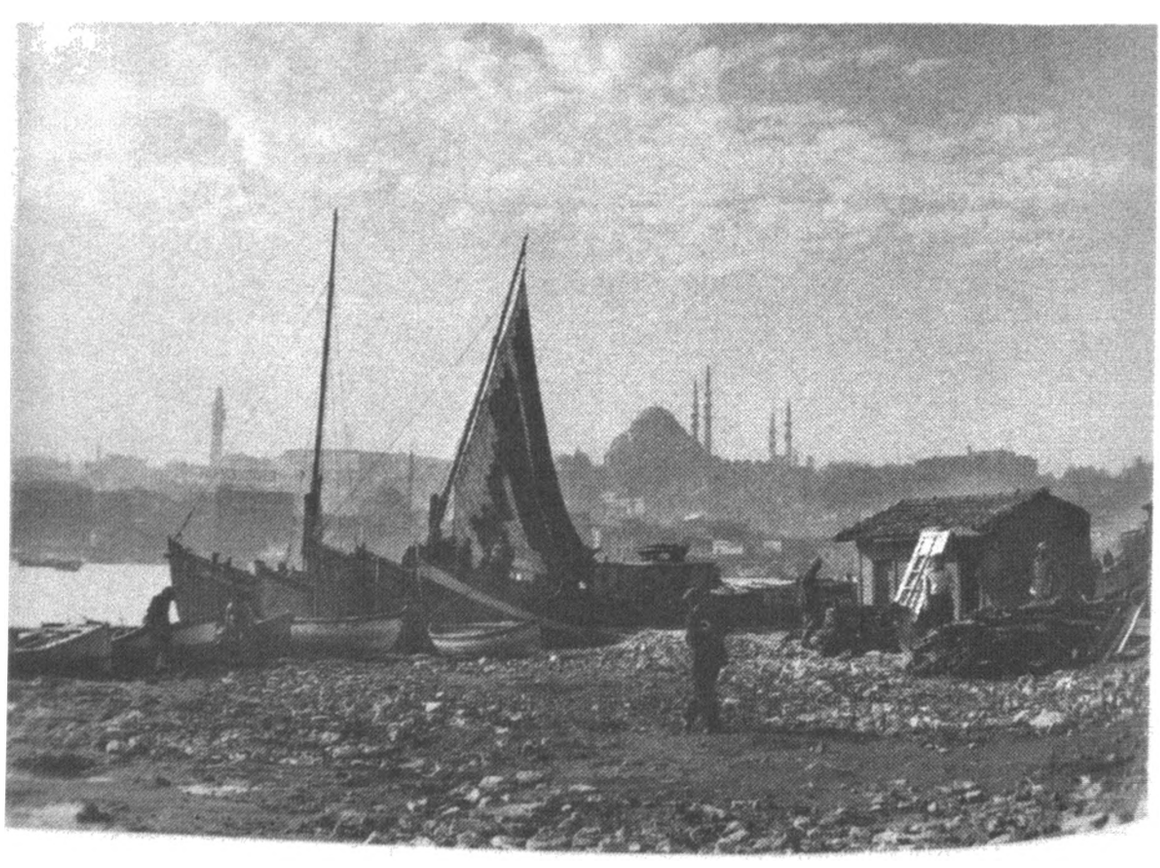

a secolului al XIX-lea, mai cu seamă de către romantici. Când afirma că particularitatea cea mai frapantă a picturilor lui Eugène Delacroix este melancolia, Baudelaire utiliza această noțiune în sens pe deplin pozitiv, ca pe un elogiu, așa cum procedau romanticii și cum aveau să procedeze mai târziu decadenții. Scriitorul și criticul Théophile Gautier, prietenul său, care urma să ajungă la Istanbul la șase ani după ce Baudelaire își așternea pe hârtie reflecțiile privitoare la Delacroix – fapt petrecut în 1846 –, găsea că unele dintre peisajele orașului erau nespus de melancolice și atribuia cuvântului un sens pozitiv în cartea sa *Constantinople*, care avea să exercite, peste ani, o influență deosebită asupra unor scriitori istanbulezi precum Yahya Kemal și Tanpınar.

Acum însă mă străduiesc să vorbesc nu despre melancolia, ci despre *hüzün*-ul Istanbulului, care aduce cu melancolia, care este asumat cu mândrie și împărtășit de toată lumea. Aceasta înseamnă să poți vedea locurile și momentele în care acest sentiment interferează cu mediul care îl transmite orașului. Vorbesc despre amurgurile care se lasă devreme și despre tații care revin acasă cu sacoșe în mâini, pe sub felinarele din cartierele lăturalnice. Vorbesc despre bătrânii librari care tremură toată ziua de frig prin prăvăliile lor, în așteptarea câte unui mușteriu, după crizele economice care se ivesc când te aștepți mai puțin, despre frizerii care se plâng că, după criză, lumea se bărbierește mai rar, despre marinarii care, în vreme ce spală vechile vapoare de pe Bosfor, ancorate la cheiurile pustii, trag cu ochiul la micile televizoare alb-negru aflate ceva mai încolo de ei și care peste puțină vreme se vor cufunda în somn, despre copiii care joacă fotbal pe drumurile înguste, pavate cu piatră cubică, printre mașini, despre femeile cu basmale și sacoșe de plastic care așteaptă prin stațiile de autobuz de la periferie, fără o vorbă, un autobuz care nu mai vine, despre cafenelele pustii amenajate în vechile case de pe țărmul Bosforului, despre ceainăriile pline ochi de șomeri, despre codoșii răbdători care, în serile de vară, bat trotuarele încolo și-ncoace, în speranța de a da, în cea mai mare piață a orașului, de vreun turist beat, despre puhoaiele de oameni care se grăbesc să prindă

vaporul în serile de iarnă, despre femeile care întredeschid draperiile şi aruncă o privire în stradă, în aşteptarea soților lor care nu mai ajung acasă seara, despre bătrânii cu tichii care vând cărțulii cu conținut religios, mătănii, uleiuri hărăzite pelerinilor la Mecca prin curți de moschei, despre intrările în blocuri, care seamănă toate una cu alta, despre clădirile impunătoare de lemn care aduceau cândva cu nişte palate în miniatură şi care au sfârşit prin a fi transformate în sedii ale instituțiilor municipalității, cu podele care gem la fiecare pas, despre leagănele din parcurile pustii, despre sirenele vapoarelor cufundate în ceață, despre zidurile năruite ale oraşului, moştenite de pe vremea Bizanțului, despre piețele care se golesc spre seară, despre vechile lăcaşuri de dervişi preschimbate în ruine, despre zecile de mii de blocuri ale căror fațade şi-au pierdut culoarea, sub asaltul murdăriei, al ruginei, al funinginii şi al prafului, despre pescăruşii care stau încremeniți în ploaie, pe pontoanele năpădite de midii şi alge, despre ditamai conacele, vechi de secole, din care vezi ridicându-se, în cea mai geroasă zi a anului, câte un firicel anemic de fum, despre mulțimile de bărbați care pescuiesc pe podul Galata, despre sălile de lectură înghețate ale bibliotecilor, despre fotografii de pe străzi, despre duhoarea

de răsuflări omeneşti a sălilor care adăposteau cândva cinematografe vestite, cu tavane aurite, şi care au sfârşit prin a fi transformate în cinematografe porno, în care pătrund bărbaţi ruşinaţi, despre bulevardele pe care nu mai vezi picior de femeie după apusul soarelui, despre mulţimile care se adună pe la porţile bordelurilor controlate de primărie în zilele pe jumătate calde, pe jumătate vântoase când suflă austrul, despre tinerele femei care stau la coadă pe la uşile măcelăriilor care vând carne la preţ redus, despre luminile palide ale instalaţiilor de iluminat atârnate între minaretele moscheilor în zilele de bairam, despre afişele de pe ziduri, rupte ori mâzgălite pe ici, pe colo, despre străzile murdare ale oraşului care, dacă s-ar afla într-o urbe occidentală, ar deveni exponate de muzeu, despre maşinile americane obosite, rămase din anii 1950, care se opintesc din greu, ca maxi-taxiuri, pe pantele abrupte, despre puzderia de oameni care umplu autobuzele până la refuz, despre moscheile ale căror acoperişuri şi ale căror jgheaburi sunt în veşnică reparaţie, despre cimitirele şi despre chiparoşii care dăinuie în oraş ca o a doua lume, despre luminile palide pe care le vezi seara pe vapoarele care circulă între Kadıköy şi Karaköy, despre copiii de vârste fragede care încearcă să le vândă batiste de hârtie

tuturor celor care le ies în cale pe stradă, despre turnurile cu ceas pe care nu le întreține nimeni, despre biruințele otomane pe care le buchisesc copiii prin manualele de istorie și despre bătăile pe care le încasează aceiași copii la întoarcerea acasă seara, despre teama cu care sunt așteptați „responsabilii" în perioadele de interdicție a circulației pe străzi, proclamată din te miri ce, sub pretextul recensămintelor electorale, al recensămintelor de populație ori al căutării nu știu căror teroriști, despre scrisorile de la cititori, înghesuite prin unghere

obscure de gazete, pe care nu le citeşte nimeni, cu mesaje de genul „cupola cutărei moschei din cartierul nostru, veche de trei sute şaptezeci de ani se prăbuşeşte, ce face statul?", despre pasajele subterane amplasate în cele mai aglomerate locuri din oraş, despre pasajele supraterane cu trepte ciobite, fiecare, în alt fel, despre bărbatul care vinde, de patruzeci de ani, cărţi poştale cu Istanbulul în acelaşi loc, despre cerşetorii care îţi ies în cale la cele mai insolite colţuri de stradă şi despre cerşetorii care rostesc zilnic aceleaşi cuvinte, la aceleaşi colţuri de stradă, despre mirosul greu de closet care îţi asaltează pe neaşteptate nările pe bulevardele ticsite de lume, pe vapoare, prin felurite pasaje, despre tinerele care citesc coloanele semnate de Sora Güzin în ziarul *Hürriyet*[1], despre apusurile de soare care colorează ferestrele din Üsküdar într-un soi de portocaliu cu reflexe roşietice, despre orele cele mai timpurii ale dimineţii, când toată lumea doarme, mai puţin pescarii care ies în larg, despre cele două capre şi trei pisici sastisite care-şi fac veacul prin cuştile amplasate în locul acela

1. Libertatea (turc.).

din parcul Gülhane care numai „grădină zoologică" nu se poate numi, despre dizeuzele de mâna a treia şi de mâna întâi din barurile de noapte, care imită diverse cântărețe americane şi staruri ale muzicii pop din Turcia, despre elevii care se plictisesc la nesfârşitele ore de engleză, în timpul cărora nimeni nu reuşeşte să învețe să spună, vreme de şase ani, mai mult de *yes* şi *no*, despre emigranții care lâncezesc la debarcaderul din Galata, despre resturile de legume, fructe, gunoaie, hârtii, pungi de plastic, saci, cutii, lăzi care rămân după ce se strâng pieţele, în serile de iarnă, despre femeile frumoase, cu capul acoperit de văl, care se târguiesc, stânjenite, prin piețe, despre tinerele mame care înaintează cu greu pe străzi, însoțite de câte trei copii, despre imaginea Cornului de Aur, când priveşti dinspre podul Galata spre Eyüp, despre vânzătorii de covrigi care se lasă furați de peisaj în vreme ce-şi aşteaptă muşteriii pe chei, despre sirenele vapoarelor, care se aud răsunând an de an în zare, la unison, în vreme ce întregul oraş ia, încrezător, poziție de drepți, fără a se clinti din loc vreme de un minut, pentru a-l comemora pe Atatürk, despre cişmelele de cartier, vechi de

sute de ani, la care se ajungea cândva urcând nişte trepte, dar care au rămas acum sub nivelul străzii, după ce pietrele din care se alcătuia caldarâmul au fost acoperite cu nenumărate straturi de asfalt, cărora li s-au subtilizat robinetele şi care s-au transformat în simple mormane de marmură, despre tinerele care trudesc până în zori, pentru cele mai scăzute simbrii din oraş, pentru a onora cine ştie ce comenzi, la maşinile de tivit şi maşinile de cusut nasturi îngrămădite prin apartamentele de bloc de pe străzile lăturalnice unde, pe vremea copilăriei mele, familiile din clasa de mijloc, doctorii, avocaţii, profesorii, obişnuiau să asculte radioul seara,

despre faptul că totul este ciobit şi căzut în paragină, despre berzele care, la apropierea toamnei, îşi fac apariţia din Balcani, din Europa de Est şi de Nord şi, trecând pe deasupra Bosforului, a insulelor, în drumul lor spre sud, contemplă întregul oraş, precum şi despre puhoaiele de bărbaţi care se îndreaptă spre casele lor, trăgând cu sete din ţigări, după meciurile de fotbal ale echipei naţionale care, în copilăria mea, se sfârşeau invariabil cu înfrângeri severe.

Când ajungem să percepem cum se cuvine acest simţământ, dar şi peisajele, cotloanele, oamenii care îl răspândesc asupra oraşului, când ajungem să creştem cu el, sentimentul melancoliei sfârşeşte prin a dobândi, la un moment dat, indiferent de locul din care contemplăm oraşul, o limpezime perceptibilă la nivelul peisajului şi al oamenilor, aşa cum se întâmplă cu ceaţa care prinde să freamăte delicat pe apele Bosforului când se iveşte pe neaşteptate soarele, în dimineţile reci de iarnă.

În acest punct, *hüzün* se îndepărtează simţitor de sentimentul clasic al melancoliei, care redă starea de spirit a unui singur om, şi dobândeşte un sens asemănător cu cel invocat de Claude Lévi-Strauss în *Tristes Tropiques*, „Tropice triste". Deşi Istanbulul, care este situat pe paralela 41, nu poate fi comparat în nici un fel cu oraşele de la tropice în ceea ce priveşte clima, geografia şi condiţiile severe de sărăcie, se poate spune că fragilitatea existenţelor umane, depărtarea de centrele civilizate ale Occidentului şi „atmosfera misterioasă" care guvernează relaţiile dintre oameni, atmosferă pe care un occidental n-o va pricepe decât cu mari eforturi la început, apropie asocierile pe care le trezeşte sentimentul numit *hüzün* de ceea ce se numeşte *tristesse*, în sensul atribuit acestui cuvânt de Claude Lévi-Strauss. La fel ca *tristesse*, cuvântul *hüzün* este foarte adecvat pentru a evoca nu atât suferinţa unui singur om, care ar putea fi privită ca o simplă boală, cât o cultură, un mediu şi un sentiment care domină milioane de oameni.

Diferenţa esenţială dintre cele două cuvinte nu decurge din faptul că Istanbulul este cu mult mai înstărit decât Delhi sau Sao Paulo (pe măsură ce înaintezi către cartierele lăturalnice,

ipostazele sărăciei şi oraşele aduc întotdeauna unele cu altele), ci din faptul că, la Istanbul, istoria, urmele biruinţelor şi ale civilizaţiilor apuse se găsesc în imediata ta vecinătate. Deşi părăginite, neîngrijite şi pierdute printre mormane de beton, marile moschei monumentale şi clădirile istorice ale oraşului, dar şi apeductele, cişmelele, micile geamii de la periferie, îi determină pe milioanele de oameni care vieţuiesc printre ele să se perceapă cu amărăciune ca pe nişte relicve ale unui mare imperiu.

La Istanbul, monumentele istorice nu constituie situri protejate, cu care să te mândreşti şi care să fie etalate ca într-un muzeu, aşa cum se întâmplă în marile oraşe occidentale rămase de pe urma vastelor imperii prăbuşite cândva. Oamenii nu fac decât să trăiască printre ele. Faptul acesta îi încântă pe călătorii şi pe autorii de jurnale de călătorie veniţi din Occident, însă locuitorilor oraşului, înzestraţi cu antene sensibile, nu face decât să le aducă aminte că puterea şi belşugul trecutului au dispărut odată cu civilizaţia pe care o reprezintă ele, că prezentul este atât de sărman şi de confuz încât nu poate fi comparat cu vremurile de odinioară. Edificiile acestea năpădite de murdărie, praf, noroi, care „se armonizează cu mediul" prin însăşi paragina lor, nu-ţi îngăduie plăcerea de a te făli cu ele, după cum nu ţi-o îngăduie nici conacele mistuite, rând pe rând, de foc pe vremea copilăriei mele.

Sentimentul acesta poate fi comparat cu cel trăit în 1867 de Dostoievski care, aflat în Elveţia, nu reuşea deloc să priceapă cum de genevezii îşi iubeau atât de mult oraşul: „Se raportează la cele mai simple lucruri, până şi la stâlpii de pe străzi, ca la nişte obiecte nespus de frumoase şi de măreţe", tuna şi fulgera într-o scrisoare naţionalistul Dostoievski, furios pe Occident. Genevezii se mândreau cu atmosfera istorică în care trăiau, făcând, de pildă, chiar şi atunci când îţi explicau unde se afla o adresă banală, afirmaţii de genul „după ce treceţi de fântâna aceea măreaţă şi foarte elegantă de bronz". Într-o situaţie asemănătoare, un istanbulez ar fi spus „coteşte pe lângă cişmeaua aia secată, apoi ia-o înainte pe stradă, de-a lungul maidanului prăpădit de incendiu",

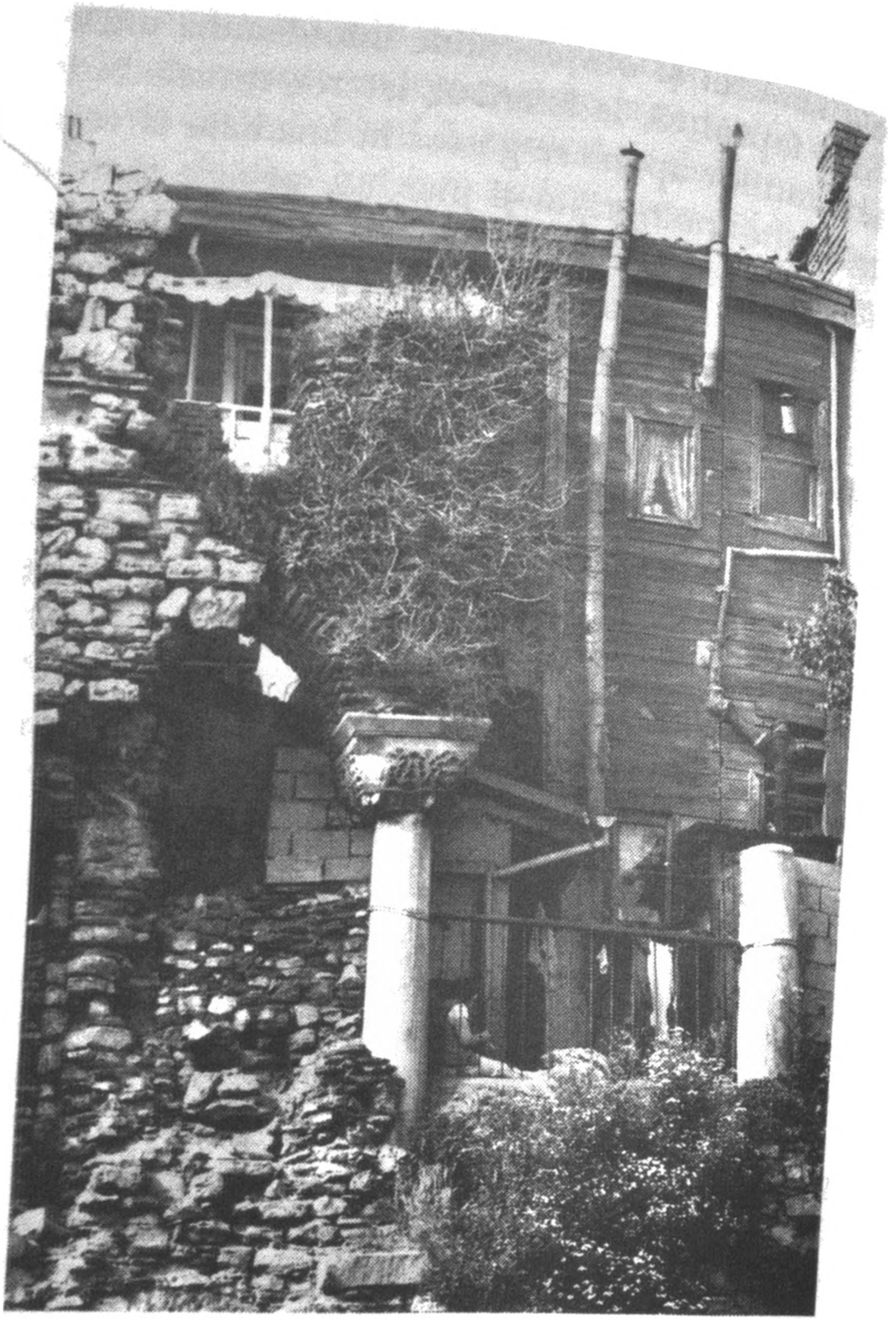

indispus, mai cu seamă, de ceea ce urma să vadă străinul cu care vorbea pe străzile nevoiaşe. Putem oferi, în acest sens, un exemplu la întâmplare, extras din povestirea *Bedia şi frumoasa Eleni* de Ahmet Rasim, unul dintre cei mai mari scriitori istanbulezi, despre care voi vorbi ceva mai departe: „Treceţi de hamamul lui Ibrahim Paşa. Mai mergeţi oleacă. O să vedeţi pe partea dreaptă o casă dărăpănată, cu faţada orientată către dărăpănătura (hamamul) din capul străzii".

Un istanbulez mai optimist ar desluşi adresa, aşa cum face probabil toată lumea, raportându-se la băcănii şi la cafenele, care reprezintă cea mai mare avuţie a Istanbulului.

Căci calea cea mai scurtă de a te elibera de melancolia pe care ți-o inspiră statutul de relicvă a unui mare imperiu este dezinteresul total față de edificiile istorice şi de numele clădirilor ori de particularitățile arhitectonice care le deosebesc pe acestea între ele. Aşa procedează de obicei istanbulezii, ajutați de sărăcie, dar şi de ignoranță. Smulg, de pildă, pietre din zidurile oraşului spre a le folosi la ridicarea propriilor construcții, cu totul indiferenți la ideea de „istorie", comportându-se față de clădirile cu pricina de parcă abia ar fi fost ridicate, sau încearcă să le dreagă cu beton. O altă modalitate de a uita este demolarea ori incendierea vechilor clădiri şi înlocuirea lor cu câte un bloc „occidental, modern". Nepăsarea, distrugerea nu fac, în cele din urmă, decât să sporească sentimentul de *hüzün*, adăugându-i o nuanță de zădărnicie şi de sordid. Sentimentul de melancolie pe care-l generează suferința pricinuită de ruină, de pierdere şi sărăcie îi pregăteşte pe istanbulezi pentru noi înfrângeri şi pentru alte forme de privațiune.

Diferența dintre *hüzün* şi *tristesse* devine, în acest punct, foarte limpede. Sentimentul de *tristesse* despre care vorbea Claude Lévi-Strauss în inegalabila sa carte este sentimentul pe care i-l inspiră unui occidental oraşele mari şi mizere, neputința, puzderia de oameni de la tropice. Cartea lui Lévi-Strauss nu redă starea de spirit a acelor oraşe şi a celor care trăiesc în ele, ci sentimentul de vinovăție al occidentalului ajuns acolo, hotărârea sa de a se elibera de prejudecăți şi clişee, precum şi suferința nespus de umană, amestecată cu sentimente de compasiune, pe care-o încearcă. Cât despre *hüzün*, acest sentiment nu reprezintă reacția unei persoane care priveşte lucrurile din afară, ci reacția istanbulezului la situația în care se află. Muzica otomană „clasică", muzica pop turcească şi muzica numită „arabesc", care s-a dezvoltat în anii 1980, pun întotdeauna în lumină acest sentiment, oscilând mereu, cu diverse grade de subtilitate, între compasiune şi tristețe. Occidentalul sosit în oraş nu simte, de cele mai multe ori, nici această *hüzün*, nici melancolia. Chiar şi Gérard de Nerval, a cărui melancolie a fost suficient de puternică pentru a-l determina, în cele din urmă, să se sinucidă, s-a distrat la Istanbul,

arătându-se impresionat de culorile, de vioiciunea, de violența și de serbările din oraș, și a auzit femei râzând în hohote până și prin cimitire. Poate că lucrul acesta nu se datora atât faptului că, în perioada în care a venit el la Istanbul, sentimentul de catastrofă și de pierdere nu era suficient de perceptibil, iar statul otoman se mai afla încă în deplinătatea puterilor sale, cât faptului că Nerval a scris, de fapt, masivul volum intitulat *Voyage en Orient* pentru a uita de propria-i melancolie, apelând la toate nuanțele stereotipelor fanteziei orientale ale occidentalilor.

Cum spuneam că la obârșia sentimentului istanbulez de *hüzün* se află sărăcia, înfrângerea și un anumit sentiment de pierdere, revin la sensul coranic al cuvântului respectiv. Istanbulul își poartă însă *hüzün*-ul nu ca pe o „boală trecătoare" sau ca pe o „suferință abătută asupra noastră, de care trebuie să scăpăm", ci ca pe un sentiment care este chiar rodul opțiunii sale. Deși sensul acesta aparte al cuvântului *hüzün* se apropie de melancolia lui Robert Burton, care scria că „toate celelalte plăceri sunt vane; nici una dintre ele nu este mai dulce ca melancolia", ironia și umorul cu care se raportează Burton la propria-i persoană sunt înlocuite, atunci când este vorba să trăiască *hüzün*-ul Istanbulului, de mândrie, ba chiar de fanfaronadă. Și poezia turcă modernă din perioada postrepublicană se referă la *hüzün* în aceiași termeni, ca la un destin inevitabil și ca la un sentiment izbăvitor, ce conferă profunzime sufletului omenesc. În același timp, sentimentul acesta se interpune între poet și viață ca un soi de geam aburit. O proiecție melancolică a vieții este, pentru el, mai ispititoare decât viața însăși. Și istanbulezii recurg la asemenea retrageri în sine, date fiind sărăcia și necazurile cu care se confruntă. Sentimentul acesta, care are semnificația unei retrageri conștiente din fața vieții, beneficiază, pe de o parte, de prestigiul pe care l-a dobândit melancolia în literatura mistică islamică, părând să constituie, pe de altă parte, una dintre cauzele – asumate cu mândrie, la modul lucid – eșecului, indeciziei, înfrângerii și sărăciei celor care locuiesc în oraș. În acest sens, *hüzün* nu este prezentată doar ca o consecință a neajunsurilor, a marilor pierderi cu care se asociază

viața, ci, fapt şi mai important, ca temei esențial al acestora. Protagoniştii filmelor turceşti din copilăria şi tinerețea mea nu se arătau ahtiați de iubitele lor, de bani, de succes din pricina sentimentului de *hüzün* pe care-l purtau în suflete încă de la naştere, aidoma protagoniştilor foarte multor poveşti adevărate la care am fost martor ori despre care am auzit vorbindu-se pe vremea aceea: *hüzün* îi transformă pe foarte mulți istanbulezi în persoane sfioase şi constituie, totodată, o scuză pentru sfioşenia lor.

Ambiția de a reuşi, pe care Balzac a afirmat-o şi a aşezat-o în inima oraşelor moderne prin intermediul unor personaje precum Rastignac, precum şi conştiința individualității în raport cu societatea se află foarte departe de *hüzün*. Melancolia atrofiază orice formă de creativitate a istanbulezilor, confruntați cu valorile şi tiparele comunității, şi vine în întâmpinarea ideii că trebuie să te mulțumeşti cu puțin, să fii ca toată lumea şi să-ți păstrezi modestia. *Hüzün*, care favorizează sentimentul solidarității, necesar pentru a supraviețui în vremuri de restrişte, de sărăcie, conduce la desluşirea eronată a vieții şi a oraşului. Asumarea ei este deopotrivă stimabilă şi înşelătoare,

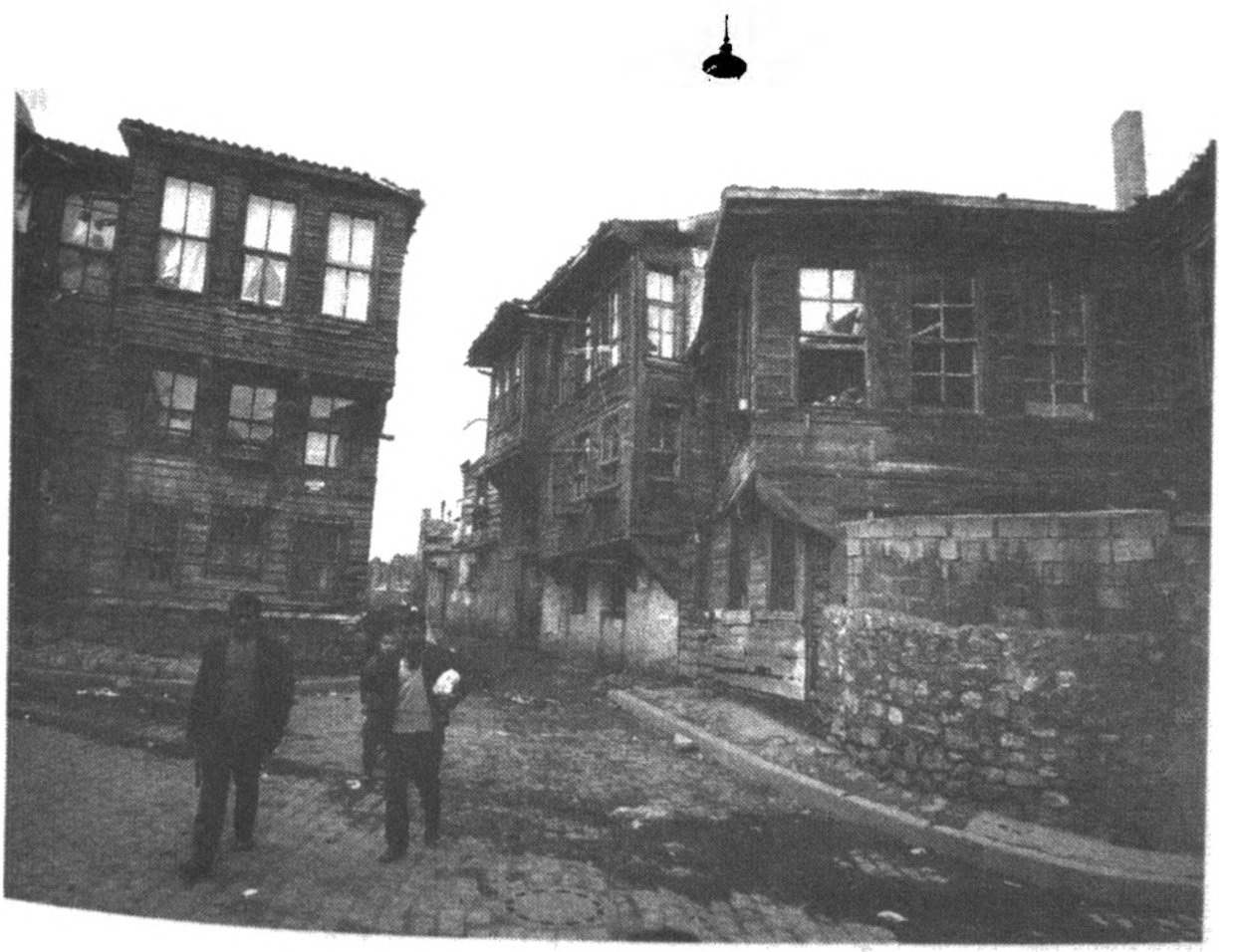

căci ne înfățișează înfrângerea și sărăcia nu ca pe o consecință, ci ca pe o condiție respectabilă, acceptată din start, care precedă trăirea propriu-zisă. Sărăcia, care s-a cuibărit în viața Istanbulului ca o boală fără leac, care nu poate fi învinsă cu nici un chip și care este trăită ca o ursită, precum și confuzia mentală, dominația albului și a negrului sunt trăite, astfel, ca o onoare, nicidecum ca un insucces ori un eșec.

Această atitudine este cu totul opusă raționalismului și individualismului încrezător în sine al lui Montaigne (ca și, peste ani, al lui Flaubert) care, vorbind despre noțiunea de *tristesse*, se pretindea a fi foarte departe de acest sentiment, deși era și el un melancolic. Montaigne, care sugera că asocierea noțiunii de *tristesse* cu noțiuni precum Înțelepciunea, Virtutea și Conștiința, scrise cu majuscule, nu este deloc adecvată, se arăta încântat de faptul că italienii conferă cuvântului *tristezza* un soi de înțeles neprielnic, dăunător, nesănătos.

Pentru Montaigne, tristețea era un sentiment pe care un intelectual ce-și ducea viața singur, în tovărășia cărților, se străduia să-l învingă prin forța minții, așa cum proceda și în cazul morții. În ceea ce privește Istanbulul, acesta, ca un oraș mare ce este, își trăiește melancolia afirmând-o. Literatura și muzica turcă modernă privitoare la Istanbul s-au aplecat asupra acestui sentiment, și l-au însușit cu mândrie și l-au transformat în biruință, conferind astfel melancoliei rolul unui centru care unește, care definește orașul în sensul de comunitate. În *Huzur*, „Tihna", cel mai mare dintre romanele consacrate vreodată Istanbulului, personajele sunt condamnate la neputință și înfrângere din pricina melancoliei pe care le-o inspiră istoria, sentimentul de surpare și de pierdere al orașului. Dragostea nu le aduce tihna, căci sunt stăpâniți de *hüzün*. În filmele alb-negru despre Istanbul, până și cea mai înduioșătoare, mai autentică poveste de dragoste sfârșește în melodramă din cauza „melancoliei" eroului principal, care este înzestrat cu ea din naștere.

În majoritatea acestor pelicule alb-negru constatăm că, în momentul în care ne identificăm cu melancolicii eroi care nu izbutesc să fie fericiți pentru că, la fel ca în romanul *Huzur*, „Tihna", de Tanpınar, se retrag în ei înșiși, nu sunt destul

de fermi, de întreprinzători ori se pleacă în fața vitregiilor istoriei şi ale anturajului lor, peisajele Istanbulului prind să freamăte, atinse de aceeaşi melancolie, oricât de „frumoase", de nepereche, de pitoreşti ori de cunoscute ar fi ele. Uneori, când schimb canalele la televizor şi dau peste o astfel de scenă de film, turnată pe stradă, începând să o urmăresc la întâmplare, de pe la jumătate, mă urmăreşte un gând... Văd străzile pavate cu piatră cubică pe care păşeşte protagonistul, privind ferestrele luminate ale vreunei case de lemn de la periferie şi gândindu-se la iubita lui care tocmai se mărită cu altul, sau privesc peisajele de pe Bosfor, în alb-negru, pe care le contemplă eroul care, confruntat cu un industriaş bogat şi puternic, îşi demonstrează mândria şi voința prin modestie şi cumpătare, şi mă gândesc că melancolia izvorăşte, de fapt, nu din povestea dureroasă, tragică a protagonistului ori din faptul că acesta nu izbuteşte să obțină mâna iubitei

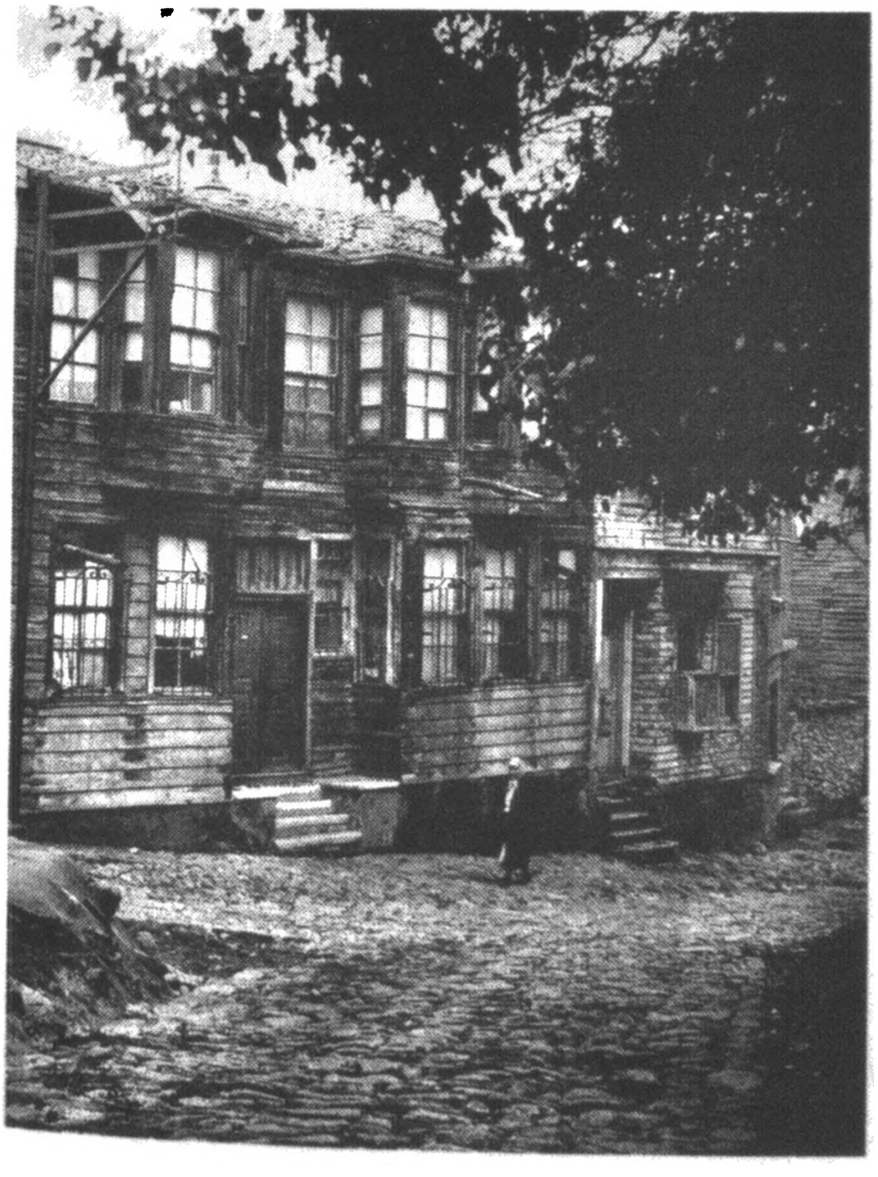

sale, ci din peisajele, din străzile, din imaginile Istanbulului, care sfârşesc prin a-i frânge voinţa. Mă gândesc atunci că n-aş putea percepe cu adevărat *hüzün*-ul decât contemplând privelişte a, imaginea acelor străzi dosnice şi înţelegând povestea personajului din film. Protagoniştii romanului *Huzur* de Tanpınar, care este rodul unei „arte superioare", ce depăşeşte cu mult asemenea filme populare, obişnuiau şi ei să iasă la plimbare pe Bosfor sau să hoinărească pe străzile lăturalnice ale Istanbulului, contemplând ruinele, ori de câte ori relaţiile lor sentimentale se aflau în impas.

Problema scriitorilor, a poeţilor din Istanbul care, pe de o parte, împărtăşeau cu restul oraşului acel sentiment de catastrofă şi pierdere, acea melancolie, iar pe de altă parte aveau, la fel ca Tanpınar, autorul romanului *Huzur*, gustul lecturii, erau entuziasmaţi de cultura occidentală şi doreau să fie moderni, era mai complicată şi mai tristă decât a altor istanbulezi: ei oscilau între sentimentul comunitar, care le deştepta savoarea melancoliei, şi solitudinea raţionalistă, în genul lui Montaigne, sau sentimentală, în genul lui Thoreau, sugerată de cărţile achiziţionate din Occident. Descoperirea imaginii Istanbulului, cultivată de către unii dintre condeierii amintiţi ca o soluţie la acest impas, a devenit acum o parte a poveştii mele şi a oraşului. Am scris cartea de faţă stând îndelung la taifas cu operele celor patru scriitori melancolici ai Istanbulului, care au descoperit şi cultivat imaginea de care vorbeam prin felurite întâmplări, lecturi şi plimbări.

11

Cei patru scriitori, melancolici şi singuratici

Îmi erau foarte puţin familiari în copilărie. Citisem într-o oarecare măsură poeziile unuia dintre ei – ale lui Yahya Kemal, marele şi rotofeiul poet, pe care-l cunoştea o ţară întreagă. În cazul altuia, cel al popularului istoric Reşat Ekrem Koçu, îmi atrăseseră mai întâi atenţia nişte imagini ce înfăţişau metode de tortură din perioada otomană, comandate de autor pentru a-i însoţi articolele apărute în paginile de istorie ale gazetelor. Le cunoşteam tuturor numele încă de la vârsta de zece ani, deoarece cărţile lor se aflau în biblioteca tatei. Pe vremea aceea însă, ideea mea despre Istanbul, aflată în curs de cristalizare, nu fusese încă înrâurită de ei. Când m-am născut eu, erau cu toţii în viaţă şi locuiau la o jumătate de oră de zonele în care-mi duceam eu existenţa la Istanbul. Când am împlinit zece ani, muriseră aproape toţi, cu excepţia unuia, fără ca eu să fi apucat să-i văd vreodată.

Gândindu-mă mai târziu la Istanbulul copilăriei mele, imaginile în alb-negru pe care le purtam în minte s-au amestecat cu ceea ce scriseseră ei despre oraş, aşa încât mi-a devenit cu neputinţă să mă mai gândesc la Istanbul – la Istanbulul meu – fără să ţin seama de ei. Într-o vreme, pe la treizeci şi cinci de ani, când visam să scriu un mare roman despre Istanbul, în genul *Ulise*, îmi făcea mare plăcere să mi-i imaginez pe cei patru scriitori melancolici pe acele străzi ale Istanbulului pe care obişnuiam să mă plimb eu în copilărie: de pildă, şi mama obişnuia să mănânce pe timpuri, o dată

pe săptămână, pentru ca apoi să se plângă, iritată, de ceea ce mâncase, la restaurantul lui Abdullah Efendi din Beyoğlu, pe la care se abătea mereu poetul acela gras. Îmi imaginam că vestitul poet lua prânzul acolo, iar în timpul acesta pe stradă, prin fața vitrinei, trecea istoricul Koçu, aflat în căutare de material pentru *Enciclopedia Istanbulului*. Apoi mi-l închipuiam pe gazetarul-istoric, căruia-i plăceau băieții necopți şi frumoşi, cumpărând un ziar în care urma să se afle un articol al romancierului Tanpınar, de la un tânăr şi fermecător vânzător de ziare care-şi făcea veacul pe o uliță lăturalnică din Beyoğlu. Nespus de scundul autor de memorii Abdülhak Şinasi Hisar, care ieşea foarte puțin în lume şi care, împătimit cum era de curățenie, obişnuia să poarte mănuşi albe, avea să se certe tocmai atunci cu un vânzător de măruntaie care-i împachetase ficatul cumpărat pentru pisică într-o gazetă murdară. Mi-i închipuiam pe cei patru eroi în aceleaşi momente – fie umblând prin aceeaşi ploaie, fie stând la acelaşi colț, fie păşind pe acelaşi povârniş, fie încrucişându-şi paşii pe drum.

Etalam hărțile realizate cândva de vestitul Pervitich, cartograful croat de la asigurări, ce înfățişau cartierele Beyoğlu-Taksim-Cihangir-Galata şi stabileam, stradă cu stradă şi clădire cu clădire, locurile prin care urmau să treacă eroii mei; mă

gândeam în amănunt, cercetându-mi amintirile, la ce florăreasă, la ce cafenea, la ce cârciumă ori la ce vânzător de *muhallebi* urmau să se oprească. Mirosul mâncărurilor din acele localuri şi prăvălii, rândurile gazetelor hărtănite de atâta citit prin cafenele, afişele de pe ziduri, care fac ca oraşul să fie pentru mine ceea ce este, vânzătorii ambulanţi, reclamele de pe autobuze, precum şi multe alte lucruri asemănătoare – de pildă, ştirile cu litere mobile, închipuite din becuri, care rulau în partea de sus a unui bloc înalt (acum demolat), aflat cândva pe o latură a Pieţei Taksim –, urmau să devină pentru mine tot atâtea puncte în care aveau să se intersecteze, prin atenţia pe care le-o acordau, cei patru eroi melancolici ai mei. Ori de câte ori mi-i amintesc pe aceşti scriitori împreună, mă gândesc că oraşul acesta este unic nu doar prin topografia sa, prin aspectul specific al clădirilor şi al oamenilor care, de cele mai multe ori, reprezintă rodul întâmplării, ci şi prin densitatea întâmplărilor, tainice ori manifeste, care asigură coeziunea amintirilor adunate de cei care, asemenea mie, trăiesc de cincizeci de ani pe aceleaşi străzi, dar şi a literelor, a culorilor, a imaginilor. Iar atunci îmi închipui că aş fi putut să-i întâlnesc pe cei patru scriitori melancolici în copilărie.

Este posibil să mă fi întâlnit cu romancierul Tanpınar, de care mă simţeam cel mai aproape dintre cei patru, pe vremea când mama mă ducea pentru prima oară în Beyoğlu. Şi noi treceam, la fel ca el, pe la librăria Hachette (Haşet)

de la Tünel. Romancierul, poreclit „Ponositul", locuia, de fapt, într-o cămăruță din imobilul numit Căminul Narmanlı, care se afla chiar vizavi de librărie. Blocul Ongan din Ayazpaşa, unde am fost dus după ce m-am născut, căci Blocul Pamuk era încă în construcție, se găsea chiar vizavi de Park Hotel, unde a locuit în ultimii ani ai vieții poetul Yahya Kemal, maestrul şi profesorul lui Tanpınar. Oare romancierul Tanpınar nu venea, pe vremea aceea, să-l vadă, serile, pe poetul Yahya Kemal? Era posibil să-i fi zărit şi la cofetăria hotelului, unde mama se ducea adeseori pentru a cumpăra prăjituri după ce ne-am mutat în Nişantaşı, mai târziu. Abdülhak Şinasi Hisar, pe care l-am menționat mai devreme ca memorialist, obişnuia, la rândul său, să vină adeseori în Beyoğlu, ca să facă târguieli ori să ia masa, întocmai ca popularul istoric Koçu. Pesemne că mi-am încrucişat paşii şi cu ei.

Sunt conştient de faptul că mă port la fel ca admiratorii veritabili, care sesizează tot soiul de coincidențe şi întrepătrunderi între detalii uitate din viețile şi din filmele unor vestite staruri de cinema, pe care le admiră, şi propria lor viață. Însă poeziile, romanele, povestirile, articolele, amintirile şi enciclopediile semnate de aceşti patru eroi, pe care le voi evoca uneori în această carte, m-au pregătit, de fapt, pentru spiritul oraşului în care trăiesc. Prin atitudinile lor complexe şi creatoare, care oscilau între prezent şi trecut sau, pentru a folosi o expresie dragă occidentalilor, între Orient şi Occident, aceşti patru condeieri melancolici m-au făcut să intuiesc genul de relație pe care aş fi putut-o stabili între cărțile pe care le îndrăgeam şi gustul pentru arta modernă, pe de o parte, şi viața şi cultura oraşului în care trăiam, pe de altă parte.

Toți aceşti scriitori au fost fascinați, într-o anumită etapă a vieții lor, de strălucirea literaturii occidentale şi, mai cu seamă, de cea a literaturii şi a artei franceze. Poetul Yahya Kemal şi-a petrecut, în tinerețe, nouă ani la Paris şi a deprins, grație poemelor lui Verlaine, ale lui Mallarmé, sensul „poeziei pure", căreia urma să-i caute mai târziu un corespondent „național". Tanpınar, care vedea în Yahya Kemal un soi de părinte, îi admira la rândul său pe aceiaşi poeți, precum şi pe Valéry. În fruntea scriitorilor francezi la care

nu putea renunța nici unul dintre cei trei şi de care erau cu toții dependenți, alături de memorialistul A. Ş. Hisar, se afla André Gide. Tanpınar învățase să transpună peisajul în cuvinte de la Théophile Gautier, pe care-l admira Yahya Kemal.

Admirația nemăsurată, uneori aproape copilărească, pe care o nutreau în tinerețe față de literatura franceză şi față de cultura occidentală i-a determinat inevitabil să conştientizeze faptul că operele lor trebuiau să fie moderne sau occidentale. Voiau să scrie ca occidentalii, n-aveau nici un fel de îndoială în această privință. Ştiau însă, într-o anumită măsură, că n-aveau cum să fie la fel de originali ca occidentalii, chiar de-ar fi fost să scrie ca ei. Căci, odată cu noțiunea de literatură modernă, cultura franceză le inculcase irevocabil şi noțiunea de autenticitate, de originalitate, de acuratețe. Contradicția pe care o percepeau între ideea de a fi occidentali şi necesitatea de a fi „autentici" le-a creat

dificultăţi mai cu seamă în perioada în care au început să zămislească primele opere în tonalitate proprie.

Doreau, de asemenea, să concilieze noţiuni precum „artă pentru artă" sau „poezia pură", pe care le deprinseseră de la scriitori precum Gautier sau Mallarmé, cu ideea de originalitate şi „autenticitate". Unii prozatori şi poeţi din generaţia lor fuseseră înrâuriţi de alţi scriitori francezi, pe care-i citiseră la fel de fascinaţi, dar pentru că ceea ce deprinseseră pe această filieră se adresa nu atât dorinţei lor de a fi autentici, cât instinctului de „a se face utili" şi de a-i educa pe alţii, nu se confruntaseră cu prea mari dificultăţi. Pe câtă vreme scriitorii de acest gen, angajaţi pe o cale care-i purta, pe de o parte, către literatura didactică, iar pe de alta, către tentaţiile politicii cotidiene, îi aveau drept exemple pe Victor Hugo sau Zola, Yahya Kemal, Tanpınar sau Abdülhak Şinasi Hisar se gândeau ce anume urmau să facă cu Verlaine, Mallarmé şi Proust. Erau, totodată, supuşi unor constrângeri, mai întâi din cauza prăbuşirii statului otoman, a pericolului ca Turcia să devină o colonie occidentală, iar mai apoi din cauza naţionalismului impus de Republica Turcia.

Dată fiind dorinţa lor de a se distanţa, din instinct estetic, de dimensiunea didatică şi de cea politică, aceşti scriitori s-au pomenit supuşi unor presiuni şi solicitări de factură naţionalistă. Viziunea artistică pe care o dobândiseră în Franţa îi făcuse să simtă că, în Turcia, n-aveau să fie niciodată la fel de puternici şi de autentici ca Mallarmé sau ca Proust dacă rămâneau doar moderni. Au găsit ceea ce căutau într-un fapt foarte autentic şi foarte poetic – prăbuşirea Imperiului Otoman, în care se născuseră şi crescuseră, ca parte a unei mari civilizaţii. Percepţia profundă a faptului că civilizaţia otomană se prăbuşea, se năruia în mod ireversibil îi înzestra pe aceşti scriitori cu o viziune poetică ce le permitea să vorbească despre trecut fără a se expune pericolelor reprezentate de nostalgia monocordă, de preamărirea istoriei sau de naţionalismul agresiv şi de spiritul comunitar, cărora le căzuseră victime foarte mulţi contemporani. Îşi duceau viaţa la Istanbul, unde dăinuiau, în paragină, vestigiile marii pierderi. Şi-au dat seama că urmau să-şi găsească o voce originală

dacă aveau să se dedice poeziei melancolice, consacrate prăbuşirii şi ruinei.

Edgar Allan Poe afirmă în vestitul său eseu intitulat *Filozofia compoziţiei* că, pe vremea când concepea poemul *Corbul*, era preocupat mai cu seamă să scrie un poem în tonalitate „melancolică". Urmând acelaşi raţionament rece ca şi Coleridge, Poe ajunge la concluzia că cel mai melancolic subiect de inspiraţie este moartea. Apoi se întreabă când anume ar putea fi poetic subiectul morţii melancolice şi răspunde, cu logică de inginer, „când se află în cea mai intimă relaţie cu frumuseţea!", precizând că acesta este şi motivul pentru care a plasat în centrul poemului său o preafrumoasă tânără plecată dintre cei vii.

Cei patru scriitori cu care îmi închipuiam că mă întâlnisem întâmplător în copilărie nu aplicaseră, fără îndoială, raţionamentul compoziţional al lui Poe la modul conştient, dar simţiseră că doar dacă aveau să se orienteze către trecutul Istanbulului, cu acea melancolie născută din certitudinea că civilizaţia cu care se asocia acesta murise, dispăruse în mod irevocabil, aveau să-şi descopere o voce proprie. Faptul că-şi răsuceau din când în când privirile către trupul neînsufleţit al frumoasei dispărute, aflat într-un ungher, sau către ruinele oraşului, contemplând splendoarea de altădată, viaţa Istanbulului de odinioară, conferea trecutului un aer de demnitate şi de poezie. Viziunea lor poetică şi eclectică, pe care aş putea-o numi „melancolia ruinelor", i-a împins spre naţionalism, aşa cum îşi dorea statul opresiv, dar i-a şi ferit de atitudinea autoritară, dictatorială, întotdeauna potenţial militantă, căreia i-au căzut pradă alţi contemporani de-ai lor, împătimiţi de istorie. Ceea ce ne face să ne delectăm, fără a ne simţi sufocaţi, cu memoriile lui Nabokov, cu desăvârşirea şi bogăţia familiei sale aristocratice este faptul că scriitorul, care ni se adresează de pe un alt continent şi într-o altă limbă, precizează în mod foarte limpede la începutul volumului său că lumea respectivă a dispărut de mult, că s-a sfârşit, că s-a sleit, că nu va mai reveni niciodată. Jocurile cu timpul şi memoria, care corespundeau atmosferei bergsoniene a vremii (şi la care au recurs şi cei patru scriitori melancolici), nu

fac altceva decât să ne insufle iluzia efemeră, trăită ca plăcere estetică, că trecutul rămâne viu, întocmai ca ruinele ce supraviețuiesc în inima Istanbulului.

Această iluzie este întreținută, la cei patru scriitori ai mei, de câte un joc, de câte o suferință ce urmează jocului, precum şi de ideea că moartea este strâns împletită cu frumusețea. Însă ideea că frumusețea civilizației trecute s-a istovit reprezintă, mai cu seamă, un punct de plecare.

În timp ce explică ceea ce el numeşte „civilizația Bosforului", vorbind de un sentiment care şovăie între alean şi durere, Abdülhak Şinasi Hisar îşi întrerupe deodată discursul şi afirmă, de parcă abia atunci i-ar fi trecut prin minte această idee: „Toate civilizațiile sunt pieritoare, asemenea morților din morminte. Iar noi ştim că civilizațiile care şi-au împlinit ciclurile nu vor mai reveni niciodată, la fel ca morții noştri".

Ceea ce-i uneşte pe cei patru scriitori, dincolo de erudiție, este faptul că au transpus în poezie melancolia care decurge din acest sentiment de pierdere. Le era suficient, pentru a o percepe, să-şi răsucească privirile nu doar spre trecutul, ci şi spre prezentul Istanbulului. Când procedau în acest fel vedeau, de fapt, în Istanbulul prezentului un trecut care supraviețuia prin ruine.

După Primul Război Mondial, pe vremea când poetul Yahya Kemal şi romancierul Tanpınar citeau cărțile călătorilor occidentali şi se plimbau printre ruinele din cartierele de la periferia oraşului, pentru a cultiva imaginea Istanbulului melancolic, dar şi „turco-otoman", populația oraşului abia dacă depăşea o jumătate de milion de locuitori. În copilăria mea, la sfârşitul anilor 1950, oraşul avea în jur de un milion de locuitori. La începutul anului 2000 oraşul părea să aibă în jur de zece milioane de locuitori. Dacă lăsăm la o parte Bosforul, Pera şi oraşul vechi, Istanbulului de astăzi i s-au adăugat de zece ori mai mulți locuitori decât vedeau aceşti scriitori la vremea lor.

Cu toate acestea, cea mai răspândită imagine a oraşului, însuşită de către cei care trăiesc în el, rămâne imaginea cultivată de aceşti scriitori. Neajunsul acesta decurge şi din faptul că populația care s-a alăturat oraşului în ultimii cincizeci

de ani n-a cultivat decât în foarte mică măsură imaginea unui Istanbul nou, care să facă abstracție de Bosfor, de peninsula istorică şi de vechile nuclee ale oraşului. După cum rezultă din felurite sondaje, cei care trăiesc în cartierele îndepărtate, în care „există copii de zece ani care n-au văzut încă Bosforul", după cum se afirmă, cu necruțătoare obiectivitate, nu se simt istanbulezi. Faptul că Istanbulul a fost în permanență deschis migrațiilor, rămânând divizat între cultura tradițională şi cea occidentală, între o minoritate excesiv de bogată şi mahalalele de la periferie, în care trăiesc milioane de persoane nevoiaşe, a făcut ca nimeni să nu se mai simtă cu adevărat acasă în el, în ultimii cincizeci de ani.

Cei patru scriitori melancolici despre care voi mai aduce vorba în această carte au fost uneori criticați şi etichetați drept „retrograzi" în primii patruzeci de ani ai Republicii, pe vremea când îşi elaborau operele, pentru că stăruiau excesiv asupra vestigiilor trecutului sau asupra stilului de viață otoman, şi nu asupra idealurilor şi utopiilor modernizării.

Trăind însă în acest oraş, ei nu voiau decât să se lase înrâuriți în continuare de cele două mari culturi, de cele două surse esențiale de inspirație pe care gazetarii le-ar numi, fără subtilitate, „Orient" şi „Occident". Împărtăşeau, dată fiind sincera melancolie care-i stăpânea, sentimentul comunitar care domina oraşul, dar explorau, totodată, farmecul pe care urma să-l confere acest sentiment peisajului şi creațiilor lor, privind oraşul ca nişte străini veniți din Occident. Faptul că acționau împotriva regulilor impuse de stat, de instituțiile sociale şi de tot soiul de comunități, că se comportau ca nişte „occidentali" atunci când li se cerea să fie „orientali" şi ca nişte „orientali" atunci când se impunea să fie „occidentali" era o modalitate instinctivă de apărare, care urma să le asigure singurătatea de care aveau nevoie.

Cei patru scriitori melancolici – memorialistul Abdülhak Şinasi Hisar, prietenul său, poetul Yahya Kemal, despre care Hisar a scris o carte, romancierul Ahmet Hamdi Tanpınar, mai întâi elevul, apoi apropiatul lui Yahya Kemal, şi gazetarul-istoric Reşat Ekrem Koçu – au trăit în solitudine toată viața, nu s-au căsătorit niciodată şi s-au stins în aceeaşi singurătate.

Cu excepţia lui Yahya Kemal, cu toţii au simţit, când le-a venit sorocul, că nu-şi desăvârşiseră opera aşa cum ar fi vrut, că scrierile lor rămăseseră neisprăvite, circulând sub formă de fragmente disparate, sau că nu izbutiseră să-şi găsească cititorii pe care-i doreau. Cât despre Yahya Kemal, cel mai mare şi mai influent poet al Istanbulului, acesta a refuzat, de fapt, toată viaţa să-şi reunească operele în volum.

12

Bunica dinspre tată

Când i se puneau întrebări pe această temă, bunica se declara încrezătoare în saltul către occidentalizare făcut în perioada lui Atatürk, dar, în realitate, nu se sinchisea deloc de Occident ori de Orient, la fel ca toţi locuitorii oraşului. De fapt, ieşea foarte rar. Aidoma celor mai mulţi dintre localnici, care se simţeau ca la ei acasă, nu era interesată nici de monumentele, nici de istoria ori de „frumuseţile" Istanbulului. Cu toate acestea, studiase istoria la şcoala normală. Înainte de a se logodi şi de a se căsători cu bunicul, săvârşise un gest foarte îndrăzneţ pentru Istanbulul anilor 1910 – ieşise cu el la restaurant. Când bunicul o întrebase, în localul cu pricina, despre care astăzi îmi imaginez că era vreun restaurant-cazinou din Pera, de vreme ce stăteau la masă unul în faţa celuilalt şi se servea băutură, ce anume voia să bea (gândindu-se la ceai ori limonadă), bunica îi dăduse – faptul se petrecea în 1917 – un răspuns foarte aspru, crezând că i se oferea alcool:

– Nu beau spirtoase, domnule.

Mai târziu, după patruzeci de ani, când bea câte un pahar de bere alături de ceilalţi membri ai familiei la mesele de bairam şi de Revelion, la care participa toată lumea, iar apoi se înveselea, obişnuia să râdă îndelung, în hohote ori de câte ori istorisea din nou această poveste, pe care o cunoşteam cu toţii foarte bine. Dacă stătea în salon în vreo zi oarecare, cufundată în fotoliul ei dintotdeauna, hohotul de râs pe care-l lăsa să-i scape după ce depăna această întâmplare lăsa locul lacrimilor pricinuite de moartea prematură

a acelui „om de excepție" care fusese bunicul, pe care eu nu-l văzusem decât în câteva fotografii. În timp ce plângea, încercam să mi-o imaginez străbătând, cândva, străzile, veselă. Îmi era însă la fel de greu să fac acest lucru pe cât de greu era să-mi reprezint o femeie grăsuță și tihnită dintr-un tablou de Renoir în ipostaza unei femei înalte, suple și nervoase dintr-un tablou de Modigliani.

Dispariția timpurie, neașteptată a bunicului care, după ce adunase o avere însemnată, murise de un cancer al sângelui, o adusese pe bunica în postura de „patroană" a unei familii numeroase. Bucătarul, Bekir, care-i era un soi de partener de viață, i se adresa cu oarecare ironie când se sătura de nesfârșitele ei ordine și observații, spunând „bine, patroană!". Dar autoritatea de patroană a bunicii privea doar casa, prin care rătăcea mereu cu un mănunchi mare de chei în mână. Tata și fratele lui pierduseră, în tinerețe, fabrica pe care o moșteniseră de la bunicul, se apucaseră de afaceri pe picior mare în domeniul construcțiilor, făcuseră investiții păguboase și merseseră din faliment în faliment, vânzându-i mamei lor, rând pe rând, bunurile, clădirile, blocurile rămase de la bunicul, iar în vremea aceasta bunica, care nu ieșea niciodată în lume, nu făcuse altceva decât să verse câteva lacrimi și să-i sfătuiască să fie mai atenți data viitoare.

Obişnuia să-şi petreacă dimineţile în pat, sprijinită de pernele mari, umplute cu fulgi, care se-nşirau una în spatele alteia, şi acoperită cu plapuma groasă, uriaşă. Bucătarul Bekir aşeza grijuliu, pe o pernă aşezată de bunica peste plapumă, o ditamai tava (ziarul vechi pus între perna brodată cu flori şi tava de argint altera această privelişte) pe care se găseau ouă moi, măsline, telemea, pâine prăjită, iar bunica lua micul dejun, care dura foarte mult, în pat, citind ziarele, şi tot acolo îi primea şi pe primii vizitatori ai zilei. (De la ea am deprins plăcerea de a bea ceai îndulcit ţinând în gură o bucată de telemea tare.) Unchiul, care nu pleca niciodată la serviciu fără să-şi sărute şi să-şi alinte mama, îşi făcea apariţia devreme. Mai târziu, după ce-şi expedia soţul la treabă, trecea pe acolo şi mătuşa, cu geanta în mână. Într-o vreme, chiar înainte de a începe şcoala, obişnuiam să mă duc şi eu pe la bunica dimineaţa, aşa cum făcuse şi fratele meu mai mare cu doi ani în urmă; mă aşezam lângă ea, la marginea plăpumii, cu un caiet în mână, şi încercam să deprind tainele buchilor. După cum aveam să descopăr mai târziu la şcoală, mă plictisea ideea de a învăţa ceva de la alţii, iar pagina goală îmi trezea mai degrabă dorinţa de a mâzgăli ceva pe ea decât de a scrie.

Tocmai când eram în toiul acestor scurte lecţii de scriere şi citire, intra bucătarul Bekir, care o întreba zi de zi acelaşi lucru, cu mereu aceleaşi cuvinte:

– Ce le dăm ăstora să mănânce astăzi?

Întrebarea aceasta era pusă cu foarte mare seriozitate, de parcă ar fi urmat să se decidă ce anume avea să se gătească în ziua aceea în bucătăria unui mare spital sau a unei cazarme. Bunica dezbătea cu bucătarul care anume dintre locatarii feluritelor apartamente ale blocului urma să vină la masa de prânz şi la cină şi ce anume s-ar fi putut găti, iar în vreme ce ei încercau să se inspire din „meniul zilei", care se găsea în partea de jos a filei corespunzătoare zilei respective, înţesată cu tot soiul de informaţii ciudate, din calendarul *Cunoaşterea, cu orele de rugăciune*, eu contemplam câte o cioară care dădea roată ramurilor chiparosului, aflat în grădina din spate.

Bucătarul Bekir care, în ciuda sarcinii sale dificile, nu-şi pierduse deloc umorul, îi înzestrase pe fiecare dintre nepoţii care hălăduiau prin casa bunicii cu câte un nume. Al meu era „cioară". Când l-am întrebat, peste ani, de ce, mi-a explicat că mă uitam mereu la ciorile de pe acoperişul de alături şi că eram tare sfrijit. Fratele meu mai mare, care nu se despărţea nici o clipă de ursuleţul lui, căci îi era nespus de drag, fusese poreclit „doica", unul dintre verii mei, care avea ochii grozav de traşi spre tâmple, „japonezul", celălalt, care era foarte încăpăţânat, „capra", iar un altul, care se născuse prematur, „şase luni". Am fost chemaţi ani de zile, pe vremea când locuiam în bloc, cu aceste nume, în care percepeam o notă de tandreţe.

În camera bunicii se afla, la fel ca în camera mamei, o masă de toaletă ademenitoare, ale cărei canaturi le-aş fi putut deschide, spre a mă strecura între ele şi a mă face nevăzut, însă nu aveam voie să mă apropii de ea. Pentru că bunica, care-şi petrecea prima parte a zilei în pat şi care nu folosea niciodată masa de toaletă pentru machiaj, aşezase piesa aceea de mobilier în aşa fel încât putea vedea în oglindă tot coridorul, „uşa de serviciu", holul şi celălalt capăt al salonului, până la ferestrele de la stradă, şi, astfel, putea controla tot ce se petrecea în casă, îi putea vedea pe cei care intrau şi ieşeau, pe cei care tăifăsuiau în vreun ungher şi pe nepoţi, când se băteau. Uneori, când nu-şi putea da seama ce semnificaţie avea forfota din celălalt capăt al salonului – de lângă masa cu intarsii de sidef, de exemplu –, căci agitaţia din capătul opus al casei, cufundat mereu în întuneric, se reflecta în oglindă la dimensiuni şi mai mici, îl striga pe Bekir cât o ţinea gura, iar acesta venea imediat şi-i dădea de ştire ce se petrecea.

Dincolo de cititul gazetelor şi, uneori, de brodatul feţelor de pernă cu flori, bunica îşi petrecea cea mai parte a după-amiezilor fumând şi jucând dame cu felurite doamne din Nişantaşı de aceeaşi vârstă cu ea. Îmi amintesc că uneori jucau şi pocher. Îmi plăcea să stau mai la o parte şi să cotrobăi printre monedele perforate, cu margini zimţate şi monograme sultanale, rămase de pe vremea defunctului stat otoman, care

se găseau printre jetoanele autentice, păstrate într-o pungă moale de catifea, de culoare sângerie.

Una dintre doamnele aflate la masa de joc provenea din haremul imperial, care fusese desființat după prăbuşirea statului otoman, când familia otomană – nu-mi vine s-o numesc dinastie! – fusese nevoită să părăsească Istanbulul, şi se căsătorise cu un tovarăş de afaceri al bunicului. Cele două partenere de joc se adresau una alteia cu formule precum „doamnă, stimată doamnă", deşi doamna din harem, al cărei stil de a vorbi, excesiv de preţios, îl maimuţăream împreună cu fratele meu, era prietenă cu bunica, şi înfulecau fericite bucăţile unsuroase de plăcintă presărate cu caşcaval topit, proaspăt scoase din cuptor, pe care le aducea bucătarul. Amândouă erau grase, dar se simţeau în largul lor, căci trăiau într-o vreme şi într-o cultură care nu problematiza acest lucru. Când se întâmpla ca bunica mea cea grasă să iasă în lume, să se ducă la vreo petrecere, adică o dată la patruzeci de ani, era chemată, în ultima fază a pregătirilor, care durau zile întregi, Kamer Hanım, soţia portarului, spre a-i strânge şireturile corsetului cât putea de tare. Asistasem cândva temător la o lungă scenă de acest gen, presărată cu înghionteli, ciorovăieli şi exclamaţii de genul „încet, fata mea!". Manichiurista-pedichiurista care era convocată în zilele de dinaintea evenimentului şi care petrecea cu bunica ore în şir mă fascina şi ea cu vasele, cu apa amestecată cu săpun, cu periile şi cu multe alte ustensile etalate în jurul ei, dar când o vedeam pe bunica, pe care mi-o reprezentam cu totul altfel, cu ghemotoacele acelea de vată îndesate între degetele de la picioare, în timp ce unghiile îi erau vopsite de mâinile altcuiva în roşu-pompier, eram deopotrivă dornic de a privi şi dezgustat.

După douăzeci de ani, când ne mutaserăm în alte case, în alte zone, continuam s-o găsesc pe bunica, ori de câte ori o vizitam dimineaţa în apartamentul ei din Blocul Pamuk, în acelaşi pat, printre genţi, ziare, perne şi umbre. Mirosul neasemuit care domnea în încăpere era întotdeauna la fel – îţi evoca un amestec de săpun, colonie, praf şi lemn. Unul dintre lucrurile de care nu se despărţea niciodată era un caiet gros, cu scoarţe de piele, în care scria câte ceva în fiecare

zi. Caietul acela, în care erau consemnate socoteli, amintiri, feluri de mâncare servite la masă, cheltuieli, planuri şi evoluţia vremii în felurite zile, mai avea şi caracteristica unui ciudat „registru de protocol". O altă urmare a interesului său pentru protocol şi pentru otomani, care se datora poate şi cărţilor de istorie pe care le citea şi care o determina să folosească uneori un limbaj „ceremonios", zeflemitor, era faptul că fiecare dintre nepoţii ei fusese înzestrat cu numele câte unui padişah din epoca victorioasei întemeieri a statului otoman. Uneori, după ce-i sărutam mâna, ceea ce se-ntâmpla de fiecare dată când o vizitam, după ce puneam în buzunar bucuros, fără nici o jenă, bancnota pe care mi-o dăduse, aşa cum făcea de fiecare dată, după ce-i povesteam, rând pe rând, ce făceau mama, tata şi fratele meu mai mare, îmi citea însemnările pe care tocmai şi le făcea:

„A venit în vizită Orhan, nepotul meu. Este foarte deştept, foarte drăguţ. Studiază arhitectura la universitate. I-am dat zece lire. Cu voia Domnului, o să aibă într-o bună zi mare succes şi o să cinstească numele familiei Pamuk, la fel ca bunicul lui".

După ce-mi citea din caiet, mă privea pe deasupra ochelarilor, care făceau ca ochii ei atinşi de cataractă să arate şi mai ciudat, adresându-mi un zâmbet ironic şi misterios, iar eu mă străduiam să-i întorc zâmbetul, fără a izbuti să-mi dau seama dacă în spatele acelei ironii stăruia o urmă de umor la adresa ei, sau dacă nu cumva descoperise, de fapt, absurditatea vieţii.

13

Neplăcerile şi plăcerile şcolii

Primul lucru pe care l-am învăţat la şcoală a fost că unii oameni sunt proşti, iar al doilea, că alţi oameni sunt şi mai proşti decât primii. Cum la vârsta aceea n-aveam cum să pricep că abilitatea de a te preface că nu bagi de seamă această diferenţă fundamentală şi definitorie în viaţă, întocmai aşa cum se întâmplă cu diferenţele de religie, rasă, sex, clasă socială, avere şi (ultimele pe listă) cultură, reprezintă o formă de maturitate, de delicateţe şi eleganţă, obişnuiam să ridic degetul, zbuciumat, ori de câte ori învăţătoarea ne întreba câte ceva, pentru a-i arăta că ştiam răspunsul corect.

În lunile şi anii următori, gestul acesta s-a transformat în deprindere. Şi clasa, şi învăţătoarea îşi dăduseră seama într-o oarecare măsură că eram un elev bun, inteligent, dar eu continuam să ridic degetul, pentru a demonstra că puteam face faţă oricărei întrebări. Învăţătoarea mă punea arareori să răspund, indicându-i, de cele mai multe ori, pe alţi copii care făceau acelaşi lucru, ca să vorbească şi ei. După o vreme, degetul meu a ajuns să se ridice instinctiv, indiferent dacă ştiam sau nu răspunsul la întrebarea care se pusese. Faptul acesta arăta o dorinţă de afirmare similară cu neastâmpărul unei persoane care, deşi poartă haine obişnuite, doreşte ca lumea să bage de seamă că este bogată punându-şi o podoabă sau o cravată foarte scumpă, dar şi un soi de admiraţie faţă de învăţătoare, precum şi dorinţa de a colabora cu ea.

Căci un alt lucru pe care l-am deprins cu plăcere la şcoală a fost puterea dascălului, ca „autoritate". Numeroasa mea

familie din Blocul Pamuk avea ceva dezordonat şi fragmentat, iar la mesele care presupuneau multă lume fiecare vorbea în legea lui. Familia părea să se fi sudat de la sine, prin nevoia de dragoste şi prietenie, de conclav şi taifas, prin obiceiuri şi reguli pe care nu le punea nimeni în discuţie, aşa cum se-ntâmpla cu orele petrecute la masă sau în preajma aparatului de radio. Tata nu constituia deloc un centru de putere şi autoritate, era puţin vizibil, iar din când în când se făcea nevăzut. Fapt şi mai important, nu ne certa absolut deloc, pe mine ori pe fratele meu, iar dacă făceam ceva care-i displăcea nici măcar nu se încrunta. Tata era cu adevărat demn de cuvintele „aceştia sunt cei doi fraţi mai mici ai mei", pe care urma să le rostească în anii următori, când avea să ne prezinte prietenilor săi. De aceea, acasă nu recunoşteam decât „autoritatea" mamei. Însă influenţa ei nu reprezenta, în ceea ce mă privea, un „centru de putere" străin, exterior, ci izvora din dorinţa de a fi iubit, alintat şi agreat. Aşa se explică interesul pe care mi l-a stârnit puterea învăţătoarei asupra clasei, formată din douăzeci şi cinci de elevi.

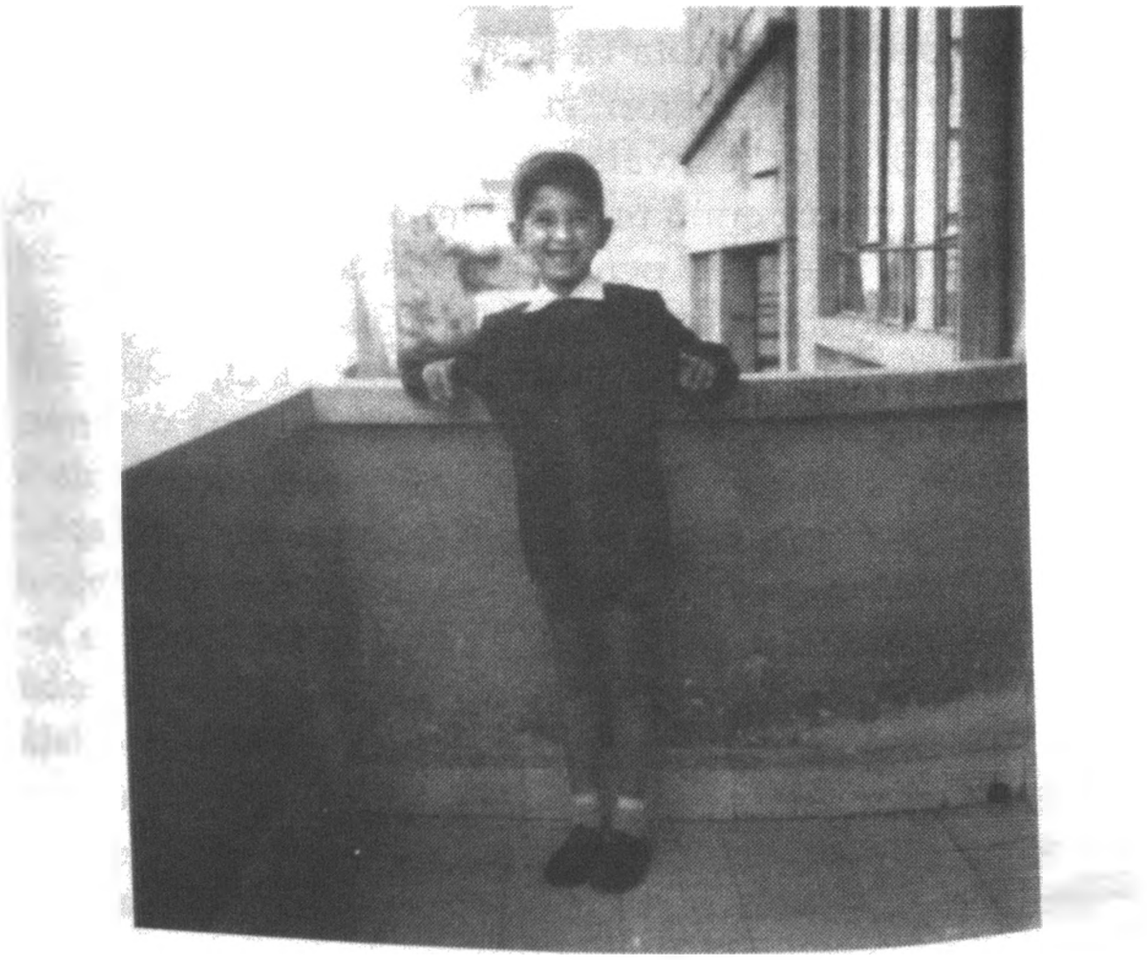

Poate pentru că mă identificam într-o oarecare măsură cu ea şi cu mama, pentru că în mine exista o nesfârşită dorinţă de a mă bucura de aprobarea învăţătoarei. Nu voiam doar să răspund la toate întrebările, ci şi să-mi fac bine lecţiile, să fiu iubit, să-i par deosebit şi inteligent. „Staţi cu mâinile încrucişate la piept şi nu vorbiţi!", spunea ea, iar eu îmi încrucişam mâinile la piept şi stăteam aşa răbdător toată ora. Dar, încetul cu încetul, plăcerea de a răspunde la toate întrebările, de a rezolva vreo problemă de aritmetică înaintea tuturor sau de a lua cele mai bune note a început să pălească, orele au prins să treacă tot mai greu, iar timpul, să se scurgă uneori cu o încetineală de necrezut.

Îmi întorceam ochii de la un elev neghiob, grăsun care încerca să scrie ceva la tablă, sau de la o fată care îmbrăţişa întreaga lume, fie că era vorba de învăţătoare, de elevi ori de omul de serviciu, cu acelaşi optimism, cu aceleaşi priviri cumsecade, surâzătoare, încrezătoare şi priveam pe fereastră, către ramurile de sus ale castanului care se zărea printre blocuri. Pe una dintre ramuri se aşeza o cioară. O urmăream cu atenţie. Cioara, pe care o vedeam de jos, şi unicul nor aflat în spatele crengii îşi schimbau treptat atât forma, cât şi locul. Asemuiam norul pe care-l zăream pe fereastră cu botul şi capul unei vulpi, iar apoi cu un câine. Îmi doream ca forma de câine pe care-o vedeam să rămână neschimbată iar norul să-şi continue drumul astfel, dar peste puţin timp norul se transforma într-una dintre zaharniţele acelea cu picior care se aflau în vitrina bunicii, pe care n-o deschidea nimeni niciodată, iar eu voiam să fiu acasă. În timp ce mă duceam cu gândul la liniştea aceea învăluită-n umbră, la atmosfera aceea dătătoare de încredere de acasă, din beznă îşi făcea apariţia pe neaşteptate, ca prin vis, tata, iar duminica ne duceam cu toţii la Bosfor, la plimbare. Între timp, la blocul de vizavi se deschidea o fereastră şi apărea o servitoare care scutura cârpa de praf, pentru ca apoi să contemple gânditoare strada, pe care eu n-o vedeam de unde eram. Oare ce se petrecea pe stradă? Auzeam o căruţă care înainta pe pavaj şi-l auzeam pe negustorul de „vechituuuri!" anunţându-şi prezenţa, cu vocea lui stinsă. După ce-l petrecea

din priviri pe negustorul de vechituri, servitoarea care contemplase strada se retrăgea, iar eu vedeam lângă fereastra pe care tocmai o închisese un alt nor, care se deplasa în aceeaşi viteză ca norul de mai devreme, dar în direcţie opusă. În vreme ce norul, care se reflecta şi în fereastra de alături, îşi vedea de drum, mă întrebam dacă vulpea-câinele-zahărniţa de mai înainte fuseseră un nor. Tocmai atunci, se stârnea în clasă un soi de forfotă şi, văzând degetele care se ridicau, făceam şi eu, agitat, acelaşi lucru, deşi nu auzisem întrebarea învăţătoarei, şi aşteptam, lăsând să se-nţeleagă că ştiam răspunsul corect. Chiar şi în acele prime clipe în care nu reuşeam să-mi dau seama, după răspunsurile celorlalţi elevi, ce anume întrebase învăţătoarea, în mintea mea cufundată în visare îşi făcea loc un fel de amăgire care mă făcea să cred că ştiam foarte bine despre ce era vorba.

Clasele în ale căror bănci am stat ani la rând, aşezaţi câte doi, erau distractive nu atât datorită lucrurilor pe care le învăţam la ore sau a semnelor de aprobare pe care le primeam din partea învăţătoarei, cât datorită plăcerii de a-mi cunoaşte, rând pe rând, colegii de clasă, precum şi a prilejului de a constata, cu oarecare mirare, cu ceva admiraţie, dar şi cu o anumită compasiune, cât de diferiţi erau aceştia de mine. Era, de pildă, un băiat trist care, citind ceva la ora de turcă şi ajungând la sfârşit de rând, continua de la rândul următor, nu de la cel de dedesupt, şi care, în ciuda faptului că era cât se poate de atent, era incapabil să-şi îndrepte greşeala, de care făcea haz întreaga clasă. În clasa întâia primară aveam o colegă care-şi prindea părul lung, roşcat în coadă de cal şi care a stat, o vreme, cu mine în bancă. Ghiozdanul ei, în care se găseau mere începute, covrigi, seminţe de susan, creioane, cordeluţe de păr, era dezordonat şi murdar, dar atât ea, cât şi ghiozdanul răspândeau un miros plăcut de lavandă care mi-o făcea dragă; o admiram pentru că putea să spună deschis orice, cu îndrăzneală, iar la sfârşit de săptămână, când n-o vedeam, îmi era dor de ea. Un băiat era tuns chilug, după cum spunea bunica, o fetiţă mărunţică mă fascina prin fragilitatea şi delicateţea ei, mă miram să constat că un alt coleg povestea dintr-o suflare, fără să ascundă nimic, tot ceea

ce se petrecea la el acasă şi mă-ntrebam, în sinea mea, cum de era posibil aşa ceva. Cum de se putea ca fata aceea să plângă cu adevărat când recita poezii despre Atatürk, cum de se putea ca un altul să mintă, ştiind prea bine că toţi aveau să-şi dea seama de acest lucru, cum de se putea ca ghiozdanul, caietul, şorţuleţul, părul, vorbele şi tot ceea ce-l privea pe un al treilea copil să fie atât de dichisite?

Obişnuiam să-i asemăn pe foarte mulţi copii din clasă cu felurite lucruri sau animale familiare, aşa cum, pe stradă, făceam involuntar analogii între boturile maşinilor, alcătuite din faruri, bare de protecţie, capotă, parbriz, şi diverse alte obiecte: îl asemănam, de pildă, pe un copil care avea nas ascuţit cu vulpea, pe un altul, ca un zdrahon, cu ursul – aşa îi spunea, de fapt, toată lumea –, pe un alt băiat, care avea păr ţepos, cu ariciul... Îmi amintesc de o fetiţă de origine evreiască pe nume Mari, care ne-a vorbit îndelung despre Sărbătoarea Azimelor şi ne-a povestit că, în unele zile, nu punea mâna nici măcar pe întrerupătorul din casa bunicii ei. O altă fetiţă ne-a spus că într-o seară, când se afla în camera ei şi se răsucise repede ca să se uite-n spate, văzuse umbra unui înger, iar faptul acesta mi-a rămas întipărit în minte, căci m-a înspăimântat. Când tatăl unei colege care purta mereu ciorapi lungi, la fel de lungi ca picioarele ei, şi care părea întotdeauna gata să plângă, a murit, ministru fiind, într-un accident de avion din care prim-ministrul Adnan Menderes a scăpat ca prin urechile acului, am crezut că fetiţa obişnuia să plângă pentru că presimţea ceea ce urma să se petreacă chiar înainte de a-şi pierde tatăl. Foarte mulţi copii aveau probleme legate de dentiţie, aşa cum se-ntâmpla şi cu mine, iar unii dintre ei purtau proteze. Se spunea că pe undeva, pe la etajele superioare ale clădirii de alături, care găzduia internatul liceului şi sala de sport, ar fi existat, pe lângă infirmerie, un cabinet stomatologic, iar când se enerva, învăţătoarea îi ameninţa pe cei care făceau pozne că avea să-i trimită acolo. O pedeapsă mai puţin aspră presupunea să fii trimis în colţul dintre peretele pe care era atârnată tabla şi uşă şi să stai acolo în picioare, cu spatele la clasă. Pedeapsa aceasta se transforma uneori în „stat într-un picior", numai

că nu prea se recurgea la aşa ceva deoarece, în cazul acesta, clasa nu mai urmărea lecţia, ci era cu ochii la elevul pedepsit, ca să vadă cât avea să reziste astfel. Ştrengarii trimişi la colţ nu stăteau, în general, într-un picior, dar săvârşeau fapte care-mi trezeau nu atât admiraţia, cât invidia şi furia: scuipau în coşul de gunoi sau făceau cu ochiul către clasă, fără a fi observaţi de învăţătoare.

Eram fericit uneori să constat că leneşii, ştrengarii, proştii şi obraznicii erau certaţi, pedepsiţi, chinuiţi, altoiţi de învăţătoare, deşi mai târziu aveam să cred sincer în spiritul comunitar, în solidaritate. Era, de pildă, o fetiţă care părea foarte sociabilă, purtându-se fără fasoane cu toată lumea, care venea la şcoală cu o maşină condusă de şofer, care se ducea la tablă cât se poate de satisfăcută ori de câte ori i-o cerea învăţătoarea pentru a cânta, fandosindu-se, un cântec în limba engleză: *Jingle bells, jingle bells, jingle all the bells.* Nu mă plictiseam să văd cum era umilită, cum era hărţuită pentru că, în ciuda foarte bunelor ei relaţii cu învăţătoarea, nu obişnuia să-şi facă temele. Nu reuşeam să pricep de ce se prefăcea întotdeauna că şi-o făcuse, dar că n-o găsea în clipa aceea prin caiet, deşi învăţătoarea nu-nghiţea deloc asemenea figuri şi, pe de altă parte, existau mereu câţiva copii care nu-şi făcuseră temele când se făcea control. Faptul că spunea, mânată de o clipă de nelinişte şi laşitate, „acum nu reuşesc s-o găsesc, doamna învăţătoare!" îi întârzia pedeapsa cu câteva secunde, dar sporea şi mai mult violenţa palmei sau a urechelii care urma. Bătăile administrate în şcolile otomane, nuiaua lungă pe care-o abătea profesorul asupra elevilor, fără a se clinti din loc, bătaia la tălpi despre care vorbea Ahmet Rasim (1865-1932) în amintirile sale din copilărie şi şcoală intitulate *Bătaia la tălpi. Nopţile mele* ne erau prezentate în manualele de mai târziu drept racile ale trecutului, dinaintea Republicii şi a lui Atatürk. Dar cred că până şi la Liceul Işık, o şcoală cu taxă din înstăritul cartier Nişantaşı, profesorii bătrâni şi morocănoşi rămaşi din epoca otomană care foloseau acum, în locul bătăii la tălpi sau al nuielei, rigle de producţie franceză, întărite pe margini cu bucăţi subţiri şi dure de mică, intuiau că unele dintre noutăţile desemnate

prin cuvântul modernizare vizau înnoirea metodelor de asuprire a celor neputincioşi.

Când vreun elev care nu-şi făcea temele cu consecvenţă sau care-o scotea din răbdări pe învăţătoare cu năzbâtiile lui era scos în faţa clasei ca să fie arătat tuturor, când începeau momentele acelea dureroase care duceau la bătaie şi umilinţă, inima pornea să-mi bată năvalnic şi mi se-nceţoşa mintea. Mai apoi, când am crescut şi ne-am pomenit pe mâinile unor profesori în vârstă, sătui de viaţă, mânioşi, precum profesorul de sport, profesorul de religie ori profesorul de muzică, care le înlocuiau pe învăţătoarele blajine şi mămoase de până atunci, întâmpinam iniţial cu plăcere asemenea ceremonialuri ale pedepsei, care deveniseră mai frecvente, văzând în ele câteva minute de spectacol survenite în toiul unei lecţii plicticoase. Dacă elevul îşi mărturisea vina, privind drept înainte, ca un pisoi care-a vărsat castronul cu lapte, şi înşira câteva scuze convingătoare, primea o pedeapsă uşoară. Dar cei care dădeau şi mai mult cu bâta-n baltă, cei care nu născoceau vreun pretext oarecare, fie el şi mincinos, care să le atenueze vinovăţia, cei care nu erau în stare să scornească ceva, cei care preferau să-ncaseze bătaie, prea leneşi ca să improvizeze ceva, cei care ne făceau cu ochiul în timp ce erau înjosiţi ori înghiontiţi de profesor, provocându-ne râsul, cei care, pe de o parte, născoceau minciuni stângace, iar pe de altă parte se jurau sincer că „n-am să mai mint niciodată, domnule profesor!", cei care săvârşeau fără să-şi dea seama, ca nişte animale prinse în cursă, vreo altă greşeală, care le sporea şi mai mult chinurile, deşi erau deja sfârşiţi de bătaie şi umilinţă, mă învăţau lucruri mai profunde cu privire la oameni şi la existenţă, care depăşeau informaţiile din manualele de Ştiinţe ale naturii şi de Dirigenţie.

Uneori, văzând că vreo fată pe care o iubeam de departe pentru aspectul ei îngrijit, plăcut ori fragil se-nroşea la faţă ca sfecla şi că i se umpleau ochii de lacrimi în asemenea momente de înjosire şi scuze, îmi doream s-o văd scăpată de chin. Când constatam însă că un grăsan blond, care mă chinuia şi pe mine în pauze, o dădea tot mai mult în bară pe

măsură ce vorbea şi, pe măsură ce-o dădea în bară, încasa şi mai multe palme, urmăream ceea ce se petrecea cu încântare, fără compasiune. Alteori, când nu izbuteam să-mi dau seama de ce se îndărătnicea, scoţând-o pe învăţătoare din sărite, un băiat brunet, slăbuţ, tăcut şi trufaş, despre care ajunsesem la concluzia că era nesimţit şi prost fără speranţă, oboseam, văzându-l că plângea, să le mai dau dreptate, concomitent, dascălului şi elevului. Oricât de mult le-ar fi plăcut unor profesori să evidenţieze mai degrabă ignoranţa elevilor pe care-i scoteau la tablă decât să le verifice cunoştinţele, umilindu-i pe această cale, unii dintre copii se comportau de parcă le-ar fi plăcut mai curând să fie înjosiţi decât să se descurce şi să scape din acea situaţie. Unii profesori turbau de furie când vedeau câte un caiet învelit în hârtie de altă culoare decât ar fi trebuit, alţii răspundeau câte unei şuşoteli nevinovate, pe care n-ar fi luat-o în seamă în alte împrejurări, cu câte o palmă, unii elevi căscau ochii cât cepele, ca nişte iepuri orbiţi de faruri, la câte o întrebare la care ştiau, de fapt, să răspundă, iar alţii – pe aceştia îi apreciam cel mai mult – debitau, bine intenţionaţi, ceva ce ştiau, orice, chiar dacă nu puteau să răspundă la întrebarea care li se pusese atunci.

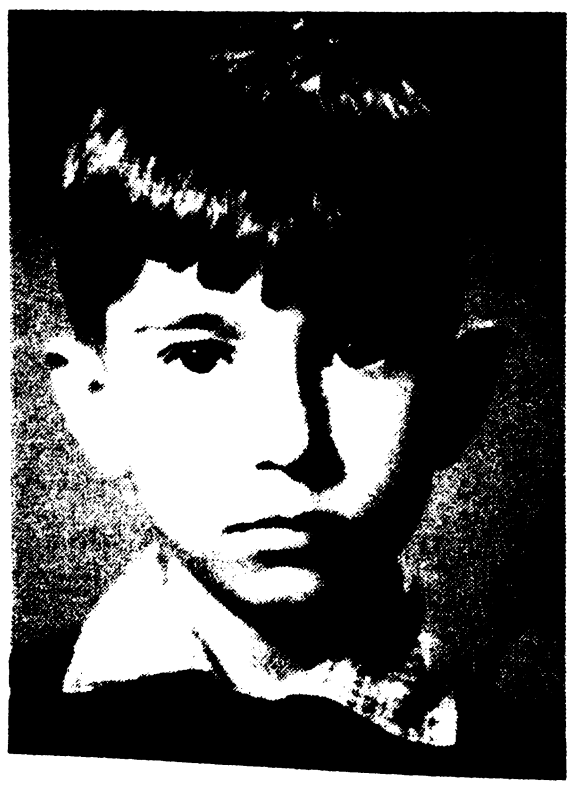

Sediul Central
Comunitatea Evreilor

Uneori, în asemenea momente de tensiune, care începeau cu mustrări sau cu azvârlirea cărților, a caietelor prin încăpere, când în clasă nu se auzea nici musca, mulțumeam Domnului că mă număram printre norocoşii care nu aveau parte de asemenea umilințe. O treime dintre elevii din clasă se numărau printre privilegiații de acest fel. Spre deosebire de unele şcoli de stat la care bogații şi săracii învățau în aceeaşi clasă, la şcoala aceea particulară, linia de demarcație secretă dintre cei care erau înjosiți în permanență şi norocoşii care nu erau maltratați niciodată n-avea nici o legătură cu starea materială a elevului. Linia aceasta de demarcație, de care uitam fericit în pauze, când zburdam şi mă jucam, însuflețit de frățietate copilărească, acomodându-mă cu şcoala, şi pe care sufletul meu o respingea, ieşea deodată la iveală când învățătoarea se instala, aidoma unui monument al puterii, la locul ei de la catedră, iar eu mă întrebam, cu naivă, dar şi vie curiozitate, în clipele de bătaie şi umilință, cum de puteau fi unii atât de leneşi, de lipsiți de onoare, de voință, de simțire sau, pur şi simplu, cum de puteau fi „aşa". La această întrebare, care se îndrepta către obscuritățile vieții şi către sufletele colegilor mei de clasă, nu-mi răspundeau însă nici benzile desenate pe care tocmai începusem să le citesc pe vremea aceea şi în care toți „cei răi" aveau gurile strâmbe, nici intuițiile mele de copil, aşa încât o dădeam şi eu uitării. Toate aceste aspecte mă conduseseră la concluzia că locul numit şcoală nu răspundea, de fapt, întrebărilor fundamentale, că nu făcea decât să ne ajute să le privim ca pe o realitate a vieții. De aceea m-am străduit până în anii de liceu să ridic degetul şi să mă plasez de partea mai confortabilă şi mai tihnită a liniei de demarcație.

Cu toate acestea, intuiam că principalul lucru pe care-l învățam la şcoală nu era atât acceptarea „adevărurilor" de necontestat ale vieții, cât fascinația față de ele. În primii ani, învățătoarea ne punea mereu să cântăm în toiul orelor, invocând tot soiul de pretexte. Mă prefăceam că intonam acele cântece ale căror cuvinte, în engleză ori franceză, nu le pricepeam şi care nu-mi plăceau, iar în acest răstimp mă distram urmărindu-i pe colegii mei de clasă. (Cântau ceva tradus în

limba turcă, de genul „nene paznicule, nene paznicule, a venit bairamul, hai, fluieră!".) Băiatul acela bondoc care, cu o jumătate de oră în urmă, plângea pentru că iar îşi uitase caietul acasă cânta acum fericit, căscând larg ochii mari. Fata care îşi aranja mereu părul lung pe după urechi făcea acelaşi gest chiar în miezul cântecului. Unul dintre ştrengarii aceia grăsuni care mă alergau în pauze pe culoare şi sfătuitorul lui, mai viclean, mai inteligent decât el şi suficient de prudent ca să rămână de aceeaşi parte a liniei de demarcaţie cu mine, în ciuda ticăloşiei lui, rătăceau acum printre vălătucii de nori ai muzicii, purtând pe chip o expresie angelică. Fetiţa cea ordonată mai verifica o dată, la mijlocul cântecului, dacă penarele şi caietele se aflau la locul lor, fata cea inteligentă şi silitoare care, ori de câte ori o întrebam, la revenirea din grădină în clasă, „vrei să fii perechea mea?", ca să ne aşezăm amândoi în rând, nu făcea altceva decât să mă strângă de mână în tăcere, se concentra, ca să cânte mai bine, iar băiatul acela zgârcit şi umflat care, la lucrările de control, se lăsa deasupra foii de hârtie ca să nu se uite nimeni la el făcea nişte mişcări de parcă şi-ar fi oferit cuiva trupul, pe care nu-l oferea, de fapt, nimănui. Văzând că unul dintre idioţii aceia fără speranţă, care mânca bătaie zi de zi, participa la rândul lui cu plăcere la cântec, că unul dintre derbedei o trăgea de păr pe fata din faţa lui, că aceasta, care obişnuia să plângă din te miri ce, se uita pe fereastră, cântând cu sârg, îmi încrucişam o clipă privirile cu fata roşcată, care-şi strângea părul în coadă de cal, după care ne zâmbeam unul altuia. Când cântecul, din care nu pricepeam o iotă, ajungea la partea cu „lai la, lai la, lai lai lai", mă alăturam şi eu vesel vocii în urcare, aşa cum făcea toată lumea, pentru ca apoi să-mi imaginez, uitându-mă pe fereastră, că nu peste mult timp, nu peste mult timp avea să sune clopoţelul, că toţi cei din clasă aveau să-şi ia repede, cu zarvă mare, paltoanele şi ghiozdanele şi că, la vremea când aveam să mă pomenesc cu ghiozdanul într-o mână şi cu cealaltă mână în mâna uriaşă a portarului care ne ducea, pe mine şi pe fratele meu mai mare, acasă, la trei minute distanţă de şcoală, aveam să fiu obosit de toată gloata aceea, dar aveam să iuţesc pasul, la gândul că urma s-o văd pe mama.

14

Soj ep ițapiucs un

De cum am învățat să scriu şi să citesc, lumii imaginare din mintea mea i s-au adăugat constelații de litere. Noul meu univers nu se alcătuia din reverii pline de tâlc, din imagini care depănau o poveste, ci doar din litere şi din sunetele pe care le presupuneau ele. Citeam toate inscripțiile care-mi cădeau sub ochi – numele de companii de pe scrumiere, afişele de pe ziduri şi pereți, ştirile din ziare, reclamele, firmele restaurantelor, plăcuțele camioanelor, inscripțiile de pe ambalaje, semnele de circulație, informațiile tipărite pe plicul cu scorțişoară de pe masă, pe bidonul cu ulei din bucătărie, pe săpunuri, pe pachetele de țigări şi pe cutiile cu medicamente ale bunicii. Nu era obligatoriu să cunosc sensurile cuvintelor, pe care le repetam uneori cu voce tare. Era ca şi

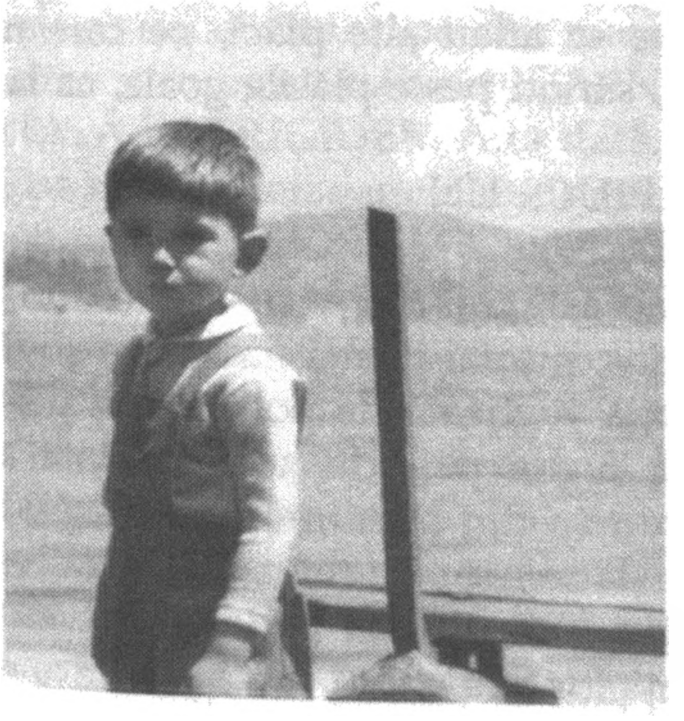

cum undeva, în mintea mea, între centrul văzului şi cel al înţelegerii ar fi fost plasată o maşinărie care convertea toate literele în silabe şi sunete. Maşinăria aceea, pe care nici măcar n-o luam în seamă uneori, aşa cum se întâmplă cu un aparat de radio deschis pe care nu-l ascultă nimeni, într-o cafenea zgomotoasă, funcţiona necontenit.

În timp ce mă-ntorceam acasă de la şcoală, ochii mei descopereau singuri literele, deşi mă simţeam nespus de trudit, iar maşinăria din mintea mea spunea: PENTRU SIGURANŢA ŞI VIITORUL BANILOR DUMNEAVOASTRĂ. IETT. STAŢIE FACULTATIVĂ. CÂRNAŢII TURCEŞTI APIKOĞLU. BLOCUL PAMUK.

Odată ajuns acasă, ochii mi se fixau pe titlurile din ziarul pe care îl citea bunica: ÎN CIPRU, FIE DIVIZARE, FIE MOARTE. PRIMA ŞCOALĂ TURCEASCĂ DE BALET. AMERICANUL CARE S-A SĂRUTAT PE STRADĂ CU O TÂNĂRĂ TURCOAICĂ A FOST CÂT PE CE SĂ FIE LINŞAT. FOLOSIREA CERCURILOR HULA HOOP PE STRĂZILE ORAŞELOR NOASTRE A FOST INTERZISĂ.

Literele îmi aminteau uneori, prin aranjamentul lor straniu, de vremea când începusem să buchisesc alfabetul. Printre alcătuirile de soiul acesta se număra o indicaţie amplasată pe unele dintre plăcile de pavaj din jurul Reşedinţei Valiului, aflată la trei minute de mers pe jos de locuinţa noastră din Nişantaşı. Când plecam pe jos cu mama şi cu fratele meu mai mare, îndreptându-ne din Nişantaşı spre Taksim-Beyoğlu, citeam aceste litere, între care se aflau alte plăci, pe care nu scria nimic, de-a-ndoaselea, sărind peste plăcile goale, ca la şotron:

SOJ EP IŢAPIUCS UN

Prescripţia aceasta îmi trezea mai întâi dorinţa de a scuipa neîntârziat pe jos, numai că mă gândeam şovăitor la indicaţie şi la inscripţia vegheată de poliţiştii ce păzeau Reşedinţa Valiului, aflată la doi paşi de noi. De data aceasta mă temeam ca nu cumva din gura mea deschisă să se scurgă pe jos, fără să-mi dau seama, vreun fir de salivă. Intuiam, de fapt, că povestea cu scuipatul pe jos îi privea pe adulţii din categoria nesimţiţilor fără minte, a blegilor care mâncau mereu

bătaie de la doamna învățătoare, la școală. Da, se-ntâmpla să vedem uneori pe stradă persoane care scuipau, ba chiar își suflau mucii pe jos, pentru că nu aveau batistă, dar păcatul acesta nu era atât de frecvent la Istanbul încât să îndreptățească indicația cu pricina. Mai târziu, pe când mă documentam asupra celebrelor borcănele de scuipat ale chinezilor, precum și asupra diverselor neamuri care-și făcuseră o îndeletnicire din a scuipa, nici una, nici două, pe jos, m-am întrebat de ce mi se întipărise în minte atât de temeinic, fără a se mai șterge vreodată, dispoziția aceea. (Când rostesc, chiar și acum, numele lui Boris Vian, nu-mi vin în minte cele mai izbutite romane ale scriitorului francez, ci cartea aceea proastă intitulată *Voi scuipa pe mormintele voastre.*)

Motivul principal pentru care mi s-a întipărit în minte indicația aceea așternută pe trotuarele din Nișantași avea poate legătură cu faptul că perioada în care mi s-a statornicit în cap mașinăria de citit care funcționa automat a coincis cu perioada în care mama ne prelucra intens cu privire la ceea ce se face și ce nu se face în afara casei, adică printre străini. Tot pe vremea aceea, mama ne așeza, pe mine și pe fratele meu, în fața ei și începea să ne dea nenumărate sfaturi ca, de pildă, „băgați de seamă, să nu cumpărați și să nu mâncați nimic de la vânzătorii aceia murdari de pe străzi, și nici să nu comandați vreodată chiftele când mergeți la restaurant, pentru că în carnea tocată intră cea mai proastă, cea mai grasă, cea mai nenorocită carne cu putință". Sfaturile acestea interferau cu un alt anunț, pe care mașinăria din capul meu tocmai îl citea și înregistra atunci: CARNEA NOASTRĂ ESTE DEPOZITATĂ ÎN FRIGIDER. Altă dată, mama ne sfătuia să evităm, pe stradă, persoanele necunoscute. Mașinăria din capul meu spunea: INTERZIS ACCESUL PERSOANELOR SUB 18 ANI. Când despre cuvintele AGĂȚATUL ESTE INTERZIS ȘI PERICULOS, inscripționate în partea din spate a tramvaielor, acestea nu-mi produceau nici o tulburare, atât pentru că exprimau o idee împărtășită și de mama, prezentată însă ca o dispoziție a autorităților de stat, cât și pentru că făceau referire la un comportament foarte străin nouă, care presupunea să te prinzi de partea din spate a tramvaielor și să călătorești gratuit. La fel se întâmpla și cu mesajul ESTE

INTERZIS ŞI PERICULOS SĂ VĂ APROPIAŢI DE ELICE, înscris pe partea din spate a vapoarelor de pe Liniile Orăşeneşti. Pe câtă vreme spusele mamei, care ne interzicea să aruncăm gunoi pe jos, coincideau cu spusele autorităţilor statului, care afirmau că ARUNCATUL GUNOAIELOR INTERZIS, inscripţia ÎN MĂ-SA CU ĂLA CARE ARUNCĂ GUNOAIE, aşternută cu nişte litere ca vai de ele, scrise de mână, neoficial, pe un alt zid mă deruta. Mama ne spunea să nu sărutăm niciodată mâna cuiva, cu excepţia celor două bunici, iar mie îmi venea în minte inscripţia de pe tubul cu anşoa: PREPARAT FĂRĂ A FI ATINS CU MÂNA. Poate că între unele indicaţii scrise precum NU RUPEŢI FLORILE! sau NU ATINGEŢI! şi interdicţia de a arăta cu degetul, pe care mama ne-o repeta adeseori când mergeam cu ea pe stradă, exista o anumită legătură. Dar cum trebuia să interpretez inscripţia NU BEŢI APĂ DIN BAZIN!, înscrisă pe marginea unor bazine în care nu vedeam niciodată apă, sau plăcuţa cu interdicţia NU CĂLCAŢI PE IARBĂ!, înfiptă prin parcuri pline de noroi în care nu se vedea nici urmă de iarbă?

Pentru a înţelege mai bine raţiunea „civilizatoare" a acestor tăbliţe care transformau oraşul într-o pădure de avertismente, ameninţări şi admonestări, să ne oprim puţin asupra editorialiştilor gazetelor din Istanbul şi asupra a ceea ce scriau cândva „foiletoniştii oraşului", precursorii lor.

15

Ahmet Rasim şi ceilalţi foiletonişti ai oraşului

La începuturile perioadei de opresiune marcate de domnia sultanului Abdülhamit, cunoscută sub numele de „Despotism", care a durat treizeci şi trei de ani, într-o zi de la sfârşitul anilor 1880, uşa încăperii în care se afla un tânăr gazetar în vârstă de circa douăzeci şi cinci de ani, care se apucase de lucru încă din zori la micul jurnal *Saadet*[1] de la Sublima Poartă, s-a deschis „pe neaşteptate", înăuntru şi-a făcut apariţia o persoană destul de înaltă, care purta fes roşu şi „un soi de veston militar" cu mâneci din postav roşu, iar aceasta i s-a adresat tânărului:

– Vino aici!

Tânărul gazetar s-a ridicat în picioare, înspăimântat.

– Ia-ţi fesul! Umblă!

Tânărul gazetar şi bărbatul în veston militar au urcat într-o trăsură care aştepta în faţa porţii, punându-se în mişcare. Au trecut podul fără să scoată o vorbă. Tânărul gazetar, care era scund şi avea un chip plăcut, n-a cutezat să întrebe încotro se duceau decât pe la jumătatea drumului.

– La Şeful cancelariei! Mi s-a zis „du-te să-l aduci!".

Odată ajunşi la Palat, tânărul gazetar a fost lăsat să aştepte puţin, iar apoi s-a văzut cu bărbatul acela supărat, mânios, cu barbă sură care stătea aşezat la o masă.

– Ia vino încoace! i-a strigat bărbatul.

---

1. Fericirea (turc.).

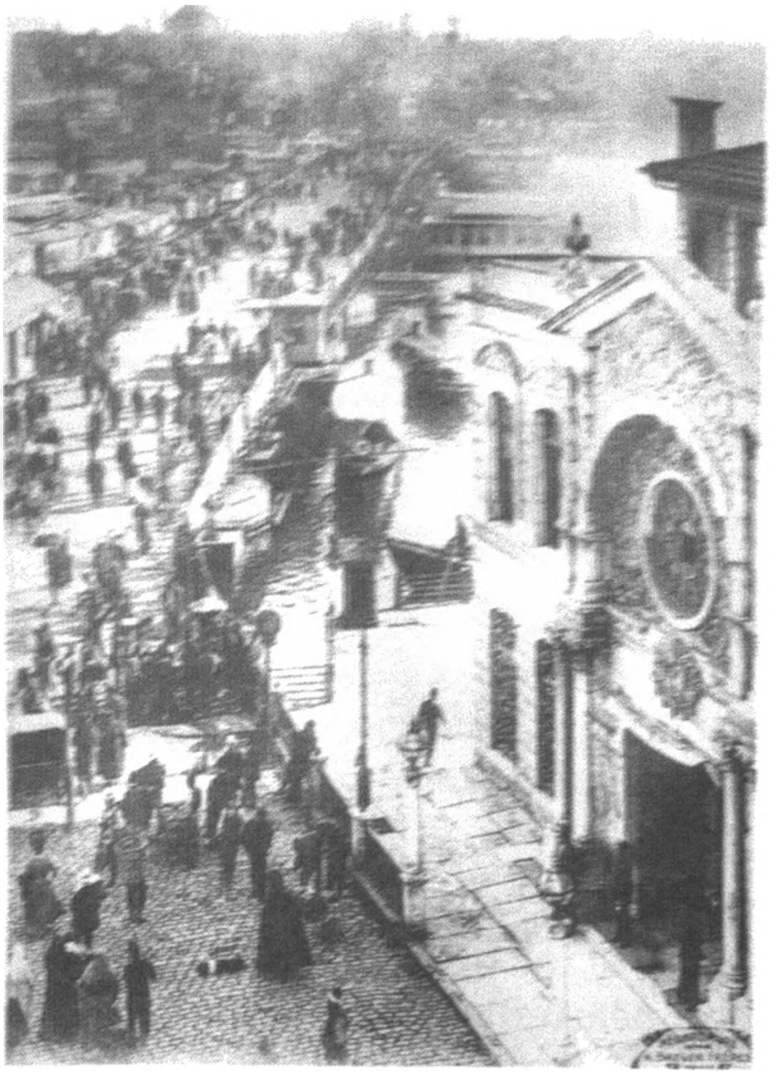

I-a arătat furios ziarul *Saadet*, care era deschis pe masă, şi l-a întrebat:

— Ce-nseamnă asta?

Înainte ca tânărul gazetar să priceapă despre ce era vorba, a început să urle la el:

— Ar trebui să vă pisăm capu-n piuliță, trădătorilor, ingraților!

Văzând că mânia-i fusese stârnită de un poem cu refrenul „N-o să mai vină primăvara, n-o să mai vină primăvara?", al cărui autor se stinsese din viață, tânărul gazetar a încercat să-i explice despre ce era vorba, deşi îl copleşise teama.

— Ia te uită, mai şi vorbeşte... Marş afară! l-a admonestat Şeful cancelariei imperiale.

După ce a aşteptat afară cincisprezece minute, tremurând ca varga, tânărul gazetar a fost poftit din nou înăuntru. Dar ori de câte ori deschidea gura, era potopit cu injurii şi amenințări, înainte de a apuca să spună că nu el scrisese poezia

– Destrăbălații, bastarzii, neobrăzații, mojicii, câinii, blestemații, neam bun de spânzurat!

Dându-şi seama că n-avea să apuce să deschidă gura, tânărul gazetar şi-a adunat tot curajul de care era în stare, şi-a scos sigiliul din buzunarul vestei şi l-a pus pe masă. Când a citit numele imprimat pe el, şeful cancelariei şi-a dat seama imediat că era vorba de o eroare.

– Cum te numeşti?

– Ahmet Rasim.

Ahmet Rasim, care avea să relateze această întâmplare peste patruzeci de ani în cartea sa intitulată *Scriitor, poet, om de litere*, ce cuprinde amintiri din viața literară, povesteşte amuzat, cu acel umor fin care-l caracteriza întotdeauna şi cu acea poftă de viață care-l apropia incredibil de mult de amănuntele vieții, că Şeful cancelariei lui Abdülhamit, dându-şi seama că la mijloc se afla o confuzie, îi spusese „ia loc, căci eşti fiul meu", după care trăsese sertarul biroului, îi făcuse semn să se ducă la el, îi dăduse cinci lire şi adăugase „banii aceştia ți se cuvin, să nu spui nimănui".

Pofta de viață, simțul umorului şi plăcerea de a scrie au făcut din Ahmet Rasim unul dintre cei mai mari scriitori ai Istanbulului. Ahmet Rasim a ştiut să compenseze, prin optimismul, bucuria şi energia sa inepuizabilă, melancolia care pusese stăpânire, ca urmare a „catastrofei", pe romancierul Tanpınar, pe poetul Yahya Kemal şi pe memorialistul Abdülhak Şinasi Hisar, lăsând-o cu chibzuință la o parte. Deşi era interesat de istorie, deşi a scris cărți inspirate de asemenea subiecte, aşa cum au făcut toți scriitorii pasionați de Istanbul, n-a căutat în trecut „o epocă de aur dispărută", căci a ştiut să echilibreze prin altceva sentimentul melancoliei şi al pierderii. Pentru el, trecutul Istanbulului nu reprezenta un tezaur sacru în care urma să-şi caute forța necesară şi resursele unei voci autentice pentru a scrie mari opere în stil occidental, ci un tărâm amuzant şi plăcut, la fel ca oraşul, ale cărui ipostaze cotidiene îi plăcea să le urmărească, şi ca locuitorii lui.

Subiectul Orient-Occident sau subiectul „schimbării civilizației" nu-l interesa peste măsură, aşa cum nu-i interesa nici pe istanbulezi, preocupați de necazurile vieții de zi cu

zi. În ceea ce-l privea, era o temă interesanta datorită occidentalizării, a practicilor excesiv de pretenţioase, a comportamentului snobilor demni de zeflemea. Scrisese în tinereţe romane şi poeme cu veleităţi literare, iar când se vădise că nu avea succes, rămăsese cu un anumit scepticism, cu un umor, cu un cinism subtil la adresa a tot ceea ce era artificial şi pretenţios. Plăcerea cu care lua în derâdere diversele stiluri de recitare ale snobilor poeţi istanbulezi care-i imitau pe parnasienii sau pe decadenţii francezi, obiceiul acestora de a-i opri pe trecători şi de a le recita poeme, iscusinţa cu care aduceau imediat vorba despre cariera sau poeziile lor ne fac să simţim neîntârziat distanţa pe care o aşeza Ahmet Rasim între propria-i persoană şi cultura elitelor occidentalizante, ai căror reprezentanţi fuseseră iniţial funcţionari ai Sublimei Porţi, la fel ca el.

Dar aspectul definitoriu al vocii şi al manierei de expresie a lui Ahmet Rasim decurgea din faptul că era un gazetar, un foiletonist – *feuilletoniste*, potrivit termenului utilizat în Franţa pe vremea aceea – care se întreţinea din scris. Cum politica, ce nu-i stârnea prea mari emoţii, lăsând la o parte furiile şi ataşamentele de moment, era un subiect primejdios şi cu neputinţă de abordat, date fiind represaliile statului şi cenzura (povestea amuzat cât de aerisite rămâneau, uneori, coloanele de ziar, după ce se tot tăia câte ceva pe ici, pe colo), s-a consacrat cu toată forţa de care era capabil observării entuziaste, nesăţioase a oraşului în care trăia. („Dacă nu reuşeşti să-ţi găseşti un subiect din pricina interdicţiilor şi a îngustimii zonei politicului, abordează problemele municipalităţii şi viaţa oraşului, pentru că acestea sunt citite întotdeauna!" Acesta este sfatul unui foiletonist istanbulez care avea în urmă treizeci de ani de activitate.)

Prin urmare, Ahmet Rasim a scris necontenit, vreme de o jumătate de secol, despre tot ceea ce privea Istanbulul, de la soiurile de beţivi la vânzătorii stradali din cartierele de la periferie, de la băcani la saltimbanci, de la muzicanţi la cerşetori, de la splendoarea cartierelor de pe Bosfor la cârciumi, de la ştirile cotidiene la pieţe, de la locurile de distracţie, pajişti şi parcuri la pieţe şi târguri, de la frumuseţile fiecărui

anotimp în parte la gloate, de la bătăile cu bulgări de zăpadă şi săniuş la istoria presei, de la bârfe la meniurile restaurantelor. Se dădea în vânt după liste, după clasificări şi avea o minte înclinată către descoperirea diferenţelor dintre temperamente, personalităţi, particularităţi. Simţea acelaşi entuziasm faţă de occidentalizare, faţă de diversitatea oraşului care aducea cu sine, zi de zi, o altă noutate, o altă ciudăţenie, un alt dezastru sau o altă aberaţie, date fiind capriciile migraţiilor şi ale istoriei, ca un botanist confruntat cu varietatea şi bogăţia plantelor dintr-o pădure. Îi sfătuia mereu pe tinerii scriitori să aibă „întotdeauna un caiet de însemnări asupra lor" când colindau oraşul.

Ahmet Rasim a reunit cele mai frumoase dintre aceste articole, scrise în ritm susţinut, între anii 1895-1903, într-un volum intitulat *Scrisori despre oraş*. Deprinderea de a aşterne pe hârtie nemulţumirile legate de municipalitate, pe care o urmărea în calitatea sa de „foiletonist al oraşului", aşa cum se autointitulase cu ironia lui dintotdeauna, de a-şi nota observaţiile legate de viaţa de zi cu zi, de a lua pulsul aşezării îşi avea, de fapt, obârşia tocmai în anii 1860, când literatura

şi ziarele franceze reprezentau o pildă în această privinţă. Namık Kemal[1], care era înrâurit nu doar de piesele de teatru şi de poemele lui Victor Hugo, ci şi de atitudinea sa romantică şi combativă, publicase în 1867, în gazeta *Tasvir-i Efkâr*[2], „Epistole de Ramadan", demonstrându-i cititorului otoman că genul epistolar nu era folosit doar de oamenii de stat şi de iubitele lor pentru a-şi împărtăşi felurite taine şi a se ameninţa reciproc, că prin intermediul „scrisorilor" publicate astfel te puteai adresa unui oraş întreg ca şi cum te-ai fi adresat unei persoane apropiate, unei iubite. Epistolele lui Namık Kemal, care prezentau detaliile stilului de viaţă istanbulez în perioada Ramadanului, nu se mărginesc să rămână doar primul exemplu de „epistole urbane", de genul celor abordate mai târziu de către foarte mulţi scriitori, ci îi determină pe istanbulezi să perceapă că alcătuiesc, prin intermediul gazetelor, o comunitate închisă, apelând la o modalitate de adresare de genul scrisorii, care este, în mod tradiţional, încărcată de conotaţiile presupuse de confidenţialitate, intimitate şi asociere. Dincolo de Ahmet Rasim, cel mai scrupulos dintre autorii de epistole despre Istanbul, care şi-a făcut o ocupaţie şi o obsesie din a pătrunde în viaţa cotidiană a oraşului, dând sfaturi şi formulând critici, deşi era lipsit de orice simţ al umorului, a fost Ali Efendi, cunoscut ca Basiretçi Ali Efendi[3] (şi pomenit la un moment dat, când gazeta pe care o edita cu sprijinul Palatului imperial a publicat din neatenţie un articol indezirabil, ca Basiretsiz Ali Efendi[4]), deoarece gazeta pe care o edita se numea *Basiret*[5]. În timp ce în articolele cotidiene ale lui Ahmet Rasim, care nu numai că avea gust muzical, dar şi compunea muzică,

---

1. Scriitor, gazetar, istoric şi reformator social (1840-1888), exponent al „perioadei Reformelor" (Tanzimat), care s-a ilustrat prin implicarea în mişcările reformiste din Imperiul Otoman, dar şi prin poziţia naţionalistă, pe fondul dezbaterilor privitoare la viitorul acestuia.
2. Descrierea ideilor (turc.).
3. Clarvăzătorul Ali Efendi (turc.).
4. Nevăzătorul Ali Efendi (turc.).
5. Clarviziunea (turc.).

puteai percepe toate vocile Istanbulului, cei care citeau „scrisorile" lui Basiretçi Ali Efendi încercau sentimentul că urmăreau un film mut, în alb-negru, a cărui acțiune se petrecea pe străzile Istanbulului anilor 1870.

Aceste articole adresate orăşenilor şi oraşului, în care şi-au încercat forțele foarte mulți editorialişti, de la Ahmet Rasim la Burhan Felek, fără a folosi uneori, de-a lungul întregului secol XX, titulatura de „scrisori urbane", mai aveau şi o a doua menire, dincolo de faptul că reflectau culorile, mirosurile, sunetele Istanbulului, precum şi umorul şi dispoziția autorului: să le insufle istanbulezilor bunele maniere şi normele de conduită care se cereau a fi respectate pe străzi, în parcuri şi grădini, în magazine şi locuri de divertisment, pe vapoare, pe poduri, în piețe, în tramvaie. Cum era foarte

greu să formulezi critici la adresa sultanului, a statului, a guvernului, a poliției, a armatei, a mai-marilor religiei, ba chiar, uneori, a municipalității, privilegiații care știau să scrie și să citească îi transformau pe oamenii lipsiți de apărare și identitate, pe istanbulezii care păşeau, se plimbau, își vedeau de treburi pe străzile orașului în țintă unică a criticilor și mâniei lor. Faptul că știm astăzi ce făceau pe străzi, în ultimii o sută treizeci de ani, ce mâncau, despre ce vorbeau, ce fel de sunete scoteau istanbulezii mai puțin instruiți decât cititorii de gazete și decât foiletoniștii se datorează obsesiilor foiletoniștilor fideli orașului, care apostrofau acea gloată, uneori cu mânie, alteori cu afecțiune, de cele mai multe ori cu dispreț.

Ori de câte ori mă confruntam într-un foileton, de-a lungul celor patruzeci și cinci de ani de când am învățat să scriu și să citesc, cu genul acesta de admonestări și povețe, care funcționau uneori în sensul modernizării, alteori în sensul ataşamentului față de valorile tradiționale, îmi aduceam aminte cu plăcere de vocea mamei, care ne spunea cândva NU SE ARATĂ CU DEGETUL.

16

Nu mergeți pe stradă cu gura deschisă

Prezint mai jos o selecție arbitrară de sfaturi, atenționări, perle, lamentații extrase din moştenirea de sute de mii de pagini lăsată de acei foiletonişti nemărturisiți sau vădiți care au scris cele mai amuzante pagini din istoria de o sută patruzeci de ani a presei istanbuleze:

„Trăsurile noastre comune, inspirate de omnibuzele franceze, țopăie ca nişte potârnichi, din piatră-n piatră, între Beyazıt şi Edirnekapı, din pricina drumurilor desfundate." (1894)

„Ne-am săturat să constatăm că, după fiecare ploaie, se inundă toate piețele oraşului. Să se rezolve odată problema asta, indiferent cine-o fi s-o facă!" (1946)

„Date fiind majorarea chiriilor percepute pentru prăvălii, a impozitelor, precum şi nesfârşitele migraţii către oraşul nostru, acum au ajuns să se-mbulzească pe vapoare, după vânzătorii de lame de ras, de covrigi, de midii umplute, de batiste de hârtie, de papuci, de tacâmuri, de articole de galanterie, de jucării, de apă, de suc, şi vânzătorii de budinci, *kokoreç*[1], dulciuri, *kebap*." (1949)

„S-a spus cândva că birjarii vor purta, cu toţii, un singur gen de îmbrăcăminte, pentru a înfrumuseţa oraşul; ce cochet ar fi arătat acum dacă s-ar fi pus în aplicare această idee!" (1897)

„Printre reuşitele stării de asediu se numără şi faptul că maxi-taxiurile nu mai opresc acum decât în staţiile care le-au fost indicate. Ce însemna anarhia aceea de pe vremuri?!" (1971)

„Interdicţia ca producătorii să mai comercializeze şerbeturi despre care primăria nu are ştiinţă cu ce vopsele şi fructe sunt preparate este o decizie bună." (1927)

„Când vedeţi o femeie frumoasă pe stradă, n-o priviţi cu dezgust, de parcă aţi fi cât pe ce s-o ucideţi, ori cu prea multă dorinţă, iar dacă vi se încrucişează privirile cu ale ei zâmbiţi-i frumos şi treceţi mai departe, ferindu-vă ochii." (1974)

---

1. Intestine de oaie prăjite şi asezonate cu diverse contimente, ierburi aromatice etc.

„Inspirați de un articol apărut în celebra gazetă pariziană *Le Matin* cu privire la diversele maniere de a merge prin oraş, le reamintim şi noi celor care nu ştiu să meargă cum se cuvine pe străzile Istanbulului care este oful nostru: nu mergeți pe stradă cu gura deschisă." (1924)

„Sperăm ca noile aparate de taxare instalate de conducerea militară în taxiuri să fie, de data aceasta, puse în funcțiune atât de către şoferi, cât şi de către călători, aşa încât în oraşul nostru să nu se mai ajungă la tocmeli în spiritul lui «dă cât poți, frate», la certuri, la poveşti cu poliția, aşa cum se-ntâmpla cu douăzeci de ani în urmă, pe vremea ultimelor aparate de taxat." (1983)

„Obiceiul vânzătorilor de năut prăjit şi al vânzătorilor de magiun de a le da copiilor năut şi magiun contra unei bucăți de plumb, nu a banilor, nu numai că-i îndeamnă pe copii la hoție, ci mai şi face ca pietrele tuturor cişmelelor din Istanbul să fie furate iar robinetele rupte, în vreme ce plumbul care acoperă cupolele criptelor şi ale moscheilor să fie făcut bucățele." (1929)

„Megafoanele camioanelor de la Aygaz, ale camioanelor cu roşii şi cartofi, precum şi vocile neplăcute ale vânzătorilor au transformat oraşul într-un iad." (1992)

„Am făcut un salt în direcția ridicării câinilor de pe străzi. Dacă s-ar mai fi continuat vreo două-trei zile în acelaşi ritm susținut, dacă ar fi fost îngrămădiți cu toții pe Hayırsızada[1], dacă ar fi fost răzlețite toate haitele, dobitoacele acestea ar

---

1. Cea mai mică dintre insulele din zona Istanbulului, folosită în perioada bizantină ca loc de exil, dar şi de retragere pioasă. A devenit celebră datorită acțiunii întreprinse în 1910 de către autoritățile otomane care, confruntate cu problema aparent insolubilă a câinilor străzii, au dispus strângerea şi „deportarea" acestora în insula amintită. Cei circa 80 de mii de câini au fost abandonați pe insulă, fără hrană şi apă, ajungând să se mănânce între ei. Acțiunea respectivă a stârnit numeroase controverse şi a fost considerată de rău augur de către o parte dintre locuitorii oraşului, care au pus pe seama ei „ghinioanele" din perioada Războaielor Balcanice şi apoi a Primului Război Mondial.

fi dispărut cu totul din oraş... Acum iar nu se mai poate merge pe stradă de atâta mârâit." (1911)

„Hamalii care deţin cai au lăsat iar mila deoparte, împovărându-şi armăsarii peste puterea lor de a îndura, şi le bat pe bietele dobitoace chiar în inima oraşului." (1875)

„Închizând ochii la căruţele care pătrund până şi în cele mai exclusiviste zone ale oraşului, pe motiv că acestea sunt pâinea săracului, condamnaţi Istanbulul la privelişti pe care nu le merită deloc." (1956)

„Ştiind cât de mare este la noi dorinţa oamenilor de a coborî primii de pe vapoare sau din alte mijloace de transport, n-avem cum să-i oprim pe cei care sar de pe vas înainte ca acesta să acosteze la Haydarpaşa, chiar de-ar fi să strigăm «primul care sare e măgar!»". (1910)

„Practica unor gazete de a-şi înscrie cititorii la tragerile pentru Biletul de Avion (loterie) spre a-şi spori tirajele face ca în ziua tragerii să apară cozi şi mulţimi neplăcute în faţa redacţiilor." (1928)

„Cornul de Aur a încetat să mai fie Corn de Aur, devenind în schimb bazinul scârnav al unor fabrici, ateliere şi

abatoare; am distrus Cornul de Aur prin schelete de vapoare, acizi industriali, catranuri scurse din ateliere şi canale de evacuare." (1968)

„Foiletonistului dumneavoastră urban îi sosesc plângeri potrivit cărora paznicii din bazare şi din mahalale obişnuiesc să picotească noaptea prin cafenele în loc să patruleze pe străzi, iar în foarte multe cartiere nici măcar nu se mai aude ciomagul paznicului." (1879)

„Se spune că vestitul scriitor francez Victor Hugo obişnuia să urce de cele mai multe ori la etajul de sus al omnibuzelor cu cai de la Paris, colindând astfel oraşul de la un capăt la altul şi studiind comportamentul concetăţenilor săi. Ieri am făcut şi eu acelaşi lucru şi am ajuns la concluzia că foarte mulţi dintre concetăţenii noştri istanbulezi circulă pe străzi foarte neglijent, izbindu-se necontenit unii de alţii, că obişnuiesc să arunce pe jos bilete, cornete de îngheţată ori coceni de porumb, că pietonii circulă pe şosele iar maşinile pe trotuare şi că toţi locuitorii oraşului sunt foarte prost îmbrăcaţi, nu atât din sărăcie, cât din lene şi ignoranţă." (1952)

„Dacă vom circula pe străzi ori prin pieţe respectând regulile de circulaţie, la fel ca în Occident, nu aşa cum ne trece prin minte ori cum ne vine nouă, vom scăpa de haosul care domneşte în jur. Dacă o să mă-ntrebaţi însă câte persoane din acest oraş cunosc regulile de circulaţie, asta este altă poveste..." (1949)

„Ceasurile acelea mari, proțăpite de o parte și de alta a podului (din Karaköy), îi torturează pe istanbulezi cu speranțe deșarte, la fel ca toate ceasurile publice din oraș, punându-și în mișcare arcurile la întâmplare și făcându-i pe unii să creadă că vaporul lor, care este ancorat la debarcader, a plecat de mult, iar pe alții – că vaporul continuă să-i aștepte, deși a plecat de mult." (1929)

„A sosit sezonul ploilor, s-au deschis și umbrelele, bravo, dar oare știm să mergem pe străzi fără a ne scoate ochii unii altora cu marginile umbrelelor deschise, fără a ne izbi de alți cetățeni cu umbrele, ca mașinuțele din parcurile de distracții, și fără a umbla buimaci pe trotuare, ca niște mine plutitoare, pentru că umbrelele ne îngustează raza vizuală?" (1953)

„Ce păcat că zona Beyoğlu a devenit de nefrecventat din cauza filmelor erotice, a aglomerației, a țevilor de eșapament ale autobuzelor și automobilelor!" (1981)

„De cum izbucnește vreo boală molipsitoare pe undeva prin Istanbul, primăriile noastre se-apucă, în general, să presare var ici și colo, pe câteva dintre străzile murdare și zoioase ale orașului; asta în vreme ce mormanele de gunoaie zac la vedere..." (1910)

„După cum bine ştie toată lumea, primăria urma să îndepărteze cu totul câinii şi măgarii, iar poliţia, cerşetorii şi vagabonzii din Istanbul. Lucrul acesta nu s-a întâmplat însă, iar acum ne-am mai pomenit şi cu o şleahtă de martori mincinoşi." (1914)

„Ieri, nici vorbă de urcat în tramvaie prin partea din faţă ori de respect faţă de cei mai vârstnici, pe motiv că a nins... Constatăm de fapt mereu, cu regret, că normele de conduită urbană, pe care nimeni nu le cunoaşte, au fost date uitării." (1927)

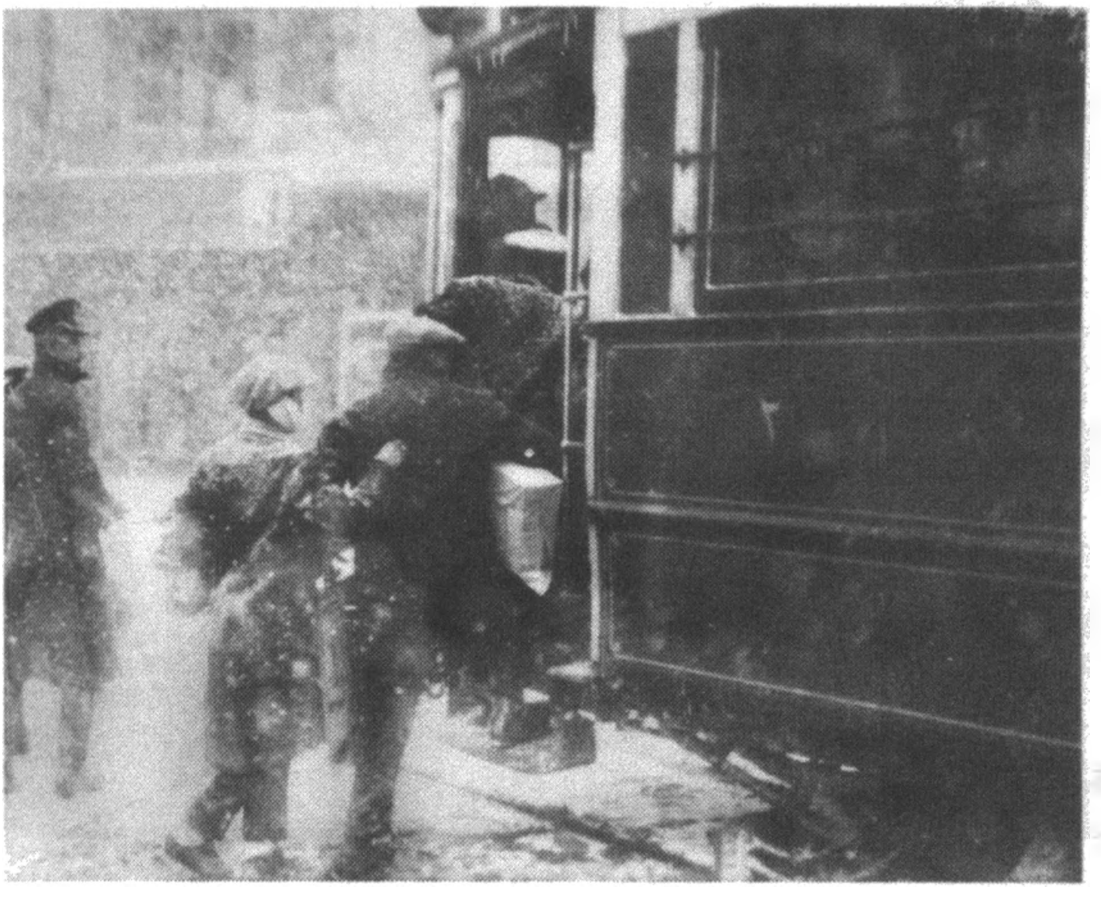

„Interesându-mă de preţul artificiilor care, în cursul acestei veri, au ajuns să fie lansate nebuneşte, seară de seară, prin toate ungherele Istanbulului, m-am gândit că folosirea acelor sume de bani, irosite acum pe amuzament şi ostentaţie, pentru instruirea copiilor săraci din urbea noastră, care numără zece milioane de locuitori, i-ar face mai fericiţi până şi pe concetăţenii care se distrează la nunţile respective. N-am dreptate?" (1997)

„Casele «de apă dulce»[1] de care erau atât de scârbiţi artiştii frânci înzestraţi cu gust şi inimă erodează cu temeinicie,

1. Această sintagmă era folosită în mod tradiţional cu referire la levantini (numiţi *tatlısu Frengi*, „frânci de apă dulce"), ajungând

mai cu seamă în ultima vreme, peisajul Istanbulului, asemenea unui roi de molii care face praf o bucată de stofă. În ritmul acesta, Istanbulul se va transforma într-o grămadă de imobile dezgustătoare, iar pricina acestui fenomen nu trebuie căutată doar în incendii, în sărăcia abătută asupra noastră, în slăbiciune, ci şi, într-o oarecare măsură, în patima noastră pentru nou." (1922)

să-i desemneze apoi, în sens mai larg, pe europeni şi mai cu seamă pe francezi. Casele „de apă dulce" erau, prin urmare, casele în stil european sau „levantin".

17

Plăcerile picturii

La câtva timp după ce am început şcoala, am descoperit că-mi plăcea foarte mult să desenez şi să pictez. Folosirea cuvântului „descoperire" în acest context ar putea fi însă înşelătoare, căci ar putea sugera revelaţia unui lucru preexistent, de care nu eram însă conştient, la fel ca în cazul descoperirii Americii. Aveam o plăcere sau o aptitudine tainică pentru pictură, însă nu-mi dădusem încă seama de ea pe vremea când începeam şcoala. Ar fi mai corect să spun aşadar că, după cum s-a vădit, priveam pictura ca pe o îndeletnicire plăcută, emoţionantă. Aceasta înseamnă, implicit, revelaţia stării de spirit personale pe care o numim „aptitudine", precum şi a talentului. La mine nu exista însă aşa ceva.

Sau exista, dar n-avea importanţă. Simţisem că era plăcut să pictezi şi fusesem foarte fericit de această descoperire. Acesta era singurul lucru care conta.

Într-o seară, la ani de zile după aceea, l-am întrebat pe tata cum de îşi dăduseră seama de înclinaţia mea pentru pictură.

– Ai desenat un copac şi, pe una dintre ramurile lui, o cioară, mi-a spus el. Mama ta şi cu mine ne-am uitat unul la altul, căci cioara din desenul tău stătea pe creangă ca o cioară adevărată.

Mi-a plăcut şi am crezut întotdeauna această poveste, chiar dacă nu desluşeşte cum trebuie cele întâmplate, ba chiar este derutantă. Copacul şi cioara pe care le-am desenat la şapte ani nu erau, în mod foarte probabil, ceva atât de ieşit din comun. Partea fascinantă a poveştii relatate de tata se lega

de faptul că, sub înrâurirea desenului, el şi mama ajunseseră deodată la concluzia că „aveam înclinaţie pentru pictură". Hotărâtoare, în această privinţă, a fost capacitatea tatei, mereu optimist şi nespus de încrezător în sine, de a crede cu adevărat că tot ceea ce făceau fiii lui era minunat. Atunci nu gândeam, desigur, aşa. Eram la fel de convins ca şi părinţii mei că mă bucuram de o înzestrare excepţională pentru artele plastice – ceva ce lumea avea să numească mai târziu aptitudine.

Pe măsură ce pictam şi le arătam celor din jur ceea ce făceam, eram lăudat, mi se adresau cuvinte plăcute, ba chiar eram întâmpinat cu o mirare care mi se părea sinceră. Parcă mi s-ar fi pus la îndemână o maşinărie, aşa încât să pot fi alintat, sărutat, îndrăgit, apreciat. Iar eu apăsam pe buton şi pictam sau desenam ori de câte ori mă plictiseam. Părinţii mei îmi cumpărau hârtie, vopsele, creioane, iar eu trudeam întruna, arătându-mi creaţiile mai cu seamă tatei. El avea exact reacţia pe care o doream: se uita de fiecare dată la tabloul sau la desenul pe care-l realizasem cu o admiraţie şi o uimire care mă mirau până şi pe mine şi îl comenta:

— Ce frumos l-ai închipuit pe omul acesta care prinde peşte! Iar pentru că el este plictisit, ai zugrăvit marea întunecată. Cel de alături este băiatul lui, nu-i aşa? Păsările aşteaptă şi ele să se arate peştii... Foarte inteligent!

Dădeam îndată fuga în camera alăturată şi mă aşterneam din nou pe pictat. Cel aflat lângă bărbatul care pescuia nu era, de fapt, fiul, ci prietenul lui, dar pentru că-l desenasem, din greşeală, cam mic, ajunsese să-i fie fiu. Acum aveam însă o oarecare experienţă, oricât de limitată ar fi fost ea, în privinţa modului în care trebuia să întâmpin elogiile tatei. Luam din spusele lui acea parte care mă satisfăcea pe mine, iar apoi, când îi arătam pictura mamei, îi spuneam acesteia:

— Uite cum a ieşit. Bărbatul care prinde peşte şi băiatul lui.

— Bravo, dragul meu, e frumos! spunea mama. Dar ce-ar fi să-ţi mai faci şi lecţiile?

Într-o zi, la şcoală, s-au îmbulzit toţi colegii să se uite la o pictură pe care tocmai o făcusem, iar profesorul nostru cu

strungăreață a atârnat-o pe perete. Am încercat un sentiment de nedescris, de parcă mi s-ar fi revărsat din buzunare tablete de ciocolată şi jucării. Tot ceea ce aveam de făcut era să zugrăvesc asemenea miracole, asemenea iluzionistului care dă la iveală de niciunde iepuri şi porumbei, iar apoi să primesc elogii pentru ele.

În plus, înclinația mea prinsese să evolueze către o dexteritate la care ajunsesem puțin câte puțin, în timp. Pentru că, pictând mereu în legea mea, făcusem progrese. Eram atent la modul în care erau redate, în benzile desenate, în caricaturile din ziare, în ilustrațiile rudimentare din manualele şi revistele şcolare, câte o casă, câte un copac, câte un om care stătea în picioare. Nu desenam după natură, privind obiectele, străzile, ci reproduceam imaginile care-mi veneau mie în minte. Spre a-mi rămâne în minte şi a mă putea inspira, o imagine trebuia să fie simplă, aşa cum erau imaginile din benzile desenate, din caricaturi, din cărțile de şcoală. Picturile în ulei ori fotografiile erau la fel de dificile ca viața, ba chiar mai complicate decât ea. De vreme ce nu reuşeam să-mi dau seama cum anume fuseseră făcute, nu reuşeau să-mi trezească nici plăcerea de a le reproduce. Mă încântau în schimb cărțile de colorat, aşa încât mă duceam mereu cu mama la Alaaddin şi mai cumpăram câte una, dar nu pentru a o colora: priveam stăruitor imaginile, iar apoi le aşterneam pe hârtie. Casele, copacii ori străzile desenate astfel îmi rămâneau întipărite în minte.

Îmi plăcea să desenez copaci. Desenam doar un copac, unul singur. Îi schițam la repezeală ramurile, frunzele. Conturam munții care se zăreau printre ramuri, printre frunze. Mai în spate desenam alți doi munți, şi mai înalți decât primii. Apoi, inspirat de stampele japoneze pe care le văzusem până atunci, schițam cel mai înalt şi mai sensibil munte, aflat în spate de tot. Mâna mea învățase foarte bine să-i zămislească. Norii şi păsările pe care le închipuiam erau asemenea norilor şi păsărilor pe care le văzusem în alte imagini. Desenam amintindu-mi de ele, dar era vorba de creațiile mele, iar copacii, munții, norii arătau de parcă ar fi fost aievea. La sfârşitul desenului, ajungeam la partea cea mai plăcută a îndeletnicirii

mele: zugrăveam zăpada de pe piscul celui mai înalt dintre munți, aflat dincolo de munții ce se vedeau în zare.

Ridicam apoi desenul de pe masă, îl țineam ceva mai departe de ochi şi-mi contemplam încântat opera. În timp ce priveam imaginea pe care o realizasem, înclinam capul spre stânga, spre dreapta sau, alteori, sprijineam desenul de ceva, mă îndepărtam şi-l admiram puțin de la distanță. Da, asta era, era frumos, eu îl făcusem. Faptul că zugrăvisem acea imagine, că o priveam ca şi cum i-ar fi aparținut altcuiva, aşa cum privesc acum pe fereastră, era plăcut.

Uneori însă, când doream să văd desenul pe care-l plăsmuisem prin ochii altora, simțeam că-i lipsea ceva. Sau eram copleşit de o anumită emoție şi-mi doream să prelungesc, să retrăiesc clipele acelea de plăcere fără seamăn pe care le încercam în timp ce lucram. Cea mai scurtă cale de a reveni la acea stare era să mai adaug imaginii un nor, câteva păsări, câteva frunze.

În anii care au urmat mi s-a întâmplat uneori să cuget că micile adăugiri făcute acelor desene sfârşiseră prin a le „strica". Dar, deşi ştiam foarte bine că era vorba de o cale mai directă de a reveni la satisfacțiile pe care le încercam în timp ce desenam, nu mă puteam abține. Uneori mă simțeam cuprins de o dorință intensă de a retrăi acele delicii, aşa încât mă apucam de un nou desen, de o nouă pictură.

Ce fel de plăcere încercam în timp ce desenam sau pictam? În punctul acesta, memorialistul dumneavoastră îşi va îndepărta puțin relatarea de spiritul băiatului imatur şi se va apropia, în încercarea de a-l pricepe pe acesta, de spiritul scriitorului ajuns la cincizeci de ani, care crede că s-ar putea explica pe sine.

1. Desigur că la originea plăcerii de a picta sau de a desena se găsea plăcerea de a crea, într-o clipă, un miracol şi de a-i determina pe cei din jur să-l accepte. Ştiam cu o parte a sufletului, încă de pe când desenam ori pictam, că aveam să-mi arăt lucrarea cuiva, că aceasta urma să fi apreciată, că aveam să fiu lăudat şi răsfățat. Aşteptarea aceasta a devenit treptat mai intensă, s-a contopit cu momentul în care desenam ori pictam şi a făcut ca secundele în care creionul aluneca pe hârtie să fie, la rândul lor, încărcate de fericire.

2. Desenând mereu şi privind stăruitor alte imagini, mâna şi mintea mea începuseră să dobândească o anumită iscusinţă. Când schiţam un copac bazându-mă tocmai pe această iscusinţă, mâna mi se mişca parcă de la sine. Era o plăcere să urmăresc admirativ, în timp ce creionul înainta grăbit pe hârtie, linia pe care o trasa mâna mea, de parcă ar fi fost vorba de opera altcuiva. Era ca şi cum în mine s-ar fi cuibărit o altă persoană, care ar fi realizat acel desen. Această altă persoană avea o latură inteligentă, atrăgătoare, care-mi provoca spiritul. Eram uimit şi-mi doream să cred că aş fi putut deveni la fel de strălucit şi de atrăgător ca ea. În timp ce continuam să fiu stăpânit de uimire, o altă latură a mea cerceta unduirile copacului, amplasamentul munţilor, întregul desen, iar faptul că zămislisem, pe foaia albă de hârtie, acea lucrare ivită din nimic îmi dădea încredere în mine. Mintea mea se concentra, pe de o parte, asupra vârfului creionului, care se mişca pe hârtie fără ca eu să conştientizez ceea ce făceam, iar pe de alta controla de undeva din fundal ceea ce săvârşeam atunci. Acest al doilea moment, care venea pe urmă, acest moment al controlului exercitat de minte era oarecum la fel de plăcut ca o analiză critică. Dar adevărata plăcere – plăcerea micului pictor de a-şi descoperi, privind mişcările propriei mâini, libertatea şi curajul – se datora faptului că acel creion se aşternea singur pe treabă. Alunecam cu creionul pe hârtie asemenea unui copil care alunecă cu sania pe zăpadă, detaşându-mă de propria-mi persoană şi contopindu-mă cu cea de-a doua persoană care pătrundea în mine, preschimbându-mă într-o simplă linie.

3. Între senzaţia scindării dintre minte şi mână, pe de o parte, şi, pe de altă parte, senzaţia că mâna se mişca parcă în legea ei, desprinzându-se de minte, iar mintea pătrundea pe neaşteptate într-o lume imaginară exista o anumită similitudine senzorială. În plus, spre deosebire de lumile acelea ciudate pe care le plăsmuia mintea, mâna nu tăinuia ceea ce făcea, ci le arăta tuturor ceea ce plămădise, aşteptând elogii, iar eu primeam laudele şi mă simţeam mândru de ele. Desenul şi pictura însemnau dominaţia asupra unei a doua lumi, a cărei existenţă nu-mi stârnea nici un fel de sentimente de vinovăţie.

4. Oricât de imaginare ar fi fost lucrurile pe care le desenam – o casă, un copac, un nor –, acestea aveau un aspect material şi real. Faptul acesta îmi făcea plăcere. Casa pe care o înfăţişam devenea, parcă, a mea. Simţeam că puteam să pun stăpânire pe ceea ce desenam şi pictam. Ideea descoperirii, a contopirii cu arborele sau cu priveliştea pe care-o zugrăveam mă scăpa de plictiseala prezentului, purtându-mă către o altă lume, ba mai mult, către o lume care era, într-o anumită măsură, adevărată, de vreme ce o puteam înfăţişa şi altora.

5. Îmi plăcea să simt mirosul, prezenţa hârtiei, a creionului, a caietelor de desen, a cutiilor cu vopsele, a celorlalte materiale. Mângâiam cu sinceră tandreţe foile albe de desen. Puneam deoparte desenele şi picturile pe care le făceam, îmi plăceau însuşirile lor specifice de obiecte, de lucruri.

6. Descoperirea acestor deprinderi şi plăceri mărunte sădea în mine convingerea, întărită şi de elogiile pe care le primeam, că eram o persoană specială, aparte. Nu le mărturiseam acest lucru celorlalţi şi nu mă făleam în faţa lor, însă doream ca ei să perceapă acest lucru. Desenul şi pictura îmi îmbogăţeau viaţa, aşa cum se-ntâmpla şi cu cea de-a doua lume pe care o purtam în minte, făceau ca forţa de a abandona la modul conştient prima lume, prăfuită, cufundată în semiîntuneric să devină o latură binemeritată a personalităţii mele, acceptată şi de cei apropiaţi.

18

Colecția de informații și ciudățenii a lui Reşat Ekrem Koçu: Enciclopedia Istanbulului

Pe vremea când abia învățasem să scriu şi să citesc, am găsit în biblioteca năpădită de praf din salonul bunicii, ale cărei uşi zăvorâte, prevăzute cu geam, erau rareori deschise şi în care se aflau enciclopedii din seria *Hayat*, romane îngălbenite de timp, hărăzite tinerelor, şi tratatele de medicină ale unchiului meu din America, un volum de dimensiuni impresionante. Cartea, care se intitula *De la Osman Gazi la Atatürk* şi al cărei subtitlu era *Panorama celor 600 de ani de istorie otomană*, mi-a plăcut nespus, atât datorită selecției subiectelor abordate, cât şi ilustrațiilor, numeroase şi ciudate. În anii următori, pe vremea când locuiam în felurite apartamente închiriate, îmi făcusem un obicei din a scoate din bibliotecă, ori de câte ori mă duceam în vizită la bunica, cartea aceea, pe care o reciteam cândva, în copilărie, mereu şi mereu, rând cu rând, aşezând-o pe biroul unchiului, în zilele când se spălau rufe la etajul la care locuiam noi, când nu mă duceam la şcoală, pretextând că eram bolnav, sau când pur şi simplu fugeam de la ore şi urcam la etajul bunicii.

Ceea ce făcea cartea aceea atât de plăcută, lăsând la o parte ilustrațiile în alb-negru, desenate de mână, pe care nu mă mai săturam să le privesc, era faptul că privea istoria otomană nu ca pe o însumare de bătălii, victorii, înfrângeri şi tratate, relatate într-un limbaj semeț, cu accente naționaliste, aşa cum se-ntâmpla în manuale, ci ca pe o înşiruire de ciudățenii, de evenimente şi personalități bizare, şocante, înfiorătoare, înspăimântătoare, ba chiar dezgustătoare. Din acest

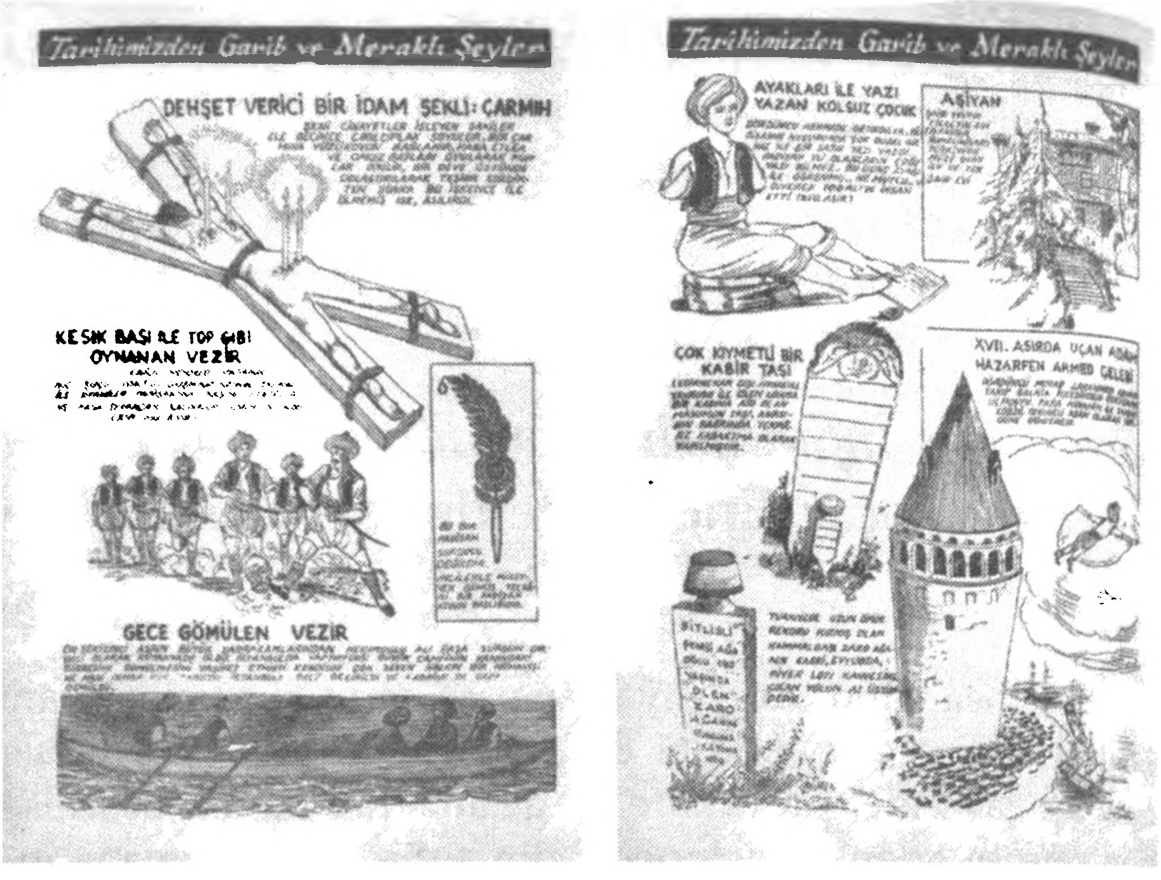

punct de vedere, cartea aducea cu acele „cărți de sărbătoare" din perioada otomană în care erau zugrăvite breslele ce se perindau prin fața sultanului, săvârșind, în acest răstimp, lucruri bizare, menite să-l amuze. Așa cum se poate constata și din miniaturile care înnobilează „cărțile de sărbătoare", era ca și cum noi, cititorii „contemporani" ai acelei cărți ciudate, ne-am fi aflat acolo, în Piața Sultanahmet, unde sultanul contempla cu delectare, de la fereastra clădirii cunoscute astăzi sub numele de Palatul Ibrahim Paşa, avuția, culorile, stranietatea și parada feluriților meseriași înveșmântați în straie pe potriva îndeletnicirii lor. Era neobișnuit să contemplu de departe, de la fereastra noastră modernă, ciudățenia, stranietatea, dar și neașteptata umanitate a otomanilor, pe care socoteam, satisfăcuți, că-i lăsaserăm în urmă, deoarece ne convinseserăm singuri că, după proclamarea Republicii și după occidentalizare, eram învăluiți în aura unei civilizații „mai raționale și mai științifice".

Prin urmare, citeam și eu cu băgare de seamă despre acrobatul care traversase, cu aceeași băgare de seamă, Cornul de Aur pe o funie întinsă între două catarge de corabie, la ceremonia de circumcizie a Şehzadelei Mustafa, fiul sultanului

Ahmet al III-lea, şi priveam cu plăcere ilustrația în alb-negru care înfățişa evenimentul respectiv. Aflam că pe Urcuşul Karyağdı, aflat în zona Eyüp, fusese întemeiat un cimitir al călăilor, deoarece „strămoşii" noştri nu găsiseră cu cale să-i îngroape pe gâzi, care-şi făcuseră o îndeletnicire din uciderea oamenilor în schimbul banilor, în aceleaşi cimitire cu alți muritori. Citeam că în 1621, pe vremea lui Osman al II-lea, fusese o iarnă aprigă, prilej cu care Cornul de Aur înghețase bocnă, iar Bosforul, doar în parte, şi-mi făcea mare plăcere să studiez îndelung detaliile unei imagini care închipuia un şir de bărci aşezate pe sănii şi nişte corăbii prinse între gheţurile de pe Bosfor, fără să-mi treacă deloc prin minte că ilustrațiile din carte reflectau, la fel ca multe altele, mai degrabă imaginația bogată a ilustratorului decât realitatea ca atare. O altă ciudățenie la care-mi făcea plăcere să revin din vreme-n vreme era o imagine care înfățişa doi vestiți nebuni istanbulezi, din epoca lui Abdülhamit al II-lea. Era vorba de un bărbat pe nume Osman, care umbla întotdeauna gol puşcă (desenatorul îi acoperise „locul cu ruşinea", aidoma persoanelor despuiate care se ruşinează de cei care le privesc), şi de o femeie, Madam Upola, care se-mbrăca cu tot ce găsea. Potrivit autorului, oamenii nu-i lăsau pe cei doi nebuni să păşească „pe pod" pentru că, ori de câte ori se-ntâlneau, se năpusteau unul asupra altuia şi se-ncăierau. (Podul: pe vremea aceea nu existau nici podurile de pe Bosfor, nici cele patru poduri care traversează astăzi Cornul de Aur – nu exista decât podul de lemn din Galata, care fusese construit în 1845, între Karaköy şi Eminönü, care avea să fie reconstruit de trei ori până la sfârşitul secolului XX şi pe care istanbulezii îl numeau, pur şi simplu, „Podul".) În acest răstimp, ochii mi se ațintеau asupra imaginii unui bărbat care purta o cofă în spate şi o funie în jurul gâtului, cu care era legat de un copac, şi citeam că, în urmă cu o sută de ani, Hüseyin Bey, unul dintre primarii de pe vremuri ai Istanbulului, îl legase de acel copac, spre a-l pedepsi pentru că supusese la chinuri un biet animal nevinovat, pe un vânzător de pâine ambulant care-şi priponise acolo calul împovărat de coşuri cu pâine, iar apoi se dusese la cafenea să joace cărți.

Cât de adevărate erau acele ciudățenii despre care se afirma că-şi aveau, în parte, obârşia în „gazetele vremii"? De pildă, Kara Mehmet Paşa, un paşă din secolul al XV-lea, fusese cu adevărat descăpățânat în urma unor negocieri, pentru domolirea unei răzmeriţe provocate de spahii la Istanbul; capul lui tăiat le fusese, poate, predat spahiilor, în speranța de a se pune capăt răzvrătirii, iar aceştia se jucaseră, poate, puțin cu căpățâna, vărsându-şi asupra ei năduful la adresa vizirului, aşa cum făceau unii oameni în asemenea împrejurări. Dar oare spahiii se puteau compara în vreun fel, în timpul acelei partide de fotbal cu capul, aşa cum era ea zugrăvită în carte, cu jucătorii care driblează astăzi pe teren? Cum ochii mi se fixau asupra imaginii fără a pune asemenea întrebări, citeam mai departe cum fusese făcută fărâme şi ucisă, în timpul unei revolte a spahiilor, Ester Kira, care era, în secolul al XVI-lea, multezimul vămilor şi, totodată, „omul de mită" al lui Safiye Sultan şi cum fusese ţintuită fiecare parte a trupului ei pe porţile celor care-i dăduseră mită femeii şi priveam, cu oarecare teamă, ilustrația ce înfățişa o mână bătută-n cuie pe o uşă.

Atenția deosebită şi sinceră pe care-o acorda Koçu detaliilor de felul acesta, înspăimântătoare şi bizare, se îndrepta şi către un alt subiect după care se dădeau în vânt călătorii străini, şi anume către metodele de tortură şi de condamnare la moarte folosite la Istanbul. Citeam că, pentru executarea pedepsei cu moartea prin cazna numită „cârligul", fusese amenajat un loc de execuție în Eminönü, că osândiții, goi aşa cum îi făcuseră mamele lor, erau legați fedeleş, săltați cu nişte macarale, iar apoi lăsați să cadă brusc peste cârligul acela ascuțit. Unui ienicer care o răpise pe tânăra soție a unui imam, îi tăiase părul şi apoi o purtase prin oraş îmbrăcată în straie bărbăteşti, trăind cu ea o mare dragoste, îi fuseseră frânte, când fusese prins, mâinile şi picioarele, după care fusese îngrămădit, alături de nişte cârpe îmbibate-n ulei şi praf de puşcă, în țeava unui obuzier şi aruncat în aer. O altă metodă, prezentată drept „o formă îngrozitoare de condamnare la moarte", consta în plimbarea prin oraş, în chip de pildă, a vinovatului, care era răstignit, gol puşcă, pe o

cruce, cu fața în jos și luminat de niște lumânări înfipte în capul umerilor și pe fese. În timp ce priveam o imagine ce înfățișa un făptaș în pielea goală care tocmai era supus la cazne, eram străbătut de un fior erotic, căci eram încântat să văd cum istoria Istanbulului era pusă în relație cu un astfel de sentiment al morții, care-ți vâra groaza-n oase, cu ilustrațiile acelea în alb-negru, pline de umbre, cu înșiruirea aceea de ciudățenii.

Cartea amintită se datora condeiului unuia dintre scriitorii istanbulezi pe care i-am pomenit mai devreme sub numele generic de „cei patru scriitori, melancolici și singuratici" – popularul istoric Reșat Ekrem Koçu. Nu fusese gândită de la bun început ca o carte, ci se datora reunirii în volum a suplimentelor pe patru pagini pe care le difuzase ziarul *Cumhuriyet* în 1954. (Cum ultima pagină a fiecărui supliment era rezervată „Lucrurilor ciudate și curioase din istoria noastră", dădeam peste această secțiune, care-mi plăcea foarte mult, la fiecare patru pagini.) Reșat Ekrem Koçu nu încerca, de fapt, pentru prima oară să-i determine pe oameni să îndrăgească și să citească această combinație aparte de povești ciudate, bizarerii, informații de ordin istoric ori enciclopedic și ilustrații în alb-negru, desenate de mână. Prima sa tentativă de acest fel, petrecută cu zece ani în urmă, fusese *Enciclopedia Istanbulului*, pe care începuse s-o editeze în 1944 și pe care fusese nevoit s-o abandoneze, din lipsă de fonduri, în anul 1951, când ajunsese la pagina 1000 și la cel de-al patrulea volum, dar nu depășise încă litera B.

Koçu a mai încercat o dată să-și publice enciclopedia, pe care o elogia cu îndreptățită mândrie, afirmând că era „prima enciclopedie din lume referitoare la un oraș", reluând, la șapte ani de la abandonarea proiectului, litera A. Când se reapuca de treabă la vârsta de cincizeci și trei de ani, a decis să-și încheie lucrarea la cel de-al cincisprezecelea volum, de teamă ca nu cumva enciclopedia lui fără asemănare să rămână din nou neisprăvită, și s-a străduit să confere textelor un caracter mai „popular". De data aceasta avea mai multă încredere în sine și-și considera obsesiile personale mai umane și mai banale, așa încât nu se mai sfia de ele și

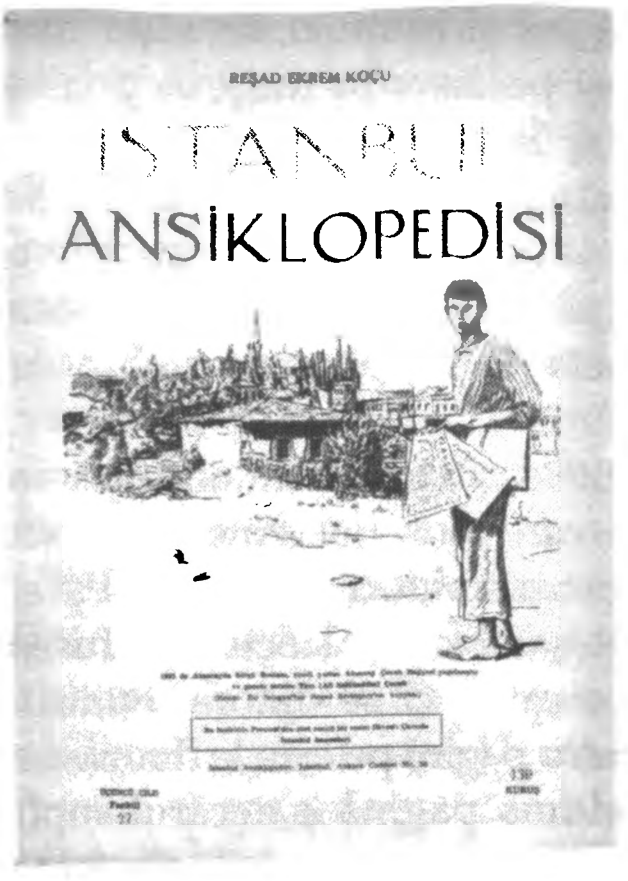

nu vedea de ce n-ar fi consemnat în enciclopedie plăcerile, curiozitățile şi pasiunile sale personale. Textele incluse în cea de-a doua *Enciclopedie a Istanbulului* realizată de Reşat Ekrem Koçu, care a început să apară în 1958 şi a rămas din nou neisprăvită în 1973, când se afla la volumul XI şi la litera G, sunt textele cele mai stranii şi mai strălucite care s-au scris despre Istanbul în secolul XX, dar şi textele cele mai adecvate spiritului oraşului, prin compoziția şi atmosfera lor.

Pentru a înțelege această enciclopedie ciudată, care a devenit o „carte-cult" pentru o mână de istanbulezi interesați de oraşul lor şi de literatură şi pe care-mi face şi mie mare plăcere să o citesc, deschizând orice volum, la întâmplare, se cuvine să-l cunoşti mai întâi pe Reşat Ekrem Koçu.

Reşat Ekrem Koçu a fost unul dintre acele spirite aparte atinse de melancolia Istanbulului la început de secol XX - un spirit care a zămislit o imagine melancolică a oraşului, nedusă însă până la capăt. Melancolia i-a definit întreaga existență, a constituit rațiunea tainică a operei sale, modul său specific de a privi viața şi ultima sa înfrângere, dar sentimentul acesta nu se face remarcat în mod special, nu-ți este sugerat de cărțile, de scrierile sale. De aceea, înțelegând

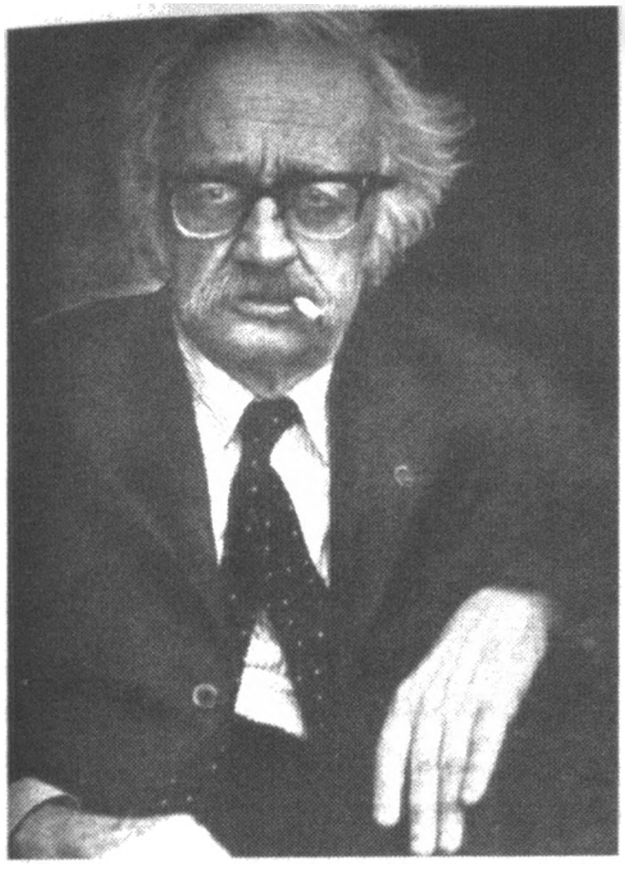

melancolia lui Koçu, ar fi ciudat să spui, în primă instanță, că s-a contaminat de acest simțământ din istorie, de la familia sa şi, desigur, mai cu seamă de la Istanbul. Pentru că, la fel ca toți eroii sentimentali răniți de oraş, Reşat Ekrem Koçu vedea în melancolie cel mult o trăsătură din naştere, determinată de obârşie, care îi structura personalitatea. Socotea că sentimentul acesta de retragere în sine, de acceptare, dintru bun început, a înfrângerii în fața vieții nu-i fusese transmis de Istanbul, că, dimpotrivă, Istanbulul reprezenta, în ceea ce-l privea, cel mult o consolare.

Trebuie să ştim că Reşat Ekrem Koçu s-a născut la Istanbul în familia unui funcționar-profesor (1905), că mama sa era fiică de paşă, că tatăl său a făcut multă vreme gazetărie şi că viitorul scritor a cunoscut împrejurări pe care le-au cunoscut şi ceilalți scriitori melancolici din Istanbul, care erau asemenea şi de-o vârstă cu el. Şi-a petrecut întreaga copilărie asistând la războaie, înfrângeri şi pribegii care urmau să pună capăt existenței statului otoman şi să condamne Istanbulul, pentru zeci de ani, la o sărăcie de care n-avea să se mai poată izbăvi niciodată. În anii următori, acestea urmau să fie frecvent abordate în cărțile şi articolele sale, alături de

alte subiecte precum ultimele mari incendii la care fusese martor în copilărie, breasla tulumbagiilor, scandalurile de stradă, viața de cartier, cârciumile. În unele dintre scrierile sale pomenește de faptul că și-a petrecut o parte din pruncie într-un conac de pe țărmul Bosforului, care mai apoi a ars. Pe vremea când avea douăzeci de ani, tatăl său a cumpărat un conac de lemn în cartierul Göztepe, iar tânărul Koçu și-a petrecut o mare parte din viață într-o zonă în care asista mereu la destrămarea tradiției conacelor de lemn și a familiilor mari, numeroase de pe vremuri. Așa cum se întâmpla în toate situațiile de felul acesta, când conacul de lemn a sfârșit prin a fi vândut, ca urmare a înrăutățirii stării materiale a familiei și a conflictelor care o măcinau, Koçu nu s-a rupt de mediul său, ci a continuat să locuiască în Göztepe, chiar dacă o făcea acum în apartamente de bloc. Cea mai importantă decizie din viața lui Koçu, care a constituit o expresie a spiritului său melancolic, orientat spre trecut, a fost decizia de a studia istoria la Istanbul, pe vremea când statul otoman se prăbușea și când ideologia fondatoare a Republicii Turcia reprima, împingea în subterane tot ceea ce avea legătură cu trecutul otoman, pe vremea când se împământenea deprinderea de a subestima și de a pune la îndoială acest trecut, pentru ca mai apoi, la absolvire, să fie angajat la universitate, ca asistent al istoricului Ahmet Refik, îndrăgitul său profesor.

Profesorul său, Ahmet Refik, care era cu douăzeci și cinci de ani mai în vârstă decât Koçu și care se născuse în 1880 la Istanbul, era primul istoric modern și popular al Istanbulului; scrisese o serie de cărți intitulate *Viața otomanilor în veacurile trecute* și devenise faimos publicându-le sub formă de fascicule, așa cum avea să procedeze și Koçu mai târziu cu enciclopedia sa. Pe de o parte preda cursuri la universitate, iar pe de altă parte căuta documente prin neorânduiala, printre tonele de praf din arhivele otomane, numite pe atunci *hazine-i evrak*, „tezaurul de documente", colinda din bibliotecă în bibliotecă, citea manuscrise interesante și stranii datorate cronicarilor otomani și, date fiind abilitățile sale literare - asemănătoare cu cele ale lui Koçu –, se folosea de acest

material, pe care-l trecea în revistă cu repeziciune, pentru a scrie cărți de popularizare sau articole, pe care le publica prin gazete (era, totodată, un poet şi un textier foarte îndrăgit). Excluderea din universitate, în timpul „reformei" din 1933, a lui Ahmet Refik, care îl înrâurise foarte mult pe Koçu prin multe dintre particularitățile sale, ca, de pildă, capacitatea de a îngemăna istoria cu literatura, abilitatea de a descoperi documente cu conținut bizar şi de a le publica prin jurnale, calitatea sa de iubitor înfocat al cărții, care colinda anticariatele rând pe rând, strădania de a face din istorie o lectură accesibilă, obiceiul de a sta seara îndelung la taifas, în fața unui pahar cu băutură, a reprezentat o grea lovitură pentru Koçu. Când profesorul său şi-a pierdut reputata poziție prin „reformă" (grație căreia a fost epurat de la Facultatea de Drept şi bunicul meu dinspre mamă), datorită faptului că era un apropiat al Partidului Libertății şi Concilierii, care i se opusese lui Atatürk, şi, mai ales, datorită ataşamentului său pătimaş față de istoria şi cultura otomană, Reşat Ekrem Koçu a rămas, la rândul lui, pe drumuri.

Koçu a fost şi mai nefericit să-şi vadă profesorul, care constituise pentru el un adevărat exemplu, murind în mizerie după ce, odată căzut în dizgrația statului şi a lui Atatürk, se confruntase, vreme de cinci ani, cu singurătatea şi dezinteresul celorlalți, după ce fusese nevoit să-şi vândă, una câte una, cărțile din bibliotecă pentru a-şi putea cumpăra medicamente. Aşa cum avea să se-ntâmple peste patruzeci de ani şi în cazul lui Koçu, multe dintre cele nouăzeci de cărți pe care le scrisese cândva Ahmet Refik nu se mai găseau pe piață la vremea când murea acesta.

Într-un articol nespus de trist referitor la moartea lui Ahmet Refik şi la uitarea de care avusese parte, ca scriitor, încă din timpul vieții, Reşat Ekrem Koçu revine cu sincer lirism, vorbind despre profesorul său, la copilărie, menționează faptul că începuse să-l citească pe Ahmet Refik încă de pe vremea când era un băiat fericit, de unsprezece ani, care trăia într-un conac de lemn de pe Bosfor, „în anii trândavei copilării din care am ieşit asemenea peştilor strălucind de solzi care țâşneau din ape când aruncai undița în mare, la debarcaderul

din fața vilei noastre de pe Bosfor" și arată cum se alimentaseră reciproc, pe de o parte, amintirile de pe vremea fericitei, etern pierdutei sale pruncii, care se petrecuse prin casele și vilele acelea de pe Bosfor pe care urma să le văd mai apoi arzând, rând pe rând, de-a lungul întregii mele copilării și tinereți, și, pe de altă parte, un sentiment de melancolie la fel de intens ca istoria otomană și ca Istanbulul însuși. Dar, dincolo de o țară care devenea din ce în ce mai săracă, de interesul scăzut al cititorilor și de Istanbul în sine, melancolia lui Reșat Ekrem Koçu mai avea și o altă motivație puternică: faptul că era homosexual, în prima jumătate a secolului XX, la Istanbul.

Dacă analizăm subiectele romanelor sale populare, dacă le respirăm atmosfera pitorească, încărcată de violență și sexualitate și, mai cu seamă, dacă răsfoim la întâmplare *Enciclopedia Istanbulului*, ne dăm seama că Reșat Ekrem Koçu vorbea, încă din anii 1950, despre dorințele, plăcerile și obsesiile sale sexuale neobișnuite și că se comporta cu mult mai multă îndrăzneală decât toți scriitorii istanbulezi cu care

era contemporan. *Enciclopedia Istanbulului* abundă, începând chiar de la primele sale fascicule, în cuvinte admirative la adresa frumuseții tinerilor și flăcăilor, exprimate cu nenumărate pretexte, a căror frecvență sporește apoi cu repeziciune. De pildă, Mirialem Ahmet Ağa, unul dintre „băieții de casă" ai lui Soliman Magnificul, este un „balaur uman" și un flăcău fraged, cu brațe ca niște ramuri de chiparos... Sau bărbierul Cafer este un „flăcău legendar prin frumusețea lui", pentru că Ulvi Çelebi vorbește despre el în *Şehrengiz*[1],

1. Cuvântul *şehrengiz*, care s-ar putea traduce prin „tulburătorul orașului", desemna o specie poetică de influență persană, care a început să se dezvolte la începutul secolului al XVI-lea și care a fost intens cultivată până către sfârșitul secolului al XVIII-lea. Manuscrisele de acest tip (se cunosc, în prezent, patruzeci și șase de astfel de scrieri) se prezentau, de fapt, adeseori ca niște „catastife poetice" în care erau trecuți în revistă cei mai frumoși și, eventual, mai „disponibili" tineri din așezarea respectivă, care era, la rândul ei, prezentată pe larg, mai ales sub aspectul vieții sociale.

în care îi ridică în slăvi pe cei mai fermecători meşteşugari ai Istanbulului. „Ahmed Orfanul, frumosul vânzător de haine vechi", potrivit titlului unui alt articol din enciclopedie, un „gingaş flăcău de cincisprezece-şaisprezece ani", este protagonistul unei poveşti istanbuleze cu acelaşi titlu. Autorul spune că era „un băietan desculţ, cu şalvarii peticiţi şi răspeticiţi, căruia i se zărea pielea prin sfâşieturile cămăşii, dar altfel era de un farmec răpitor; sprâncenele i se arcuiau pe frunte aidoma unor peceţi aşezate pe beratul frumuseţii, părul te ducea cu gândul la un cocor fercheş, pielea smeadă bătea în auriu, avea priviri năzuroase, vorba plină de cochetărie, iar trupul, vioi şi vârtos ca o sabie". Koçu, care-i punea pe desenatorii fideli enciclopediei sale să-i închipuie rând pe rând pe aceşti eroi desculţi, caută refugiu, în articolele apărute în primele volume ale lucrării, în caracterul licit al deprinderilor şi jocurilor literare, asemenea poeţilor *divani* care elogiau, temerari, farmecul efebilor. În articolul *Civelek*, „Junii", descrie în amănunt relaţiile dintre tinerii imberbi care intrau în rândurile ienicerilor şi „vajnicii derbedei" care-i luau sub aripa lor ocrotitoare. După ce consemnează, în articolul *Civan*, „Băieţandrul", că „frumuseţea ce constituie laitmotivul literaturii *divani* este frumuseţea băieţandrilor", oferă cu mare plăcere detalii referitoare la istoria acestui cuvânt, despre care precizează că înseamnă „fecior proaspăt, de-a pururi tânăr". Această exprimare prudentă, strecurată, în primele volume, printre informaţii de natură istorică, literară, culturală lasă loc, în volumele ulterioare, libertăţii de a vorbi, cu orice prilej, despre flăcăii frumoşi şi despre coapsele lor. În articolul care poartă numele marinarului Dobrilovitch citim că acest „foarte chipeş" tânăr de origine croată făcea parte din echipajul unui vapor al companiei Şirket-i Hayriye, că în ziua de 18 decembrie 1864, în timp ce vaporul pe care lucra acosta la debarcaderul din Kabataş, acesta îşi prinsese piciorul între vapor şi chei (una dintre cele mai profunde spaime împărtăşite de toţi istanbulezii), că piciorul i se desprinsese de trup odată cu cizma, căzând în mare, şi că tânărul croat spusese în acel moment „mi-a picat cizma" – atât şi nimic mai mult! Pentru a putea vorbi, în primele volume,

despre flăcăi frumoşi, despre efebi, despre băieţandri cu picioare dezgolite, se impunea ca Reşat Ekrem Koçu să parcurgă istorii, scrieri de tip *şehrengiz*, epopei populare, manuscrise uitate, aflate în biblioteci pe la care nu se abătea nimeni, antologii de poezie din perioada otomană, cărţi bizare privitoare la cultura otomană şi la cea istanbuleză, cărţi de ghicit, cărţi de sărbătoare, precum şi gazete din secolul al XIX-lea (în care a nimerit peste chipeşul marinar croat), pentru care manifesta un interes deosebit.

În ultimii ani de viaţă, când îmbătrânea, Koçu şi-a dat seama, întristat şi mânios, că enciclopedia sa n-avea să se poată limita la cincisprezece volume şi că n-avea s-o isprăvească niciodată, aşa încât a început să nu mai simtă nevoia surselor scrise pentru a rămâne fidel fixaţiilor sale. A început să le consacre articole de enciclopedie feluriţilor tineri, feluriţilor băieţi cu care făcuse cunoştinţă, sub diverse pretexte, pe străzile, prin cârciumile, cafenelele şi cazinourile Istanbulului ori pe podurile oraşului, copilandrilor care vindeau ziare şi care-i trezeau, fiecare, un interes aparte, celor mai frumoşi şi mai puri dintre elevii care vindeau, de sărbători, rozete cu emblema Asociaţiei Aeronautice din Turcia. De pildă, în cel de-al zecelea an de lucru, la pagina 4767 a celui de-al nouălea volum al enciclopediei, care a început să apară când Koçu avea şaizeci şi trei de ani, i-a consacrat un articol „înzestratului acrobat de 14-15 ani" pe care-l cunoscuse în perioada 1955-1956. Koçu povesteşte că îl văzuse într-o seară pe scena unui cinematograf de vară din cartierul Göztepe, unde-şi petrecuse cea mai mare parte a vieţii: „Cu pantofii, cu pantalonii şi cu tricoul lui alb, care avea imprimate pe piept steaua şi semiluna turcească, cu şortul alb, foarte decoltat, pe care-l purta când îşi făcea apariţia, despuiat, în arenă, cu chipul lui inocent şi plăcut, cu manierele, ţinuta, purtările lui de domn, demonstra pe dată că se afla la nivelul omologilor săi din ţările occidentale". Din continuarea articolului aflăm că autorul enciclopediei fusese întristat să constate că, la încheierea programului său, băiatul se apucase să umble cu o tavă în mână, făcând chetă, fără a se necăji însă pentru că nu izbutea să strângă bani, în ciuda aplauzelor

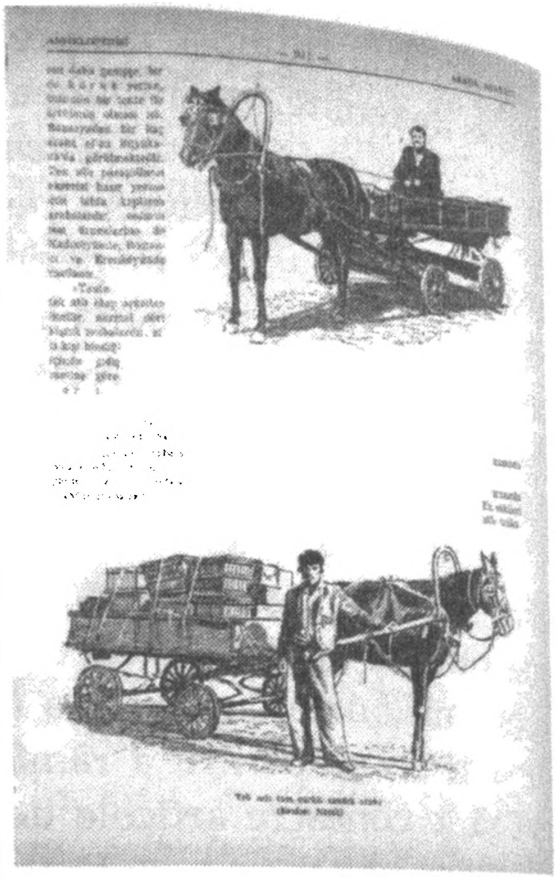

cu care se alesese, şi că scriitorul se bucurase să vadă că băiatul nu era excesiv de stăruitor şi de servil. Koçu relatează abătut că băiatul acrobat în vârstă de paisprezece ani, care le dădea unora dintre spectatori cartea sa de vizită, făcuse cunoştinţă şi cu scriitorul în vârstă de cincizeci şi unu de ani, că în cei doisprezece ani care se scurseseră între acea primă întrevedere de la cinematograf şi redactarea articolului de enciclopedie autorul pierduse urma tânărului, deşi le trimisese scrisori atât băiatului, cât şi familiei sale, că, din păcate, misivele sale rămăseseră fără răspuns şi că, din acest motiv, n-avea să poată consemna în enciclopedie ce mai făcuse personajul său în ultimii ani.

Cititorul curios şi răbdător al anilor 1960, care continua să cumpere, fasciculă de fasciculă, opera lui Koçu parcurgea *Enciclopedia Istanbulului* mai degrabă ca pe o revistă care relata poveşti interesante, amuzante, ciudate, exotice referitoare la oraş, precum şi o seamă de evenimente din viaţa de zi cu zi decât ca pe o sursă cuprinzătoare, care ordona toate informaţiile privitoare la Istanbul. Îmi aduc aminte că în anii aceia vedeam, în unele case, fascicule din enciclopedie prin colţurile în care erau păstrate revistele săptămânale. Cât despre Koçu, acesta era cu mult mai puţin celebru decât opera sa, care

era comercializată, la fel ca revistele, de către vânzătorii de ziare. Era cu neputință ca enciclopedia sa să se bucure de acceptare în Istanbulul anilor 1960, câtă vreme cuprindea însemnări care dădeau glas obsesiilor, pasiunilor, tristeților și dorințelor acestui exponent solitar al orașului modern, devotat Istanbulului și tuturor informațiilor privitoare la el. Ori de câte ori răsfoiesc ultimele volume ale *Enciclopediei Istanbulului* care, la prima sa ediție și la primele volume ale celei de-a doua ediții, constituia o sursă de informare „științifică" sau „serioasă", ca urmare a sprijinului de care se bucura din partea foarte multor scriitori și profesori care împărtășeau aceeași dragoste pentru Istanbul, al unei generații de literați care simțea nevoia să protesteze împotriva occidentalizării și-a distrugerii orașului prin incendii și demolări, încerc toate deliciile de care ar putea avea parte un călător imaginar, rătăcitor la întâmplare prin trecutul și prezentul orașului, căci la aceste ultime tomuri echipa de redactare sfârșise prin a se restrânge progresiv, iar Koçu rezerva mai mult spațiu fixațiilor și curiozităților sale personale.

Și eu percep uneori dragostea de trecut și melancolia aflate în spatele acestui efort apreciabil, care l-a costat pe Koçu o viață întreagă, punându-mi întrebări legate nu atât de motivația lor istorică, cum ar fi prăbușirea otomanilor ori căderea Istanbulului în dizgrație, cât de sursele lor obscure, de ordin personal, aflate în copilăria scriitorului, desfășurată prin vile și case de lemn de pe Bosfor. Este posibil să-l asemănăm pe „enciclopedistul" nostru cu adevărații colecționari învăluiți în melancolie care, după o deziluzie personală, încep să strângă și să acumuleze instinctiv ba una, ba alta, renunțând la dragoste și la oameni, și care-și consacră întreaga viață acestei îndeletniciri. Koçu nu aduna însă lucruri, așa cum procedează colecționarii clasici, atașați de obiecte, ci tot soiul de informații bizare privitoare la Istanbul. Asemenea colecționarilor din Occident, care acționează mânați de un impuls profund, sincer, și care nu se gândesc niciodată de la bun început că lucrurile din colecția lor ar urma să ajungă într-un muzeu, Koçu aduna tot soiul de materiale, de detalii ciudate, de amintiri personale legate de oraș, și

asta pentru simplul fapt că aşa-i venea, nu pentru că s-ar fi gândit la vreo enciclopedie oarecare pe care ar fi urmat s-o publice ulterior.

Este posibil ca nespus de ingenioasa idee de a realiza o enciclopedie a Istanbulului, menită să încorporeze toate acele materiale stranii, să-i fi trecut prin minte, aidoma unui colecţionar care visează să întemeieze un muzeu, după ce a intuit probabilitatea ca inedita colecţie să se extindă la nesfârşit, iar din clipa aceea să fi perceput aspectul material al colecţiei sale de informaţii. În articolele consacrate lui Koçu după moartea acestuia, profesorul Semavi Eyice, istoric al artei bizantine şi otomane, care îl cunoştea pe istoric încă din anul 1944 şi care scrisese foarte multe articole din cuprinsul enciclopediei încă de la prima ediţie a acesteia, vorbea despre marea bibliotecă a lui Koçu, despre „articolele" pe care le purtase acesta cu sine ani de zile, ordonate în plicuri, despre colecţia sa de tăieturi din ziare, de fotografii şi desene, despre caietele, despre dosarele (astăzi pierdute) ticsite de notiţele pe care şi le făcuse citind ani de zile, cu răbdare, gazetele care apăreau la Istanbul în secolul al XIX-lea. În cursul unei întrevederi cu mine, acelaşi Semavi Eyice mi-a spus că răposatul Koçu mai avea şi o colecţie impresionantă de informaţii privitoare la crimele de proporţii, ciudate şi misterioase săvârşite în trecut la Istanbul.

Către sfârşitul vieţii, pe vremea când îşi dădea seama întristat că enciclopedia sa avea să rămână neisprăvită, Koçu îi spusese prietenului său Semavi Eyice, într-un moment de supărare şi proastă dispoziţie, că intenţiona să ardă în grădină toată acea acumulare de informaţii, toate acele materiale legate de Istanbul, toată acea colecţie căreia-i consacrase o viaţă întreagă. *Enciclopedia Istanbulului* şi-a încetat apariţia în fascicule, care, de fapt, îşi răriseră simţitor apariţia, în anul 1973, fără a mai fi nevoie ca Reşat Ekrem Koçu să fie copleşit de acea mânie de adevărat colecţionar care te duce la gândul la Utz, eroul colecţionar de porţelanuri al romancierului Bruce Chatwin (cândva angajat la Sotheby's), care-şi face într-o bună zi colecţia ţăndări, într-un acces de furie. Cu doi ani înainte, Koçu se certase, într-o clipă de arţag, cu

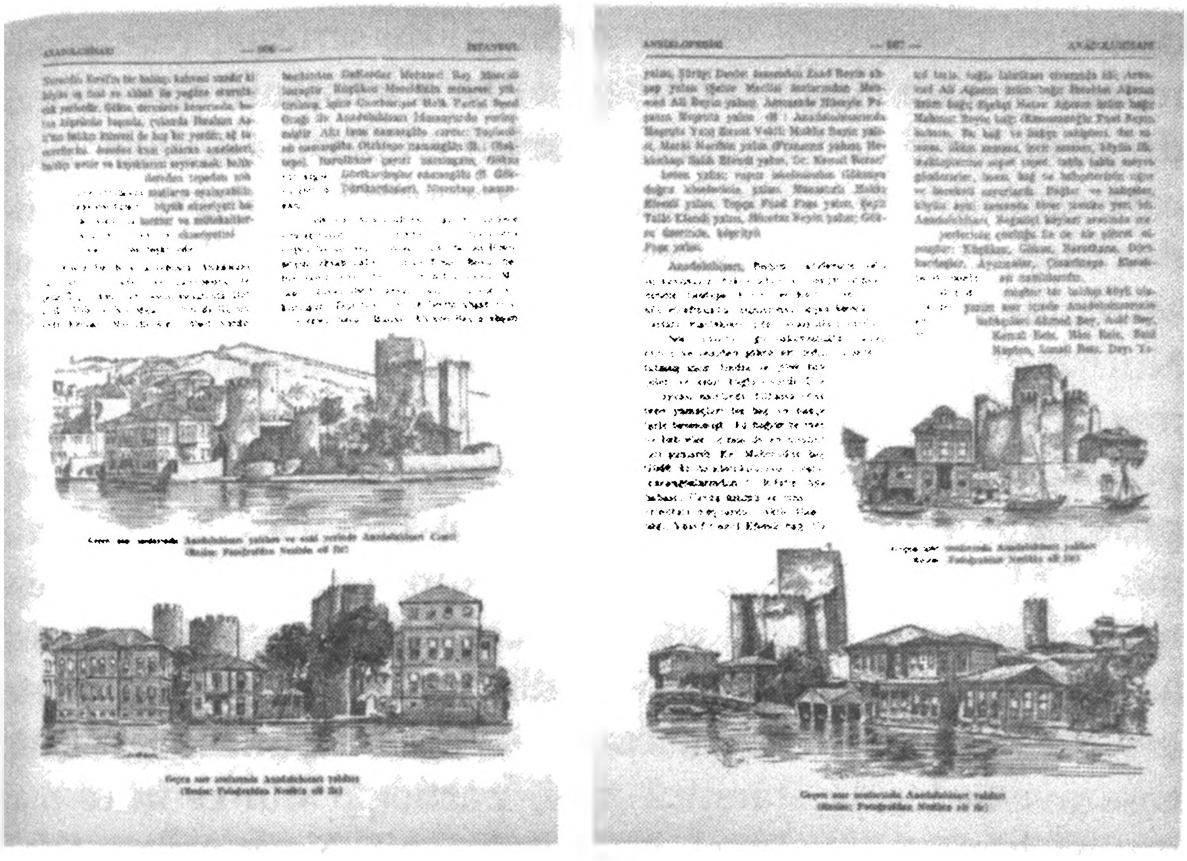

instăritul său asociat, care-l criticase pentru că, mânat de maniile sale, copleşise enciclopedia cu articole lungi şi inutile, aşa încât, la închiderea biroului de la Babıali, îşi mutase întreaga colecţie – ciornele, tăieturile din ziare şi fotografiile – în apartamentul său din Göztepe. Koçu şi-a trăit şi el ultimii ani ai vieţii izolat într-un apartament de bloc burduşit cu propria-i colecţie (adică cu mormane de hârtii şi fotografii), la fel ca toţi colecţionarii obsedaţi ai Istanbulului al căror trecut ascunde o poveste tristă şi care nu izbutesc niciodată să aşeze lucrurile pe care le-au strâns într-un muzeu. Casa de lemn construită de tatăl său fusese vândută după moartea surorii sale, dar Koçu nu se putea rupe de propriul cartier. Nu mai avea decât o singură persoană apropiată – pe Mehmet, un orfan pe care-l cunoscuse din întâmplare, la fel ca şi pe ceilalţi băieţi de pe străzile Istanbulului care deveniseră articole de enciclopedie, pe care-l luase la el, îl adoptase şi-l numise în fruntea editurii pe care o întemeiase.

Desigur că mai avea şi vreo patruzeci de „prieteni" – istorici, scriitori, literaţi – care scriseseră (cei mai mulţi dintre ei, precum Semavi Eyice), vreme de treizeci de ani, articole pentru *Enciclopedia Istanbulului*, fără a pretinde vreodată drepturi

de autor. Exponenții vechii generații de scriitori, care se numărau printre aceşti condeieri a căror trăsătură comună era dragostea față de Istanbul, de genul lui Sermet Muhtar Alus, care semnase memorii şi romane umoristice în care surprindea cartierele, tipurile umane, conacele şi paşalele din Istanbulul secolului al XIX-lea, în permanentă goană după femei, Osman Nuri Ergin, care publicase o istorie foarte amănunțită a primăriei şi un celebru ghid al oraşului, apărut în 1934, şi care pusese bazele Bibliotecii Municipale din Istanbul, donându-şi propria bibliotecă, muriseră în perioada în care apăreau primele volume. Cât despre scriitorii din noua generație, aceştia se îndepărtau de Koçu „din capriciu", potrivit expresiei lui Eyice, aşa încât la conversațiile care constituiau o parte inseparabilă a editării enciclopediei ori la ieşirile la cârciumă, care aveau loc la sfârşitul zilei, participa din ce în ce mai puțină lume, pe măsură ce treceau anii. Koçu avea o țâfnă de colecționar solitar pe care ar fi putut-o elucida un psiholog precum Melanie Klein – cea care a descifrat foarte bine copilăria unor persoane ataşate obsesiv atât de oameni, cât şi de obiecte.

De cele mai multe ori (în perioada 1950-1970), colaboratorii se întâlneau seara la redacția enciclopediei, iar după ce stăteau de vorbă îndelung, se duceau cu toții la câte o cârciumă din zona Sirkeci. Aceşti renumiți scriitori ai vremii, care nu acceptau printre ei nici o femeie şi care, la fel ca poeții *divani* din Istanbulul de altădată, trăiau într-o lume centrată exclusiv pe bărbați, erau ultimii reprezentanți ai literaturii *divani*, ai tradiției taifasului şi ai culturii masculine otomane private. Această cultură masculină tradițională, ai cărei exponenți vorbeau despre femeie într-un limbaj fantezist, stereotip, de parcă ar fi fost vorba de o creatură ireală, care erau interesați de dragoste ca de un subiect pur literar şi care asociau sexualitatea cu simțăminte de stranietate, păcate, maculare, amăgire, trădare, înjosire, slăbiciune, ruşine, vinovăție, dar şi cu teama, este perceptibilă în fiecare pagină a enciclopediei. De-a lungul celor treizeci de ani, n-au existat decât două-trei femei care-au scris în *Enciclopedia Istanbulului*, ele reprezentând nişte excepții. Aceasta se datora şi faptului

că temele şi autorii noilor articole erau decişi de către Koçu şi de către ceilalţi membri ai grupului cu ocazia reuniunilor organizate la librari, la redacţie sau prin cârciumi, unde se duceau cu toţii după lucru, ca între bărbaţi. Taifasurile acestea din cârciumi, care urmau să aibă loc mai apoi seară de seară, au devenit atât de inseparabile de enciclopedie, de la conceperea articolelor până la publicarea lor, încât Koçu i-a evocat, în articolul său intitulat „Noctambulism", cu acea emoţie încercată de literaţi când vorbesc despre scriitorii care i-au înrâurit cândva, pe poeţii otomani care, la fel ca el, nu se puteau abţine să nu se ducă seară de seară la cârciumă. După ce aminteşte în fugă, cu plăcere, de veşmintele, farmecul, politeţea şi graţia băieţilor care le turnau vin în cupe muşteriilor de prin crâşme – care erau, aşadar, „paharnici" –, aşa cum nu se putea abţine să n-o facă în foarte multe dintre articolele sale când aducea vorba, cu un pretext oarecare, despre efebi, Koçu arată că adevăratul scriitor „noctambul", era Ahmet Rasim, pe care-l menţionează cu cea mai deplină veneraţie şi despre care am vorbit când i-am pomenit pe foiletonişti oraşului.

Dragostea lui Ahmet Rasim pentru adevăratul Istanbul, situată departe de orice elocinţă şi exagerare, iscusinţa sa de a schiţa tablouri, privelişti, scurte povestiri pline de vioiciune pe baza a ceea ce vedea şi auzea în intervale limitate de timp, când se plimba pe străzile oraşului, capacitatea de a-şi scrie amintirile nu ca pe nişte istorii ale propriei intimităţi, ci ca pe o bizarerie a oraşului în care trăia, bizarerie care se confunda cu trecutul, ca şi deprinderea de a evoca şi categorisi obiceiurile, convenţiile, tradiţiile, moda şi emoţiile repede schimbătoare ale urbei l-au înrâurit pe Reşat Ekrem Koçu la fel de mult ca pe profesorul său, Ahmet Refik, pe urmele căruia a păşit întreaga viaţă.

Felul lui Ahmet Rasim de a relata poveşti de dragoste, crailâc şi desfrâu plasate în vechiul Istanbul, conferindu-le atât o notă de intrigă şi depravare, cât şi o atmosferă de exotism şi romantism l-a influenţat pe Koçu nu doar într-un mare număr de articole din enciclopedie, ci şi în foarte multe dintre relatările „bazate pe documente" pe care le-a conceput,

întocmai ca maestrul său, spre a fi publicate în foileton prin gazete. (Cele mai explicite dintre acestea sunt *Pățanii la Istanbul în numele dragostei, Cârciumi și feciori de cârciumă din Istanbulul de altădată* și *Fătălăii*.) Koçu nu se simțea deloc jenat când își publica enciclopedia, când îl cita din abundență, cu orice prilej, pe profesorul său, profitând și de relaxarea care exista în Turcia anilor 1960 în materie de drepturi de autor, pentru că și el credea poate, după ani de zile – cu acea iluzie de colecționar care nu trebuie blamată –, în adevărul fiecăruia dintre fragmentele pe care le decupase ori le copiase de prin gazete, pentru a le pune mai apoi la păstrare în servietă, prin dosare ori plicuri.

Principalul factor care-i diferenția pe Ahmet Rasim și pe Reșat Ekrem Koçu, cei mai mari și mai bizari scriitori ai Istanbulului care, în cei patruzeci de ani care separau datele lor de naștere (1865 și 1905), înregistrase apariția primelor gazete, epoca sultanului Abdülhamit – caracterizată printr-un intens efort de modernizare și prin felurite constrângeri politice –, inaugurarea universităților, opoziția și publicațiile Junilor Turci, admirația față de Occident și apariția primelor romane turcești, în literatură, precum și mari deplasări de populații și incendii, era reacția față de filozofia scrisului, deprinsă din Occident. Confruntându-se devreme cu eșecul, Ahmet Rasim, care scrisese în tinerețe romane și poezii de inspirație occidentală, a început să privească excesul de influență europeană ca pe un soi de „imitație", de snobism, de încercare de „a-i vinde castraveți grădinarului". Mai mult, găsea că idei precum originalitatea, nemurirea, idolatrizarea artistului erau mult prea occidentale și prea „străine" spiritului autohton, adoptând o filozofie a scrisului mai nonșalantă, mai umilă, mai tolerantă: își scria articolele destinate gazetelor pentru a-și câștiga pâinea de zi cu zi și așa cum îi venea lui la socoteală, împrumutându-și forța expresivă din inepuizabila vitalitate a Istanbulului, fără a face prea mari eforturi și fără a se lăsa tracasat de problema vreunei supraviețuiri oarecare ori a „artei", fără a se opinti în vreun fel. Cât despre Koçu, acesta nu reușea deloc să se desprindă de formele literare, de metodele de clasificare, de ideea „măreției"

în știință și literatură, care erau de factură occidentală. Făcea eforturi pentru a concilia atașamentul față de subiectele pe care le îndrăgea, față de ciudățenii, de idei fixe, de bizarerii uitate cu ideea de Occident și de discurs „occidental", așa cum le concepea el. Un rol, în această privință, îl avea și faptul că, trăind la Istanbul, nu cunoștea îndeajuns de bine operele romantice, uitate, deviante produse de literatura occidentală. Dar, chiar dacă le-ar fi cunoscut, ceea ce aștepta cultura în care trăia și care purta încă amprenta otomană de la un scriitor, de la un profesor, de la un editor de carte era să se angajeze într-un dialog instructiv cu centrul societății, cu focarele sale de putere și cultură, să se adreseze acestora, nicidecum să caute să-și plaseze textele într-un spațiu nefiresc, marginal, subteran. Koçu însuși voise inițial să fie profesor la universitate pentru ca mai apoi, când fusese eliminat din rândurile ei, să dorească să publice o mare enciclopedie. Intuia că asemenea instituții, care dominau cunoașterea, care-o ordonau și-o foloseau, în calitate de centru de putere, i-ar fi putut fi utile și în alt mod: conferind legitimitate și protejând, printr-o aureolă de autoritate și „știință", „ciudățeniile" pe care le scotea la iveală fără voia lui.

Însă scriitorii otomani care percepeau aceleași ciudățenii, aceeași dragoste față de oraș și de efebi n-aveau deloc nevoie de o asemenea protecție. În lucrările de tip *șehrengiz*, un gen literar foarte răspândit în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, scriitorii otomani enumerau, pe de o parte, așa cum face și Reșat Ekrem Koçu, aspectele definitorii ale unui oraș anume, elogiindu-i frumusețile și, pe de altă parte, rezervau un anumit număr de pagini celor mai celebri efebi (*mahbup*) ai respectivei așezări. Mai mult, în manuscrisele din specia *șehrengiz* stihurile dedicate efebilor nu erau tăinuite, timid, printre versurile care exaltau monumentele și particularitățile orașului cu pricina. Dimpotrivă, lucrările de acest gen, din care Koçu citează abundent în enciclopedia sa, au fost, de fapt, cultivate tocmai pentru a-i elogia, într-un limbaj pe jumătate hazliu, pe jumătate serios, pe cei mai de seamă efebi ai unui oraș sau altul, datorându-li-se, potrivit

expresiei lui Koçu, „poeților cu duh Kalenderi[1]". Dacă răsfoim la întâmplare *Cartea de călătorie* a lui Evliya Çelebi, fără a stărui asupra „prescurtărilor" şi cenzurii tacite la care a fost supusă aceasta de către statul turc modern, vom vedea că până şi acest scriitor otoman, care trece drept cel mai „clasic" dintre toți, aduce vorba, când descrie vreun oraş oarecare şi când se referă la casele, moscheile, clima, apa şi poveştile lui ciudate, despre efebii – *mahbup* – aşezării. Reşat Ekrem Koçu a inițiat publicarea unei enciclopedii a Istanbulului şi pentru că şi-a dat seama de faptul că eforturile de centralizare, de uniformizare, de disciplinare şi de control ce decurgeau din strădania de modernizare şi occidentalizare blocaseră modalitățile la care apelau scriitorii istanbulezi pentru a da expresie ciudățeniilor, obsesiilor, „fixațiilor sexuale pe care morala de familie a claselor de mijloc nu le-ar fi putut accepta".

În spatele acestui curaj, care-mi trezeşte un sincer respect, se găsea, desigur, o concepție foarte naivă şi foarte copilărească cu privire la enciclopedie, văzută ca produs al unei culturi şi al unei civilizații specifice. Undeva în cartea *De la Osman Gazi la Atatürk*, pe care a publicat-o după ce prima *Enciclopedie a Istanbulului* a fost abandonată, Koçu scrie că *Făpturi ciudate*, cartea lui Zekeriya din Kazvin, tradusă în secolul al XV-lea din limba arabă în limba turcă, este „un gen de enciclopedie". Afirmația aceasta demonstrează atât efortul lui Koçu de a demonstra, din elan patriotic, că otomanii descoperiseră şi practicaseră pe vremuri, înainte de a intra sub influența Occidentului, genuri asemănătoare cu enciclopedia, cât şi faptul că scriitorul vedea în enciclopedie un soi de culegere

---

1. Membri ai unui ordin mistic musulman, care se caracteriza prin practici rituale extravagante, violent contestate de teologii sunniți, prin aspectul şi vestimentația stranie, prin morala foarte laxă. Deşi aveau lăcaşuri răspândite în întreaga lume islamică, duceau o viață preponderent itinerantă şi practicau, cel puțin în perioada clasică, cerşitul ritual, care le asigura subzistența. Au început să dispară treptat de la sfârşitul secolului al XVI-lea, fiind absorbiți de alte confrerii mistice, cu doctrine asemănătoare, dar oarecum „agreate" şi controlate de statul otoman.

(antologie) ordonată alfabetic. Lui Koçu nici măcar nu-i trecea prin minte că informațiile sau „poveştile" trebuiau să fie sistematizate, că între ele se cuvenea să existe o relație bazată pe relevanță, o ierarhie logică, menită să indice esența civilizației respective sau modul ei de funcționare, că, tocmai de aceea, unele dintre articolele enciclopediilor sunt mai scurte, altele mai lungi, iar altele – pornind tot de la aceeaşi logică – n-ar trebui să existe deloc şi că, de fapt, din acest motiv, nu el trebuia să slujească istoria, ci istoria trebuia să-l slujească pe el. Din acest punct de vedere, Koçu poate fi asemuit cu „neputinciosul" istoric la care se referă Nietzsche în *Despre foloasele şi prejudiciile pe care istoria le aduce vieții* şi care, împotmolindu-se în detaliile trecutului, transformă istoria oraşului în care trăieşte în istoria propriei personalități.

Unul dintre motivele acestei neputințe deriva din faptul că Reşat Ekrem Koçu se ataşa sentimental – la fel ca adevărații colecționari, care prețuiesc lucrurile pe care le-au acumulat nu după valoarea lor de piață, ci după cea sentimentală - de poveştile pe care le descoperea, poveşti pe care le extrăsese ani de-a rândul din viață, din gazete, din biblioteci şi din documentele otomane. Dar fie că porneşte la drum dintr-un motiv foarte personal, fie că acționează potrivit unui plan rațional, un colecționar fericit (acesta este, de cele mai multe ori, bărbat şi „occidental") izbuteşte să-şi expună, în cele din urmă, colecția, căreia i-a consacrat întreaga viață, urmând o concepție care clasează totul, realizează legătura dintre obiecte şi le conferă acestora noimă în acord cu o anumită logică şi un anumit sistem, asemenea unei enciclopedii. Instituțiile în care se petrece acest lucru se numesc muzee, iar la Istanbul, pe vremea lui Koçu, nu exista nici un muzeu întemeiat pe o colecție personală (chiar şi acum, numărul lor este neglijabil). Dacă privim marile muzee, care au în spate sute de ani, şi enciclopediile, care presupun acumulări asemănătoare, ca pe nişte entități care conferă sens şi care ordonează informațiile şi obiectele prin însăşi logica reunirii, clasificării şi expunerii lor, ar fi mai adecvat să asemănăm *Enciclopedia Istanbulului* a lui Koçu cu „dulapurile de bizarerii" aflate la temelia primelor muzee, nu cu un muzeu

în sine. Experiența frunzăririi *Enciclopediei Istanbulului* seamănă cu experiența pe care ai încerca-o contemplând prin ochii prezentului, cu uimire, dar şi cu o umbră de zâmbet, scoicile, oasele unor animale stranii, mostrele de rocă din dulapurile cu bizarerii care deveniseră o adevărată modă pentru prinții şi artiştii europeni, mai cu seamă între secolele al XVI-lea şi al XVIII-lea.

Enciclopedia Istanbulului a fost îndrăgită şi a fost întâmpinată mai întâi cu un asemenea zâmbet de către iubitorii de carte din generația mea. Zâmbetul acesta era, desigur, reacția unei generații care se lăuda că era mai „occidentală" şi mai „modernă", dar şi cu o jumătate de veac mai tânără decât Koçu şi care strâmba din buze la auzul termenului de „enciclopedie", folosit de istoric pentru a-şi desemna lucrarea. Mai exista şi un sentiment de duioşie şi înțelegere față de naivitatea, de buna-credință pe care le trăda dorința lui de a-şi însuşi dintr-odată, oarecum la întâmplare, o noțiune pe care civilizația occidentală o cizelase vreme de sute de ani. Dar, şi mai în străfunduri, exista satisfacția de a dispune de o carte care concorda cu ciudățenia, dezordinea, anarhia şi stranietatea, cu neputință de clasat, de disciplinat, a Istanbulului,

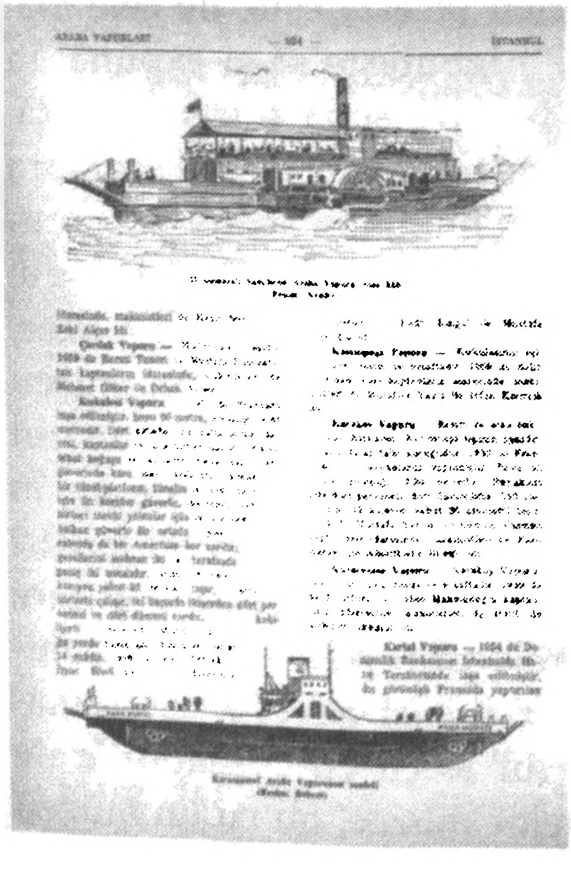

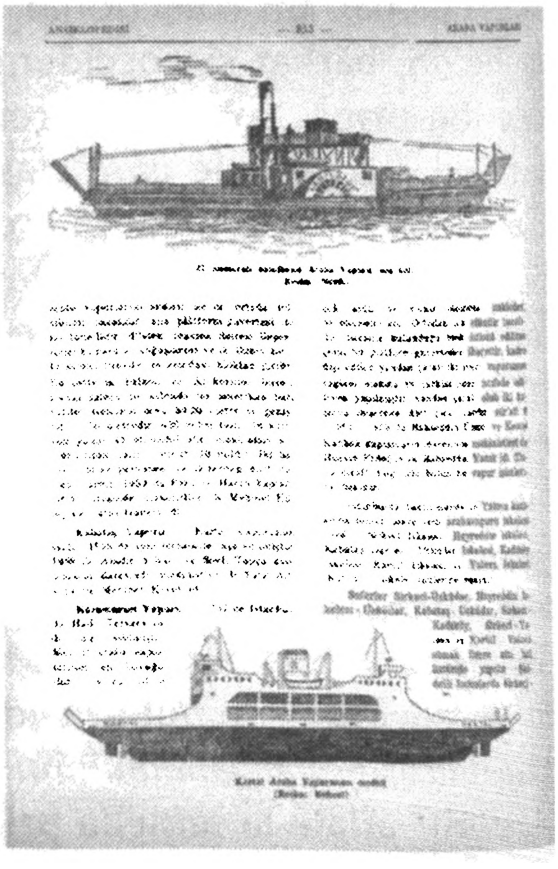

divizat între modernitate şi civilizaţia otomană. Ba chiar mai mult de o carte – de unsprezece volume uriaşe, care nu se mai găseau pe piaţă!

Mi se întâmplă uneori să dau de câte cineva care este nevoit să citească toate cele unsprezece volume: un prieten, istoric de artă, care face o cercetare despre lăcaşurile de dervişi în ruină ale Istanbulului, sau un altul, care face o cercetare despre hamamurile neştiute ale oraşului... Simţim atunci nevoia instinctivă de a discuta puţin despre *Enciclopedia Istanbulului*, fără a ne pierde zâmbetul melancolic. Oare prietenul meu, cercetătorul, o fi citit că uşa aripii destinate bărbaţilor din vechile hamamuri istanbuleze era străjuită de un negustor de vechituri care repara încălţările şi veşmintele rupte ale celor care veneau să se scalde? Prietenul meu mă întreabă, referindu-se la articolul „Prunele de la mausoleul lui Eyyüp Sultan" din acelaşi volum, de ce se numeşte o varietate de prună specifică Istanbulului „prună de mausoleu". Îi adresez, la rândul meu, o nouă întrebare, răsfoind volumul de pe masă: cine este Matrozul Ferhad? (Răspuns: este curajosul matelot care, într-o zi din vara anului 1958, a plonjat în mare spre a-l salva de la înec pe un tânăr de şaptesprezece ani care căzuse de pe vaporul ce se îndrepta spre Insule.) Ne amintim o vreme, zâmbind, de o expresie devenită stereotipă mai cu seamă în ultimele pagini: „N-am avut cum să ne ducem, în timp ce scriam acest articol, să vedem cum mai arată strada acum". Discutăm despre Cafer Albanezul, unul dintre gangsterii din Beyoğlu, care l-a ucis în 1961 pe *bodyguard*-ul necruţătorului său adversar (articolul „Crima din Dolapdere") sau despre (articolul) „Cafeneaua jucătorilor de domino", în care se reuneau cândva pasionaţii de domino – joc îndrăgit mai cu seamă de minorităţile greacă, evreiască şi armeană din Istanbul. Odată ajunşi în acest punct, discuţia poate dobândi consistenţa amintirilor şi a nostalgiei după trecut când spun, de pildă, că şi la noi în bloc se juca domino pe vremea copilăriei mele, că în prăvăliile cu jucării, în tutungerii şi în papetării se vindeau, pe vremuri, jocuri de acest fel. Sau vorbim despre articolul consacrat lui „Don Adam", cel circumcis estetic, „care umbla din ţinut în

ținut însoțit de cele cinci tinere al căror codoş era şi care, la fel ca şi fetele sale, le era bine cunoscut negustorilor care veneau din Anatolia", sau despre Hotelul Imperial din Beyoğlu, care era preferatul turiştilor occidentali pe la mijlocul secolului al XIX-lea, sau despre felul şi raţiunea după care fuseseră schimbate numele unor magazine din Istanbul, care sunt evocate pe larg în articolul „Magazin".

La un moment dat, în timpul acestei flecăreli, se poate deduce, după zâmbetul pe care-l afişăm, că deşi subiectul discuţiei este *Enciclopedia Istanbulului*, emoţia şi dragostea noastră se îndreaptă, de fapt, spre Reşat Ekrem Koçu. După un timp, melancolia, care devinde treptat tot mai intensă, ne face să simţim însă că nici el nu constituie adevăratul subiect al sporovăielii noastre. Adevăratul subiect al acesteia este constatarea că efortul de a desluşi complexitatea Istanbulului cu ajutorul metodelor de clasificare şi elucidare ştiinţifică proprii Occidentului n-are sorţi de izbândă. Unul dintre motivele acestei stări de fapt este disimilitudinea Istanbulului în raport cu oraşele occidentale, complexitatea, anarhia, excesul de ciudăţenie, neorânduiala sa, care se împotriveşte ierarhizărilor obişnuite. Dar, de la un anumit moment, felul în care ne plângem de „ciudăţenia", de unicitatea şi de alteritatea lui ne face să intuim că nu este vorba atât de tânguire, cât de elogiu şi, în cele din urmă, de un gen de „naţionalism istanbulez", de genul celui pe care-l agreează iubitorii enciclopediei lui Koçu.

Iar când ne gândim, spre a nu cădea în bizareria de a ne lăuda cu bizareria Istanbulului, că enciclopedia lui Koçu n-a fost dusă până la capăt şi, pe de altă parte, că a fost un „eşec", pentru că melancolicul nostru scriitor nu stăpânea îndeajuns de bine metodele de cunoaştere şi de clasificare occidentale, pentru că nu era suficient de occidental, ne aducem aminte că, la drept vorbind, îl iubim tocmai din aceste motive, tocmai datorită „eşecului" său. *Enciclopedia Istanbulului* ori operele celor patru scriitori melancolici rămân neisprăvite, eşuează din pricină că cei patru nu pot fi occidentali până la capăt. Ei s-au şi desprins însă de identitatea tradiţională, până într-atât încât au reuşit să observe oraşul şi

priveliştile acestuia cu alţi ochi, iar pentru a deveni occidentali au pornit, plini de curaj, într-o călătorie fără întoarcere, soldată cu pendularea între Orient şi Occident. Cele mai „frumoase" şi mai profunde pagini din operele lui Koçu şi ale celorlalţi trei scriitori melancolici sunt paginile suspendate între cele două lumi, al căror preţ este singurătatea şi a căror răsplată, originalitatea.

Prin anii 1970, adică după moartea lui Koçu, vedeam în Târgul Anticarilor, aflat în imediata vecinătate a Moscheii Beyazıt, pe la care mă abăteam ori de câte ori mă duceam la Bazarul Acoperit, că unele fascicule din *Enciclopedia Istanbulului*, reunite acum în volum, şi unele cărţi de Koçu, care le tipărise în ultimii ani ai vieţii pe speze proprii, erau expuse alături de cărţi vechi, îngălbenite, decolorate, jilave, ieftine. Vânzătorii de carte pe care-i cunoşteam îmi spuneau că, deşi vindeau cărţile respective, pe care le descoperisem cândva în biblioteca bunicii, iar apoi începusem să le citesc, la kilogram, la preţ de deşeuri, nu se găsea nici un cumpărător dornic de ele.

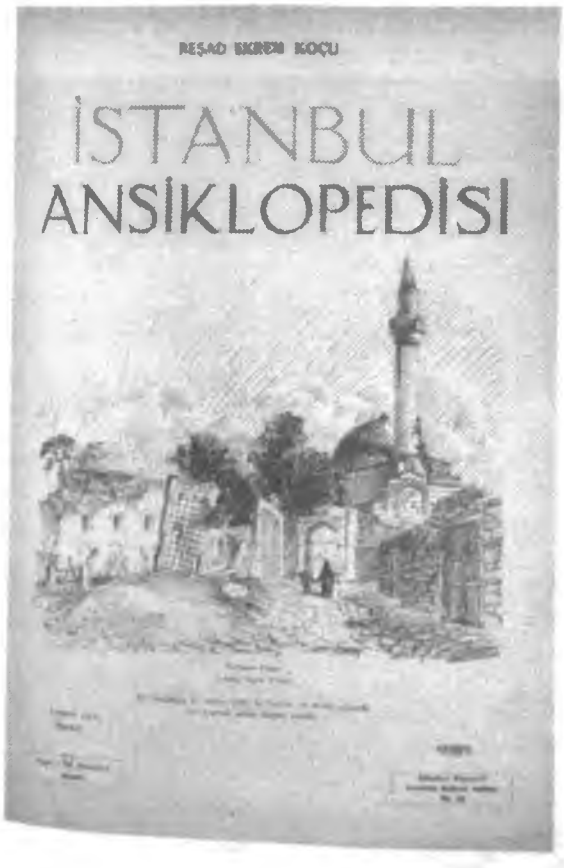

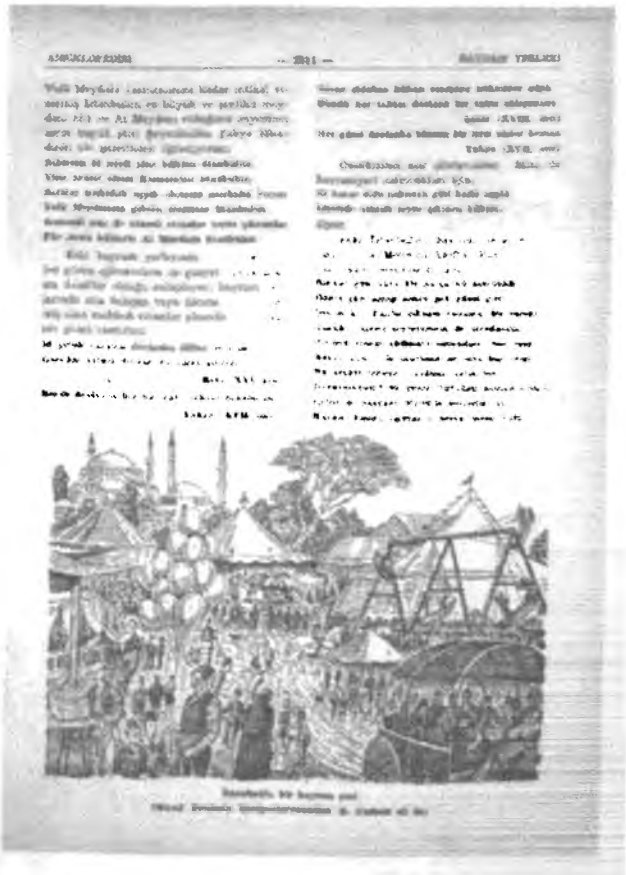

19

Cucerire sau cădere: turcizarea Constantinopolului

În copilărie eram foarte puțin interesat de Bizanț, la fel ca foarte mulți turci din Istanbul. Când eram copil şi se pronunța numele Bizanțului, îmi veneau în minte înspăimântătoarele veşminte şi bărbi ale preoților ortodocşi greci, apeductele şi vechile biserici de cărămidă roşie răspândite prin oraş, precum şi Sfânta Sofia. Toate acestea aparțineau unui trecut suficient de îndepărtat ca să nu mai fie nevoie să se ştie de ele. Până şi otomanii, care cuceriseră şi nimiciseră Bizanțul,

mi se păreau nespus de îndepărtați. Noi eram prima generație a „noii civilizații" care ajunsese la Istanbul după ei. Însă otomanii despre ale căror ciudățenii vorbea Reşat Ekrem Koçu aveau măcar nume care semănau cu ale noastre. Cât despre bizantini, aceştia dispăruseră odată cu Cucerirea. Strănepoții strănepoților strănepoților lor aveau magazine de textile şi încălțăminte, precum şi cofetării în Beyoğlu. Una dintre cele mai mari distracții, în copilărie, era să mă duc cu mama la cumpărături în Beyoğlu şi să colindăm împreună feluritele magazine deținute de greci. În unele prăvălii de țesături lucra întreaga familie – tata, mama, fiicele –, iar când se ducea mama acolo, căutând material pentru vreo draperie sau catifea pentru cine ştie ce fețe de pernă, toți aceştia se porneau să turuie între ei în limba greacă. Mai târziu, acasă, obişnuiam să imit limba aceea ciudată şi gesturile agitate ale tinerelor vânzătoare şi ale tatălui lor. Interesul arătat maimuțărelilor mele, modul în care îi evocau ziarele, felul în care erau apostrofați din vreme-n vreme – „vorbiți turceşte!" –, mă făcea să intuiesc că grecii, la fel ca săracii oraşului şi ca locuitorii magherniților de la periferie, nu treceau

drept persoane respectabile. Mă gândeam că biruința lui Mehmet al II-lea, care cucerise Istanbulul şi li-l confiscase, jucase şi ea un anumit rol în această privință. Aniversarea a cinci sute de ani de la Cucerirea Istanbulului, care era menționată din când în când sub numele de „marele miracol", avusese loc în 1953, cu un an înainte de naşterea mea, însă singurul lucru care-mi stârnea interesul în legătură cu tema respectivă era seria de timbre emisă cu acel prilej. În timbrele cu pricina defilau toate poveştile sacre legate de cucerire, precum trecerea corăbiilor pe uscat, portretul lui Mehmet al II-lea Cuceritorul, realizat de Bellini, sau fortăreața Rumelihisarı.

În funcție de modul în care sunt desemnate anumite evenimente, putem deduce în ce parte a lumii ne aflăm - în Orient sau în Occident. Ceea ce s-a petrecut la 29 mai 1453 reprezintă pentru occidentali Căderea Constantinopolului, iar pentru orientali, Cucerirea Istanbulului. Pe scurt, „cădere" sau „cucerire". La mulți ani după aceea, soția mea, care studia la Columbia University din New York, urma să fie acuzată de către un profesor american de naționalism pentru că folosise, într-un referat, cuvântul „cucerire". Dar soția mea, care se raporta la eveniment în termenii sistemului național de învățământ, deoarece făcuse liceul în Turcia, dar care, pe de altă parte, avea rădăcini ruseşti dinspre mamă, era într-o anumită măsură, cu inima, şi de partea ortodocşilor. Sau poate că nu vedea, de fapt, evenimentul nici ca pe o cucerire, nici ca pe o cădere dar, la fel ca unii prizonieri de război nefericiți care n-au de ales decât între a fi creştini sau a fi musulmani, rămăsese suspendată între două lumi.

Istanbulezii au învățat să celebreze evenimentul ca pe o „cucerire" la începutul secolului XX, grație occidentalismului şi a naționalismului turcesc. La începutul secolului trecut, jumătate din populația Istanbulului era nemusulmană, iar cea mai mare parte a nonmusulmanilor era constituită din greci, continuatori ai Bizanțului. În copilărie şi în prima mea tinerețe exista o puternică mişcare naționalistă turcească, potrivit căreia folosirea toponimului Constantinopol denota faptul că turcii nu aparțineau oraşului, că primii locuitori ai acestuia urmau să revină într-o bună zi spre a ne alunga pe

noi, cotropitorii, care ne aflam acolo de cinci sute de ani, sau că, cel puțin, aveau să ne transforme în cetățeni de mâna a doua. Dar până şi otomanii numeau uneori oraşul Constantinopol.

Cât despre turcii care acordă însemnătate occidentalizării, aceştia nu agreează exacerbarea ideii Cuceririi. În 1953, preşedintele Celal Bayar şi prim-ministrul Adnan Menderes şi-au anulat în ultimul moment participarea la ceremoniile prilejuite de împlinirea celor cinci sute de ani de stăpânire turcească, pentru a nu-i supăra pe prietenii lor occidentali şi pe greci, deşi pregătirile pentru festivități duraseră ani de zile. În primii ani ai Războiului Rece, Turcia, care era membru al NATO, nu dorea să aducă aminte lumii de Cucerire. Peste doi ani, în 1955, când masele, incitate discret de guvernul turc, au scăpat de sub controlul autorităților, bunurile grecilor şi ale altor minoritari din Istanbul au căzut pradă jafului. Aceste incidente, în cursul cărora au fost distruse biserici şi au fost ucişi preoți, seamănă cu jafurile şi atrocitățile comise în perioada „Căderii", despre care vorbesc istoricii „occidentali". Date fiind greşelile comise de statul turc şi de statul grec, care după constituirea statelor naționale şi-au tratat minoritarii ca pe nişte ostatici, numărul grecilor care au părăsit Istanbulul în ultimii cincizeci de ani a fost mai mare decât al celor care au făcut acest gest în primii cincizeci de ani de după 1453.

În 1955, în timp ce englezii se retrăgeau din Cipru iar guvernul grec se pregătea să preia controlul total asupra insulei, un agent al serviciilor secrete turce a lansat o bombă asupra casei în care se născuse Atatürk, la Salonic. Cum această ştire s-a răspândit în întregul oraş grație ziarelor istanbuleze, care au amplificat evenimentul, scoțând o a doua ediție, în Piața Taksim s-a adunat o mulțime ostilă nonmusulmanilor, care a incendiat şi jefuit mai întâi zona Beyoğlu, în care se găseau magazinele la care obişnuiam să mă duc pe atunci cu mama, iar apoi, până dimineața, întregul oraş.

Se poate afirma că bandele de jefuitori, care au stârnit groaza prin violențele la care s-au dedat în unele cartiere cu populație greacă numeroasă, precum Ortaköy, Balıklı, Samatya, Fanar, s-au purtat la fel de nemilos ca soldații sultanului

Mehmet al II-lea Cuceritorul, care prădaseră Istanbulul după cucerire, căci în unele locuri au distrus şi tâlhărit micile băcănii, au incendiat modestele lăptării deţinute de greci, au năvălit în case şi au violat femei de origine greacă ori armeană. Mai apoi s-a vădit că, pentru a-i îmboldi la fapte pe jefuitorii care, vreme de două zile, răspândiseră teroare şi transformaseră Istanbulul într-un iad mai amarnic decât cele mai negre coşmaruri orientale ale creştinilor şi occidentalilor, organizatorii, susţinuţi de stat, le spuseseră că erau liberi să fure în voie.

În dimineaţa următoare, după o noapte în care toţi cei ce nu erau musulmani riscaseră să fie linşaţi, zona Beyoğlu şi Bulevardul Istiklal gemeau de obiecte care nu putuseră fi cărate, dar care fuseseră distruse cu plăcere după ce vitrinele şi uşile magazinelor fuseseră sparte, iar interioarele acestora, prădate. Peste ţesăturile, covoarele ori articolele de îmbrăcăminte de toate culorile, de toate mărimile, de toate soiurile zăceau frigidere, aparate de radio sau maşini de spălat rufe, care pe vremea aceea abia începuseră să se răspândească în Turcia; bulevardul era plin de servicii de porţelan făcute zob, de jucării (cele mai bune magazine de jucării ale

vremii se găseau în Beyoğlu), de articole de bucătărie, de acvarii, la modă pe atunci, de cioburi provenite de la lustrele sparte. Ici, colo se zăreau biciclete, automobile răsturnate ori incendiate, câte un pian făcut fărâme, manechine dezmembrate care contemplau cerul, întinse pe bulevardul pardosit cu pânzeturi revărsate din vitrinele marilor magazine şi tancuri, care îşi făcuseră totuşi apariția, deşi târziu, pentru a calma spiritele.

Toate aceste lucruri, ca şi detaliile legate de ele, îmi rămân vii în minte, de parcă le-aş fi văzut cu ochii mei, pentru că la noi în casă s-a discutat îndelung pe această temă, ani de zile. În timp ce familiile creştine îşi făceau curățenie prin case şi magazine, la noi acasă se vorbea insistent mai cu seamă de faptul că bandele agresive ale jefuitorilor veniseră în fața

blocului în care locuiam, străbătuseră bulevardul de la un capăt la altul, spărseseră vitrinele magazinelor, iar unchiul şi bunica urmăriseră cu nelinişte ceea ce se petrecea, alergând de la o fereastră la alta, răstimp în care huliganii strigaseră lozinci îndreptate împotriva grecilor, a creştinilor şi-a celor cu dare de mână. Cum fratele meu mai mare cumpărase, cu câteva zile în urmă, un mic drapel de pânză al Turciei, de felul celor care începuseră să se vândă la prăvălia lui Alaaddin ca urmare a ascensiunii naţionalismului turc, aflat în plin avânt în acele zile, iar apoi se străduise să-l atârne în Dodgeul unchiului, maşina acestuia n-a fost răsturnată şi nici nu i-au fost sparte geamurile.

20

Religia

Până la zece ani am avut în minte o imagine foarte limpede a lui Dumnezeu: era imaginea unei femei venerabile, cu chip nelămurit, nespus de bătrână, înfăşurată în văluri albe. Deşi aducea a fiinţă omenească, năluca aceasta nu mi se înfăţişa asemenea altor fiinţe omeneşti care-mi bântuiau reveriile, asemenea unei persoane oarecare cu care m-aş fi putut încrucişa pe stradă. Pentru că stătea cu capul în jos şi într-o rână. Când punea stăpânire pe mintea mea, înconjurată de o oarecare curiozitate, dar şi de pietate, toate celelalte fantasme pe care le purtam în mine erau împinse-n fundal, iar arătarea se rotea de două-trei ori cu graţie în jurul propriului ax, aşa cum se-ntâmpla în unele reclame sau pe genericele unor filme, după care devenea ceva mai limpede şi se-nălţa oarecum în sus, către norii printre care-i era locul. Faldurile vălului ei alb erau foarte bine definite, la fel ca la unele statui ale căror imagini le văzusem prin cărţile de istorie. Pe măsură ce năluca, ale cărei mâini, braţe ori trup nu se zăreau deloc, prindea contur în faţa ochilor mei, simţeam că mă trimitea cu gândul la o creatură nespus de puternică, de venerată, care se afla mai presus de toate, dar nu mă temeam prea tare de ea. Nu pentru că nu m-aş fi crezut păcătos sau pentru că m-aş fi socotit neprihănit, ci pentru că simţeam că fiinţa aceea îndepărtată şi însemnată n-ar fi fost interesată de reveriile şi de greşelile mele. Nu-mi amintesc s-o fi chemat vreodată în ajutor şi nici să-i fi cerut ceva. Deoarece îmi dădeam seama foarte bine că nu era interesată de cei ca mine, ci de cei sărmani.

La noi în bloc, doar servitorii şi bucătarii erau preocupaţi de această arătare. Simţeam într-o oarecare măsură că Dumnezeu nu era interesat doar de cei nevoiaşi, ci de toată lumea din bloc, sau cel puţin că, teoretic vorbind, aşa trebuia să fie, dar noi eram suficient de înzestraţi de soartă ca să nu avem nevoie de El. El era sprijinul celor în suferinţă, al celor îndeajuns de săraci ca să nu-şi poată trimite copiii la şcoală, al cerşetorilor de pe stradă, care nu încetau să-l invoce, al celor inocenţi şi buni care se aflau la strâmtoare. Din pricina aceasta, când auzea vorbindu-se la radio de sate îndepărtate, izolate de viscol, ori de persoane nevoiaşe rămase pe drumuri din pricina vreunui cutremur, mama spune: „Să-i ajute Dumnezeu!" Formula aceasta era folosită nu atât pentru a i se îndeplini dorinţa cu pricina, cât sub înrâurirea simţământului trecător de vinovăţie pe care-l încercam în acele momente din pricina bunăstării noastre, spre a trece mai uşor peste sentimentul de zădărnicie sugerat de faptul că nu puteam face prea mare lucru pentru cei aflaţi în necaz.

Ştiam de fapt, dată fiind logica noastră deschisă către matematică, către raţiune, că fiinţa aceea bătrână şi blajină din închipuirea mea n-ar fi plecat urechea la dorinţele noastre. Asta pentru că nu făceam nimic pentru ea, pe câtă vreme bucătarii, slujnicele din bloc şi toţi ceilalţi săraci pe care-i cunoşteam fructificau cu sârg orice prilej de a intra-n relaţie cu Dumnezeu şi posteau o lună pe an; Esma Hanım îşi aşternea covoraşul de rugăciune în cămăruţa ei în clipele libere care-i mai rămâneau după ce ne slujea şi-şi făcea rugăciunea, îl invoca în clipele de bucurie, de tristeţe, de fericire, de teamă şi de mânie, ba chiar, uneori, când deschidea ori închidea uşa, când făcea un lucru pentru prima sau ultima oară, precum şi cu multe alte prilejuri, iar când făcea acest lucru mai murmura ceva nelămurit.

Când relaţia aceasta stăruitoare pe care-o aveau cei sărmani, cei nevolnici cu Dumnezeu se limita la menţionarea faptului că aveau nevoie de sprijin, nu ne deranja prea mult, pe mine şi pe ceilalţi din casă. Ba chiar ne liniştea faptul că mai aveau încredere şi în altcineva în afară de noi şi că, în felul acesta, mai exista şi o altă forţă care să le „poarte poverile".

Dar liniştea aceasta ne stârnea uneori şi încordare, căci îl transforma pe Dumnezeu într-o forţă la care cei ce nu erau ca noi ar fi putut apela într-o zi împotriva noastră, sau devenea, cel puţin, un motiv de invidie.

Îmi aduc aminte că am urmărit-o de câteva ori cu atenţie, nu atât de plictiseală, cât de curiozitate, pe bătrâna noastră servitoare în timp ce-şi făcea rugăciunea şi că am încercat o încordare asemănătoare. Felul în care se apleca şi se ridica, greoaie, Esma Hanım pe covorul ei de rugăciune, aşezat invers şi într-o rână, la fel ca năluca lui Dumnezeu din mintea mea, felul în care se prosterna, încetineala bruscă ce punea stăpânire pe mişcările ei când se-ndoia şi se-ndrepta de şale îmi păreau, în timp ce o priveam prin crăpătura uşii, nişte gesturi imploratoare, nişte gesturi care trădau conştiinţa propriei mărginiri şi-mi inspirau o mânie şi-o stingherealâ a cărei pricină n-am izbutit s-o desluşesc pe de-a-ntregul. Mă enervau, în timpul acelor rugăciuni la care purcedea când nu era nimeni acasă şi când nu avea treabă, liniştea care domnea în încăperea întunecată, precum şi tăcerea, întreruptă din când în când de rugăciunile pe care le rostea în şoaptă. Ochii îmi cădeau asupra câte unei muşte care înainta agale pe geam. Musca se rostogolea pe spate, iar când zgomotul aripilor ei semitransparente, care se zbăteau nelinişti te în timp ce încerca să se redreseze, ajungea să se confunde cu şoaptele Esmei Hanım, care se ruga, îmi doream să pun capăt jocului şi-o trăgeam pe femeie de basma.

Ştiam din experienţele anterioare că, intervenind în rugăciune, i-o „stricam". În timp ce bătrâna continua ca şi cum nu s-ar fi întâmplat nimic, apelând la întreaga ei voinţă pentru a-şi sfârşi rugăciunea aşa cum se cuvenea, eram, pe de o parte, preocupat de aspectul nenatural, ludic al gestului ei (pentru că acum doar se prefăcea că-şi făcea rugăciunea), iar pe de altă parte ofensat de fermitatea pe care-o vădea când se consacra, cu întreaga tărie sufletească, actului pe care-l săvârşea, aşa încât mă angajam într-un război al voinţei cu ea. Faptul că între mine şi femeia aceea, care mă iubise întotdeauna foarte mult, care mă lua în braţe şi mă mângâia ori de câte ori i se ivea prilejul, care mă prezenta

pe stradă străinilor ce mă socoteau simpatic drept „nepotul ei", se interpunea Dumnezeu mă deranja, la fel ca atunci când o familie întreagă este deranjată de cei excesiv de evlavioşi. Cu toate acestea, respectam fermitatea de care dădea dovadă pentru a-şi putea continua rugăciunea, mă simțeam stingherit de ataşamentul pe care-l manifesta față de o altă entitate, fără legătură cu noi, şi mă temeam. Teama pe care o încercam nu era teama de Dumnezeu, ci teama de furia celor care credeau nemăsurat în el, aşa cum li se-ntâmpla mereu reprezentanților burgheziei turce.

Uneori, în timp ce Esma Hanım îşi făcea rugăciunea, mama, care voia să-i ceară ceva, începea s-o strige din încăperea alăturată, sau toată lumea aştepta ca ea să răspundă la telefonul care tocmai suna în acele momente. Atunci îmi revenea sarcina să dau fuga şi să-i spun mamei că-şi făcea rugăciunea. Uneori o făceam din toată inima, alteori însă n-o făceam, mânat de acelaşi sentiment, care era o combinație de stranie stingherealã, de dorință de a face rău şi de gelozie, iar atunci aşteptam să văd ce urma să se întâmple. Această atitudine trăda deopotrivă dorința de a determina ce anume era mai puternic, ataşamentul slujnicei față de noi, sau ataşamentul ei față de Dumnezeu, şi dorința de a mă lupta cu lumea în care se lăsa purtată şi din care revenea uneori sub înrâurirea amenințărilor mele furioase.

„Dacă mă tragi de basma când îmi fac rugăciunea, o să-ți împietrească mâna!", îmi spunea Esma Hanım. În ciuda acestui fapt, tot o trăgeam de basma şi nu mă preschimbam în stană de piatră. La un moment dat abandonam însă jocul,

la fel ca cei mari care, chiar dacă nu credeau în nimic, tot nu renunțau la prudență, pentru orice eventualitate. Faptul că nu mă preschimbam în clipa aceea în stană de piatră nu însemna că n-aveam să mă preschimb pe viitor. La fel ca restul moderaților din bloc, renunțam, de la un anumit moment, la dezinteresul şi la atitudinea zeflemitoare față de religie şi, dincolo de faptul că treceam cu uşurătate peste teama de Dumnezeu a celor evlavioşi, fără a o pricepe, le puneam credința şi deprinderile pe seama faptului că erau săraci.

Aveam parcă impresia că-l invocau mereu pe Dumnezeu tocmai pentru că erau sărmani. Cum în casă se vorbea de pietatea unuia sau a altuia, de faptul că-şi făcea rugăciunea de cinci ori pe zi exact aşa cum se vorbea despre cineva abia venit de la țară la oraş, pe jumătate cu mirare, pe jumătate cu dispreț, era foarte posibil să ajung la o concluzie contrară: poate că rămăseseră săraci tocmai din cauza nemărginitei lor credințe în Dumnezeu.

Faptul că n-am izbutit să merg mai departe cu imaginea acelui Dumnezeu venerabil, înfăşurat în văluri albe pe care-l purtam în minte, faptul că relația mea cu El a rămas la nivelul unei temeri difuze şi al unei tratări superficiale care, din prudență, nu răscolea prea mult acest subiect, se datora şi împrejurării că nimeni nu mă instruia, acasă, în această privință. Poate şi pentru că nimeni nu ştia nimic care să-mi servească drept învățătură: câtă vreme am locuit în blocul acela, nu i-am văzut niciodată pe cei din familia mea să-şi facă rugăciunea, să țină post ori să îngaime vreo rugăciune. Din acest punct de vedere, membrii familiei noastre se îndepărtaseră simțitor de religie, dar conviețuiau cu ea asemenea burghezilor francezi care se temeau să-şi încheie socotelile cu ea.

Cum avântul laic al Republicii lui Atatürk făcuse ca acest vid de credință, care putea să ia aspectul unui soi de lipsă de principii, de cinism sau de necredință, să dobândească, printr-o mişcare cu totul contrară, aparența unui avânt al modernizării şi occidentalizării, lenea aceasta spirituală era înviorată, când se impunea, de ardoarea unui „idealism" care

era evidențiat mereu cu mândrie. Dar, cum religia nu era suplinită de nimic, peisajul spiritual al familiei era la fel de pustiu ca tristele maidane năpădite de ruine şi ferigi care rămăseseră în urma demolării nemiloase a conacelor de lemn de pe vremuri.

Golul acesta a fost suplinit, iar curiozitatea mea (de ce fuseseră ridicate atunci toate moscheile acelea?), satisfăcută de credința şi deprinderile servitorilor din casă. Nu mi-a fost greu să deduc, din remarci de genul „dacă pui mâna, te faci stană de piatră", „i-a înțepenit limba-n gură", „a venit îngerul şi l-a suit la cer", „trebuie să porneşti cu piciorul stâng", că religia era un soi de superstiție sau de „credință oarbă". Fâşiile de pânză atârnate la mausoleele şeicilor, lumânările aprinse la Sofu Baba, în Cihangir, leacurile băbeşti pe care şi le preparau unii altora, în bucătărie, slujitorii care nu mergeau la medic, precum şi proverbele, expresiile, amenințările ori propunerile care se strecurau în casa noastră republicană şi europenizantă prin mijlocirea limbii şi care-şi aveau obârşia în istoria de sute de ani a feluritelor locaşuri şi ordine mistice ne transformaseră viața într-un şotron amuzant, cu pătrate şi cercuri care se cuveneau a fi evitate sau sărite în anumite momente. Când păşesc, chiar şi acum, printr-o piață vastă, pe un culoar, pe trotuare încep să țopăi ca la şotron, căci transform deodată grija de a nu păşi pe liniile despărțitoare dintre pietrele de pavaj sau de a sări peste pătratele negre dintre ele într-o chestiune de credință.

Cele mai multe dintre credințele şi interdicțiile de felul acesta, care suplineau religia, se confundau uneori, în mintea mea, cu povețe de genul „nu se arată cu degetul", venite din partea mamei. Remarca „nu deschideți uşa şi geamul, căci se face *kurander*" mă făcea să cred că exista un anume Kurander Baba – întocmai ca Sofu Baba, de pildă –, al cărui suflet nu se cuvenea să fie tulburat.

Faptul că religia nu se adresa, prin mijlocirea lui Dumnezeu, a cărților, a preceptelor şi a profeților Lui, problemelor lumeşti şi conştiinței noastre, ci se limita la regulile, în parte ciudate, uneori amuzante, care stârneau interesul claselor inferioare, ca urmare a nevolniciei lor, înlesnea acceptarea

ei în viața noastră cotidiană, care șovăia, cu o stranie armonie și logică, între Orient și Occident. Nici bunica mea dinspre tată, nici unchiul și mătușile mele, nici tata și mama, care făceau parte din generația următoare, nu țineau vreodată post, dar în lunile de Ramadan așteptau ora *iftar*-ului[1] cu hămeseala celor care făceau acest lucru. În serile de iarnă, când seara se lăsa devreme iar bunica juca pocher cu musafirele ei, ora ruperii postului devenea oră de ceai, însoțit de un soi de pâine coaptă-n cuptor, iar când se apropia ora cu pricina, bătrânele acelea vesele care obișnuiau să îmbuce mereu câte ceva în timp ce jucau cărți lăsau deoparte îndopatul, lângă masa de joc era așternută cu grijă masa de *iftar*, cu tot soiul de dulcețuri, brânzeturi, măsline, plăcinte, cârnați, așa care se putea vedea prin casele bogătașilor cu dare de mână, iar când se auzea la radio *ney*-ul, care sugera că se apropia ora ruperii postului, întrebau nerăbătoare, de parcă ar fi flămânzit din zori, „cât mai este?", pentru ca după ce se auzea bubuitul tunului să-l lase pe bucătar să guste ceva, iar apoi să se apuce de mâncat cu nesaț. Chiar și astăzi când aud, la radio, sunetul *ney*-ului, îmi lasă gura apă.

Prejudecata mea fundamentală cu privire la religie și la islam s-a confirmat când am fost dus pentru prima oară la moschee. Nu era vorba de o vizită „oficială": servitoarea noastră, Esma Hanım, m-a dus acolo într-o după-amiază când nu era absolut nimeni acasă, fără să ceară voie nimănui, și nu atât de dragul rugăciunii, cât din cauză că se plictisea. La Moscheea Teșvikiye, un grup de vreo douăzeci-treizeci de persoane, alcătuit din slujitori, bucătari, portari aflați în slujba bogătașilor din Nișantași și din proprietarii câtorva prăvălioare aflate pe străzile dosnice ale cartierului cleveteau în șoaptă, instalați pe covoare, într-o atmosferă care aducea mai degrabă a solidaritate și camaraderie decât a închinăciune, în așteptarea orei rugăciunii. Îmi aduc aminte că în timp ce își făceau rugăciunea mă plimbam printre ei ori alergam prin cotloanele moscheii jucându-mă de-a ceva, că nu

---

1. Ora de rupere sau întrerupere a postului, care în perioada Ramadanului durează de la răsăritul până la apusul soarelui.

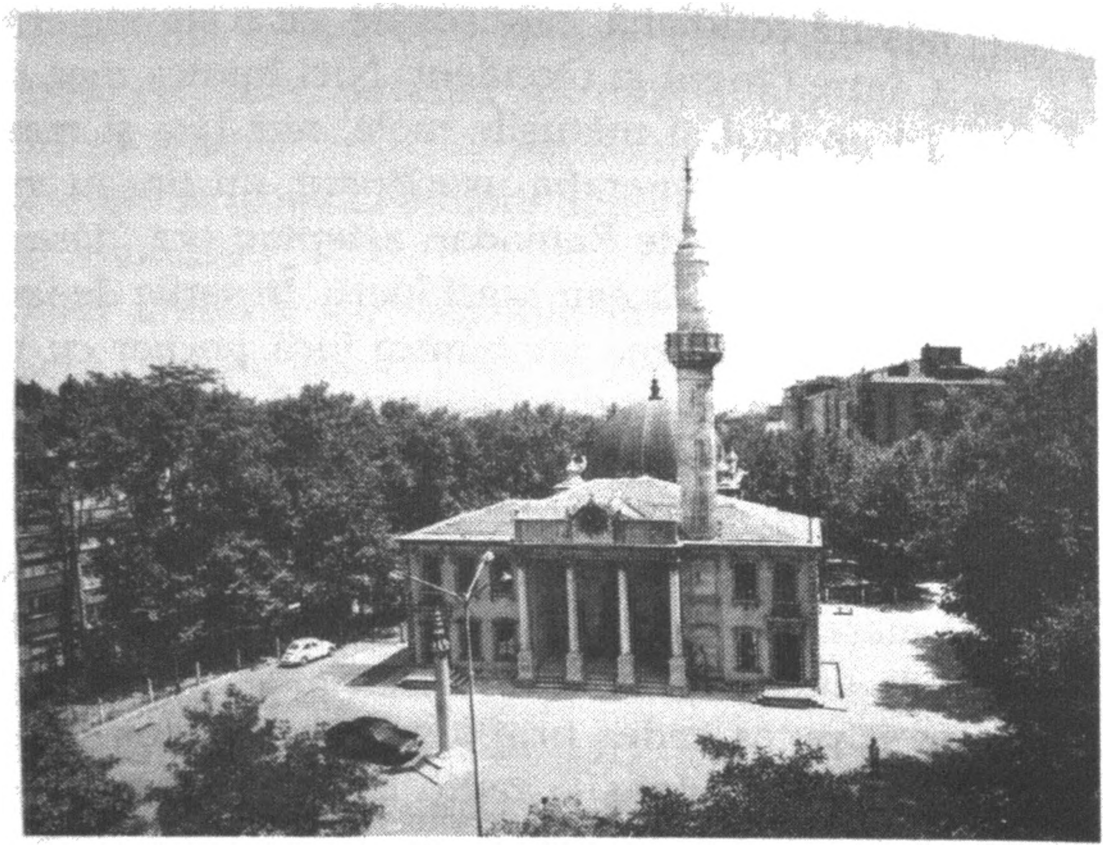

mă mustra şi nu mă oprea nimeni, ba chiar că foarte mulţi dintre cei care alcătuiau atunci comunitatea îmi zâmbeau cu nespusă blândeţe, aşa cum mi s-a întâmplat mereu în copilărie. Mai aflasem o dată că religia le aparţinea sărmanilor, dar spre deosebire de ceea ce sugerau caricaturile din ziare ori atmosfera republicană din casă, ajunsesem la concluzia că persoanele evlavioase erau inofensive.

Faptul că atmosfera disprețuitoare care domnea în casă la adresa religiei se transforma uneori în furie autoritară îmi dădea însă de înţeles că exista o anumită contradicţie între laturile inocente şi pozitive ale acelor persoane şi lucrurile în care credeau ele, iar acea contradicţie împovăra proiecte majore precum modernizarea, europenizarea şi progresul. Trebuia să ne împotrivim energic ataşamentului excesiv pe care-l vădeau acei „ignoranţi", cărora aveam dreptul de a le porunci nu numai pentru că eram avuţi, ci şi pentru că eram occidentalizaţi şi „pozitivişti", faţă de ciudatele lor credinţe, şi asta nu doar în interes propriu, ci şi în interesul ţării. Pricepeam, cu mintea mea de copil, că limbajul muşcător folosit de bunica atunci când aflase că un electrician care venise să-i repare ceva plecase la rugăciune se referea nu

atât la o reparație măruntă care rămăsese neisprăvită cât la tradițiile și deprinderile care ne făceau să rămânem în urma altora.

Îmi dădeam seama, după articolele kemaliste din ziare, după caricaturile ce înfățișau tipuri reacționare – femei înfășurate în văluri negre, bărbați cu mătănii în mâini și cu bărbi rotunde – și după ceremoniile de comemorare a lui Kubilay, Martirul Revoluției, desfășurate la școală, că plăcutele credințe ale celor sărmani puteau atinge dimensiuni înspăimântătoare, care ne-ar fi putut dăuna și nouă, și statului, pe care-l simțeam ceva mai al nostru decât ei, și patriei, așa cum îmi dădeam seama și de faptul că cei din categoria noastră își socoteau averea legitimă, în calitate de clasă dominantă. În asemenea momente mă lăsam purtat binișor de spiritul ingineresc, pasionat de matematică ce domnea la noi în casă și ajungeam la concluzia că ne aflam în postura de „stăpâni" nu pentru că am fi fost bogați, ci pentru că eram occidentalizați, în pas cu modernitatea. Iar faptul acesta mă determina să desconsider familiile care, deși la fel de bogate ca noi, nu erau la fel de occidentalizate. În anii următori, când democrația urma să mai avanseze puțin iar ceilalți oameni cu stare din țară aveau să vină din provincie la Istanbul, începând să se manifeste în „societate", averile unor persoane care nu se-mpărtășiseră deloc din cultura occidentală și din laicism, dar care erau cu mult mai înstărite decât noi aveau să genereze, în familie, deziluzie și furie, căci falimentele repetate ale tatei și ale fratelui său ne ruinaseră: dacă noi ne meritam averile, proprietățile, privilegiile și facilitățile, pe care tocmai eram pe cale să le pierdem, datorită faptului că eram occidentalizați, cum se putea explica avuția acelor oameni pe care unii stângiști, care gândeau, în privința multor chestiuni spirituale (la vremea aceea n-aveam habar nici de Mawlana[1], nici de subtilitățile misticii islamice,

---

1. Mawlana Jalal ad-Din Rumi sau, pentru turci, Mevlâna Celâleddin Rumi (m. 1273), mistic persanofon, descendent al unei familii cu vechi tradiții intelectuale stabilite la Konya (Asia Mică) și inspirator al ordinului sufit Mawlawi (pentru turci, Mevlevi). Opera sa cuprinde, printre altele, un vast *Matnawî* (în turcă, *Mesnevi*),

nici de marea cultură persană), ca şoferii şi bucătarii şi care îndemnau la lovituri de stat militare, îi numeau „provinciali parveniţi"? Burghezia occidentalizată din Istanbul a susţinut în ultimii patruzeci de ani toate intervenţiile militare şi toate ingerinţele armatei în politică, nu atât pentru a se împotrivi agresiunilor stângii (o mişcare de stânga atât de puternică n-a existat, de fapt, niciodată în Turcia), cât de teama că, într-o bună zi, clasele de jos ale societăţii şi bogătaşii din provincie s-ar fi putut uni sub stindardul credinţei spre a-i contesta stilul de viaţă. Mă tem ca nu cumva, pătrunzând în universul islamului politic, a cărui relaţie cu religia este cu mult mai insignifiantă decât s-ar putea crede, şi al loviturilor de stat militare să nu compromit armonia tainică a acestei cărţi.

Pentru mine, adevăratul subiect al religiei este sentimentul de vinovăţie. Încercam, în copilărie, un sentiment de vinovăţie pentru că nu mă temeam îndeajuns de imaginea acelei femei venerabile, înfăşurate în văluri albe care-mi venea din când în când în minte şi pentru că nu credeam suficient în ea. Mă simţeam vinovat şi pentru că stabileam o distincţie între mine şi cei care credeau în ea. Mă agăţam însă din răsputeri, cu instinct de copil, de aceste simţăminte de vinovăţie ca de o stare de nelinişte care urma să-mi sporească profunzimea sufletească, care urma să-mi facă existenţa mai variată şi mai inteligentă, aşa cum mi-o făcea şi lumea imaginară în care evadam din când în când, fără efort, cu disperare. Starea aceasta de nelinişte m-a făcut de cele mai multe ori nefericit, dar m-a determinat mai apoi, când mi-am amintit de ea, nu şi când o trăiam, să îndrăgesc viaţa pe care o lăsasem în urmă. Cât despre celălalt Orhan, cel fericit, care locuia într-o altă casă din Istanbul şi la care visam adeseori, mi-l reprezentam desprins de suferinţe precum teama de credinţă şi sentimentul vinovăţiei. Când oboseam de cerinţele impuse de religie şi de sentimentul de vinovăţie

---

devenit canonul confreriei care se revendică de la el, şi un volum de poeme închinate lui Šams ad-Dîn Tabrizî (pentru turci, Şemseddin din Tabriz), după tragica dispariţie a acestuia.

îmi doream să-l descopăr pe acel Orhan, despre care-mi închipuiam că, în loc să-şi piardă vremea cu asemenea lucruri, se ducea la cinematograf.

Cu toate acestea, au existat în copilăria mea şi momente în care m-am supus preceptelor religiei. De pildă, când eram în clasa a patra primară, aveam o învăţătoare a cărei apreciere îmi făcea mare plăcere, care mă făcea fericit printr-un simplu zâmbet şi mă făcea să sufăr printr-o simplă ridicare din sprâncene – îmi amintesc chiar şi acum de ea ca de o persoană foarte neplăcută şi autoritară. Femeia aceea în vârstă, posomorâtă vorbea clasei despre „splendorile religiei noastre" şi se referea la credinţă nu ca la o chestiune de convingere, de credinţă şi smerenie, aşa cum simţeam şi cum mă temeam eu, ci apelând la o estetică raţională şi utilitaristă. Potrivit ei, Profetul Muhammad acordase o mare însemnătate postului pentru că acesta reprezenta un „regim" benefic deopotrivă sănătăţii şi disciplinării eului. Femeile din Occidentul contemporan, îndrăgostite, la sute de ani după el, de propria lor frumuseţe, descopereau, mai nou, cât de vital era regimul alimentar. Rugăciunea era şi ea, de fapt, un soi de gimnastică ce accelera circulaţia sângelui şi-ţi păstra trupul vânjos şi sprinten. În vremurile noastre, milioane de japonezi se opreau zilnic din lucru, prin birouri, prin fabrici, la semnalul unei sirene şi făceau gimnastică timp de cinci minute, de parcă şi-ar fi făcut rugăciunea, după care reveneau la lucru. Cum această prezentare pragmatică şi logică a islamului era pe potriva iubirii de credinţă şi a spiritului de sacrificiu pe care le nutrea în taină micul pozitivist din mine, am decis să ţin şi eu post într-o zi de Ramadan.

O făceam sub înrâurirea învăţătoarei şi din dorinţa de a-i fi pe plac, dar n-am mărturisit acest lucru. Când i-am spus mamei ce decisesem, am băgat de seamă că era oarecum mirată, oarecum bucuroasă, dar şi puţin neliniştită: deşi n-avea nici un fel de deprinderi religioase, mama era, dintre noi, cea mai consecventă adeptă a principiului „credinţei pentru orice eventualitate", dar, cu toate acestea, ştia că obiceiul de a posti le era specific celor neoccidentalizaţi. N-am abordat deloc acest subiect de faţă cu fratele meu mai mare şi cu

tata. Nesațul de credință din sufletul meu luase, încă înainte de a ține post prima oară, aspectul unei trăiri pe care se cuvenea s-o tăinuieşti, ruşinat. Retorica pozitivistă referitoare la îndatoririle religioase pe care mi-o însuşisem de la bătrâna învățătoare fusese şi ea înfrântă încă înainte de a se manifesta, în confruntarea cu sensibilitatea şi discursul hiperemotiv, sceptic şi ironic referitor la simbolurile de clasă care se practica în familia noastră. Am postit cu discreție, fără să mă laud, fără să aştept vreun „bravo" din partea cuiva. Poate că mama ar fi trebuit să-mi spună că un copil de unsprezece ani nu era obligat să țină post. Ea s-a mulțumit însă să-mi pregătească, sârguincioasă, plăcinte şi sendvişuri cu anşoa, aşa cum îmi plăceau mie, pentru *iftar*. Citeam în ochii ei că, pe de o parte, era mulțumită să constate că mezinul ei era un om cu frica lui Dumnezeu însă, pe de altă parte, se întreba îngrijorată dacă nu cumva în mine exista, mai mult decât la ceilalți, o latură distructivă, avidă de suferințe spirituale, de pătimire.

Cel mai limpede exemplu privitor la atitudinea ambiguă a familiei față de religie era oferit de Sărbătoarea Jertfei. La fiecare Sărbătoare a Jertfei era adus şi legat în grădinița din spatele Blocului Pamuk un berbec, căci aşa se cuvenea să procedeze orice musulman cu dare de mână, pentru ca în ziua sărbătorii acesta să fie sacrificat de măcelarul cartierului, care venea acasă. Cum nu-mi plăceau prea mult oile şi mieii, nu mi se rupea inima când auzeam behăitul berbecului, care-şi trăia atunci ultimele zile, aşa cum li se-ntâmpla micilor protagonişti cu inimă de aur care populau benzile desenate. Ba chiar eram satisfăcut să ştiu că urma să scăpăm, după o vreme, de animalul acela pocit, prost şi urât mirositor, dar faptul că, în vreme ce carnea dobitocului sacrificat le era împărțită săracilor, noi ne reuneam, în aceeaşi zi, cu întreaga familie, la masa de prânz, beam bere, care ne era interzisă de religie, şi mâncam o cu totul altă carne, cumpărată de la măcelar, pe motiv că cealaltă mirosea respingător, mă făcea să mă gândesc că nu toată lumea îşi trăia existența spirituală ca pe un sentiment de permanentă neliniște şi vinovăție, aşa cum o trăiam eu. Dacă esența religioasă a ideii

de sacrificiu presupunea să curmi viaţa unui animal în locul vieţii unui copil şi să te eliberezi, în felul acesta, de simţămintele de vinovăţie care te încercau, spre a-ţi dovedi ataşamentul faţă de Dumnezeu, cei din familia noastră procedau tocmai pe dos, deoarece înfruptându-ne dintr-o carne mai gustoasă, cumpărată de la măcelărie, nu din carnea animalului jertfit, săvârşeam un gest pentru care ar fi trebuit să ne simţim de două ori vinovaţi.

Trăiam însă într-o casă în care erau trecute sub tăcere contradicţii şi inconsecvenţe cu mult mai profunde decât acestea. Absenţa dimensiunii spirituale, pe care o remarcam adeseori la familiile occidentalizate, înstărite şi laicizate din Istanbul, se vădea nu atât din ignorarea religiei, cât din asemenea tăceri: se vorbea fără rezerve despre subiecte precum matematica, rezultatele obţinute la şcoală, fotbalul, distracţiile, însă toată lumea era cuprinsă de un soi de fâstâceală şi de o singurătate deplorabilă când venea vorba de subiecte fundamentale precum iubirea, tandreţea, religia, sensul vieţii, gelozia, resentimentul, iar când cei în suferinţă voiau să discute, să comunice cu cineva, îşi agitau mâinile şi braţele, neputincioşi şi zbuciumaţi, aidoma unor surdomuţi, fără a putea scoate o vorbă. Mai apoi se retrăgeau, tăcuţi, în lumea lor interioară, lăsându-se purtaţi de muzica de la radio şi trăgând din ţigară. Aşa am trecut şi eu, în tăcere, peste postul ţinut atunci, din dragoste pentru credinţă. Cum ziua aceea întunecată de iarnă era, de fapt, scurtă, n-am pătimit prea mult din pricina foamei. Cu toate acestea, în timp ce mâncam sendvişurile cu anşoa, cu icre tarama şi cu maioneză pe care mi le pregătise mama şi care n-aveau nimic de-a face cu mesele tradiţionale de *iftar* ale turcilor, care presupuneau măsline şi cârnat, simţeam o anumită mulţumire şi pace interioară. Nu era vorba atât de faptul că făcusem ceva pentru Dumnezeu, cât de plăcerea de a fi promovat cu succes un examen pe care decisesem singur să-l susţin. În seara aceea, după ce am mâncat cu plăcere, pe săturate, m-am dus la cinematograful Konak, străbătând în fugă străzile reci, şi am văzut un film turnat la Hollywood, uitând de toate, după care nu mi-a mai trecut niciodată prin minte să ţin post.

Relația aceasta stângace cu credința nu m-a îndepărtat însă nicidecum de problematica religioasă şi metafizică. Socoteam, cu o parte a minții, că dacă Dumnezeu ştia tot, aşa cum se spunea, deşi eu nu puteam crede în El aşa cum mi-aş fi dorit, era nespus de ager la minte şi avea să mă ierte, dându-şi seama de ce nu puteam crede în El cu nici un chip. Dacă n-aveam să-mi preschimb credința în sfidare, într-un atac conştient la adresa lui, Dumnezeu avea să mă-nțeleagă, avea să vadă în sentimentele de vinovăție pe care mi le provoca faptul că nu puteam să văd în el un temei de alinare a cazneinecredinței şi, de fapt, n-avea să ia prea mult seama la un copil ca mine.

Nu de Dumnezeu mă temeam eu, ci de mânia pe care ar fi putut-o încerca la adresa celor ca mine cei ce credeau nemăsurat în el. Prostia habotnicilor, a căror inteligență n-ar fi putut fi comparată în nici un fel – Doamne păzeşte! – cu cea a lui Dumnezeu, în care credeau cu patimă, constituia un al doilea motiv de spaimă. Teama că într-o bună zi urma să fiu pedepsit pentru că nu eram „ca ei" nu m-a părăsit ani de zile, iar în prima tinerețe, când împărtăşeam idei de stânga, a avut mai multă înrâurire asupra mea decât lucrările teoretice. Ceea ce m-a uimit în anii care au urmat a fost faptul că foarte mulți istanbulezi occidentalizați, laicizați, pe jumătate atei nu aveau nici un sentiment de vinovăție pentru poziția socială pe care o deținеau. Mereu mi-am închipuit că oamenii aceia, care nu respectau nici un precept religios şi care-i disprețuiau, din rațiuni de clasă, pe cei devotați credinței lor – la fel ca snobii „modernişti" care disprețuiau deprinderile artistice şi culturale ale claselor inferioare –, încercau, într-un anumit moment al vieții – de pildă, în clipa unui accident de maşină sau pe patul de spital –, să încheie o învoială secretă cu Dumnezeu.

Îmi amintesc că abordam, deşi cu stângăcie, asemenea subiecte în pauze, cu un coleg de gimnaziu al cărui curaj îl admiram pentru că nu făcuse o asemenea înțelegere. Băiatul acela infernal, care provenea din familia unui foarte bogat antreprenor în construcții, care făcea echitație în imensa grădină a minunatei lor case de pe colinele Bosforului, care reprezenta

Turcia, ca jocheu, la diverse concursuri internaționale, obișnuia să ridice deodată ochii spre cer când constata, într-un anumit moment al dezbaterii noastre metafizice, că șovăiam de teamă, spunând „dacă există, să mă omoare acum!", după care adăuga, cu o siguranță care mă uimea: „Ei, vezi, sunt încă viu!" Aveam un simțământ de vinovăție atât din pricină că nu eram la fel de curajos ca el, cât și din pricină că-i dădeam dreptate în taină, însă starea de confuzie mentală care mă stăpânea îmi făcea plăcere, deși nu-mi dădeam seama de acest lucru.

Mi-am trăit simțămintele de vinovăție, care-și aveau obârșia nu atât în îndepărtarea de Dumnezeu, cât în îndepărtarea de sentimentul comunitar împărtășit de locuitorii orașului, ca pe un sentiment personal. După vârsta de doisprezece ani, când tensiunea metafizică dintre credință și apartenență a fost înlocuită de sentimentele de curiozitate și vinovăție legate de sfera sexualității, intensitatea frământărilor mele religioase s-a diminuat. Cu toate acestea însă, ori de câte ori mi se încrucișează pașii, într-o mulțime, pe un vapor sau pe un pod, cu vreo femeie în vârstă, înfășurată în văluri albe, mă cuprind fiorii.

21

Bogătaşii

Pe la mijlocul anilor 1960, mama cumpăra, duminică de duminică, ziarul *Akşam*. *Akşam* nu se număra printre jurnalele care pătrundeau în casa noastră zilnic, aşa încât trebuia să se ducă cineva anume la chioşcul de ziare duminica dimineaţa, iar tata, ştiind că mama cerea să i se cumpere gazeta pentru rubrica de cancanuri din înalta societate intitulată „Aţi auzit?", care era semnată de o persoană cu pseudonimul Gül-Peri[1], insista de fiecare dată, în glumă, asupra acestui aspect. Intuiam, după glumele şi înţepăturile tatei, că interesul pentru bârfele din lumea bună reprezenta o slăbiciune umană, şi aceasta din două motive. Primul dintre ele, pentru că gazetarii care aşterneau pe hârtie asemenea cancanuri obişnuiau să-i ironizeze, din invidie, pe „bogătaşi", printre care ne număram, sau printre care doream să credem că încă ne număram şi noi, însăilând nenumărate minciuni privitoare la ei. Al doilea, pentru că în viaţa acelor persoane cu dare de mână, suficient de stângace ca să ajungă în coloana de cancanuri din înalta societate, oricât de mincinos ar fi fost ceea ce se spunea despre ei, nu trebuia să existe nimic care să stârnească prea mari invidii. Cu toate acestea însă, mama şi tata citeau asemenea bârfe, luându-le în serios:

• Urări de bine pentru Feyziye Madenci. Se pare că în casa ei din Bebek a pătruns un hoţ, dar nu este limpede

1. Zâna-trandafir (turc.).

ce anume a şterpelit acesta. Să vedem dacă poliţia va fi în stare să rezolve un jaf atât de misterios.

• Vara trecută, Aysel Madra n-a putut face baie în mare din cauza operaţiei la amigdale. Vara aceasta, când se află în insula Kuruçeşme, este fericită, dar şi cam nervoasă. Nu ne întrebaţi de ce...

• Muazzez Ipar a plecat la Roma. Această femeie delicată din lumea bună a Istanbulului n-a fost niciodată mai veselă în timpul vreunei călătorii. Oare de ce, se întreabă lumea, din cauza domnului de lângă ea?

• Semiramis Sarıay, care şi-a petrecut lunile de vară în Büyükada, revine acum la casa ei din Capri. Iar de acolo, se va repezi până la Paris, unde va deschide câteva expoziţii de pictură. Pe când expoziţii de sculptură?

• Lumea bună a Istanbulului a fost atinsă de deochi. Persoanele ale căror nume sunt frecvent menţionate la această rubrică se îmbolnăvesc şi ajung la operaţie rând pe rând. Mai de curând, Harika Gürsoy, pe care am văzut-o foarte veselă la petrecerea sub clar de lună desfăşurată în casa răposatei Ruşen Eşref din Çamlıca...

– Aaa, şi Harika s-a operat de amigdale, spunea, de pildă, mama după aceea.

– Ar face bine să-şi opereze mai întâi negii de pe faţă! spunea tata necruţător, fără a stărui însă prea mult asupra acestui subiect.

Sesizam din asemenea discuţii că unele „persoane din înalta societate" la care făceau aluzie autorii de cancanuri ce se semnau cu pseudonime prin gazete, uneori furnizându-le numele, alteori nu, se numărau printre cunoştinţele noastre şi că, în ciuda bârfelor, mama îi invidia pe acei oameni, care erau în mod limpede mai bogaţi decât noi, pentru existenţa pe care o duceau. Protestul mamei faţă de averea acelor persoane era exprimat uneori prin expresia „s-au pomenit la gazetă". Aşa cum se poate deduce şi din verbul „a se pomeni", în expresia aceasta stăruia, în egală măsură, neîncrederea faţă de gazetele din Istanbul, în care apăreau o grămadă de scorneli, şi solida convingere a istanbulezului

potrivit căreia se cuvenea ca persoanele cu stare să nu se afişeze prea mult.

Îmi aduc aminte că, în copilărie şi în prima mea tinereţe, nu doar mama, ci multe alte persoane înstărite din Istanbul sugerau sau, mai rar, exprimau deschis ideea că cei bogaţi trebuiau să se ascundă, să-şi disimuleze bogăţia şi puterea, în cazul în care aceasta exista: această trăsătură distinctivă a vechilor bogătaşi din Istanbul nu era deloc consecinţa vreunei etici a modestiei, cu care se cuvenea să te făleşti, sau al vreunei etici a muncii, a acumulării, de genul protestantismului. Ea nu-şi avea obârşia decât în teama de stat. Sultanii şi statul otoman văzuseră secole de-a rândul, în orice istanbulez excesiv de bogat – de cele mai multe ori, era vorba de paşale care beneficiau de putere politică –, o ameninţare la adresa lor, aşa încât găseau mereu câte un pretext ca să-i lichideze pe cei aflaţi în această situaţie şi să le confişte averile. Cât despre evrei care, în ultimele secole de existenţă ale Imperiului Otoman, ajunseseră suficient de înstăriţi ca să împrumute statul, ori despre armeni şi greci, care se evidenţiaseră prin micul comerţ şi micile meşteşuguri, aceştia erau, desigur, anxioşi, trăind cu amintirea impozitului pe avere impus în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a confiscării samavolnice a bunurilor şi fabricilor pe care le deţinuseră cândva şi a jafului căruia îi căzuseră pradă magazinele lor cu prilejul incidentelor din 6-7 septembrie 1955.

De aceea, marii proprietari de pământuri veniţi din provincie la Istanbul sau industriaşii de provincie din cea de-a doua generaţie erau mai curajoşi decât istanbulezii cu cheag când se punea problema să-şi etaleze bunurile şi proprietăţile ori să se laude cu averile lor. Relaxarea lor era, desigur, socotită „parvenitism" şi privită cu ironie de către familiile istanbuleze care se protejau, de teama statului, sau care nu-şi putuseră păstra averea mai mult de o generaţie, aşa cum ni se întâmplase nouă. Sakıp Sabancı, bogătaşul aflat la a doua generaţie, care a venit de la Adana la Istanbul şi se găseşte în fruntea celei de-a doua familii din Turcia în ceea ce priveşte averea, este o persoană de care toată lumea face haz şi-şi bate joc pe la spate (însă nu prin gazete, de teamă că

acestea nu vor mai beneficia de spațiu publicitar), din pricina faptului că a ridicat această relaxare, disprețuită de bogătașii din Istanbul, care văd în ea o atitudine de „arivist", într-o bizarerie deranjantă, ajutat poate și de înfățișarea sa stranie, însă grație curajului de provincial vădit în etalarea propriei averi, a izbutit să fondeze după 1990, în propria-i casă, la fel ca Frick la New York, cel mai bun muzeu privat din Istanbul.

Un alt motiv al faptului că bogătașii din Istanbul nu-și etalau niciodată averile pe vremea copilăriei mele, tăinuindu-le în dosul zidurilor și al ușilor închise, al faptului că n-au constituit niciodată colecții și nici n-au deschis vreun muzeu oarecare era teama îndreptățită că averea lor putea fi socotită „dubioasă". Cum statul și funcționarii statului își vârau nasul oriunde se producea ceva și cum era imposibil să ajungi mare bogătaș fără a colabora cu politicienii, toată lumea putea presupune că până și trecutul celui mai „onest" dintre oamenii cu stare era marcat de locuri obscure și pete întunecate. Tata nu-și bătea joc cu plăcere de accentul de provincial al lui Vehbi Koç, în slujba căruia s-a aflat ani de zile după ce banii rămași de la bunicul se isprăviseră, ori de capacitatea redusă de înțelegere a fiului acestuia, pe care-l socotea mai puțin inteligent decât tatăl său, dar în momentele de furie povestea că în spatele avuției lor se aflau cozile și lipsurile din perioada celui de-al Doilea Război Mondial.

Bogătașii istanbulezi de pe vremea copilăriei și a tinereții mele nu erau persoane sigure de sine, care să se fi ales cu parale de pe urma creativității ori a inovațiilor lor comerciale și care să-și sporească mai departe câștigul, în virtutea aceleiași rațiuni, ci aveau mai degrabă aspectul unor oameni care se-mbogățiseră dintr-odată, cândva în trecut, profitând de o anumită împrejurare, de relația cu statul și cu birocrații, bazată pe mită, și care-și petreceau restul vieții străduindu-se să-și ascundă avutul (după 1990, teama s-a diminuat), să-l protejeze și, mai cu seamă, să-l justifice. Cum avuția lor nu se întemeia pe nici o activitate mentală, acești oameni nu erau prea interesați de cărți, lectură ori, mai știu eu, șah. Epoca otomană, care-ți permitea să avansezi în ierarhia statului,

ajungând paşă înstărit, în măsura în care învăţai şi aveai parte de o bună educaţie, precum şi spiritualitatea ei sufită au fost date deoparte după proclamarea Republicii, odată cu închiderea lăcaşurilor de dervişi şi cu renunţarea la literatura lor specifică, pe care lumea nu o mai citeşte acum, iar cultura aceea subtilă, despre care se credea că urma să fie înlocuită spontan de cultura europeană prin Reforma alfabetului, a căzut pradă uitării.

Singurul lucru pe care-l puteau face mult prea timizii şi prea plaţii bogătaşi ai Istanbulului, care se temeau pe bună dreptate de stat şi care, în cea mai mare parte, nu-şi puteau transmite profiturile generaţiilor următoare, era să se arate mai europeni decât erau, spre a-şi legitima averile şi a se simţi bine. Apelau, în acest scop, la veşminte, la obiecte şi la cele mai noi descoperiri ale civilizaţiei occidentale (de la aparate de stors citrice la maşini de ras electrice) pe care, date fiind sumele de care dispuneau, şi le puteau procura din Europa, şi le arătau unii altora şi se simţeau fericiţi. Poate că un bun exemplu în privinţa ciudatelor dimensiuni pe care le putea atinge străduania de a părea occidental este oferit de unele familii care au locuit la Istanbul ani de zile, care au pus pe picioare o afacere, îmbogăţindu-se, după care, într-o bună zi, au vândut tot, casele, bunurile, proprietăţile (aşa cum a făcut un renumit foiletonist şi proprietar de gazetă, care se număra printre apropiaţii mătuşii mele paterne), deşi nu mai aveau nici un fel de probleme ori de temeri legate de stat, de legislaţie, şi au socotit că este mai atrăgător să-şi ducă viaţa într-un cartier oarecare al Londrei, stând cu ochii la zidul blocului de vizavi şi la televizorul care emitea într-o engleză pe care n-o pricepeau prea bine, decât la Istanbul, admirând Bosforul. Un alt exemplu îl constituie obiceiul de a aduce câte o guvernantă din Europa, care să-i înveţe pe copii limbi străine, aşa cum făceau cândva aristocraţii ruşi, şi aventura trăită mai apoi de aceasta cu stăpânul casei, aşa cum se întâmplă în *Anna Karenina* şi cum au păţit foarte multe familii.

Inexistenţa unei aristocraţii de sânge în Imperiul Otoman i-a obligat pe bogătaşii istanbulezi din perioada republicană

să se manifeste ca „cei mai autentici", „mai fără de pereche", „mai speciali" exponenți ai acestei categorii. Căci, pentru ca lucrurile vechi rămase de pe urma culturii otomane, mistuite, în cea mai mare parte, de flăcări odată cu vilele de pe Bosfor, să poată fi revendicate de către cei înstăriți ca „antichități", era necesar să se ajungă până în anii 1980 şi să se înțeleagă faptul că tezaurizarea simbolurilor culturii otomane nu intra în contradicție cu occidentalizarea. Poveştile de acest gen, evocate acasă cu un zâmbet, dar şi cu plăcere, din care se deduceau, pe lângă faptul că şi noi fuseserăm bogați cândva, ba chiar că încă mai păream a fi, năravurile, deprinderile bogătaşilor istanbulezi şi, mai cu seamă, felul în care făcuseră avere (mie îmi plăcea cel mai mult povestea unui bogătaş care se pricopsise într-o noapte, aducând la Istanbul un vapor cu zahăr în perioada Primului Război Mondial, iar mai apoi savurase acel chilipir până la sfârşitul vieții), mă împiedicau, poate, să-i consider „misterioşi" pe cei cu avere, aşa cum li se întâmpla altora, dar, în ciuda acestui fapt, sentimentul de provizorat şi de vacuitate, de lipsă de spiritualitate şi cultură, datorat faptului că nu prea ştiau ce să facă cu banii, îi făcea uneori foarte speciali, când mă întâlneam cu vreunul dintre ei – unii, rude îndepărtate, alții cunoştințe sau prieteni din copilărie ori tinerețe ai tatei sau ai mamei, alții vecini de cartier din Nişantaşı, sau „pseudonime" la rubrica „Ați auzit?" – eram curios să-i cunosc biografia.

Era, de pildă, un domn dichisit, un prieten din tinerețe al tatei, despre care nu-mi dădeam seama dacă era trist sau vesel când se lăuda că „n-avea nevoie să mai muncească toată viața" (pe atunci, faptul acesta era, la Istanbul, o bună dovadă a bunăstării cuiva), căci multele bunuri şi proprietăți rămase de pe urma tatălui său, un paşă care ajunsese ministru în ultima perioadă de existență a statului otoman, îi asigurau o rentă serioasă. Îşi petrecea cea mai mare parte a zilei fără să facă nimic, citind ziarele sau contemplându-i pe trecători de la fereastra apartamentului său de bloc din Nişantaşı, după care, după-amiaza, se îmbrăca tacticos cu cele mai elegante haine pe care le avea, cumpărate de la Paris sau Milano, se bărbierea, îşi aranja cu grijă mustața şi

se ducea în holul şi la cofetăria Hotelului Hilton, unde zăbovea două ore, bând ceai, căci aceasta era singura lui ocupaţie reală din timpul zilei. „Asta pentru că doar acolo mă simt în Europa", îi spusese o dată tatei, încruntând din sprâncene de parcă i-ar fi încredinţat o taină cu totul aparte şi adoptând o expresie întristată, care cerşea înţelegere pentru teribila lui suferinţă sufletească. O doamnă foarte bogată şi nespus de grasă, care făcea parte din aceeaşi generaţie, fiind, de data aceasta, prietena mamei, şi pe care eu şi fratele meu o imitam pentru că li se adresa tuturor cu vorbele „ce mai faci, maimuţă?", deşi ea era cea care semăna, de fapt, cu o maimuţă, îşi petrecuse întreaga viaţă respingându-i pe cei care-i cereau mâna pe motiv că nu erau destul de europeni şi de rafinaţi şi îndrăgostindu-se de bărbaţi distinşi şi bogaţi care nu s-ar fi căsătorit niciodată cu ea, pentru că nu era suficient de frumoasă, apoi, când se apropia de cincizeci de ani, se căsătorise cu un poliţist de vreo treizeci de ani, despre care afirma că era „foarte gentleman, foarte curtenitor", iar după ce căsătoria cu pricina eşuase, fapt petrecut la scurtă vreme după aceea, îşi consacrase restul vieţii tinerelor din mediul ei, cărora le explica că se cuvenea să-şi găsească bărbaţi la fel de înstăriţi ca ele.

Oamenii aceştia, familiarizaţi într-o oarecare măsură atât cu cultura tradiţională, cât şi cu cea occidentală, deoarece erau urmaşii ultimei generaţii de inşi chivernisiţi, de paşale otomane cu vederi occidentalizante, n-au izbutit să transforme în capital averile moştenite de la taţii, de la familiile lor, n-au izbutit să-şi convertească avuţiile într-o parte a capitalului comercial şi industrial sălbatic al Istanbulului, care sporea rapid, deoarece ştiau că nu puteau nici măcar să bea ceai la aceeaşi masă cu „bădăranii aceia de negustori", care împărtăşeau o cultură a camaraderiei şi a comunităţii la fel de „autentică şi de sinceră" ca deprinderea lor de a înşela şi escroca, necum să mai producă şi să facă comerţ cu ei. Când ne duceam în conace ori vile de pe Bosfor pentru a vizita asemenea persoane care descindeau din familiile cu cheag de pe vremuri şi care, de cele mai multe ori, nu-şi dădeau seama că erau pungăşite şi de avocaţii pe care-i

angajaseră ca să le protejeze bunurile şi să strângă veniturile provenite din chirii, preţuiam dragostea aparte pe care mi-o arătau, deoarece ştiam foarte bine că cele mai multe dintre ele preferau tovărăşia pisicilor şi a câinilor. Îmi făcea plăcere să constat că fiinţele acelea care vieţuiau în casele de pe Bosfor, ce urmau să valoreze o avere în anii următori, când aveau să fie vândute rând pe rând (asta dacă nu cumva fuseseră mistuite de flăcări între timp), printre măsuţe, canapele, mese cu intarsii de sidef, tablouri în ulei, inscripţii caligrafice, puşti de pe vremuri, săbii, decoraţii istorice, ancestrale, orologii uriaşe şi multe alte vechituri, ce urmau să ticsească, după vreo zece-cincisprezece ani, magazinul lui Raffi Portakal, negustorul de antichităţi, duceau un soi de existenţă de persoane neajutorate şi sărmane, în ciuda nenumăratelor proprietăţi pe care le deţineau, dincolo de vile şi de obiectele din ele. Cu toţii aveau manii care arătau că relaţiile lor cu realitatea din afara vilei ori a conacului era problematică. Unul dintre ei, care se sprijinea în baston şi care avea aspectul unui moş pricăjit, uscăţiv, îl trăgea mereu pe tata deoparte şi-i arăta, cu un aer misterios, mai întâi colecţia lui de ceasuri, apoi pe cea de arme, de parcă i-ar fi arătat nişte fotografii cu femei goale. O tanti în vârstă ne mai explica o dată, cu aceleaşi cuvinte ca în urmă cu cinci ani, când mai fuseserăm acolo, cum să dăm roată unui mic zid năruit, care era foarte periculos, pentru a coborî la debarcaderul de bărci, o alta vorbea în şoaptă, ca să n-o audă servitorii, o alta repeta cu mojicie o întrebare care avea s-o obsedeze pe mama mai târziu, căutând să afle de unde se trăgea bunicul meu dinspre tată. Unul dintre domnii aceia graşi, care avea obiceiul de a-şi plimba agale oaspeţii prin casă, de parcă le-ar fi făcut turul unui muzeu, ne repeta, ori de câte ori ne duceam pe la el, o istorioară legată de o mită şi un scandal pe care o citise cu ani în urmă într-un ziar, lăsând impresia că o citise chiar în dimineaţa aceea în ziarul *Hürriyet* şi că fusese uimit de amploarea neobrăzării care cuprinsese oraşul. Undeva, în toiul acestor povestiri, al întrebărilor despre sănătate şi al vizitei înseşi, în vreme ce mama continua să ne urmărească cu coada ochiului, ca să

vadă dacă nu cumva făceam ceva necuvenit, ajungeam la concluzia că familia noastră nu era atât de importantă pe cât se străduiau s-o arate „bogătaşii" aceia şi-mi doream să plec cât mai repede din vila ori conacul în care ne aflam, spre a reveni acasă. Intuiam această inegalitate din faptul că cineva greşea numele tatei, sau îl credea pe bunicul fermier de provincie, sau, aşa cum aveam să constat la foarte mulţi bogătaşi de pe vremuri, retraşi în sine, din faptul că o imperfecţiune măruntă, un amănunt banal şi prozaic al existenţei de zi cu zi (faptul că se aducea la masă zahăr tos în loc de zahăr cubic, că servitoarea purta ciorapi nepotriviţi sau că o barcă cu motor trecea prin imediata apropiere a vilei) dobândea proporţii neaşteptate, pricinuite de supărare şi obsesie, transformându-se astfel într-un subiect foarte important, inepuizabil, care le făcea pe gazde să uite de noi. De fapt, fiii, nepoţii sau băieţii aflaţi atunci acasă, care erau de vârsta mea şi cu care lumea se aştepta să mă împrietenesc, erau persoane suficient de „dificile" pentru ca fie să se ia la harţă cu pescarii la cafeneaua din cartier, fie să-i ia la bătaie pe clericii care predau pe la şcolile franceze din oraş, fie să se sinucidă, câţiva ani mai târziu, dacă nu cumva ajungeau să fie închişi, peste vreme, prin cine ştie ce ospicii din Elveţia.

Cum dependenţa de bunurile, de proprietăţile, de mâniile şi fixaţiile lor era suficient de puternică pentru ca respectivii să ajungă să se judece între ei, la fel ca în cazul familiei mele din Blocul Pamuk, găseam că între oamenii aceia şi „ai noştri" exista o oarecare similitudine. Cunosc, între aceşti oameni care, deşi conviețuiau de ani de zile în acelaşi conac impunător, se dădeau reciproc în judecată pentru felurite bunuri şi proprietăţi, pentru ca apoi să se reunească la masa de seară, râzând şi glumind între ei, la fel ca tata-unchiul-mătuşa, persoane care, luându-şi supărarea prea în serios, n-au mai vorbit deloc cu celelalte, ani de-a rândul, deşi locuiau în aceeaşi casă, sau persoane care, pentru că nici măcar nu suportau să se vadă, şi-au împărţit cu grosolănie întreaga vilă, începând cu cea mai mare dintre încăperi, cu vedere spre Bosfor, tavan înalt şi balcon, pe din două, ridicând între ele

un zid mizer de gips (nu se vedeau unele pe altele, dar ascultau toată ziua zgomotele părții adverse, de la accese de tuse până la sunete de paşi), ca şi persoane care şi-au blocat reciproc, prin felurite tertipuri juridice, accesul către poarta grădinii, căci puteau fi fericite în spațiul acela, pe care şi-l împărțiseră la modul „haremul este al tău, iar anexele ale mele", nu grație propriului confort, ci grație disconfortului pe care li-l puteau crea celor mai apropiate dintre rude, pe care le detestau.

Constatarea că asemenea conflicte intrafamiliale continuau şi la nivelul generației următoare m-a făcut să mă gândesc că genul acesta de aversiune reprezenta o caracteristică a bogătaşilor din Istanbul. Descendenții unei familii înstărite care se îmbogățise, la fel ca bunicul, în perioada de început a Republicii, stabilindu-se în Nişantaşı, într-o zonă care nu se afla prea departe de Bulevardul Teşvikiye, unde locuiam noi, împărțiseră în două terenul primit de tatăl lor de la sultanul Abdülhamit. Unul dintre frați ridicase mai întâi, pe jumătate din loc, un bloc mai retras, care se conforma normelor primăriei şi, din acest motiv, nu ocupa trotuarul. După câțiva ani, celălalt frate ridicase şi el, pe jumătatea de teren care-i revenea, un bloc care, deşi aflat în vecinătatea celuilalt, era amplasat cu trei metri mai în față, aşa încât îi răpea cu bună ştiință perspectiva mezinului. Confruntat cu această situație, primul dintre frați ridicase un zid de înălțimea unui bloc cu cinci etaje, doar pentru a-l văduvi pe celălalt de priveliştea oferită de ferestrele laterale, după cum bine ştia întregul cartier Nişantaşı.

Genul acesta de conflicte intrafamiliale era puțin frecvent printre istanbulezii de viță nouă, căci familiile venite din provincie şi stabilite la Istanbul fuseseră solidare şi se sprijiniseră reciproc spre a putea face față problemelor. După 1960, când populația oraşului s-a dublat iar prețurile terenurilor au sporit cu repeziciune, banii aceştia picați deodată ca din cer i-au luat prin surprindere pe toți cei care locuiau la Istanbul de câteva generații şi care izbutiseră să agonisească un număr de terenuri în oraş. Primul lucru pe care l-au făcut aceştia spre a dovedi că erau istanbulezi înstăriți,

de viță veche, a fost, desigur, să se ia la harță între ei pentru a-și împărți bunurile și proprietățile. Poate că acesta a și fost motivul pentru care unul dintre cei doi frați care, având în proprietate dealurile și colinele sterpe de dincolo de Bakırköy, se pomeniseră incredibil de bogați prin extinderea neașteptată a orașului, a scos pistolul și și-a împușcat fratele mai mare, la începutul anilor 1960. Ziarele, pe care le-am citit cu atenție, sugerau că în spatele fratricidului s-ar fi aflat dragostea fratelui mai mare pentru soția mezinului. Am urmărit îndeaproape acea crimă din lumea bună, care mă zguduise nespus, pentru că băiatul cu ochi verzi al bărbatului care-și ucisese fratele îmi era coleg de clasă la școala primară, la Liceul Terakki[1] din Şişli. Pe vremea când primele pagini ale ziarelor ofereau cu satisfacție amănunte despre scandalul acela legat de averi și femei, fiul asasinului, care avea piele albă și păr roșcat, își făcea apariția în clasă îmbrăcat, ca întotdeauna, cu veston de țăran din Bavaria și pantaloni scurți și-și petrecea ziua plângând în tăcere, cu batista în mână. Ori de câte ori aveam să trec, în cei patruzeci de ani care au urmat, prin acea zonă a Istanbulului, care poartă acum numele de familie al colegului meu de clasă în costum bavarez și în care locuiesc o sută cincizeci de mii de oameni, sau ori de câte ori aveam să aud numele cartierului, cunoscut de întregul Istanbul și devenit între timp un adevărat orășel, urmau să-mi vină în minte ochii înroșiți de plâns ai colegului meu, care se smiorcăia întruna, cu gravitate, dar și cu discreție.

Familiile de armatori, care mai erau și toate din zona Mării Negre, își făcuseră o preocupare din rezolvarea neînțelegerilor familiale pe calea armelor, văzând o atitudine mai realistă decât noi, care apelam la tribunalele statului. Oamenii aceștia, care intraseră, în cea mai mare parte, în afaceri cu mici ambarcațiuni cu pânze, care începuseră apoi să se concureze unii pe alții din cauza contractelor de transport achiziționate prin licitație de la stat și cărora le plăcea să se intimideze unii pe alții nu prin inovații occidentale precum

1. Progresul (turc.).

libera concurență, ci prin intermediul bandelor pe care le constituiau, care din vreme-n vreme, când osteneau să se mai tot ucidă între ei, mai aveau şi perioade paşnice, care nu durau însă prea mult, căsătorindu-se unii cu alții precum prinții din Evul Mediu, care atunci când reîncepeau să se lichideze le supărau mai cu seamă pe proaspetele soții, care acum se-nrudeau cu ambele tabere, dar care nu-şi pierdeau niciodată umorul, începuseră să treacă de la ambarcațiunile cu pânze la barje, apoi de la barje la mici şlepuri, să-şi mărite fetele cu odrasle de preşedinte şi să dea petreceri ori recepții cu „şampanie, caviar şi pompă", ca să folosim expresia stereotipă a vremii, consemnate apoi la rubrica „Ați auzit?", pe care o urmărea cu atenție mama.

Recunoşteam, în instantaneele realizate de fotografi la asemenea petreceri, nunți sau baluri, pe care obişnuiau să le frecventeze mama şi tata, uneori şi unchiul, mătuşa şi bunica, instantanee care erau aduse acasă în aceeaşi seară şi rămâneau pe bufet câteva zile, o seamă de cunoştințe care veneau adeseori pe la noi, sau vreo două-trei persoane înstărite, ale căror fotografii apăruseră prin ziare, vreun politician care avea grijă să conviețuiască bine cu ei, iar apoi

încercam să ghicesc, din convorbirile telefonice ale mamei cu sora ei, care participa mai des la asemenea evenimente, cum fusese atmosfera la nuntă. Spre deosebire de chefurile de după anii 1990, la care erau invitate televiziunea, presa şi felurite manechine şi care erau aduse la cunoştinţa întregului Istanbul prin focuri de artificii, nunţile şi balurile din perioada anterioară nu erau dominate de ambiţia de a dovedi restului Istanbulului cât de înstăriţi erau cei înstăriţi, ci urmăreau să satisfacă nevoia celor avuţi de a se reuni şi a-şi da uitării temerile, neliniştile. Când participam la asemenea nunţi ori petreceri, percepeam îndată, în ciuda confuziei care mă stăpânea, un soi de fericire aparte în relaţiile dintre ei. Citeam această fericire şi în privirile mamei, la vremea când plecam de acasă, după ce ne pregătiserăm pentru eveniment întreaga zi. Nu era vorba însă atât de fericirea de a merge la o petrecere, de a şti că urma să-ţi petreci timpul în mod plăcut, să te desfeţi cu delicatese, să te distrezi, cât de fericirea de a fi împreună cu acele persoane, de a te afla alături de nişte oameni cu stare, de a fi socotit, dintr-un motiv sau altul, drept unul dintre ei.

Când intram într-o sală mare, bine luminată, sau când păşeam printre mese pregătite cu dichis, printre tende, vase cu flori, servitori şi chelneri, cu ocazia vreunei petreceri în aer liber prilejuite de câte o nuntă de vară, simţeam că cei bogaţi erau, de fapt, foarte fericiţi să se revadă, că prezenţa altor persoane de-o seamă cu ei le dregea starea de spirit. Din pricina aceasta intuiam că şi ei îi cercetau din ochi pe participanţi, la fel ca mama, ca să vadă cine venise, şi că se bucurau ori de câte ori dădeau cu ochii de persoane alături de care le făcea plăcere să fie invitaţi. Oamenii aceia, a căror avere se baza, de foarte multe ori, nu atât pe propria cunoaştere, pe creativitate şi sârguinţă, cât pe noroc ori pe vreo escrocherie pe care doreau s-o dădea uitării şi care se bizuiau mai degrabă pe sumele de bani pe care le deţineau decât pe propriile abilităţi, se simţeau relaxaţi şi se străduiau, totodată, să-şi refacă moralul constatând că împărţeau acel spaţiu cu alte persoane care nu ieşeau în evidenţă decât prin sumele de bani pe care le deţineau.

În ceea ce mă priveşte, după clipele primei întâlniri eram învăluit deodată în adierea unui vânt ciudat şi începeam să mă simt străin de acel loc. Fie eram cuprins de descurajare la vederea vreunui obiect de lux care-mi era cu totul necunoscut, căci nu-l văzusem acasă (de pildă, cuţitul de pâine electric), fie mă simţeam stânjenit să constat cât de apropiaţi puteau fi mama şi tata de asemenea oameni, despre ale căror averi afirmaseră mai înainte râzând că ascundeau lucruri ruşinoase, scandaluri, escrocherii. După o vreme descopeream că mama, care era sincer mulţumită să se afle alături de ei, şi tata, care flirta poate cu vreuna dintre iubitele lui de taină, nu uitaseră, de fapt, de poveştile şi cancanurile acelea stranii pe care le istoriseau acasă, ci doar se prefăceau, pentru moment, că habar n-aveau de ele. Nu procedau, oare, toţi bogaţii la fel? A fi avut însemna, poate, să te comporţi în permanenţă „ca şi cum". De exemplu, îi auzeam pe foarte mulţi bogătaşi din Istanbul plângându-se, la nenumărate petreceri, de mâncarea servită în timpul ultimei călătorii cu avionul, de parcă ar fi fost vorba de un subiect deosebit de supărător, deosebit de însemnat şi de parcă nu şi-ar fi petrecut cea mai mare parte din viaţă hrănindu-se cu feluri banale, preparate neglijent. Uneori mă tulbură gândul că vederea acelor oameni, care erau atât de în largul lor pentru că-şi puseseră sufletele la păstrare în locuri sigure, îndepărtate, la care nu se putea ajunge prea uşor, aşa cum se întâmplă cu banii depuşi („delapidaţi", spuneau părinţii mei) în băncile elveţiene, ar fi putut constitui un exemplu prost pentru mine.

Erau momente când pricepeam, din câte o aluzie a tatei, că sufletele acelor oameni nu se aflau chiar atât de departe. Când îi criticam pe la douăzeci de ani, rostind vorbe grele, deşi nu vorbeam chiar în termenii de acum, pentru prostia, pentru nepăsarea lor, pentru gesturile afectate pe care le săvârşeau pentru a părea mai occidentali decât erau, pentru existenţa lor laşă şi nespus de ştearsă, care-i făcea să nu întemeieze nici o colecţie, nici un muzeu, să nu se lase purtaţi de nici o obsesie, de nici o pasiune, când îmi îndreptam chiar limba ascuţită împotriva prietenilor de familie, a prietenilor

din copilărie şi din tinereţe ai părinţilor mei ori împotriva părinţilor unora dintre prietenii mei, tata mă întrerupea cu tact şi, poate pentru că se temea ca nu cumva să fiu nefericit în viaţă, aşa cum aveam să cred mai târziu, îmi spunea deodată, în chip de atenţionare, că, „de fapt", doamna de care vorbeam (o femeie frumoasă) era o „fată" foarte generoasă, foarte cumsecade şi că, dacă aş fi cunoscut-o mai îndeaproape, mi-aş fi dat şi eu foarte bine seama de acest lucru.

22

Vapoarele de pe Bosfor, incendiile, scăpătarea, mutările şi celelalte urgii

Eşecurile permanente, falimentele care se abăteau asupra afacerilor puse pe picioare de tata şi de fratele lui, confruntările dintre mama şi tata şi cele dintre cei patru membri ai familiei noastre, disputele din familia mare, în centrul căreia se afla bunica, mă făceau să aflu treptat că viaţa nu se alcătuia doar din evenimente amuzante, din plăceri de genul celor pe care le descopeream în fiecare zi (pictura, sexualitatea, prietenia, somnul, iubirea, mâncarea, jocul, privitul etc.) şi din nesfârşite perspective de fericire, ci şi din catastrofe mai mari sau mai mărunte, mai mult sau mai puţin însemnate, care surveneau fără veste, pentru ca apoi să sporească în intensitate, să se amplifice. Învăţasem de-acum bine că nenorocirile de felul acesta puteau să-ţi răsară în cale pe neaşteptate, când ţi-era lumea mai dragă, la fel ca minele plutitoare a căror latitudine şi longitudine la ieşirea din Bosfor în Marea Neagră le era dezvăluită în copilăria mea, cu mare gravitate, atât marinarilor, cât şi celorlalţi istanbulezi, la rubrica „Anunţ către marinari", ce urma după ştirile şi buletinul meteo de la radio.

Se putea întâmpla în orice moment ca mama şi tata să se ia la harţă, sau ca la etajul de deasupra noastră să izbucnească vreo ceartă legată de avere şi proprietăţi, sau ca fratele meu mai mare să decidă, furios, să-mi administreze o lecţie de pomină. Sau se putea ca tata să-şi facă într-o bună zi apariţia acasă şi să ne spună pe neaşteptate, senin, că apartamentul în care locuiam fusese vândut, că se pusese

sechestru pe el, că trebuia să ne mutăm în altă parte, sau că urma să plece într-o călătorie.

În anii aceia ne-am mutat de nenumărate ori. La fiecare mutare, tensiunea din casă creştea şi, pentru că mamei, care-şi petrecea vremea supraveghind împachetatul lucrurilor, al oalelor şi tingirilor, ce erau învelite rând pe rând în ziare, îi slăbea vigilența în ceea ce ne privea, alergam şi mă jucam prin casă împreună cu fratele meu mai mare, într-o atmosferă de deplină libertate. Bufetele, mesele, dulapurile, pe care începuserăm să le socotim părți inseparabile ale peisajului nostru domestic, care nu-şi schimbau locul niciodată, erau date la o parte şi, în timp ce părăseau casa, purtate de hamali, în timp ce spațiul în care locuiserăm ani de zile se golea, sufletul îmi era cuprins de tristețe. Aflam atunci consolare în descoperirea vreunei bile sau a vreunei maşinuțe pierdute, care reprezenta o amintire prețioasă. Poate că unele dintre casele în care ne mutam nu mai erau la fel de confortabile, de calde ca Blocul Pamuk din Nişantaşı, însă nu m-am simțit niciodată nefericit pentru că am ajuns în Cihangir, în Beşiktaş, căci locuințele acestea ofereau o perspectivă foarte frumoasă asupra Bosforului, după cum nu mi-a sărit în ochi faptul că sărăceam puțin câte puțin.

Aveam întotdeauna la îndemână nişte măsuri de rezervă, descoperite de mine, împotriva micilor dezastre. Una dintre aceste formule, bazate pe ataşamentul simbolic față de o ordine riguroasă, de reguli, de armonia ori repetarea lor (să nu calc pe linii, să nu închid niciodată complet anumite uşi), sau dimpotrivă (să mă văd cu celălalt Orhan, să evadez în cea de-a doua lume, să pictez sau să stârnesc o ceartă cu fratele meu şi să provoc, astfel, eu catastrofa), presupunea să număr vapoarele care se perindau pe Bosfor.

De fapt, număr vapoarele care trec încolo şi încoace pe Bosfor de când mă ştiu. Număr tancuri petroliere româneşti, crucişătoare sovietice, ambarcațiuni pescăreşti cu pânze care vin de la Trabzon, nave de pasageri bulgăreşti, vapoare ale Căilor Maritime care se-ndreaptă spre Marea Neagră, nave de observare sovietice, transatlantice italiene cochete, vase cu cărbune, cabotiere înmatriculate la Varna, vapoare de marfă

nevopsite, neîngrijite, mâncate de rugină, nave hârbuite, întunecate, sub pavilion incert, care nu este limpede de unde vin. Nu număr însă orice: nu număr ambarcațiunile cu motor care-i transportă de pe un țărm pe celălalt pe funcționarii care se duc la serviciu şi pe femeile care se întorc de la piață cu plase în mâini, şi nici vapoarele Liniilor Orăşeneşti, care-i poartă dintr-un ungher în altul al Istanbulului pe călătorii trişti, ce fumează şi beau ceai, îngânduraţi, şi pe care am ajuns să le recunosc la fel ca tata, căci ele constituie, de fapt, părți indisociabile ale vieții mele, aidoma lucrurilor din casă.

Număr vapoarele cu un soi de nelinişte, uneori abătut, alteori precipitat, de cele mai multe ori fără să bag de seamă că o fac. Simt, în timp ce țin socoteala vaselor care străbat Bosforul, că săvârşesc un gest care-mi ocroteşte rânduiala vieții. În momentele de nespusă mânie şi tristețe din copilărie, când fugeam de mine, de şcoală, de viață şi mă făceam nevăzut, în deplină libertate, pe străzile Istanbulului, încetam să le mai număr. Atunci aveam sentimentul că tânjeam după urgii, după incendii, după o altă viață, după celălalt Orhan.

Dacă am să istorisesc cum a început povestea cu număratul vapoarelor, poate că obsesia mea va fi mai lesne de înțeles. Pe vremea aceea, la începutul anilor 1960, locuiam, mama, tata, fratele meu mai mare şi cu mine, într-un mic apartament cu fața la mare, aflat într-un bloc construit de bunicul în Cihangir. Eram în ultima clasă a şcolii primare; prin urmare, aveam unsprezece ani. O dată pe lună, seara, când mă culcam, potriveam ceasul deşteptător, pe al cărui cadran se găsea imaginea unui brad, aşa încât să sune cu câteva ore înainte de răsăritul soarelui, mă trezeam către sfârşitul nopții în întuneric şi tăcere, mă strecuram în patul gol din camera în care dormea uneori servitoarea, ca să nu tremur de frig în noaptea de iarnă, căci n-aş fi fost în stare să aprind singur soba pe care o stingeau părinții seara, înainte de culcare, îmi luam manualul de limba turcă şi începeam să repet cu îndârjire, spre a învăța pe de rost poezia pe care trebuia s-o memorez până la ora la care plecam la şcoală:

„Drapel, drapel azuriu,
Leagănă-te-n vânt, o, mândru drapel!"

După cum ştiu toți aceia dintre noi care au fost nevoiți cândva să învețe pe de rost vreun text, vreo rugăciune, vreo poezie, nu suntem prea atenți la ceea ce vedem în timp ce ne străduim să ne întipărim în minte cuvintele cu pricina. Atunci, ochii minții, ca să spunem aşa, devin interesați de imaginile pe care ni le oferă fantezia, spre a ne înlesni memorarea. Prin urmare, în timp ce memorăm, ochii noştri contemplă parcă lumea spre a-şi satisface propria plăcere, fără a lua seama la minte. În timp ce învățam poezii pe de rost, tremurând de frig în nopțile geroase de iarnă, contemplam tenebrele Bosforului, care abia se desluşea pe fereastră.

Bosforul, care se întrezărea printre blocurile cu patru-cinci etaje, printre acoperişurile şi coşurile caselor de lemn în ruină ce urmau să fie rând pe rând mistuite de flăcări în următorii zece ani şi printre minaretele Moscheii Cihangir, era negru ca smoala, căci vapoarele Liniilor Orăşeneşti nu circulau încă la orele acelea timpurii, prin urmare nu era luminat de proiectoare şi faruri. Întunericul dens era străpuns

uneori de luminile bătrânelor vinciuri, care descărcau marfă la Haydarpaşa, pe ţărmul asiatic, sau ale vaselor de marfă care treceau tăcute, de câte o rază nelămurită de lună ori de lumina vreunei bărci cu motor singuratice, iar atunci întrezărem barje uriaşe, năpădite de rugină şi placate cu midii, cu muşchi, barca vreunui pescar solitar şi Turnul Fecioarei, a cărui albeaţă îl făcea să semene cu o stafie. De cele mai multe ori însă, marea era învăluită într-un întuneric misterios. Bosforul părea tenebros chiar şi la vremea când colinele înţesate de blocuri şi de cimitirele ticsite de chiparoşi prindeau să se lumineze uşor, cu mult înainte de a se arăta soarele dinspre ţărmul asiatic, iar eu aveam impresia că apele acelea aveau să rămână veşnic întunecate.

Uneori, în vreme ce mintea-mi era preocupată de învăţatul pe de rost, de repetare şi de tainicele jocuri ale memoriei, ochii-mi cădeau asupra câte unei arătări care înainta agale prin apele pline de curenţi ale Bosforului – un vapor ciudat, o barcă pescărească ce pornise la drum de cu noapte. În ciuda faptului că nu eram deloc atent, că nu eram cu mintea la ceea ce vedeam, ochiul meu verifica parcă o clipă, din obişnuinţă, obiectul acela asupra căruia stăruia şi nu-i

permitea să treacă mai departe până ce nu constata că era vorba de o formă familiară: da, un vas de marfă, o barcă pescărească al cărei felinar nu funcționează, îmi spuneam în sinea mea; da, barca de pasageri cu motor care-i transportă pe primii călători ai dimineții de pe țărmul asiatic pe cel european; da, un costier care se-ndreaptă către unul dintre porturile acelea îndepărtate ale Uniunii Sovietice...

Într-una dintre acele dimineți, în timp de stăteam ghemuit sub plapumă, în frig, memorând o poezie, ochii mei mirați au rămas pironiți asupra unui lucru pe care nu-l mai zăriseră niciodată până atunci. Îmi amintesc perfect că am uitat de-a binelea de cartea pe care o țineam în mână și că am rămas încremenit locului. Era o namilă care se făcea tot mai mare pe măsură ce se înălța din mare, în întunericul nopții, și care, pe măsură ce devenea tot mai mare, părea să se apropie de mine, care-o urmăream de pe colina cea mai apropiată de apă. Era o arătare care, prin mărimea și forma ei, părea ireală, ca ruptă din vise: o navă de război sovietică! O matahală de cetate plutitoare care se ivise deodată din negura nedefinită și din beznă, ca dintr-un basm! Trecea în tăcere, cu motoarele reduse simțitor, dar era atât de masivă încât, chiar și așa, făcea să scârțâie pervazul ferestrei, tâmplăria, podelele de lemn ale casei, să zdrăngăne cleștele de la sobă, așezat aiurea, cratițele și ibricele, înșirate rânduri-rânduri în bucătărie, să zăngăne geamurile camerelor calde în care dormeau mama, tata și fratele meu, să se smucească încet, din străfunduri, ca la un cutremur blând, povârnișul pavat cu piatră cubică ce cobora spre mare, cazanele de gunoi din fața porților, întregul cartier care, la primele ore ale dimineții, arăta destul de trist. Prin urmare, vorba aceea de clacă pe care și-o tot transmiteau istanbulezii în șoaptă, la ureche, în anii Războiului Rece se dovedea a fi adevărată: după miezul nopții, Bosforul era traversat în tăcere de nave de luptă ruseşti.

Am fost cuprins o clipă de neliniște, pricinuită de sentimentul răspunderii. Întregul oraș dormea și doar eu văzusem vasul acela sovietic, uriaș, care cine știe încotro se-ndrepta, spre a săvârși fapte rele. Trebuia să-i avertizez pe oameni,

să alarmez Istanbulul şi întreaga lume. În plus, împrejurarea aceea aducea cu situaţiile în care se pomeneau feluriţi copii curajoşi, eroici, despre care citeam în revistele de pe vremea copilăriei şi care salvau un întreg oraş, cufundat în somn la ceas de noapte, de năpastele aduse de puhoaie, incendii ori armate inamice. Pe de altă parte însă, nu aveam deloc intenţia să ies din aşternutul cald, pe care abia izbutisem să-l încălzesc.

M-a copleşit îngrijorarea şi atunci am găsit, agitat, o soluţie făcând altceva, iar din clipa aceea acel altceva s-a transformat în deprindere: am numărat navele sovietice care treceau pe Bosfor cu toată atenţia de care era în stare mintea mea, concentrată asupra memorării poeziei! Ce vreau să spun prin asta? Am înregistrat caracteristicile vasului care tocmai trecea, la fel ca legendarii spioni americani despre care se spunea că fotografiau toate navele comuniste care treceau pe Bosfor dintr-o casă conspirativă aflată sus, pe deal (o altă legendă istanbuleză, probabil adevărată, din anii Războiului Rece), numai că am făcut-o în minte. Am stabilit, în închipuire, o legătură între vasul care trecea atunci, alte vapoare care se perindaseră pe acolo, cursul Bosforului şi, parcă, rotaţia pământului: am numărat şi am transformat astfel uriaşa navă în ceva banal. Ştiam foarte bine că doar lucrurile care nu puteau fi numărate, care nu puteau fi consemnate, ale căror particularităţi nu puteau fi precizate provocau urgii înspăimântătoare. Aşa am început să veghez la ordinea lumii şi să-mi veghez totodată, tulburat, propria fericire, numărând nu doar uriaşele vase sovietice, ci toate vapoarele „notabile" care se perindau pe Bosfor. Cei care ne-au învăţat, de-a lungul întregii vieţi şcolare, că strâmtorile reprezintă cheia cuceririi întregii lumi, inima geopolitică a lumii şi că, din această cauză, toate popoarele, în frunte cu ruşii, şi toate armatele au vrut să pună stăpânire pe frumosul nostru Bosfor aveau dreptate.

După ce am depăşit copilăria, am locuit mereu pe câte o colină de pe care se putea vedea, supraveghea Bosforul, chiar dacă de departe, printre blocuri, cupole ori dealuri. Pesemne că din pricina sensului spiritual pe care-l îmbracă posibilitatea de

a vedea Bosforul, chiar şi de la distanță, fereastra orientată spre mare a înlocuit, în casele istanbuleze, mihrabul din moschei (altarul din biserici, *tebah*-ul din sinagogi), iar fotoliile, divanurile, scaunele, mesele din camerele de zi sunt aşezate întotdeauna cu fața spre strâmtoare. O altă urmare a dorinței nestrămutate de a zări Bosforul din casă este faptul că Istanbulul văzut de pe un vapor care pătrunde din Marea Marmara în Bosfor îți evocă miriade de ferestre nesățioase, care au fost plămădite tocmai pentru a ține sub observație acel vapor şi Bosforul în sine, care îşi taie una alteia perspectiva, care se aşază, nemiloase, una în calea alteia.

Am aflat mai apoi, când am început să-mi împărtăşesc deprinderea şi anxietatea cu alții, că obiceiul de a contabiliza vapoarele care treceau pe Bosfor nu reprezenta doar o ciudățenie de-a mea, că era vorba de un nărav al foarte multor istanbulezi asemenea cu mine, de toate vârstele, că foarte mulți dintre noi obişnuiam să aruncăm, în timpul vieții de zi cu zi, câte o privire spre strâmtoare, de la fereastră ori de pe balcon, şi să numărăm vasele, ca să ne dăm seama dacă se apropiau sau nu urgiile, moartea, marile răsturnări de situație.

Aveam, de pildă, o rudă îndepărtată care locuia într-o casă cu vedere spre Bosfor, situată pe o colină din Serencebey, în cartierul Beşiktaş, unde urma să ne mutăm şi noi peste ani, şi care consemna într-un catastif toate navele care se perindau pe Bosfor, de parcă acesta i-ar fi fost rostul. La liceu aveam un coleg de clasă care susţinea că toate vapoarele dubioase – cam vechi, cam ruginite, cam hârbuite sau sub pavilion incert – transportau în secret arme sovietice pentru cutare insurgenţi autohtoni, sau petrol, care urma să zdruncine pieţele internaţionale.

Aceste obsesii pot fi privite şi ca urmări ale unei culturi în care obiceiul de a-ţi amăgi vremea privind pe fereastră constituia o modalitate însemnată de petrecere a timpului liber, înainte de apariţia televiziunii. Este la fel de posibil să le concepi ca pe nişte efecte colaterale ale nesfârşitelor delicii prilejuite de contemplarea Bosforului. Dar în spatele pasiunii mele de a număra vapoare, în spatele fixaţiilor asemănătoare ale foarte multora dintre cunoştinţele mele se afla o altă spaimă, cuibărită temeinic în inimile noianului de locuitori ai Istanbulului. Transformarea oraşului lor, care se nutrea cândva din abundenţa întregului Orient Mijlociu, într-o aşezare tristă şi nevoiaşă, în ruină, care-şi epuizase resursele şi care fusese distrusă treptat de războaiele declanşate de Imperiul Otoman cu Occidentul şi cu Rusia, îi preschimbase pe istanbulezi într-o gloată introvertită şi naţionalistă, care suspecta în permanenţă tot ceea ce provenea din afară, din locuri îndepărtate, de la occidentali şi, de fapt, tot ceea ce era novator, tot ceea ce purta influenţe străine. În plus, aşa cum simţeam mereu în copilărie, istanbulezii nu s-au putut elibera vreme de o sută cincizeci de ani, din aceleaşi motive, de spaima că în oraşul lor se putea produce oricând o nouă catastrofă, că puteau să survină noi înfrângeri şi dezastre.

Uneori, când plec din Istanbul, mă gândesc că vreau să revin cât mai repede acasă, ca să pot număra în continuare vapoarele. Alteori am sentimentul că dacă nu număr vapoarele care trec pe Bosfor, am să fiu copleşit mai repede de sentimentul de tristeţe şi pierdere pe care-l răspândeşte oraşul. Poate că tristeţea reprezintă o ursită inevitabilă pentru

BIBLIOTECA METROPOLITANĂ
BUCUREŞTI
Sediul Central

cineva care şi-a petrecut întreaga viaţă la Istanbul, în anii vieţii mele. Dar hotărârea de a face ceva împotriva tristeţii este importantă şi pentru că asociază privitul pe fereastră şi contemplarea dezinteresată a Bosforului cu un anumit sentiment al datoriei.

Desigur că în fruntea nenorocirilor de care-şi amintea necontenit şi pe care le aştepta cu nelinişte întregul oraş se aflau accidentele cu vapoare, pe Bosfor. Acestea erau trăite cu acel sentiment specific unei mari comunităţi, care unea întregul oraş. Mă bucuram în taină de astfel de dezastre, simţind că, în asemenea împrejurări, erau depăşite cadrele obişnuite ale vieţii şi că, în cele din urmă, nouă nu avea să ni se întâmple nimic, iar faptul acesta îmi insufla un sentiment de vinovăţie şi plăcere.

Aveam doar opt ani, de pildă, când s-au ciocnit două tancuri petroliere în inima Bosforului şi când lumea şi-a dat seama, după zgomotul exploziei şi după fumul produs de flăcări, care întuneca cerul spuzit de stele, că acestea ardeau, după ce provocaseră o explozie grozavă, şi eram mai degrabă cuprins de entuziasm decât de teamă, în aşteptarea spectacolului. Mai târziu am aflat cu toţii, din telefoanele pe care le-am primit, că explodaseră şi depozitele de petrol din jur, că ardea, de fapt, întregul Bosfor, că totul era cuprins de flăcări. Aşa cum se întâmpla la toate marile incendii care meritau să fie privite şi consemnate, fuseseră mai întâi câteva persoane care zăriseră flăcările şi fumul, apoi auziserăm zvonuri care se vădiseră a fi, în cea mai mare parte, false, iar după aceea căzuserăm pradă tentaţiei nestăvilite de a contempla incendiul, în ciuda împotrivirii mamelor şi mătuşilor noastre.

Am fost treziţi în grabă de unchiul, care ne-a urcat în maşină şi ne-a dus la Tarabya, una dintre colinele din dosul Bosforului. Îmi amintesc că vederea poliţiştilor care blocaseră drumul de coastă ce trecea prin faţa unui mare hotel în construcţie m-a întristat şi m-a tulburat la fel de tare ca incendiul. Mai apoi aveam să aflu cu invidie că unul dintre colegii mei de şcoală trecuse de cordonul de poliţie împreună cu tatăl lui, care-şi prezentase, ostentativ, cartea de vizită,

spunând „presa!". Aşa am ajuns să urmăresc, exaltat, la sfârşitul unei nopți de toamnă din anul 1960, incendiul de pe Bosfor, pierdut în mulțimea istanbulezilor curioşi care se revărsaseră pe străzi echipați cu pijamale, cămăşi de noapte, pantaloni îmbrăcați la repezeală, papuci, unii cu copii în brațe, alții cu genți şi pungi de plastic în mâini. Prin mulțime începuseră deja să se perinde, aşa cum aveam să constat şi la spectacolele oferite în anii următori de incendiile pe mare, de flăcările ce mistuiau vilele de pe Bosfor ori felurite vapoare, vânzători de halviță, de covrigi, de apă, de semințe, de chiftele, de şerbet, despre care n-aveam să-mi pot da seama niciodată de unde apăruseră într-un răstimp atât de scurt.

Tancul petrolier Petar Zoranić, care plecase din portul sovietic Tuapse către Iugoslavia încărcat cu unsprezece tone de kerosen şi care, după cum aveau să scrie ziarele mai târziu, se abătuse de la ruta sa pe Bosfor, se ciocnise cu tancul petrolier grecesc World Harmony, care se îndrepta spre Uniunea Sovietică, spre a prelua tot nişte combustibil lichid, iar kerosenul deversat la două-trei minute după aceea din vasul iugoslav explodase, producând un zgomot pe care urma să-l audă întregul Istanbul. Cum echipajele părăsiseră navele imediat sau, în unele cazuri, muriseră pe loc, prefăcându-se în scrum, vapoarele rămase fără comandanți scăpaseră de sub control şi, aflate la cheremul curenților aprigi, misterioşi şi al vârtejurilor Bosforului, care le târau încolo şi-ncoace, începuseră să se rotească aidoma unor mingi de foc, amenințând cartierele situate pe cele două țărmuri, Emirgânul, vilele de la Yeniköy, zona Kanlıca, depozitele de petrol şi de benzină de la Çubuklu, coastele presărate cu case de lemn de la Beykoz. Locurile pe care le descrisese cândva Melling ca paradiziace sau la care se referise A. Ş. Hisar când vorbise despre „civilizația Bosforului" fuseseră cuprinse de flăcările degajate de petrol şi invadate de trâmbe de fum negru.

În funcție de direcția în care se-ndreptau vapoarele, de coasta de care se apropiau, cei care locuiau în zona respectivă îşi abandonau, precipitat, vilele ori casele de lemn, ieşeau în stradă cu plăpumi, cu copii în brațe şi se-ndepărtau în fugă de țărm. Tancul petrolier iugoslav fusese târât mai

întâi dinspre țărmul asiatic spre Rumelihisarı şi se izbise de vasul de pasageri Tarsus, care era ancorat în zona Istinye, iar acesta din urmă fusese la rândul lui cuprins de flăcări şi începuse să ardă. Când vasele în flăcări ajunseseră în dreptul zonei Beykoz, oamenii care-şi părăsiseră casele, fugind departe de țărm, escaladaseră deja dealurile din jur, echipați cu trenciuri îmbrăcate în grabă peste cămăşile de noapte şi peste pijamale, precum şi cu plăpumi, pe care le purtau în brațe. Marea era năpădită de flăcări orbitoare şi dobândise o culoare gălbuie. Coşurile, catargele, platformele pe care se aflau cabinele căpitanilor celor două vapoare, transformate acum în mormane de fiare incandescente, se topiseră de căldură şi se lăsaseră într-o rână. Cerul era scăldat într-o lumină roşie, orbitoare, care se revărsa parcă din pântecele navelor. Din când în când se producea câte-o explozie, iar din vapoare se desprindeau bucăți de metal de mărimea unei pături, care se prăbuşeau în mare, arzând ca hârtia, în vreme ce de pe țărm şi de pe dealurile din jur răsunau strigăte, țipete, iar exploziile erau însoțite de țipete de copii.

Cât de instructiv poate fi să vezi că locurile în care te desfătai cândva cu parfumul florilor de primăvară, plimbându-te printre miresmele răspândite de arborii-lui-Iuda şi de caprifoi, în care trăgeai un pui de somn paradiziac, zăcând la poalele duzilor, în care contemplai nuanța argintie a picăturilor de apă desprinse din vârful vâslelor ce se mişcau alene în timp ce te apropiai, strecurându-te printre nenumăratele bărci răspândite pe marea ce strălucea ca mătasea în nopțile de vară cu clar de lună, de o barcă din care răsuna muzica, să vezi că grădinile şi codrii plini de chiparoşi şi brazi, vilele impunătoare, străvechi de pe țărm, care n-au fost încă mistuite de foc, sunt cotropite de explozii, de incendii, de cerul sângeriu şi de oameni în lacrimi, care şi-au părăsit casele în fugă, înveşmântați ca de noapte?

Aşa cum aveam să-mi dau seama mai târziu, totul se petrecuse pentru că pe vremea aceea nu număram vapoarele. Sentimentul acesta de vinovăție legat de dezastre nu-mi trezea dorința de a fugi, de a mă îndepărta de ele, ci, dimpotrivă, îmi stârnea imboldul de a mă afla la locul nenorocirii, de a fi martor la evenimente. Mai apoi, încercam un sentiment de vinovăție ori de câte ori se inflamau lucrurile pentru că, la fel ca foarte mulți istanbulezi, îmi doream, de fapt, catastrofele respective. Însă nesațul de a privi şi de a mă afla la locul faptei prevala asupra acestui sentiment.

Până şi Tanpınar, care a suferit toată viața constatând că vestigiile culturii otomane se năruiau sub impactul modernizării de tip occidental, al sărăciei şi, mai cu seamă, al ignoranței, al neputinței istanbulezilor şi care a abordat acest subiect în romanele sale prin prisma dimensiunilor sale profunde, psihologice, mărturiseşte în secțiunea intitulată „Istanbul" din cartea sa *Cinci oraşe* că-i făcea plăcere să contemple vechile conace de lemn în flăcări (asemănând şi el, la fel ca Gautier, această plăcere cu cea pe care o încerca Nero în împrejurări similare). Şi mai straniu este faptul că Tanpınar era sincer întristat să constate, cu doar câteva pagini mai înainte, că „marile capodopere dispar una după alta chiar sub ochii noştri, asemenea unui drob de sare cufundat în apă, preschimbându-se-n mormane de cenuşă, de țărână".

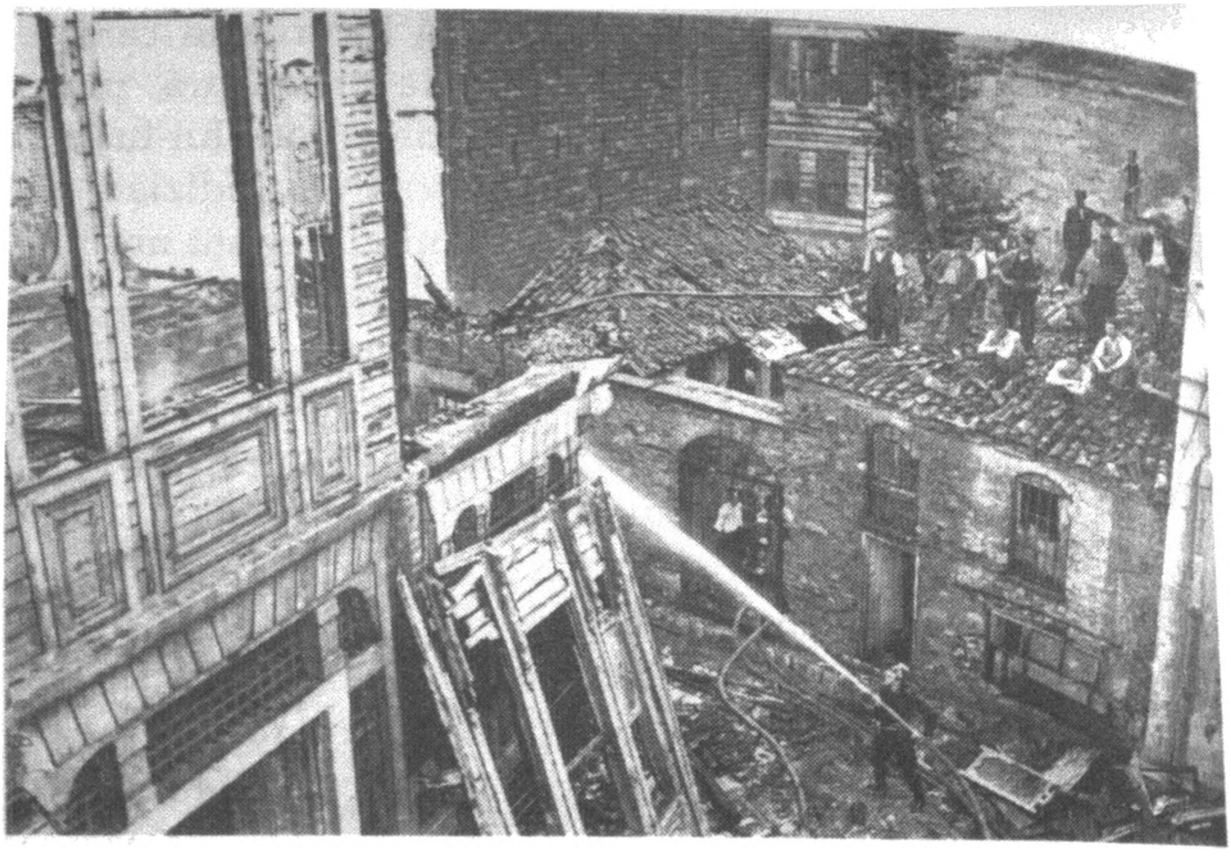

La vremea aceea, Tanpınar asistase, din casa lui situată pe Povârnişul Tavuk Uçmaz din Cihangir, care se afla pe aceeaşi stradă cu blocul construit de bunicul meu prin anii 1950, din care „numărasem" nava de luptă sovietică, la incendiul ce cuprinsese Academia de Arte Frumoase la care preda şi el, care era cunoscută pe vremuri ca Vila Sabihei Sultan şi care adăpostise cândva Adunarea Deputaților din Imperiul Otoman. Pentru a atenua, poate, discrepanța dintre plăcerea cu care vorbeşte, pe de o parte, despre „trâmbele de flăcări şi fum care se ridicau şi se rostogoleau o clipă prin aer, în acel straniu sfârşit de lume" care durase mai bine de o oră şi care, date fiind exploziile, copleşise împrejurimile cu o ploaie plăcută de scântei, şi amărăciunea pricinuită de distrugerea unuia dintre cele mai frumoase edificii de lemn din epoca lui Mahmut al II-lea, precum şi a nenumăratelor amintiri şi studii pe care le adăpostea (în acel incendiu fusese mistuită întreaga colecție de relevee semnate de arhitectul Sedad Hakkı Eldem, cel mai însemnat depozitar al arhitecturii otomane), Tanpınar se referă la sultanii otomani pasionați de contemplarea incendiilor. Îi enumeră, rând pe rând, cu un straniu sentiment de vinovăție, pe cei care, de cum auzeau strigându-se „arde!", înhămau caii la

trăsură şi se duceau să urmărească spectacolul, pe cei care-şi luau cu ei, ca să nu le fie frig, pături şi blănuri, ori mâncare şi instrumente de preparat cafea, ştiind că „reprezentaţia" avea să dureze mult timp.

Incendiile din vechiul Istanbul erau departe de a constitui un simplu spectacol la care dădeau fuga să se uite paşalele, tâlharii, hoţii şi, desigur, copiii şi curioşii – ele reprezentau o distracţie majoră, apocaliptică, aşa încât călătorii-scriitori occidentali ce începuseră să viziteze oraşul de pe la mijlocul secolului al XIX-lea se simţeau obligaţi să le relateze, în calitate de martori. Théophile Gautier, care a ajuns la Istanbul în 1852, descrie cu plăcere, rând pe rând, cele cinci incendii la care a asistat de-a lungul celor două luni petrecute în oraş, începând cu primul dintre ele, izbucnit în vreme ce el se afla în cimitirul din Beyoğlu şi scria poezii. Desigur că un incendiu iscat noaptea este de preferat pentru amatorul de spectacol. Când vorbeşte despre incendiul declanşat la o fabrică de vopsele de pe ţărmul Cornului de Aur, despre fabrica ce ardea scuipând spre cer flăcări multicolore, ca despre „o privelişte minunată", Gautier este atent, aidoma unui pictor, şi la umbrele vapoarelor din Cornul de Aur, la tălăzuirea mulţimii care priveşte pârjolul şi la trosnetele iscate de lemnăria care se prăbuşeşte, precum şi de clădirile înghiţite de flăcări. După o vreme revine la locurile mistuite de pârjol şi se străduieşte să identifice în resemnarea sutelor de familii care încearcă să supravieţuiască prin adăposturi încropite în două zile, printre covoare, saltele, perne, oale, tingiri şi alte lucruri scăpate din foc, acceptându-şi nenorocirea şi invocând „soarta", o trăsătură turco-musulmană.

Incendiile erau însă atât de inseparabile de istoria Istanbulului otoman, veche de cinci sute de ani, încât istanbulezii păreau să fi fost pregătiţi din timp pentru această năpastă care ţinea sub teroare oraşul, mai cu seamă din secolul al XIX-lea. Pentru istanbulezii care trăiau, în secolul al XIX-lea, pe străzi înguste, în case de lemn, incendiile erau mai degrabă o întâmplare la care se aşteptau dinainte, ca la un deznodământ inevitabil, decât o catastrofă. Chiar dacă n-ar fi survenit prăbuşirea Imperiului Otoman, Istanbulul tot şi-ar fi pierdut,

de fapt, memoria şi o bună parte din vigoare, din pricina incendiilor care, la începutul secolului XX, şi-au urmat unul altuia, înghiţind dintr-odată mii de case, zeci de mahalale, de cartiere, care mai de care mai întins, şi lăsându-i pe zeci de oameni fără case, fără agoniseală, fără mijloace de subzistenţă.

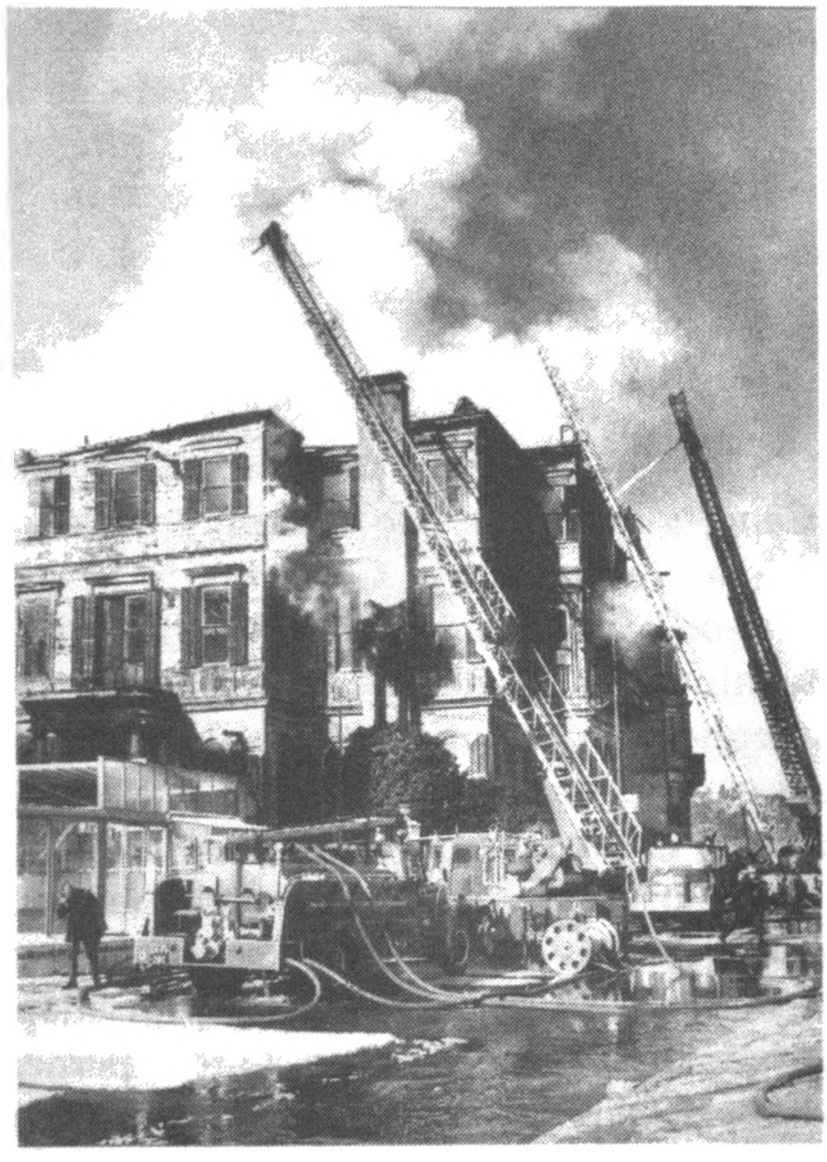

Pentru cei ca mine, care au asistat, în anii 1950 şi 1960, la mistuirea şi prăbuşirea ultimelor vile de lemn de pe ţărmul Bosforului, a ultimelor conace ori case de lemn, care erau deja în ruină, plăcerea de a privi asemenea incendii purta şi urmele unui alt impas sufletesc decât cel trăit de paşalele otomane, care preţuiau mai cu seamă spectacolul, contemplarea unor astfel de pârjoluri: dorinţa, străbătută de sentimente de vinovăţie, umilinţă şi invidie, de a vedea dispărând cât mai degrabă ultimele vestigii ale unei mari culturi

şi civilizaţii, ai cărei moştenitori nu aveam cum să fim, şi asta pe drept cuvânt, spre a face loc unei imitaţii de rangul al doilea, palide şi mizere a civilizaţiei occidentale.

Când, în copilăria şi tinereţea mea, lua foc vreo casă de lemn de pe ţărm, la faţa locului se adunau, spre a urmări priveliştea, mulţimi curioase de pe ambele laturi ale Bosforului, iar cei care doreau să vadă totul mai de aproape se apropiau de ea în bărci ori în ambarcaţiuni cu motor. În anii primei mele tinereţi, eu şi prietenii mei ne telefonam unii altora ori de câte ori izbucnea vreun incendiu de felul acesta pe Bosfor, după care urcam în maşini şi ne duceam, de pildă, la Emirgân, unde ascultam la casetofoane Creedence Clearwater Revival, atunci la modă, stând în maşinile parcate, una lângă alta, pe ţărmul mării, mâncam pâine prăjită cu caşcaval, beam ceai şi bere, aduse de la ceainăria de alături, şi contemplam flăcările misterioase care se ridicau dinspre vila de coastă ce ardea pe ţărmul opus, în Asia.

În timpul spectacolului, vorbeam despre tot felul de lucruri, ca, de exemplu, despre faptul că, în timpul unor incendii de pe vremuri, cuiele bătute în pereţii caselor de lemn fuseseră proiectate în aer, sub formă de tăciuni, traversaseră în zbor Bosforul şi dăduseră foc altor case asemănătoare, aflate pe ţărmul european. Dar până la urmă ajungeam să vorbim despre dragoste, despre bârfele din lumea politicii, despre meciuri de fotbal şi despre prostiile părinţilor noştri. Dacă prin faţa conacului de lemn în flăcări trecea vreun tanc petrolier, nimeni nu manifesta vreun interes faţă de el, nimeni nu-l număra, pentru că nenorocirea se produsese, de fapt, deja. Când incendiul era în toi, în clipele în care era perceput cu acea intensitate a spaimei pe care ţi-o inspiră orice catastrofă, printre prietenii mei din maşini se înstăpânea tăcerea, iar atunci simţeam că fiecare se gândea, privind flăcările, la dezastrul care avea să-i marcheze propriul viitor.

Uneori, când dorm, percep teama de o nouă catastrofă – acea teamă care-şi are obârşia în Bosfor şi pe care o cunosc, pe care o trăiesc toţi istanbulezii. La un moment dat, între miezul nopţii şi dimineaţă, mă trezeşte din somn sirena unui vapor. Când mai aud o dată, în tăcerea nopţii, sirena aceea

gravă şi pătrunzătoare, care sună îndelung şi al cărei ecou rătăceşte pe dealurile dimprejurul Bosforului, îmi dau seama îndată că pe Bosfor domneşte negura. În nopţile ceţoase, sirena farului de la Ahırkapı, aflat în punctul în care Bosforul se deschide spre Marea Marmara, se aude răsunând trist, la intervale regulate. Aşa se face că, în timp ce şovăi între somn şi trezie, în mintea mea îşi face loc năluca unui vapor maiestuos, care se străduieşte să-şi croiască drum prin apele învolburate, încețoşate ale Bosforului,.

Din ce țară provine vaporul, cât este de mare, ce încărcătură are? De ce este îngrijorat pilotul aflat în cabina căpitanului şi, cine ştie, poate secunzii care-l flanchează? Au fost prinşi de vreun curent, au remarcat vreo siluetă care se apropie de ei prin ceață, ori poate s-au abătut de la rută şi, băgând de seamă că se îndreaptă într-o direcție greşită, acționează sirenele de alertă? Istanbulezul aflat în pat, oscilând între somn şi trezie, ezită tot mai mult, pe măsură ce-i ajung la urechi sirenele vaporului, care îi par din ce în ce mai sfâşietoare şi mai disperate, între compasiunea pentru marinari şi teama de catastrofă, între un vis înspăimântător şi curiozitatea față de ceea ce se petrece acolo, pe Bosfor. În zilele cu furtună, mama spunea: „Să-i ajute Dumnezeu pe cei care ies pe mare pe vremea asta!" Pe de altă parte, simțământul că în apropiere, dar la o distanță suficient de mare ca să nu-ți dăuneze ție, se petrece o nenorocire, ceva de groază este cel mai bun soporific pentru cei care se trezesc în puterea nopții. Istanbulezul care şovăie între somn şi trezie ajunge şi el să adoarmă după o vreme, înfăşurat în plapumă, în timp ce numără sirenelor vapoarelor. Iar apoi visează, poate, că se află şi el în pericol, pe vasul acela învăluit în ceață.

Fie că visează sau nu, dimineața uită că a fost trezit în toiul nopții de sirenele vapoarelor, aşa cum îşi uită şi propriile vise. Doar copiii sau adulții copilăroşi îşi amintesc de ceață şi de sirenele de vapoare din timpul nopții. Cei de genul acesta li se adresează, în cel mai banal moment al vieții de zi cu zi, în timp ce aşteaptă la coadă la poştă sau în timp ce prânzeşte, celor de alături, spunându-le: „Azi-noapte m-au trezit din somn nişte sirene de vapoare".

În asemenea momente simt că în nopțile cețoase visez, încă din copilărie, același lucru pe care-l visează milioane de istanbulezi ce locuiesc pe dealurile dimprejurul Bosforului.

Să vă povestesc și despre o altă spaimă care bântuie visele celor ce locuiesc în vilele de pe țărmul Bosforului, referindu-mă la un accident care mi s-a întipărit în minte la fel de profund ca incendiile ce cuprindeau la răstimpuri tancurile petroliere. Într-una dintre nopțile acelea cețoase – dacă este să ofer data exactă, pe data de 4 septembrie 1963, la ora patru dimineața – șlepul Arhanghelsk de 5500 de tone englezești, care transporta spre Cuba niște materiale militare pe care le luase din portul rus Novorosisk, a pătruns cu zece metri pe uscat, la Baltaliman, încercând să-și continue drumul, cu toate că vizibilitatea nu depășea zece metri, și a distrus, dintr-un foc, două vile de lemn, ucigând, totodată, trei persoane.

„Ne-a trezit un zgomot înspăimântător. Tocmai ne gândem că vila fusese lovită de trăsnet, când clădirea s-a despicat, trosnind, în două. Printr-o minune a sorții, noi am rămas în partea care nu s-a prăbușit. Când ne-am venit în fire și ne-am uitat în jur, ne-am trezit nas în nas cu un ditamai șlepul, care pătrunsese în camera de zi de la etajul al treilea."

Ziarele au publicat declarațiile celor care scăpaseră cu viață din accident, precum și fotografii ale navei care pătrunsese în camera de zi a casei de lemn: vasul căruia i se zărea prora ucigașă, fotografia bunicului, un pașă de pe vremuri, atârnată pe perete, ciorchinii de strugure așezați în farfuria de pe bufet, una dintre marginile covorului, care atârna în gol, fluturând în vânt ca o draperie, căci cealaltă jumătate a încăperii nu mai exista, bufete, măsuțe, anluminuri înrămate și divanul, răsturnat într-o rână. Ceea ce făcea ca acele fotografii să arate teribil de înspăimântătoare și de atrăgătoare era faptul că obiectele printre care pătrunsese nava, semănând moarte în jurul ei, erau obiecte familiare, care aduceau cu cele aflate prin casele noastre – fotolii, bufete, măsuțe, paravane, scaune, mese, un divan. Recitind gazetele apărute în urmă cu treizeci de ani, acum legate în tomuri, în care se

vorbea despre frumoasa liceană care-şi pierduse viaţa în accident, după ce se logodise cu puţin timp în urmă, despre lucrurile pe care le discutaseră, cu o seară înainte, cei care urmau să moară şi cei care urmau să scape teferi, despre suferinţa încercată de tânărul din cartier la vederea trupului neînsufleţit al fermecătoarei sale logodnice, care zăcea printre dărâmături, mi-am amintit că întregul Istanbul vorbise zile întregi despre acel accident.

Cum Istanbulul avea atunci un milion de locuitori, nu zece, ca acum, accidentele de pe Bosfor nu erau percepute ca nişte dezastre obişnuite, petrecute într-un oraş apocaliptic în care muritorii se pierd în mulţime, ci ca nişte poveşti care, transmise din om în om, sfârşeau prin a dobândi dimensiuni legendare. M-a uimit să constat însă că foarte multe dintre cunoştinţele mele, aflând că scriam ceva despre Istanbul, mi-au vorbit cu jind, aproape cu lacrimi în ochi, de parcă mi-ar fi evocat frumoasele zile de altădată, despre catastrofele petrecute cândva pe Bosfor şi au insistat să amintesc în scrierea mea de dezastrele lor preferate.

După cum ştiam, o dată, prin luna iulie a anului 1966 probabil, o ambarcaţiune cu motor care-i transporta pe membrii Asociaţiei de Prietenie Turco-Germane, aflaţi la plimbare pe Bosfor, s-a izbit, între Yeniköy şi Beykoz, de o altă ambarcaţiune cu motor, încărcată cu cherestea, care cobora pe firul apei spre Marea Marmara, după care s-a scufundat, iar treisprezece persoane şi-au pierdut viaţa, dispărând în apele întunecate ale Bosforului – ei, despre asta trebuia să scriu neapărat!

Trebuia să scriu despre tancul petrolier românesc Ploieşti care rupsese în două, dintr-o singură atingere, o barcă pescărească, scufundând-o cât ai zice peşte, sub ochii uneia dintre cunoştinţele noastre, care număra resemnată vapoarele, stând în balconul vilei sale de pe ţărm.

Nu trebuia să uit de tancul petrolier românesc (Independenţa), care se ciocnise cu un alt vas (şlepul grecesc Euryali) în largul coastelor de la Haydarpaşa, aşa încât combustibilul ce se scursese din el luase foc imediat, iar tancul plin cu petrol explodase, producând un zgomot înfricoşător, care ne trezise

pe toți din somn. N-am uitat: jumătate dintre geamurile caselor din cartierul nostru fusese sparte de suflul exploziei, iar străzile se umpluseră de cioburi, deşi ne aflam la mulți kilometri de locul accidentului.

Şi mai era vasul cu oile, care ajunsese pe fundul Bosforului: la 19 noiembrie 1991, vasul Rabunion, sub pavilion libanez, destinat transportului de animale, care traversa Bosforul cu mai bine de douăzeci de mii de oi la bord, luate din România, s-a ciocnit cu vasul de marfă Madonna Lili, sub pavilion filipinez, care transporta grâu de la New Orleans în Rusia, şi s-a scufundat, cu oi cu tot. Foarte puținele oi care au sărit de pe vas şi au înotat au fost scoase din apă de istanbulezii care-şi citeau ziarele şi-şi beau cafeaua prin ceainăriile de pe țărmul Bosforului dar, în general, cele douăzeci de mii de oi ghinioniste încă mai aşteaptă să fie scoase din adâncurile apei. Acest accident s-a petrecut chiar sub cel de-al doilea pod peste Bosfor, cunoscut sub numele de Podul Fatih, însă n-am să mă refer deloc la cea mai mare găselniță făcută de istanbulezi după anii 1970 – sinuciderea prin plonjare de pe celălalt pod, Podul Bosforului –, un obicei urban foarte răspândit. Aceasta pentru că o ştire apărută în ziarele istanbuleze pe vremea când mă năşteam eu, ştire pe care am descoperit-o prin colecțiile de gazete vechi pe care am început să le citesc, cu aceeaşi deprindere şi plăcere din copilărie, în timp ce scriam această carte, mi-a amintit că moartea în apele Bosforului reprezintă o altă cale de sinucidere, cu mult mai răspândită decât saltul de pe poduri. Iată o mostră în acest sens:

„Un automobil a plonjat în mare la Rumelihisarı. În ciuda tuturor căutărilor întreprinse ieri (24 mai 1952), n-au putut fi găsiți nici maşina, nici ocupanții acesteia. Din câte se spune, în timp ce maşina plonja în mare, şoferul ar fi deschis portiera şi ar fi strigat după ajutor, dar apoi ar fi închis-o la loc, cine ştie din ce motiv, şi s-ar fi cufundat în ape odată cu maşina. Se crede că automobilul s-ar fi dus la fund ceva mai departe de locul accidentului, cu apă mai adâncă, din cauza curentului".

Ştirea de mai jos a apărut la patruzeci şi cinci de ani după aceea, în ziarele istanbuleze din data de 3 noiembrie 1997:

„Un automobil în care se găseau nouă persoane şi care se-ndrepta spre Telli Baba pentru a-i aduce prinos sfântului, la revenirea de la o nuntă, a plonjat în mare la Tarabya, căci şoferul, care băuse, a pierdut controlul volanului. În accident şi-a pierdut viaţa, prin înec, o femeie, mamă a doi copii".

De-a lungul anilor am văzut, am auzit şi am citit despre nenumărate maşini care s-au rostogolit în Bosfor, despre nenumăraţi pasageri care au ajuns în apele acelea adânci, de unde nu mai există întoarcere! Când cad în apă, maşinile în care se află copii care ţipă, iubiţi care se ceartă, beţivi care iau totul în râs, soţi care se întorc grăbiţi acasă, tineri care probează frânele noii loc achiziţii, şoferi neatenţi, melancolici, dornici de sinucidere, bărbaţi în vârstă care nu văd bine în întuneric, persoane distrate, însoţite de prieteni, care, după ce beau ceai la debarcader, pornesc înainte, uitând de marşarier, persoane care nu reuşesc deloc să priceapă cum de s-a petrecut totul aşa, deodată, Şefik, fostul şef de la finanţe, şi frumoasa lui secretară, poliţişti care contemplă Bosforul, numărând vapoare, un şofer ageamiu care-a luat maşina fabricii pe şest şi-a ieşit la plimbare cu familia, un importator de ciorapi de nailon, pe care-l cunoaşte una dintre rudele tale de departe, un tată cu fiul lui, îmbrăcaţi în trenciuri de culori diferite, un bandit renumit din Beyoğlu cu iubita lui şi o familie din Konya, care vede pentru prima dată podul acela peste Bosfor, nu se scufundă dintr-odată, ca nişte bolovani, ci plutesc, parcă, o clipă la suprafaţa apei. Totul se petrece la lumina zilei sau la lumina răspândită de felinarele de pe stradă ori din cârciumi, iar în acest nespus de scurt răstimp, cei aflaţi pe partea viabilă a Bosforului văd groaza întipărită pe chipurile celor care trec, fără voie, dincolo, în adâncuri. Apoi, maşina se cufundă treptat în apele întunecate şi învolburate, în care se afundă imediat.

Aş dori să vă aduc aminte că portierele nu se vor mai deschide niciodată pentru cei aflaţi în maşinile care coboară

în adâncurile Bosforului, din pricina presiunii apei care năvăleşte în habitaclu. Unul dintre ziarele subtile ce apăreau într-o vreme în care foarte multe maşini ajungeau în apă a făcut un lucru inteligent, furnizându-le această informaţie cititorilor săi şi publicând un mic ghid de procedură, ilustrat prin imagini bine realizate:

Cum se iese dintr-o maşină care cade în Bosfor?

1. Nu cumva să intraţi în panică. Închideţi ferestrele şi aşteptaţi ca apa să pătrundă bine în maşină. Acţionaţi butoanele de deschidere a portierelor. Rămâneţi pe locurile dumneavoastră.
2. Dacă maşina continuă să coboare către adâncurile Bosforului, trageţi frâna de mână.
3. Când apa este pe cale să inunde maşina, trageţi bine în plămâni ultima palmă de aer rămasă sub tavan, deschideţi încet portierele şi ieşiţi din maşină fără să vă precipitaţi.

Puteţi urca la suprafaţa apei în ultima clipă, dacă dă Dumnezeu să nu vi se agaţe trenciul de mânerul frânei de mână, aş adăuga eu, la al patrulea punct. Dacă ştiţi să înotaţi, dacă ajungeţi sus, la suprafaţa mării, vă veţi da seama imediat cât de frumos este Bosforul, cât de frumoasă este viaţa, în ciuda melancoliei oraşului.

23

Nerval la Istanbul: plimbări prin Beyoğlu

Unele detalii ale lucrărilor lui Melling îmi stârnesc fiori. Pictorul a văzut şi zugrăvit, înainte ca prin acele locuri să se fi stabilit cineva şi să se fi ridicat vreo clădire, unele dealuri istanbuleze pe care urma să-mi petrec întreaga copilărie, întreaga viaţă şi pe care urmau să apară străzi, drumuri, case, cartiere. Când mă uit, cu lupa în mână, la peisajele lui şi văd pe marginile acestora, în locuri care se vor numi mai târziu Yıldız, Maçka, Teşvikiye, nişte dealuri pustii, populate de plopi, platani şi grădini de legume, am un sentiment asemănător cu amărăciunea pe care o încearcă istanbulezii la vederea maidanelor devastate de incendii, a grădinilor din jurul conacelor prăpădite de foc, a zidurilor şi apeductelor

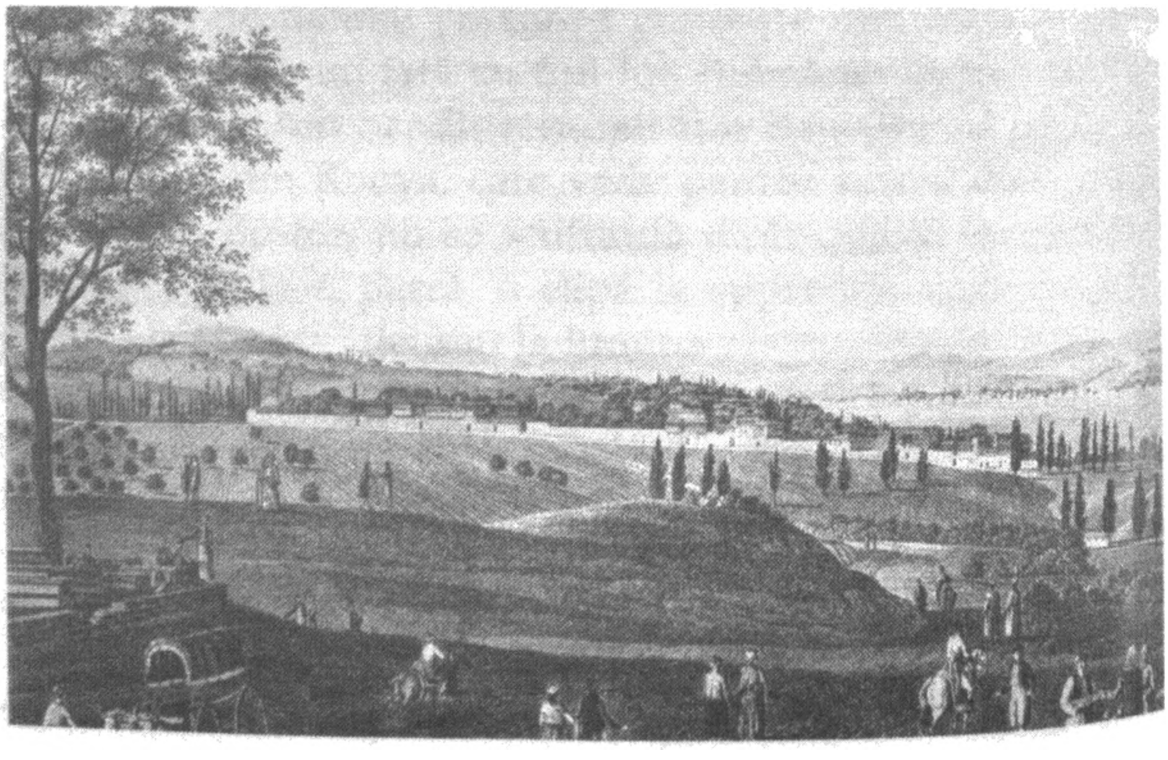

prăbuşite, a ruinelor din zonele în care-au locuit cândva. Constatarea că tărâmurile pe care le socoteai, încă din copilărie, centrul vieţii şi al lumii tale, locurile care reprezintă, tocmai din acest motiv, începutul a tot ceea ce cunoşti nu existau, de fapt, cu puţin timp în urmă (cu un secol înainte de naşterea ta) este la fel de insuportabil de neliniştitoare şi de zguduitoare ca viziunea lumii pe care o laşi în urmă, după moarte. Este înfiorarea pe care o încearcă, în confruntarea cu timpul, întreaga ta experienţă de viaţă, toate acele relaţii umane şi lucruri tezaurizate cu nesfârşită finețe.

Am perceput aceeaşi înfiorare şi într-un pasaj al secţiunii consacrate Istanbulului din cartea lui Gérard de Nerval *Călătorie în Orient*. Poetul francez, care a ajuns la Istanbul în 1843, la o jumătate de secol după ce şi-a realizat Melling picturile, relatează într-un pasaj al cărţii sale o plimbare pe care o făcuse – aşa cum aveam să fac şi eu peste o sută cincisprezece ani, ţinând-o pe mama de mână – de la lăcaşul Mevlevi din Galata, din locul care urma să devină, după cincizeci de ani, zona numită Tünel până în zona pe care o numim astăzi Taksim. Artera principală pe care o desemnăm acum prin Beyoğlu este, aproximativ, aceeaşi cu Grande Rue de Péra din 1843, care urma să fie numită, după proclamarea Republicii,

Istiklal Caddesi[1]. Nerval compară partea de bulevard care urmează după lăcaşul Mevlevi cu Parisul: îmbrăcăminte la modă, magazine de lenjerie, magazine de bijuterii, vitrine orbitoare, cofetării, hoteluri englezeşti şi franţuzeşti, cafenele, ambasade. După punctul numit de poet Spitalul Francez (Centrul Cultural Francez de astăzi), oraşul se sfârşeşte în mod uimitor, şocant, ba chiar, pentru mine, înspăimântător. Pentru că Nerval descrie spaţiul numit azi Piaţa Taksim, care a reprezentat centrul şi, totodată, cea mai mare piaţă a lumii mele, în jurul căreia s-a petrecut întreaga mea copilărie, ca pe un maidan pe care-şi făceau veacul căruţe şi vânzători de chiftele, de pepeni şi de peşte. Scriitorul vorbeşte de privelişte oferită de locul acela viran şi de cimitirele care urmau să dispară peste o sută de ani, fiind integrate în piaţă şi în oraş. Dar fraza care nu-mi iese deloc din minte priveşte zonele plane ale oraşului, în care urma să-mi petrec mai apoi întreaga viaţă şi care aveau să mi se pară întotdeauna „presărate cu blocuri foarte vechi": „Un platou vast, nesfârşit, mărginit de brazi şi de nuci!"

Când a venit la Istanbul, Nerval avea treizeci şi cinci de ani. Cu doi ani în urmă suferise de prima dintre crizele acelea de melancolie care aveau să-l determine să se sinucidă peste doisprezece ani, la Paris, şi fusese internat o vreme într-un ospiciu. Actriţa Jenny Colon, faţă de care nutrise o dragoste neîmpărtăşită, ce urma să-i marcheze întreaga viaţă, murise cu şase luni înainte. Nerval pornise în „călătoria orientală", în cursul căreia urma să treacă prin Egipt-Cairo, Alexandria-Siria, Cipru, Rhodos, Izmir şi Istanbul, însoţit de aceste suferinţe şi înrâurit, desigur, de reveriile orientale de esenţă romantică, care începuseră să reprezinte o adevărată tradiţie în literatura franceză, odată cu Chateaubriand, Lamartine şi Hugo. Date fiind intenţia lui Nerval de a scrie ceva despre Orient, la fel ca scriitorii dinaintea lui, precum şi faptul că acesta reprezenta imaginea însăşi a melancoliei în literatura franceză, tragi concluzia că ceea ce urmează să vadă poetul la Istanbul va fi ceva foarte aparte şi foarte preţios.

---

1. Bulevardul Independenţei (turc.).

Numai că, odată ajuns în Istanbulul anului 1843, Nerval este atent nu la propria-i melancolie, ci la ceea ce ar putea să-l determine s-o dea uitării. Pornise, de fapt, în călătoria orientală tocmai pentru a se desprinde de suferințele sale sufleteşti sau, cel puțin, pentru a şi le ascunde sieşi şi celor din jur. După cum afirma într-o scrisoare adresată tatălui său, „avea să le dovedească oamenilor" că episodul cu nebunia şi ospiciul, petrecut cu doi ani în urmă, fusese „urmarea unui simplu accident", fără nici un fel de consecințe, adăugând, plin de speranță, că era cât se poate de sănătos. Putem deduce de aici că Istanbulul, care nu avusese încă parte de lovitura înfrângerii, a sărăciei şi a slăbiciunii în fața Occidentului, nu-i oferise încă suficiente imagini de natură să-i alimenteze sentimentul melancoliei. Să nu uităm că melancolia este sentimentul încercat de cei ce viețuiesc în oraş, după înfrângere. Nerval consemnează în cartea sa de călătorie că soarele negru al melancoliei, spre a ne folosi de cuvintele celebrei poezii, se arată pe alocuri în Orient, dar dă drept exemplu țărmurile Nilului. În Istanbulul anului 1843, se comportă ca un jurnalist precipitat care-şi caută materialul prin zonele cele mai înstărite, mai atrăgătoare, mai exotice ale oraşului.

De aceea a şi venit în oraş în perioada Ramadanului. Pentru el, trebuie să fi fost ca şi cum s-ar fi dus la Veneția în perioada carnavalului. (Scrie că Ramadanul este atât o perioadă de „regim alimentar", cât şi una de carnaval.) În nopțile de Ramadan, Nerval urmăreşte reprezentațiile de Karagöz[1], admiră privelişte oferită de oraşul luminat de felinare şi frecventează cafenelele, unde-i ascultă pe povestitorii populari. Observațiile de acest fel, care aveau să se regăsească mai apoi în scrierile foarte multor călători occidentali, urmau să fie date uitării peste o sută de ani de locuitorii Istanbulului, sub impactul tehnologiei moderne, al occidentalizării şi al pauperizării, şi aveau să constituie subiectul foarte multor scrieri memorialistice şi volume de amintiri cu titluri precum „Nopțile şi distracțiile Ramadanului de altădată", semnate, de această

1. Teatrul tradițional de umbre turc.

dată, de scriitori istanbulezi. În spatele acestei literaturi, pe care o citeam fascinat în copilărie, tânjind după trecut, şi care mă pregătea pentru ziua în care urma să ţin post din proprie iniţiativă, se află imaginea „Istanbulului turistic", pe care au cultivat-o, influenţându-se unul pe altul, Nerval şi foarte mulţi alţi observatori occidentali asemenea lui, conferindu-i o tentă de exotism şi edulcorându-l. Cu toate că-i ironizează pe scriitorii englezi care vin la Istanbul, vizitează, în răstimp de trei zile, toate zonele „turistice" ale oraşului, iar apoi însăilează repede o scriere – o carte, Nerval se duce şi el, aidoma lor, la un lăcaş de dervişi, ca să urmărească ritualul religios, îl aşteaptă pe sultan să iasă din palat şi-l priveşte de departe (Nerval pretinde că li s-ar fi încrucişat privirile şi că Abdülmecit l-ar fi zărit, la rândul lui) şi face lungi plimbări prin cimitire, formulând opinii despre stilul vestimentar, despre obiceiurile şi morala turcilor.

În cutremurătoarea, inegalabila sa scriere autobiografică intitulată *Aurélia* (el o compară cu *Viaţa nouă* de Dante), ale cărei pagini le purta în buzunar la vremea când s-a sinucis şi pe care suprarealiştii, André Breton, Paul Éluard şi Antonin Artaud, o admirau nespus, Nerval spune că atunci când a fost respins de femeia iubită nu i-a mai rămas altceva decât să se „distreze la modul trivial" şi mărturiseşte cu onestitate că a colindat lumea şi s-a amăgit prosteşte cu veşmintele şi obiceiurile bizare ale unor popoare îndepărtate. Pentru că era conştient de aspectul superficial, ieftin şi rudimentar al observaţiilor sale de tip jurnalistic privitoare la deprinderile, la peisajele, la femeile orientale şi la nopţile de Ramadan, Nerval a adăugat volumului *Călătorie în Orient* – întocmai ca scriitorii care simt că trebuie să intervină, ori de câte ori se atenuează efectul propriei relatări, cu o istorisire nouă, simplă – lungi povestiri, cele mai multe dintre ele născocite, zămislite chiar de el. (Într-un lung eseu privitor la anotimpurile oraşului, destinat volumului *Istanbul*, editat de Yahya Kemal şi A. Ş. Hisar, Tanpınar scrie că s-a întrebat dacă naraţiunile cu pricina erau inventate sau erau povestiri tradiţionale otomane, făcând chiar cercetări în acest sens.) Observaţiile privitoare la oraş din aceste istorisiri, care se potrivesc mai

bine cu lumea onirică, cu profunzimea şi densitatea lui Nerval, dar care n-au prea mare legătură cu Istanbulul, îndeplinesc rolul unei povestiri-cadru, de genul poveştii Şeherazadei. De fapt, Nerval, care vrea să-l amăgească pe cititor ori de câte ori simte că tablourile pe care le zugrăveşte nu sunt suficient de sugestive, afirmând, nici una, nici două, că lucrurile se petrec „la fel ca în *O mie şi una de nopţi*", îşi încheie călătoria la Istanbul spunând „alţii au vorbit atât de mult despre seraiuri, despre moschei, despre hamamuri, încât n-am mai făcut-o şi eu", după care se referă la un aspect care va reprezenta, peste o sută de ani, o adevărată lecţie pentru unii scriitori istanbulezi precum Yahya Kemal şi Tanpınar şi

care se va transforma într-o remarcă stereotipă pentru călătorii occidentali – „sărăcia, mizeria unor cartiere ale Istanbulului, deşi oraşul, privit din exterior, oferă cea mai frumoasă priveliştе din lume" – şi compară oraşul cu un decor de teatru pe care se cuvine să-l priveşti din sală, „fără a pătrunde în culise". Yahya Kemal şi Tanpınar, care aveau să zămislească mai târziu, prin operele în proză şi prin poeziile lor, o altă imagine a Istanbulului, care se adresa istanbulezilor, trebuie să fi simţit, citindu-l pe Nerval, că nu puteau plăsmui această imagine decât împletind frumuseţea peisajului cu mizeria „culiselor". Pentru a putea înţelege însă imaginea descoperită şi cultivată de Yahya Kemal şi Tanpınar, cei mai mari poeţi şi scriitori istanbulezi – amândoi admiratori ai lui Nerval –, imagine răspândită, prin simplificare, de generaţia următoare, şi elaborată mai degrabă prin sărăcire şi prin apelul la textura istoriei decât prin priveliştile frumoase ale oraşului, trebuie să aruncăm o privire asupra cărţilor unui alt scriitor, ajuns la Istanbul după Nerval.

24

Melancolica plimbare a lui Gautier prin cartierele mărginaşe

Scriitorul, gazetarul, poetul, criticul, romancierul Théophile Gautier a fost coleg de liceu cu Nerval. Şi-au petrecut tinereţea împreună, au admirat amândoi romantismul lui Hugo, au fost foarte apropiaţi într-o vreme, la Paris, nu s-au rupt niciodată unul de altul. Cu câteva zile înainte de a se sinucide, Nerval l-a căutat pe Gautier, iar după ce Nerval s-a sinucis, spânzurându-se de un felinar de pe stradă, Gautier a scris un articol impresionant despre el.

Cu doi ani înainte de aceste întâmplări, în 1852 (adică la nouă ani de la călătoria lui Nerval în Orient şi cu exact o sută de ani înainte de a mă naşte eu), date fiind evenimentele care aveau să determine apropierea dintre Anglia, Franţa şi Imperiul Otoman, care făceau front comun împotriva Rusiei, şi izbucnirea Războiului Crimeii, călătoria în Orient devenise din nou un subiect atractiv pentru cititorii francezi. În această perioadă, în care Nerval visa la o a doua călătorie în Orient, a ajuns la Istanbul Gautier. Ca urmare a răspândirii vapoarelor cu abur şi a vitezei acestora, durata călătoriei de la Paris la Istanbul se redusese la unsprezece zile. Gautier a rămas la Istanbul şaptezeci de zile şi şi-a publicat mai întâi impresiile, sub formă de foileton, în ziarul la care lucra, pentru ca ulterior, foarte curând, să le reunească în volumul intitulat *Constantinople*. Această carte populară, destul de groasă, care a fost tradusă în foarte multe limbi, este cea mai bună dintre cărţile care s-au scris despre Istanbul în secolul al XIX-lea după *Constantinopoli*, cartea scriitorului

italian Edmondo de Amicis, care urma să apară peste douăzeci şi cinci de ani, la Milano.

Comparate cu scrierile prietenului său, Nerval, scrierile de călătorie ale lui Gautier se vădesc a fi cu mult mai competente, mai ordonate şi mai curgătoare. Aceasta pentru că Gautier este *feuilletoniste*, pentru că face jurnalism de cultură şi artă, dar şi „seriale" (îşi compară undeva situaţia cu cea a Şeherazadei, care este nevoită să născocească noapte de noapte câte o poveste) şi pentru că scrie cu precipitarea, cu preocuparea pentru divertisment a celui care ştie că trebuie să producă zilnic câte un articol pentru gazetă. (Flaubert îl şi criticase din acest motiv.) Aceste slăbiciuni de gazetar îi transformă însă cartea despre Istanbul – dincolo de subiectele stereotipe şi preconcepute dintotdeauna, precum sultanul-femeile-cimitirele – într-un mare reportaj despre oraş.

Iar ceea ce conferă importanță acestui reportaj din perspectiva persoanelor care vor cultiva imaginea Istanbulului pentru istanbulezi, așa cum vor proceda Yahya Kemal și Tanpınar, este faptul că Gautier se comportă ca un gazetar iscusit, însă urmează, pe de altă parte, sfatul prietenului său Nerval și pătrunde în „culisele" orașului, se apropie de cartierele de la periferie, de ruine, de străzi întunecoase și murdare și-l face pe cititor să simtă, pentru prima oară, că Istanbulul sărman de la periferie este la fel de însemnat ca peisajele turistice.

Deducem, încă din partea referitoare la călătorie a cărții sale, că Gautier se gândea, în timpul periplului istanbulez, la prietenul său, Nerval. Trecând prin insula Cythere, Gautier amintește că Nerval a văzut aici trupul neînsuflețit al unui om care atârna în ștreang, înfășurat în pânză cerată. (Această imagine, care le era foarte dragă celor doi prieteni, dintre care unul urma să se spânzure mai târziu, avea să fie preluată de Baudelaire, prieten cu amândoi, din *Călătoria în Orient* a lui Nerval spre a fi folosită în poezia *O călătorie la Cythera.*) Odată ajuns la Istanbul, Gautier se echipează „în veșminte de musulman", la fel ca Nerval, spre a putea rătăci mai în voie prin oraș. Și el ajunge în oraș de Ramadan, la fel ca Nerval, și relatează pe larg distracțiile din luna Ramadanului. Gautier traversează Bosforul și se duce în Üsküdar, la fel ca prietenul său, asistând la ceremoniile dervișilor Rufai[1], rătăcește prin cimitire (copii care se joacă printre pietrele de mormânt!), urmărește o piesă Karagöz, colindă magazinele, cutreieră cu plăcere piețele și bazarurile, atent la oameni, și, tot la fel ca Nerval, se străduiește să-l vadă pe sultanul

---

1. Ordin mistic întemeiat către jumătatea secolului al XII-lea, care s-a răspândit în diverse zone din Orientul Mijlociu și din Maghreb, dar și în Turcia și în Albania. Adepților săi le sunt atribuite o serie de practici excentrice, care au contribuit la popularitatea ordinului, dar și la condamnarea sa de către adepții sufismului sobru, cu înclinații speculative mai pronunțate, printre care mersul pe cărbuni încinși, străpungerea trupului cu diverse obiecte ascuțite, înghițirea șerpilor ori a altor reptile vii etc.

Abdülmecit, când acesta se duce la rugăciunea de vineri. Aidoma majorității călătorilor occidentali, vehiculează idei deja familiare cu privire la femeile musulmane, pe care le vede de foarte departe, la vălurile care le acoperă, la intangibilitatea, la misterul lor (aveți grijă să nu-i întrebați pe bărbați cum sunt nevestele lor, spune el). Cu toate acestea, afirmă cu onestitate că femeile circulă nestingherite pe străzile orașului, chiar dacă nu sunt neînsoțite. Vorbește îndelung și despre Palatul Topkapı, despre moschei, despre At Meydanı, pe care Nerval le ignoră, socotindu-le prea „turistice". Poate că n-ar trebui să exagerăm însă înrâurirea exercitată de Nerval asupra sa în privința temelor „turistice", de vreme ce călătorii occidentali ajunși la Istanbul în epoca respectivă se simt obligați să vadă și să abordeze aceleași locuri și subiecte. Cartea lui Gautier este foarte ușor de citit pentru că, în ciuda siguranței de sine a scriitorului, a abilității sale de a observa și a face haz de diverse lucruri, precum și a curiozității sale de jurnalist occidental în fața a tot ceea ce este ciudat, straniu, ea vădește deopotrivă capacitatea acestuia de a lua totul în glumă atunci când este cazul, cu maturitatea celui trecut prin multe, și un veritabil ochi de pictor.

Théophile Gautier visase să devină pictor până la vârsta de nouăsprezece ani, când citise poemele lui Hugo din *Les Orientales*. Era critic de artă, fiind socotit strălucit la vremea sa. Când se referă la priveliştile, la imaginile Istanbulului, se prevalează de un amplu vocabular plastic, aşa cum n-a mai procedat niciodată vreun scriitor referindu-se la Istanbul. Gautier spune, referindu-se la conturul Cornului de Aur şi al Istanbulului văzute de pe platoul unde se afla lăcaşul Mevlevi din Galata, adică din Piaţa Tünel de astăzi, despre care vorbea şi Nerval cu nouă ani înainte şi de unde urcam în copilărie, cu mama, în tramvaiul de Maçka-Tünel, care constituia punctul terminus al plimbărilor noastre prin Beyoğlu, că „priveliştea avea o frumuseţe atât de stranie, încât părea ireală", după care vorbeşte cu nespusă fervoare, cu acea plăcere a pictorului stăpân pe subtilităţile tabloului pe care-l zugrăveşte şi cu acea încredere a scriitorului care ştie ce face, despre minarete, cupole, Sfânta Sofia, Moscheea Beyazıt, Moscheea Süleymaniye, Moscheea Sultanahmet, Moscheea Albastră, nori, apele Cornului de Aur, jocurile de lumini dintre grădinile presărate cu chiparoşi de la Sarayburnu şi „incredibilul cer albastru, cu tonuri subtil sidefii", aşa încât îl încântă până şi pe cititorul care n-a văzut niciodată acea privelişte. Ahmet Hamdi Tanpınar, scriitorul istanbulez cel mai receptiv la priveliştile, la schimbarea aspectului oraşului „printr-o grămadă de jocuri de lumini", a deprins foarte multe din limbajul şi din grija lui Gautier pentru detalii. Într-un articol din perioada celui de-al Doilea Război Mondial, Tanpınar compară aversiunea scriitorilor turci faţă de contemplarea şi descrierea obiectelor din jurul lor cu atitudinea manifestată de scriitorii occidentali în aceeaşi privinţă, evocând relaţia strânsă pe care-o întreţineau Stendhal, Balzac, Zola cu imaginea şi, mai cu seamă, abordarea plastică a lui Gautier.

Talentul de a transpune în limbaj peisajul, cu toate luminile, frumuseţile şi rafinamentele sale, şi de a-l transforma în sentiment l-a ajutat pe Gautier să creeze un text strălucit, inspirat de plimbările sale prin „culisele" Istanbulului, pe ulicele dosnice ale oraşului, prin „Istanbulul sărac de la periferie" (ca să folosim expresia poetică la care avea să recurgă

mai apoi Yahya Kemal, care-l citise bine şi care-l îndrăgea pe Gautier). Gautier scrie că, înainte de a pleca la plimbare pe străzi lăturalnice, pe lângă zidurile oraşului, aflase, avertizat fiind de prietenii săi care vizitaseră Istanbulul înainte, că minunatele peisaje ale oraşului îşi pierdeau farmecul pe măsură ce te apropiai de ele, aidoma unor „decoruri de teatru" care necesită lumină şi un anumit unghi vizual. Ceea ce părea, de departe, o privelişte care te umplea de admirație se datora, de fapt, „paletei soarelui, care conferea culoare" ulițelor înguste, abrupte, murdare şi lipsite de orice trăsătură aparte, caselor neregulate şi pâlcurilor de copaci.

Gautier avea însă suficient ochi pentru a vedea peisajul murdar şi neregulat din jurul lui ca „frumos" şi melancolic. Ştia să perceapă cu sinceritate, dar şi cu ironia impusă de împrejurări, emoția cu care se raporta literatura romantică la ruinele greceşti şi romane, la vestigiile civilizațiilor apuse.

În tinerețe, când visa să devină pictor, găsea că ruinele bisericii Saint-Thomas-du-Louvre şi casele pustii, comparate de Balzac cu nişte morminte, din Fundătura Doyenné, aflată aproape de Luvru, unde locuia în apropiere de Nerval, erau foarte atrăgătoare la lumina lunii.

Gautier a plecat de la hotelul său din Beyoğlu, de pe dealul din Galata, în tovărăşia ghidului său francez, îndreptându-se către coastă, către Cornul de Aur, a trecut podul Galata, cel din 1853, pe care-l numeşte „podul făcut din bărci", a păşit către Unkapanı, aşadar către nord-vest, şi a pătruns în cartierele oraşului sau, după cum afirmă expresiv, „ne-am cufundat în labirint". A scris că, pe măsură ce mergeau mai departe, erau din ce în ce mai singuri, fiind urmăriți de câini care mârâiau la ei. Ori de câte ori citesc că le ieşeau în cale case de lemn dărăpănate, cu vopseaua coşcovită şi lemnăria înnegrită, cişmele secate, în paragină, mausolee neîngrijite,

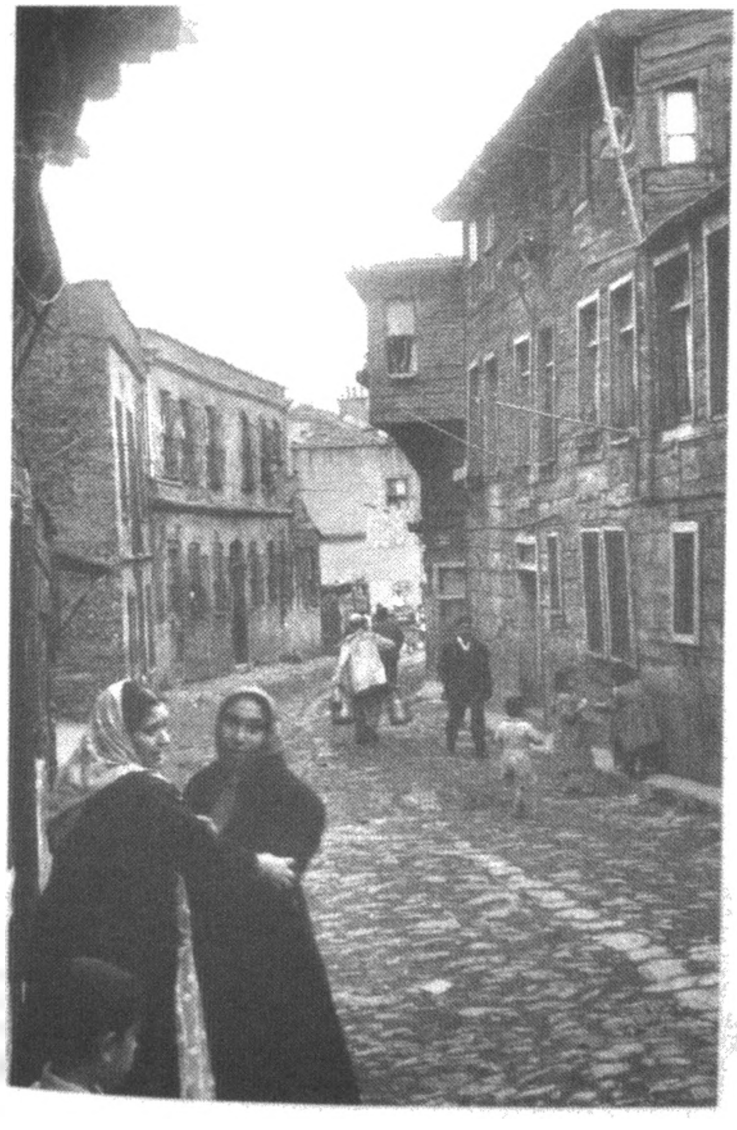

cu acoperişul prăbuşit, mă gândesc că, exceptând pavajul, ceea ce vedeam eu în copilărie când ne plimbam cu maşina tatei era aidoma cu ceea ce se afla acolo în urmă cu o sută de ani. Gautier şi-a concentrat atenţia, la fel ca mine, asupra caselor de lemn în ruină, cu faţade întunecate, asupra zidurilor de piatră, asupra ulițelor pustii, asupra chiparoşilor care întregeau cimitirele, căci toate acestea arătau frumos. Privelişte aceasta, pe care urma s-o văd şi eu în tinerețe, peste o sută de ani, când mă plimbam de unul singur prin cartierele sărmane, neoccidentalizate ale oraşului – şi la a cărei dispariție, determinată de incendii şi de invazia betonului, urma să asist cu amărăciune, vreme de treizeci de ani –, l-a obosit, dar, cu toate acestea, a continuat să înainteze „de la o uliță la alta, de la o piață la alta". I s-a părut, la fel ca şi mie în copilărie, că în acele cartiere chemarea la rugăciune se adresa oarecum „caselor oarbe, surde, mute, care se năruiau în tăcere, de la sine". A contemplat, cu un sentiment foarte adecvat peisajului, trecătorii răzleți de pe străzi, o bătrână, o şopârlă care se făcea nevăzută printre pietre şi vreo doi-trei copii care păreau ieşiți dintr-o acuarelă de Du Camp – acesta fusese la Istanbul cu doi ani în urmă, împreună cu Flaubert – şi care

aruncau cu pietre în bazinul unei cişmele secate. Când i s-a făcut foame a simțit lipsa localurilor, a prăvăliilor de pe celălalt țărm al oraşului şi a îmbucat nişte poame de prin duzii care, în ciuda supremației betonului, urmau să înviioreze în continuare străzile lăturalnice ale oraşului atât peste o sută cincizeci de ani, în copilăria mea, cât şi la vremea când scriu aceste rânduri. A arătat aceeaşi atenție față de aspectul viu al oraşului, dincolo de paragina acestuia, față de viața de cartier, şi în Samatya, cartierul grecesc, sau în Balat, cartierul evreiesc, pe care-l numeşte „ghetoul oraşului". Găsea că fațadele caselor din Balat erau atinse de lepră, că străzile erau murdare şi mocirloase, în vreme ce cartierele greceşti din Fanar erau mai îngrijite; ori de câte ori vedea însă, în răstimpul tuturor acestor plimbări, vreun zid ori vreun crâmpei dintr-un mare apeduct bizantin pierdute printre străzi, printre case, printre copaci, percepea nu atât trăinicia pietrei şi a cărămidei, cât efemeritatea lemnului.

Latura cea mai înduioşătoare a acestor preumblări obositoare, şocante, dar şi a cărții în sine o constituie sentimentele încercate de Gautier în timpul plimbărilor prin cartierele cele mai îndepărtate, mai marginale ale oraşului şi printre

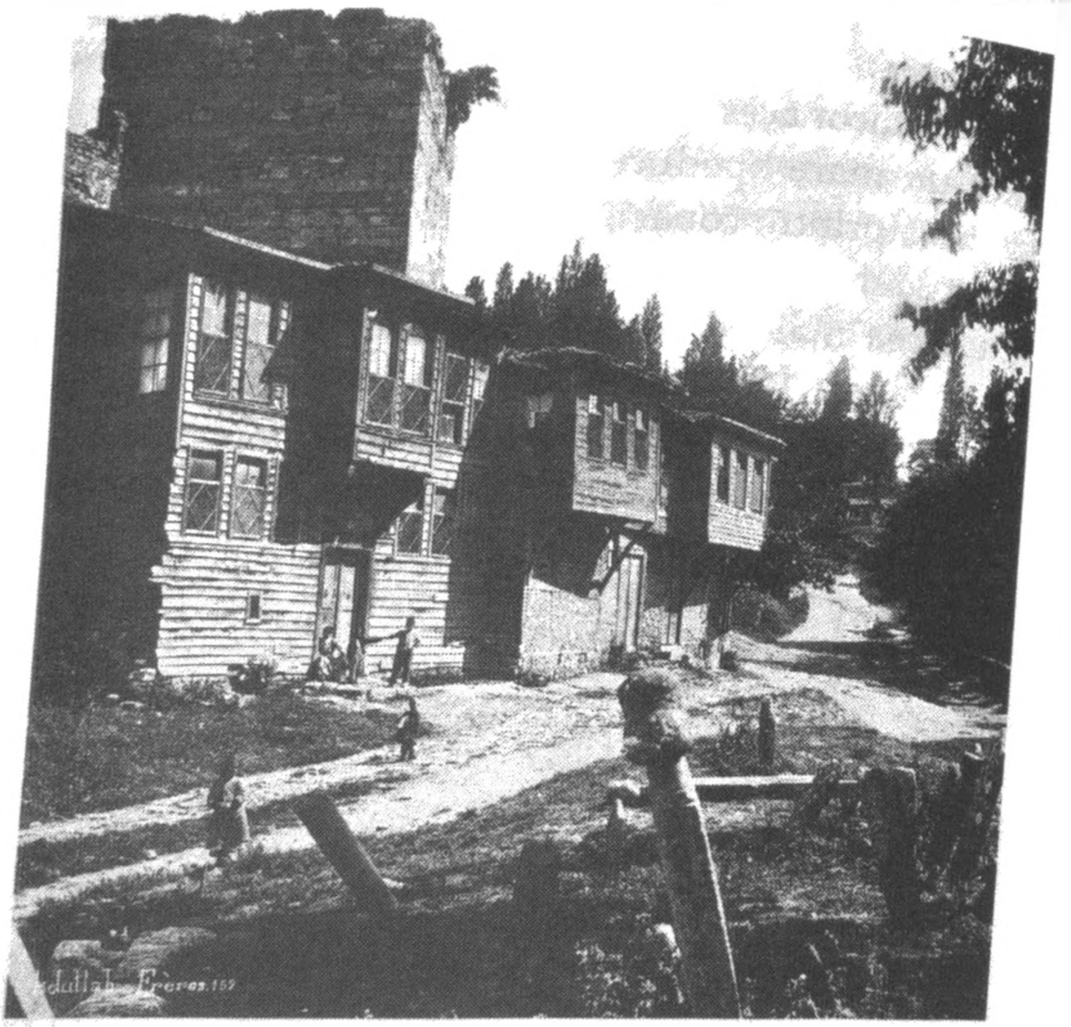

zidurile din perioada bizantină. Gautier îi dezvăluie foarte bine cititorului grosimea, trăinicia, surpăturile, fisurile zidurilor oraşului, starea de degradare în care au fost aduse acestea odată cu trecerea timpului: crăpăturile care coboară de-a lungul unui turn, până la poale, fragmentele de turn prăbuşite (acestea mă înspăimântau în copilărie), aşezate într-o

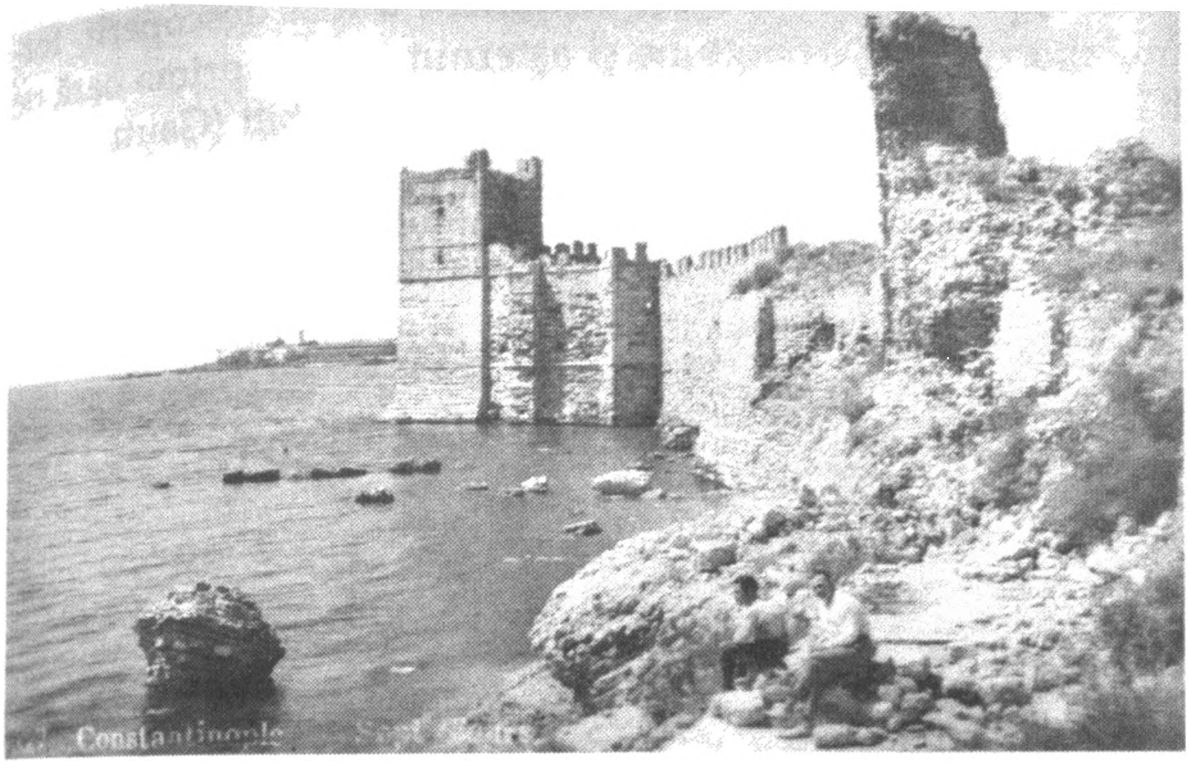

rână (între Gautier şi noi se interpune marele cutremur din 1894, care avea să şubrezească apreciabil zidurile), impetuozitatea buruienilor care răsăreau printre crăpături şi a smochinilor care creşteau prin vârfuri de turnuri, precum şi pustietatea zonelor în care se aflau zidurile pe jumătate prăbuşite, tăcerea mahalalelor, a cartierelor sărace de la periferie. „Este greu de crezut că în spatele acestor ziduri moarte sălăşluieşte un oraş viu!", exclama Gautier. Iar la sfârşitul lungii sale peregrinări prin mahalale, prin cartierele sărace şi izolate ale oraşului, scria: „În nici un alt loc din lume nu există vreun traseu de promenadă atât de melancolic ca acest drum de trei mile şi jumătate mărginit, de o parte, de ruine, iar de alta, de cimitire".

De ce sunt atât de fericit când îi aud pe alţii afirmând că Istanbulul este un oraş melancolic? De ce mă străduiesc atât de mult să-i explic cum se cuvine cititorului că sentimentul pe care mi-l inspiră oraşul în care mi-am petrecut întreaga viaţă este melancolia?

N-am nici o îndoială asupra faptului că sentimentul fundamental care a dominat şi pe care l-a răspândit Istanbulul în ultimii o sută cincizeci de ani (1850-2000) a fost, în mod inevitabil, melancolia. Am încercat să explic ce consecinţe a

avut împrejurarea că acest sentiment a fost descoperit, formulat, exprimat ca noţiune şi aşternut pentru prima oară pe hârtie de către nişte poeţi francezi respectabili (Gautier, sub înrâurirea melancolicului său prieten, Nerval). Oare de ce au reprezentat întotdeauna consideraţiile occidentalilor, pe care i-am identificat cu Gautier, referitoare la viaţa şi particularităţile Istanbulului un subiect atât de important pentru mine, pentru oraş?

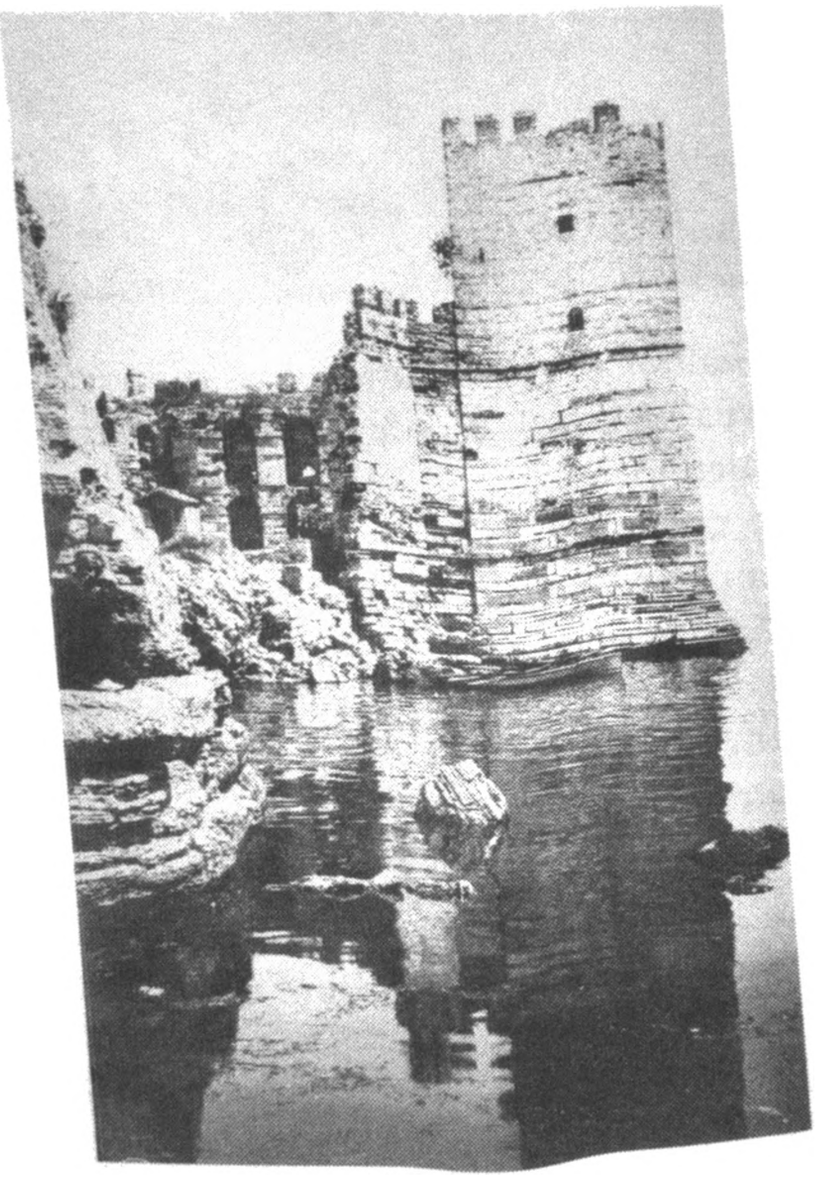

25

Sub ochi occidentali

Cu toții suntem afectați, într-o anumită măsură, atât ca indivizi, cât şi ca obşte, de ceea ce gândesc străinii, necunoscuții despre noi. Când mâhnirea noastră atinge însă dimensiuni care ne provoacă suferință, ne tulbură relația cu realitatea şi ajunge să conteze mai mult decât aceasta, înseamnă că devine problematică. Relația mea cu ceea ce au văzut în oraş „ochii occidentali" este problematică – aşa cum li se întâmplă foarte multor locuitori ai Istanbulului – şi, la fel ca toți scriitorii istanbulezi care stau cu un ochi ațintit spre Occident, mă simt uneori confuz când vine vorba de asemenea subiecte.

Ahmet Hamdi Tanpınar, care va cultiva pentru prima oară, alături de Yahya Kemal, o imagine şi o literatură a oraşului, însuşită apoi şi de restul istanbulezilor prin intermediul ziarelor şi al revistelor, citise cu mare atenție, la fel ca şi Yahya Kemal, notele de călătorie istanbuleze ale lui Nerval şi ale lui Gautier. Secțiunea consacrată Istanbulului din volumul *Cinci oraşe* de Tanpınar este cel mai însemnat text despre Istanbul conceput de un istanbulez din secolul XX şi se poate afirma că a fost conceput în parte sub forma unui dialog, în parte sub forma unei dispute cu ceea ce scriseseră anterior despre oraş Nerval şi Gautier. După ce precizează, undeva în acest eseu, că scriitorul şi politicianul francez Lamartine, venit în vizită la Istanbul, zugrăvise un „portret foarte minuțios" al sultanului Abdülmecit, iar apoi sugerează că *Istoria Turciei* de Lamartine (în biblioteca bunicului meu exista un exemplar elegant, în opt volume, al acesteia) ar fi putut fi

redactată la comandă, cu stipendii furnizate de Abdülmecit, Tanpınar menționează că interesul manifestat de Nerval și de Gautier față de Abdülmecit se situa la cote cu mult mai modeste pentru că, gazetari fiind, erau nevoiți să răspundă așteptărilor cititorului occidental, „care-și dăduse deja verdictul". Tanpınar califică drept „frivolă" atitudinea lui Gautier (sau a altor călători occidentali cu aceleași reflexe, odată ajunși la Istanbul) care visează la femeile din haremul imperial și se laudă cu faptul că sultanul i-ar fi aruncat o privire italiencei de lângă el, dar spune că nu trebuie să ne supărăm pe scriitor din această pricină, căci „haremul exista".

Această remarcă și, totodată, atenționare lapidară înglobează toate dilemele istanbulezului instruit, care se simte extrem de indispus de ceea ce vede în oraș observatorul occidental. Ca urmare a occidentalizării, valorile și judecățile scriitorului occidental au ajuns să fie nespus de importante pentru cititorul istanbulez însă, pe de altă parte, și tocmai din acest motiv, faptul că observatorul occidental pierde măsura atunci când se raportează la acest subiect și la altele îl rănește imediat pe cititorul istanbulez, care se laudă că-l cunoaște pe acel scriitor și, totodată, cultura occidentală reprezentată de el. În plus, nu este deloc limpede ce înseamnă „pierderea măsurii". Se uită mereu faptul că, de cele mai multe ori, ceea ce constituie personalitatea orașelor, ca și a oamenilor, este tocmai „pierderea măsurii" sau percepția exacerbată a unor lucruri, prin pierderea măsurii, de către observatorul din afară. Iată un exemplu: observatorul occidental remarcă, „pierzând măsura" din punctul meu de vedere, pătrunderea cimitirelor în viața cotidiană a Istanbulului. Dar, așa cum a relevat Flaubert, această particularitate, care urma să fie suprimată sub influența Occidentului, reprezenta, totodată, o trăsătură însemnată a orașului în epoca respectivă.

Ascensiunea naționalismului turc, simultană cu occidentalizarea, a făcut ca această relație să devină inextricabilă. Haremul, târgul de sclavi (Mark Twain a scris o fantezie usturătoare privitoare la modul în care și-ar fi putut afla locul, în paginile dedicate bursei din marile gazete americane, pedigriurile

şi preţurile fetelor circaziene şi gruzine ce constituiau „prospătura" târgului de sclavi), cerşetorii, poverile incredibile pe care le purtau în spinare hamalii (când eram eu copil, fotografiile pe care li le făceau turiştii europeni hamalilor pe care-i vedeam purtând în spate nenumărate recipiente de tablă, înalte de câţiva metri, şi care-mi stârneau spaima când treceam podul Galata, ne indispuneau pe toţi, însă atunci când aceiaşi hamali erau surprinşi de vreun fotograf istanbulez [de pildă, Hilmi Şahenk], nimeni nu se simţea stânjenit), lăcaşele de dervişi (un paşă pe care-l cunoştea Nerval îi spunea oaspetelui său francez că dervişii Rufai, care-şi înfigeau şişuri în felurite mădulare ale corpului, erau „nebuni" şi-l povăţuia să nu se abată zadarnic pe la lăcaşurile lor) şi vălurile femeilor, subiecte obligatorii ale observatorilor care veneau la Istanbul în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi în secolul al XIX-lea, erau criticate şi de istanbulezii occidentalizaţi. Însă atunci când veneau din partea unor scriitori occidentali faimoşi, criticile de acest gen determinau, de cele mai multe ori, amărăciune şi reacţii naţionaliste.

Această relație de dragoste şi ură nu s-a sfârşit niciodată, dată fiind dorința pătimaşă a occidentalizanților de a se bucura de acceptarea Occidentului, de a auzi din partea celor mai alese condeie şi organe de presă ale Occidentului că sunt la fel ca occidentalii. Scriitori ca Pierre Loti nu ascund însă deloc faptul că îndrăgesc, de fapt, foarte mult Istanbulul şi, deopotrivă, pe turci dintr-un motiv cu totul contrar: pentru că au reuşit să-şi conserve aspectele „exotice", orientale, care nu aduc cu cele occidentale. Pierre Loti îi critica pe istanbulezi pentru că se occidentalizaseră, pentru că începuseră să-şi piardă caracteristicile tradiționale, însă turcii care-l îndrăgeau se recrutau, de fapt, din rândurile unei minorități restrânse, în curs de occidentalizare. Dar universul romanelor şi scrierilor exotice, mai mult decât edulcorate ale lui Pierre Loti şi cititorii istanbulezi occidentalizați se întâlneau într-un „filoturcism" foarte necesar atunci când apăreau probleme politice la nivel internațional.

În memoriile lui André Gide referitoare la călătoria sa în Turcia, petrecută în 1914, acest „filoturcism" bun la toate dispare. Dimpotrivă, Gide arată că nu-i plac deloc turcii, apelând, în plus, nu la cuvântul nație, ci la cuvântul rasă, care ajunsese treptat să fie la modă: rasa aceasta este pe potriva oribilelor veşminte pe care le poartă! Scrie, plin de mândrie, că voiajul în Turcia i-a reamintit de superioritatea civilizației occidentale, ba chiar a Franței. Presa populară turcă, ziarele şi revistele n-au răspuns, aşa cum se întâmplă astăzi în asemenea împrejurări, acestor afirmații care, la vremea apariției lor, îi ofensaseră nespus pe cei mai proeminenți scriitori turci ai vremii, în frunte cu Yaşar Kemal, iar intelectualii turci din Istanbul au suferit în tăcere, tăinuind respectivele insulte. Intelectualii occidentalizați socoteau desigur, în sinea lor, că insultele lui Gide erau îndreptățite, ceea ce le motiva, în parte, atitudinea. La un an de la apariția, în volum, a articolelor insultătoare ale lui Gide cu privire la ținuta vestimentară a turcilor, Atatürk, cel mai mare occidentalizant al acestora, urma să interzică, prin Reforma vestimentației, toate tipurile de îmbrăcăminte care nu corespundeau ținutei occidentale.

Dorința de a citi, împărtășindu-le punctele de vedere, articole de felul acesta, în care observatorii occidentali critică și umilesc profund orașul, mă stăpânește și pe mine, iar lectura acestui gen de scrieri este mai plăcută decât cea a operelor unor autori precum Pierre Loti, care nu oboseşte să repete cât de frumos, de straniu, de minunat şi de original este Istanbulul. Problema se complică, de cele mai multe ori, nu când vine vorba de frumusețea locurilor, a peisajelor, de cordialitatea oamenilor, ba chiar de respectul arătat observatorului occidental, ci de ce aşteaptă scriitorul de la oraş şi, pe de altă parte, cititorul de la respectiva scriere despre oraş. Începând de la mijlocul secolului al XIX-lea, în literaturile franceză şi engleză şi-a făcut apariția o anumită imagine a Istanbulului, îmbogățită mereu prin abordarea aceloraşi teme şi subiecte. Scriitorii epocii, care se înrâureau unul pe altul în abordarea unor subiecte precum lăcaşele de dervişi, incendiile, farmecul cimitirelor, seraiul şi haremul, cerşetorii, câinii străzii, interdicția băuturilor alcoolice, vălurile femeilor, misterul oraşului, o plimbare pe Bosfor, frumusețea peisajului şi a siluetei aşezării, văzută de departe, care poposeau uneori în aceleaşi locuri şi se plimbau în tovărăşia aceloraşi ghizi, nu erau deziluzionați de Istanbul, şi aceasta pentru că descopereau aici tocmai lucrurile despre care citiseră dinainte. Această nouă generație de observatori occidentali, care intuia treptat că Imperiul Otoman se prăbuşea, rămânând în urmă în raport cu Europa, nu mai era foarte interesată de subiecte precum secretul forței militare ori subtilitățile neştiute ale aparatului birocratic otoman, care constituiseră obiectul curiozității în secolele anterioare, nu mai găsea că oraşul şi oamenii erau înspăimântători, intangibili şi de neînțeles, ci învăța să privească lucrurile ca pe ceva ciudat, amuzant şi „turistic". La drept vorbind, simplul fapt că oamenii aceia ajunseseră până la Istanbul constituia o reuşită şi o distracție suficient de mare, aşa încât nu aveau deloc intenția să se lase decepționați de locul în care veniseră, căci ideea de a vedea ceea ce văzuseră alți scriitori occidentali asemenea lor şi de a scrie despre astfel de subiecte li se părea o victorie a propriei călătorii.

Apropierea Istanbulului de Occident prin mijlocirea vapoarelor cu aburi şi a căilor ferate a început să-i ofere observatorului occidental, care se pomenea cât ai clipi din ochi pe străzile Istanbulului, luxul şi plăcerea de a se întreba de ce se dusese acolo, ce căuta în locul acela îngrozitor. În acest punct în care se întâlneau snobismul şi ignoranţa, curajul creator şi onestitatea, călătorii „cultivaţi" precum André Gide descopereau că în loc să încerce să înţeleagă diferenţele dintre culturi, stranietatea obiceiurilor şi tradiţiilor sau particularităţile structurale ale ţării şi culturii respective, observatorul avea dreptul să se distreze, să piardă vremea şi să fie fericit la Istanbul. Turiştii-scriitori din ultima perioadă, care erau suficient de siguri pe ei pentru a proclama Istanbulul plictisitor şi lipsit de originalitate în loc să se proclame pe ei înşişi ca atare de vreme ce nu aveau nimic interesant de spus despre oraş, demonstrează că victoriile militare şi economice ale civilizaţiei occidentale le confereau până şi celor mai „critici" intelectuali occidentali o mândrie şi o siguranţă imposibil de disimulat, după cum demonstrează şi convingerea sinceră a acestora că Occidentul începuse să reprezinte un etalon pentru întreaga umanitate.

Aceşti scriitori, la fel ca şi cei care le-au urmat, şi-au făcut apariţia într-o perioadă în care interesul exotic pentru Istanbul se diminuase simţitor. Motivul acestui dezinteres era constituit de dispariţia foarte multor „elemente turistice", precum haremul, lăcaşele de dervişi, sultanul, casele de lemn, datorită occidentalizării, a interdicţiilor antrenate de reformele lui Atatürk, precum şi a înlocuirii Imperiului Otoman cu mica Republică Turcia, care imita Occidentul. La sfârşitul acestei perioade, în care nu mai venea nimeni şi nu mai scria nimeni nimic despre Istanbul, în care gazetarii autohtoni realizau reportaje cu toţi străinii care poposeau la Hotelul Hilton Istanbul, poetul ruso-american Joseph Brodsky a publicat, în 1985, în revista *The New Yorker*, un amplu articol intitulat „Fuga din Bizanţ". La începutul articolului, Brodsky, înrâurit de ecourile unui volum ironic, profund depreciativ al poetului Auden cu privire la Islanda, enumeră pe larg motivele venirii sale la Istanbul (cu avionul), cu aerul că-şi

cere scuze de la cititori. Îmi place afirmația pe care o face Brodsky în acest articol – „cât de ros de vreme este totul aici" –, în ciuda tonului său depreciativ, care m-a rănit şi pe mine, căci la vremea respectivă mă aflam foarte departe de Istanbul şi îmi doream să citesc ceva de bună calitate despre oraş. „Nu este vechi, nu este părăginit, arhaic, sau chiar demodat, ci doar ros de vreme!", insista el, şi avea dreptate. Când s-a prăbuşit şi a dispărut Imperiul Otoman iar Republica Turcia s-a rupt de lume, nemaiavând ochi decât pentru propria-i „turcitate", pe care nu izbutea s-o definească, Istanbulul şi-a pierdut multilingvismul, vremurile biruitoare şi magnifice de altădată şi a devenit oraşul unei singure voci, al unei singure limbi, un loc în care totul se eroda de la sine, puțin câte puțin, care devenea din ce în mai pustiu, mai depopulat, un spațiu în alb-negru.

Istanbulul copilăriei şi al tinereții mele era un oraş care îşi pierdea cu repeziciune structura cosmopolită. În 1852, cu o sută de ani înainte de a mă naşte eu, Gautier observa, la fel ca foarte mulți alți călători care remarcaseră acelaşi lucru, că pe străzile Istanbulului se vorbeau, concomitent, turca,

greaca, armeana, italiana, franceza şi engleza (şi, ar fi trebuit să adauge, mai presus de ultimele două, ladino), că foarte multe persoane cunoşteau, în acel adevărat „turn Babel", mai multe limbi şi era oarecum jenat să constate că, la fel ca cei mai mulţi dintre francezi, el nu vorbea decât franceza. Aceste limbi au fost suprimate după întemeierea Republicii Turcia, ca urmare a continuării procesului de cucerire, a intensificării procesului de turcizare a Istanbulului şi a unui soi de purificare etnică a oraşului, practicată de stat. O manifestare a acestei purificări culturale, care mi-a rămas în minte din copilărie, era replica „cetăţene, vorbeşte turceşte!", prin care erau reduşi la tăcere cei ce vorbeau în greacă, în armeană (kurzii nu erau prea vizibili sub aspect lingvistic) pe stradă. Existau şi panouri de avertizare de acest gen, pe care le vedeai atârnate pretutindeni.

Curiozitatea mea faţă de scrierile de călătorie ale occidentalilor, care nu erau întotdeauna demne de încredere, nu-şi avea obârşia doar în relaţia de dragoste şi ură cu oraşul sau într-un soi de dorinţă complexă de suferinţă şi, deopotrivă, recunoaştere. Dacă facem abstracţie de cei câţiva foiletonişti ai oraşului care-i criticau pe istanbulezii ce săvârşeau lucruri necuvenite pe stradă şi de documentele detaliate emise de autorităţile statului, constatăm că istanbulezii au scris foarte puţine lucruri despre Istanbul până la începutul secolului XX. Descrierea completă a străzilor, a atmosferei, a aerului, a detaliilor vieţii de zi cu zi specifice oraşului, consemnarea felului în care respira, în care mirosea acesta în felurite momente ale zilei, tot acest demers, care nu se putea realiza decât prin intermediul literaturii, a fost asumat, vreme de secole, doar de călătorii occidentali. N-am cum să aflu (dacă n-ar fi să petrec ani de zile prin labirintul arhivelor otomane) ce anume se petrecea acum o sută, acum două sute, acum trei sute de ani pe străzile, pe bulevardele, prin pieţele în care mi-am petrecut întreaga viaţă, în locul cărei pieţe se afla pe vremuri un teren viran, pe amplasamentul cărui maidan se găsea cândva o piaţă străjuită de o coloană, cum se trăia prin acele locuri decât citind paginile scrise de călătorii occidentali, după cum, pentru a putea afla cum arătau

străzile şi cum se îmbrăca lumea în Istanbulul anilor 1850, trebuie să privesc fotografiile lui Du Camp sau gravurile pictorilor occidentali. Iar atenţia majorităţii acestora se îndrepta către ceea ce era exotic şi pitoresc.

Recenzând cartea *Plimbări prin Berlin* de Franz Hessel, Walter Benjamin afirmă, în „Întoarcerea flaneurului": „Dacă ar fi să repartizăm descrierile de oraşe realizate până acum în două categorii, potrivit locurilor de naştere ale autorilor, scrierile autorilor născuţi şi crescuţi în oraşul respectiv ar fi larg minoritare". Potrivit lui Benjamin, cei care vin din afara oraşului, şi care sunt majoritari, sunt impresionaţi de imaginile exotice şi pitoreşti. Cât despre interesul manifestat de cei care se nasc şi cresc în locul respectiv faţă de propriul oraş, acesta interferează întotdeauna cu propriile amintiri.

Poziţia mea personală coincide cu poziţia nu foarte aparte a cititorilor şi scriitorilor istanbulezi de după occidentalizare, a celor care vieţuiesc în toate oraşele lumii (poate şi datorită occidentalizării întregii lumi, devenită inevitabilă), cu excepţia celor occidentale: jurnalul şi caietul de amintiri care atestă modul în care li se înfăţişa generaţiilor de dinaintea mea oraşul în care trăiesc, adică jurnalul şi caietul de amintiri al vieţii istanbuleze a fost scris de străini.

Poate că din acest motiv citesc uneori ceea ce au scris călătorii occidentali despre Istanbul ca şi cum ar fi vorba de amintirile mele, nu de reveriile exotice ale altora. Îmi face întotdeauna plăcere să constat că un observator occidental a simţit şi a aşternut pe hârtie un aspect pe care-l remarcasem şi eu, dar pe care nu remarcasem că-l remarcasem pentru că nu vorbea nimeni despre el. Printre observaţiile de acest fel se numără remarca lui Knut Hamsun, potrivit căruia podul Galata de pe vremea copilăriei mele, aşezat pe pontoane, se leagănă imperceptibil sub povara trecătorilor, sau cea lui Hans Christian Andersen, potrivit căruia chiparoşii din cimitire sunt „sumbri". Deprinderea de a privi Istanbulul ca un străin este întotdeauna plăcută şi, mai cu seamă, necesară, în confruntarea cu sentimentul comunitar şi cu naţionalismul. Uneori, haremul, înfăţişat cu realism, sau veşmintele şi obiceiurile despre care se vorbeşte mi se

par atât de departe de viața mea încât, deşi ştiu că relatarea respectivă nu este o fantezie, am senzația că este vorba despre trecutul oraşului altcuiva, nu al meu. Occidentalizarea ne-a oferit, mie şi milioanelor de istanbulezi, plăcerea de a constata că propriul nostru trecut este „exotic".

Mă amăgesc singur, spunându-mi că percepția oraşului din alte unghiuri de vedere, fiecare mai diferit decât altul, păstrează vie relația mea cu el. Uneori îmi spun că n-am plecat niciodată de acasă, că n-am plecat nici măcar în căutarea celuilalt Orhan, care mă aşteaptă răbdător undeva, în Istanbul, şi mă gândesc că lucrul acesta îmi va împietri mintea, că faptul de a aparține în asemenea măsură unui oraş va ucide lăcomia cu care îl privesc. În asemenea momente mă consolez cu gândul că senzația de înstrăinare cu care mă raportez la oraş este determinată de lecturarea asiduă a cărților călătorilor occidentali. Mi se întâmplă uneori să citesc relatarea vreunui observator occidental cu privire la unele străzi principale şi ulițe dosnice, care nu se schimbă niciodată, la casele de lemn care se năruie, la vânzătorii ambulanți, la locurile virane şi la melancolia oraşului ca şi cum mi-aş citi propriile amintiri.

Desigur că la aceasta contribuie şi faptul că, în răstimpul vieţii mele, populaţia Istanbulului a sporit de zece ori, că unele bulevarde şi pieţe par să fi devenit cu totul altfel decât erau odinioară, în ciuda faptului că nu s-au schimbat deloc, din pricina mulţimilor care le copleşesc. Îmi este întotdeauna dor de vremurile în care oraşul era pustiu şi nepopulat.

Faptul că occidentalii îşi asociau fanteziile sau reveriile legate de Orient cu Istanbulul nu era nicidecum păgubitor pentru istanbulezi, căci oraşul n-a fost niciodată o colonie occidentală. Dacă citesc, de pildă, la Gautier, că turcii nu varsă lacrimi când se confruntă cu urgia incendiilor, că, spre deosebire de francezi, care plâng în hohote în asemenea împrejurări, sunt foarte demni, deoarece sunt fatalişti, nu mă consider profund nedreptăţit, deşi nu socotesc deloc just acest punct de vedere. Simt însă că cititorii francezi care vor urma această logică nu vor izbuti să-şi dea seama de ce n-au izbutit istanbulezii să se elibereze, în ultimii o sută cincizeci de ani, de sentimentul de melancolie.

Aspectul cu adevărat dureros, dacă este să ne referim la ceea ce au scris călătorii occidentali cu privire la Istanbul, se leagă de faptul că lucrurile despre care vorbeau aceşti oameni, unii dintre ei scriitori străluciţi, exagerând lucrurile şi prezentându-le drept o particularitate a oraşului şi a istanbulezilor, au dispărut din Istanbul la scurtă vreme după aceea. Căci observatorilor occidentali le plăcea să vadă şi să scrie despre aspectele „exotice", neoccidentale ale Istanbulului, iar mişcarea occidentalizantă urma să anihileze în scurtă vreme aceste particularităţi, aceste instituţii, aceste tradiţii, pe motiv că reprezentau o piedică în calea identităţii occidentale. Prezint, în cele ce urmează, o scurtă listă a acestora.

Mai întâi a fost desfiinţată armata ienicerilor – unul dintre subiectele cel mai frecvent abordate de călătorii occidentali până în secolul al XIX-lea. Târgul de sclavi, care constituia o altă curiozitate pentru călătorii occidentali, a dispărut şi el, după ce se scriseseră foarte multe lucruri pe seama lui. Lăcaşele dervişilor Rufai, care-şi străpungeau felurite părţi ale trupului cu şişurile, ceea ce le făcea mare

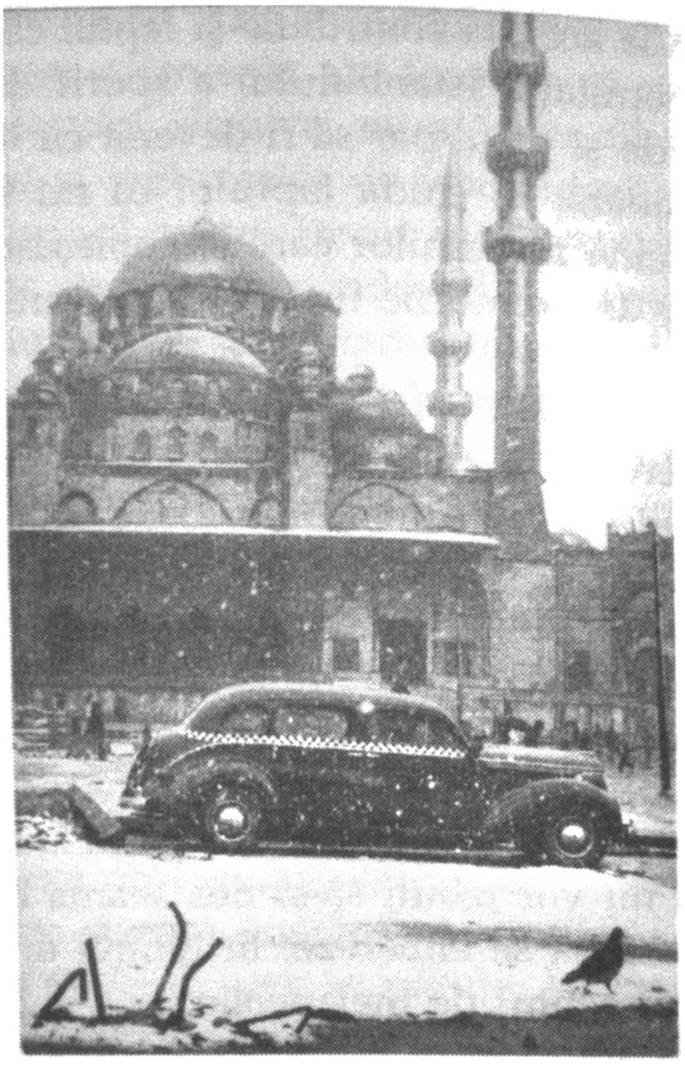

plăcere observatorilor occidentali, precum şi lăcaşele dervişilor Mevlevi au fost închise odată cu instaurarea Republicii. Veşmintele otomane, pe care pictorii occidentali le zugrăveau cu atâta osârdie, au fost abandonate la scurtă vreme după lamentările lui André Gide. Haremul, un alt subiect foarte îndrăgit de scriitorii occidentali, nu mai exista nici el. La şaptezeci şi cinci de ani de la perioada în care Flaubert îi cerea dragului său prieten să le comande caligrafilor din târg o inscripţie cu numele său, Turcia a trecut de la alfabetul arab la cel latin, aşa încât s-a sfârşit şi plăcerea acestui exotism. Din punctul meu de vedere, cea mai grea pierdere pentru istanbulezi a fost transformarea grădinilor, pieţelor, mormintelor, cimitirelor, care făceau parte din viaţa cotidiană, în spaţii înfricoşătoare, împresurate de ziduri înalte, aidoma zidurilor de temniţă, fără chiparoşi, fără copaci, fără perspectivă, şi aceasta în numele occidentalizării. Hamalii cu poveri în spinare, pe care turiştii îi socotiseră foarte interesanţi chiar şi de-a lungul istoriei Republicii, precum şi

maşinile americane vechi, care îi atrăseseră atenţia lui Joseph Brodsky, de pildă, au dispărut şi ele în scurtă vreme, după ce se scrisese mult pe aceste teme.

Acest proces de „observator occidental-dispariţie" a fost distrus de doi factori. Primul dintre ele este reprezentat de haitele de câini care continuă să domine şi astăzi străzile lăturalnice ale Istanbulului. Cel de-al doilea obiectiv al lui Mahmut al II-lea, care îi lichidase pe ieniceri pentru că nu se supuneau disciplinei militare occidentale, privea tocmai înlăturarea acestor haite de câini, numai că tentativa sa a eşuat. Câinii oraşului au fost adunaţi rând pe rând şi surghiuniţi în insula Sivriada în urma unei alte acţiuni „reformiste", puse în aplicare după Constituţie[1] cu ajutorul ţiganilor, dar au reuşit să revină biruitori şi de acolo. Această întâmplare s-ar putea datora şi faptului că francezii, care socoteau că haitele de câini ce populau străzile Istanbulului erau foarte exotice, au scris, în derâdere, foarte multe articole pe această temă, găsind că „întemniţarea" patrupedelor în Sivriada era

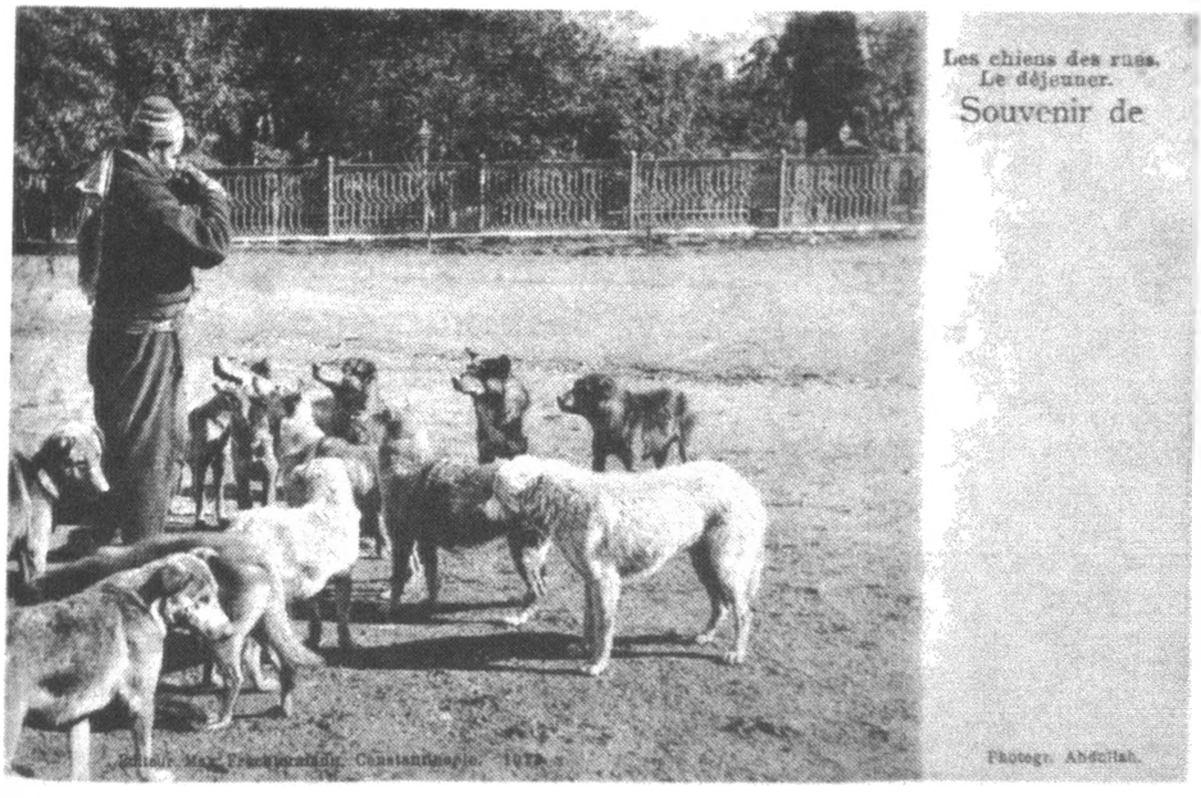

1. Constituţia din 1908, numită de turci „cea de-a doua Constituţie"; ea constituia, în multe privinţe, o restaurare a „primei Constituţii", cea din 1876, care fusese suspendată de sultanul Abdülhamit al II-lea (1876-1909).

chiar mai pitorească – până şi Sartre face haz de ea în romanul *Vârsta raţiunii*.

Într-o serie de peisaje istanbuleze tipărite la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX, Max Fruchtermann, autorul istanbulez de cărţi poştale, care era conştient de această formă de exotism, obişnuia întotdeauna să rezerve câte o cartolină câinilor, aşa cum proceda şi cu dervişii, cimitirele ori moscheile.

26

Melancolia ruinelor: Tanpınar şi Yahya Kemal prin cartierele de la periferie

Tanpınar şi Yahya Kemal obişnuiau să se plimbe împreună prin cartierele îndepărtate şi nevoiaşe de la periferia Istanbulului. Tanpınar povesteşte o dată, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, când rătăceşte din nou prin aceleaşi locuri, „prin cartierele acelea întinse şi sărmane dintre Kocamustafapaşa şi ziduri", de data aceasta de unul singur, cât de instructive sunt pentru el asemenea plimbări. Acestea sunt locurile prin care a colindat şi Gautier în 1853, percepând melancolia oraşului. Tanpınar şi Yahya Kemal începuseră să se plimbe prin aceste cartiere în „anii armistiţiului". În răstimpul celor şaptezeci de ani care se scurseseră între sosirea lui Nerval şi a lui Gautier în oraş şi plimbările celor doi mari scriitori turci – cei mai mari –, care cunoşteau şi admirau operele celor doi scriitori şi prieteni francezi, care le citiseră cu mare atenţie cărţile de călătorie şi scrierile despre Istanbul, Imperiul Otoman dispăruse, după ce pierduse, rând pe rând, toate teritoriile pe care le deţinuse în ţările balcanice şi în Orientul Mijlociu şi după ce se micşorase progresiv, sursele de venit care alimentau cândva Istanbulul secaseră şi, în ciuda faptului că imigranţii musulmani, care fugeau de purificarea etnică aplicată mai cu seamă de noile state balcanice, soseau în valuri la Istanbul, populaţia acestuia nu sporise, deoarece în Primul Război Mondial muriseră sute de mii de oameni, după cum nu-i sporise nici bunăstarea. Ba dimpotrivă, în cei şaptezeci de ani care trecuseră între timp, Istanbulul sărăcise şi ajunsese să fie un oraş marginal, măcinat de şomaj, căci îşi pierduse

puterea şi forţa de atracţie pe plan mondial, pe câtă vreme Europa şi Occidentul cunoşteau un deosebit progres tehnologic şi deveneau din ce în ce mai înstărite. Eu mi-am petrecut copilăria simţind că trăiam nu într-un mare oraş al lumii, ci într-un oraş mare, sărac, de provincie.

Plimbarea solitară pe care o relatează Tanpınar sub titlul „O plimbare prin cartierele de la periferie" şi, mai cu seamă, plimbările pe care afirmă că le făcea în tovărăşia lui Yahya Kemal trădau o anumită pregătire sufletească nu doar pentru a merge în Istanbulul sărac şi marginal, în cartierele de la periferie, ci şi pentru a accepta faptul că Turcia şi Istanbulul

erau niște zone sărace și marginale ale lumii. Descoperirea cartierelor de la periferie, ca privelişte, se leagă de faptul că Turcia și Istanbulul erau, la rândul lor, un cartier sărac. Tanpınar vorbeşte despre locuri pustiite de incendii, despre monumente în ruină, despre ziduri năruite, aşa cum am văzut și eu din belşug în copilărie. După aceea, atenția sa se îndreaptă către nişte voci feminine (Tanpınar spune, mânat de o mai veche deprindere, „gângurit de harem") care răzbat „dintr-un conac mare de lemn din epoca hamidiană[1], rămas oarecum în picioare", dar apoi explică, în acord cu programul politico-cultural al scrierii, că vocile respective nu constituiau o moştenire otomană, ci ecoul activității moderne a orăşencelor sărace care lucrau „într-o fabrică de ciorapi sau la un război de țesut". Acesta este cartierul de la periferie despre care Tanpınar afirmă că „îl cunoaştem cu toții încă din copilărie", că îl putem regăsi în oricare dintre paginile scrise de Ahmet Rasim, că în cotloanele lui putem afla „o cişmea umbrită de o mică vie sau de un salcâm, rufe întinse la soare, copii, pisici și câini, o moschee și un cimitir". Tanpınar converteşte melancolia care le era sugerată lui Nerval și lui Gautier, grație lecturilor, de cartierele mărginaşe ale oraşului, de ruine, de locurile izolate și de imaginea frapantă a zidurilor oraşului într-o *hüzün* autohtonă și transpune cu iscusință această *hüzün* într-o privelişte locală, în viața femeilor moderne care-și câştigă existența muncind.

N-avem cum să știm cât de conştient era de ceea ce făcea. Își dădea însă seama că încerca să confere un farmec și un sens aparte mahalalelor, ruinelor oraşului, străzilor pustii căzute în uitare, locurilor pârjolite de incendii, pe care le numea „dosnice", surpăturilor, atelierelor, depozitelor și conacelor de lemn care se năruiau treptat. Căci, spunea Tanpınar în aceeași scriere: „Am văzut în aventura acestor cartiere în ruină un simbol. Cât timp și câte întâmplări, câte evenimente au fost necesare spre a putea conferi un asemenea chip unui singur cartier al unui singur oraş? După câte cuceriri, câte înfrângeri, câte strămutări au ajuns oamenii până aici, după câte prăbuşiri și zidiri au ajuns aceste cartiere să dobândească înfățişarea de acum?"

---

1. Epoca sultanului Abdülhamit al II-lea (1876-1909).

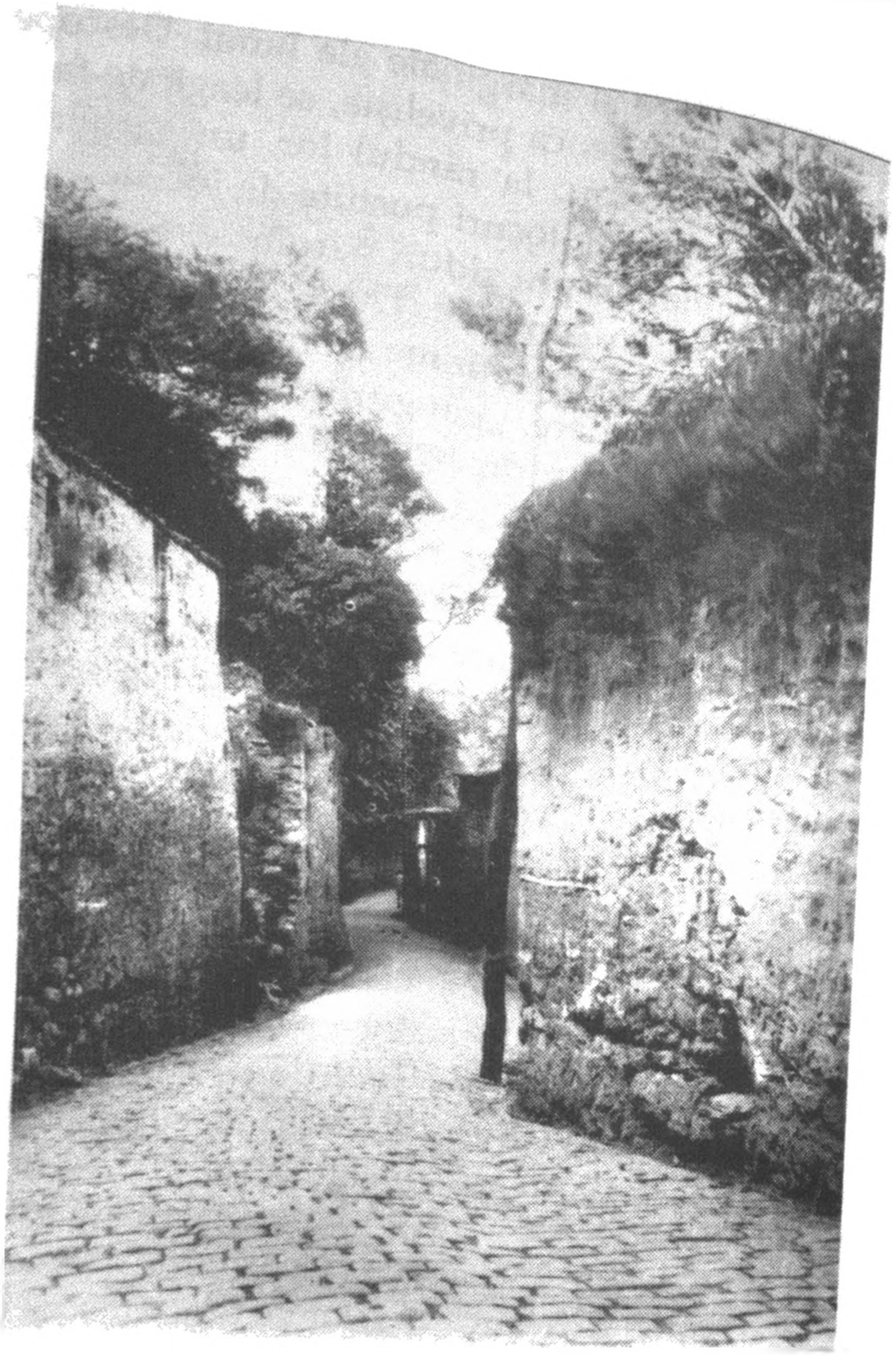

Putem răspunde la această întrebare, care-l frământă poate şi pe cititor: de ce oare sentimentul de melancolie-*hüzün* determinat de prăbuşirea Imperiului Otoman, de faptul că Istanbulul şi-a pierdut, pe de o parte, identitatea, iar pe de altă parte a sărăcit în raport cu Occidentul, de ce aceste mari pierderi n-au generat, la cei doi mari scriitori, atât de ataşaţi de oraş, o interiorizare, ca la Nerval, o căutare a unei „poezii simple" (Yahya Kemal spunea „poezie pură"), pe măsura acestei interiorizări? În *Aurélia* de Nerval constatăm că, în dragoste, melancolia generată de pierdere determină coborârea celorlalte activităţi cotidiene la nivelul unor „exaltări

triviale". Nerval venise la Istanbul pentru a-şi da uitării melancolia. (A transferat, fără să-şi dea seama, această melancolie asupra modului în care vedea Gautier oraşul.) Yahya Kemal şi Tanpınar, cel mai mare poet şi, respectiv, cel mai mare romancier din literatura turcă a secolului XX, îşi doreau parcă să perceapă cu şi mai mare acuitate, în timp ce rătăceau prin cartierele melancolice de la periferie, ceea ce pierduseră, dar şi melancolia. Oare de ce?

Pentru că aveau un ţel politic: doreau să descopere, printre ruinele Istanbulului, poporul turc şi naţionalismul turc, să arate, deşi cu melancolie, că marele Imperiu Otoman se

prăbuşise, dar că poporul turc, cel care îl edificase (erau gata să uite, aşa înflăcărați cum erau, de greci, armeni, evrei, kurzi şi celelalte minorități, aşa cum făcea şi statul republican turc), rămăsese în picioare. Doreau însă să cultive o „frumusețe" eliberată de orice imperativ şi constrângere, nu aşa cum procedau ideologii statului național turc, care începuseră să apeleze la un discurs autoritar, lipsit de farmec de îndată ce deprinseseră ideea naționalismului, de îndată ce aflaseră că se impunea să fie naționalişti. Yahya Kemal petrecuse zece ani la Paris, cunoscând, cu acest prilej, poezia şi literatura franceză, şi ştia că naționalismul turc nu putea fi edificat decât dacă oamenii gândeau „ca occidentalii", dacă ideea respectivă era „înfrumusețată" printr-o imagine de tip occidental, adecvată acelui naționalism.

Fuseseră constrânşi să devină naționalişti de înfrângerea Imperiului Otoman în Primul Război Mondial, de „înrobirea" Istanbulului, ca să folosim expresia lui Tanpınar din romanul *Cei dinafara scenei*, de cuirasatele engleze şi franceze ancorate pe Bosfor, în fața palatului Dolmabahçe, unde se afla reşedința sultanului, de feluritele proiecte politice referitoare la viitorul Istanbulului şi al Anatoliei, care făceau abstracție de identitatea turcă. (În anii următori nu aveau să

deplângă această constrângere, care urma să-i determine să accepte poziții de ambasadori și deputați, înlesnindu-le relațiile cu statul, nu aveau să deplângă faptul că deveniseră naționaliști, că păstraseră tăcerea în fața unor violențe precum cele din 6-7 mai, îndreptate împotriva creștinismului și a Occidentului.) Yahya Kemal, care nu prea îndrăgea războiul, politica și pe militari, nu s-a dus la Ankara în perioada războiului purtat contra Greciei pe frontul din Anatolia, și, așa cum sugera Tanpınar în titlul romanului său, a rămas „în afara scenei", la Istanbul, scriind, pe de o parte, poezii în care evoca biruințele turcești de odinioară și asumându-și, pe de altă parte, datoria de a cultiva imaginea „Istanbulului turcesc". Ipostaza literară a acestui program politic, pe care Yahya Kemal l-a dus la bun sfârșit cu succes, avea în vedere armonizarea formelor și a metricii poetice tradiționale, preluate din poezia persană, cu spiritul și expresia limbii turce scrise și vorbite, precum și prezentarea națiunii turce ca o mare națiune, care dobândise victorii istorice însemnate și se ilustrase prin realizări majore. Istanbulul era prezentat drept cea mai mare operă a națiunii, și aceasta cu două scopuri: pentru a li se explica imperialiștilor, în anii armistițiului de după Primul Război Mondial, că, în situația în care Istanbulul ar fi devenit o colonie occidentală, orașul nu trebuia evocat doar pentru Sfânta Sofia și pentru bisericile sale, ci trebuia avută în vedere și „identitatea turcă" a orașului. După Războiul de Eliberare și după întemeierea Republicii Turcia, Yahya Kemal sublinia substratul turcesc al Istanbulului, căci se făceau eforturi pentru „edificarea unei națiuni noi". Ambii scriitori au semnat lungi articole, intitulate „Istanbulul turcesc", care ofereau sprijin ideologic „turcizării" Istanbulului, trecând peste aspectul cosmopolit, multilingvistic și multiconfesional al orașului.

Într-un articol scris la mulți ani după aceea, Tanpınar își amintește: „Cât de atașați eram, în anii dureroși ai armistițiului, de realizările noastre din trecut!" La rândul lui, Yahya Kemal relatează, într-un eseu intitulat „La zidurile Istanbulului", că, în aceeași perioadă, obișnuia să ia tramvaiul de la Topkapı, să se plimbe, însoțit de elevii săi, „de la Marea Marmara

până la Cornul de Aur, de-a lungul zidului care se-ntindea cât vedeai cu ochii, de la un turn la altul, de la un meterez la altul" şi să se aşeze, pentru a se odihni, pe „mormanele de ziduri, prăbuşite de-a valma". Cei doi scriitori erau conştienţi de faptul că, pentru a dovedi identitatea turcă a Istanbulului, nu se puteau mulţumi cu silueta oraşului, zărită de departe, cu umbra sa, închipuită de moschei şi biserici, aşa cum erau ele puse în lumină de observatorii occidentali cu veleităţi „turistice". Silueta care le atrăsese atenţia tuturor observatorilor străini, de la Lamartine la Le Corbusier (în parte, şi datorită poziţiei dominante a Sfintei Sofia), implica o frumuseţe cosmopolită, nu o imagine „naţională", în jurul căreia să se poată coagula Istanbulul turcesc. Istanbulezii naţionalişti ca Yahya Kemal şi Tanpınar aveau nevoie de un farmec melancolic, menit să scoată în relief populaţia musulmană a Istanbulului, să-i ateste prezenţa şi continuitatea, conservarea identităţii, să exprime sentimentul de pierdere şi înfrângere pe care-l trăiau oamenii. Acesta a fost motivul care i-a determinat să iniţieze acele plimbări prin cartierele mărginaşe, să caute imagini plăcute, în care vechimea, ruinele, trecutul interferau, nostalgic, cu oamenii ce vieţuiau în oraş,

şi să afle melancolicele peisaje ale mahalalelor, pe care le descoperiseră (şi pe care le desluşiseră foarte bine), cu şaptezeci de ani înainte, călători precum Gautier. Tanpınar descria aspectul tradiţional, necontaminat, neafectat de influenţele occidentale al cartierelor de la periferie, afirmând că acestea „erau părăginite, nevoiaşe şi sărmane, dar îşi aveau viaţa şi stilul lor", şi se raporta uneori la ele în termeni de „pitoresc", alteori în termeni de „peisaj", împrumutând astfel, în ciuda naţionalismului său, viziunea călătorului occidental.

Am încercat să prezint, punct cu punct, povestea modului în care au fost înrâuriţi, pe vremea când se prăbuşea Imperiul Otoman şi era întemeiată Republica Turcia, cei doi prieteni şi scriitori istanbulezi de către alţi doi prieteni şi scriitori, de data aceasta parizieni – o poveste ţesută din fire precum naţionalismul, ruina, occidentalizarea, poezia, peisajul. Poate că la sfârşitul poveştii pe care am încercat s-o depăn, încurcând uneori ţele, s-a profilat o idee, o viziune pe care istanbulezii o vor cultiva, cu care se vor identifica în anii următori. Dacă numim această viziune, care-şi are obârşia în zonele pustii, izolate şi sărmane de lângă zidurile oraşului şi din împrejurimile acestora, „melancolia ruinelor",

ar fi potrivit să numim pitoreşti (aşa cum face Tanpınar) şi acele privelişti ale oraşului în care poate fi percepută cel mai bine această melancolie, adoptând astfel unghiul de vedere al celui care le priveşte din afară. Melancolia, descoperită în primul rând ca o sursă de frumusețe într-un peisaj pitoresc, coincidea cu melancolia pe care urmau s-o încerce istanbulezii vreme de încă o sută de ani, din pricina pierderilor suferite de oraş şi a scăpătării acestuia.

27

Pitorescul cartierelor mărginaşe

Englezul John Ruskin, istoric al artei şi scriitor, afirmă în capitolul despre „Memorie" al cărţii sale *The Seven Lamps of Architecture*, „Cele şapte lămpi ale arhitecturii", meditând asupra frumuseţii pitoreşti, că unul dintre elementele care

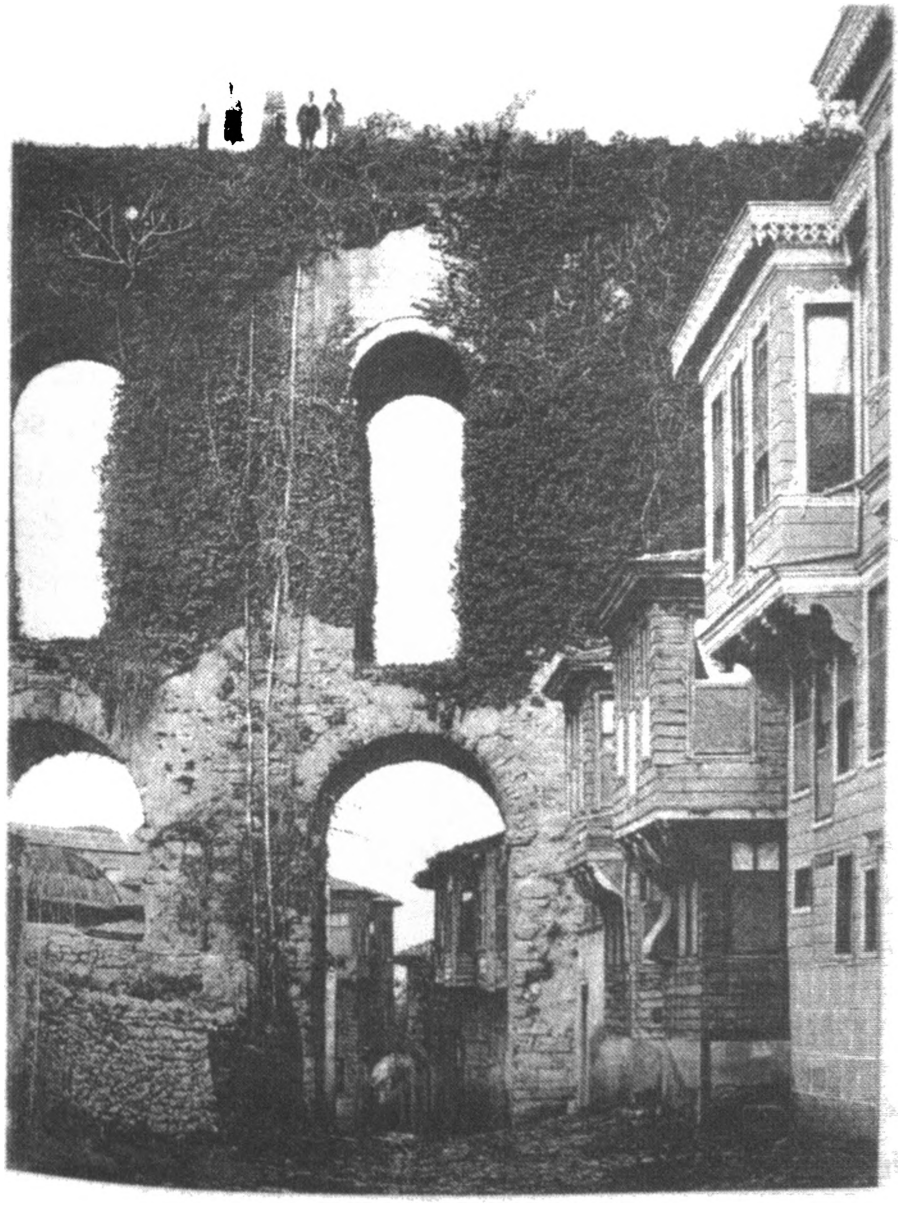

diferențiază genul acesta de frumusețe arhitectonică de frumusețea cu adevărat clasică, intenționată, planificată este caracterul ei „accidental". Potrivit acestui punct de vedere, pitorescul, care înseamnă, etimologic, „precum pictura", apare, într-un peisaj arhitectonic, foarte departe de factorii şi de centrele de frumusețe gândite la proiectarea clădirii respective. De aceea, spune Ruskin, frumusețea pitorească ia naştere la sute de ani de la ridicarea unui edificiu, prin întrepătrunderea acestuia cu iedera, buruienile, plantele care răsar în jurul lui, precum şi cu alte prelungiri ale naturii (poate fi vorba de valuri, mare, stânci, ba chiar şi de nori). Frumusețea pitorească este frumusețea întâmplătoare, care se vădeşte atunci când privim un edificiu într-un cu totul alt mod, dintr-un cu totul alt unghi, din noile perspective pe care ni le impune istoria, şi nu aşa cum s-a dorit când a fost ridicat el inițial.

Cu alte cuvinte, plăcerea pe care o gust când mă uit la Moscheea Süleymaniye, percepându-i toate liniile, delicatețea cu care se ordonează volumele începând dinspre cupolă, deschiderea micilor cupole laterale, raportul dintre ziduri şi goluri, contrapuncturile reprezentate, ca într-o piesă muzicală, de turnurile de sprijin şi de micile arcade, amplasarea pe colină, dar şi în spațiu, albeața şi simplitatea plumbului de pe cupole nu are nimic de-a face cu plăcerea pe care ți-o procură un peisaj pitoresc. Pentru că atunci când mă uit la Moscheea Süleymaniye, chiar dacă lucrul acesta se petrece la patru sute de ani de la înălțarea lăcaşului, o văd în integralitatea şi pe măsura scopului ei, aşa cum s-a dorit să fie văzută încă de când a fost construită. Forța peisajului, şi nu doar a siluetei Istanbulului, derivă din faptul că, dincolo de Süleymaniye, foarte multe edificii vechi şi solide, precum Sfânta Sofia, moscheile Yavuz Sultan Selim şi Beyazıt, care se găsesc în inima oraşului şi care sunt numite „moschei sultanale", emană aceeaşi idee de frumusețe ca atunci când au fost zidite. Putem afirma cel mult că plăcerea pe care o simțim când întrezărim vreo parte a acestor edificii de pe o alee sau de pe un povârniş plantat cu smochini reprezintă o frumusețe pitorească, amplificată de jocurile de lumini ale mării.

Cât despre frumusețea pe care i-o oferă istanbulezului cartierele mărginaşe, aceasta se vădeşte atunci când pe zidurile

în ruină ale oraşului sau pe zidurile de la Rumelihisarı ori de la Anadoluhisarı răsar buruieni, ierburi, iederă, ba chiar şi copaci, aşa cum se-ntâmpla în copilăria mea. Această frumuseţe se iveşte la nimereală, mai cu seamă prin mahalale, prin împletirea neobişnuită a câte unei cişmele părăginite, a câte unui conac vechi, pe jumătate în ruină, cu vopseaua coşcovită, a rămăşiţelor vreunei uzine de gaz, vechi de o sută de ani, a vreunui zid de moschee, pe jumătate prăbuşit, a pereţilor de lemn, smoliţi de vreme, cu iedera, cu platanii. Când eram copil, orice plimbare prin cartierele lăturalnice îţi scotea în cale atât de multe frumuseţi „pitoreşti", care-ţi trezeau dorinţa de a te opri din drum şi de a le privi ca pe nişte picturi încât, de la un anumit moment, ar fi fost o greşeală să le mai numeşti întâmplătoare: ruinele acelea melancolice, care astăzi au dispărut în cea mai mare parte, reprezentau, în copilăria mea, spiritul Istanbulului. Dar „descoperirea", peste ani, a ceea ce pot spune că reprezenta atunci spiritul oraşului, concluzia că acele lucruri erau frumoase, că reprezentau „o caracteristică fundamentală" a acestuia a presupus parcurgerea unui drum foarte sinuos, presărat cu felurite coincidenţe şi cu nenumărate reacţii.

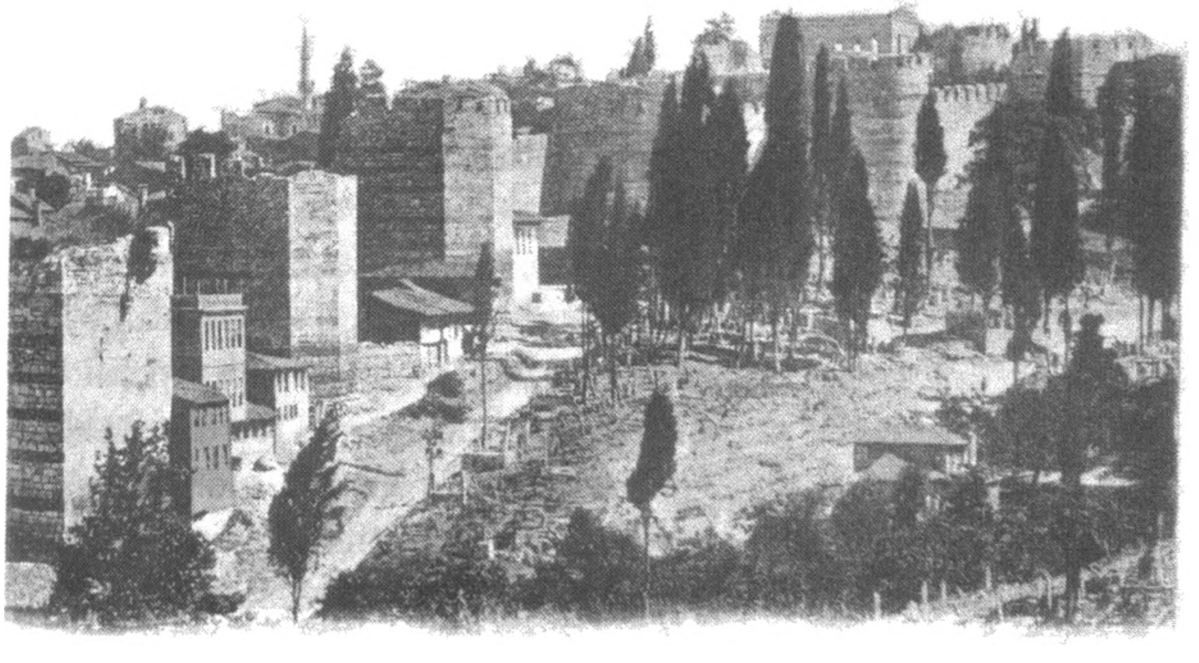

Pentru a putea gusta frumuseţea întâmplătoare a zonelor lăturalnice sau a ruinelor, a copacilor, a ierburilor sălbatice şi a naturii, trebuie, în primul rând, să fii „străin" de acel

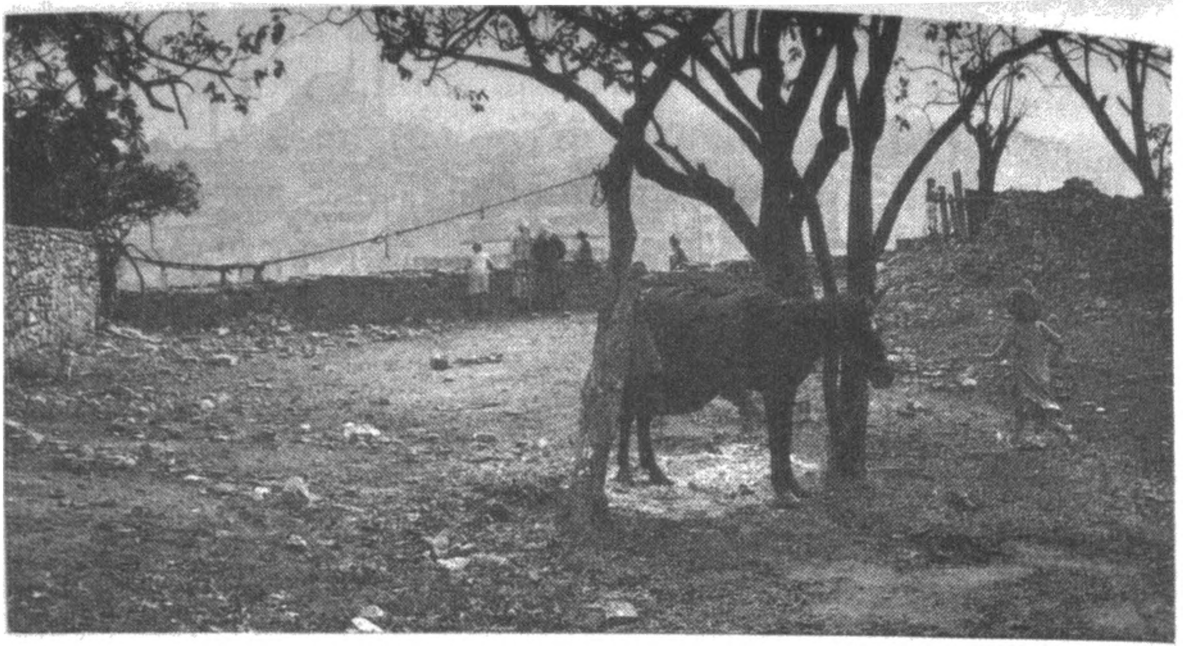

cartier, de acel loc sărman presărat cu ruine. Un zid prăbuşit, clădirea de lemn în paragină a unui fost lăcaş de dervişi, abandonat din pricina interdicţiilor formulate de autorităţi, o cişmea al cărei robinet nu mai funcţionează, un atelier vechi de optzeci de ani, care a-ncetat să mai producă ceva, casele abandonate de grecii, armenii, evreii care locuiau acolo cândva, ca urmare a presiunilor naţionaliste, coşmeliile lăsate uşor într-o parte, fiecare în legea ei (sau, în unele cazuri, proptite una de alta, aşa cum le place nespus caricaturiştilor), de parcă ar sfida pespectiva, clădirile cu acoperişuri, cu balcoane, cu pervazuri într-o rână nu le inspiră celor care locuiesc acolo sentimentul trăiniciei şi al frumuseţii, ci un sentiment de sărăcie, de imposibilitate, de neputinţă, de neglijare. Cei care gustă „frumuseţea" întâmplătoare oferită de imaginile sărăciei din cartierele de la periferie, de acele cotloane istorice lăsate-n voia sorţii sau care încearcă delicii pitoreşti în faţa ruinelor sunt cei veniţi din afară. (La fel ca europenii din nord, care preţuiesc şi pictează ruinele Romei, spre deosebire de populaţia oraşului, care este indiferentă la ele.) În vreme ce elogiau „Istanbulul sărac de la periferie" şi viaţa patriarhală care înflorea, plină de vitalitate, pe străzile lăturalnice, în vreme ce se declarau mâhniţi de distrugerea acelei culturi „pure" ca urmare a occidentalizării, se delectau cu imaginile „frumoase" oferite de mahalale şi născoceau, încercând totodată să impună ideea „strămoşilor, străbunilor noştri" care

vieţuiau cândva în acele cartiere mărginaşe, călăuziţi de o anumită morală de breaslă şi disciplină a muncii, Yaşar Kemal şi Tanpınar locuiau în Pera, în mai confortabilul cartier Beyoğlu, la care Yahya Kemal se referea în *Cartiere fără Chemarea la rugăciune* şi despre care Tanpınar vorbea cu un dispreţ vecin cu dezgustul. Să reamintim spusele lui Walter Benjamin, potrivit căruia doar cei veniţi din afară sunt interesaţi de ceea ce este exotic şi pitoresc într-un oraş, precum şi faptul că cei doi scriitori naţionalişti au izbutit să descopere „frumuseţea" oraşului doar în locurile de care erau străini. Atitudinea lor poate fi asemănată cu cea a marelui romancier japonez Tanizaki care după ce vorbeşte pe larg, în cartea sa intitulată *Elogiu umbrelor*, despre felul în care trebuie să arate şi în care trebuie conservată o casă tradiţională japoneză, îi spune soţiei sale, potrivit unei relatări, că n-ar locui niciodată într-o asemenea casă, lipsită de atributele confortului occidental.

Aşa cum atitudinea lor oscilantă face din Tanpınar şi din Yaşar Kemal nişte istanbulezi în sensul deplin al cuvântului, cei care descoperă în oraş frumuseţi pitoreşti nu provin doar din afara lui. Cea mai mare particularitate a Istanbulului este

dată de faptul că locuitorii lui pot să-l privească uneori cu ochii occidentalului, alteori cu ochii orientalului. Reflectarea istoriei Istanbulului în presa istanbuleză s-a produs şi ea iniţial prin reliefarea acelor ciudăţenii pe care francezii le numeau *bizarreries* şi de care erau atât de pasionaţi Richard Burton, traducătorul în engleză al celor *O mie şi una de nopţi*, sau Nerval. Desigur că cel care a privit cel mai bine istoria Istanbulului prin prisma „ciudăţeniilor" sale, de parcă ar fi fost vorba de istoria unei alte civilizaţii, a fost Koçu. Chiar şi în copilăria mea, pe vremea când oraşul era cel mai rupt de lume, populaţia Istanbulului se simţea mereu străină de oraş dintr-un anumit punct de vedere. Potrivit locuitorilor săi, oraşul îţi inspiră întotdeauna un uşor sentiment de disconfort şi o neliniştе determinată de incapacitatea de a-i aparţine pe deplin, căci uneori pare prea oriental, iar alteori prea occidental.

Imaginile frumoase, naționale, melancolice, pitoreşti pe care le-au descoperit Yahya Kemal şi Tanpınar într-un alt ungher al Istanbulului (mahalalele de la periferia vechiului oraş) decât cel în care locuiau (occidentalizata Pera) urmau să constituie mai târziu o imagine cu care istanbulezii se identificau şi pe care o difuzau ori de câte ori doreau să se înțeleagă pe ei înşişi, să creeze o fantasmă comună despre oraşul în care vieţuiau. Fantasma aceasta a cartierului mărginaş s-a răspândit mai întâi prin intermediul gravurilor unor pictori occidentali – din ce în ce mai rudimentare, ca urmare a copierii repetate –, care apăreau adeseori prin ziarele şi revistele conservatoare din anii 1930 şi 1940. Aceste imagini, despre care nu se menționa niciodată de către cine, unde ori în ce secol fuseseră realizate şi despre care masele de cititori nu ştiau că reprezentau fantezia unui occidental, căci li se ascundea acest lucru, erau însoțite de desene în alb-negru ale cartierelor de la periferie şi de peisaje în cărbune ale ulițelor dosnice, realizate de pictori istanbulezi. Îmi plăcea foarte mult să privesc, în revistele de pe vremea aceea, reproducerile după desenele în creion ale pictorului Hoca Ali Rıza, care aborda cele mai simple, mai puțin exotice aspecte ale peisajelor din mahalalele sărace, tradiționale.

Atenția acordată de pictorul Hoca Ali Rıza, la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX, străzilor neoccidentalizate sau doar pe jumătate modernizate ale oraşului,

şi nu siluetei impunătoare a Istanbulului ori jocurilor de lumini generate de moschei şi ape, către care se îndrepta la început interesul turiştilor, urma să se regăsească mai târziu şi în fotografiile lui Ara Güler. Fotografiile în alb-negru ale lui Ara Güler, care prezentau Istanbulul ca pe un spațiu în care viața tradițională își urma cursul obişnuit, chiar dacă oraşul făcea eforturi de occidentalizare, în care vechiul şi noul se îngemănau, însoțite de acordurile unei muzici a degradării, sărăciei şi modestiei, în care chipurile oamenilor erau la fel de intens melancolice ca peisajele, au reținut, cu o sensibilitate plină de lirism, textura aparte care se revela mai cu seamă în anii 1950 şi 1960, când grandoarea trecutului şi băncile, clădirile de birouri şi instituțiile de stat din perioada occidentalizării otomane ajunseseră să se degradeze simțitor şi să se jupoaie strat cu strat. Minunatele fotografii reunite de Ara Güler în albumul *Istanbulul dispărut* împletesc cartierul Beyoğlu şi Istanbulul, tramvaiele, bulevardele pavate cu piatră cubică, anunțurile stradale de pe vremea copilăriei mele cu pitorescul mahalalelor, scoțând în evidență, prin atmosfera lor în alb-negru, oboseala, uzura şi melancolia oraşului.

Imaginea aceasta în alb-negru a cartierului de la periferie, părăginit, ponosit, „sărac, dar demn şi cu personalitate" a ajuns să fie îndrăgită şi de populaţie, prin retipărirea şi popularizarea, în variante din ce în ce mai necizelate, a gravurilor de pe vremuri, a imaginilor în alb-negru ale Istanbulului, care apăreau prin gazete mai cu seamă în lunile de Ramadan, la rubricile consacrate istoriei şi oraşului. Maestrul, în această privinţă, a fost Reşat Ekrem Koçu, care publica în *Enciclopedia Istanbulului* sau la rubricile de popularizare a istoriei pe care le gestiona prin ziare nu reproduceri ale unor gravuri neatribuite nimănui, ci desene primitive realizate după contemplarea îndelungată a gravurilor respective (şi aceasta pentru că realizarea unui clişeu menit să redea o gravură până în cel mai fin detaliu era deopotrivă scumpă şi dificilă sub aspect tehnic). Pentru că şi gravurile erau realizate uneori după picturi în culori zămislite de artişti occidentali, sub instantaneele din cartierele mărginaşe, care erau desene în alb-negru după gravuri în alb-negru realizate după picturi în culori, tipărite pe o hârtie mizerabilă, de proastă calitate, nu mai figura numele pictorului care realizase pictura originală sau copia acesteia, ci doar o notă în care se specifica „reproducere după o gravură". Fantasma cartierului de la periferie, a cărui sărăcie nu mai era înfăţişată ca o realitate ruşinoasă, ci dimpotrivă, ca o stare care aproape că-ţi trezea mândria, deoarece se socotea că aceasta-şi păstra identitatea tradiţională, a fost îndrăgită în mai mare măsură decât realitatea dură a vieţii urbane paupere, căci era pe potriva reveriilor identitare naţionaliste ale burghezilor istanbulezi semiocci-dentalizaţi care frecventau ziarele şi revistele. Cum această himeră şi această idee a mahalalei istanbuleze de altădată nu se mai refereau doar la zonele „periferice", ci la oraş în întregul său, exceptându-i silueta, s-a dezvoltat, în paralel, şi o literatură menită să le desluşească sensul.

Scriitorii conservatori care doreau să sublinieze latura occidentalizată, pur turcă şi musulmană, a cartierelor de la periferie au creat aici un paradis otoman, în care puterea paşei şi calitatea de paşă nu erau puse niciodată sub semnul întrebării, în care se scoteau în evidenţă ataşamentul familiei

şi al celor din anturajul său faţă de obiceiuri şi tradiţii (desigur că acestea erau întruchipate de modestie, supunere şi cumpătare). Anumite elemente definitorii ale culturii otomane, precum haremul, prezenţa celei de-a doua ori de-a treia soţii, dreptul paşei de a-i pedepsi pe ceilalţi cu bătaia ori sclavele, care contraveneau gusturilor clasei de mijloc republicane, occidentalizate, au fost atenuate şi îmblânzite, iar paşalele şi odraslele lor au fost zugrăvite ca fiind mai moderne decât erau în realitate (Samiha Ayverdi). În *La colţ*, foarte îndrăgita sa piesă, Ahmet Kutsi Tecer înfăţişează, folosind drept centru al acţiunii o cafenea dintr-un cartier mărginaş (etalonul este mahalaua Rüstempaşa, unul dintre vechile cartiere istanbuleze), o stradă din Istanbul, unde se confruntă, spre a ne stârni râsul, toate tipurile umane specifice oraşului, la fel ca în teatrul de umbre Karagöz, şi unde toate tensiunile sunt atenuate, într-o atmosferă „colectivistă". Cât despre romancierul şi povestitorul Orhan Kemal, care locuia cândva pe străzile dosnice de la Cibali (soţia sa lucra la fabrica de tutun), acesta prezintă uliţele lăturalnice ca pe nişte locuri unde se confruntă, în lupta pentru existenţă, sărăcia şi prietenia. Eu îndrăgeam micile aventuri ale „Familiei Uğurlu", transmise seară de seară la radio, pentru că acestea converteau fantasma cartierului de la periferie în imaginea ideală a unei familii mari, numeroase şi moderne ca a noastră (o familie mare şi tihnită, spre deosebire de a noastră) şi pentru că, pe de altă parte, aceasta putea găzdui şi o „tanti arăboaică".

Fantasma uliţei dosnice care ascunde ruina şi melancolia sau visul Istanbulului pitoresc, izolat şi marginal n-a fost niciodată asociată de scriitorii istanbulezi cu creaturile primejdioase, întunecate şi malefice ale subconştientului. Pentru că ceea ce era naţional şi tradiţional trebuia să fie, în acelaşi timp, inocent şi pe potriva „casei noastre". În povestirile sale melodramatice pentru copii, care descriau bine Istanbulul şi care-mi plăceau foarte mult, Kemalettin Tuğcu, scriitorul ţâncilor orfani, sărmani şi generoşi de la periferie, ne istorisea, pe vremea când aveam vreo zece ani – nouă, celor care sărăceam treptat, spre deosebire de restul oraşului –, că puteai

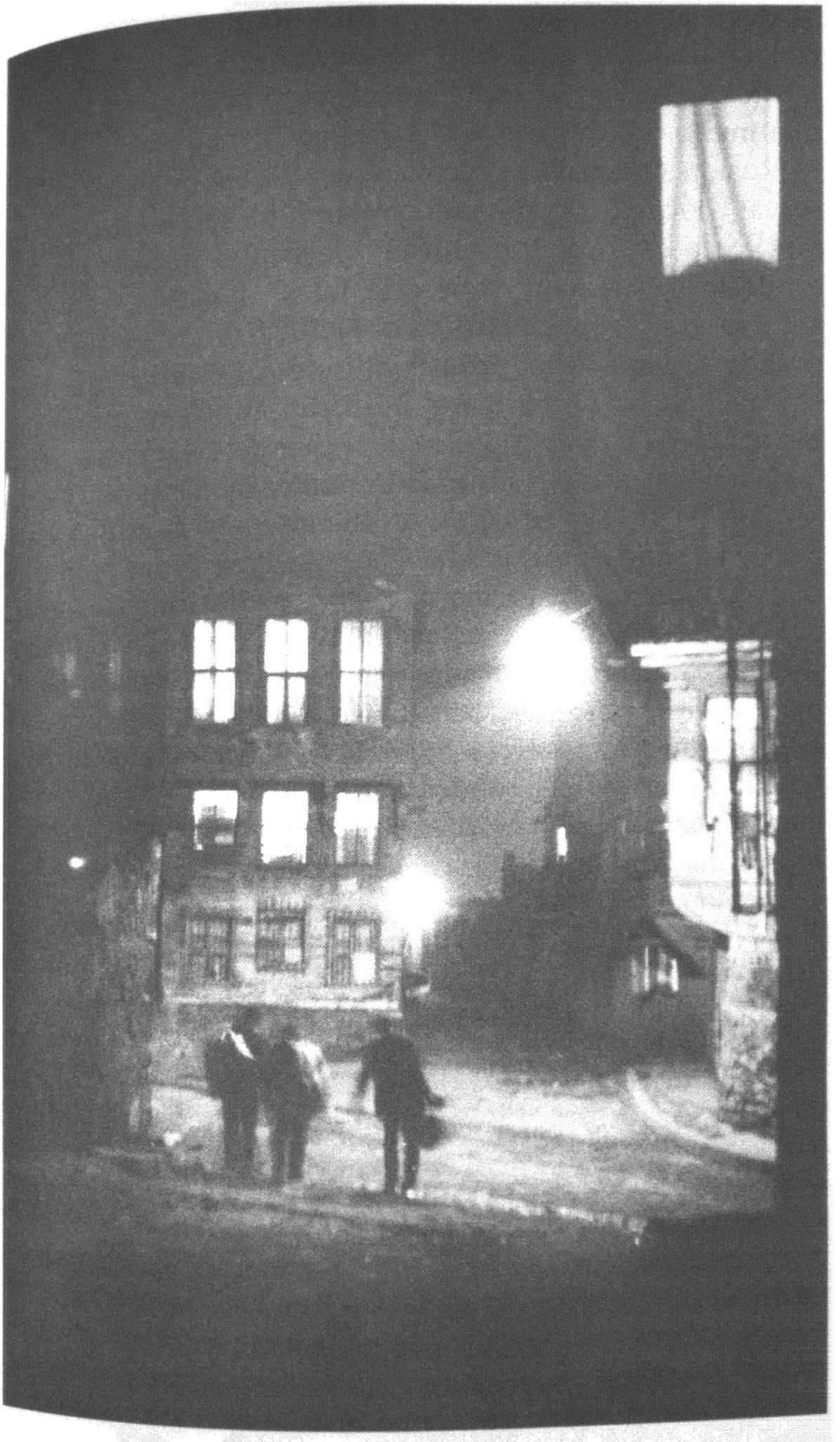

să devii fericit într-o bună zi chiar dacă trăiai pe cea mai izolată stradă din oraş, graţie sârguinţei şi bunei purtări (sursa tuturor valorilor naţionale şi morale se află, de fapt, de cele mai multe ori, în cartierele mărginaşe).

Ruskin sugerează că ceea ce este pitoresc nu poate fi „conservat" tocmai din pricina caracterului său accidental. De fapt, ceea ce conferă frumuseţe peisajului nu este trăinicia arhitecturii, ci faptul că aceasta nu se conservă, că este în stare de ruină. Imaginea „Istanbulului frumos", însuşită, îndrăgită şi răspândită, printre alţii, de către toţi istanbulezii, este nevoită să reţină foarte mult din atmosfera unei ruine melancolice. Iar faptul acesta explică de ce nu s-au ataşat niciodată istanbulezii de vechile conace de lemn care au fost restaurate, vopsite în culori strălucitoare şi făcute să arate, prin înlăturarea petelor negre, a culorii de lemn putred, ca noi, aşa cum arătau pe vremea când au fost ridicate sau aşa cum arăta oraşul în secolul al XVIII-lea, când era triumfător şi înstărit. Imaginea oraşului aşa cum a fost ea însuşită, cu plăcere sau cu dezgust, de către istanbulezi în ultimul secol este profund împovărată de sărăcie, înfrângere şi surpare. La cincisprezece ani, când desenam oraşul în legea mea şi mai cu seamă când zugrăveam „străzile dosnice", am început să mă simt apăsat de consecinţele acestei melancolii.

28

Pictarea Istanbulului

Începând de la cincisprezece ani, am început să desenez sau să pictez obsesiv peisaje istanbuleze. Nu desenam sau pictam dintr-o dragoste aparte față de oraş, ci pentru că nu ştiam şi nu-mi plăcea să zugrăvesc naturi moarte ori trupuri omeneşti. Restul lumii, adică ceea ce vedeam când ieşeam pe stradă sau când priveam pe fereastră, era constituit, până la urmă, de Istanbul.

Zugrăveam oraşul în două moduri:

1. Desene ori picturi care surprindeau privelişti de pe Bosfor, întrepătrunderea mării cu oraşul, silueta acestuia din urmă. Aceste imagini aveau, în general, drept punct de plecare peisajele

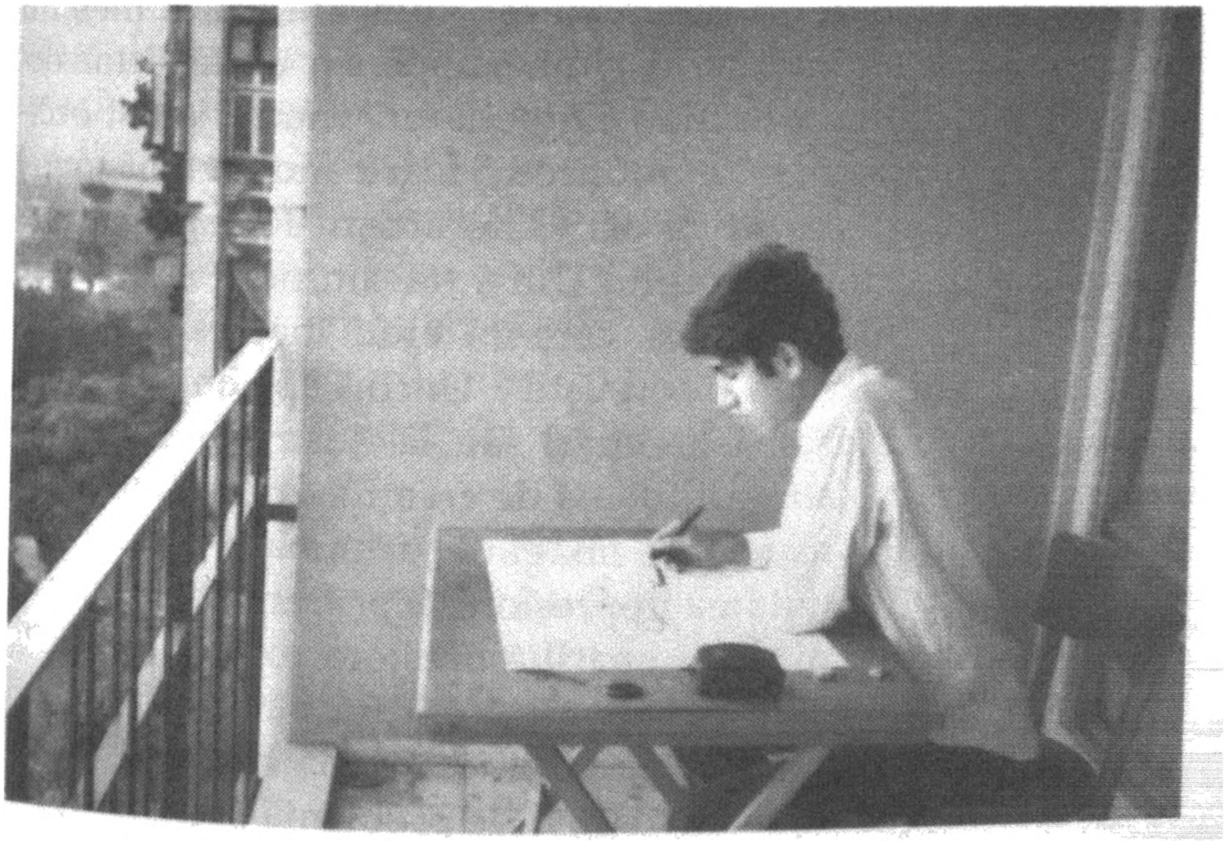

istanbuleze pe care călătorii străini ajunşi în oraş în ultimele două secole le găseau „fascinante". Perspectiva oferită de casa din Cihangir asupra Bosforului, a Turnului Fecioarei, a zonelor Fındıklı şi Üsküdar, care se întrezăreau printre blocuri, perspectiva generoasă oferită de apartamentul din Beşiktaş Serencebey în care ne-am mutat mai târziu, de la înălţimea căruia se zăreau intrarea în Bosfor, Sarayburnu, palatul Topkapı şi silueta oraşului vechi erau suficiente pentru a-mi permite să pictez ori să desenez fără a ieşi din casă. Mă gândeam mereu, într-o anumită măsură, că lucrul pe care tocmai îl zugrăveam atunci reprezenta un vestit „peisaj istanbulez". Cum frumuseţea peisajului pe care-l reproduceam se întemeia, de fapt, pe o imagine frumoasă, cunoscută de toată lumea, mă întrebam mai puţin de ce anume era frumos desenul ori tabloul respectiv. Când sfârşeam lucrarea şi întrebam, aşa cum aveam să mă întreb şi să-i întreb pe cei din jurul meu de zeci de mii de ori de-a lungul vieţii, „e frumos?", „a ieşit frumos?", ştiam, de fapt, că eram aproape de un răspuns afirmativ, datorită subiectului pe care-l alesesem.

Cum aveam, într-o oarecare măsură, siguranţa că pictura ori desenul urma să fie socotit frumos din pricina subiectului abordat, pictam ori desenam aşa cum îmi venea mie, nu trebuia să mă străduiesc să simt, asemenea unui pictor occidental. Nu imitam în mod limpede un anumit artist occidental, dar foloseam, în reproducerea foarte multor amănunte, ceea ce deprinsesem de la astfel de artişti. Redam valurile Bosforului în stilul naiv al lui Dufy, trasam norii ca Matisse şi redam detaliile mărunte, care-mi erau inaccesibile, prin pete de culoare, „ca impresioniştii". Uneori apelam şi la cărţi poştale care înfăţişau Istanbulul sau la ilustraţii din calendare. Ceea ce făceam nu diferea de creaţiile impresioniştilor turci, care zugrăveau toate imaginile frumoase, vestite ale Istanbulului prin imitarea impresioniştilor francezi, la patruzeci-cincizeci de ani de la apariţia acestora în Franţa.

Faptul că subiectul ales de mine era un peisaj istanbulez pe care toată lumea-l socotea „frumos" de la sine era liniştitor, căci mă scutea în mare măsură de problema „frumuseţii",

care trebuia să mă convingă pe mine şi, totodată, să-i convingă pe ceilalţi când pictam. Se întâmpla adeseori să mă aşez în faţa hârtiei, a creionului, a pânzei pe care doream să pictez, stăpânit de un mare şi profund entuziasm, şi să iau în mână vopselele şi pensulele care urmau să mă poarte într-o a doua lume fără să ştiu ce anume urma să zugrăvesc. Cum nu era vorba atât de tema pe care urma s-o tratez, cât de actul de a picta în sine, mă apucam, în cele din urmă, să zugrăvesc, plin de elan, încă unul dintre peisajele acelea demne de cărţile poştale care se zăreau de la ferestrele locuinţei noastre. Nu mă plictisea deloc să abordez a suta oară acelaşi subiect, să realizez o pictură ori un desen asemănător cu altele. Important era să mă cufund cât mai curând în detaliile imaginii, să fug de lume: faptul că amplasam în peisaj un vapor care trecea pe Bosfor, respectând pespectiva (grija aparte a tuturor pictorilor care au zugrăvit Bosforul după Melling), că mă lăsam absorbit de amănuntele moscheii care se profila în fundal, că desenam cum se cuvenea chiparoşii, feribotul, că închipuiam fără efort cupolele, farul de la Sarayburnu, bărbaţii care pescuiau pe ţărm îmi dădea sentimentul că mă găseam printre lucrurile cărora le dădeam atunci formă.

Când pictam, mă socoteam a fi parte din ceea ce zugrăveam. În vreme ce mă găseam în cel mai „frumos" loc din imagine, adică atunci când eram pe cale de a o isprăvi în bune condiţii, cea de-a doua lume care sălăşluia în închipuirea mea dobândea deodată un realism nespus, devenea tangibilă, iar faptul acesta îmi dădea o stare de ameţeală, pricinuită de o stranie euforie, amestecată cu plăcere. Mi se părea că realizasem, parcă, ceva minunat, rod al propriei imaginaţii, şi nu un peisaj de pe Bosfor ori un peisaj istanbulez cunoscut (şi tocmai din pricina aceasta îndrăgit) de toată lumea. Când eram pe cale de a-mi încheia opera, îmi doream s-o ating, s-o îmbrăţişez cu frenezie, ba chiar să ating cu gura, să muşc, să mănânc ceva legat de pictură. Uneori mă confruntam cu un soi de blocaj al spiritului copilăresc şi ludic, care nu-şi pierduse încă pe de-a-ntregul inocenţa şi armonia interioară, adică începeam să simt, în timp ce pictam, că nu uitasem

cu totul de mine şi că în jocul pe care-l jucam se iveau unele lucruri care mă împingeau în afara lui (faptul acesta se petrecea din ce în ce mai des), iar atunci îmi venea să mă masturbez.

Se poate afirma că această primă manieră de a picta era o abordare „naivă", în sensul în care folosea Schiller acest cuvânt referindu-se la poeți. Subiectul a ceea ce zugrăveam şi, mai cu seamă, faptul că o făceam pentru simplul motiv că aşa-mi venea mie erau cu mult mai importante decât felul în care lucram, decât stilul sau tehnicile pe care le foloseam.

2. Însă universul copilăresc, multicolor, vesel şi neproblematic al acelor lucrări a început să mi se pară din ce în ce mai „naiv", iar sentimentul acesta a început să atenueze intensitatea plăcerii de a picta. Pictura mea naivă, în culori foarte vii, nu mă mai salva de atmosfera sufocantă a lumii obişnuite, aşa cum unele jucării – maşinuțele pe care îmi luasem pe vremuri sarcina de a le parca ordonat la marginea covoarelor, sau pistoalele de cowboy, ori şinele şi vagoanele aduse de tata din Franța – nu erau suficiente pentru a mă face să uit de mine şi de plictiseala de acasă. Am renunțat

la peisajele cunoscute de toată lumea şi am început să zugrăvesc ulițe lăturalnice, liniştite, piațete uitate, pante pavate cu piatră cubică (dacă era vorba de o pantă care cobora spre Bosfor, se puteau zări, în fundal, marea, Turnul Fecioarei, celălalt țărm al strâmtorii), case de lemn cu bovindouri. Aceste imagini, pe care le realizam uneori pe hârtie de desen, în alb-negru, alteori în ulei, pe carton sau pânză, folosind alb din belşug şi foarte puțină culoare, se bazau pe două surse de inspirație diferite. Eram impresionat de imaginile cu străzi dosnice, în alb-negru, care apăreau din ce în ce mai des la rubricile de istorie ale ziarelor ori prin reviste şi îndrăgeam în mod deosebit poezia cartierelor tăcute, melancolice de la periferie. Zugrăveam moschei modeste, ziduri năruite, crâmpeie de apeducte bizantine, case de lemn cu bovindouri, locuințe umile, înşirate de-a lungul câte unei străzi, care deveneau din ce în ce mai mici pe măsură ce se îndepărtau, potrivit normelor perspectivei, pe care tocmai le deprindeam şi pe care le savuram din plin. Cea de-a doua sursă de inspirație era Utrillo, ale cărui picturi îmi deveniseră familiare prin intermediul reproducerilor şi a cărui biografie romanțată, melodramatică o citisem. Când doream să pictez în stilul lui

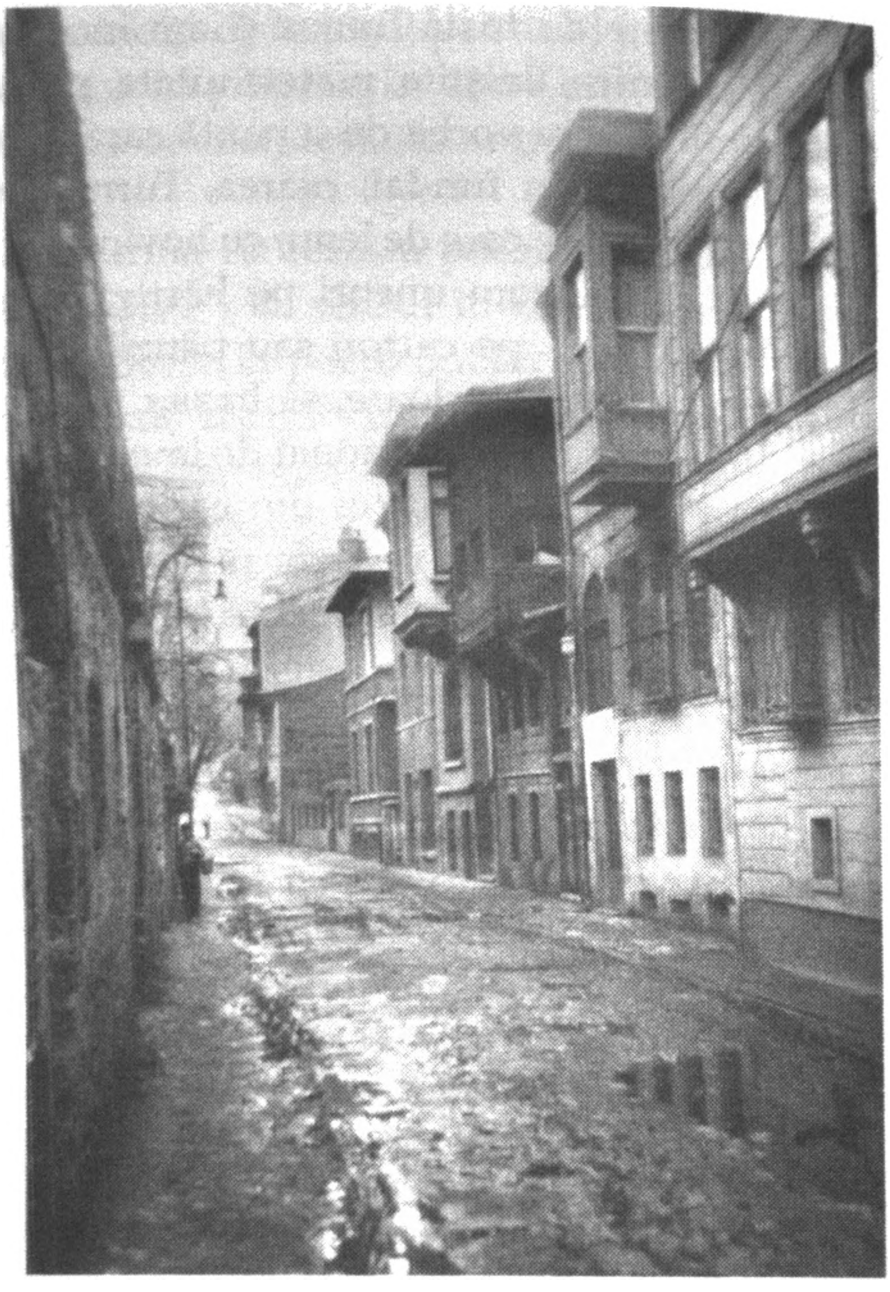

Utrillo, alegeam un peisaj de pe străzile mai retrase din Beyoğlu, Tarlabaşı şi Cihangir, căci prin zonele acelea nu se zăreau prea multe moschei şi minarete. Colindasem, în acest scop, stradă cu stradă şi făcusem sute de fotografii, unele dintre ele reproduse şi în această carte. Când se deştepta în mine dorința de a picta, zugrăveam câte un peisaj din Beyoğlu, privind insistent câte una dintre fotografiile acelea în alb-negru, iar apoi desenam jaluzele la ferestrele apartamentelor de bloc, ca la Paris, deşi acestea se foloseau rareori la Istanbul. Mă gândeam mai puțin ca pe vremuri, când terminam o pictură şi mă cuprindea euforia, la faptul că peisajul pe care-l realizasem era deopotrivă rodul închipurii mele şi reflectarea realității, sau la faptul că ceea ce se vedea în pictură era

o parte a lumii familiare mie dar că, în ciuda acestui fapt, era frumos. Îmi îndeplineam astfel dorința de a mă desprinde, pentru a picta, de propria-mi persoană sau de a o lăsa în urmă, făcând un salt spiritual mai complex şi mai „astuțios" şi identificându-mă cu un artist ca Utrillo, care realizase cândva picturi asemănătoare, la Paris (în loc să mă identific, la modul naiv, cu subiectul şi cu lumea pe care o zugrăveam). Desigur că nu era vorba de o identificare totală: nu mă credeam Utrillo decât cu o părticică din mine, aşa cum făceam atunci când pictam peisaje de pe Bosfor şi când nu credeam decât cu o parte a minții că făceam parte din lumea pe care o pictam. Recurgeam la acest sentiment doar atunci când, pictând, mă cuprindea îndoiala cu privire la valoarea lucrării mele sau la posibilitatea ca ceilalți s-o poată socoti „frumoasă" sau „expresivă" şi, de cele mai multe ori, în clipele de nesiguranță, a căror sursă nu mi-o puteam explica nici eu. Simțeam că un ataşament prea profund față de această idee m-ar fi limitat. Pictura ori desenul izvora uneori din propria-mi experiență – întocmai aşa cum avea să se-ntâmple în timpul experienței sexuale pe care urma s-o trăiesc peste puțină vreme –, iar după ce se sfârşea, asemenea unui

val care se-nălța cu nespusă frenezie, cu desfătare, cuprinzându-mă şi pe mine în iureşul lui, după ce mă eliberam de melancolia şi de deruta care mă stăpâneau, mă odihneam puțin.

Aşezam câte o pictură umedă, realizată după vreuna dintre propriile-mi fotografii, în câte un colț al camerei, aşa încât să se afle la nivelul ochiului dacă ar fi fost atârnată pe perete, şi încercam s-o privesc ca şi cum i-ar fi aparținut altcuiva. Dacă pictura aceea închipuită în grabă îmi plăcea imediat, sufletul îmi era copleşit de un soi de plăcere şi de încredere. Melancolia acelui cartier mărginaş, a acelei străzi dosnice îmi inspira un sentiment de biruință. De cele mai multe ori însă eram invadat de un simțământ de neîmplinire, de nedesăvârşire, şi încercam să mă conving să accept ceea ce făcusem, înclinând capul în stânga şi-n dreapta, apropiindu-mă şi îndepărtându-mă, privind tabloul din diverse unghiuri, iar alteori adăugându-i câte ceva cu pensula, disperat. Cum nu mai aveam convingerea că eram Utrillo sau că aveam ceva din talentul lui, aşa cum simțeam cu tărie în timp ce pictam, eram cuprins de un soi de tristețe, aşa cum se-ntâmplă după ce faci dragoste, iar tristețea aceasta nu-şi mai avea obârşia în peisaj, ci în eşecul picturii. Nu eram nici Utrillo, nici vreun alt pictor: eram o persoană care făcuse o pictură asemănătoare cu picturile lui Utrillo.

Cu toate acestea însă, în anii următori, sentimentul acela de melancolie care, adâncindu-se, îmi transforma interesul pentru pictură într-o adevărată suferință, ca şi adevărul că nu puteam picta decât simțindu-mă altcineva ajunsese să se risipească fără a se mai transforma în ruşine. Simțeam acum o mândrie difuză pentru faptul că aveam şi eu un stil personal, o personalitate, pentru că imitam (nu foloseam niciodată acest cuvânt) un pictor care avea un stil, un mod aparte de a vedea şi a picta lumea, sau pentru că eram oarecum ca altcineva, aşa cum simțeam pe vremea aceea. În perioada aceea am început să intuiesc pentru prima oară un aspect care avea să mă preocupe în anii următori, şi anume realitatea faptului că nu putem avea o personalitate decât imitându-i pe alții – o situație contradictorie în sine, pe care

occidentalii o numesc „paradox". Îmi atenuam angoasele pricinuite de faptul că mă aflam sub înrâurirea altui pictor gândindu-mă că eram încă mic şi că pictura pe care tocmai o zămislisem făcea parte, totuşi, dintr-un joc de-a pictura. O consolare mai la îndemână era gândul că oraşul pe care-l zugrăvisem, Istanbulul pe care-l fotografiasem, reprezenta o forţă mai însemnată decât influenţa exercitată asupra picturii mele.

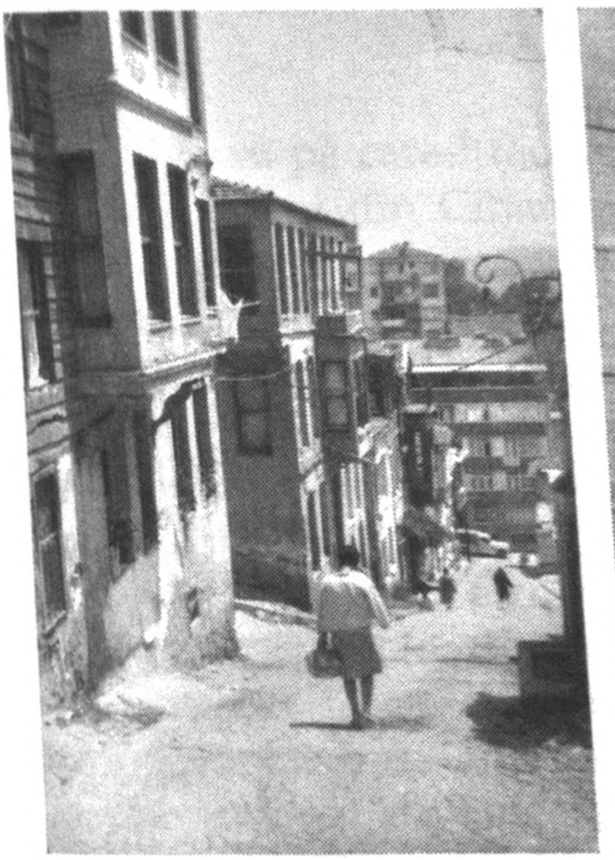

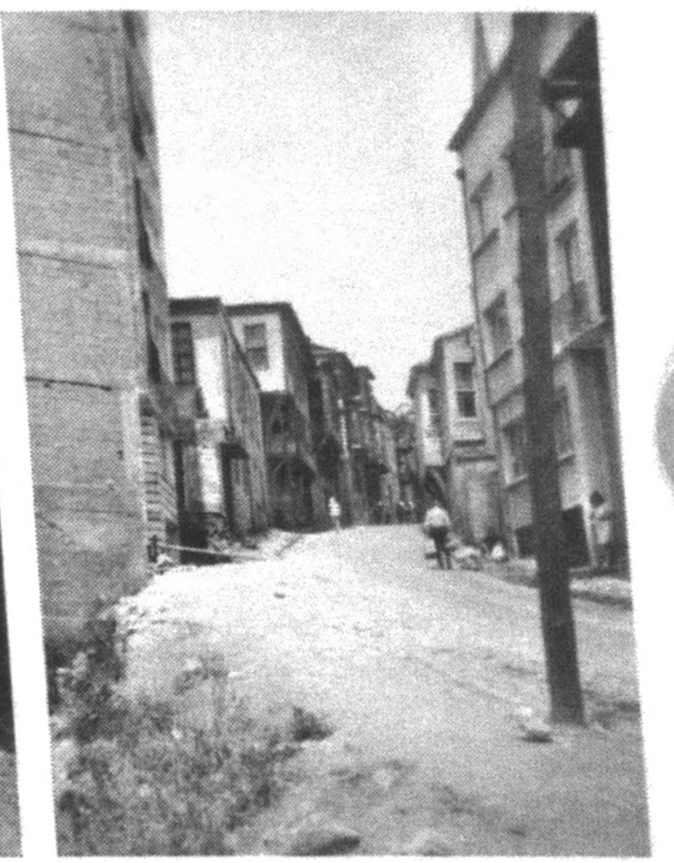

Tata, care bătea uneori la uşă când mă aşteptam mai puţin şi intra în cameră în timp ce pictam, absorbit de ceea ce făceam, îmi privea cu respect pasiunea pentru pictură şi mă întreba din când în când fără urmă de deriziune, la fel de serios ca în fragedă copilărie când mă vedea jucându-mă cu cocoşelul, „ce mai faci, Utrillo?". Tonul glumeţ cu care rostea aceste cuvinte îmi aducea aminte că încă mă mai aflam la vârsta la care puteam imita pe altcineva, ca un copil. Când aveam şaisprezece ani, mama, care-mi cunoştea perseverenţa în materie de pictură, mi-a dat cheia apartamentului din Cihangir în care locuiserăm cândva şi în care se aflau atunci foarte multe lucruri vechi, care-i aparţinuseră ei şi bunicii, sugerându-mi să-l folosesc drept atelier. La sfârşit de săptămână

sau, uneori, după ce ieşeam de la Robert Kolej, mă duceam în apartamentul acela pustiu şi rece, aprindeam soba şi mă încălzeam bine, apoi alegeam vreo două fotografii făcute de mine şi zugrăveam în pripă, mânat de o inspiraţie subită, două tablouri mari, după care mă întorceam acasă frânt de oboseală şi stăpânit de o stranie melancolie.

29

Pictura şi fericirea vieţii de familie

Primul lucru pe care-l făceam odată ajuns în apartamentul aflat în blocul din Cihangir al bunicului, a cărui cheie mi-o dăduse mama spre a mă duce să pictez acolo, era să aprind, bombănind şi pufnind, soba cu gaze. (Plăcerea de a aprinde soba cu gaze, care-l satisfăcea nespus pe piromanul din mine – „piroman", persoană căreia-i place să se joace cu focul şi să provoace incendii – pe vremea când aveam unsprezece ani şi locuiam cu toţii în acel apartament, dispăruse într-o bună zi ca prin farmec, fără să-mi spună măcar „la revedere", la fel ca foarte multe alte plăceri ciudate ale copilăriei, şi nici măcar nu băgasem de seamă acest lucru.) După ce simţeam că apartamentul acela cu tavan înalt se încălzise suficient de bine ca să mi se dezgheţe mâinile şi după ce mă echipam cu hainele pentru pictură, mototolite şi pătate cu vopsele – mai ales dacă nu pictasem de multă vreme –, îmi pierea entuziasmul, dată fiind imposibilitatea de a arăta cuiva, îndată sau în următoarele două-trei zile, peisajele istanbuleze pe care le zugrăveam cu atâta patimă, uitând de mine. Apartamentul din Cihangir, ai cărui pereţi îi tapetasem cu picturi după ce mă abătusem mereu pe acolo, se transformase într-o mică galerie, dar nici mama, nici tata, nici altcineva nu treceau pe acolo ca să-mi spună ce lucruri minunate înfăptuisem. Descoperеam, pictând în acel apartament, că nu voiam doar să-mi vadă cineva operele, ci doream, mai cu seamă, să-i simt, după o vreme, în jurul meu pe cei care urmau să-mi contemple tablourile, să percep în casă neastâmpărul unei familii fericite, zvon de paşi sau felurite

zgomote. Ideea de a picta peisaje din Istanbul într-un apartament melancolic, bine încălzit, cu iz de praf şi mucegai, înţesat de lucruri vechi îmi sporea şi mai mult melancolia.

Astăzi îmi doresc nespus de mult să regăsesc, dintre toate tablourile pe care le realizam atunci şi care, în cea mai mare parte, s-au pierdut, câteva picturi realizate acasă, pe la şaisprezece-şaptesprezece ani, care zugrăveau „fericirea vieţii de familie", ca să folosesc nişte cuvinte dragi lui Tolstoi. Acele picturi au o însemnătate cu totul deosebită pentru mine, pentru că, aşa cum se poate deduce din fotografia alăturată, făcută de un fotograf profesionist care fusese chemat acasă când aveam şapte ani, îmi era foarte greu uneori să imit o „familie fericită". Nu era vorba de picturi care zugrăveau străzile dosnice ale Istanbulului sau peisaje de pe Bosfor, ci de picturi care surprindeau viaţa de zi cu zi, în care apăream noi, copiii, alături de mama şi tata, acasă. Realizam asemenea instantanee, fără a le elabora prea mult, când tensiunea dintre mama şi tata se mai atenua, când nici unul dintre noi nu-l persifla pe celălalt, când toată lumea se purta relaxat, când servitoarea pregătea prânzul sau cina, urmând să ne aşezăm la masă peste puţin timp, în bucătărie, în timp ce se auzea muzică la radio sau la magnetofon ori înainte de a ieşi la plimbare sau de a pleca împreună într-o călătorie, când simţeam că fiecare dintre noi era satisfăcut de viaţa lui, chiar dacă nu eram foarte fericiţi.

De cele mai multe ori, tata stătea întins pe canapeaua din salon: asta pentru că, atunci când era acasă, îşi petrecea cea mai mare parte a timpului pe mereu acelaşi divan, fie stând întins şi citind ziare, cărţi, reviste (cărţile de literatură pe care le citea în tinereţe fuseseră înlocuite de cărţi de bridge), fie privind gânditor, abătut în tavan. Când era binedispus, se ridica de pe canapeaua pe care stătuse până atunci pentru a dirija o orchestră imaginară, care cânta muzică orchestrală la magnetofon – de pildă, Simfonia I de Brahms –, şi imita, agitându-şi mâinile şi braţele, gesturile fictive ale unui dirijor, care mie mi se păreau furioase, îndârjite, pline de patimă. Mama, care stătea chiar în fotoliul de lângă el, ridica ochii de pe ziarul pe care tocmai îl citea sau de pe tricotul

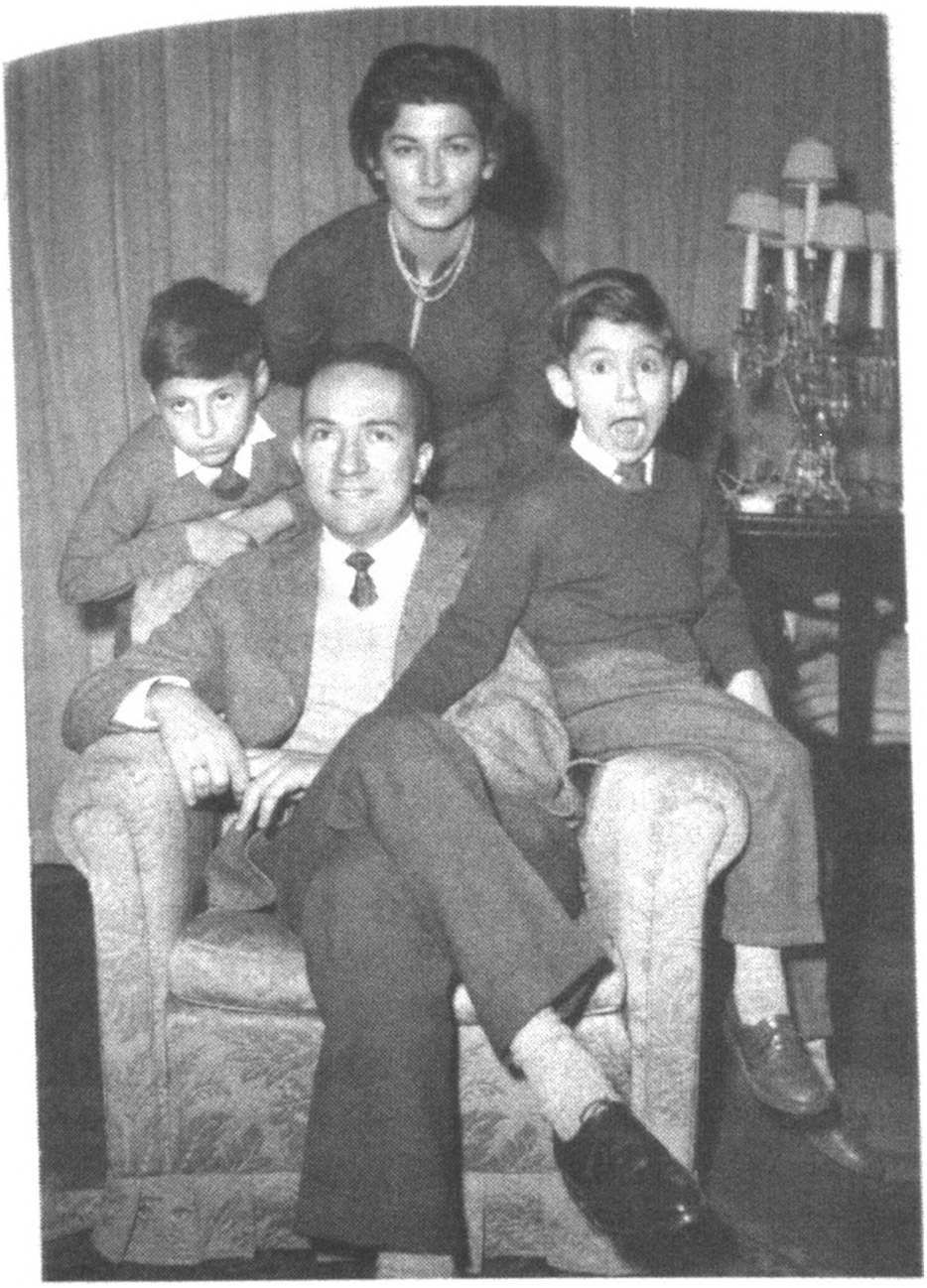

la care lucra atunci şi-i zâmbea într-un fel care mie mi se părea că şovăia între afecţiune şi dragoste.

Uneori, imaginea aceasta a familiei fericite îmi atrăgea atenţia în ciuda faptului că în casă nu se producea nici o mişcare aparte sau nu avea loc nici o discuţie – de cele mai multe ori, tocmai din această cauză. Atunci şopteam, pe un ton pe jumătate sfios, pe jumătate euforic, de parcă aş fi vorbit despre vreun djinn care se strecurase în mine, „am să pictez", după care dădeam fuga în camera mea, îmi aduceam ustensilele de pictură – trusa de vopsele în ulei sau cutia cu o sută douăzeci de pasteluri marca „Guitar", pe care mi-o adusese tata din Anglia, şi câteva hârtii de desen marca Schöler, pe care mi le dăruia mătuşa mea la fiecare aniversare, tăindu-le în diverse dimensiuni –, mă aşezam la

biroul tatei, aşa încât să-i pot vedea pe amândoi, şi zugrăveam repede interiorul casei.

Cum mama şi tata nu scoteau nici un cuvânt în tot acest răstimp şi cum întâmpinau dorinţa mea subită, irepresibilă de a picta ca pe ceva firesc, mi se părea că, pentru scurtă vreme, Dumnezeu oprise timpul în loc pentru mine. (Din când în când eram convins că, în ciuda indiferenţei pe care i-o arătam, El îmi arăta un interes aparte şi-mi punea pile acolo unde trebuia.) Aveam, poate, impresia că mama şi tata erau fericiţi pentru că nu spuneau nimic. Cu fiecare zi care trecea, mi se părea că familia era un grup de oameni în care fiecare imita, pentru o vreme, fericirea, reducând la tăcere djinnii şi diavolii care zăceau în el, pentru a se crede iubit şi pentru a se simţi în largul lui, împăcat şi în siguranţă. În cazul în care această atitudine fericită, despre care ajungeai să crezi, după ce fusese imitată mereu, că era adevărată şi care era adoptată pentru că, de cele mai multe ori, nu se putea altfel, nu izbutea să domolească djinnii şi diavolii care sălăşluiau în el, tata ridica ochii de pe rândurile pe care le citea – în timp ce mama continua să tricoteze cu aceeaşi răbdare –, privea pe fereastră, în zare, către peisajul de pe Bosfor – fără a fi prea interesat de el – şi visa. Când şi în salonul casei noastre şi-a făcut apariţia televizorul, care începuse să se răspândească în Turcia de la începutul anilor 1970, iar tăcerile acelea magice pe care le creau mama şi tata stând în salon fără să se mişte din loc şi fără să vorbească, ciudata fericire, sau suferinţă, de a exista, pe care socoteam că o trăiau în acelaşi moment din pricina tăcerii lor, au fost înlocuite de forţa de atracţie a televizorului, la care se uitau amândoi, oarecum stânjeniţi, nu mi-a mai venit să-i pictez. Pentru că fericirea consta poate, din punctul meu de vedere, în posibilitatea de a etala, cu exaltare şi spirit ludic, djinnii şi diavolii ce sălăşluiau în mine, în timp ce oamenii apropiaţi mie, cei care mă iubeau, şi-i reprimau pe-ai lor.

Mama şi tata stăteau neclintiţi, de parcă s-ar fi aflat în faţa unui aparat de fotografiat, iar uneori, în timp ce mă străduiam să duc la bun sfârşit fericitul tablou de familie pe care-l întruchipau, făcând gesturi din ce în ce mai precipitate, se

întâmpla să mai şi discute între ei. Unul dintre ei spunea ce mai aflase din ziarul pe care tocmai îl citea, iar celălalt comenta, după o tăcere destul de lungă, ştirea respectivă, sau nu spunea nimic. Alteori, în timp ce doi dintre noi, de pildă, eu şi mama, vorbeam între noi, tata, care stătea lungit pe canapea, părând cu totul dezinteresat de prezența noastră, spunea deodată, după foarte multă vreme, ceva legat de subiectul pe care îl discutaserăm mai înainte, arătând că avea un punct de vedere în acea privință. Lungile tăceri erau întrerupte de câte o remarcă lapidară privitoare la vreun vas sovietic, înfricoşător, dotat cu un radar ciudat, care tocmai trecea pe Bosfor – acesta se zărea în toată splendoarea lui din locuința noastră din Beşiktaş Serencebey –, sau la berzele care începeau să treacă în zbor pe deasupra casei noastre, pribegind dinspre Africa spre Europa, odată cu venirea primăverii („trec berzele!"). Ştiam însă, în timp ce stăteam cu toții în salon, că sentimentul de tihnă şi fericire pe care mi-l insuflau acele tăceri, care ne făceau să percepem profunzimea lumii în care se retrăgea fiecare dintre noi, era efemer. În timp ce mă străduiam să retuşez ultimele detalii ale picturii, zorindu-mi mâna, băgam de seamă cu teamă unele amănunte ale trupului mamei, ale trupului tatei la care nu fusesem parcă niciodată atent până atunci. Firul de lână care ieşea din andrelele pe care le ținea în mână mama, care tricota, cu ochelarii la ochi, purtând pe chip o expresie pe jumătate optimistă, pe jumătate fericită, cobora mai întâi în poala ei, apoi în jos, către picioare, şi se întâlnea cu ghemul aflat într-o pungă de plastic. În timp ce priveam îndelung, spre a-l putea contura, piciorul mamei, care se afla lângă punga de plastic transparentă şi care nu se mişca deloc în papuc, fie că mama vorbea cu tata, fie că se lăsa purtată de propriile-i gânduri, mă simțeam străbătut de o înfiorare ciudată: brațele, picioarele, mâinile, ba chiar capetele noastre aduceau cu nişte obiecte, asemănătoare cu vazele în care punea mama margarete sau ramuri proaspete de merişor, cu măsuțele sau cu farfuriile de Iznik atârnate pe perete. Deşi imitam cu succes o familie fericită şi deşi, în ceea ce mă privea, lăsam la o parte cu acelaşi succes neîncrederea care-mi

stăpânea sufletul, aşa cum se-ntâmpla când urmăream o piesă de teatru, felul în care stăteam toţi trei, fiecare în colţul lui, ne făcea să aducem cu obiectele care ticseau salonul-muzeu al bunicii.

Îmi plăceau foarte mult acele tăceri, pe care le împărtăşeam cu toţii, aşa cum se-ntâmpla şi în rarele momente când jucam vreun joc împreună (jocul de cărţi „a fugit popa" ori loto, de Anul Nou), aşa încât terminam repede pictura, ca să nu pierd, parcă, acea clipă minunată. În timp ce ticseam covoarele şi draperiile cu virgule mărunte şi arabescuri, străduindu-mă să imit ceva din tuşa lui Matisse, despre care socoteam că mânuia pensula cu repeziciune, şi din stilul interioarelor lui Bonnard, băgam de seamă uneori că afară începea să se întunece şi că, din acest motiv, lampadarul de la căpătâiul tatei răspândea o lumină mai puternică. Când constatam că afară se întunecase binişor şi că Bosforul şi cerul dobândiseră o culoare atrăgătoare, bleumarin închis, băgam de seamă, la lumina portocalie a lampadarului, că pe ferestrele mari dinspre Bosfor nu se mai zărea priveliştea oferită de apă, cu feriboturile, vasul de Beşiktaş-Üsküdar şi fumul vapoarelor, ci interiorul casei noastre.

Şi acum îmi place foarte mult să iscodesc seara, în timp ce păşesc pe stradă sau privesc pe fereastră, interioarele caselor, scăldate în lumina portocalie a lămpilor. Mi se-ntâmplă uneori să zăresc câte-o femeie care-şi dă pasienţe, stând singură la o masă, exact în poziţia în care-şi dădea pasienţe, răbdătoare, mama, stând la masă şi fumând ore în şir, în serile lungi de iarnă când tata nu mai revenea acasă. Uneori văd, la câte un parter modest, vreo familie care cinează, stând de vorbă, la o lumină la fel de portocalie ca a noastră, şi trag, naiv, concluzia că oamenii aceia, priviţi din exterior, sunt fericiţi. La Istanbul, călătorii străini sunt nevoiţi să uite, mai mult decât în alte părţi, că ceea ce conferă personalitate unui oraş este, în egală măsură, aspectul său exterior şi priveliştea oferită de interioarele caselor, de spaţiile interioare.

30

Fuioarele de fum ale vapoarelor de pe Bosfor

Dincolo de faptul că au micşorat, din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, distanțele dintre capitalele Europei şi Istanbul şi au adus la Istanbul foarte mulți călători străini, care veneau în oraş pentru perioade scurte, scriau ceva la repezeală şi deschideau calea ideii de Istanbul pe care urmau s-o cultive mai târziu scriitorii istanbulezi, beneficiind de acumulările literare ale acestora, răspândirea vapoarelor cu abur şi utilizarea acestora pe Marea Mediterană

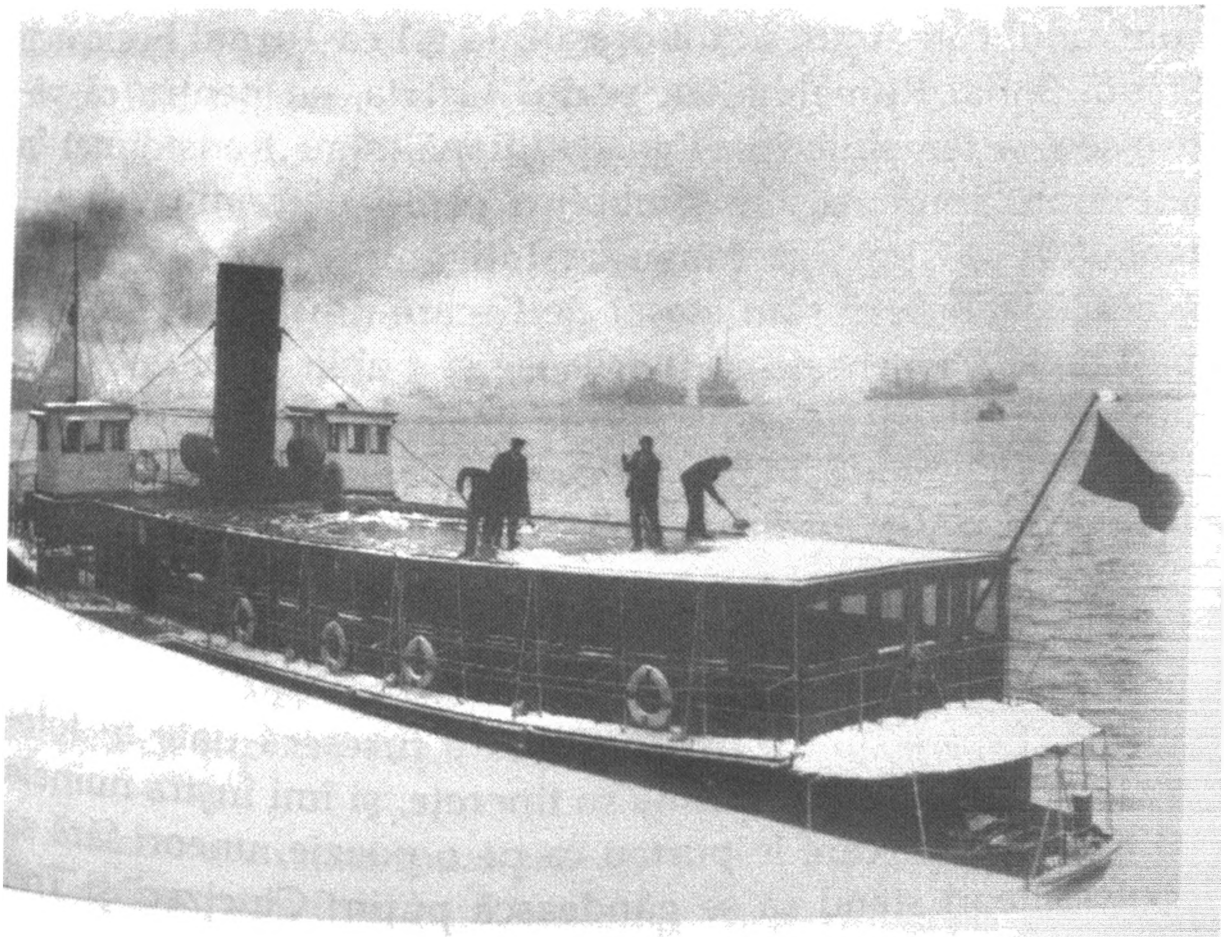

au modificat peisajul oraşului într-un mod cu totul neaşteptat. Odată cu crearea companiei numite iniţial Şirket-i Hayriye, care avea să devină ulterior Şehir Hatları, „Liniile Orăşeneşti", potrivit denumirii folosite de populaţie, odată cu apariţia treptată a debarcaderelor construite în sătuleţele de pe Bosfor şi cu punerea în funcţiune a vapoarelor cu abur, care străbăteau Bosforul în lung şi-n lat, s-a schimbat, de fapt, nu doar peisajul Bosforului, ci peisajul întregului Istanbul. (Să amintim că vocabula care desemna vaporul şi care însemna, în limba francilor, „abur de apă", deoarece semnala cele două aspecte ale acestei schimbări, s-a armonizat foarte bine cu graiul turc din Istanbul şi cu viaţa cotidiană a oraşului, luând forma *vapur*.) Când vorbesc despre această schimbare nu mă refer doar la faptul că satele de pe Bosfor şi din Cornul de Aur urmau să se extindă cu repeziciune, devenind curând parte integrantă din zonele dezvoltate din jurul debarcaderelor şi, graţie vapoarelor, din oraş. (Înainte de apariţia debarcaderelor şi a vapoarelor, existau foarte puţine căi de acces către satele de pe Bosfor.)

Când au început să transporte călători, străbătând Bosforul de la un capăt la altul, aceste vapoare au ajuns să fie cunoscute, unul câte unul, în tot oraşul, la fel ca Turnul Fecioarei, Sfânta Sofia, Rumelihisarı, podul Galata, şi, pentru că pătrunseseră temeinic în viaţa cotidiană, s-au transformat în adevărate stindarde, în simboluri care-i determinau pe istanbulezi să simtă că trăiau cu toţii într-un mare oraş. De aceea, istanbulezii s-au ataşat de fiecare dintre vapoarele de pe Liniile Orăşeneşti, le îndrăgesc şi publică volume pline de fotografii cu ele, arătându-le acelaşi ataşament, aceeaşi dragoste şi atenţie aparte pe care le vădesc veneţienii când se raportează la formele şi modelele vaselor lor, pe care le numesc *vaporetto* (ceea ce s-ar putea traduce prin „vaporaş"). Gautier scrie că fiecare bărbier istanbulez are atârnată pe perete imaginea unui vapor. Tata recunoştea de departe, după siluetă, fiecare dintre vapoarele care fuseseră date în folosinţă în copilăria şi în prima sa tinereţe, şi îmi înşira numele şi numerele pe care le purtau ca pe o poezie, uneori fără să ezite, alteori stând să se gândească puţin: Cincizeci şi Trei

Confortul, Şaizeci şi Şapte Dervişul Kalender, Patruzeci şi Şapte Tarz-ı Nevin[1], Cincizeci şi Nouă Luna...

Când îi puneam întrebări despre ele, tata îmi explica rând pe rând diferenţele dintre acele vapoare, care păreau să semene toate unele cu altele. Date fiind explicaţiile pe care mi le oferea când ieşeam să ne plimbăm cu maşina la Bosfor sau, alteori, când ne aflam în salonul casei noastre din Beşiktaş, de unde se zărea întregul trafic de pe mare, învăţasem să fiu atent la unele dintre particularităţile acelor vase – la cocoaşa unuia, la coşul lung al cutăruia, la prora ascuţită ca un cioc, la fundul rotofei sau la felul în care înainta prin curent, lăsându-se uşor pe o parte, un altul –, dar, cu toate acestea, nu reuşeam să le deosebesc între ele. Aşa am ajuns să cred că vaporul Paşabahçe[2], care fusese construit în Italia,

1. Numele unui mod muzical.
2. Grădina paşei (turc.).

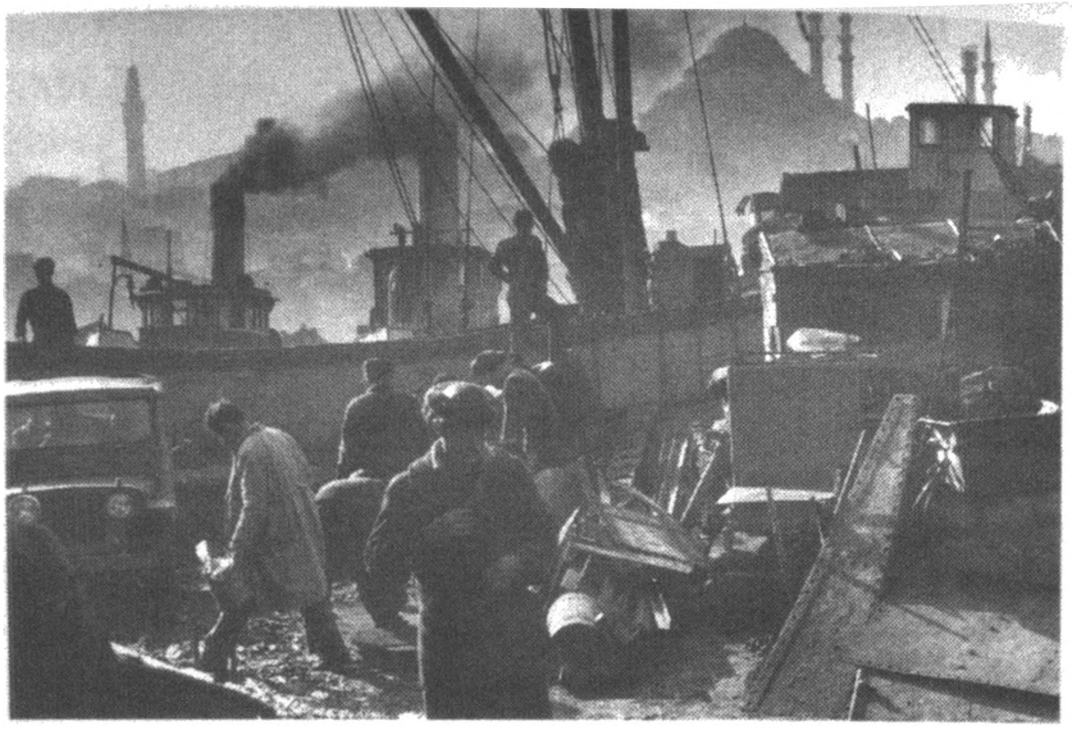

la Taranto, în 1952, anul în care m-am născut eu, şi pe care izbutisem mai apoi să-l disting, datorită privirii mele scrutătoare şi-a coşului său lătăreţ, de ceilalţi doi fraţi ai săi, pe nume Fenerbahçe[1] şi Dolmabahçe[2], de producţie englezească, ale căror nume erau compuse tot cu vocabula *bahçe*, „grădină", era vaporul meu norocos şi nu mi-am pierdut niciodată deprinderea de a mă bucura sincer, de parcă m-aş fi întâlnit cu un număr de bun augur, ori de câte ori îl zăream în viaţa de zi cu zi, în timp ce păşeam pe stradă cufundat în gânduri, sau în timp ce treceam pe vreun povârniş care dădea spre mare, sau în timp ce priveam pe fereastră.

Vapoarele de pe Bosfor au contribuit la conturarea imaginii Istanbulului mai cu seamă prin fumul care se degaja din coşurile lor. Îmi plăcea nespus de mult să adaug peisajelor istanbuleze pe care le zămisleam acele trâmbe de fum întunecat care se modificau în funcţie de locul vaporului, de tipul lui, de curentul de pe Bosfor şi, desigur, mai cu seamă de vânt. Pentru a însemna pe pictură, cu pensula cufundată

---

1. Grădina farului (turc.).
2. În traducere aproximativă, „Grădina umplută"; numele amintit, care desemnează şi un cartier din Istanbul, dar şi un celebru palat sultanal, se datora faptului că golful existent cândva în zona respectivă fusese astupat cu pământ.

generos în vopsea, fumul care se revărsa pe coşurile vapoarelor, trebuia ca aceasta să fie isprăvită, ba chiar uscată, chiar dacă nu pe deplin. Mi se părea că fuiorul de fum care ieşea pe coşuri reprezenta amprenta particulară pe care şi-o punea vaporul respectiv asupra unei lumi împlinite, desăvârşite, aşa cum era şi semnătura pe care urma să mi-o pun eu peste puțin timp, plin de importanță, într-un colț al tabloului. Pe măsură ce accentuam şuvoiul de fum şi-l transformam, din fum ieşit pe coş, în nor, aveam sentimentul că întreaga mea existență istanbuleză se întuneca sau era tăinuită de ceva. Îmi place să trec, în timp ce păşesc pe țărmul Bosforului sau în timp ce călătoresc cu vaporul, pe sub rotocoalele de fum gros împrăştiate în aer de alte vapoare, să simt pe față, ca o pânză fină de păianjen, ploaia nelămurită de funingine care urmează direcția vântului, să trag în piept mirosul de ars şi de metal al fumului alcătuit din milioane de particule minuscule, negre şi să văd cum se leagănă deasupra oraşului norii de fum care se revarsă în aceeaşi clipă din coşurile vapoarelor ancorate, la rând, lângă Podul Galata şi în împrejurimile acestuia.

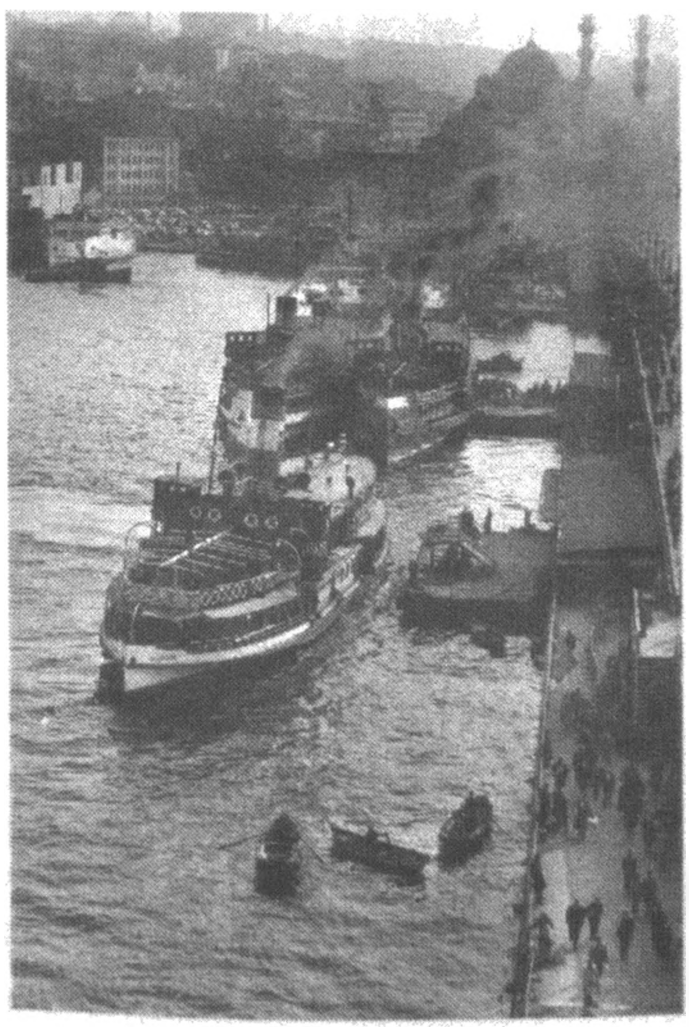

Cum obişnuiam să încununez adeseori câte un tablou pe care îl dusesem la bun sfârşit cu frenezie prin trâmbe de fum care se rostogoleau pe coşurile vapoarelor şi cum amplasarea fumului în pictură îmi crea mereu probleme (se întâmpla uneori să compromit câte un tablou adăugându-i prea mult fum), memoram, spre a-mi aduce aminte de ele ulterior, când urma să le zugrăvesc, felul în care se unduiau, luând felurite forme, în care se împrăştiau, în care se făceau apoi nevăzute coloanele de fum ale corăbiilor de pe Bosfor. Dar ultimele tuşe, pe care le aplicam cu un soi de euforie, erau atât de întoarse către tablou în sine, încât uitam întotdeauna ce văzusem, uitam mereu, la sfârşit, adevărata formă a trâmbelor de fum.

Imaginea „desăvârşită" a fumului, cea care-mi plăcea cel mai mult, era cea descrisă de particulele care, după ce se ridicau puţin, pe o vreme foarte puţin vântoasă, formând un unghi de aproximativ patruzeci şi cinci de grade, rămâneau o clipă suspendate în aer, paralele cu marea, fără a se răzleţi, pentru ca apoi să se împrăştie, descriind o linie delicată, care

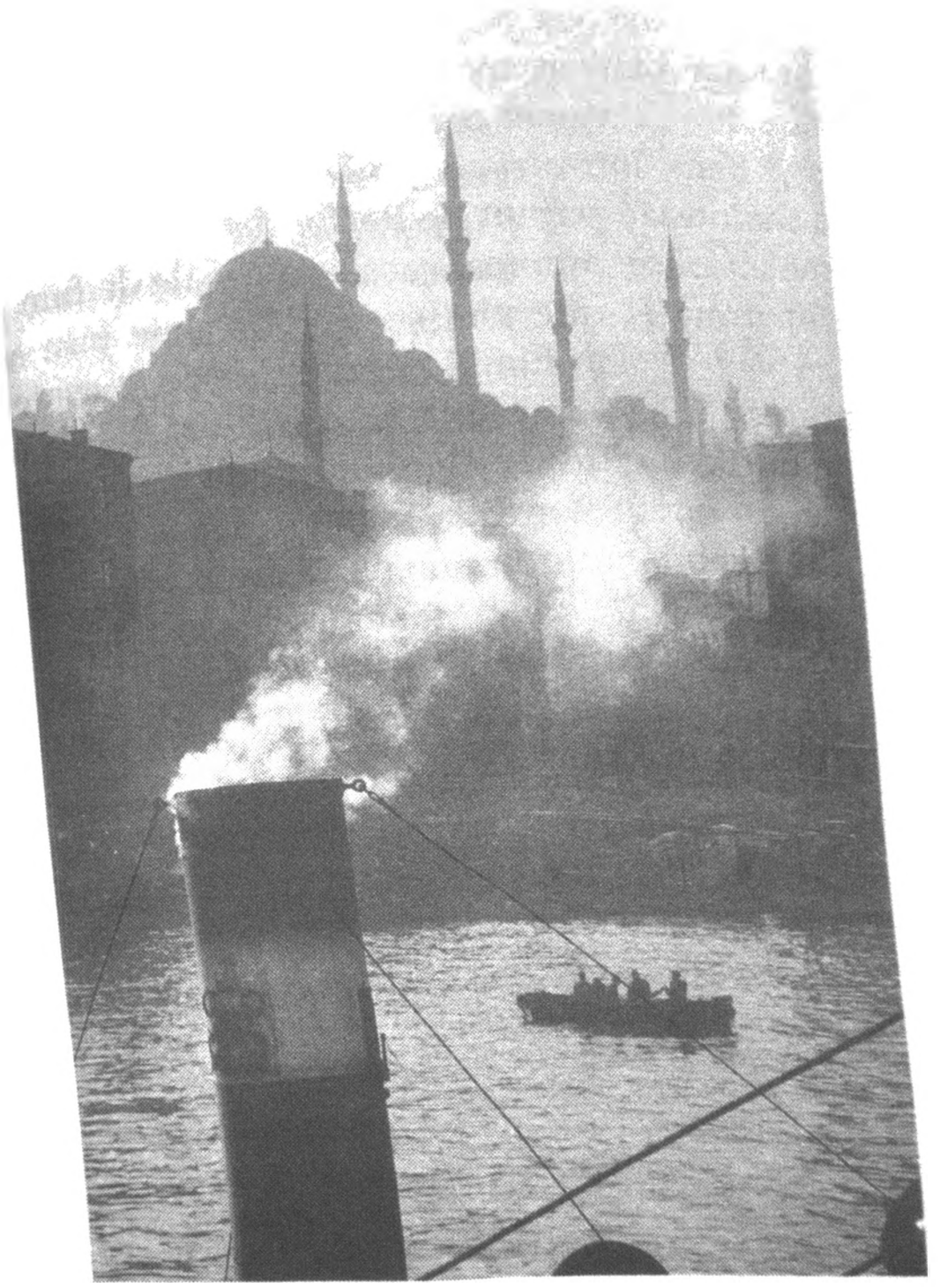

indica direcția către care se îndrepta vaporul, pe Bosfor. Firul subțire de fum, de culoarea antracitului, pe care-l slobozea în aer, într-o zi fără vânt, un vapor care aştepta la debarcader avea un aer melancolic, asemenea unui fuior de fum care se prelinge pe hornul modest al unei case nevoiaşe. Îmi plăcea să văd şi alcătuirile aidoma slovelor arabe pe care le descria deasupra Bosforului fumul revărsat din coşuri, închipuind bucle şi arcuri de cerc, ca urmare a faptului că vasul ori vântul îşi schimba uşor direcția. Dar pentru că fumul degajat de vapoarele de pe Liniile Orăşeneşti se număra printre elementele esențiale care accentuau, într-o privelişte de

pe Bosfor, melancolia peisajului şi a picturii, forma acee veselă şi întâmplătoare mă deranja. Imaginea cea mai puți întâlnită este cea a unei corăbii care scoate pe coş un fur viguros şi dens, într-o zi cu totul lipsită de vânt, şi care, î timp ce înaintează şerpuit pe Bosfor, lasă impresia unei că lătorii melancolice, prin toate acele rotocoale de fum pe car le lasă în urmă şi care plutesc multă vreme prin aer. Îm plăcea să văd şi cum fumul negru şi dens se contopea c norii întunecați, joşi, amenințători care se zăreau la orizon ca în tablourile lui Turner. Cu toate acestea, când sfârşean o pictură, conturam norul de fum sau, dacă era vorba d mai multe corăbii, norii de fum, cu gândul la peisajele pic torilor impresionişti, ale lui Monet, Sisley şi Pissaro, la no rul albăstrui din pictura lui Monet *Gara Saint-Lazare*, sau l bulgării de nori, ca o înghețată, ai lui Dufy, care făcea part dintr-o cu totul altă lume decât ei.

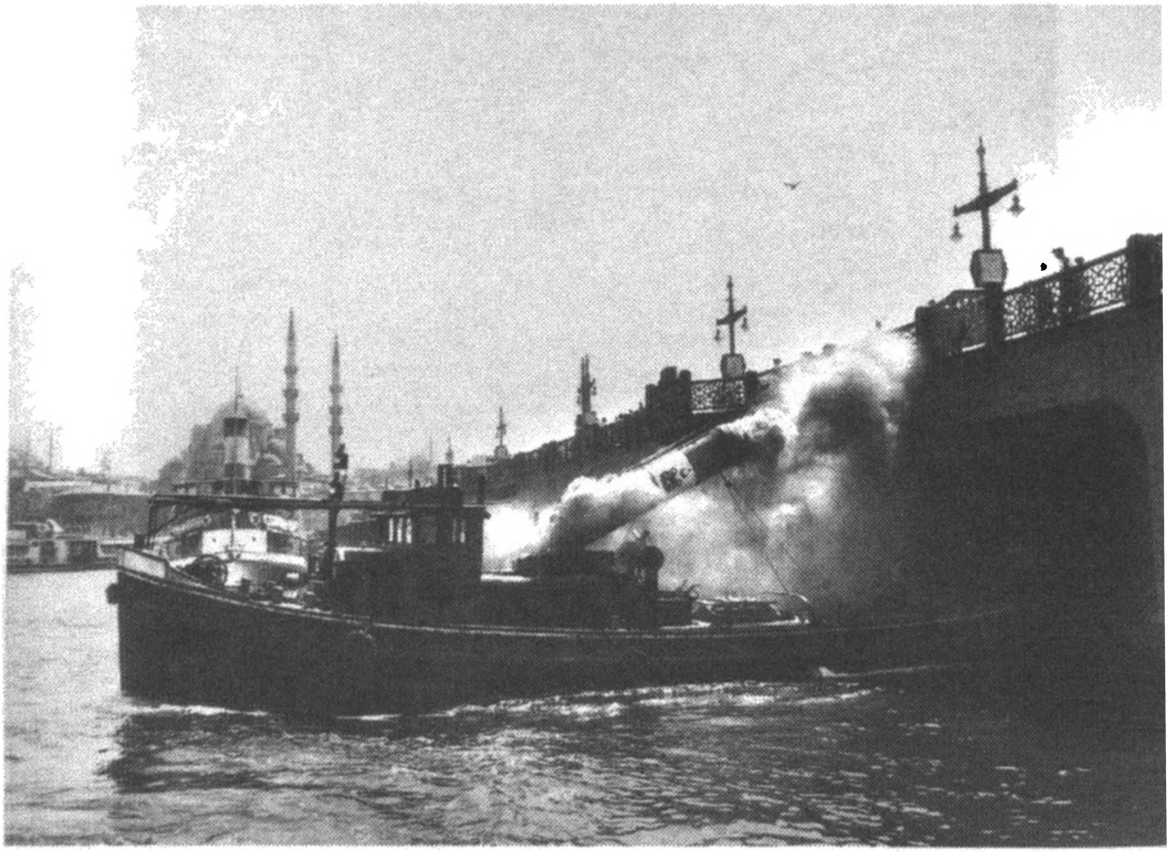

Îmi place foarte mult Flaubert pentru că a cercetat formel norilor de fum degajați de vapoare, de care mă foloseam ş eu pentru a-mi isprăvi picturile, şi pentru că s-a referit la el în fraza inițială a romanului *Educația sentimentală* (Flauber

îmi place însă şi din alte motive). Fraza anterioară, pe care am conceput-o ca pe o tranziţie la un alt subiect, la o altă temă, avea drept echivalent, în muzica otomană tradiţională, aşa-numitul ara taksim, care se executa solo. Pentru că vocabula taksim înseamnă „a împărţi", „a difuza", dar desemnează şi un „loc în care se despart apele", istanbulezii au început să numească, cu mult mai târziu, piaţa prin care pierdea vremea Nerval, uitându-se la peisaj, la vânzători şi la cimitire, Taksim, din cauza centrului de distribuţie a apei care fusese construit acolo cu zece ani înainte de sosirea scriitorului în oraş. Locul acela, în preajma căruia mi-am petrecut întreaga viaţă, continuă să fie numit şi astăzi la fel. Înainte însă ca zona cu pricina să fie numită Taksim, pe acolo a trecut Flaubert, aşa cum făcuse înainte şi Nerval.

31

Flaubert la Istanbul: Orientul, Occidentul şi sifilisul

Gustave Flaubert a venit la Istanbul în luna septembrie a anului 1850, la şapte ani după Nerval, însoţit de sifilisul pe care-l contractase la Beirut şi de Maxime du Camp, prietenul său fotograf şi scriitor, şi a rămas în oraş aproape cinci săptămâni. Nu trebuie să luăm în serios afirmaţia pe care-o făcea într-o scrisoare trimisă de la Atena, după ce părăsise Istanbulul, prietenului său Louis Bouilhet, căruia-i spunea „trebuie să stai şase luni la Istanbul", căci Flaubert era genul de persoană căreia-i era dor de tot ceea ce lăsa în urmă. Aşa cum se poate deduce cu uşurinţă din scrisorile datate

pe care le trimitea de la Constantinople, cum numea el orașul, de la plecarea în călătorie tânjise mai cu seamă după căminul său din Rouen, după odaia de lucru și după draga sa mamă, de care se despărțise plângând amarnic, așa încât voia să revină cât mai repede acasă.

La fel ca Nerval, Flaubert își începuse călătoria în Orient ducându-se mai întâi în Egipt și la Cairo, iar apoi la Ierusalim și în Liban. Pentru că, la fel ca Nerval, obosise și se plictisise de imaginile orientale dure, înspăimântătoare, urâte, mistice, exotice pe care le văzuse prin acele locuri, de propriile-i fantasme și de realitățile mai „orientale" decât acele fantasme, Istanbulul nu i-a trezit cine știe ce interes. (Intenționa inițial să rămână în oraș trei luni.) Dezinteresul său era pricinuit, în parte, și de faptul că Istanbulul nu se brodea cu Orientul pe care-l căuta el. Într-o scrisoare pe care i-o adresa lui Louis Bouilhet de la Istanbul, îi povestea acestuia că, privind peisajul în timpul călătoriei sale prin Anatolia occidentală, își amintise de Lordul Byron. Orientul care-l interesa pe Byron era Orientul „turc-oriental, al hangerelor, al veșmintelor albaneze, al ferestrelor cu zăbrele orientate spre marea albastră". Cât despre Flaubert, acesta prefera „Orientul dogorâtor al beduinilor, al deșerturilor, al profunzimilor Africii, al crocodililor, al cămilelor și girafelor".

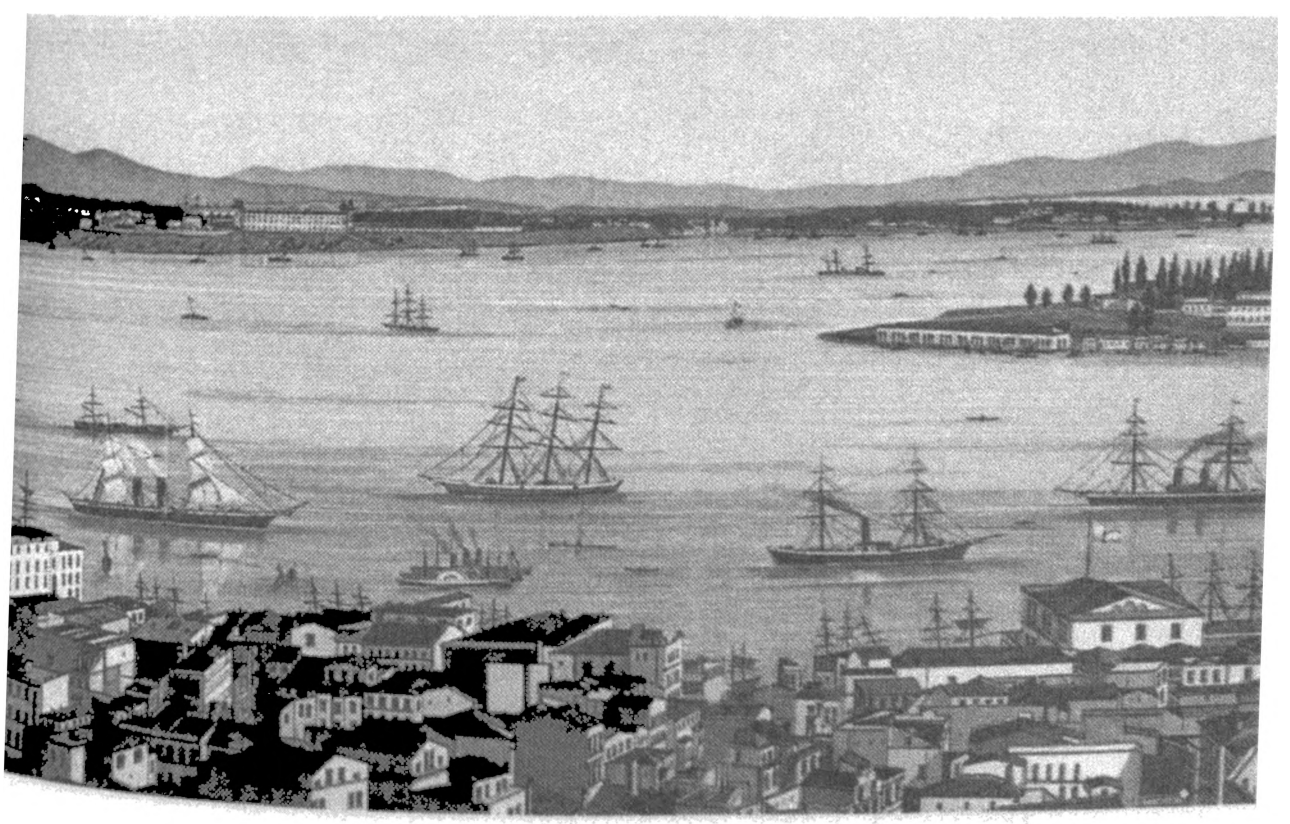

În plus, tânărul scriitor în vârstă de douăzeci şi nouă de ani se alesese din călătoria în Orient, şi mai cu seamă în Egipt, cu foarte multe rezerve pentru memoria sa imaginară, suficiente pentru întreaga viaţă. Aşa cum se poate deduce din scrisorile adresate mamei sale şi lui Louis Bouilhet, îşi făcea planuri de viitor şi era preocupat de cărţile pe care urma să le scrie. (Între cărţile la care se gândea în timpul călătoriei şi pe care visa să le scrie într-o bună zi se număra şi un roman intitulat *Harel-Bey*, în care un occidental civilizat şi un oriental barbar, care ajungeau să semene tot mai mult unul cu celălalt, urmau să facă schimb de identităţi.) În scrisorile adresate mamei sale se găsea, încă de pe vremea aceea, în formă avansată de elaborare, materialul care avea să servească mai apoi la cristalizarea legendei unui Flaubert care nu lua nimic în serios, cu excepţia artei sale, care avea repulsie de existenţa burgheză, de căsătorie, de ideea de profesie. Uneori mă gândesc că următoarele rânduri, care urmau să constituie, peste un secol, fundamentul întregii etici literare moderniste, au fost concepute cu o sută doi ani înainte de a veni eu pe lume, pe străzile pe care urma să-mi petrec mai apoi întreaga viaţă: „Puţin îmi pasă de societate, puţin îmi pasă de viitor, de ceea ce vor spune ceilalţi, de

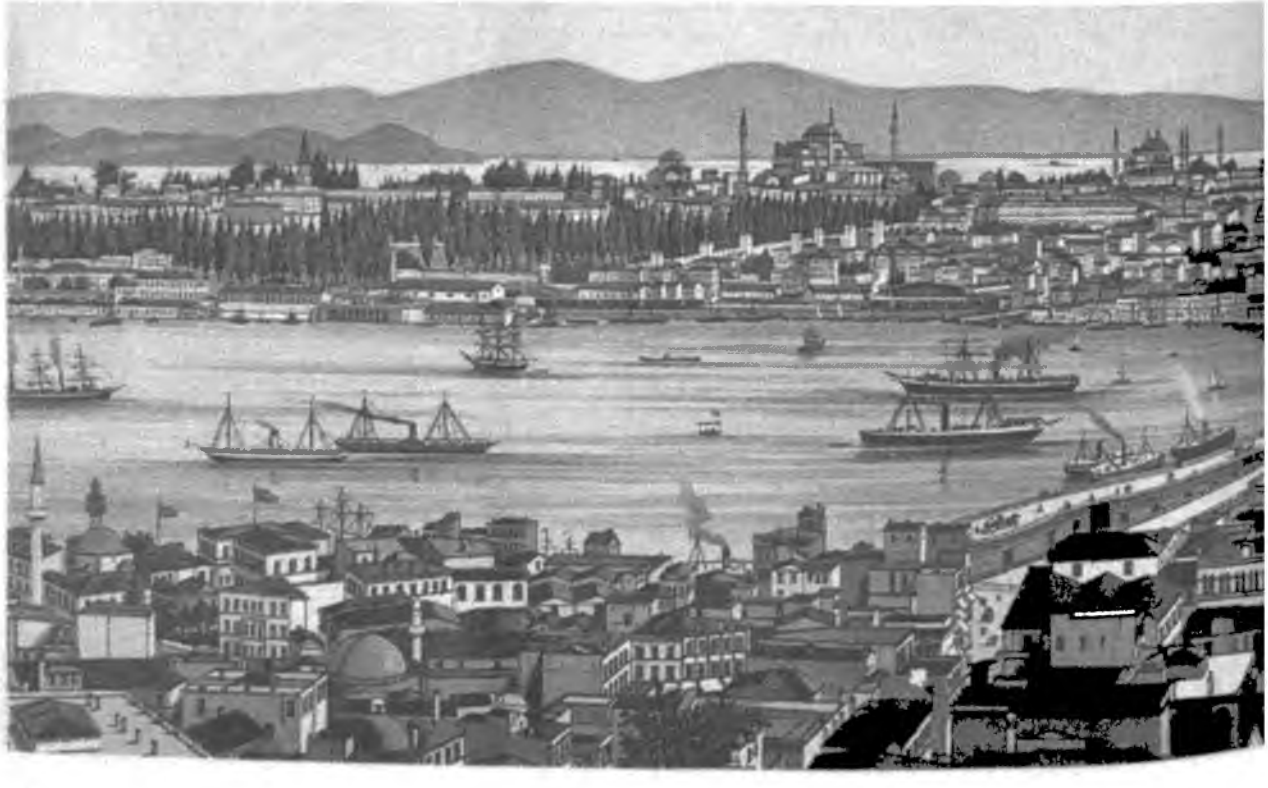

vreo instituție, oricare-ar fi ea, ba chiar de faima literară, la care am visat cu ochii deschiși atâtea nopți în trecut. Așa sunt eu". (Flaubert către mama sa, 15 decembrie 1850, Istanbul)

De ce mă interesează atât de mult ce-au spus, ce-au făcut și-au gândit la Istanbul, ce le-au scris mamelor lor călătorii occidentali? În parte, pentru că m-am identificat, din când în când, cu acești scriitori (Nerval, Flaubert, de Amicis) și pentru că, așa cum am fost nevoit cândva să mă identific cu Utrillo pentru a putea picta Istanbulul, m-am format mai târziu, în etapele ulterioare ale existenței mele, sub înrâurirea lor și în confruntare cu ei. Și, de asemenea, pentru că vizitatorii occidentali mi-au oferit mai multe informații despre priveliștile de altădată ale Istanbulului și despre viața cotidiană a acestuia decât au făcut-o vreodată scriitorii istanbulezi, care nu erau nicidecum atenți la orașul lor.

În mintea fiecăruia dintre noi există un text în parte tainic, în parte lizibil, care conferă sens lucrurilor pe care le săvârșim în viață, numit fie falsă conștiință, fie fantezie, fie, pe stil vechi, ideologie. Spusele observatorilor occidentali ocupă un spațiu amplu în structurarea acestui text ce redă sensul vieții noastre. Pentru cei asemenea mie, care se află cu un picior într-o cultură și cu celălalt într-o altă lume, „observatorul

occidental" nu este neapărat real, ci poate să fie propria mea plăsmuire, fantezie, ba chiar iluzie. Dar pentru că mintea mea nu poate să accepte, ca unic text, vechile texte ale vieții tradiționale, simt nevoia acestui străin care să-mi deslușească sensul vieții pe care o duc printr-un text nou, printr-o scriere nouă, printr-o pictură nouă, printr-un film nou. Atunci când simt că-mi lipseşte ochiul acela de occidental ațintit asupra mea, devin propriul meu occidental.

Faptul că trecutul şi istoria mea reprezintă un material „exotic" pentru călătorii străini nu mă deranjează şi nici nu mă supără, pentru că Istanbulul n-a fost niciodată o colonie pentru occidentalii care au scris despre el, care l-au desenat, care l-au pictat, care l-au filmat. Şi eu îi găsesc pe aceşti călători la fel de exotici, aşa cum exotice mi se par şi temerile şi fanteziile lor cu privire la mine şi îi citesc, de cele mai multe ori, nu ca să mă distrez, să mă informez sau să văd cum au zugrăvit oraşul, ci şi ca să fiu în legătură cu lumea lor. În plus, ei au venit în locul acesta pe care-l numesc casa mea mânați de propriile reverii, de propriile obsesii, de ambițiile de ascensiune ale țărilor lor sau din dorința de a-şi cunoaşte limitele, au scris ce au văzut, iar lumea mea s-a insinuat în lumea lor. Cu cât îi citesc mai insistent pe călătorii occidentali care au ajuns aici, mai cu seamă în secolul al XIX-lea, înțeleg că oraşul pe care-l numesc „al meu" nu este tocmai al meu, pentru simplul motiv că ei au scris, au consemnat, au comparat şi au visat mai mult despre el şi într-o limbă mai lesne de înțeles decât a mea. Îmi place să-mi accept această fragilitate şi această indecizie legate de mine şi de lumea căreia îi aparțin. Citind uneori ceea ce au scris despre Istanbul călătorii occidentali, care intră în amănunte, socotesc, cântăresc, clasifică, formulează judecăți şi care, de cele mai multe ori, îşi exprimă propriile himere, limite, dorințe, mă identific cu modurile lor de a privi lucrurile, aşa cum procedam cândva şi cu pictorii occidentali, cu a căror viziune mă identificam pentru simplul fapt că priveau silueta Istanbulului din unghiul din care-l privisem eu ani de zile – din Galata şi din Cihangir, unde scriu acum aceste rânduri. Toate indeciziile

mele, care mă fac să fiu deopotrivă subiectul şi obiectul privirilor occidentale şi care şovăie între contemplarea oraşului dinăuntru şi contemplarea lui din afară mă fac, aşa cum simt uneori când păşesc pe stradă cufundat în gânduri, să nutresc idei echivoce, variate şi contradictorii despre oraş: nu mă simt nici aparţinând cu totul acestui loc, nici cu totul străin. Aşa a gândit şi populaţia Istanbulului despre oraş în ultimii o sută cincizeci de ani.

Pentru a-mi susţine spusele cu un exemplu, să ne ocupăm puţin de mădularul lui Flaubert, care constituia, în perioada la care ne referim, marele lui necaz. Într-o scrisoare adresată de îndureratul nostru scriitor lui Louis Bouilhet, a doua zi după sosirea la Istanbul, Flaubert spune că din pricina „frenţiei" contractate la Beirut se alesese cu şapte şancre (răni provocate de sifilis), dar că, mai apoi, acestea fuzionaseră, formând unul singur. „În fiecare dimineaţă şi seară îmi oblojesc bietul mădular cu felurite leacuri!", scrie Flaubert de la Istanbul. Mai întâi se gândeşte că a luat boala de la o maronită sau „de la o micuţă turcoaică? Turcoaică ori creştină?", după care continuă, ironic: „Iată o nouă faţetă a chestiunii orientale, la care nici măcar nu visează cei de la *Revue des Deux Mondes*!" În aceeaşi perioadă îi adresa mamei sale scrisori în care-i spunea că nu avea să se căsătorească niciodată. Dar nu din pricina bolii de care se molipsise.

În vreme ce continua să se preocupe de sifilisul său, care urma să-i provoace, în scurtă vreme, căderea părului şi care avea s-o facă pe mama sa să nu-l mai recunoască când aveau să se reîntâlnească, Flaubert se duce din nou la bordel, de data aceasta la Istanbul. Dragomanul – traducător, ghid –, care le arăta tuturor călătorilor occidentali aceleaşi locuri din oraş, îl duce într-un astfel de stabiliment „murdar" din Galata, iar femeile de acolo sunt atât de „dezgustătoare", încât scriitorul vrea să plece. După cum scrie Flaubert, tocmai atunci, „madam", patroana lupanarului, i-o oferă oaspetelui francez pe fiica ei. Aceasta este o tânără de şaisprezece-şaptesprezece ani, care-i place foarte mult scriitorului. Numai că fata nu vrea

BIBLIOTECA METROPOLITANĂ
BUCUREŞTI
Sediul Central

să se culce cu el. Locatarele casei o obligă să accepte – te întrebi ce făcea scriitorul în acest răstimp – şi când, în cele din urmă, cei doi rămân singuri, fata îi spune lui Flaubert, în italiană, că vrea să-i vadă mădularul, ca să-şi dea seama dacă este bolnav sau nu. „Cum mă temeam ca nu cumva să-mi vadă rana, am plecat, pretinzându-mă ofensat!", scrie Flaubert.

Cu toate acestea, la începutul călătoriei sale îi studiase cu băgare de seamă pe nişte bolnavi de la un spital din Cairo care, la un semn al medicului, îşi dăduseră pantalonii jos şi-i arătaseră observatorului occidental rănile pe care li le provocase sifilisul, iar apoi îşi notase în carnet – aşa cum procedase şi la Topkapı, unde studiase, iar apoi consemnase în scris statura şi veşmintele piticului din curtea palatului – ceea ce văzuse, cu plăcerea de-a fi asistat la o nouă ciudăţenie, la o nouă mizerie legată de Orient sau la un fapt medical. Flaubert venise în Orient atât ca să admire peisaje frumoase, de neuitat, ca să se aleagă cu amintiri, cât şi ca să vadă bolile şi ciudăţeniile altora, dar n-avea deloc intenţia să-şi expună privirilor propria boală şi propria ciudăţenie. În strălucita sa carte intitulată *Orientalism*, pe care istanbulezii o citesc, din păcate, pentru a-şi satisface sentimentele naţionaliste şi pentru a se convinge încă o dată că „Orientul" ar fi un loc minunat dacă n-ar exista Occidentul, Edward Said vorbeşte extrem de înţelegător despre Nerval şi Flaubert şi face trimitere la scena de la spitalul din Cairo, dar nu aminteşte deloc de scena cu bordelul din Istanbul, care o întregeşte pe prima. Poate pentru că Istanbulul n-a fost niciodată o colonie a Occidentului. Însă şi turcii naţionalişti numeau această boală (despre care se crede că s-a răspândit din America în întreaga lume) „frenţie"[1], pentru că, la

1. În turcă, *frengi* care putea să aibă, în trecut, şi sensul de „european", „aparţinând Europei"; cuvântul provenea din aceeaşi rădăcină cu *Frenk*, „frânc", care îi desemna iniţial mai ales pe levantini, iar apoi a ajuns să însemne „european", „locuitor al Europei" la modul general.

fel ca occidentalii, o puneau pe seama altor civilizații. Şemsettin Sami, albanezul care urma să publice primul dicționar explicativ al limbii turce la cincizeci de ani de la sosirea lui Flaubert la Istanbul, scria că frenția „a venit la noi din Europa". Cât despre Flaubert, acesta răspundea peste ani, în *Dicționarul de idei primite de-a gata*, la întrebarea „cine-a molipsit pe cine?", la fel de molipsitoare ca boala însăşi, cu următoarea concluzie, fără a mai recurge la vreo nouă glumă pe tema Orient-Occident: „Toată lumea este mai mult sau mai puțin bolnavă de sifilis".

Flaubert, care manifestă multă deschidere şi multă sinceritate, vorbeşte în scrisorile sale, dată fiindu-i curiozitatea față de tot ceea ce este ciudat, înspăimântător, respingător, curios, despre „târfele de țintirim" care se-ntâlnesc noaptea cu soldații prin cimitire, despre cuiburile goale ale berzelor, despre frigul care domneşte în oraş şi despre vântul care bate dinspre Marea Neagră, aducând un ger ca-n Siberia, despre puzderia de locuitori ai Istanbulului. Dintre toți cei care au vorbit despre cimitire, lăsându-i la o parte pe istanbulezi, Flaubert a scris cele mai sensibile rânduri pe această temă. El a fost parcă primul care a băgat de seamă că pietrele de mormânt care împânzeau oraşul şi care se strecurau în viața oamenilor se cufundau în pământ şi se făceau nevăzute pe

măsură ce îmbătrâneau, la fel ca amintirile despre cei săvârşiţi din viaţă care erau, treptat, daţi uitării.

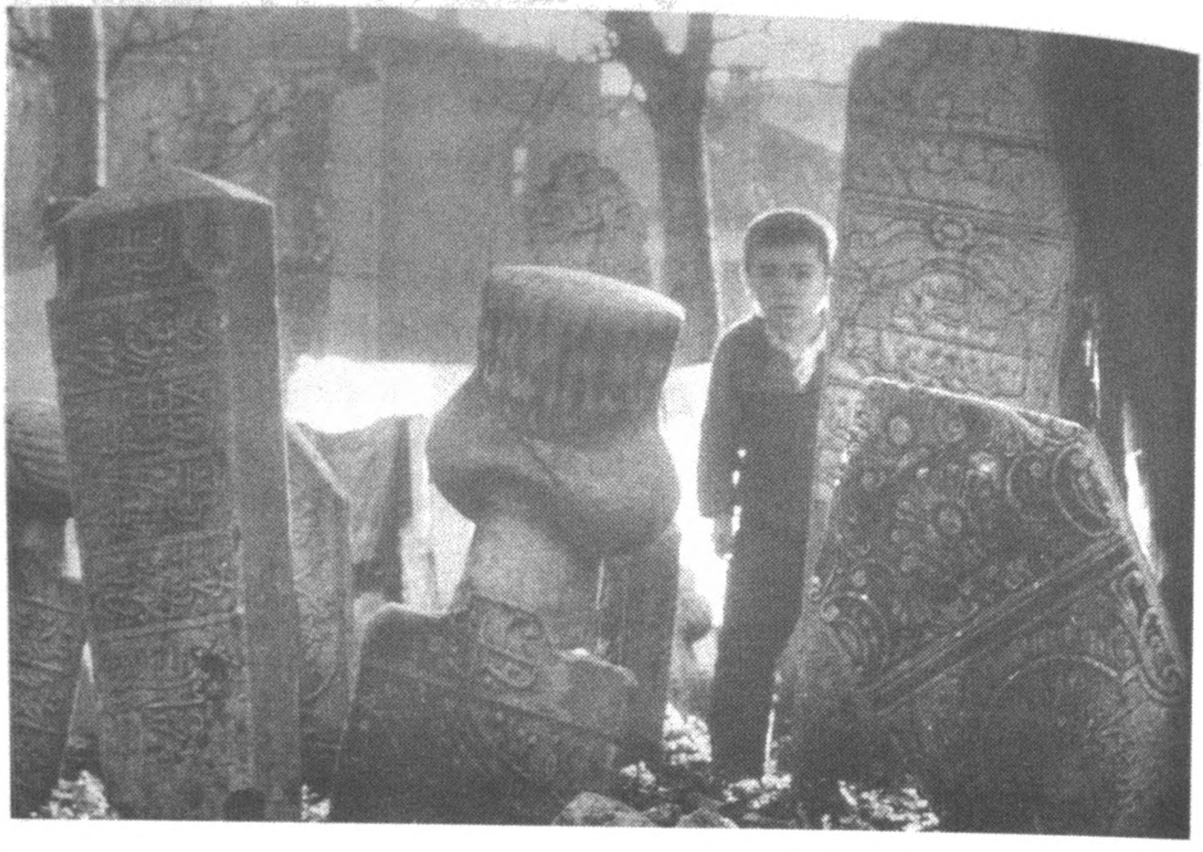

32

Fratele mai mare şi mezinul: înghionteli

Între şase şi şaisprezece ani m-am certat mereu cu fratele mai mare şi am mâncat de la el bătăi care deveneau, puţin câte puţin, din ce în ce mai violente. El era cu mult mai voinic decât mine. Cum pe vremea aceea – sau poate că şi acum –, la Istanbul, se socotea că veşnica harţă, încăierările, bătăile dintre doi fraţi între care exista o diferenţă de vârstă de optsprezece luni constituiau lucruri banale, ba chiar sănătoase, n-avea cine să pună capăt păţaniilor mele, manifestând o voinţă de fier în acest sens. Iar eu nu puteam manifesta, desigur, o împotrivire principială faţă de violenţă, pentru că percepeam fiecare dintre bătăile pe care le mâncam ca pe nişte eşecuri personale şi ca pe nişte consecinţe ale propriei mele neputinţe şi stângăcii, pentru că, mai cu seamă în primii ani, eram primul care recurgea uneori la violenţă în momentele de mânie şi umilinţă şi pentru că eram oarecum convins, din vreme-n vreme, că meritasem bătaia pe care o încasasem. Chiar şi atunci când, ciorovăindu-ne, ajungeam să spargem geamuri şi pahare ori când mă umpleam de vânătăi şi sânge, mama, sosită la locul isprăvii, se lamenta nu atât de faptul că ne altoiserăm zdravăn unul pe altul şi că, în cele din urmă, eu luasem bătaie, cât de faptul că făceam dezordine prin casă, că iarăşi nu fuseserăm în stare să împărţim cine ştie ce, că vecinii urmau să se plângă de gălăgia pe care-o făceam.

Peste ani, când le reaminteam mamei şi fratelui meu mai mare de toate acele certuri şi bătăi, aceştia se comportau de parcă nu s-ar fi petrecut nimic, de parcă eu mi-aş fi inventat un

trecut ieşit din comun, melodramatic, aşa cum îmi stătea în fire, spre a putea să scriu ceva interesant. Erau atât de sinceri, încât le dădeam dreptate şi mă gândeam că eram, ca de obicei, înrâurit mai degrabă de propriile mele fantezii decât de realităţile vieţii. De aceea, cei care citesc aceste rânduri trebuie să reţină că uneori întrec măsura, că uneori îmi este imposibil să mă desprind de propriile fantasme, asemenea unui paranoic care, deşi ştie că este bolnav, nu se poate elibera sub nici o formă de propriile-i iluzii. Pentru un pictor contează însă forma, nu realitatea lucrurilor, pentru un romancier – ordonarea, nu înşiruirea faptelor, iar pentru un memorialist – simetria, nu gradul de veridicitate al faptelor.

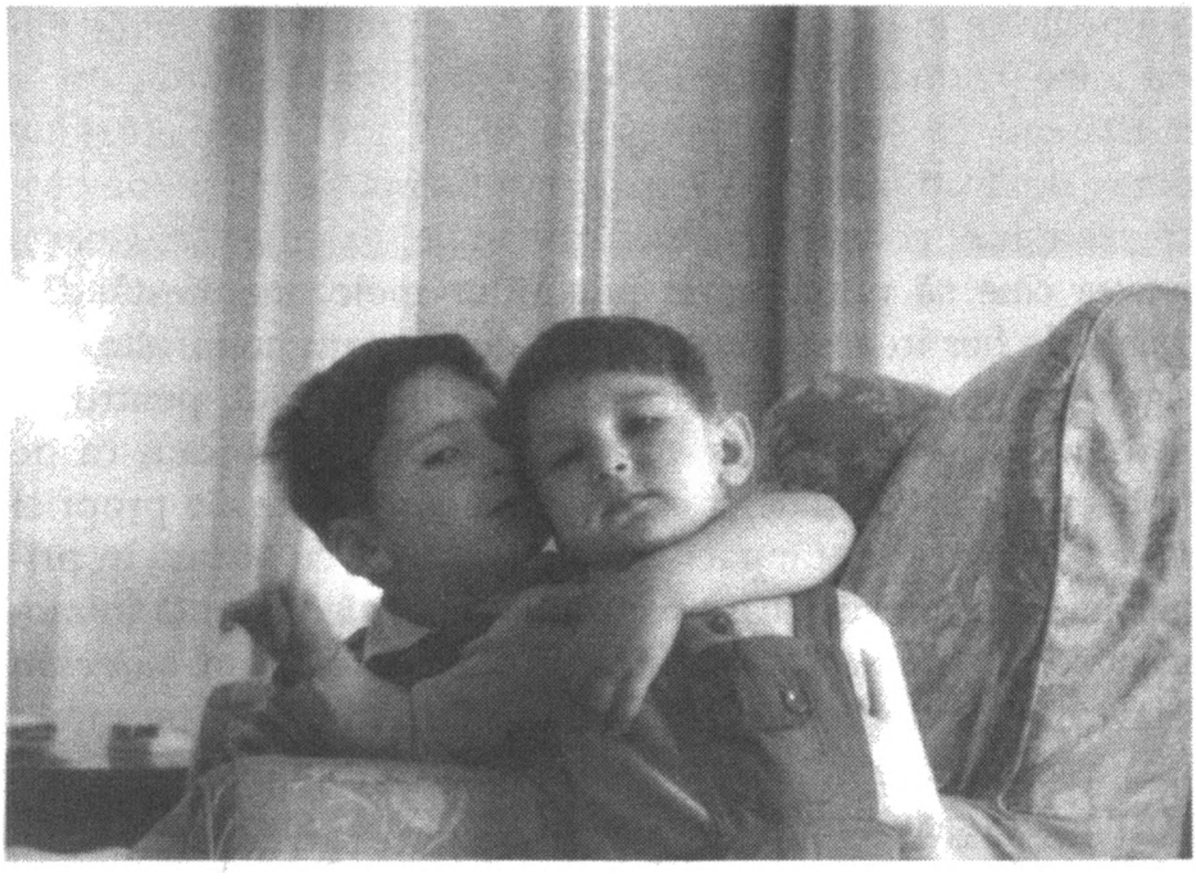

De aceea, cititorii care îşi dau seama că atunci când vorbesc despre mine vorbesc despre Istanbul, iar atunci când vorbesc despre Istanbul încerc să vorbesc despre mine şi-au dat seama de mult că disputele noastre copilăreşti, necruţătoare reprezentau o pregătire pentru alte lucruri, de mai târziu. De fapt, primele înghionteli şi certuri dintre mine şi fratele meu nu prea aveau nimic din „naturaleţea" copiilor care încearcă să dea glas, prin violenţă instinctivă, micilor

neînțelegeri ce domnesc între ei. Până la zece-doisprezece ani, am trăit într-o lume închisă, creată de noi. Nu prea eram duși să ne vedem cu alți copii, lăsând la o parte școala. Eram preocupați de nenumăratele jocuri pe care le inventaserăm, în cea mai mare parte, noi înșine, sau pe care le învățaserăm de la alții, schimbându-le însă regulile. Ne jucam, în casa cufundată-n penumbră, de-a sperietoarea, de-a v-ați ascunselea, de-a batista, de-a șarpele, de-a pescarul căpitan, de-a „s-a scufundat amiralul", cărora li se adăugau șotronul, „nume de oraşe", „nouă pietre", dame, șah, ping-pong, pe o masă cu tăblii laterale (făcută anume pentru copii) și pe masa mare la care mâncam, precum și multe alte jocuri. Hârjonelile prilejuite de partidele de fotbal pe care le jucam, când nu era mama acasă, peste tot prin casă, până când ne treceau toate sudorile, apelând la mingi de felurite mărimi confecționate din tot soiul de materiale, inclusiv din hârtie de ziar făcută ghemotoc, se soldau cu certuri.

Ne-am consacrat multă vreme „meciurilor de bile", în cursul cărora dramatizam lumea bărbătească a fotbalului, cu toate ecourile sociale și legendele care o înconjurau. Jocul acesta, pe care îl jucam uneori și cu puluri de table, era plăcut pentru că imita bine regulile, așezarea jucătorilor în teren, tacticile de atac și de apărare ale jocului de fotbal și pentru că se baza pe dexteritatea degetelor, care ajungea să se dezvolte cu timpul, dar și, într-o oarecare măsură, pe inteligență și „tactică". Cele două echipe, formate, fiecare, din unsprezece puluri (sau bile), luau poziție pe covor, care reprezenta terenul, și se străduiau să marcheze goluri în porțile cu plasă care fuseseră realizate, la comandă, de un tâmplar, urmând diverse reguli pe care le elaboraserăm după sute de certuri, din nevoia de ordine. Bilele aveau nume împrumutate de la fotbaliștii vremii și le recunoșteam dintr-o privire, aidoma celor care-și deosebesc cu drag pisicile vărgate. Fratele meu relata meciul pe care îl jucam în fața unei mulțimi de spectatori imaginare, la fel ca Halit Kıvanç care, pe vremea aceea, „transmitea în direct" meciurile de fotbal la Radio Istanbul, iar când marca cineva urla „goool!", la fel ca spectatorii din tribunele care susțineau partea ce marcase, după

care mai imita şi-un soi de rumoare. La sfârşitul acelor meciuri de bile, în timpul cărora interpretam cu succes rolurile reprezentanţilor federaţiei de fotbal, ale jucătorilor, ale presei şi ale susţinătorilor dar şi, fără succes, rolul arbitrului, uitam că fusese vorba de un joc al jocului şi ne luam sincer la harţă, ne răneam reciproc, ne băteam până ne provocam suferinţă, la fel ca suporterii înfocaţi care uită că fotbalul este un joc şi se taie unii pe alţii cu şişurile. De cele mai multe ori, eu mă chirceam din cauza bătăii.

Desigur că sentimentul definitoriu al acestor prime certuri, care erau determinate mai cu seamă de înfrângere, invidie, încălcarea regulilor, ridiculizarea excesivă venită din partea celuilalt, era competiţia. Era însă mai degrabă o competiţie a talentului, puterii, cunoaşterii şi inteligenţei decât o competiţie în care urmăream să ne etalăm manierele, cumpătarea ori educaţia. Aceasta era determinată de frenezia de a deprinde cât mai repede regulile lumii sau ale jocului, de nuanţele dorinţei de a domina prin inteligenţă şi abilitate. În competiţia dintre noi stăruiau umbrele ghicitorilor şi ale problemelor de matematică cu care ne iscodea fratele tatei când ne oprea din drum, în bloc, sau ale disputelor, pe jumătate

în glumă, pe jumătate în serios, determinate de faptul că fiecare etaj al blocului ținea cu o altă echipă, ale culturii căreia i se puneau, treptat, bazele prin manualele de la școală, în care ni se vorbea pe larg, elogios despre victoriile militare otomano-turce, sau prin daruri precum *Enciclopedia descoperirilor și a invențiilor*.

Desigur că la această situație contribuia și deprinderea mamei de a ne provoca, nici una, nici două, la tot soiul de întreceri, pentru a-și simplifica viața de zi cu zi. „Cine își ia mai repede pijamaua și se așază în pat primește din partea mea un pupic", spunea mama. „Celui care o să treacă iarna asta fără să răcească, fără să se îmbolnăvească am să-i cumpăr un cadou." „Am să-l mângâi mai mult pe cel care termină primul de mâncat, fără să verse mâncarea în fața lui." Dar provocările venite din partea mamei erau, cel mult, gesturi menite să-i facă pe cei doi băieți ai ei mai „virtuoși", mai „docili" și mai „cumpătați".

Or, în spatele certurilor noastre exista o pornire îndârjită, concurențială, care urmărea succesul și, la fel ca în cazul unor eroi cu care ne identificam, dominația și victoria. Pesemne că biruindu-ne unul pe altul, obținând victoria unul asupra celuilalt, nutream, într-un ungher întunecat al sufletului nostru, iluzia că ne-am fi putut îndepărta de sentimentul acela de înfrângere și melancolie care reprezenta soarta incurabilă a Istanbulului, așa cum credeam că făceam și când ridicam degetul la ore, spre a demonstra ce știam, când luam premiul întâi, când ne disociam, încrezători, de „neghiobi". Pentru că, la vârste ceva mai înaintate, fiecare istanbulez începe să simtă, în cazul în care soarta orașului coincide cu soarta sa, că-l așteaptă, în materie de viață, o melancolie deghizată sub aparența cumpătării, a sentimentalismului și, cel mult, a unei fericiri mărunte.

Fratele meu era întotdeauna mai bun decât mine la școală. Știa toate adresele, reținea cifrele și numerele de telefon potrivit unei armonii la fel de tainice ca cea a formulelor matematice (când ne duceam undeva împreună, eu mă uitam la vitrine, la cer, la ceea ce mă obseda pe mine, iar el, la numerele și la numele blocurilor), putea să debiteze, cu aplombul

lui caracteristic, regulile care guvernau fotbalul, rezultatele feluritelor meciuri, nume de capitale, mărci de maşini, rezultate la atletism şi, peste patruzeci de ani, deficienţele sau numărul limitat de poziţii deţinute de unii profesori, rivalii săi, în *Citation index* (indexul citărilor ştiinţifice internaţionale). Desigur că ataşamentul meu faţă de pictură, nevoia mea de a rămâne o vreme singur cu hârtia şi creionul erau stimulate şi de faptul că fratele meu mai mare nu era deloc interesat de asemenea lucruri.

Dar când nu găseam fericirea pe care o căutam, după ce mă îndeletniceam ore în şir cu pictura, când întunericul concentrat în casă de draperiile grele şi de lucruri începea să-mi coboare-n suflet ca melancolia, când îmi căutam o formulă de viaţă care să-mi asigure victoria pe drumul cel mai scurt (ceea ce reprezenta visul întregului Istanbul) sau un joc pe bază de competiţie care să-l suplinească, mă duceam la el şi mă învârteam în jurul cozii, din dorinţa de a mai juca o dată jocul care ne pasiona atunci – un meci de bile, de şah sau un alt joc al minţii.

Fratele meu ridica capul din cartea pe care o citea şi îmi spunea „iar o cauţi cu lumânarea", făcând referire nu atât la cearta care se isca între noi la sfârşitul jocului şi la corecţia care urma, cât la faptul că mă bătea la majoritatea jocurilor. „Se zice că jucătorul învins nu se satură niciodată de luptă", mai adăuga el, amintindu-mi că mă bătuse şi la ultimul joc pe care îl jucaserăm. „Mai învăţ o oră şi după aceea." Apoi revenea la cartea din faţa lui.

Pe cât de ordonată, de pusă la punct era masa lui de lucru, pe atât de răvăşită era a mea, de parcă ar fi trecut peste ea un cutremur.

Certurile din prima perioadă a existenţei noastre, la fel ca şi jocurile pe care le jucam, ne ajutau să deprindem, prin imitaţie, regulile vieţii. Mai apoi, când am înaintat în vârstă, când violenţa, bătaia şi înfrângerea au început să mă marcheze sufleteşte, am simţit că regulile vieţii începeau să se joace cu noi. Evoluam, din doi fraţi aflaţi în relaţii camaradereşti, potopiţi cu o ploaie de sfaturi şi supravegheaţi atent de o mamă care se străduia să suplinească absenţa tatălui,

adeseori invizibil, care se comporta de parcă, dacă s-ar fi prefăcut că acea absență nu exista, ar fi pus stavilă melancoliei orașului, în doi bărbați cu pretenții de adolescenți, decişi să-şi creeze propria lume. Regulile şi drepturile pe care le stabiliserăm între noi de-a lungul anilor spre a stăvili certurile câtă vreme ne jucam împreună şi locuiam în aceeaşi casă (cine, unde urma să se aşeze primul, care parte a dulapului îi aparținea unuia şi care altuia, a cui era cartea cutare sau cutare, cine urma să stea, în maşină, alături de tata şi cât timp, cine şi de ce urma să închidă uşa camerei noastre, rămasă deschisă, sau cine urma să stingă lumina în bucătărie după ce ne aşezam în pat, cine avea să citească

primul revista *Istoria*, abia cumpărată de cineva din casă) se transformau, treptat, în noi pricini de ceartă. Foarte multe probleme care nu se puteau soluționa prin supărări, ironii, amenințări, replici de genul „nu te atinge de aia, e a mea!" sau „ai grijă că o să fie de rău!" se sfârşeau cu braţe răsucite la spate, pumni, chelfăneli şi violenţă. Ca să mă apăr, puneam şi eu mâna pe ce se nimerea, pe cuierul de lemn, pe cleştele de la sobă sau pe coada măturii, pe care le foloseam pe post de sabie.

Şi mai rău era faptul că certurile care izbucneau, din raţiuni de mândrie şi onoare, la sfârşitul câte unui meci de bile care imitau un joc (un meci adevărat de fotbal) pe care noi îl socoteam vital erau provocate acum şi de chestiuni de mândrie şi onoare care aveau legătură nemijlocită cu viaţa. Fiecare dintre noi cunoştea foarte bine punctele slabe ale celuilalt, aşa încât ne răneam nemilos, exact în punctele sensibile, mânaţi de o ciudată rivalitate. Mai mult, nu mai recurgeam la violenţă sub imboldul unei furii de moment, ci apelam la o cruzime bine planificată.

O dată, când izbutisem să-l rănesc pe o asemenea cale, fratele meu mi-a spus: „Deseară, când mama şi tata se duc la film, te bat!" Forţele de securitate ne-au lăsat singuri, socotind că lucrurile se calmaseră, că părţile beligerante se împăcaseră, aşa cum se întâmpla de obicei în asemenea situaţii, şi au plecat de acasă, deşi le cerusem, la cină, să renunţe la cinematograf, date fiind ameninţările fratelui meu.

Uneori, în timpul febrilelor încăierări în care ne angajam din răsputeri când nu era nimeni acasă, se întâmpla să sune cineva la uşă tocmai când eram leoarcă de sudoare, iar atunci ne veneam repede în fire, ca nişte soţi surprinşi de vecini în toiul unui scandal, îl pofteam elegant pe musafirul sau vecinul nepoftit, care ne întrerupsese înfierbântata distracţie la jumătate, să intre, cu replici de genul „domnule, poftiţi, vă rog, intraţi", îi spuneam că mama urma să vină în curând, răstimp în care eu şi fratele meu ne făceam veseli cu ochiul, iar când rămâneam din nou singuri reveneam, fericiţi şi preocupaţi, la treburile noastre cotidiene, ca şi cum nu s-ar fi întâmplat nimic – asta spre deosebire de soţii care nu pot

convieţui fără să se certe. Alteori, după ce eram altoit bine, mă întindeam pe covor plângând, aşa cum fac copiii când îşi imaginează propria înmormântare, şi aţipeam. Fratelui meu, care învăţa la masă şi care nu era niciodată mai prejos decât mezinul în privinţa bunătăţii şi-a generozităţii, i se făcea după o vreme milă de mine, aşa încât mă trezea şi-mi spunea să mă duc să mă schimb şi să mă aşez în pat, numai că mie-mi plăcea să mă reped în pat şi să mă culc aşa îmbrăcat cum eram, în timp ce el continua să înveţe la masă. Descopeream că în sufletul meu se afla un lăcaş întunecat, care şovăia între mila de sine şi melancolie.

Melancolia pe care „o căutam cu lumânarea" şi pe care, în cele din urmă, o meritam, înfrângerea şi sentimentul de umilinţă, de înjosire mă cruţau de toate regulile care se cereau a fi învăţate, de toate problemele de matematică care trebuiau rezolvate, de articolele Tratatului de la Karlowitz[1], pe care trebuia să le învăţ pe de rost, precum şi de celelalte constrângeri ale vieţii, aşa încât lăsam totul baltă. După ce mâncam bătaie şi eram umilit, mă simţeam liber. Cum după asemenea bătăi deveneam suficient de liber ca să las totul de izbelişte, uneori chiar mi le doream, împotriva voinţei mele; fratele meu, care-mi spunea că „o căutam cu lumânarea", intuia şi el acest lucru. În unele momente îmi doream să mă bat cu el din răsputeri tocmai pentru că intuia ce se petrecea, pentru că el era cel inteligent şi puternic, aşa încât mă alegeam din nou cu porţia cuvenită.

După fiecare bătaie mă cuprindea un sentiment sumbru şi mă munceau tot soiul de gânduri negre: că eram rău, stângaci, vinovat sau leneş. „Ei şi ce!, îmi spunea o voce interioară. Sunt rău!" Răspunsul acesta, care-mi oferea deodată o libertate impresionantă, îmi deschidea orizonturi noi.

---

1. Tratat semnat la 26 ianuarie 1699 la Sremski Karlovci (pe teritoriul actual al Serbiei), la încheierea războiului dintre Austria şi Imperiul Otoman (1683-1697), încheiat cu înfrângerea Imperiului Otoman care pierdea, pe această cale, controlul asupra celei mai mari părţi a Europei Centrale şi intra în lunga perioadă de stagnare care i-a precedat declinul.

Îmi dădeam seama că, dacă acceptam să fiu rău până la capăt, puteam să pictez în voie, să-mi las lecțiile în plata Domnului şi să mă culc îmbrăcat. Pe de altă parte, starea în care mă aflam – învins, distrus, umilit, cu brațele şi picioarele pline de vânătăi, uneori cu buza spartă, cu sângele şiroind din nas, bătucit bine pe ici, pe colo, ba mai rău, degradat, înjosit, cu mândria rănită în fața tuturor, datorită unei forțe pe care n-o putusem contracara – îmi stârnea o plăcere ciudată. Poate că mă fascinau, de fapt, reveriile pline de culoare care mă-nsoțeau în asemenea momente, fantasmele, vigoarea şi aparența de realitate pe care-o dobândea, învăluindu-mi sufletul ca o adiere de vânt, dorința intensă de a înfăptui într-o bună zi ceva măreț. Violența, mândria şi reveriile despre care vorbesc aveau o forță, o vivacitate care nu putea fi nicidecum pusă în legătură cu lucruri precum răul ori morala. Cea de-a doua lume, care-mi promitea o fericire profundă şi o viață nouă, era cu mult mai vie şi mai atrăgătoare, mai cu seamă că se nutrea din violența prezentului. În asemenea momente descopeream în mine, prin instincte şi evenimente întâmplătoare, melancolia oraşului, iar când puneam mâna pe hârtie şi creion sub imperiul acestei melancolii îmi plăcea mai mult ceea ce zămisleam, în vreme ce latura întunecată a sentimentului de care vorbesc rămânea, puțin câte puțin, în urmă, grație jocului, a plăcerii de a da uitării întreaga lume.

33

Străin într-o şcoală străină

Am urmat la Robert Kolej patru clase de liceu, plus anul pregătitor în care am învățat limba engleză, şi am înțeles, în acest răstimp, că anii copilăriei se sfârşiseră, că lumea era mai complexă decât credeam eu când eram copil, că era greu să creşti în ea şi că nemărginirea ei îți provoca suferință. Îmi petrecusem întreaga copilărie într-un mediu şi într-un spațiu care se alcătuiau din mamă-tată-frate-casă-stradă-cartier şi care reprezentau, pentru mine, centrul lumii. În perioada dinaintea liceului, încercasem să transform acest univers personal şi, totodată, geografic în centrul existenței mele şi să mă conving că el constituia măsura restului lumii. Odată ajuns la liceu, pricepeam că acele persoane şi acele locuri nu constituiau nici centrul lumii, nici – fapt şi mai dureros – măsura tuturor lucrurilor. Revelația fragilității poziției, a cunoaşterii şi convingerilor mele, precum şi a nemărginirii lumii (îmi plăcea să mă pierd prin labirinturile cu tavanuri joase şi miros ademenitor de hârtie veche ale bibliotecii colegiului, care fusese întemeiată de profesori americani laici, şi să răsfoiesc ore în şir felurite cărți) îmi inspira un sentiment de însingurare şi de neputință pe care nu-l mai cunoscusem niciodată până atunci.

Sentimentul de însingurare era determinat, în parte, şi de absența fratelui meu. Fratele meu mai mare care, chiar dacă ne ciondăneam mereu, constituia pentru mine un centru de înțelegere mai puternic decât mama şi tata, ajutându-mă să clasific, să judec şi să-mi ordonez în minte foarte multor lucruri plecase să studieze, la vremea când eu aveam şaisprezece

ani, în America, la Universitatea Yale. Nu m-am plâns prea mult de această singurătate, căci ea mi-a eliberat imaginația şi lenea şi m-a scutit de atât de frecventele întreceri, umilințe şi maltratări de care avusesem parte înainte. Cu toate acestea, îi căutam tovărăşia mai cu seamă în momentele grele, când mă copleşea melancolia.

Mi se părea că dificultățile cu care mă confruntam se datorau mai ales destrămării unui anumit centru al ființei mele. Nu izbuteam însă să-mi dau prea bine seama ce înțeles îmbrăca centrul acela aflat în mintea, în sufletul meu. De aceea nu reuşeam parcă să mă dedic întru totul cursurilor, studiului sau vieții. Faptul că nu mai aveam cum să fiu cel mai strălucit elev din clasă fără a depune vreun efort deosebit, aşa cum fusesem obişnuit până atunci, mă rănea uneori, dar aveam, mai ales, sentimentul că nu puteam să sufăr ori să mă bucur îndeajuns pentru nimic. În copilărie, când decisesem să fiu fericit, viața era o poveste amuzantă şi interesantă, care avea moliciunea catifelei, dar şi o atmosferă de basm. De la treisprezece-paisprezece ani, acea poveste unică s-a scindat în tot soiul de fărâme, risipindu-se şi pălind. Din când în când credeam, exaltat, în fiecare dintre acele fărâme, aveam, o vreme, intenția să merg până la capătul unuia sau altuia dintre acele crâmpeie de viață, dar apoi mă dispersam, la fel ca atunci când decideam, la începutul fiecărui semestru de şcoală, să fiu primul din clasă, pentru ca apoi să dau greş. Uneori aveam senzația că lumea se îndepărta de mine. Şi asta într-o vreme în care trupul, mintea şi antenele mele se deschideau către ea cu cel mai mare nesaț posibil.

Nesfârşitele reverii erotice care mă asaltau în această stare de confuzie mentală îmi aduceau aminte că exista un univers la care puteai să revii şi în care puteai să te refugiezi mereu. Cunoşteam sexualitatea nu ca pe o experiență împărtăşită cu altcineva, ci ca pe o fantezie trăită în solitudine. Aşa cum se-ntâmpla cu maşinăria aceea care-mi turuia în cap necontenit pe vremea când învățam să scriu şi să citesc, în mintea mea prinsese să funcționeze acum, cu toate nuanțele posibile şi cu o uimitoare îndârjire, o nouă maşinărie,

care se folosea de orice indiciu pentru a genera o fantezie sexuală şi a-mi procura o posibilă plăcere. Atunci când ajungeam să-i plasez pe toţi cei din jurul meu şi toate fotografiile pe care le vedeam prin ziare şi reviste în reverii sexuale intolerabile, graţie colajelor zămislite de imaginaţia mea, mă închideam, singur, în propria-mi cameră.

Mai târziu mă năpădea amintirea unei discuţii pe care-o avusesem în anii gimnaziului, care acum rămăseseră în urmă, cu doi colegi de clasă, unul dintre ei grăsan, iar celălalt bâlbâit. „Tu faci vreodată chestia aia?", mă întrebase bâlbâitul, vorbind cu mare greutate. Da, o făceam şi când eram la gimnaziu dar, de ruşine, murmurasem ceva care nu-nsemna nici da, nici ba. „Bagă de seamă, să n-o faci niciodată!", îmi spusese bâlbâitul, care nu putea asocia asemenea lucruri cu o persoană inteligentă, docilă şi silitoare ca mine şi care, pe măsură ce se bâlbâia, se făcea tot mai roşu la faţă. „Masturbarea e o apucătură înfricoşătoare, dacă te-apuci de ea nu te mai laşi niciodată." În acel moment, grăsanul îmi aruncase privirea aceea întristată care îmi părea cu atât mai îndurerată cu cât mă gândeam mai mult la ea şi, în timp ce mă sfătuia, în şoaptă, să mă ţin departe de lumea onanismului, pe chipul său se ivise o expresie de persoană deprinsă cu un drog la care nu poate renunţa cu nici un chip, a cărei viaţă a fost cu totul distrusă de el, dar care a sfârşit prin a-l accepta, cu aceeaşi resemnare cu care-şi accepta trupul rotofei.

Un alt lucru care se asociază, în amintirea mea, cu acei ani, pe care-l săvârşeam cu acelaşi sentiment de vinovăţie şi singurătate şi pe care aveam să-l fac şi mai târziu, când studiam la Universitatea Tehnică, era fuga de la şcoală. Începusem să fac însă acest lucru de foarte multă vreme, încă de pe când eram la şcoala primară.

La început, când eram în primele clase, fugeam de la şcoală pentru că mă plictiseam, pentru că-mi era ruşine de vreo scădere pe care n-o băga nimeni de seamă sau pentru că în ziua aceea se făcea vaccin. Fugeam şi din alte motive care n-aveau legătură cu şcoala: pentru că mama şi tata se certaseră, sau pentru că eram, pur şi simplu, leneş şi irresponsabil, sau pentru că-mi pierdusem deprinderea de a merge

la şcoală, după vreo boală lungă, în care stătusem acasă, fiind îngrijit cu mare atenţie şi ţinut ca-n palme. Pretexte pentru a fugi de la şcoală erau şi o poezie care trebuia memorată, hărţuielile vreunui derbedeu căruia era greu să-i faci faţă la gimnaziu, sau, în perioada în care eram la liceu şi la universitate, plictisul ori criza existenţială. Uneori o făceam şi pentru că eram o pisică de casă. Fugeam pentru că astfel puteam să stau singur cu mama în timp ce fratele meu era la şcoală, pentru că astfel făceam mai bine ceea ce voiam să fac, stând singur în camera noastră, pentru că îmi dădusem seama de mult că n-aveam să fiu niciodată la fel de bun la şcoală ca fratele meu. Adevăratul motiv se ascundea însă mai în străfunduri, într-un loc ce avea legătură cu melancolia.

În iarna de după plecarea părinţilor mei la Geneva, unde tata îşi găsise ceva de lucru după ce pierduse toţi banii care-i mai rămăseseră de la bunicul, am început să fug de la şcoală pentru că bunica, în grija căreia rămăseserăm, n-avea suficientă autoritate asupra mea. Când suna la uşă portarul Ismail Efendi, care ne ducea la şcoală în fiecare dimineaţă, fratele meu ieşea imediat din apartament cu servieta în mână, în timp ce eu, care aveam pe atunci opt ani, începeam să mă învârtesc prin casă, bâiguind un pretext oarecare: nu reuşisem să-mi fac ghiozdanul, îmi adusesem aminte, în ultima clipă, că uitasem ceva, oare putea bunica să-mi dea o liră, mă durea burta, îmi erau uzi pantofii, trebuia să-mi schimb cămaşa... Fratele meu, care-mi intuia reaua-voinţă şi căruia nu-i plăcea deloc să întârzie, spunea atunci: „Să mergem, Ismail. Ai să vii după aceea să-l iei pe Orhan".

Liceul Işık, şcoala la care ne ducea şi de la care ne aducea portarul, se afla la patru minute de casa noastră. Când se întorcea Ismail Efendi, după ce-l lăsase la şcoală pe fratele meu, cursurile erau deja pe cale să înceapă. Mai trăgeam puţin de timp, mă prefăceam că-i învinovăţeam pe ceilalţi pentru vreun lucru care-mi lipsea ori care nu era pregătit sau mă comportam de parcă n-aş fi auzit că portarul, care mă aştepta la uşă, suna la sonerie, pentru că mă durea burta. Se întâmpla uneori chiar să mă doară puţin burta, atât din pricina acelor minciuni cusute cu aţă albă, a acelor prefăcătorii,

care-mi provocau încordare, cât şi din pricina laptelui băut în scârbă, dimineaţă de dimineaţă, al cărui gust călduţ, amestecat cu spumă, şi al cărui miros groaznic îl simţeam, îngreţoşat, în gâtlej. După o vreme, bunica se înmuia: „Bine, Ismail, s-a făcut târziu, a sunat de mult clopoţelul, aşa că barem azi să nu se mai ducă", spunea ea, după care se răsucea spre mine, încruntând din sprâncene: „Dar bagă de seamă, mâine te duci, ne-am înţeles? Altfel chem poliţia. Am să le scriu şi părinţilor tăi".

Peste ani de zile, când ajunsesem la liceu, chiulul de la şcoală a devenit mai plăcut, pentru că nu ştia nimeni de el. Dat fiind sentimentul de vinovăţie care mă stăpânea, fiecare pas pe care-l făceam pe străzile oraşului devenea şi mai preţios, căci plăteam pentru el; pe de altă parte, cum nu aveam alt ţel decât să chiulesc de la şcoală, mă opream, în răstimpul acelor rătăciri, asupra unor lucruri pe care nu le-ar fi putut vedea decât un om fără ţintă, fără căpătâi, un hoinar: pălăria cu boruri largi a unei doamne, chipul ars de soare al unui cerşetor pe care nici măcar nu-l remarcasem până atunci, deşi treceam prin faţa lui în fiecare zi, frizerii şi ucenicii lor care citeau ziare prin frizerii, fata din reclama la

conserve aflată pe fațada laterală a unui bloc de vizavi, interiorul ceasului în formă de puşculiță din Piața Taksim, a cărui reparare n-ai fi avut cum s-o vezi decât fugind de la şcoală la acea oră, pustietatea localurilor în care se serveau hamburgeri, atelierele de confecționat chei, prăvăliile de vechituri, atelierele care dregeau fotolii şi băcăniile de pe străzile dosnice din Beyoğlu, prăvăliile în care se vindeau timbre filatelice, articole muzicale, cărți vechi, ştampile sau maşini de scris de pe panta de la Yüksekkaldırım, toate erau autentice, frumoase şi interesante, aşa încât simțeam nevoia să le ating, ceea ce nu mi se întâmpla cu alte prilejuri – de pildă, când mă plimbam cu mama, în copilărie, sau când treceam cu prietenii mei pe acolo. Îmi cumpăram, de la vânzătorii de pe străzi, covrigi, midii prăjite, pilaf, castane, chiftele, sendvişuri cu peşte, fursecuri, *ayran*, şerbet, tot ce-mi poftea

inima. Aveam şi momente de fericire intensă, în care mă opream la câte un colţ de stradă, cu o sticlă de răcoritoare în mână, şi mă uitam la copiii care jucau fotbal (oare şi ei fugiseră de la şcoală ca mine, sau nu se duceau deloc?) sau coboram o pantă de care nu ştiusem niciodată până atunci, dar şi momente în care stăteam cu ochii pe ceas şi cu gândul la ceea ce se petrecea atunci la ore, copleşit de melancolie şi de sentimente de vinovăţie.

În anii de liceu am descoperit, fugind de la şcoală, cartierul Bebek, străzile lăturalnice din Ortaköy, dealurile de la Rumelihisarı, debarcaderele pentru vapoare de la Rumelihisarı, Emirgân, Istinye, care, pe vremea aceea, erau încă funcţionale în cea mai mare parte, şi cafenelele pescăreşti din jurul lor, punctele în care se-nchiriau bărci, zonele în care puteai ajunge cu vapoarele pornind din asemenea locuri, plăcerea de-a urca pe vasele care circulau pe Bosfor, satele de pe Bosfor, bătrânele care picoteau pe la ferestre, pisicile fericite şi uliţele lăturalnice pe care se găseau vechi case greceşti, pe care nu le-ncuia nimeni dimineaţa, la plecare.

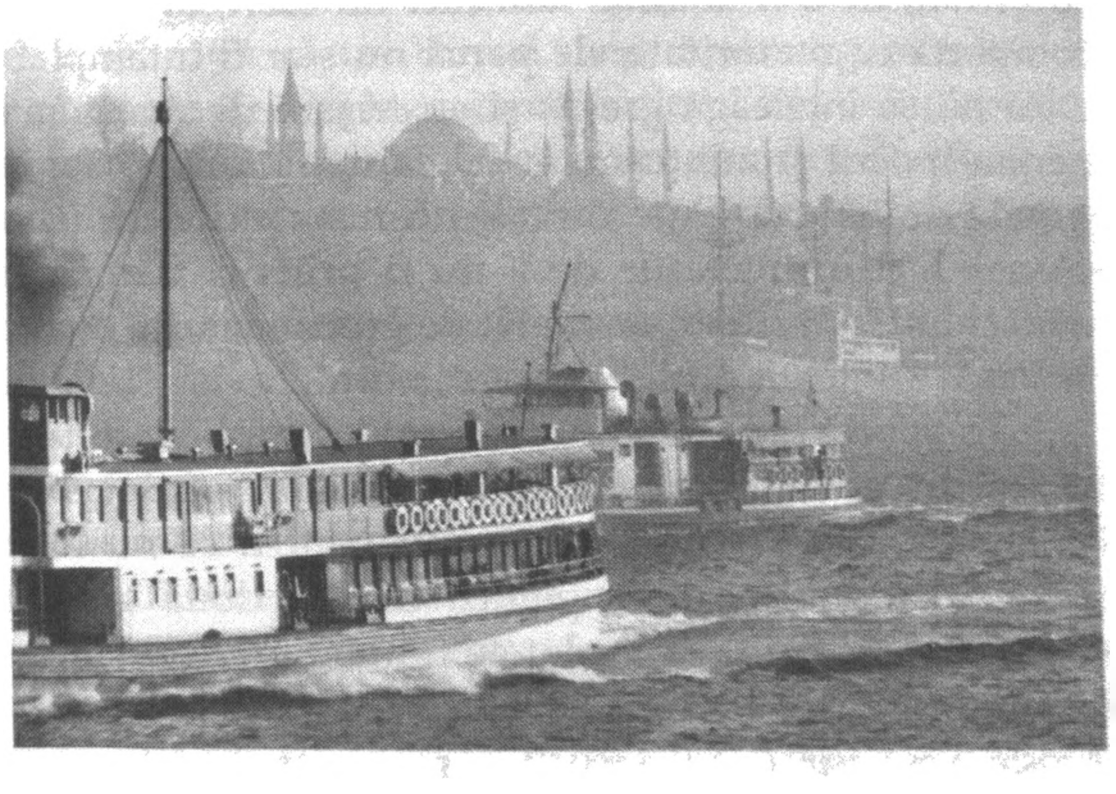

După ce comiteam asemenea delicte, luam nenumărate hotărâri care ar fi urmat să mă aducă pe calea cea dreaptă: aveam să fiu un elev mai bun, aveam să pictez mai bine, aveam să mă duc în America şi să studiez pictura, n-aveam

să mai fac lucruri neplăcute pentru profesorii americani care, de atâta bunăvoință, deveniseră, fiecare, nişte caricaturi şi profesorilor turci cărora nu le mai rămânea altceva de făcut decât să fie sastisiți, răuvoitori, plictisiți, n-aveam să mai fiu dat afară de la ore. În scurtă vreme devenisem, date fiind şi sentimentele mele de vinovăție, un „idealist" înverşunat. Sub imboldul acestui idealism, îi condamnam fără să stau prea mult pe gânduri pe adulții, pe profesorii, pe vârstnicii care minteau, care trândăveau sau care erau duplicitari, ipocriți. Din perspectiva acelor ani, cel mai frecvent şi cel mai de neiertat păcat pe care-l săvârşeau adulții era incapacitatea de a fi suficient de oneşti, de autentici, de originali sau de sinceri. Faptul că aceştia se prefăceau în toate momentele existenței, de la întrebările amabile despre sănătate pe care şi le adresau unii altora până la faptul că ne amenințau pe noi, elevii, de la făcutul pieței până la discursurile politice, mă determina să mă gândesc că ceea ce se numea experiență de viață şi despre care mi se spunea mereu că-mi lipsea era capacitatea, dobândită după o anumită vârstă, de a fi duplicitar, de a fi fățarnic fără nici un efort, iar apoi de a te comporta cu maturitate, de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic. Să nu se înțeleagă greşit: şi eu trişam de foarte multe ori, eram ipocrit şi minteam, la fel ca toată lumea, dar sentimentele de vinovăție pe care le-ncercam după ce făceam asemenea lucruri, temerile de a nu fi prins şi frământările care-mi chinuiau sufletul erau atât de grozave încât, o vreme, nu mă mai simteam echilibrat sau „normal", iar simțământul acesta sporea prețul atitudinii mele duplicitare sau al minciunii pe care-o rostisem. Mă străduiam aşadar să evit noi minciuni sau ipocrizii, şi asta nu pentru că nu le-ar fi acceptat conştiința mea sau pentru că cele două însemnau acelaşi lucru, ci pentru că ciudatele frământări care le urmau mă oboseau nespus de tare.

Aceste cutremurări sufleteşti, despre care am băgat de seamă că deveneau din ce în ce mai puternice şi mai frecvente, nu se manifestau doar după ce debitam minciuni sau dădeam dovadă de ipocrizie, ca adulții, ci mă puteau copleşi în orice moment al vieții. În timp ce glumeam cu vreun prieten, făcând

gesturi ample, sau în timp ce stăteam singur la coadă la bilete, în vreun cinematograf din Beyoğlu, sau în timp ce strângeam mâna vreunei fete frumoase pe care abia o cunoscusem, aveam parcă impresia că din mine se ivea un ochi care rămânea întru câtva suspendat în aer, ceva mai departe de mine, şi începea să urmărească cercetător, asemenea unei camere de filmat, gesturile pe care le făceam (probabil că întind mâna şi-i dau femeii de la casă banii pentru bilet sau, după ce dau mâna cu fata, caut cu disperare să spun ceva), precum şi cuvintele banale, ipocrite şi stupide pe care le rosteam în astfel de momente (un bilet pe la mijlocul sălii pentru *Din Rusia, cu dragoste*, vă rog – şi dumneavoastră veniţi pentru prima oară la petreceri de felul acesta?). Mă pomeneam deodată atât în postura de regizor, cât şi în cea de actor, atât în postura de actor al vieţii, cât şi în cea de observator ironic al vieţii pe care o duceam. După acele clipe, în care nu mai puteam continua să mă comport ca şi cum totul ar fi fost „normal" decât preţ de câteva secunde, eram cuprins de o cutremurare sufletească alcătuită din ruşine, teamă, groază şi îngrijorarea de a nu rămâne cumva pe dinafară. Aveam senzaţia că tot trupul meu, toate organele mele interne începeau să se legene, iar sufletul îmi era atins de cutremurare şi se diminua, asemenea unei foi de hârtie care, pliată în mod repetat către interior, devine din ce în ce mai mică.

Ştiam că singurul leac, în asemenea împrejurări, era să mă închid singur într-o cameră. Când rămâneam singur în încăpere, mă gândeam din nou, iar şi iar, la clipa aceea pe care n-o mai putuse îndura sufletul meu, care mă zguduise, o reconstituiam, iar uneori repetam cuvintele acelea banale care mă făcuseră să mă ruşinez. Apoi luam o hârtie şi un creion şi scriam ori desenam ceva, căci mâzgălitul îmi făcea bine şi puteam să revin, în scurtă vreme, la starea mea „normală", puteam să mă arăt din nou în lume.

Alteori mi se-ntâmpla să mă simt deodată profund artificial, deşi nu săvârşisem nimic care să poată fi socotit trivial, duplicitar sau fals. Când mergeam pe stradă şi-mi cădeau ochii pe imaginea mea reflectată în câte o vitrină, sau când

stăteam în vreunul dintre bufetele acelea noi, cu sendvişuri şi hamburgeri, care se deschideau pe vremea aceea rând pe rând în Beyoğlu, mâncând un sendviş cu crenvurşt şi bând *ayran*, după ce văzusem, ca să mă distrez sâmbătă seara, un film la cinematograf, şi-mi zăream o clipă propria imagine în oglinda din faţa mea, mi se părea că acele imagini erau mult prea realiste, prea crude, prea greu de îndurat. Îmi doream să mor, căci nu puteam răbda acel moment, dar continuam să mă contemplu, în vreme ce-mi mâncam sendvişul din mână, împins de un soi de lăcomie a suferinţei. După o vreme mă asemuiam cu monstrul acela din tabloul lui Goya care-şi devora fiul. Imaginea din oglindă îmi amintea de greşelile, de păcatele mele, de faptul că eram îngrozitor. Sentimentul acesta nu era determinat doar de faptul că, pe vremea aceea, în casele de randevu, în „saloanele de întâlnire" de pe străzile dosnice din Beyoğlu se găseau, atârnate pe perete, acelaşi gen de oglinzi mari, înrămate, ci şi de faptul că becul fără abajur care atârna deasupra capului meu, peretele murdar, tejgheaua la care eram aşezat, culoarea interioară a localului, totul, cu alte cuvinte, era nespus de neîngrijit, de banal, de urât. Aveam senzaţia că mă aştepta nu o viaţă plină de fericire, de bucurii, de biruinţe, ci o perioadă lungă şi plictisitoare care se cuvenea a fi trăită fără a stărui prea mult asupra ei şi că nu făceam, de fapt, altceva decât să-mi omor timpul, peste care trebuia să trec fără a acorda vreo atenţie aparte detaliilor şi clipelor.

Vieţile adevărate, frumoase şi pline de noimă, asemenea celor din filmul de la Hollywood pe care-l văzusem cu puţin înainte, nu puteau fi decât apanajul celor care locuiau în America sau Europa; pe cei ce reprezentau restul gloatei, care alcătuiau majoritatea lumii şi din care făceam parte şi eu, îi aştepta o existenţă de rangul al doilea, neînsemnată şi neîngrijită, căreia nimeni nu i-ar fi acordat prea mare atenţie, petrecută prin spaţii părăginite, fără nici un fel de particularităţi, prost vopsite, vechi, uzate, ieftine, aşa încât mă obişnuiam treptat cu ideea că mă pregăteam tocmai pentru o astfel de viaţă. Deoarece, la Istanbul, doar cei din mediile înstărite puteau să ducă o existenţă în stil occidental şi deoarece

acele medii mi se păreau insuportabil de artificiale şi de lipsite de suflet, începeau să-mi placă mai degrabă străzile dosnice şi imaginile melancolice ale oraşului, iar în serile de vineri şi sâmbătă, pe care le petreceam singur, îmi omoram timpul prin asemenea zone şi prin cinematografe.

Îmi făcusem câțiva prieteni de proastă factură, pe care nu-i amestecam niciodată în această a doua existență în care citeam, fără a împărtăşi cu nimeni cărțile pe care le citeam, pictam şi încercam să descopăr fața nevăzută a oraşului. Tații tinerilor care făceau parte din acel „grup" erau mari industriaşi, producători de textile şi proprietari de mine. Prietenii aceştia, care veneau la Robert Kolej cu Mercedesurile părinților lor, care seara, la întoarcerea de la şcoală, puneau ochii pe fetele frumoase pe care le vedeau pe bulevardele din Şişli, din Bebek, încetinind apoi în dreptul lor şi invitându-le în maşini, care visau să trăiască aventuri erotice cu fetele care ar fi răspuns acelor invitații, numite „agățat", şi li s-ar fi alăturat, erau mai mari decât mine, dar n-aveau minte. La sfârşit de săptămână ieşeau tot la „agățat", învârtindu-se cu maşinile prin Maçka, Nişantaşı, Taksim, Harbiye, şi încercau să facă cunoştință cu tinere care urmau licee străine, la fel ca ei, se duceau iarna, pentru zece zile, la Uludağ, ca să schieze, şi-şi petreceau vacanțele de vară la Suadiye şi la Erenköy. Mă miram, în timpul acelor partide de „pescuit la cârlig", la care participam uneori şi eu, cum de se făcea că unele fete îşi dădeau seama dintr-o privire că eram nişte copii la fel de inofensivi ca ele, urcând în maşini fără teamă. O dată, în maşina în care mă aflam şi eu au urcat două fete cu care ne-am cufundat într-o discuție de conjunctură, de parcă faptul de a urca în maşini de lux care treceau pe lângă tine ar fi fost ceva foarte banal, apoi ne-am dus cu toții la un club, am băut limonadă şi cola, după care ne-am împrăştiat. În afară de aceşti prieteni, care locuiau, la fel ca mine, în Nişantaşı, şi cu care mă-ntâlneam adeseori pentru a juca pocher, aveam şi alți prieteni, cu care mă vedeam din când în când pentru a juca şah sau ping-pong sau pentru a vorbi despre pictură şi despre artă, dar nu le făceam niciodată cunoştință unii cu alții.

Cu fiecare dintre aceşti prieteni adoptam o altă personalitate, un altfel de umor, o altă tonalitate, o altă conduită. Starea aceasta, care se modifica de la un mediu la altul, aidoma metamorfozelor prin care trece cameleonul, nu presupunea o atitudine planificată, perfidă şi cinică. De cele mai multe ori o făceam instinctiv, pe măsură ce conversaţia avansa, pe măsură ce eram acaparat de subiectele pe care le discutam şi de felurite emoţii. Mă gândesc că degajarea mea, care mă făcea să devin cu uşurinţă bun cu cei buni, rău cu cei răi, ciudat cu cei ciudaţi m-a împiedicat să devin, după vârsta de douăzeci de ani, cinic şi excesiv de ironic, aşa cum li s-a întâmplat foarte multor prieteni ai mei. Puteam să mă las sincer acaparat de orice subiect care-mi stârnea interesul, convins, cu o parte a inimii, de valabilitatea lui.

Dar faptul acesta nu mă putea reţine să nu râd uneori ore în şir! Se întâmpla să petrec ore întregi glumind, bătându-mi joc de ceva, chicotind ori râzând. Lucrul acesta se întâmpla, de cele mai multe ori, când mi se declanşa ceva în minte, în timpul orelor plictisitoare de la Robert Kolej: mă extazia să constat că, prin glumele pe care începeam să le strecor după o vreme în şoaptă, în aşa fel încât să le audă însă toată clasa, prin „suculenţa" acestora ajungeam să fiu

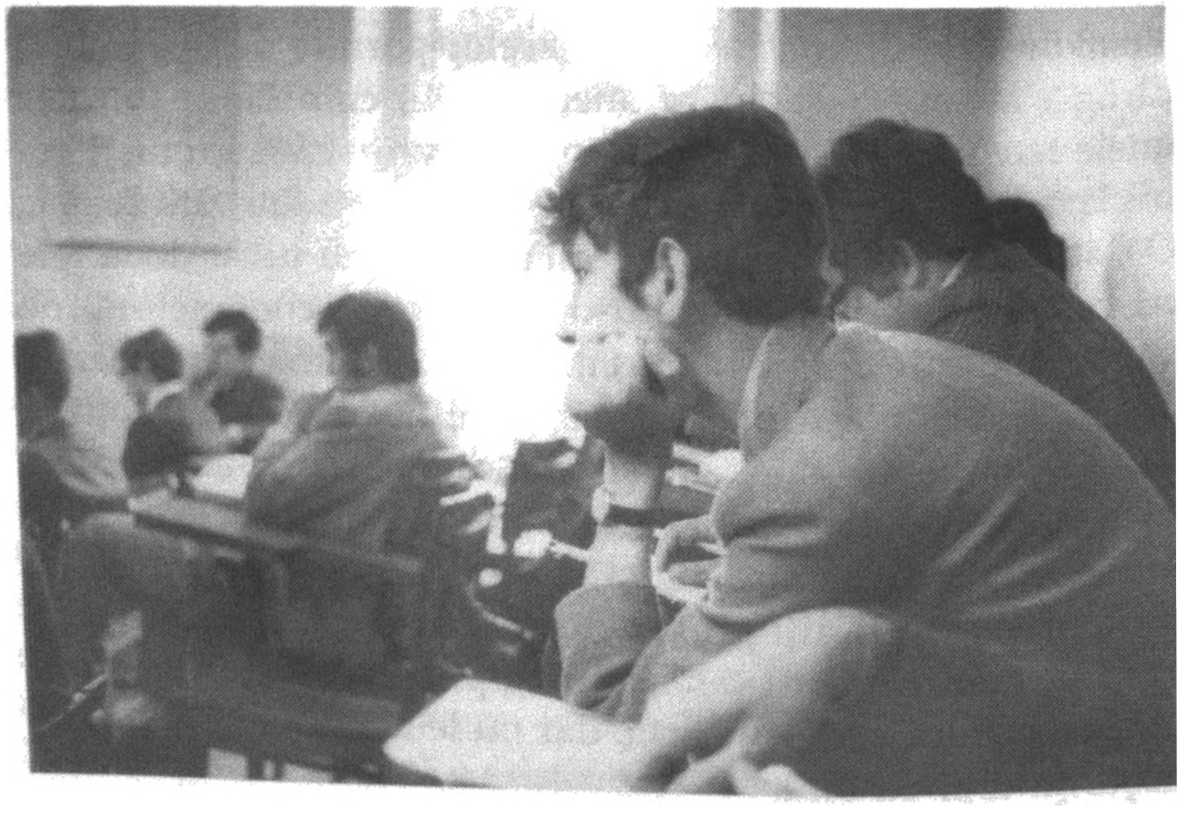

ascultat cu mai multă atenție decât profesorul, şi-mi trimiteam săgețile şi către plicticoşii noştri dascăli turci. Simțeam că profesorii noştri turci, dintre care unii, deranjați de faptul că predau într-o şcoală americană, sugerau uneori că printre elevi s-ar fi aflat „iscoade" care-i turnau americanilor, iar alții rosteau discursuri dure, cu tentă naționalistă, erau mai apatici, mai obosiți, mai sastisiți decât cei americani, fiind şi mai în vârstă decât ei, şi că nu țineau prea mult nici la noi, nici la ei, nici la viață. Cei mai mulți dintre noi aveam oroare de dascălii aceştia cu suflete de birocrați pentru că, în contrast cu cei americani, care erau bine intenționați şi se străduiau să fie prietenoşi, primul lor impuls era să ne pună să învățăm lecțiile pe de rost şi să ne pedepsească.

Profesorii americani care, spre deosebire de cei turci, erau în cea mai mare parte tineri, se zbăteau cu atâta bunăvoință şi naivitate să-i învețe pe elevii turci minunile civilizației occidentale, socotindu-i mai simpli şi mai oneşti decât erau, încât zelul lor educativ, care atingea uneori dimensiuni aproape religioase, făcea ca întreaga clasă să oscileze, din când în când, între compasiune şi zâmbet. Aceşti profesori americani de stânga, născuți în cea mai mare parte prin anii 1940, care veniseră în parte în Turcia, ca voluntari, spre a educa nişte copii ignoranți din lumea a treia aflați pe tărâmuri îndepărtate şi nevoiaşe, ne citeau Brecht, îl comentau pe Shakespeare din perspectiva stângii şi, în timp ce ne citeau texte literare, se străduiau să arate că sursa tuturor necazurilor sălăşluia în societățile „rele", care-i rătăceau pe oamenii buni. Când nişte colegi răutăcioşi din clasă îi țineau hangul unui profesor care, în timp ce comenta nişte texte literare, repeta adeseori, spre a arăta că societatea îi „împingea" în afară pe cei care nu i se supuneau, *you are pushed*, spunându-i, nici una, nici două, *yes, sir, you are pushed*, nu numai că-i adresau americanului, care nu ştia că ultimul cuvânt însoțea în limba turcă o injurie, o înjurătură pe care acesta n-o remarca, stârnind râsul întregii clase, ci scoteau, totodată, în evidență furia pe care foarte mulți elevi din clasă o nutreau față de americani. Duşmănia aceasta timidă față de americani, care era pe potriva atmosferei deopotrivă naționaliste şi stângiste

a epocii, îi preocupa mai cu seamă pe elevii străluciți, cu burse, care proveneau din Anatolia. Elevii originari din provincie, cei mai mulți dintre ei cu adevărat inteligenți şi sârguincioşi, care dobândiseră dreptul de a studia în acel liceu american privilegiat susținând examene dificile, erau, pe de o parte, fascinați de cultura americană, de ideea libertății şi, mai ales, de ideea de a-şi face studiile universitare în America, iar pe de altă parte erau cuprinşi, din vreme-n vreme, de o furie necontrolată la adresa americanilor, fiind înrâuriți, printre altele, de războiul din Vietnam. Cât despre istanbulezii bogați sau despre prietenii mei proveniți din clasa de mijloc ori din familii cu dare de mână, aceştia n-aveau asemenea probleme: ei nu vedeau în studiul la Robert Kolej decât un prim pas către accesul la marile companii ai căror proprietari sau directori urmau să fie în viitor sau către deschiderea unor reprezentanțe ale marilor companii străine în Turcia.

În ceea ce mă privea, nu ştiam exact ce urma să devin, dar le spuneam prompt celor care-mi puneau o asemenea întrebare că n-aveam să plec din Istanbul şi că urma să studiez

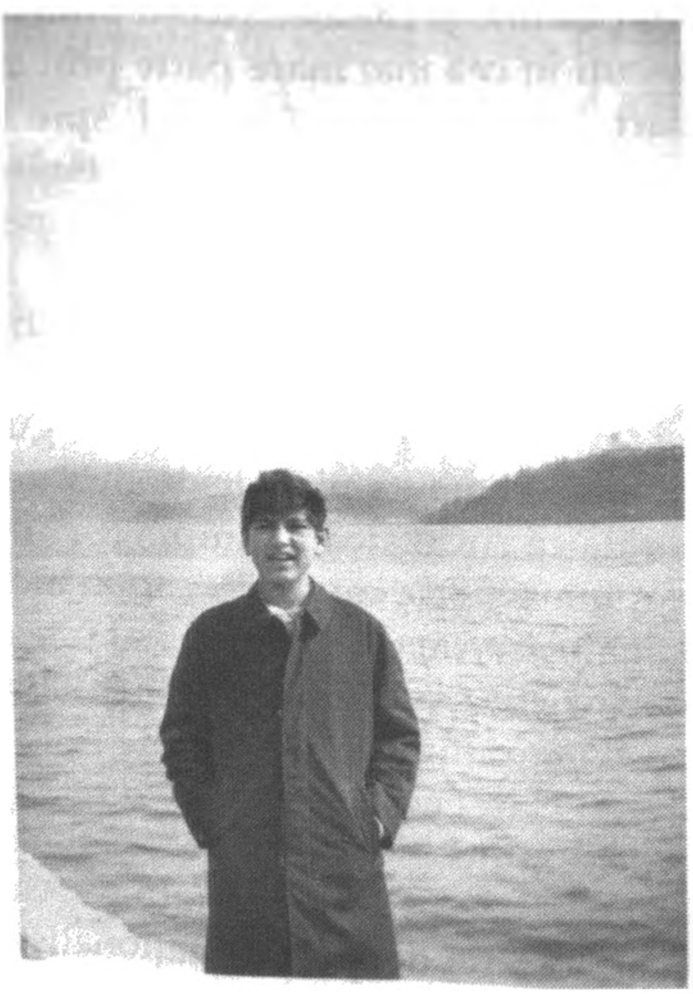

arhitectura. Nu doar eu decisesem asta – întreaga familie hotărâse, cu unanimitate de voturi, că urma să devin arhitect. Având în vedere faptul că eram o persoană rațională, la fel ca bunicul, tata şi unchiul, ar fi trebuit să studiez ingineria la Universitatea Tehnică, însă, de vreme ce eram atât de înclinat spre pictură, mi se potrivea mai bine arhitectura, pe care aveam s-o urmez în acelaşi loc. Pe când eram în liceu îmi însuşisem deja de mult acest raționament simplu, pe care nu-mi mai amintesc cine-l gândise şi formulase pentru prima oară. Nici măcar nu-mi trecea prin minte să plec din Istanbul. Nu pentru că m-aş fi dat prea mult în vânt după oraş, pentru că l-aş fi iubit la modul conştient sau pasional, ci din instinct, deoarece sunt o persoană care-şi abandonează cu greu obiceiurile, care se desprinde cu greu de locurile în care a trăit şi mă vădesc nespus de leneş când vine vorba să-mi schimb spațiul, mediul, casa, cartierul. Încă de pe vremea aceea începusem să descopăr că aş fi putut trăi sute de ani, fără să mă plictisesc, purtând aceleaşi haine, mâncând aceeaşi mâncare, visând neîmblânzit, cu ochii deschişi.

În anii aceia, obişnuiam să discut cu tata despre ceea ce urma să fac în viață, despre noima existenței şi despre sensul pe care ar fi trebuit s-o dobândească aceasta în dimineţile de duminică, când ieşeam împreună la plimbare cu maşina. Tata mă urca în automobil (un Ford Taunus, model 1966) în fiecare duminică dimineața, invocând felurite pretexte ca, de pildă, inspectarea clădirilor unor depozite şi puncte de distribuție pe care le ridica în Ambarlı, aproape de Büyükçekmece, un drum la compania Aygaz, unde era director, o plimbare la Bosfor, nişte cumpărături sau o scurtă vizită la bunica, apoi deschidea aparatul de radio şi pornea maşina.

În timp ce înaintam pe bulevardele care, la sfârşitul anilor 1960 şi începutul anilor 1970, erau pustii duminica dimineața, în timp ce străbăteam străzile Istanbulului ori cartiere în care nu mai ajunseserăm niciodată, ascultând piese de „muzică uşoară occidentală" (Beatles, Sylvie Vartan, Tom Jones şi alții asemenea), tata îmi spunea vesel că cel mai bine era să te comporți aşa cum îți dicta inima, că banii nu reprezentau

un scop în sine, ci un mijloc la care se cuvenea să recurgi, la nevoie, pentru a fi fericit, îmi povestea cum scria poezii prin camere de hotel cândva, pe vremuri, când ne părăsea şi se ducea la Paris, cum tradusese poeziile lui Valéry în limba turcă şi cum îi furaseră hoţii, la ani de zile după aceea, în timpul unei călătorii în America, valiza plină cu versuri şi traduceri. Ştiam că n-aveam să uit niciodată ceea ce îmi istorisea – cum se-ntâlnea adeseori, pe străzile Parisului, cu Jean Paul Sartre, prin anii 1950, sau cum fusese construit Blocul Pamuk din Nişantaşı, sau cum se produsese unul dintre falimentele lui de la începuturi –, sărind de la un subiect la altul, în acord cu ritmurile muzicii, cu străzile pe care le lăsam în urmă, rând pe rând, sau cu evoluţia poveştii. În timp ce ascultam, în dimineţile acelea plumburii de iarnă, poveştile pe care mi le depăna tata, atrăgându-mi atenţia uneori asupra frumuseţii peisajului, alteori asupra femeilor frumoase de pe trotuare, precum şi sfaturile înţelepte de viaţă pe care mi le oferea cu degajare, fără să insiste prea mult asupra lor, contemplam imaginile Istanbulului, care se perindau prin faţa parbrizului maşinii. Priveam vehiculele de pe Podul Galata, cartierele de la periferie, înconjurate de case de lemn care nu fuseseră încă demolate, ulicele înguste,

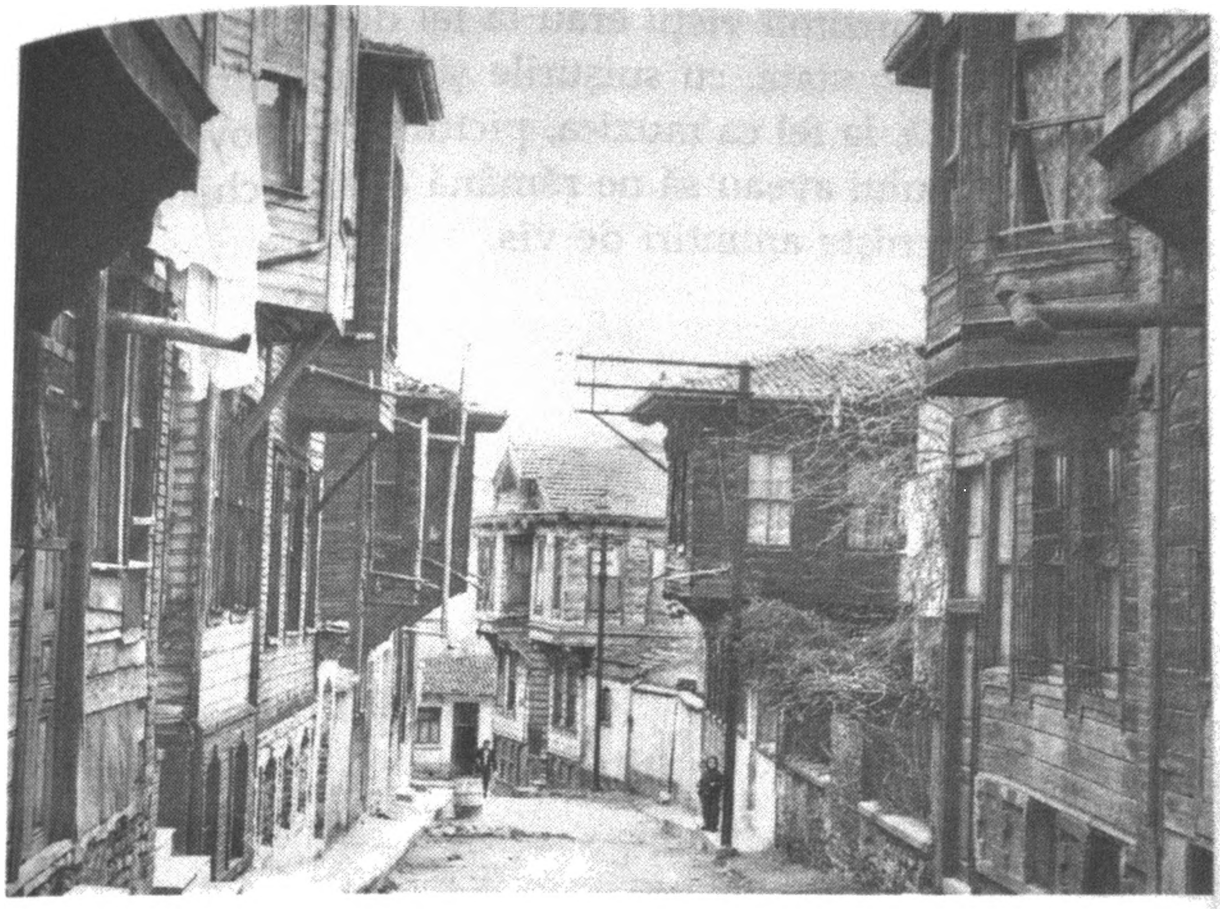

mulțimile de oameni care se duceau la meciurile de fotbal sau vreun remorcher cu horn subțire care înainta pe Bosfor, trăgând după el nişte bărci încărcate cu cărbune, şi ascultam atent înțeleptele povețe de viață ale tatei – de pildă, trebuie să-ți urmăreşti îndeaproape instinctele, predispozițiile şi obsesiile, viața trece, de fapt, foarte repede şi este bine să ştii ce vrei să faci ori ideea că poți ajunge, de fapt, la o anumită profunzime a vieții doar scriind, desenând şi pictând –, şi simțeam că vorbele lui se contopeau cu imaginile pe care le zăream atunci. După o vreme, totul mi se învălmăşea în minte, muzica pe care o ascultam, imaginile Istanbulului, care alunecau pe lângă ferestrele maşinii, atmosfera unor ulițe înguste, pavate cu piatră cubică, pe care tata pătrundea zâmbind şi întrebându-mă „s-o luăm şi pe aici?", şi mi se părea că n-aveam să găsim niciodată răspuns la întrebările fundamentale pe care ni le puneam în viață, dar că, totuşi, era bine să ni le punem, că scopul existenței şi fericirea sălăşluiau prin locuri pe care nu le remarcam pe de-a-ntregul sau pe care nu doream să le remarcăm, dar că imaginile pe care le zăream pe ferestrele maşinii, casei, vaporului în timp ce purtam în minte acele probleme sau în timp ce alergam pe urmele

plăcerii şi profunzimii vieţii **erau la fel de** importante, căci, odată cu timpul, viaţa, cu suişurile şi coborâşurile ei, avea să se sfârşească, la fel ca muzica, pictura sau poveştile, însă imaginile oraşului aveau să ne rămână alături chiar şi peste ani de zile, ca nişte amintiri de vis.

34

Nefericirea înseamnă să-ți fie lehamite de tine şi de oraş

Uneori oraşul devine un cu totul alt loc. Culorile străzilor, care te fac să te simți acasă, se retrag brusc şi-mi dau seama că puhoaiele acelea de oameni care îmi par atât de misterioase ori de câte ori le văd rătăcesc, de fapt, fără țintă pe trotuare de sute de ani. Parcurile ajung să fie nişte terenuri mocirloase şi neplăcute, piețele înțesate de stâlpi de electricitate şi de panouri publicitate se transformă în spații insipide, sufocate de beton, iar oraşul devine pustiu, gol ca-n palmă, aidoma sufletului meu. Murdăria, mizeria de pe ulițele lăturalnice, mirosul neplăcut pe care-l răspândesc în oraş tomberoanele descoperite, nesfârşitele găuri de pe străzi, de pe trotuare, coborâşurile, urcuşurile, neorânduiala, haosul şi îmbrânceala perpetuă, care fac din Istanbul ceea ce este, îmi dau sentimentul că nu atât oraşul, cât sufletul şi viața mea sunt nesatisfăcătoare, anapoda, lacunare. Este ca şi cum Istanbulul ar reprezenta, în ceea ce mă priveşte, o pedeapsă binemeritată, iar eu l-aş macula. Când oraşul îmi strecoară mie, iar eu îi strecor oraşului o tristețe şi o melancolie intense, simt că nu ne mai rămâne nimic de făcut, nici lui, nici mie: şi eu sunt, la fel ca el, un mort viu, un cadavru care respiră, un mizerabil condamnat la înfrângerea şi la murdăria pe care mi le sugerează străzile şi trotuarele. În asemenea situații, nici măcar vederea Bosforului, care se întrezăreşte asemenea unei batiste fluturând în vânt printre blocurile noi, urâte de beton ce mi se prăbuşesc în suflet cu toată greutatea lor,

nu-mi mai insuflă speranță. Îmi dau seama atunci, asemenea unui istanbulez experimentat care simte, după mirosul de alge şi de mare ce se strecoară discret pe străzile oraşului în serile de toamnă, că se apropie furtuna adusă de lodos[1], că înspre mine se îndreaptă, venind dinspre străzile invizibile din zare, adevăratul sentiment al melancoliei, care este cel mai rău, mai distrugător şi mai ucigător dintre toate, şi, aidoma celor care nu vor să fie surprinşi de prăbuşire, de moarte, de zgâlțâirea pământului ori de lodos pe stradă, ci în propriul sălaş, îmi doresc să mă-ntorc repede acasă.

Dar în clipa în care realizez că se apropie tenebrele melancoliei şi ale nefericirii, ungherul meu retras, pe jumătate cufundat în beznă, de acasă se îndepărtează treptat, iar străzile urâte, deplorabile, trotuarele neregulate, agasante şi oamenii care încep, deodată, să semene toți unii cu alții şi care par să fi jurat în taină să nu mă primească printre ei, căci îmi percep mizeria sufletească, încep să se multiplice la nesfârşit, ba chiar la modul înfricoşător.

Nu-mi plac după-amiezile de toamnă când soarele iese deodată la iveală plin de vigoare, luminând necruțător zonele sărmane, haotice, falimentare ale oraşului. Nu-mi place Bulevardul Halaskârgazi, care se întinde din Taksim, trecând prin Harbiye şi Şişli, până în Mecidiyeköy (mama vorbea de livezile de duzi din acele locuri, în care-şi petrecuse copilăria, ca despre un tărâm de basm, mai apoi dispărut) şi care este mărginit, pe ambele laturi, de blocuri cu ferestre uriaşe, „în stil internațional", unele dintre ele placate cu BCA, construite în anii 1960 şi 1970. Unele străzi dosnice din Şişli (Pangaltı), Nişantaşı (Topağacı) ori Taksim (Talimhane) îmi trezesc dorința de a o rupe cât mai repede la fugă de acolo. Zonele acestea, care sunt lipsite de orice spațiu verde şi din care nu se zăreşte deloc Bosforul, dealurile cu hârtoape şi gropile pline de blocuri strâmbe, ridicate pe terenuri minuscule, rod al nesfârşitelor împărțiri determinate de certurile de familie şi de micile patimi legate de avere, mi se par atât de neaerisite şi atât de lipsite de energie, încât simt, păşind

1. Vântul de sud-vest.

pe stradă, că toate mătuşile răuvoitoare şi toţi unchiaşii în vârstă, mustăcioşi, care mă privesc de la ferestre mă detestă, ba mai mult, că au dreptate să o facă. Am oroare şi de străzile asaltate de ateliere de confecţii, aşa cum se-ntâmplă cu ulițele dosnice dintre Nişantaşı şi Şişli, sau de vânzătorii de lustre şi lămpi, aşa cum se-ntâmplă cu unele ulițe dintre Galata şi Tepebaşı, sau de vânzătorii de piese de rezervă pentru maşini, aşa cum se-ntâmpla odată în zona Taksim Talimhane (în cea mai nonşalantă perioadă a existenței lor, pe vremea când risipeau averea rămasă de la bunicul, amuzându-se cu tot soiul de inițiative comerciale care n-aveau nici o legătură una cu alta, tata şi unchiul deschiseseră, printre altele, şi un astfel de magazin prin acele locuri, numai că, pregătindu-se să deschidă prima fabrică de conserve din Turcia, fuseseră preocupați mai curând de obținerea sucului de roşii, pe care li-l administrau apoi oamenilor de serviciu, făcându-i să lăcrimeze din cauza cantității de piper turnate în el, decât de comercializarea pieselor de rezervă pentru maşini), sau de atelierele de oale şi tingiri care asaltează zonele învecinate cu zgomote de ciocan şi presă, aşa cum se-ntâmplă pe străzile din jurul Moscheii Süleymaniye, după cum am oroare şi de străzile blocate de taxiuri şi de camionetele care le deservesc. În asemenea momente, când simt cum creşte năvalnic în mine lehamitea de oraş şi de propria-mi persoană, firmele de pe străzi, literele multicolore, de toate formele prin care toți acei domni se zbat să-şi dezvăluie, prin slove uriaşe, numele, afacerile, meseriile, succesele şi să le aducă la cunoştința gloatei din oraş, îmi trezesc un soi de furie, îndreptată mai degrabă împotriva mea decât împotriva lor. Toți acei profesori, doctori, operatori, consultanți financiari autorizați, avocați înscrişi în barou, producători veseli de *kebap*, toate acele băcănii numite Hayat[1] şi piețe alimentare numite Marea Neagră, precum şi numele de bănci, de firme de asigurări, de detergenți şi de ziare, afişele de cinema şi reclamele colorate care te-mbie la țigări, blue-jeans şi răcoritoare, anunțurile distribuitorilor, scrise cu litere mari,

1. Viața (turc.).

pline de mândrie, pe magazinele unde se vând bilete la Pronosport şi la Loteria naţională, apă de băut şi butelii de aragaz, îmi spun că întregul Istanbul este confuz şi nefericit, la fel ca mine, iar zgomotul şi literele oraşului îmi aduc aminte că trebuie să mă retrag, înainte de a sfârşi sufocat, în ungherul întunecat al odăiţei mele.

Se pare însă că este prea târziu, căci înainte de a ajunge să mă năpustesc către încăperile răcoroase ale blocului, părăsind străzile acelea cumplite, maşina de citit din capul meu a şi intrat în funcţiune, provocată de tărăboiul panourilor publicitare, al inscripţiilor de pe ziduri, al afişelor şi al literelor, care transformă oraşul într-un spaţiu sufocant, claustrofob, prea familiar, „al nostru".

AKBANKLOCALDEKEBAPDIMINEAŢAGARANŢIA AMENAJĂRILORINTERIOARESĂPUNURILEDE FIECAREZI BIJUTERIACEASURILEÜLKERAVOCATÎNRATE NURIBAYARSA

În cele din urmă par să fi scăpat de mulţimea ameninţătoare şi de haosul oraşului, ca şi de soarele amiezii, care-i dezvăluie întreaga urâţenie, însă maşina de citit din mintea mea îşi aminteşte şi continuă să repete, în clipele de oboseală, saţietate şi tristeţe, ca pe o litanie a nefericirii, tot ceea ce a citit la întâmplare pe străzi:

REDUCERIDEPRIMĂVARĂBUFETULSELAMITELEFON PUBLICSTARNOTARÎNBEYOĞLUPASTEFĂINOASE PIYALETÂRGULDINANKARASHOW COAFORULSĂNĂTATEA APARATELEDERADIOŞITRANZISTOARELEAPT

Când ajung să mă întind în pat, mă gândesc că ceea ce mă face atât de nefericit este aglomeraţia, starea de degradare şi murdăria oraşului. Faptul că, la Istanbul, totul a rămas neisprăvit, dată fiind înfrângerea care l-a copleşit, a transformat oraşul într-un spaţiu nedesăvârşit. Istanbulul nu poate trăi deloc, aşa cum o proclamă, occidentalizarea sugerată de afişele de pe ziduri ori de prăvăliile, revistele, companiile ale căror nume au fost împrumutate, în foarte mare măsură, din engleză sau franceză. Oraşul nu poate trăi nici tradiţia pe care o sugerează mulţimea moscheilor şi a minaretelor, chemările la rugăciune şi propria-i istorie. Totul a rămas nedus până la capăt, neîndestulător, imperfect.

LAMEDERASMERGEȚIÎNPAUZADEPRÂNZ REPREZENTANȚĂAUTORIZATĂPHILIPSMATERIALE MEDICALEANGRO COVOARELEALUȘIIARTICOLEDE STICLĂRIEA VOCATFAHIR

Gândul că oraşul este pricina melancoliei mele mă poartă, o clipă, către o reverie asupra inocenței. Atribui oraşului o epocă de aur, o clipă de candoare şi autenticitate, în care era „pe de-a-ntregul el însuşi" şi „un întreg frumos". Îmi dau însă seama cu amărăciune că sufletul şi mintea mea sunt destul de străine de Istanbulul sfârşitului de secol XVIII şi al începutului de secol XIX, pe care îl zugrăvea Melling şi despre care vorbeau călători occidentali precum Nerval, Gautier sau de Amicis. În plus, raţiunea, care reîncepe să funcţioneze odată ajuns în casă, îmi spune că iubesc oraşul nu pentru că ar fi inocent, ci pentru că este un loc absolut haotic, pentru că se alcătuieşte dintr-o grămadă de edificii neisprăvite şi căzute în paragină. Dar acea latură a mea care doreşte să se izbăvească de propriile scăderi şi neîmpliniri îmi spune, totodată, că trebuie să mă eliberez de melancolia pe care mi-o impune oraşul. În mintea mea continuă să răsune zarva străzilor:

STRADAVIITORULBANILORDUMNEAVOASTRĂ ASIGURĂRI BUFETULSOARELESUNAȚILAUȘĂ CEASURILENOVA ARTINPIESEDEREZERVĂCIORAPI VOGBALIVIZON

Poate că încerc un sentiment de vinovăție pentru că nu pot aparține în întregime Istanbulului. Încerc un intens sentiment de vinovăție pentru faptul că ideea, nu, mai mult decât ideea, instinctul animalic care-mi sugera, în zilele de bairam când toată familia se distra şi râdea în apartamentul bunicii după masa de prânz, înveselită de lichiorul şi de berea băute ceva mai devreme, sau când dădeam o raită prin oraş, în câte-o zi ploioasă de iarnă, în maşina vreunui coleg de bani gata de la Robert Kolej, sau în timp ce păşeam pe stradă în după-amiezile de primăvară, că nu eram bun de nimic, că nu aparțineam nici unui loc, că eram, prin urmare, nereuşit, că trebuia să mă îndepărtez, aşadar, de acei oameni şi să mă ascund într-un cotlon, se confunda cu fuga de sentimentul comunitar, de atmosfera de fraternitate şi solidaritate

a oraşului, de privirea lui Dumnezeu, care vede şi iartă tot, din dorința de a rămâne singur.

În anii de început ai liceului, vedeam singurătatea ca pe o stare trecătoare, căci nu aveam încă maturitatea necesară pentru a mi-o asuma ca destin. (Speranța este o stare a copilăriei, este îndărătnicia imaginației.) Visam să am într-o bună zi un prieten foarte bun cu care să merg la cinematograf (în felul acesta, n-aveam să-mi mai fac griji, în pauzele dintre filme, pentru că mă dusesem acolo singur, pentru că nu aveam pe nimeni alături). Visam să cunosc, într-o bună zi, oameni cu care să stau de vorbă cu plăcere, fără ipocrizie, despre cărțile pe care le citeam sau despre picturile pe care le realizam. Îmi închipuiam că, într-o bună zi, urma să am o iubită frumoasă cu care să împărtăşesc plăcerea de-a mă juca cu mădularul ori cu alte părți ale trupului, aşa cum făceam de când mă ştiam, cu care să împart emoția de-a săvârşi în taină fapte interzise şi încântătoare. Ajunsesem la vârsta potrivită pentru asemenea lucruri, dar simțeam, totodată, că mă ruşinam pentru că mi le doream atât de intens şi că sufletul meu nu era pregătit să vină în întâmpinarea unor astfel de dorințe, care mă înspăimântau.

În asemenea momente mă gândeam că slăbiciunea înseamnă să simți că nu aparții locului în care trăieşti, casei, familiei şi, mai cu seamă, oraşului. Mă desprindeam, într-un anumit fel, de spiritul comunitar care-i învăluia pe toți cei din jur, de spiritul acela definit prin cuvinte precum „nene", „noi", ori prin meciurile de fotbal. Simțeam sfâşierea din sufletul meu, eram neliniştit de singurătatea care se apropia şi mă hotăram să fiu ca toată lumea, temându-mă ca nu cumva întunericul în care mă prăbuşeam să devină un stil de viață. Pe la şaptesprezece-optsprezece ani am reuşit să devin, o vreme, un om de societate, care-i făcea pe toți să râdă, care glumea cu orice prilej, care era în termeni buni, prieteneşti, ba chiar se purta ca un derbedeu cu toată lumea. Făceam neîncetat bancuri, spuneam istorii hazlii, îi făceam pe toți să se distreze, la ore, imitându-i pe profesori pe la spate, asemenea unui om care fluieră în întuneric spre a disimula nebunia care-l învăluie treptat, iar glumele pe care le făceam

erau povestite şi repovestite pe la reuniunile de familie ca nişte adevărate legende. Când duceam prea departe acest joc, mă simțeam ca un diplomat care depune mari eforturi pentru a tăinui aspectul deplorabil al lucrurilor pe care le reprezintă. Când jocul se sfârşea şi mă-nchideam în camera mea, simțeam nevoia să mă masturbez, ca unică modalitate de a mă elibera mai degrabă de falsitatea, de mizeria întregii lumi şi de propria mea ipocrizie.

De ce începusem să întâmpin dificultăți şi să trăiesc sentimentul că jucam teatru când înjghebam prietenii, relații sănătoase sau îndârjite, vesele sau afectuoase, pe care toată lumea le putea stabili cu degajare şi naturalețe? De ce trebuia să strâng din dinți, să fac eforturi, iar apoi să-mi fie lehamite de mine pentru că „pozasem" spre a face lucruri pe care le făcea toată lumea, fără a-şi bate prea mult capul - poate că fără a şi-l bate deloc –, spre a-şi putea continua viața de zi cu zi? Uneori, mânat de o exuberanță „maniacală", ajungeam să fiu atât de acaparat de rolul pe care-l jucam, încât anxietatea că jucam un joc mă părăsea cu totul, gustam din plin plăcerea de a fi la fel ca toată lumea şi de a putea fi, deopotrivă, mai amuzant ca toată lumea, grație histrionismului şi sarcasmului meu, şi, tocmai când credeam că scăpasem, în cele din urmă, cu totul de amărăciunea pricinuită de faptul că mă socoteam ipocrit şi farsor ori de câte ori mă găseam printre ceilalți, mă pomeneam învăluit deodată într-o adiere melancolică, care mă năucea, şi-mi doream să mă refugiez într-un cotlon, să revin acasă, în camera mea, la obscuritatea mea. Mai întâi eram dezgustat de faptul că mă găseam alături de acei oameni şi că mă zbăteam atât de mult pentru a nu mă rupe de lume. Dar, aşa cum se-ntâmpla mereu în asemenea împrejurări, privirile mele ofensatoare se-ndreptau de fapt, ori de câte ori se-ntorceau spre mine, spre cei din jur, spre mama-tata-fratele meu, pe care acum îi numeam cu mari eforturi familia mea, spre rude, spre colegii de şcoală, spre celelalte cunoştințe, spre întregul oraş.

Intuiam că însuşi Istanbulul mă făcea să fiu jalnic şi ipocrit. Nu erau de vină, desigur, moscheile, zidurile, piațetele oraşului, pe care le-ndrăgeam foarte mult, Bosforul, vapoarele şi

nopțile, care îmi păreau întotdeauna nespus de familiare, luminile şi puhoaiele de oameni în sine. Exista însă un altceva, care-i unea pe oameni, care facilita comunicarea între ei, comerțul, producția, viața, iar eu intuiam că nu puteam să mă armonizez cu acel „altceva". Îmi era din ce în ce mai greu să mă adaptez, rămânând „eu însumi", la „lumea noastră", în care toți îi cunoşteau pe toți, în care toți ştiau limitele tuturor, în care toată lumea semăna cu toată lumea, în care era subliniată, la modul realist, modestia, care respecta tradițiile, istoria, legendele, care-i respecta pe înaintaşi şi pe cei mai mari, ca vârstă şi rang. Nu puteam fi „eu însumi" în mulțime, în familie, printre prieteni, în mediul şcolar. Când participam la o reuniune care presupunea să fiu actor, nu spectator, ca, de pildă, la aniversarea unei zile de naştere, începeam să mă văd, după o vreme, din afară, ca într-un vis, mă supravegheam, cu o parte a minții, în timp ce glumeam, în timp ce spuneam „ce mai e nou, frate", în timp ce puneam mâna pe spatele cuiva şi mă comportam de parcă între noi ar fi existat o relație apropiată, foarte aparte, foarte sinceră şi autentică – de fapt, se cuvenea ca toate prieteniile, relațiile, precum şi cele mai banale întâlniri profesionale să fie aşa, „autentice" – şi mă gândeam că-i trăgeam pe toți pe sfoară.

La ceva vreme după ce reveneam în camera mea şi rămâneam singur („de ce încui mereu uşa?", începuse să mă-ntrebe mama), intuiam că duplicitatea şi imperfecţiunea nu sălăşluiau doar în mine, ci şi în spiritul comunitar care domina relaţiile umane, în formula „noi", în „ideologia oraşului", pe care n-ai fi putut-o vedea din afară decât dacă o luai razna.

Noţiunile la care mă refer reprezintă însă discursul scriitorului ajuns la cincizeci de ani, care-şi aminteşte, peste vreme, de ceea ce se petrecea cândva în sufletul său, încercând să-şi transpună experienţele într-o poveste expresivă şi amuzantă. Când aveam însă şaisprezece-şaptesprezece ani, găseam că nu doar eu, ci şi mediul şi cultura Istanbulului, discursurile politice oficiale şi neoficiale care ne desluşeau sensul evenimentelor, manşetele ziarelor, dorinţa oraşului şi a locuitorilor săi de a se prezenta altfel decât erau, precum şi dorinţa de a nu se înţelege, de fapt, deloc pe sine, literele şi panourile publicitate care-mi zvâcneau în cap când mă aflam pe stradă erau cu mult prea apăsătoare şi disprețuiam superficialitatea care ne învăluia, pe mine şi oraşul. Problema mea

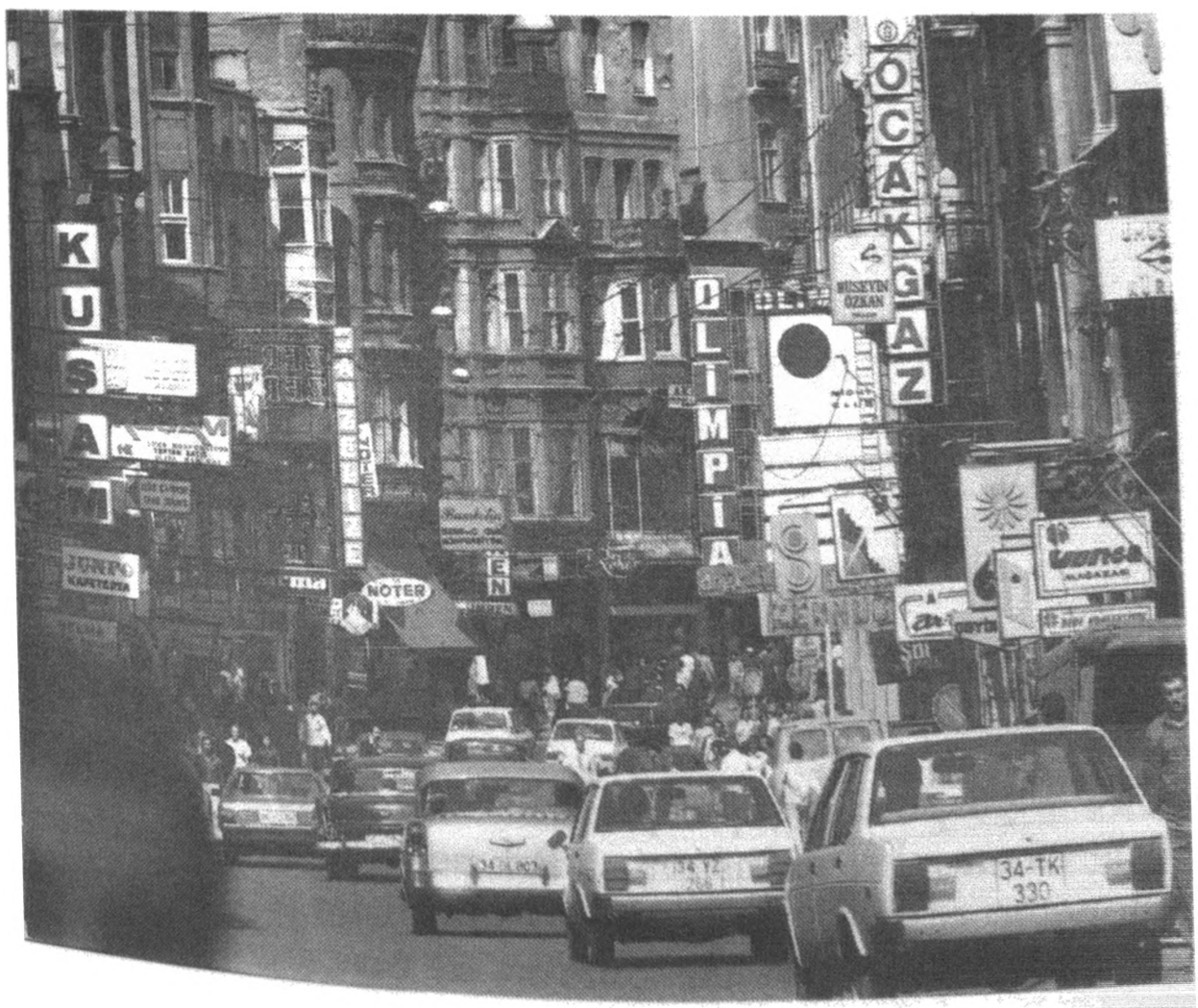

îşi avea, poate, obârşia şi în faptul că, după cincisprezece ani, n-am mai fost în stare să vin în întâmpinarea cerinţelor „celei de-a doua lumi", care conferise copilăriei mele o fericire plină de culoare şi o profunzime autentică. Îmi doream să pictez, să trăiesc asemenea pictorilor francezi despre care citisem tot soiul de cărţi, dar nu-mi stătea în putere să creez acel univers la Istanbul şi, pe de altă parte, Istanbulul n-avea nimic comparabil cu lumea lor. Îmi făceau plăcere până şi cele mai proaste peisaje ale impresionişti1or turci, cu moschei, scene de pe Bosfor, conacuri de lemn şi străzi năpădite de troiene. Dar nu pentru că era vorba de picturi, ci pentru că zugrăveau Istanbulul. Dacă un peisaj făcut de alţii ori de mine aducea cu Istanbulul real, era un tablou prost; dacă era vorba de un tablou bun, oraşul pe care-l zugrăvea el nu semăna atât de mult pe cât mi-aş fi dorit eu cu Istanbulul. Poate că trebuia să renunţ la ideea de a mai vedea oraşul ca pe un tablou, ca pe un peisaj.

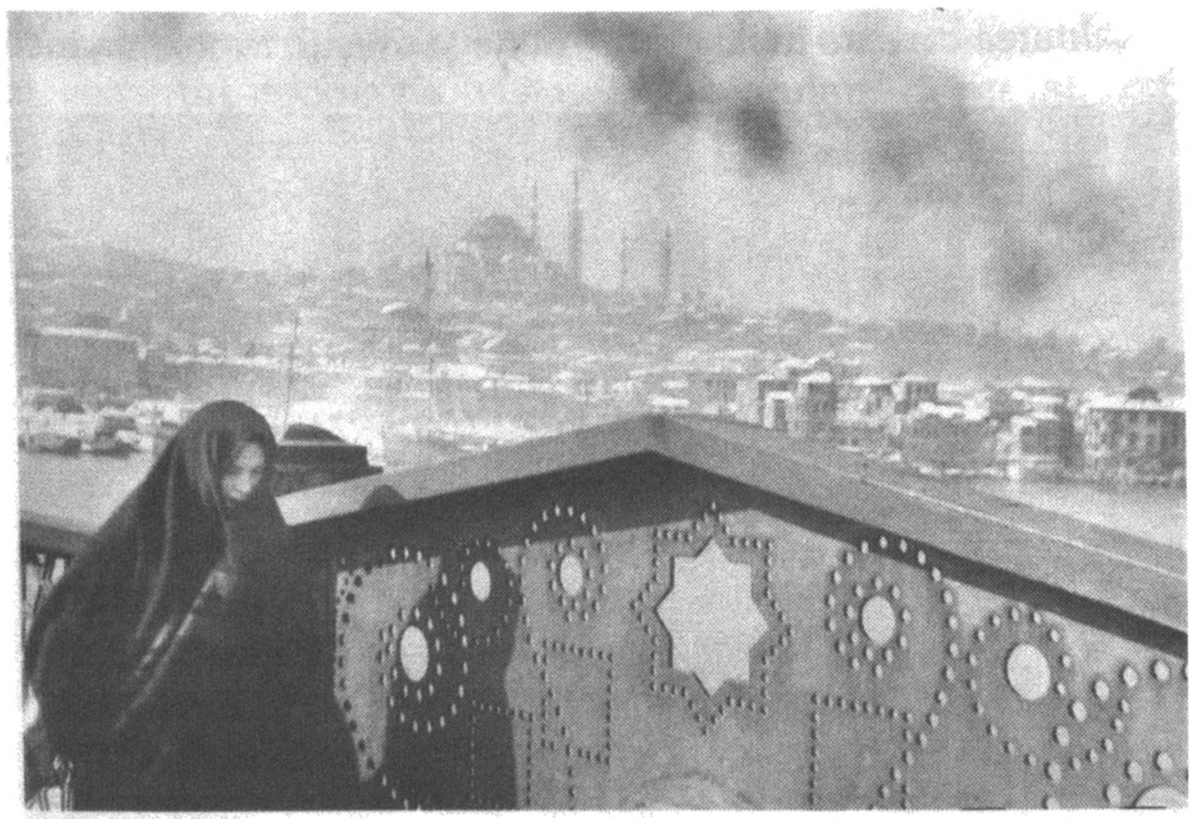

Pe la şaisprezece-şaptesprezece ani îmi doream, pe de o parte, ca oraşul şi eu însumi să fim pe de-a-ntregul occidentali, asemenea occidentalizanţilor radicali, iar pe de altă parte, îmi doream să aparţin Istanbulului, de care eram ataşat prin

instincte, deprinderi şi amintiri. Faptul că, pe măsură ce mă maturizam, îmi pierdeam capacitatea de a păstra, în două cotloane distincte ale minții, cele două aspirații de pe vremea copilăriei (un copil poate visa concomitent, fără probleme, să devină atât vagabond, cât şi mare om de ştiință) mă transforma, treptat, într-un melancolic. Se poate spune şi că-mi dădeam seama, deznădăjduit, de faptul că Istanbulul nu era suficient de modern, că urma să treacă încă multă vreme până când avea să scape de sărăcie şi mizerie, până când avea să se elibereze de sentimentul de înfrângere care-l apăsa, că eram întristat atât de oraş, cât şi de propria-mi viață. Astfel, cu cât înaintam mai mult în vârstă, melancolia asumată cu resemnare, dar şi cu mândrie de întregul Istanbul ajungea să mi se strecoare şi mie în suflet. Dar era oare vorba de aceeaşi melancolie, sau de „melancolia" de a mă fi predat melancoliei oraşului?

Poate că adevărata cauză a acestui sentiment nu era nici sărăcia Istanbulului, nici sentimentul de melancolie care apăsa oraşul ca o povară nimicitoare. Dorința de a mă refugia, din când în când, singur într-un ungher, ca un animal rănit, pe moarte, dorința aceasta, pe care o încercam din ce în ce mai des, cu fiecare zi care trecea, nu-şi avea, poate, sursa, în afara mea, ci în mine. Ce pierdere mă întrista, aşadar, în asemenea măsură? De ce eram trist, ce despărțire îmi pricinuia acea tristețe?

35

Prima iubire

Având în vedere faptul că aceasta este o carte de amintiri, trebuie să-i tăinuiesc numele, iar dacă este să vă ofer vreun indiciu cu privire la iubita mea de taină, aşa cum procedau cândva poeţii *divani*, trebuie să dau de înţeles că numele acesteia, la fel ca şi povestea de dragoste pe care o relatez acum, ar putea fi amăgitor. Numele ei însemna, în persană, „trandafir negru", dar aveam impresia că nimeni nu-i cunoştea înţelesul, nici la debarcaderele de unde plonja veselă în apă, nici la şcoala franceză pe care o frecventa. Căci părul ei lung, strălucitor, nu era negru, ci castaniu, iar ochii îi erau ceva mai închişi la culoare decât el. Când i-am spus, tacticos, acest lucru, s-a încruntat brusc, aşa cum făcea când devenea foarte serioasă, şi-a ţuguiat buzele de culoarea cireşei şi mi-a spus că numele acela, al cărui sens îl cunoştea, desigur, îi fusese dat de mama ei, căci aşa se numise bunica ei de obârşie albaneză.

După cum povestea mama, „femeia aceea", adică mama fetei, se căsătorise, probabil, foarte de timpuriu, pentru că în dimineţile de iarnă când ne ducea mama, pe mine, care aveam pe atunci trei ani, şi pe fratele meu, care avea cinci ani, din Nişantaşı în Parcul Maçka, o vedea şi pe fetiţa aceea dormind într-un ditamai căruciorul, legănat de mama ei, care aducea cu o „fetişcană". Mama lăsase o dată să se-nţeleagă că bunica ei albaneză săvârşise nişte lucruri reprobabile pe vremea ocupaţiei Istanbulului, sau că făcuse parte din haremul unui paşă pe care se cuvenea să-l dispreţuim pentru că i se opusese lui Atatürk, dar nu reţinusem asemenea amănunte,

căci pe vremea aceea nu mă interesau deloc poveştile legate de vechile conace otomane mistuite de flăcări şi de vechile familii istanbuleze. Cât despre tata, acesta spusese, pe un ton deloc ostil, că tatăl micului trandafir negru se îmbogăţise dintr-odată după cel de-al Doilea Război Mondial, devenind, graţie pilelor unor cunoştinţe cu trecere, care făceau parte din guvern, brokerul unor companii americane şi olandeze.

La opt ani de la întâlnirile din parc, petrecute pe vremea copilăriei noastre, am început s-o văd plimbându-se cu bicicleta prin cartierul Bayramoğlu, aflat în partea de est a Istanbulului, care era la modă cândva, prin anii 1960 şi 1970, printre bogătaşii vremii şi în care închiriaserăm şi noi o casă. În vremurile bune, când acel cartier mărunt nu era deloc aglomerat, făceam acolo baie în mare pe săturate, mă duceam la pescuit şi prindeam, cu cârligul, scrumbii şi stavrizi, jucam fotbal, iar după şaisprezece ani dansam cu fetele în serile de vară. Mai apoi, când am terminat liceul şi am început să studiez arhitectura, obişnuiam să pictez şi să citesc la parterul casei. Această preocupare era, oare, determinată şi de dorinţa de a mă îndepărta de prietenii mei din familii cu dare de mână, care considerau că oricine mai citea şi altceva în afara cărţilor de şcoală era un „intelectual" şi, tocmai din această cauză, o persoană îndoielnică şi „complexată"? Poate că şi prietenii mei din copilărie, care foloseau cuvântul „complexat" cu referire la orice persoană care nu se simţea în largul ei, din raţiuni economice şi psihologice, începuseră să fie deranjaţi de mine. Când le spusesem, deranjat de postura de „individ cu fumuri care-i duşmăneşte pe cei bogaţi" sugerată de cuvântul „intelectual", pe care începuseră să-l folosească foarte devreme la adresa mea, că citeam de plăcere – Woolf, Freud, Sartre, Mann, Faulkner –, mă întrebaseră de ce subliniam, în acest caz, cărţile pe care le citeam.

I-am atras însă atenţia „trandafirului negru", fapt petrecut la sfârşitul unei veri, tocmai din cauza proastei mele faime. Nu ne băgaserăm prea mult în seamă de-a lungul acelei veri ori în verile anterioare, când mă văzusem mai des cu prietenii mei. Nu fuseserăm deloc interesaţi unul de

altul în timpul distracțiilor comune, când mă duceam cu amicii, în miez de noapte, pe Bulevardul Bagdad, aflat la o jumătate de oră distanță de casele noastre, organizând curse de Mercedesuri, Mustanguri şi BMW-uri (şi, uneori, ciocnindu-ne unii de alții), pentru ca apoi să dansăm prin discoteci, când trăgeam la țintă în sticle goale de răcoritoare şi de vin pe care le aşezam în nişte zone stâncoase, nelocuite, la care se ajungea cu şalupele, şi, în acest răstimp, le liniştteam pe fetele care țipau de teamă, sau când jucam pocher ori monopoli, ascultând formația Beatles ori pe Bob Dylan.

Grupul acela de tineri gălăgioşi se destrămase treptat la sfârşitul verii, furtuna adusă de lodos, care făcea praf an de an, în septembrie, vreo două-trei bărci, şi care punea în pericol iahturile şi bărcile cu motor se domolise, aducând cu ea ploaia, şi tocmai la vremea aceea a început să se abată pe la „atelierul" meu de la parter, unde pictam luându-mă mult prea în serios, „trandafirul negru", care avea pe atunci vârsta de şaptesprezece ani. Cum toți prietenii mei obişnuiau să treacă din când în când pe acolo, să se joace cu vopselele, cu pensulele, mâzgălind câte ceva, ori să-şi vâre nasul, suspicioşi, prin cărțile mele, vizitele ei n-aveau nimic ieşit din comun. În plus, la fel ca foarte mulți turci de aceeaşi vârstă cu ea, fie ei bogați sau săraci, fete ori băieți, trebuia să sporovăiască cu cineva, ca să-şi umple zilele, să-şi petreacă timpul cumva.

Îmi amintesc că la început am adus vorba despre clevetelile acelei veri, am vorbit despre lucruri pe care nu reuşisem să le urmăresc prea bine în cursul acelor luni – cine de cine era îndrăgostit ori cine pe cine era gelos. Cum eram murdar pe mâini, mă ajuta uneori la câte ceva, când era vorba să desfac capacul câte unui tub de vopsea sau să fac ceai, după care revenea în colțul camerei, unde stătuse mai înainte, îşi scotea încălțările şi se întindea pe divan, cu o mână sub cap, în chip de pernă. Într-o zi i-am făcut, fără să-i spun, un portret în creion, în locul în care se afla atunci. Băgând de seamă că-i făcea plăcere, am desenat-o şi la vizita următoare. Cu un alt prilej, când i-am spus că urma să-i fac portretul, m-a întrebat satisfăcută şi, totodată, neştiind cum să-şi

ţină mâinile şi braţele, asemenea unei aspirante la postura de vedetă de film care apare pentru prima oară în faţa camerelor de luat vederi, „cum să stau?".

Avea un nas lung şi subţire, o gură mică, care surâdea imperceptibil când îmi aţinteam privirile asupra ei, ca s-o pot desena mai bine, şi fruntea largă; era înaltă, cu picioare lungi, arse de soare, dar nu-i vedeam decât labele picioarelor, mici şi armonioase, căci atunci când venea la mine purta o fustă cochetă, lungă şi fără şliţuri, moştenită de la bunica ei. Când mă uitam, în timp ce-i făceam portretul, la zona din jurul sânilor delicaţi, la pielea nespus de albă care-i înconjura gâtul lung, vedeam pe chipul ei o expresie de uşoară jenă.

La început sporovăiam îndelung, ea vorbind mai mult decât mine. Mi-a povestit cu o sinceritate la care nu mă aşteptam, cu ochii ţintă în ochii mei, căci îi spusesem o dată, referindu-mă la tristeţea pe care o vedeam reflectată în privirile, pe buzele ei, „nu mă privi cu atâta tristeţe!", despre certurile dintre părinţi, despre nesfârşitele dispute dintre cei patru fraţi, mai mici decât ea, despre felul în care îi proteja uneori de pedepsele aplicate de tatăl lor – erau consemnaţi în casă, li se interzicea să mai ia barca cu motor, încasau vreo două-trei palme –, despre felul în care îşi consola mama, care suferea mult de pe urma escapadelor amoroase ale tatălui ei, despre faptul că şi tatăl meu făcea asemenea lucruri, căci mama i se confesase mamei ei, care-i era parteneră de bridge.

Treptat însă, începeam să ne cufundăm într-o anumită tăcere. Venea şi se aşeza la locul ei dintotdeauna şi fie îmi poza pentru tabloul la care lucram şi care era puternic înrâurit de Bonnard, fie deschidea vreuna dintre cărţile risipite în jurul ei şi citea, culcată pe divan, în diverse poziţii. Mai apoi îşi făcuse obiceiul de a se ivi pe neaşteptate în timp ce lucram în atelier, fie că intenţionam să-i fac portretul, fie că nu, de a se întinde pe divanul din colţ, fără a lungi prea mult vorba, de a citi, de a se lăsa pictată ori desenată în timp ce citea şi, uneori, de a mă privi cu coada ochiului în timp ce o pictam. Îmi aduc aminte că o aşteptam în fiecare dimineaţă, la ceva vreme după ce începeam să lucrez, şi că apărea fără a se lăsa prea mult aşteptată, îndreptându-se către

locul ei dintotdeauna cu acelaşi zâmbet sfios pe chip, de parcă aproape şi-ar fi cerut scuze, şi lungindu-se pe divan.

Unul dintre subiectele conversaţiilor noastre, care deveneau din ce în ce mai rare, era viitorul: potrivit ei, eram foarte talentat şi muncitor şi urma să devin un pictor celebru, renumit în întreaga lume – sau o fi spus „pictor turc"? –, iar ea avea să vină la vernisajul expoziţiei mele pariziene, care avea să strângă multă lume, împreună cu prietenii ei francezi şi avea să se laude în faţa tuturor, dezvăluindu-le că eram prieteni din „copilărie".

Într-o seară am ieşit pentru prima oară din atelierul meu întunecat şi am făcut împreună o lungă plimbare pe străzile cartierului, pretextând că voiam să contemplăm priveliştea strălucitoare care se arăta după ploaie şi curcubeul efemer, ivit din celălalt capăt al peninsulei. Îmi aduc aminte că nu am vorbit nimic, că ne simţeam stânjeniţi de privirile celor câtorva cunoştinţe din cartier, care era pe jumătate pustiu, căci vara se sfârşise, şi de eventualitatea de a ne întâlni cu vreuna dintre mamele noastre. Plimbarea aceea a fost însă „ratată" nu atât din cauza vremelniciei priveliştii, ba chiar a curcubeului, cât din cauza încordării tainice care domnea între noi. Îmi dădeam seama pentru prima oară de înălţimea ei şi de felul plăcut în care păşea.

Am decis ca în ultima sâmbătă să ne ducem undeva împreună, iar apoi ne-am întâlnit fără a le da de ştire celor câtorva prieteni curioşi şi fără însemnătate care mai rămăseseră în satul de vacanţă. Luasem maşina tatei şi eram tensionat. Se machiase, purta o fustă destul de scurtă şi se dăduse cu un parfum plăcut, al cărui iz avea să plutească multă vreme în maşină. Înainte de a ajunge la localul unde urma să ne distrăm, am simţit însă că năluca aceea care ne făcuse să „ratăm" plimbarea de dinainte se strecurase din nou între noi. Ne-am pomenit într-o discotecă pe jumătate pustie, dar nespus de zgomotoasă, imitând fără rost conversaţiile, precum şi lungile, tihnitele tăceri din atelierul meu, despre care abia acum ne dădeam seama cât erau de profunde.

Cu toate acestea, am dansat, pe ritmul unei piese lente. Mai întâi am strâns-o în braţe, căci îi văzusem şi pe alţii

procedând la fel, apoi am îmbrățișat-o, pentru că așa mă-mboldea inima, și am remarcat mirosul de migdale al părului ei. Îmi plăceau micile grimase pe care le făcea gura ei când mânca ceva, după cum îmi plăceau privirile neliniștite, de veveriță care-i luminau chipul când era îngrijorată de ceva.

Înainte de a o lăsa acasă, am întrebat-o, în tăcerea care domnea în mașină: „Ce-ai zice să pictăm?" A fost de acord, fără a se arăta prea emoționată, dar când a văzut, în timp ce pășeam prin întunericul din grădina noastră – o țineam de mână – că în atelier era aprinsă lumina – oare să fi fost cineva înăuntru? –, s-a răzgândit.

În următoarele trei zile a venit din nou și m-a urmărit pictând, stând întinsă pe divan, în tăcere, cu ochii la paginile cărții pe care o ținea în mână și la marea înspumată, agitată de valuri, după care a dispărut, fără prea mare ceremonie.

N-aveam deloc de gând să o caut în luna octombrie, la Istanbul. Cărțile pe care le citeam cu pasiune, picturile pe care le realizam cu patimă, prietenii interesați de radicalismul politic, marxiștii, naționaliștii care se ucideau unii pe alții pe culoarele universității și polițiștii mă făceau să-mi fie rușine de prietenii mei de peste vară și de cartierul celor cu dare de mână, protejat de barieră și cu paznici la poartă.

Dar într-o seară rece de noiembrie, când se dăduse drumul la calorifere, i-am telefonat acasă. Când mi-a răspuns mama ei, am pus receptorul jos, fără să scot o vorbă, și mi-am văzut de treabă ca și cum nu s-ar fi petrecut nimic. A doua zi m-am întrebat de ce dădusem telefonul acela absurd. Nu-mi dădusem seama că eram îndrăgostit, așa cum nu-mi descoperisem încă latura de obsedat, care avea să mă determine mai apoi, în toate aventurile amoroase ulterioare, să mă umilesc.

Peste o săptămână, tot într-o seară rece și întunecoasă, i-am telefonat din nou. Mi-a răspuns ea. Am rostit cu grijă, de parcă mi-ar fi venit în minte atunci, fără ca măcar să-mi dau seama, frazele pe care le pregătisem dinainte, într-un ungher al minții: începusem să-i fac un portret la sfârșitul verii, poate-și amintea de el, și voiam să-l isprăvesc, ar fi putut să-mi pozeze într-o după-amiază? „Îmbrăcată la fel?", m-a întrebat ea. Nu mă gândisem la asta. „Îmbrăcată la fel", i-am răspuns.

În timp ce o aşteptam, într-o zi de miercuri, la poarta liceului Notre Dame de Sion, pe care-l frecventase şi mama cândva, am constatat că tinerii afemeiaţi de teapa mea, care aşteptau diverse fete la poarta liceului, se ascundeau în spatele copacilor de pe margine, departe de mulţimea mamelor-taţilor-bucătarilor-servitorilor de la poartă. Când şi-a făcut apariţia, între sutele de eleve îmbrăcate cu fuste bleumarin şi bluze albe de la şcoala catolică franceză, mi s-a părut parcă mai scundă; avea părul strâns, îşi ducea cărţile de şcoală în braţe şi purta în mână o pungă de plastic cu ţinuta de vară în care urma să-mi pozeze.

Aflând că nu ne duceam la mine acasă, unde mama ar fi urmat să ne ofere ceai şi prăjituri, ci la apartamentul-atelier din Cihangir, ticsit cu vechituri, pe care mama-mi permisese să-l folosesc ca atelier de pictură, s-a tulburat. După ce am ajuns acolo şi am aprins soba, după ce s-a instalat pe un divan lung, la fel ca cel din casa de vacanţă, şi după ce a constatat că eram „serios" s-a relaxat, s-a îmbrăcat, în camera care între timp se încălzise, cu fusta lungă de vară, fără ca eu s-o văd, şi s-a lungit pe canapea.

Relaţia noastră, care se reînnoda astfel sub forma legăturii dintre un tânăr pictor de nouăsprezece ani şi fata care-i servea drept model, mai tânără decât el, fără a dobândi forma unei relaţii amoroase, a continuat pe ritmurile unei muzici stranii, ale cărei note păream să nu le pricepem nici noi. La început venea în Cihangir o dată la două săptămâni, pentru ca apoi să vină săptămână de săptămână. Am început să realizez şi alte picturi în care o zugrăveam în posturi asemănătoare (tânăra întinsă pe divan). Vorbeam chiar mai puţin decât în ultimele zile ale verii. Mă temeam ca nu cumva să stric puritatea acelei a doua existenţe care se deschisese în inima adevăratei mele vieţi, înţesată de alte probleme, precum Facultatea de Arhitectură, cărţile, planurile de a deveni pictor, şi nu-mi discutam niciodată necazurile cu frumosul şi tristul meu model. Nu pentru că nu le-ar fi putut înţelege, ci pentru a nu amesteca cele două lumi, pe care le doream cu totul distincte. Voiam să-i părăsesc pe prietenii mei de peste vară, să abandonez lumea camarazilor din liceu, care

se pregăteau să preia fabricilor tații lor, dar posibilitatea de a mă întâlni, o dată pe săptămână, cu „trandafirul negru" mă făcea nespus de fericit – acum nu-mi mai puteam ascunde acest fapt.

Uneori, în zilele ploioase, roțile camionetelor și ale mașinilor americane care urcau Povârnișul Tavuk Uçmaz din Cihangir patinau de zor pe pavajul umed, așa cum se-ntâmpla și în copilăria mea când înnoptam la sora mamei, în același bloc, iar noi stăteam și ascultam zgomotul pe care-l iscau. Alteori, în răstimpul acelor tăceri care se lungeau tot mai mult în timp ce pictam și de care nu mă plângeam deloc, se-ntâmpla să ni se-ntâlnească privirile. Mai întâi zâmbea, pentru simplul motiv că ni se-ncrucișau privirile și pentru că era suficient de copilăroasă ca să se bucure de o astfel de întâmplare, apoi revenea la grimasa dinainte, temându-se ca nu cumva zâmbetul să-i altereze ținuta, și își cufunda îndelung ochii mari, cafenii în ochii mei, păstrând aceeași tăcere. Către sfârșitul acestor tăceri ciudate, care durau foarte mult, simțeam că o emoționa expresia ce se ivea pe fața mea când îi priveam chipul concentrat, și, în timp ce continuam s-o privesc drept în ochi, fără să-mi modific felul de a o fixa, îmi dădeam seama, după un alt zâmbet care începea să mijească în colțul buzelor ei și pe care nu și-l putea înfrânge, că intensitatea privirii mele o făcea fericită. O dată, când am răspuns și eu acestui zâmbet, oarecum fericit, oarecum profund, zâmbind la rândul meu cu subînțeles din colțul buzelor (asta în timp ce, pe de altă parte, pensula rătăcea indecisă pe pânză), frumosul meu model a simțit nevoia să-mi explice, cu aerul că-și cerea scuze, de ce surâsese și-și alterase poza.

— Îmi place foarte mult când mă privești așa.

Cuvintele ei nu deslușeau, de fapt, doar zâmbetul, ci și motivul care-o determina să vină o dată pe săptămână, după-amiaza, în apartamentul acela prăfuit din Cihangir. După câteva săptămâni, când i-am revăzut acel zâmbet în colțul buzelor, am lăsat deoparte pensula și vopselele, m-am dus la ea, m-am așezat pe marginea divanului și am început s-o sărut cu îndrăzneală, așa cum visasem mereu să fac în ultimele săptămâni.

Furtuna, care s-a pornit foarte târziu, ne-a luat şi ne-a purtat năvalnic, cu firescul torentelor ei, căci lăsarea serii şi bezna care domnea în încăpere ne destinseseră pe amândoi. De pe divanul pe care stăteam întinşi se zăreau proiectoarele vapoarelor de pe Bosfor, ale căror lumini alunecau iscoditoare pe oglinda întunecată a apei şi pe pereţii camerei.

Am continuat apoi să ne descoperim, urmând neabătut rânduiala noastră dintotdeauna. Eram acum foarte fericit alături de modelul meu, dar de ce o cruţam oare pe frumoasa mea de tandrele cuvinte de iubire, de accesele de gelozie, de neliniştile, de stângăciile, ca şi de alte reacţii ori excese sentimentale asemănătoare cu care aveam să le potopesc mai târziu pe alte femei în astfel de situaţii? Nu pentru că nu mi-ar fi venit s-o fac. Poate pentru că relaţia pictor-model, care ne determina să luăm notă unul de altul, care ne lega, impunea o anumită tăcere. Poate şi pentru că-mi dădeam seama că dacă ar fi fost să mă căsătoresc cu ea, n-aş mai fi ajuns pictor, ci ar fi trebuit să devin industriaş, după cum cugetam, cu ruşine şi naivitate, în cel mai tainic ungher al minţii mele.

După nouă miercuri minunate, în care am pictat în tăcere şi ne-am iubit în tăcere, între fericitul pictor şi modelul său s-a insinuat o îngrijorare cu mult mai elementară decât toate. Mama, care nu se putea abţine să nu-şi controleze, din când în când, băieţii, s-a dus, cu un pretext oarecare, în Cihangir, a intrat în atelier, pe care-l folosea şi ca depozit de vechituri, a văzut picturile şi l-a identificat, în ciuda influenţei lui Bonnard, pe frumosul model al pictorului. Faptul că mama ghicise modelul după picturi ar fi trebuit să ne bucure poate pe amândoi, căci reprezenta un răspuns categoric şi pozitiv la întrebarea „seamănă cu mine?" pe care mi-o punea după fiecare pictură isprăvită, rănindu-mă, modelul meu cu păr castaniu (asta n-are importanţă, îi răspundeam eu cu un aer atotştiutor), dar faptul că mama i-a telefonat imediat mamei ei, vorbindu-i, fericită, de apropierea dintre copii, ne-a speriat pe amândoi. Pentru că mama „trandafirului negru" credea că fiica ei se ducea, în după-amiezile de miercuri, la cursurile de teatru de la Consulatul Franţei; ca să nu mai vorbesc de furiosul ei tată...

Am pus imediat capăt întâlnirilor de miercuri. În scurtă vreme am început să ne vedem în alte zile, în după-amiezile când ieşea devreme de la şcoală sau în unele dimineaţi, când chiulea de dragul meu. Nu ne duceam niciodată în Cihangir, pentru că mama îşi continua descinderile, pentru că, de fapt, nu mai aveam timp să zăbovim acolo în tăcere, ca să pictăm, şi pentru că-i permisesem unui coleg de an, acuzat de delicte politice, care-mi spusese insistent că era căutat de poliţie, să se ascundă o vreme în acel apartament. O porneam pe străzile Istanbulului, dar ne ţineam departe de Nişantaşı, de Beyoğlu şi de Taksim, de locurile frecventate de cunoştinţele noastre comune, pe care le numeam „toată lumea"; ne vedeam în Taksim, care se afla la patru minute distanţă atât de universitatea mea din Taşkışla, cât şi de Liceul Francez de Fete din Harbiye, luam un autobuz şi ne duceam în zonele îndepărtate ale oraşului.

I-am arătat mai întâi Piaţa Beyazıt, Cafeneaua Çınaraltı, care pe vremea aceea îşi mai păstra încă aerul de altădată (când au început confruntările cu tentă politică la poarta principală a Universităţii din Istanbul, tânărul chelner nu s-a pierdut deloc cu firea), Biblioteca de Stat din Beyazıt, cu care m-am lăudat, afirmând că acolo „se afla câte un exemplar din orice carte apărută în Turcia", Târgul Anticarilor, cufundat în penumbră, prăvăliile bătrânilor negustori de carte care, pe măsură ce se răcea vremea, stăteau tot mai aproape de sobele cu gaz ori electrice instalate în micile lor librării, conacele de lemn cu vopseaua coşcovită din Vezneciler, străzile înconjurate de ruine bizantine şi de smochini, bragageria Vefa[1], la care ne ducea pe toţi cu maşina, în unele seri de iarnă, unchiul meu şi cupa din care băuse cândva bragă Atatürk, aşezată sub sticlă, pe peretele localului. N-am fost prea ofensat de faptul că frumosului meu model originar din Nişantaşı, care era la curent cu toate magazinele şi restaurantele noi, la modă din Bebek şi Taksim, căci provenea dintr-o familie bogată, „europenizată", i-a atras atenţia, dintre nenumăratele lucruri pe care i le arătasem pe celălalt ţărm, asiatic, al

1. Fidelitatea (turc.).

Cornului de Aur, pe străzile dosnice, melancolice, nevoiaşe ale vechiului Istanbul, un pahar de bragă care fusese păstrat cu grijă, fără a fi spălat, vreme de treizeci şi cinci de ani. Pentru că eram satisfăcut de tovarăşa mea de drum, căreia îi plăcea, la fel ca mie, să-şi vâre mâinile în buzunarele paltonului şi să păşească în ritm vioi, iar faptul că manifesta acelaşi interes pe care-l manifestasem şi eu faţă de acele locuri când le descoperisem singur, cu doi-trei ani în urmă, mă ataşa de ea, provocându-mi o stranie durere în pântece, despre care nu aflasem, pe vremea aceea, că era o durere din dragoste.

Şi ea s-a speriat mai întâi, la fel ca mine, de starea de degradare a Moscheii Süleymaniye, a caselor de lemn, vechi de sute de ani, de pe străzile lăturalnice din Zeyrek, de felul în care arătau acestea, de parcă ar fi fost gata-gata să se prăbuşească la prima zgâlţâire, de sărăcia lor. A fost fascinată să constate că Muzeul de Pictură şi Sculptură, la care am ajuns în cinci minute, pornind din staţia de maxi-taxi aflată chiar vizavi de şcoala ei, era cu desăvârşire pustiu. Cişmelele secate din mahalalele de la periferie, bătrânii cu bărbi albe şi tichii, care contemplau străzile stând prin cafenele, fără nici o treabă, bătrânele care-i măsurau cu grijă, ca nişte precupeţe de sclavi, pe toţi străinii care se perindau pe la ferestrele lor, oamenii din cartiere, care făceau felurite comentarii la adresa noastră în timp ce treceam pe acolo, aşa încât să-i auzim („cine sunt ăştia, frate – sunt fraţi, băi – fii atent că s-au rătăcit"), îi trezeau aceeaşi tristeţe şi aceeaşi jenă ca şi mie. La fel ca mine, nici ea nu se enerva şi nu spunea „de ce ne cred străini?" văzând că eram urmăriţi de copii care voiau să ne vândă diverse suveniruri sau, pur şi simplu, să vorbească cu noi (*turist turist, what is your name?*), dar, cu toate acestea, ne ţineam departe de zone precum Bazarul Acoperit sau Nuruosmaniye. Când atracţia erotică pe care o încercam unul faţă de altul devenea de neîndurat – căci tot nu voiam să ne ducem în Cihangir şi să pictăm – urcam din Beşiktaş, unde ne duceam adeseori pentru a vedea Muzeul de Pictură şi Sculptură, în câte un vapor, la întâmplare (53, Confortul), şi contemplam, atât cât ne permitea

timpul pe care-l aveam la dispoziție, Bosforul, pădurile care, pe măsură ce înainta toamna, se dezgoleau de frunze, marea care se vălurea în fața vilelor de pe coastă când sufla vântul de miazănoapte, de parcă ar fi fost cuprinsă de fiori, apele străbătute de curenții care-şi schimbau culoarea pe măsură ce se deplasau vântul şi norii, precum şi micile păduri de brazi din jurul caselor de pe țărm. Când m-am întrebat, peste ani, de ce nu ne țineam niciodată de mână în răstimpul acelor drumeții şi plimbări, am găsit foarte multe răspunsuri care disimulau adevărul adevărat, adică propria-mi paralizie: 1. Ne plimbam prin Istanbul ca să ne ascundem, nu ca să dezvăluim lumii dragostea înmugurită între cei doi copii timizi care eram. 2. Plimbările mână-n mână constituiau un gest specific îndrăgostiților fericiți, care intenționau să-şi arate fericirea, pe câtă vreme eu mă temeam ca nu cumva să fiu atât de superficial încât să accept o asemenea purtare, în ciuda fericirii noastre. 3. Un astfel de gest, denotând fericire, ar fi însemnat că priveam mahalalele nevoiaşe şi conservatoare de la periferie, copleşite de ruine, ca nişte turişti, „amuzându-ne şi fără a pune prea mult la inimă". 4. Melancolia cartierelor de la periferie, a Istanbulului sărman, în ruină ni se transmisese de multă vreme amândurora.

Când eram profund copleşit de această melancolie, îmi doream să dau fuga în Cihangir şi să pictez peisajele istanbuleze pe care le văzusem, fără să ştiu însă cum ar fi putut arăta acea pictură. Am fost dezamăgit când am aflat prima oară că frumosul meu model, care refuza să mi se alăture, îşi dorea un cu totul alt leac împotriva melancoliei.

— Astăzi sunt foarte deprimată, mi-a spus ea o dată, când ne-am văzut în Taksim. Vrei să mergem la Hotelul Hilton şi să bem un ceai? Vederea acelor mahalale sărace o să mă deprime şi mai mult astăzi. De fapt, nici n-avem timp de ele.

Purtam un hanorac militar, aşa cum aveau pe vremea aceea studenții de stânga, şi eram neras; m-am tot codit, întrebându-mă dacă aveam la mine bani de ceai, asta în cazul în care aş fi fost lăsat să intru, după care ne-am dus la hotel. Odată ajunşi în hol, m-a recunoscut un prieten din copilărie al tatei, care se credea în Europa dacă bea ceai acolo

în fiecare după-amiază şi care, după ce i-a strâns mâna, afectat, întristatei mele iubite, aflată alături de mine, mi-a şoptit la ureche că domnişoara, prietena mea, era tare frumoasă, dar noi eram amândoi cu gândul în altă parte.

— Tata vrea să mă retragă imediat de la şcoală şi să mă trimită în Elveţia, mi-a spus apoi frumoasa mea iubită, în timp ce lacrimile desprinse din ochii ei mari se rostogoleau năvalnic în cana cu ceai.

— De ce?

Remarcaseră ceea ce se petrecea cu noi. Oare s-o fi întrebat „care noi?"? Oare mâniosul şi gelosul ei tată îi luase în seamă şi pe iubiţii dinainte ai trandafirului meu negru? De ce eram eu atât de important? Nu-mi amintesc nici măcar dacă i-am pus sau nu aceste întrebări. Pentru că inima-mi era orbită de un simţământ pe jumătate egoist, pe jumătate laş, care mă fereca necruţător în mine. Mă temeam, pe de o parte, ca nu cumva s-o pierd – ca să nu mai spun că nici nu-mi trecea încă prin minte cât de mult urma să sufăr –, iar pe de altă parte eram furios pe ea pentru că, din pricina temerilor care-o asaltau, nu-mi mai poza, întinsă pe divan, şi nu mai făcea dragoste cu mine.

— O să discutăm asta mai pe îndelete joi, în Cihangir. Nuri a plecat, casa e goală acum.

La întâlnirea următoare ne-am dus însă din nou la Muzeul de Pictură şi Sculptură. Ne obişnuiserăm să frecventăm muzeul pentru că puteam ajunge acolo repede, luând maxi-taxiul de la şcoala ei, şi pentru că în sălile lui pustii ca-n palmă, ticsite cu picturi, ne puteam săruta. În plus, acesta ne proteja de melancolia oraşului şi de frig, care devenea din ce în ce mai pătrunzător. Dar, după o vreme, muzeul gol şi picturile în sine, care erau, de cele mai multe ori, de proastă factură, au început să constituie o sursă de melancolie şi mai profundă decât oraşul. Ba mai mult, nici acolo nu ne mai puteam săruta în voie, pentru că supraveghetoarele, care ajunseseră să ne cunoască, începuseră să ne urmărească din încăpere în încăpere şi pentru că între mine şi modelul meu începuseră să se ivească tensiuni care deveneau, treptat, tot mai puternice.

La muzeu ne creaserăm însă în scurtă vreme nişte deprinderi la care n-aveam să putem renunța nici măcar în nefericitele zile care au urmat. De fiecare dată când le arătam celor două bătrâne, care ne priveau cu acreală, asemenea tuturor supraveghetoarelor din puținele muzee ale Istanbulului, de parcă-ar fi spus „de ce-ați mai venit?!", legitimațiile de elev şi student, le întrebam, cu falsă veselie, cum o mai duceau, apoi, în timp ce pătrundeam în încăperile în care erau expuşi un mic Bonnard şi un mic Matisse, aflați în proprietatea muzeului, ne şopteam unul altuia, cu evlavie, numele celor doi pictori, după care, în timp ce treceam în viteză prin fața tablourilor lamentabile ale foarte multor pictori academişti turci, puțin inspirați, enumeram repede numele maeştrilor europeni pe care-i imitaseră: Cézanne, Leger, Picasso. Nu ne decepționa atât faptul că acei artişti care proveneau, în cea mai mare parte, din familii de militari şi fuseseră trimişi să studieze în Europa, erau înrâuriți de pictori occidentali, cât faptul că picturile pe care le realizaseră sub influența acestora rețineau foarte puțin din atmosfera, din canavaua, din spiritul oraşului nostru, prin care ne plimbam cu atâta drag, zgribuliți de frig.

Cu toate acestea, nu ne îndreptam spre acele încăperi din Palatul Dolmabahçe care găzduiseră cândva apartamentul prințului moştenitor[1] – gândul că ne sărutam la doi paşi de încăperea în care se stinsese Atatürk ne stârnea fiori – doar pentru că erau pustii şi priincioase nouă sau doar cu intenția de a contempla, pe lângă sărăcia obositoare a Istanbulului, fastul ultimei perioade de existență a otomanilor, adică plafoanele înalte, minunatele grilaje ale balcoanelor şi ferestrele prelungi, prin care se zărea câte un peisaj de pe Bosfor, adeseori cu mult mai frumos decât picturile atârnate pe pereții de alături, ci şi pentru a admira un tablou care ne plăcea.

---

1. Muzeul de Pictură şi Sculptură, inaugurat în anul 1937 la dispoziția lui Mustafa Kemal Atatürk, este amenajat în incinta Palatului Dolmabahçe, într-un corp de clădire ridicat în anul 1856, cu intenția de a-i servi drept reşedință prințului moştenitor al dinastiei otomane.

Este vorba de tabloul intitulat *Femeie în poziție culcată*, semnat de Halil Paşa. La prima întâlnire de după cea de la Hotelul Hilton, ne-am îndreptat în grabă, fără să mai pierdem vremea prin muzeu, către acel tablou: era o femeie tânără care se lungise, după ce-şi scosese încălțările, întocmai ca zelosul meu model – acesta se tulburase când văzuse pictura aceea pentru prima oară –, pe o canapea albastră, şi-şi aşezase o mână sub cap, în chip de pernă, aşa cum făcea adeseori iubita mea, uitându-se cu tristețe la pictor (soțul ei?). Pictura aceea ne era dragă nu doar din cauza ciudatei asemănări dintre modelul pictorului şi modelul meu, ci şi pentru că încăperea ferită în care era expusă părea prielnică, la primele noastre vizite acolo, sărutatului. Deoarece începeam să ne mai sărutăm şi prindeam să privim tabloul, discutând despre el cu mare seriozitate, ori de câte ori ne dădeam seama, după felul în care scârțâia parchetul vechi, că se apropia vreuna dintre supraveghetoarele acelea în vârstă, îl cunoşteam în amănunt. La aceasta se adăugau şi informațiile pe care le obținusem mai apoi despre Halil Paşa din diverse enciclopedii.

– Pe măsură ce se răceşte, mă gândesc că fetei îi este frig la picioare, am spus eu.

— Mai am şi alte veşti proaste, mi-a spus iubita mea, despre care ajungeam la concluzia, ori de câte ori mă uitam la pictură, că semăna şi mai mult cu modelul lui Halil Paşa. Mama vrea să mă prezinte unei peţitoare.

— Şi ai să te supui?

— Mi se pare distractiv. Se pare că individul este fiul nu ştiu cui şi s-a şcolit în America.

A murmurat în bătaie de joc numele unei familii de mari bogătaşi.

— Tatăl tău este de zece ori mai bogat decât ei.

— Nu pricepi? Vor să mă scape de tine.

— Ai să i te arăţi peţitoarei şi ai s-o serveşti cu cafea?

— Asta n-are importanţă. Nu vreau să iasă scandal acasă.

— Hai să ne ducem în Cihangir, i-am spus eu. Vreau să te pictez iar ca pe femeia aceasta „în poziţie culcată". Vreau să te sărut pe săturate.

În loc să-mi răspundă, iubita mea, care-mi descoperea treptat obsesiile şi care se temea de ele, a încercat să vină în întâmpinarea adevăratei mele întrebări – cea pe care o aveam amândoi în minte:

— Tata e tare montat pentru că vrei să te faci pictor, a spus ea. Tu ai să ajungi un pictor sărac şi beţiv, iar eu, modelul tău despuiat... De asta se teme el.

A încercat să surâdă, dar fără succes. Ne-am răsucit, din obişnuinţă, către *Femeia în poziţie culcată* – deşi nu ne sărutam –, dându-ne seama, după scârţâitul lenevos, dar răsunător al parchetului, că se apropia supraveghetoarea. Îmi doream însă s-o întreb „bine, dar tatăl tău trebuie neapărat să ştie cu ce se ocupă fiecare dintre tinerii care «ies» (cuvântul acesta începuse să fie folosit cu un asemenea sens în perioada respectivă) cu fiica lui şi când are acesta de gând să se însoare cu ea?". (Şi eu începusem însă să visez, cu o anumită parte a minţii mele, că mă căsătoream cu ea, aşa cum făceau unii dintre colegii mei, care se îndrăgosteau de fiecare fată cu care dansau.) „Spune-i tatălui tău că studiez arhitectura!", aş fi vrut să-i spun. (Aceasta ar fi însemnat însă, pe de o parte, să încerc să-i dau un răspuns tatălui ei, iar pe de altă parte să accept, încă de pe atunci, să devin un

simplu pictor de weekend.) Mintea mea, care-şi pierdea o vreme capacitatea de a funcţiona calm şi raţional ori de câte ori era privată de un răspuns pozitiv la întrebarea „ce-ar fi să ne ducem în Cihangir?" – trecuseră deja săptămâni bune de când nu se mai întâmplase asta – îşi dorea s-o întrebe „ei, şi ce dacă mă fac pictor?", cu intenţia de a stârni o gâlceavă. Dar pustietatea ce domnea în „primul muzeu de pictură şi sculptură din Turcia", în impunătorul apartament al prinţului moştenitor, aflat în cel mai minunat loc din Istanbul, şi aspectul jalnic al picturilor atârnate pe pereţi constituiau un răspuns suficient de grăitor la acea întrebare. Aflasem abia de curând că, nereuşind să vândă nici un tablou, Halil Paşa, care fusese de profesie ofiţer, supravieţuise la bătrâneţe graţie meselor ieftine de care avea parte, alături de melancolica sa soţie, cea care-i servise drept model, pe la feluritele „case ale armatei".

La întâlnirea următoare i-am arătat fetei care-mi servea drept model, în încercarea sinceră de a o amuza şi de a o determina să zâmbească, tablourile serioase ale Prinţului Abdülmecit, intitulate *Goethe în harem* şi *Beethoven în harem*.

— Ce-ar fi să mergem în Cihangir? am întrebat-o apoi repede.

Îmi jurasem însă să nu-i adresez această întrebare. M-a prins de mână şi am tăcut vreme îndelungată.

— Trebuie să te răpesc? am întrebat-o eu, la fel ca în filmele pentru tineri.

La una dintre întâlnirile noastre ulterioare, care deveniseră cu mult mai greu de aranjat pentru că ne fuseseră limitate conversaţiile telefonice, frumosul şi întristatul meu model mi-a spus lăcrimând, odată ajunşi la muzeu, în faţa „Femeii în poziţie culcată", că tatăl ei îşi bătea fiii rău de tot, în vreme ce faţă de ea nutrea o dragoste care putea fi numită „bolnăvicioasă", că era gelos pe tot şi pe toate, că-i stârnea teamă. Mai ales că şi ea ţinea foarte mult la el. Ştia însă acum că pe mine mă iubea mai mult, iar în cele şapte secunde care s-au scurs înainte ca zgomotele de paşi ce ne dădeau de veste că bătrâna supraveghetoare a muzeului pătrunsese pe culoar să ajungă la uşa la care ne aflam noi,

ne-am sărutat cu o patimă, cu o disperare pe care nu le mai încercaserăm niciodată până atunci. În vremea aceasta fiecare dintre noi cuprinsese în palme chipul celuilalt, de parcă ar fi avut de-a face cu vreun obiect fragil de porțelan.

Apoi ne-am răsucit către soția lui Halil Paşa, care în tot acest răstimp ne contemplase melancolică din rama măreață în care se afla. Când supraveghetoarea şi-a făcut apariția în cadrul uşii, frumoasa mea mi-a spus:

— Răpeşte-mă!

— Bine.

Aveam un cont bancar pe care-l constituisem cu ani în urmă, economisind toți banii de buzunar pe care-i primeam de la bunica; date fiind neînțelegerile dintre mama şi tata, acesta fusese trecut pe numele meu. Mai beneficiam, în plus, de o pătrime dintr-un magazin care se găsea pe Bulevardul Rumeli, precum şi de nişte acțiuni, însă nici măcar nu cunoşteam proveniența acestora. După socotelile mele, cu banii pe care i-aş fi putut primi de la un editor pe care-l cunoştea Nuri, care acum nu mai fugea de poliție, dacă traduceam în limba turcă, în două săptămâni, un roman mai vechi de Graham Greene, aş fi putut achita chiria pe două luni a unui apartament din Cihangir, asemănător cu atelierul, în care ar fi urmat să locuiesc cu frumosul meu model. Oare mama, care mă întrebase nu demult de ce eram atât de abătut, ne-ar fi dat voie să stăm în apartamentul nostru în cazul în care aş fi răpit-o cu adevărat?

N-a venit la întâlnirea următoare, stabilită în Taksim, deşi am aşteptat-o în frig o oră şi jumătate, după o săptămână pe care mi-o petrecusem chibzuind la astfel de lucruri în chip ceva mai realist decât un copil care visează să se facă pompier. Pe seară le-am telefonat unor foşti colegi de liceu de la Robert Kolej pe care nu-i mai sunasem de multă vreme, dându-mi seama că dacă nu mă confesam cuiva, aveam să-mi pierd mințile. Odată ajunşi la cârciuma din Beyoğlu unde ne dăduserăm întâlnire, aceştia au zâmbit văzându-mă beat criță, s-au bucurat să constate că eram îndrăgostit, îndurerat şi disperat, mi-au adus aminte că dacă ar fi fost nu să mă căsătoresc, ci pur şi simplu să locuiesc cu o tânără sub optsprezece

ani fără consimțământul tatălui ei aș fi înfundat puşcăria, m-au întrebat, ca reacție la aberațiile mele de om cherchelit, fără a mă necăji însă prea mult, cum aș mai fi putut deveni pictor dacă aș fi abandonat şcoala şi aș fi muncit, ca să-mi câştig traiul, şi mi-au vârât în mână, prieteneşte, cheia unui apartament în care m-aș fi putut vedea când voiam eu cu „fata care stătea culcată".

Am izbutit să-mi răpesc iubita de la ieşirea şcolii într-o după-amiază cu ninsoare, după ce o mai aşteptasem acolo de două ori, ținându-mă departe de poarta aglomerată de la Notre Dame de Sion. Am convins-o, jurându-mă că nu se mai ducea nimeni acolo, să vină la „apartamentul" acela, pe unde trecusem ceva mai înainte, în încercarea de a-l face să arate ceva mai „normal". Apartamentul, pe care-l folosea drept „garsonieră"[1], aşa cum se spunea pe vremea aceea – lucru pe care aveam să-l aflu mai târziu –, nu doar inimosul coleg de colegiu care-mi dăduse cheia, ci şi tatăl lui, arăta atât de groaznic, încât „trandafirul negru" m-a făcut să simt imediat că ar fi fost zadarnic să pictăm acolo, sau să ne prefacem că pictăm ca să ne simțim mai bine. Am făcut dragoste de trei ori, luptându-ne cu o melancolie care devenea din ce în ce mai intensă, într-un pat imens şi într-o încăpere în care se găseau, pe un perete, un calendar tipărit de o bancă şi o bibliotecă cu cele cincizeci şi două de volume ale *Enciclopediei Britannica,* aşezate între două sticle de whisky marca Johnny Walker. Pe măsură ce constatam că mă iubea cu mult mai mult decât crezusem, că tremura în timp ce făceam dragoste şi că o podideau mereu lacrimile, durerea pe care o simțeam în pântece devenea şi mai cumplită şi încercam un sentiment de neputință, dându-mi seama de violența suferinței care îmi dădea târcoale. Pentru că, la fiecare întâlnire, îmi vorbea cu atâta neliniște şi atâta insistență despre faptul că tatăl ei urma s-o ducă în Elveția în vacanța din februarie, sub pretextul că mergeau la schi, şi avea s-o înscrie la o şcoală de lux, la care-şi trimiteau copiii tot soiul de arabi

1. În sensul de locuință separată, folosită de bărbați pentru întâlniri galante.

bogați şi de americani scrântiți, încât o credeam. În asemenea momente îi spuneam, ca să nu se întristeze şi mai mult, că aveam s-o „răpesc" precum vajnicii bărbați din filmele turceşti şi ajungeam şi eu să fiu convins de ceea ce spuneam când o vedeam privindu-mă, fericită.

La ultima noastră întâlnire de dinainte de vacanță, care a avut loc la începutul lui februarie, ne-am întâlnit cu prietenul care-mi dăduse cheia locuinței, ca să ne scoatem din minte catastrofa care se apropia şi ca să-i mulțumim. Seara aceea, în cursul căreia ni s-au alăturat şi ceilalți prieteni ai mei din liceu, care o vedeau pe iubita mea pentru prima oară, mi-a adus aminte încă o dată cât de justă fusese decizia mea instinctivă de a nu le face niciodată cunoştință prietenilor care se adresau diverselor laturi ale personalității mele şi de a nu amesteca feluritele cercuri din care făceam parte. Relația dintre „trandafirul negru" şi colegii mei de liceu a mers prost de la bun început. Când au încercat să mă tachineze uşor, cu intenția de a se apropia de ea, draga mea care, într-o împrejurare mai fericită (de pildă, pe vremea când plonja la nesfârşit în apă, voioasă, la debarcaderele din cartierul de vacanță), s-ar fi alăturat glumelor din jur, mi-a luat apărarea, retezându-le-o scurt. Pentru că a pus capăt repede, cu un gest disprețuitor care arăta că puțin îi păsa de asemenea lucruri, şi investigației privitoare la averea familiei ei – cine-i erau părinții, cu ce se ocupau, unde locuiau –, singura distracție de care am avut parte în restul serii, dincolo de faptul că am admirat Bosforul de la restaurantul din Bebek, că am tras la măsea, că am vorbit despre meciuri de fotbal şi despre diverse mărci de produse, a survenit la întoarcere, când am oprit maşina la Aşiyan, în zona în care Bosforul se îngustează cel mai mult, şi am contemplat un nou incendiu, care mistuia un conac de lemn aflat pe țărmul opus.

Dându-mi seama că ardea încă una dintre cele mai frumoase vile de lemn de pe țărmul Bosforului, aflată la Kandilli, aproape de promontoriu, am coborât din maşină, ca să văd mai bine ce se petrecea. O țineam de mână pe iubita mea, plictisită de prietenii care se delectau cu spectacolul incendiului. Am păşit de-a lungul fortăreței, pentru a ne îndepărta

de maşini şi de mulţimea care bea ceai, urmărind flăcările care mistuiau încă unul dintre ultimele conace otomane. I-am povestit cum obişnuiam să fug de la ore în liceu, cum treceam cu vaporul pe celălalt ţărm şi cum mă plimbam îndelung pe străzile de acolo.

Pe când stăteam în frig, cufundaţi în bezna din faţa micului cimitir şi pătrunşi până la oase de forţa întunecată a năucitorului curent al Bosforului, modelul şi iubita mea mi-a mărturisit în şoaptă că mă iubea foarte mult, iar eu am îmbrăţişat-o din răsputeri, spunându-i că aş fi făcut orice pentru ea. Când deschideam ochii şi o priveam, la răstimpuri, în timp ce ne sărutam, vedeam pe chipul ei catifelat lumina portocalie a incendiului.

La întoarcere am stat tăcuţi, mână în mână, pe bancheta din spate a automobilului. A coborât din maşină, alergând cu paşi mărunţi, de copil către poarta blocului, iar atunci am văzut-o pentru ultima oară. N-a mai venit la întâlnirea următoare.

După trei săptămâni, când s-a terminat vacanţa semestrială şi au reînceput cursurile, am început să mă duc din nou la poarta liceului Notre Dame de Sion, să le privesc, rând pe rând, de la o oarecare distanţă, pe fetele care ieşeau pe poartă şi să o aştept. După zece zile îmi spuneam că gestul meu era zadarnic, că nu era cazul să mă mai duc pe acolo, dar picioarele continuau să mă poarte de la sine către poarta liceului şi, de fiecare dată, aşteptam până se împrăştia toată lumea. Într-una din zile şi-a făcut apariţia, în mulţime, cel mai mare şi, totodată, cel mai simpatic dintre fraţii ei, care mi-a spus că sora lui îmi trimitea multe salutări din Elveţia şi mi-a întins un plic. În scrisoare, pe care am deschis-o în localul unui vânzător de *muhallebi*, trăgând din ţigară, îmi spunea că era foarte mulţumită de noua ei şcoală, dar că-i era dor de mine şi de Istanbul.

I-am scris şi eu nouă scrisori lungi – pe şapte dintre ele le-am isprăvit şi le-am pus în plicuri, iar dintre acestea, am ajuns să trimit cinci. N-am primit nici un răspuns.

36

Vaporul de pe Bosfor

În februarie 1972, în timp ce eram în anul al doilea la Facultatea de Arhitectură, am început să mă duc din ce în ce mai rar la cursuri. Cât de mult contribuiseră la această evoluție pierderea frumosului meu model, singurătatea şi melancolia care mă copleşeau din ce în ce mai mult? Uneori nu ieşeam deloc din casa noastră din Beşiktaş, ci-mi petreceam toată ziua citind. Alteori luam cu mine câte o carte groasă (*Demonii*, *Război şi pace*, *Casa Buddenbrook*) şi citeam din ea la cursuri. În mod ciudat, după dispariția trandafirului meu negru, elanul de a mă duce la „atelier" şi de a picta continua să se diminueze. Când desenam, când aşterneam

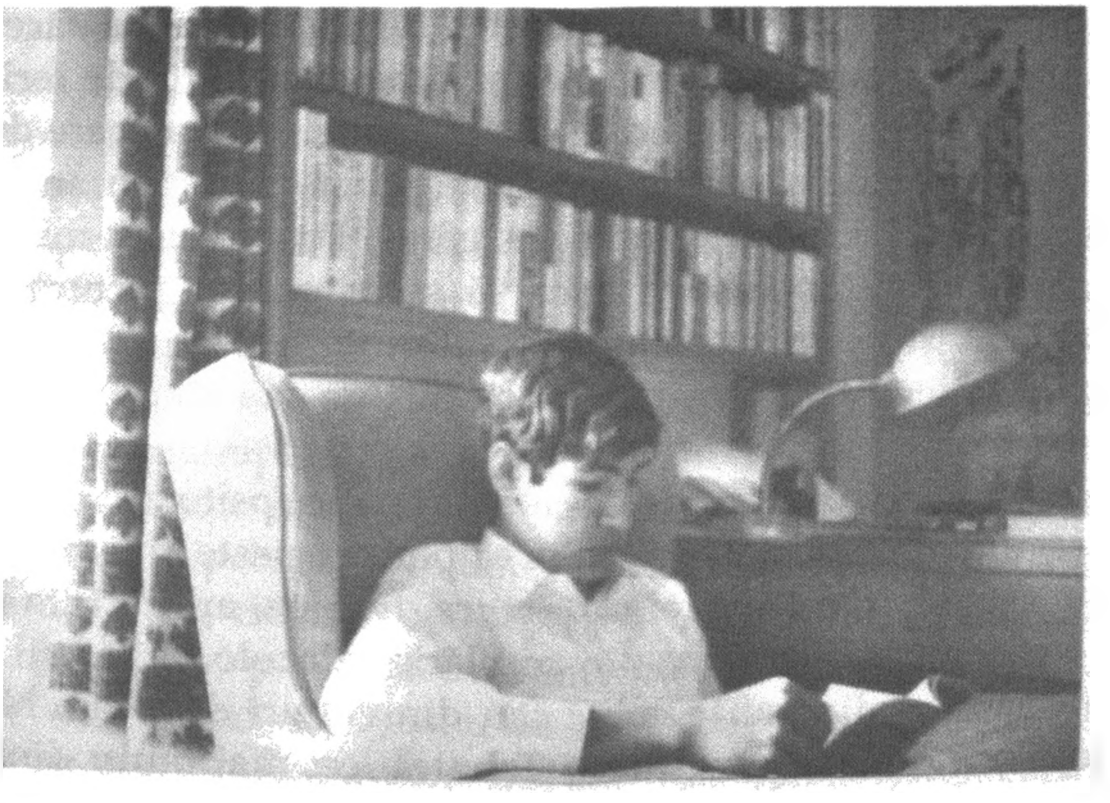

vopseaua pe hârtie ori pe pânză nu mai aveam acelaşi sentiment al jocului şi al biruinţei ca în copilărie. Sufletul îmi era acaparat treptat de un puternic sentiment de nelinişte, căci începusem să-mi pierd, din motive pe care nu le prea puteam desluşi, plăcerea de a picta, care se ivise cândva ca un minunat divertisment al copilăriei şi pe care nu ştiam cu ce aş fi putut s-o înlocuiesc. Absenţa picturii transforma, puţin câte puţin, ceea ce oamenii numeau „viaţă", adică lumea reală, pe care eram nevoit s-o părăsesc din când în când, într-o închisoare. Când sentimentul acesta mă copleşea peste măsură – şi când, totodată, fumam mult – făceam mari eforturi pentru a respira şi aveam senzaţia că gâfâiam, că viaţa de zi cu zi mă sufoca. În asemenea momente eram tentat să-mi fac rău, iar dacă nici gestul acesta nu-mi făcea plăcere, să fug de la cursuri, de la şcoală.

Mă duceam din când în când la atelier şi pictam, străduindu-mă din răsputeri să-mi uit modelul cu mireasmă de migdale sau, dimpotrivă, străduindu-mă din răsputeri să-mi aduc aminte de el, dar tablourilor mele le lipsea ceva. Copilăria se sfârşise de mult, dar poate că mă înşelam dorind ca pictura să-mi ofere aceeaşi fericire naivă de altădată. Îmi dădeam seama, în toiul câte unui tablou la care lucram, cum anume ar fi trebuit să arate acesta şi, găsindu-l nesatisfăcător, îl lăsam neisprăvit. Momentele acestea de indecizie mă făceau să intuiesc faptul că, dacă voiam să mă simt la fel de fericit ca în copilărie, trebuia să mă gândesc dinainte la fiecare dintre tablourile pe care le lucram. Nu ştiam însă cum anume urma să-mi cultiv un asemenea gând. Poate că nu-mi dădeam seama că venise vremea să sufăr pentru pictură, că doar în virtutea unei astfel de suferinţe aveam să-mi pot împlini talentul, şi asta pentru că pictura mă făcuse mereu fericit până atunci.

Constatarea că angoasele acelea erau molipsitoare mă speria: îmi dădeam seama că urma să percep, peste ani, şi „arta arhitecturii" în acelaşi fel ca pictura. În plus, arhitectura nu se lega de nici o fericire din copilărie, dincolo de faptul că ridicam case din zahăr cubic sau din cuburi de lemn. Nici profesorii de la Universitatea Tehnică, cei mai mulţi dintre

ei mediocri, cu spirit ingineresc, nu încercau vreo plăcere creatoare, ludică pentru arhitectură. Aşa am început să văd în cursurile de arhitectură nişte momente în care pierdeam vremea, ratând ceea ce ar fi trebuit, de fapt, să fac, ratând viaţa „autentică" pe care s-ar fi cuvenit s-o trăiesc. Când încercam acest sentiment, discuţiile din sala de curs, clopoţelul, pe care-mi doream să-l aud sunând, expunerile profesorilor, glumele din pauze, la o ţigară, toţi şi toate se preschimbau în năluci a ceea ce existase cândva şi pierise, iar eu mă disprețuiam pentru că nu mă puteam desprinde cu nici un chip de lumea aceea lipsită de idealuri, falsă şi înăbuşitoare, şi mă trudeam să respir. Pentru a mă elibera de universul acela sufocant în care, la fel ca în unele dintre visele mele, timpul se scurgea cu repeziciune, iar eu nu izbuteam cu nici un chip să ajung acolo unde trebuia să ajung, mâzgăleam, la cursuri, câte ceva prin caiete şi desenam una, alta pe marginile acestora: portrete ale profesorilor, desene în creion, văzute din spate, ale colegilor prezenţi, imitaţii, parodii, pastişe şi „poeme" cu rimă rudimentară inspirate de ceea ce se preda şi se petrecea la ore... În ciuda eforturilor de a scrie şi a desena, în ciuda faptului că îmi creasem un mic grup de cititori care aşteptau cu nerăbdare să vadă ce scrisesem şi desenasem în acel răstimp, care-mi descifrau operele cu un zâmbet, aşa cum îmi doream eu, sentimentul că timpul trecea în zbor şi că viaţa mea se scurgea în van devenea uneori atât de intens încât, la o oră după ce pătrundeam în clădirea Facultăţii de Arhitectură din Taşkışla, cu intenţia de a-mi petrece toată ziua la şcoală, mă năpusteam afară, alergând din răsputeri, de parcă aş fi vrut să scap de acolo teafăr şi nevătămat (fără să-mi pese dacă puneam sau nu piciorul pe interstiţiile dintre pietrele de pavaj), şi mă pierdeam, rătăcind la întâmplare, pe străzile Istanbulului.

În perioada aceea hoinăream pe străzile dosnice dintre Taksim şi Tepebaşı şi, înainte de a fi demolate, prin cartierele din Pera, ridicate de meşteri armeni la sfârşitul secolului al XIX-lea, pe unde treceam cândva cu mama în drum spre casă, luând maxi-taxiul de la Galatasaray, şi care îmi evocau, pe vremea când aveam şase ani, nişte tărâmuri îndepărtate

de basm. Uneori ieşeam de la Facultatea de Arhitectură şi mă-ndreptam spre Taksim, urcam în câte un autobuz la întâmplare şi mă duceam încotro aveam chef, încotro mă purtau paşii: aşa am străbătut fără ţintă şi am văzut ulițele strâmte şi sărmane din Kasımpaşa, vechile case din Balat care, la primele mele vizite acolo, îmi păreau asemenea unui decor artificial de teatru, vechile mahalale greceşti şi evreieşti care dobândiseră, după migrațiile şi straturile de sărăcie recente, o configurație stranie, străzile lăturalnice din Üsküdar, nespus de musulmane şi de luminoase, care până prin anii 1980 erau pline de case din lemn, ulițele vechi şi înspăimântătoare din Kocamustafapaşa, care erau distruse cu repeziciune de blocurile de beton şi care-mi păreau răuvoitoare, minunata curte a Moscheii Fatih, care mi s-a părut întotdeauna spectaculoasă, zona Balıklı şi împrejurimile acesteia, cartierele din Kurtuluş şi Feriköy, care îmbătrâneau pe măsură ce sărăceau şi care te făceau să te gândeşti că familiile acelea din clasa de mijloc locuiau acolo de mii de ani (de fapt, de cincizeci), schimbându-şi mereu religia, etnia şi limba, sub presiunea statului, precum şi cartierele care, pe măsură

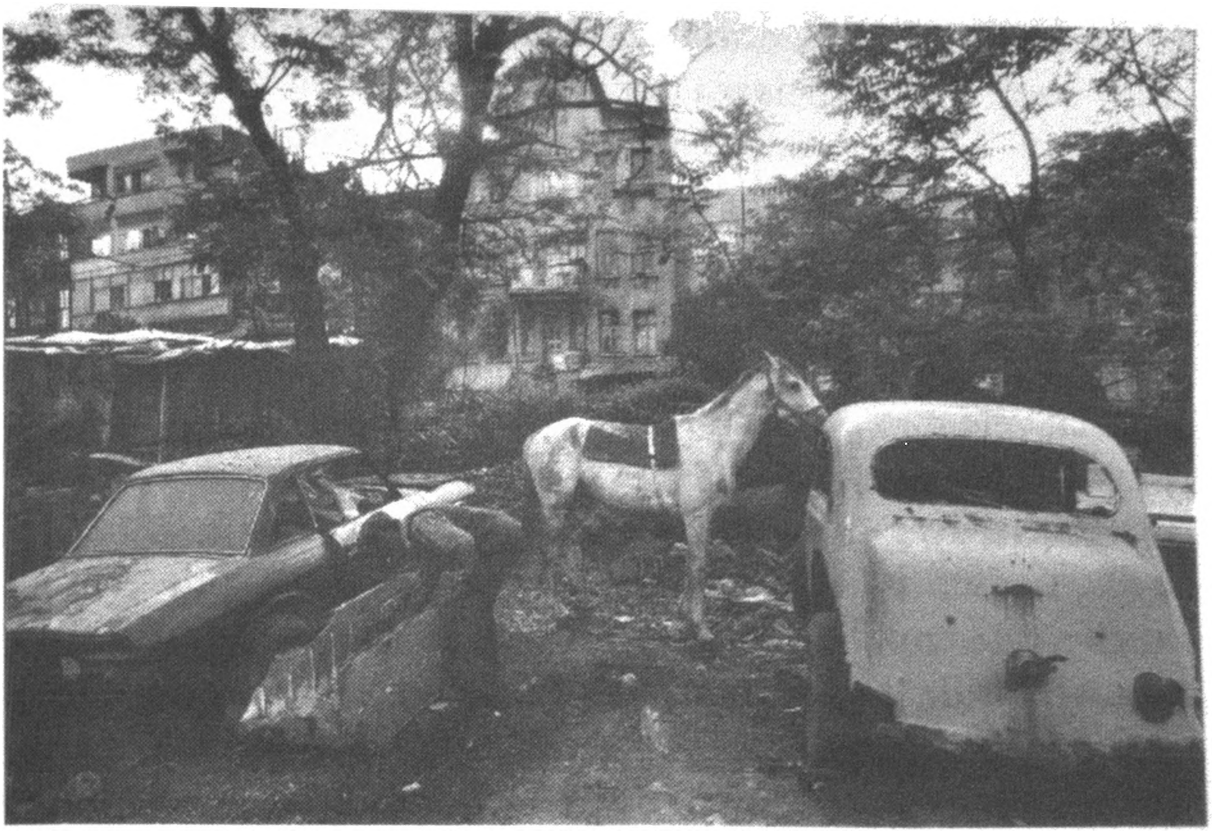

ce coborai panta (la fel ca în Cihangir, Tarlabaşı sau Nişantaşı), deveneau tot mai oropsite. Aceste plimbări, în cursul cărora căutam ceva, îmi savuram lipsa oricărei ţinte şi trândăveala şi intuiam, cu o parte a minţii, că într-o bună zi urma să fac ceva cu oraşul pe care-l străbăteam, pe care-l cunoşteam zid cu zid, stradă cu stradă, lăsau în mine nişte urme atât de sentimentale încât atunci când ajungeam, mai târziu, pe aceleaşi străzi, din motive cu mult mai banale, nutrind sentimente cu mult mai banale, spre a rezolva vreo problemă sau a răspunde vreunei invitaţii, nici nu realizam la început că era vorba de ungherele acelea aparte care forfoteau în mine de amintiri melancolice şi abia când vedeam câte-o veche cişmea de cartier lăsată în paragină, sau zidurile năruite ale vreunei vechi biserici bizantine (Pantocrator, Mica Sfânta Sofia) care, în anii scurşi între timp, se patinase şi mai mult, sau Cornul de Aur, care se zărea din capul unui povârniş, între un zid de moschee şi un bloc groaznic, placat cu BCA, îmi aduceam aminte de tot, îmi dădeam seama cât de nefericit, de neliniştit fusesem când ajunsesem acolo prima oară şi cât de diferit arăta acum priveliştea privită din acelaşi loc, din acelaşi punct. Nu era vorba de faptul că mi-o aminteam altfel decât era, ci de faptul că priveam acelaşi peisaj stăpânit

de un cu totul alt sentiment. Contemplarea imaginilor oraşului semnifică asocierea lor cu sentimentele pe care ţi le inspiră Istanbulul când păşeşti pe străzi, când te plimbi cu vaporul, dar aceasta nu înseamnă doar să contempli peisajele oraşului hoinărind prin el, ci şi să-ţi asociezi propriile stări de spirit cu imaginile oferite de Istanbul. Talentul şi sinceritatea presupun, în acest caz, asocierea imaginilor oraşului cu cele mai profunde şi mai sincere sentimente, cu amărăciunea, tristeţea, melancolia şi, din când în când, cu fericirea, cu bucuria de a trăi, cu optimismul.

Dacă izbutim să privim un oraş în acest mod şi dacă trăim suficient de mult timp în el, aşa încât să avem prilejul de a-i asocia îndeajuns priveliştile cu cele mai autentice şi mai profunde simţăminte ale noastre, străzile, imaginile, priveliştile urbei se preschimbă, după o vreme, în semne care ne

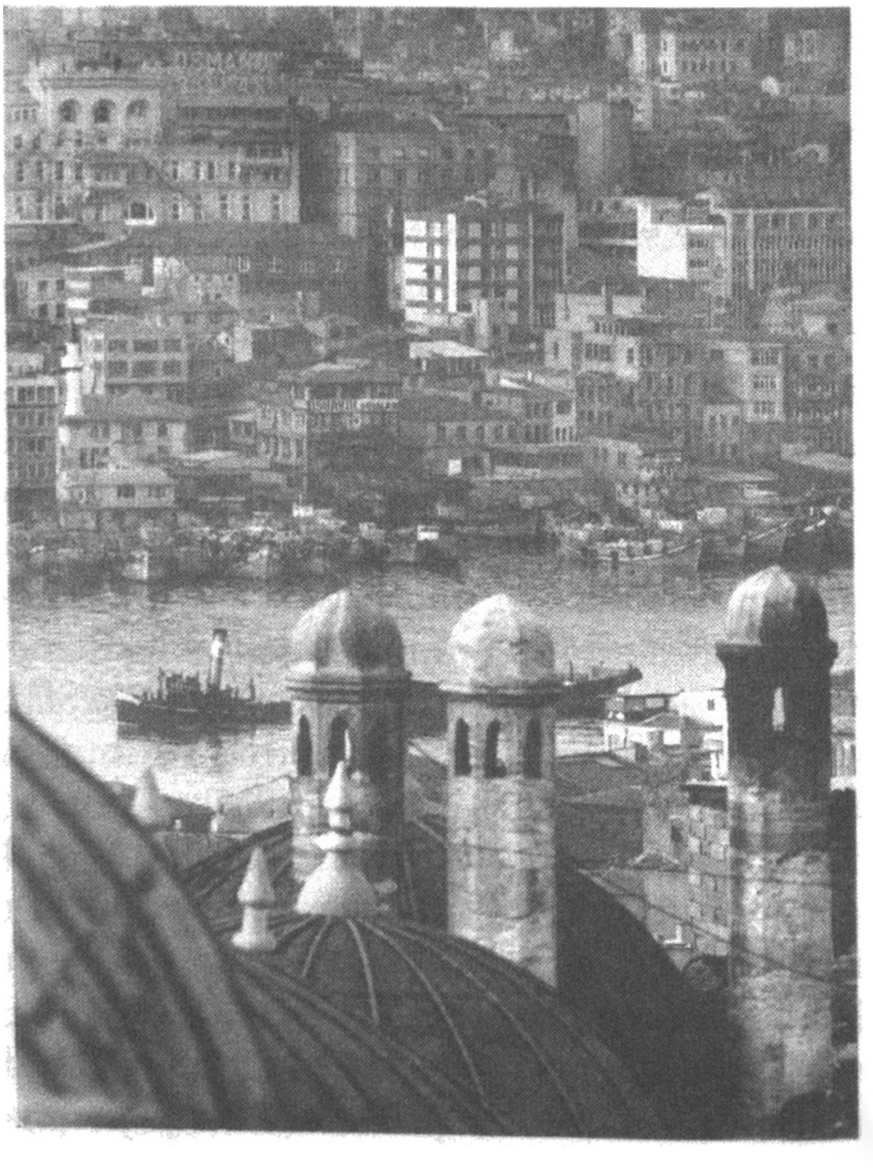

aduc aminte, rând pe rând, de unele sentimente şi stări de spirit pe care le-am trăit cândva, aşa cum se întâmplă cu anumite cântece care ne reînsufleţesc în memorie iubiri, persoane iubite, deznădejdi uitate. Poate că Istanbulul îmi pare a fi un loc atât de melancolic pentru că i-am văzut pentru prima oară foarte multe cartiere, străzi dosnice sau vreun peisaj foarte aparte, care nu se poate zări decât de la înălţimea unui deal, pe vremea când o pierdusem pe iubita mea cu mireasmă de migdale şi când obişnuiam să fug de la şcoală.

În primele zile când mi-am dat seama că nu mai aveam un model după care să alerg şi pe care să-l pictez, în timpul uneia dintre absenţele mele de la şcoală, al uneia dintre hoinărelile acelea care deveneau din ce în ce mai frecvente, am perceput nişte lucruri care veneau în întâmpinarea obsesiei privitoare la timp ce avea să-mi ticsească mai apoi visele cu imagini nespus de banale şi de stereotipe (luna plină se transformă într-un cadran de ceas). Într-o zi din luna martie a anului 1972, către prânz, am coborât din maxi-taxiul pe care-l luasem din Taksim chiar pe Podul Galata, unde voiam să ajung, aşa cum se putea proceda pe vremea aceea (şi aşa cum făceam şi cu „trandafirul negru"). Cerul de deasupra

mea era jos, întunecat, gri-vineţiu. Stătea să ningă, iar trotuarele de pe marginea podului erau pustii ca-n palmă. Am zărit nişte trepte de lemn pe partea dinspre Cornul de Aur şi le-am coborât.

Am văzut apoi un mic vas al Liniilor Orăşeneşti, care se pregătea să se pună în mişcare. Căpitanul, maşinistul, cel care manipula odgoanele se strânseseră cu toţii la debarcader, unde era ancorat vaporaşul, de parcă i-ar fi întâmpinat, asemenea echipajului unei motonave, pe călătorii răzleţi care urcau la bord, şi sporovăiau, bând ceai şi fumând. Am păşit şi eu pe vas, adaptându-mă atmosferei, am salutat şi m-am simţit de parcă i-aş fi cunoscut de multă vreme pe oamenii aceia trudiţi, cu paltoane decolorate, cu tichii, cu basmale, cu plase în mâini care aşteptau plecarea vaporului, de parcă aş fi călătorit zi de zi cu vasul acela, făcând naveta la serviciu. Vaporul s-a urnit din loc în tăcere, iar eu am fost atât de copleşit de acel inegalabil sentiment comunitar, de simţământul apartenenţei la inima oraşului, încât am mai perceput ceva: în vreme ce acolo sus, pe pod, unde vedeam în acele momente troleele troleibuzelor şi reclamele băncilor, ori pe şoselele oraşului era o zi de martie, către amiază, a anului 1972, noi, acolo jos, ne găseam într-un timp cu mult mai vechi, mai cuprinzător şi mai lent. Când coborâsem treptele acelea care duceau spre debarcaderul Cornului de Aur, pe care le zărisem din întâmplare, mă întorsesem parcă cu treizeci de ani în urmă, când Istanbulul era mai desprins de lume, mai nevoiaş şi mai melancolic.

Prin faţa ferestrelor vibrânde ale sălii din spate, aflată la primul nivel al micii ambarcaţiuni, au început să se perinde alene debarcaderele aflate de-a lungul Cornului de Aur, dealurile vechiului Istanbul, presărate cu case de lemn şi cimitire pline de chiparoşi: nenumărate fabrici modeste, ateliere, coşuri de fum, depozite de tutun, biserici bizantine în ruină, ulițele izolate, înguste ale aşezărilor de pe ţărm şi cele mai impunătoare moschei otomane, povârnişuri, dealuri mohorâte, şantiere navale, vapoare ruginite, fără viaţă, mahalale sărmane... Date fiind geamurile murdare şi tremurânde, până şi Biserica Pantocrator din Zeyrek, marile depozite de tutun

lin Cibali, umbra Moscheii Fatih, aflată undeva departe, în undal, îmi păreau a fi cufundate în bezna nopții, deși ne iflam în miezul zilei, așa cum se întâmpla cu priveliștile istan-)uleze pe care le vedeam în filmele vechi, cu pelicula uzată.

Când ne apropiam de vreunul dintre debarcadere, zgo-notul produs de motorul vasului, care îmi amintea de zgo-notul mașinii de cusut a mamei, contenea și, cum ferestrele nu mai trepidau, se zăreau limpede, în alb-negru, apele ne-nișcate ale Cornului de Aur, niște femei în vârstă care ur-cau pe vas de la debarcaderul din Fanar, ducând în mâini coșuri cu găini și cocoși, ulițele înguste din vechea mahala grecească, aflată mai în spate, ateliere, depozite, butoaie de metal, cauciucuri vechi, căruțe care încă mai circulau pe vre-mea aceea prin oraș. Când vaporul se punea din nou în miș-care, îndreptându-se către țărmul opus al Cornului de Aur, presărat cu cimitire, ferestrele începeau iarăși să vibreze, iar peisajul, care aducea cu o fotografie, părea și mai melanco-lic din pricina fumului negru, dens care se ridica pe coșul vasului. Uneori, cerul devenea negru ca smoala, iar atunci își făcea apariția o lumină rece, ca de ninsoare, asemenea unei pelicule de film care lua foc într-un colț.

Oare taina Istanbulului subzistă în faptul că-şi duce mai departe, ca pe o taină, sărăcia, care coexistă cu măreaţa sa istorie, viaţa de cartier şi viaţa comunitară închisă în sine, care face abstracţie de deschiderea oraşului către influenţele din afară, în faptul că viaţa sa cotidiană se alcătuieşte din relaţii disparate, fragile, care dăinuie dincolo de frumuseţea sa monumentală şi naturală răsfrântă spre exterior? Însă toate afirmaţiile privitoare la particularităţile generale ale unui oraş, la spiritul sau la esenţa sa ajung să se transforme într-un discurs indirect despre viaţă noastră şi, mai cu seamă, despre starea noastră sufletească. Singurul centru al oraşului suntem noi înşine.

Ce semnificaţie îmbrăca faptul că mă identificam atât de pătimaş cu istanbulezii în timp ce mă îndreptam spre Eyüp,

stând pe vaporul acela vechi care străbătea Cornul de Aur, în ziua aceea de martie 1972, când fugisem de la şcoală? Poate că doream să mă conving de faptul că povestea de dragoste care-mi frânsese inima şi dispariţia plăcerii de a picta, căreia crezusem că urma să-i consacru întreaga viaţă, erau lipsite de însemnătate pe lângă melancolia oraşului. Se poate afirma şi că, privind Istanbulul, care era cu mult mai învins, mai umilit şi mai trist decât mine, doream să-mi dau uitării propria suferinţă. Dar, aidoma protagoniştilor din melodramaticele filme turceşti, care erau atinşi de la bun început de melancolie şi care, din această cauză, erau programaţi să piardă, „în dragoste, ca şi în viaţă", nu priveam melancolia oraşului ca pe un pretext pentru propria-mi melancolie. Pentru că, din cauza situaţiei aparte în care mă aflam, nu doream să-mi împărtăşesc suferinţa cu nimeni. Ce vreau să spun prin situaţia mea aparte? Familia şi cei din cercul meu apropiat nu păreau deloc să-mi ia în serios ipostaza de poet-pictor. Cât despre poeţii-pictori ai oraşului, aceştia îşi aţintiseră în asemenea măsură ochii către Occident, încât nu mai izbuteau să vadă oraşul: se zbăteau să aparţină epocii moderne, cea cu troleibuzele şi cu reclamele bancare de pe Podul Galata. În ceea ce mă privea, nu eram deprins cu melancolia, care reprezenta

prețul plătit pentru a putea vedea orașul; poate că, dintre toți istanbulezii, eram cel mai departe de ea, dat fiind copilul fericit, jucăuș care continua să dăinuie în mine, nu voiam să mă deprind cu acest sentiment, nu puteam să-l accept și, ori de câte ori îl simțeam înmugurind în mine, mă agitam, neliniștit, dorindu-mi să mă refugiez doar în „frumusețea" orașului. De ce-ar servi farmecul unei așezări, bogăția istoriei sau taina sa drept leac pentru suferințele noastre sufletești? Poate că iubim orașul în care trăim așa cum ne iubim și familia – pentru că nu avem încotro! Trebuie să născocim însă ce anume iubim în el și de ce.

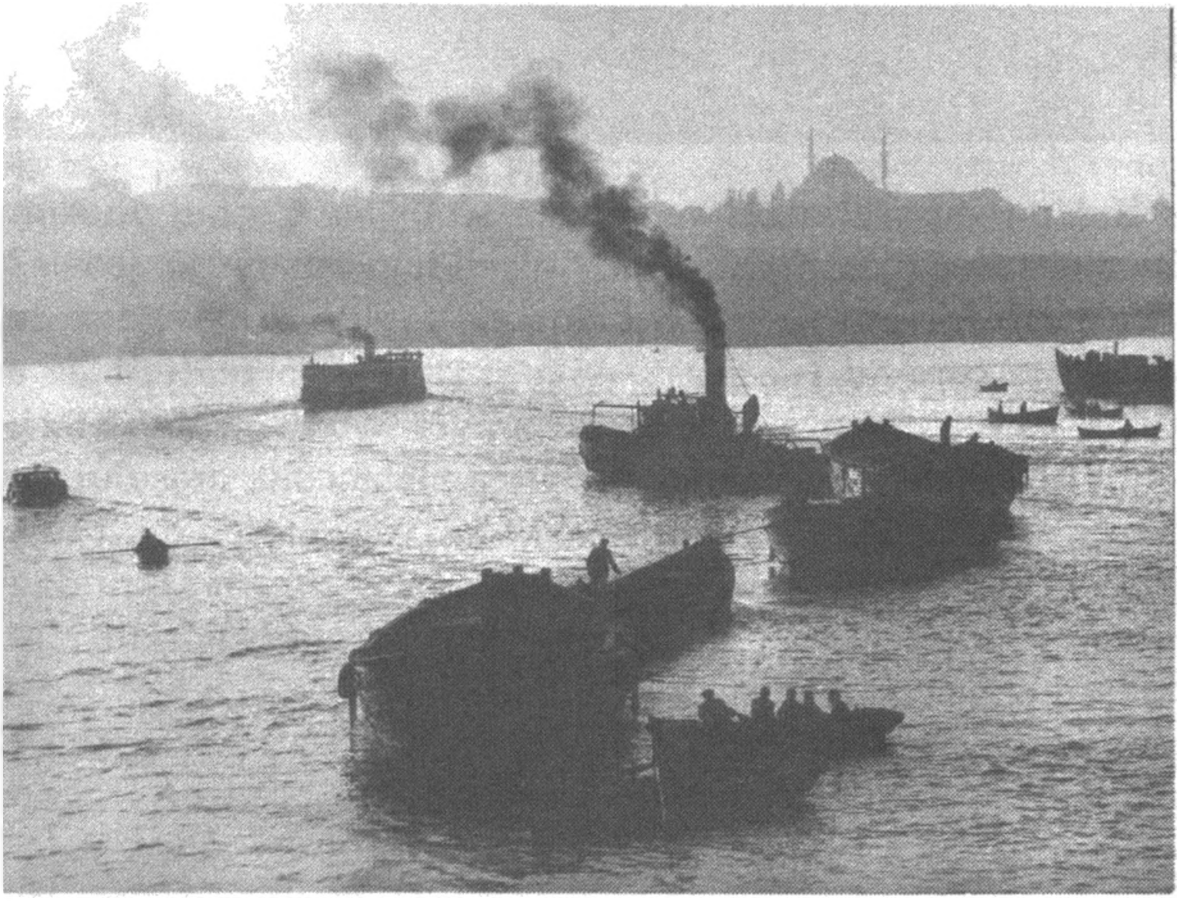

În timp ce mă aflam pe vaporul din Cornul de Aur, care se apropia de Hasköy, simțeam, în ciuda confuziei mentale și a melancoliei care mă stăpâneau, că eram atașat de Istanbul pentru că-mi oferea o cunoaștere cu mult mai profundă decât ceea ce ni se oferea la cursuri, precum și consolare. Pe ferestrele tremurânde ale vasului se zăreau, alături de vechi case de lemn în paragină, de cartierele grecești și de casele în ruină, pe jumătate părăsite, din Fanar, abandonate ca urmare

a nesfârşitelor presiuni venite din partea statului, Palatul Topkapı, care părea şi mai misterios printre norii întunecaţi, Moscheea Süleymaniye şi colinele, precum şi conturul Istanbulului, descris de moschei şi biserici. Această împletire aparte a istoriei cu ruinele, a vieţii cu ruinele, a istoriei cu viaţa, vestigiile vechii urzeli a oraşului, plămădită din lemn şi piatră, plăcerea de a mă plimba prin cartiere îndepărtate aduceau cu o „a doua lume", aproape gata să ia locul plăcerii de a picta, a cărei sleire îmi stârnea atâta nelinişte. Îmi doream să mă aflu în acea neorânduială poetică, întâmplătoare! Mă pierdeam pe străzile Istanbulului ori de câte ori mă plictiseam de arhitectură, la fel ca în copilărie când locuiam în casa bunicii şi când obişnuiam să evadez în cea de a doua lume, în lumea fanteziei, ori de câte ori mă plictiseam de lecţii. Se poate spune şi că doream să ating cât mai repede melancolia, acest destin inevitabil care reprezintă preţul vieţii la Istanbul, şi, astfel, să-mi găsesc tihna.

Mâncam întotdeauna la repezeală câte ceva prin zonele pe unde cutreieram, iar apoi reveneam la lumea „normală" a prezentului, adică acasă, însoţit de câte un obiect ca, de

pildă, o fisă de telefon cu margini zimțate, ieşită din uz, un instrument care funcționa „atât ca descălțător, cât şi ca desfăcător de sticle de răcoritoare", pe care urma să li-l arăt zâmbind prietenilor mei, o bucată de cărămidă desprinsă dintr-un zid vechi de o mie de ani, bancnote de pe vremea țarismului, care se găseau atunci cu prisosință pe la toți negustorii de vechituri din Istanbul, ştampila unei companii care dăduse faliment cu treizeci de ani în urmă, tare de balanță folosite de vânzătorii de cartier, cărți ieftine, vechi, cumpărate de pe la anticarii către care mă purtau, de cele mai multe ori, paşii, la sfârşitul preumblărilor mele... Percepeam aspectul material al oraşului nu doar punând deoparte obiecte, pietre, bilete, cărți referitoare la el, ci şi colecționând tot soiul de informații consemnate în cărți, în reviste, pe hârtie, dar şi programe, prospecte, meniuri, liste de prețuri, căci le socoteam interesante şi „importante". Ştiam, într-o oarecare măsură, că n-aveam să pot păstra la nesfârşit lucrurile pe care le adunasem, că urma să mă joc şi să mă amuz puțin cu ele, după care aveam să le uit. De aceea, simțeam că n-aveam să ajung niciodată aidoma „strângătorilor" obsedați care mergeau până-n pânzele albe sau a colecționarilor de informații de genul lui Koçu. Când le dobândeam însă prima oară îmi spuneam că, într-o bună zi, piesele acelea urmau să fie integrate într-un mare proiect – o pictură de mari dimensiuni, sau o serie de picturi, sau un roman de genul celor scrise de Tolstoi, Dostoievski, Mann, pe care tocmai îi citeam atunci, sau un alt lucru măreț, a cărui identitate îmi scăpa. Atunci când percepeam, alături de o inevitabilă melancolie, lirismul urzelii Istanbulului, care se alcătuia din tot soiul de ciudățenii şi lucruri vechi, din măreție imperială şi rămăşițe ale istoriei, credeam că taina foarte aparte a acelei canavale şi poezia oraşului mi se dezvăluiau numai şi numai mie: îmi spuneam cu mândrie, asumându-mi nostalgia atât ca pe un simțământ străin existenței mele fericite şi privilegiate, cât şi ca pe un sentiment şi ca pe o soartă pe care era cu neputință să nu mi le transmită oraşul, că nimeni nu mai văzuse lucrurile pe care le zăream atunci pe ferestrele vaporului ce străbătea Cornul de Aur aşa cum le vedeam eu.

Când aveam parte de unghiul acesta de vedere poetic, mă apropiam de orice lucru ori informație legată de oraș cu emoție, de parcă m-aș fi aflat în fața unui fragment nespus de însemnat al unui poem, al unei picturi, al unei opere de artă sau al unui muzeu. Ca să nu mai spun că fiecare lucru, fiecare informație la care mă raportam sub înrâurirea unei astfel de duioșii urma să devină, parcă, o operă de artă. Am să evoc mai departe, cu aceeași emoție, o altă informație banală, privitoare la vasul cu ferestre tremurătoare.

Se numea Kocataş. Fusese construit, împreună cu fratele lui geamăn, Sarıyer, în anul 1937, la şantierul naval din Hasköy, aflat în Cornul de Aur. Acestor vapoare le fuseseră montate două motoare produse în 1913, care fuseseră recuperate de pe iahtul Nimetullah, aflat cândva în proprietatea kedivului Abbas Hilmi Paşa. Oare vibrația atât de intensă a ferestrelor vasului să fi fost un semn că motorul nu era bine amplasat? Pentru că îmi plăceau asemenea detalii, mă socoteam istanbulez, iar sentimentul acesta făcea ca melancolia şi temerile mele în fața vieții să devină mai profunde şi mai autentice. Vaporaşul Kocataş a ieşit la pensie în 1984, la doisprezece ani după ce m-a lăsat pe mine la Eyüp.

Aveam impresia că un obiect, o brumă de cărți vechi, o carte de vizită, o carte poştală de pe vremuri cu care reveneam acasă la capătul hoinărelilor mele fără țintă, al „dispariților" mele, ori vreo sursă ciudată de informații privitoare la Istanbul, de care mă ataşam ca de un obiect vechi şi prețios, reprezentau o dovadă a faptului că rătăcirea mea fusese „reală" şi credeam că reveriile mele legate de oraş urmau să se împlinească grație acelor lucruri deplorabile şi a unor informații şi mai deplorabile. Obiectele, cărțile acelea mă făceau să simt, la fel ca pe eroul lui Coleridge care, când se trezea din somn, se pomenea că ținea în mână un trandafir pe care tocmai îl visase, că Istanbulul nu era rodul fanteziei mele, aşa cum se-ntâmpla cu cea de-a doua lume, dătătoare de fericire, prin care rătăceam în copilărie, ci o realitate care aducea cu acea fantezie.

Problema mea în legătură cu Eyüpul, unde m-a lăsat atunci vasul Kocataş, este că sătucul acesta desăvârşit, aflat la capătul

Cornului de Aur, mi s-a părut întotdeauna mai degrabă un produs al fanteziei decât un loc real. Eyüp, ca vis, închis în sine, „oriental", misterios, evlavios, pitoresc, mistic este atât de desăvârşit, încât mi se pare o reverie orientală asociată de altcineva cu Istanbulul, ca un soi de Disneyland turco-orientalo-musulman. Oare lucrul acesta să se datoreze faptului că s-a aflat în afara zidurilor oraşului şi că, din acest motiv, s-a sustras influenţei bizantine şi haosului multiplu stratificat al Istanbulului? Sau faptului că minunatele sale cimitire, copacii, casele se întrepătrund unele cu altele? Faptului că seara, aici, coboară devreme, datorită dealurilor înalte dimprejur? Sau poate faptul că aici totul, standardele arhitectonice funcţionând la scară redusă, din smerenie cucernică şi mistică, a ferit satul de întinderea, de haosul clocotitor, energic al Istanbulului – de tumultul lui, care sfârşeşte în murdărie, rugină, fum, ruptură, crăpătură, resturi şi ruine, în mizerie? Eyüpul îşi datorează izolarea, faptul că a rămas departe de centrul, de birocraţia, de instituţiile şi edificiile de stat de la Istanbul, care se occidentalizează permanent sau care sunt create ori înnoite cu material occidental, acelui aspect al oraşului care-i satisface pe toţi cei care ajung aici însufleţiţi de reverii romatice, „orientale". Acest minunat vis oriental, pe care Pierre Loti l-a îndrăgit tocmai din cauza aspectului său nealterat şi în care s-a şi stabilit, cumpărându-şi o casă, mi s-a părut întotdeauna respingător, printre altele, şi din cauza desăvârşirii sale nealterate. De aceea, drumul la Eyüp a reprezentat sfârşitul melancoliei mele, pe care am fost fericit s-o percep în ziua aceea în priveliştea pe care mi-o oferea Cornul de Aur, privelişte zămislită din ruine şi istorie. Începeam să-mi dau seama, puţin câte puţin, că iubeam Istanbulul tocmai pentru surpăturile, pentru melancolia sa, pentru faptul că pierduse ceea ce stăpânea cândva. M-am îndepărtat de acel loc pentru a-mi face rost de alte odoare, pentru a vedea ruinele care mă făceau fericit, şi am pornit către alte tărâmuri.

37

O discuție cu mama: răbdare, prudență, artă

Vreme de mulți ani, mama şi-a petrecut serile stând singură în salon şi aşteptându-l pe tata. Tata se ducea la clubul de bridge, iar apoi şi prin alte locuri, venind acasă la ore destul de târzii, de cele mai multe ori după ce mama se plictisea să-l mai aştepte şi se culca. Eu şi mama cinam, aşezați unul în fața celuilalt (tata obişnuia să ne telefoneze şi să ne spună „sunt foarte ocupat, n-am să pot veni acasă, aşa că voi mâncați"), după care mama aşternea o față de masă de culoare crem şi-şi dădea pasiențe. Logica jocului, în timpul căruia răsuceai cu fața în sus, rând pe rând, cele cincizeci şi două de cărți aflate în fiecare dintre cele două pachete, străduindu-te să le înşiri atât în ordinea ascendentă a cifrei şi a valorii, cât şi potrivit culorii, alternând roşul cu negrul, implica, mai presus de dorința de a-ți afla viitorul, aşa cum se-ntâmplă, de fapt, când este vorba de ghicit, sau de plăcerea de a desluşi semnele trimise de cărți şi de a improviza o poveste adecvată cursului pe care ar urma să-l ia existența ta, o latură care punea la încercare răbdarea jucătorului. De aceea, când veneam uneori din camera mea în salon, în toiul jocului numit „pasiență" (*patience*, „răbdare"), şi o întrebam dacă-i ieşise sau nu pasiența, mama îmi dădea mereu acelaşi răspuns:

— Dragul meu, nu mă interesează ghicitul, o fac doar ca să-mi treacă vremea. Cât s-a făcut ceasul? Îmi mai dau o pasiență, apoi mă culc.

Apoi arunca o privire fugară, de la distanță, din locul în care era așezată, către televizorul în alb-negru, care-și trăia pe atunci primele zile în Turcia și la care se difuza cine știe ce film vechi ori vreo dezbatere despre sărbătorile de Ramadan de altădată (exista, de fapt, un singur canal, care transmitea punctul de vedere al statului), după care îmi spunea:

— Eu nu mă uit, închide-l dacă vrei.

De data aceasta, eu eram cel care mă uitam o vreme la străzile în alb-negru ale copilăriei mele pe care le vedeam atunci pe ecran sau la vreun meci de fotbal. Făceam acest lucru nu atât pentru a-mi omorî vremea cu imaginile de la televizor, cât pentru a mai ieși puțin din camera mea, în care mă-nchideam și stăteam singur, stăpânit de confuzie, de tot soiul de furii și indecizii, și, totodată, pentru a mai discuta puțin, pentru a mă mai ciondăni puțin cu mama, așa cum făceam mereu în serile acelea.

Unele dintre disputele noastre se transformau în certuri nespus de supărătoare. După aceea eram chinuit de remușcări, așa încât reveneam în camera mea, închideam ușa și citeam până dimineața. Alteori, după ce mă ciorovăiam cu mama, ieșeam în noaptea istanbuleză și rătăceam fără țintă, singur, fumând cu nesaț, prin zona Taksimului, prin Beyoğlu, mă plimbam pe străzi dosnice, rău famate, întunecoase până mă pătrundea frigul temeinic, iar apoi reveneam acasă după ce întregul oraș, la fel ca și mama, se cufundaseră în somn. Îmi creasem treptat deprinderea de a mă culca în zori, către ora patru, și de a mă trezi a doua zi la prânz, pe la ora douăsprezece, așa cum urma să fac mereu în următorii douăzeci de ani.

Discuțiile și disputele mele cu mama aveau, pe vremea aceea, un singur subiect, fie că vorbeam despre el în mod direct, fie că o făceam indirect: în iarna anului 1972, când mă aflam la jumătatea anului al doilea la Facultatea de Arhitectură, începusem deodată să nu mă mai duc la cursuri. Nu mai dădeam pe la Facultatea de Arhitectură din Taşkışla, exceptând cele câteva cursuri necesare pentru a nu fi scos din evidență și exmatriculat.

Uneori mă gândeam, descurajat, că urma să am o diplomă universitară chiar dacă n-aveam să practic vreodată arhitectura,

aşa cum îmi repetau adeseori prietenii mei şi tata şi, cum toate aceste lucruri aveau o anumită înrâurire asupra mea, situaţia în care mă aflam rămânea neclară, cel puţin în ochii mamei. Eu eram însă profund convins că n-aveam să pot deveni arhitect. Mai rău, băgam de seamă că plăcerea mea de a picta se stinsese, lăsându-mi în suflet un gol dureros. Deoarece ştiam că n-aveam să-mi pot ignora impulsul de a evada într-o a doua lume doar citind tot felul de cărţi, de romane până în zori şi rătăcind noaptea pe străzile din Taksim-Beyoğlu, prin Beşiktaş, indecizia mea se transforma, din vreme în vreme, în nelinişte, iar atunci mă ridicam brusc de la masa la care stăteam şi încercam s-o determin pe mama să-mi accepte poziţia. Cum nu ştiam prea bine de ce făceam acest lucru şi, mai mult, ce anume încercam s-o determin să accepte, discuţiile noastre se transformau într-un soi de confruntare oarbă.

— Şi eu eram ca tine în tinereţe, îmi spunea, de pildă, mama, poate şi pentru a mă enerva, aşa cum aveam să chibzuiesc mai târziu. Fugeam de viaţă, la fel ca tine. Surorile mele se distrau la facultate, printre intelectuali, sau se duceau la baluri, la petreceri, iar eu stăteam acasă, ca tine, şi mă uitam ore întregi, prosteşte, prin vechile numere ale revistei *L'Illustration*, la care era abonat bunicul.

Trăgea o clipă din ţigară, încercând să-mi citească pe chip impresia lăsată de vorbele ei.

— Eram sfioasă, mă temeam de viaţă.

În timp ce vorbea, mintea mea zăbovea asupra cuvintelor „ca tine", încercam să mă stăpânesc, simţind cum creştea în mine furia, şi-mi repetam că îmi spunea acele lucruri „spre binele meu" sau pentru ceea ce socotea ea că ar fi fost binele meu. Dar vorbele mamei ascundeau o viziune mai profundă, care mă rănea pentru că o împărtăşea şi ea, şi poate că de aceea voiam să ne războim. Îmi răsuceam privirile de la televizor spre proiectoarele vapoarelor de pe Liniile Orăşeneşti, care străbăteau agale Bosforul în sus şi-n jos şi mă gândeam la motivul care-mi stârnea furia.

Viziunea de care vorbesc, pe care mama nu o evoca în mod deschis, era adeseori exprimată, în momentele de pesimism

şi insolenţă, de burghezii leneşi din Istanbul şi de foiletoniştii care gândeau ca ei, prin cuvintele: „Aici nu există, de fapt, niciodată nimic bun".

Acest pesimism se lega de melancolia care frângea voinţa întregului oraş. Dar de vreme ce melancolia se întemeia pe sentimentul de pierdere şi pe sărăcie, de ce repetau atât de des bogătaşii din Istanbul, care aveau o bună stare materială, acest punct de vedere? Poate pentru că averile lor se bazau pe hazard. Poate pentru că nu puteau crea lucruri asemănătoare cu strălucitele realizări ale civilizaţiei occidentale, pe care voiau s-o imite spre a masca acest hazard, şi pentru că voiau să pună acest eşec pe seama unei culturi pesimiste şi melancolice, pe care ei o creaseră şi din care făceau, la rândul lor, parte.

Cu toate acestea, pesimismul mamei, care împrumutase, de-a lungul vieţii, foarte mult din limbajul acelei clase de mijloc distructive şi prudente, avea şi o anumită îndreptăţire. După ce se căsătorise şi după ce veniserăm noi pe lume, fratele meu şi cu mine, tata începuse s-o rănească fără cruţare. Am simţit mereu că absenţele tatei, pe care nici măcar nu le-ar fi putut concepe când se căsătorise cu el, precum şi scăpătarea familiei o aduseseră într-o stare de permanentă defensivă în faţa vieţii. În expresia care i se ivea pe chip când remarca privirile pe care i le aruncau bărbaţii când ne duceam cu ea, în copilărie, la piaţă, când mergeam pe stradă, prin Beyoğlu, când ne duceam împreună la cinematograf sau în parc sesizam imediat o prudenţă şi o atenţie menite să protejeze familia, dar şi pe ea, de lumea exterioară. Sau, cu alte ocazii, când eu şi fratele meu începeam să ne certăm, să ne înghiontim pe stradă vedeam la ea atât un sentiment de furie şi descurajare, cât şi pornirea de a ne proteja.

Imboldul către prudenţă al mamei, pe care l-am perceput adeseori, ne sfătuia mereu: „Purtaţi-vă normal, fiţi oameni obişnuiţi, fiţi ca toată lumea. Nu atrageţi niciodată atenţia". Un om cu o asemenea viziune, care punea în evidenţă ideea de modestie, de cumpătare şi care datora foarte mult educaţiei sufite, ce-şi pusese amprenta asupra întregii noastre culturi, precum şi moralei tradiţionale, nu era nicidecum în

măsură să conceapă că cineva ar fi putut fi preocupat de alte lucruri, că ar fi putut abandona şcoala, că ar fi putut să nu se mai ducă la cursuri. Nu trebuia să-mi acord atâta importanță, nu trebuia să-mi iau prea în serios obsesiile etice şi intelectuale, iar dacă era vorba să fiu pasionat de ceva, trebuia să mă pasioneze ideea de a fi sârguincios, onest şi bun, de a fi, cu alte cuvinte, ca toți ceilalți. Mama părea să spună mereu că preocupările de genul picturii, artei, creației nu puteau fi luate foarte în serios decât de europeni, singurii îndreptățiți să o facă. Noi, care trăiam la Istanbul în cea de-a doua jumătate a secolului XX, eram exponenții unei culturi care-şi pierduse fastul de altădată, care scăpătase, care se sleise, căreia-i slăbiseră voința şi dorința. Nu trebuia să uit că „aici, de fapt, nu va fi nimic bun", ca nu cumva să sufăr după aceea.

Alteori, mama îmi spunea, cu intenția de a duce mai departe acelaşi subiect, că ea fusese cea care mă numise Orhan, orientându-se după numele suveranilor otomani, pentru că, dintre toți, pe sultanul Orhan îl îndrăgea cel mai mult. Aceasta pentru că sultanul Orhan nu urmărise să realizeze fapte mărețe, nu ieşise în evidență prin nimic, nu săvârşise nici un fel de excese de-a lungul existenței sale banale, iar cărțile de istorie vorbeau despre cel de-al doilea padişah otoman cu prețuire, dar fără a zăbovi prea mult asupra lui. Mama îşi dorea mereu să sesizez semnificația şi însemnătatea alegerii sale, pe care mi-o evoca zâmbind.

De aceea, ori de câte ori ieşeam din camera mea şi începeam disputele cu mama, în serile în care aştepta revenirea tatei acasă, ştiam că aceasta avea să se-ncăpățâneze să-mi vorbească atât despre viața fragmentară, tristă şi umilă pe care mi-o oferea Istanbulul, cât şi despre existența banală pe care o prevăzuse ea pentru mine. Uneori mă întrebam „de ce mă duc să mă cert cu ea?" şi, cum nu reuşeam să găsesc un răspuns satisfăcător şi real la această întrebare, simțeam, de obicei, că sufletul meu tăinuia nişte procese mai complexe, care nici mie nu-mi erau limpezi.

— Şi pe vremuri fugeai de la şcoală, a spus mama, întorcând rapid cărțile de joc cu fața în sus. Spuneai „sunt bolnav,

mă doare burta, am febră", şi altele asemenea. Îţi făcuseşi un obicei din asta când locuiam în Cihangir. Într-o dimineaţă, când mi-ai spus din nou „sunt bolnav, nu mă duc la şcoală", ţi-am strigat: „Ajunge! Bolnav, nebolnav, ai să pleci chiar acum, imediat, şi-ai să te duci la şcoală. Nu vreau să te văd acasă".

În acest punct al poveştii, pe care mi-o spunea mereu, poate pentru că ştia foarte bine că mă enerva, mama a râs, aşa cum făcea întotdeauna, apoi a tăcut o vreme, a tras un fum din ţigară, după care a adăugat repede, fără să mă privească în faţă, cu aerul acela satisfăcut dintotdeauna:

— După aceea, nu mi-ai mai spus niciodată „sunt bolnav, nu mă duc la şcoală".

— Atunci o spun acum! i-am replicat deodată, pătimaş. Nu mă mai duc niciodată la Facultatea de Arhitectură!

— Bine, şi ce-ai să faci? Ai să stai mereu acasă, aşa ca mine?

Simţeam cum creştea treptat în mine dorinţa de a mă certa cu ea, de a trânti uşa casei şi de a umbla singur prin întunericul nopţii, pe străzile dosnice din Beyoğlu, parcă pe jumătate beat, parcă pe jumătate nebun, convins că-mi era silă de toţi şi de toate şi trăgând zdravăn din ţigară. În cursul

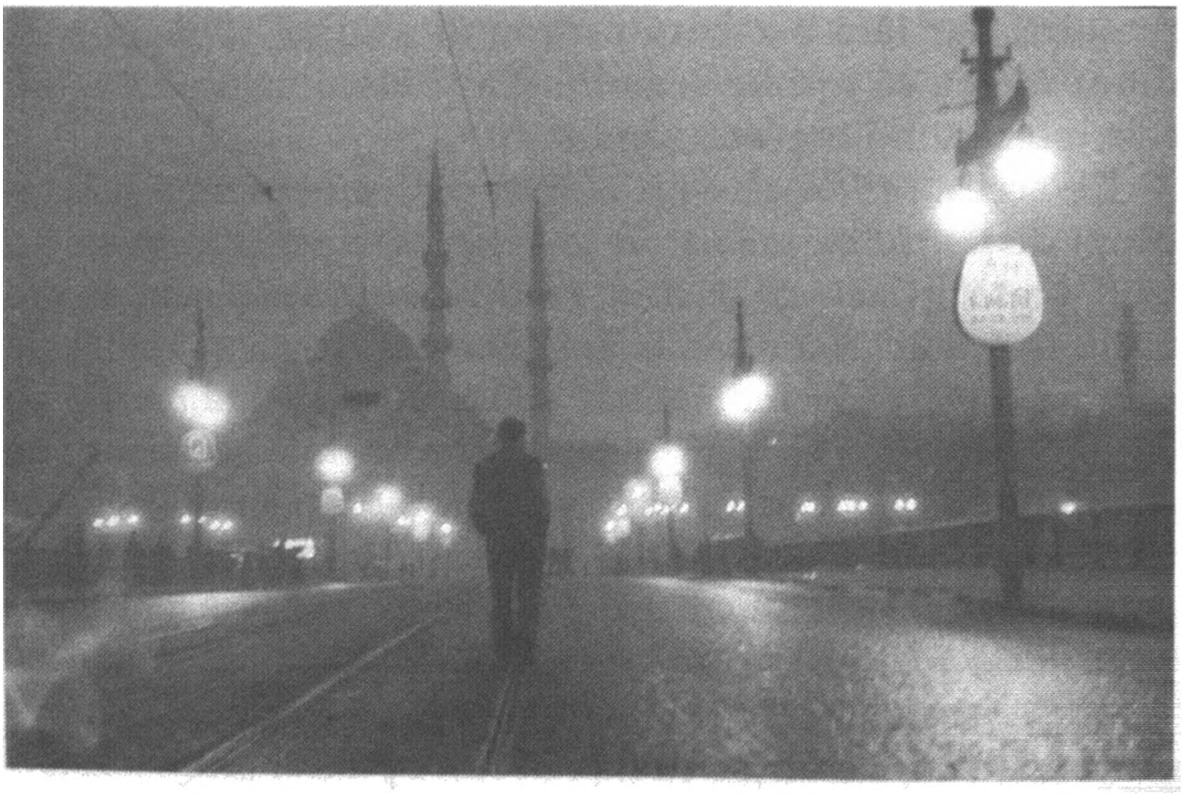

acelor plimbări, care pe vremea aceea durau uneori ore întregi, în timp ce picioarele mă purtau de la sine prin locuri pe care le alegeau singure, priveam vitrinele oraşului, restaurantele, cafenelele cufundate în semiobscuritate, podurile, zonele din faţa cinematografelor, anunţurile, literele, murdăria, noroiul, picăturile de ploaie care cădeau în bălţile întunecate de pe trotuare, lămpile de neon, farurile maşinilor şi haitele de câini care răsturnau tomberoanele, iar când mă găseam pe cea mai îngustă şi mai tristă stradă, din cel mai îndepărtat cartier, îmi venea să dau fuga acasă şi să scriu ceva care să redea acele imagini, acel spirit întunecat, acel aspect confuz, misterios şi trudit al oraşului. Era un sentiment care aducea întocmai cu dorinţa irepresibilă de a picta care mă cuprindea altădată, când începea să tresalte în mine un sentiment plămădit din fericire, bucurie şi patimă, dar nu ştiam exact ce urma să fac.

— Se aude ascensorul? m-a întrebat mama.

Am ascultat amândoi cu atenţie, dar n-am auzit sunetul ascensorului, care aducea cu un geamăt: nu venea tata. Cum mama s-a concentrat din nou asupra ghicitului, cu răbdare reînnoită, care mie mi se părea uimitoare, am urmărit-o o

vreme. Mâinile, braţele ei aveau un ceva pe care-l remarcasem mereu în copilărie, în viaţa de zi cu zi, care mă ataşa de ea şi mă făcea să sufăr nespus când nu-mi dăruia tandreţe, dar nu mai reuşeam să desluşesc prea bine ce anume însemnau acele gesturi şi acele mişcări. Aveam sentimentul că rămăsesem încremenit între dragostea excesivă şi supărarea excesivă faţă de ea. Cu patru luni în urmă, după urmăriri care duraseră multă vreme, mama descoperise blocul în care se întâlneau tata şi iubita lui de taină, aflat pe undeva prin Mecidiyeköy, luase cu iscusinţă cheia de la portar şi, când intrase în apartamentul acela pustiu, se pomenise confruntată cu o imagine pe care avea să mi-o descrie mai apoi cu stăpânire de sine. Pe perna din patul de acolo se găsea o pijama identică cu cea pe care o folosea tata acasă, iar pe noptiera de la căpătâiul patului erau stivuite, formând un soi de turn, cărţile de bridge pe care tocmai le citea tata pe vremea aceea, exact la fel ca acasă.

Mama nu dezvăluise multă vreme nimănui ceea ce văzuse, pentru ca apoi, peste câteva luni, într-una dintre acele seri în care îşi dădea din nou pasienţe, răbdătoare, fumând şi uitându-se cu coada ochiului la televizor, să-mi povestească deodată totul, când ieşisem din camera mea şi discutam cu ea. Ori de câte ori îmi aminteam de acea poveste, pe care mi-o relatase pe scurt, dându-şi seama că nu-mi făcea nici o plăcere să aud asemenea lucruri, viaţa pe care o ducea tata în cea de-a doua casă, unde se ducea şi rămânea zilnic o vreme, îmi trezea un sentiment metafizic, care îmi stârnea fiori: mi se părea uneori că el izbutise ceea ce nu izbutisem eu să fac, că îşi descoperise seamănul, geamănul din oraş şi că se vedea zilnic, pentru un timp, nu cu iubita lui secretă, ci cu geamănul lui, iar această fantezie mă făcea să simt că vieţii şi sufletului meu le lipsea ceva.

— În cele din urmă, trebuie să termini o facultate, a spus mama, răsucindu-şi cărţile de joc. De vreme ce n-ai să te poţi întreţine din pictură, ai să lucrezi. Nici noi nu mai suntem bogaţi, ca pe vremuri.

— Asta nu e adevărat, am spus eu, pentru că-mi făcusem de multă vreme socoteala, într-un cotlon al minţii, că proprietăţile

părinților mei aveau să-mi fie suficiente spre a supraviețui, chiar de-ar fi fost să nu fac nimic.

— Crezi, cu alte cuvinte, că ai să poți trăi din pictură?

Gestul nespus de enervat al mamei, care-şi strivea țigara în scrumieră, tonul uşor zeflemitor, uşor disprețuitor al vocii ei şi nepăsarea cu care răsucea cărțile în timp ce discuta cu mine un subiect foarte important pentru viitorul meu mă făceau să simt că ne apropiam cu succes şi în plină viteză de una dintre disputele acelea care aveau loc seara.

— Aici nu suntem la Paris, ci la Istanbul, a spus mama, aproape cu satisfacție. Chiar dacă ai fi cel mai bun pictor din lume, tot nu te-ar prețui nimeni. Ai să rămâi singur cuc. N-o să priceapă nimeni cum de vrei să abandonezi totul şi să devii pictor, atâta vreme cât ai înainte o viață frumoasă. Dacă am trăi într-o societate înstărită, care să prețuiască arta, pictura, hai, mai treacă-meargă! Dar toată lumea ştie, chiar şi în Europa, că Van Gogh şi Gauguin erau cam țicniți.

Bineînțeles că şi mamei îi ajunseseră la ureche legendele literaturii existențialiste, pe care tata o citea cu nesaț prin anii 1950. Am încercat să fiu ironic, făcând trimitere la dicționarul acela enciclopedic hărtănit, cu paginile îngălbenite la care recurgea de multe ori mama pentru a verifica astfel de informații:

— În *Petit Larousse* al tău scrie că toți artiştii sunt nebuni?

— Nu ştiu, băiete. Dacă un artist este foarte talentat, foarte muncitor şi dacă mai are şi noroc, este de aşteptat să aibă succes în Europa. În Turcia însă înnebuneşti sigur. Bagă de seamă, nu mă-nțelege greşit şi nu te ofusca, căci îți spun toate astea ca să nu suferi mai târziu.

Ceea ce mă scotea din minți era faptul că-mi spunea toate aceste lucruri, care mă afectau, fiecare în parte, în mare grabă, în timp ce făcea pasiențe, fără a stărui prea mult asupra lor.

— Ce anume să mă ofuscheze? am spus eu, dorind poate să o rănesc cu o formulă mai muşcătoare.

— Nu vreau să creadă nimeni că te zbuciumi, aşa că nu le spun prietenelor mele că nu te duci la cursuri, mi-a răspuns mama. Ideea că cineva ca tine s-ar putea lăsa de şcoală ca să se facă pictor li s-ar părea de neînțeles. Au să creadă că ai luat-o razna şi au să bârfească pe seama ta.

— Poți să le spui totul, i-am replicat eu. Vreau, de fapt, să abandonez ca să nu ajung la fel de tâmpit ca ele.

— Nu, n-ai să faci asta, a spus mama. Chiar şi când erai copil ajungeai să-ți iei până la urmă ghiozdanul şi să te duci fuga-fuguța la şcoală.

— Îmi dau seama acum că nu vreau să fiu arhitect.

— Mai învață doi ani şi ia-ți o diplomă, băiete, iar apoi fă-te ce vrei, arhitect sau pictor.

— Nu!

— Ştii ce spune Nurcihan despre faptul că te laşi de arhitectură, a spus mama, cu o dorință de a mă răni pe care am perceput-o foarte bine. Nurcihan spune că eşti aşa de furios pentru că te-au zdruncinat certurile dintre mine şi tatăl tău şi că nu te duci la şcoală din cauză că tatăl tău e fustangiu.

— Nu-mi pasă ce gândesc despre mine prietenele tale din lumea bună, cu minților lor de gâşte! am spus eu, înnebunit de furie.

Uimitor, ca de fiecare dată, era faptul că, deşi ştiam că mamei îi făceau plăcere sporovăielile care ajungeau să mă supere, mă pierdeam cu firea, pradă unei furii autentice, sfârşind prin a cădea în capcană şi a fi prins în laț, într-un joc în care intrasem chiar eu.

— Eşti tare mândru, băiete! mi-a spus mama. Dar îmi place felul tău de a fi. Pentru că în viață contează mândria, nu arta şi altele asemenea. În Europa, foarte mulți oameni ajung să fie artişti pentru că sunt mândri şi orgolioşi. Pentru că acolo artistul este tratat ca o persoană foarte specială, nu ca un instalator, ca un meseriaş. Aici însă ai să poți să fii artist, rămânând la fel de mândru? Vei fi nevoit să-ți impui tablourile în fața acestor oameni care nu se pricep deloc la asemenea lucruri, să te ploconeşti, pentru a le putea vinde, în fața puterii, a bogătaşilor, ba chiar mai rău, a gazetarilor care nu ştiu de nici unele. Ai să poți face toate astea?

Am simțit, cuprins de mânie, de furie cum eram, o vitalitate năucitoare, care mă proiecta afară din mine; îmi percepeam un soi de înverşunare a cărei profunzime mă uimea chiar şi pe mine şi-mi doream să plec, să o iau la goană pe

străzi. Ştiam, în acelaşi timp, că urma să mă mai ciorovăiesc cu mama preţ de câteva minute, cu o ciudată hotărâre de a distruge, de a mă revolta, de a provoca suferinţă şi de a suferi, iar apoi, după ce aveam să rostesc cele mai brutale cuvinte cu putinţă, aveam să ies, trântind uşa în urma mea, în noaptea murdară, întunecoasă şi aveam s-o rup la fugă pe tot soiul de străzi lăturalnice. Picioarele aveau să mă poarte pe ulițe desfundate, înguste şi melancolice, pavate cu piatră cubică şi străjuite de felinare stinse sau palide, aveam să rătăcesc îndelung, pradă fericirii nefireşti de a aparţine acelor locuri triste, mizere, sărmane şi, totodată, stăpânit de hotărârea, de visul de a realiza într-o bună zi ceva însemnat, urmând să privesc imaginile, închipuirile, fantasmele care aveau să-mi joace pe dinaintea ochilor cu satisfacţia de a fi jalnic, dar îndârjit.

— Şi Flaubert a locuit toată viaţa cu mama lui! a continuat mama în timp ce-şi răsucea concentrată cărţile de joc, adresându-mi-se pe un ton pe jumătate afectuos, pe jumătate disprețuitor, care mă enerva şi mai mult. Dar eu nu vreau să-ţi petreci viaţa lâncezind în aceeaşi casă cu mine. Acolo este Franţa. Când spui „mare artist", nu mai are nimeni nimic de zis. Aici însă, un pictor care se lasă de şcoală şi-şi petrece toată viaţa cu maică-sa ajunge fie la balamuc, fie stâlp de cârciumă. Dacă nu-ncerci să devii decât pictor, ai să fii nefericit, o ştii prea bine. Dacă însă vei avea o profesie, o ocupaţie care să-ţi aducă siguranţă şi să-ţi asigure un venit, o să-ţi facă şi mai multă plăcere să pictezi, crede-mă.

De ce-mi plăcea să-mi închipui, în clipele de nefericire, de mânie şi tristeţe, că hoinăream, în toiul nopţii, pe străzile oraşului? De ce-mi plăceau ulițele dosnice, pe jumătate cufundate în întuneric, amurgurile, nopţile reci de iarnă, oamenii pe jumătate fantomatici care abia se desluşeau la lumina palidă a lămpilor de pe străzi, peisajele şi pustietatea zonelor pavate cu piatră cubică, pe care toată lumea începuse să le dea uitării, şi nu priveliştile însorite îndrăgite de turişti, care-şi găseau locul în cărţile poştale?

— Dacă nu te faci arhitect ori dacă nu pui pe picioare o afacere şi n-ai un venit, ai să devii un complexat, un stingher, asemenea acelor bieţi artişti turci care sunt la mâna celor cu cheag, a celor puternici, pricepi, băiete? Ştii şi tu că nimeni în ţara asta nu se poate întreţine din ceea ce pictează. Ai să duci o viaţă de câine, ai să fii disprețuit, umilit, ai să fii bântuit toată viaţa de complexe, de anxietăţi şi susceptibilităţi. Oare lucrurile de genul ăsta sunt pe potriva unui băiat ca tine, deştept, frumos şi plin de viaţă?

„Când am să ajung în Beşiktaş, n-am să iau maxi-taxiul, ci am să merg pe jos până la stadion, de-a lungul zidului împrejmuitor de la Palatul Dolmabahçe", plănuiam eu în minte. Îmi plăcea să merg noaptea pe după platanii care se înşirau de-a lungul vechiului zid al palatului, gros, înnegrit de vreme, cu pietrele acoperite de muşchi, care avea cel puţin douăzeci de metri înălţime. Dacă odată ajuns la Dolmabahçe aveam să percep energia aceea care creştea în mine aidoma venei

de pe frunte, ce prindea să pulseze în clipele de mânie, aveam să urc panta în douăsprezece minute, ajungând în Taksim.

— Ce dulce erai în copilărie – mereu zâmbitor, chiar şi în cea mai proastă zi, vesel, simpatic, optimist! Toţi cei care te vedeau zâmbeau. Nu numai pentru că erai simpatic, ci şi pentru că erai un copil optimist, care nu cunoştea răul, pesimismul, care nu se plictisea niciodată, care ştia, chiar în cel mai neprielnic moment, să viseze şi să se joace fericit. N-aş putea accepta nici dacă nu ţi-aş fi mamă ca un asemenea om să ajungă un artist nefericit, amărât, la mila celor cu bani. De aceea vreau să nu te laşi iritat de vorbele mele şi să mă asculţi cu băgare de seamă.

În timp ce aveam să urc panta spre Taksim, urma să privesc în treacăt peisajul, pe jumătate cufundat în penumbră, al Galatei, scăldată în lumină, aveam să zăbovesc câteva minute

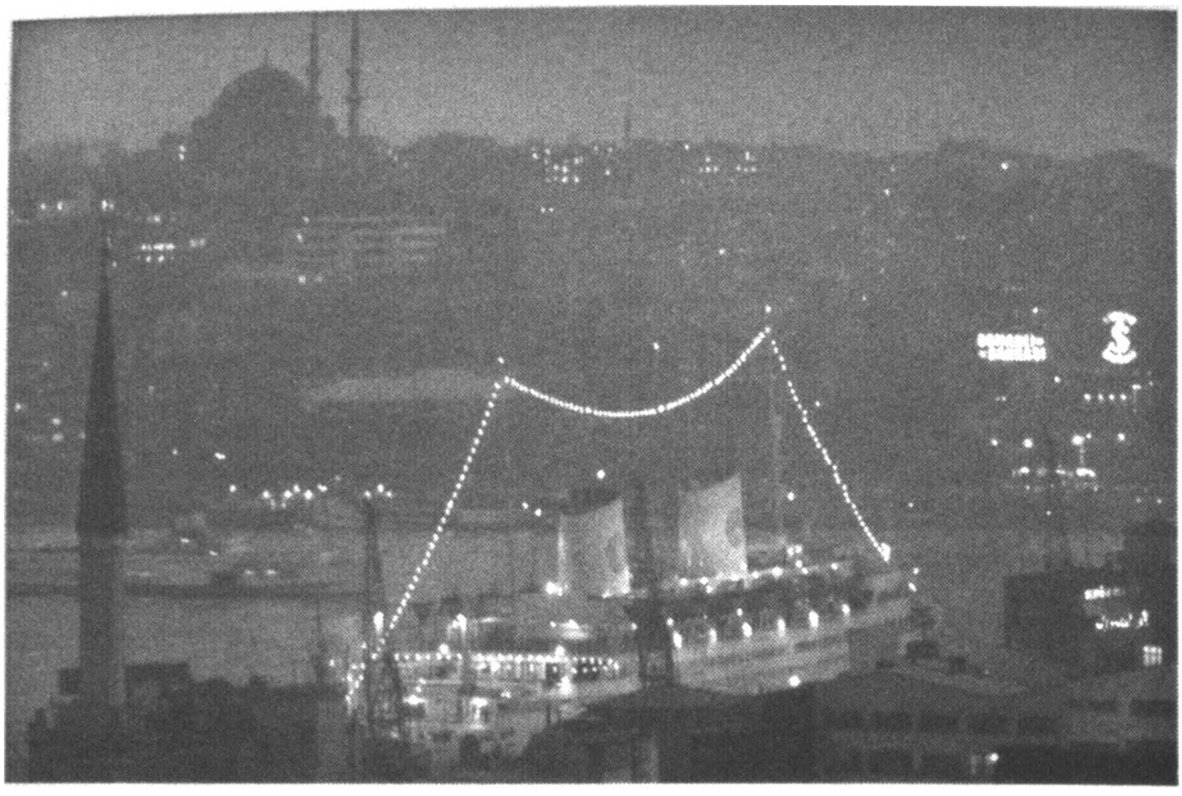

la taraba cu cărți din capătul Bulevardului Istiklal, apoi aveam să beau o bere cu votcă într-una dintre berăriile acelea care vuiau de larma televizorului deschis şi a mulțimii de oameni dinăuntru, pufăind din țigară, la fel ca toți cei de acolo (aveam să mă uit în jur ca să văd dacă nu cumva se afla prin preajmă vreun poet, vreun scriitor, vreun artist vestit), iar după aceea, când aveam să simt că le atrăsesem atenția, ca un tânăr curios, şi singur (şi cu chip de copil) ce eram, în mulțimea aceea de bărbați mustăcioşi, aveam să ies şi să mă pierd în noapte. În timp ce aveam să mă opresc din când în când, după ce urma să merg puțin pe bulevardul principal, pe ulițele lăturalnice din Beyoğlu, din Çukurcuma, din Galata, din Cihangir, contemplând lumina felinarelor de pe stradă şi a televizoarelor reflectată pe trotuarele umede, în timp ce aveam să privesc în vitrina unui magazin de vechituri, a unui frigider, folosit de o băcănie banală în chip de vitrină, sau a unei farmacii în care continua să se afle un manechin publicitar, rămas acolo de pe vremea copilăriei mele, aveam să-mi dau seama cât de fericit eram, de fapt. Furia năucitoare, plăcută şi naivă pe care o încercam în timp ce o ascultam pe mama urma să se transforme, după o oră, în timp ce aveam să păşesc, zgribulit, pe ulițele dosnice din Beyoğlu – sau

ce-ar fi fost dacă m-aş fi dus pe străzile lăturalnice din Üsküdar sau din Fatih? – într-o îndârjire care avea să-mi lumineze întregul viitor. Aveam să simt atunci cum străzile murdare, întunecoase şi melancolice ale oraşului se unduiau asemenea unei pelicule vechi, care îmi plăcea nespus, în capul meu uşor ameţit de bere şi de mersul îndelung şi aveam să fiu atât de fericit, încât aveam să-mi doresc să revin acasă, străbătând din nou străzile pustii, să mă aşez la masă şi să scriu sau să desenez ceva, pentru a surprinde şi a pune deoparte acele clipe minunate – era un sentiment aidoma celui pe care-l încercam când vâram în gură şi sugeam ore în şir vreun fruct sau vreo bilă care-mi plăcea foarte mult.

— Tabloul acesta de pe perete ne-a fost dăruit de Nermin şi viitorul ei soţ când ne-am căsătorit, eu şi tata. Când s-au căsătorit ei, m-am dus cu tatăl tău la vestitul pictor, spre a le cumpăra şi noi un dar. Dacă ai fi văzut cât de mult s-a bucurat cel mai renumit pictor al Turciei văzând că, în cele din urmă, îi suna cineva la uşă ca să cumpere un tablou, cât de nefiresc s-a purtat ca să-şi mascheze bucuria şi cum ne-a salutat, cu plecăciuni până la pământ, când am plecat cu tabloul, nu ţi-ai fi dorit nicidecum să devii pictor ori poet în ţara asta, băiatul meu. De aceea mă feresc să le spun acestor oameni că fiul meu a fugit de la şcoală ca să se facă pictor. Dacă persoanele acelea, despre care spui că sunt neghioabe, ar afla că te-ai lăsat de şcoală, distrugându-ţi viaţa, viitorul pentru a picta, pentru ca ele să-ţi cumpere într-o bună zi tablourile, ţi-ar achiziţiona vreo două-trei picturi, aşa, ca şi cum ţi-ar da şperţ, din plăcerea de a ne umili, pe tata şi pe mine, şi poate că le-ar fi milă de tine, prin urmare ţi-ar da parale bunicele. Dar n-au să-şi mărite niciodată fetele cu un artist. De ce crezi tu că tatăl acelei tinere drăguţe căreia i-ai făcut portretul a trimis-o în mare grabă în Elveţia, de îndată ce a aflat că era îndrăgostită de tine? Pentru a putea trăi în această ţară, printre aceşti oameni nevolnici, slabi şi ignoranţi fără a te simţi umilit, aşa cum meriţi, trebuie să-ţi ai propria afacere, să fii bogat, aşa încât să poţi sta cu fruntea sus. Bagă de seamă, dragul meu, nu abandona arhitectura, căci e păcat de tine. Uite, acel Le Corbusier despre care vorbeşti mereu, a vrut să fie pictor, dar a studiat şi arhitectura.

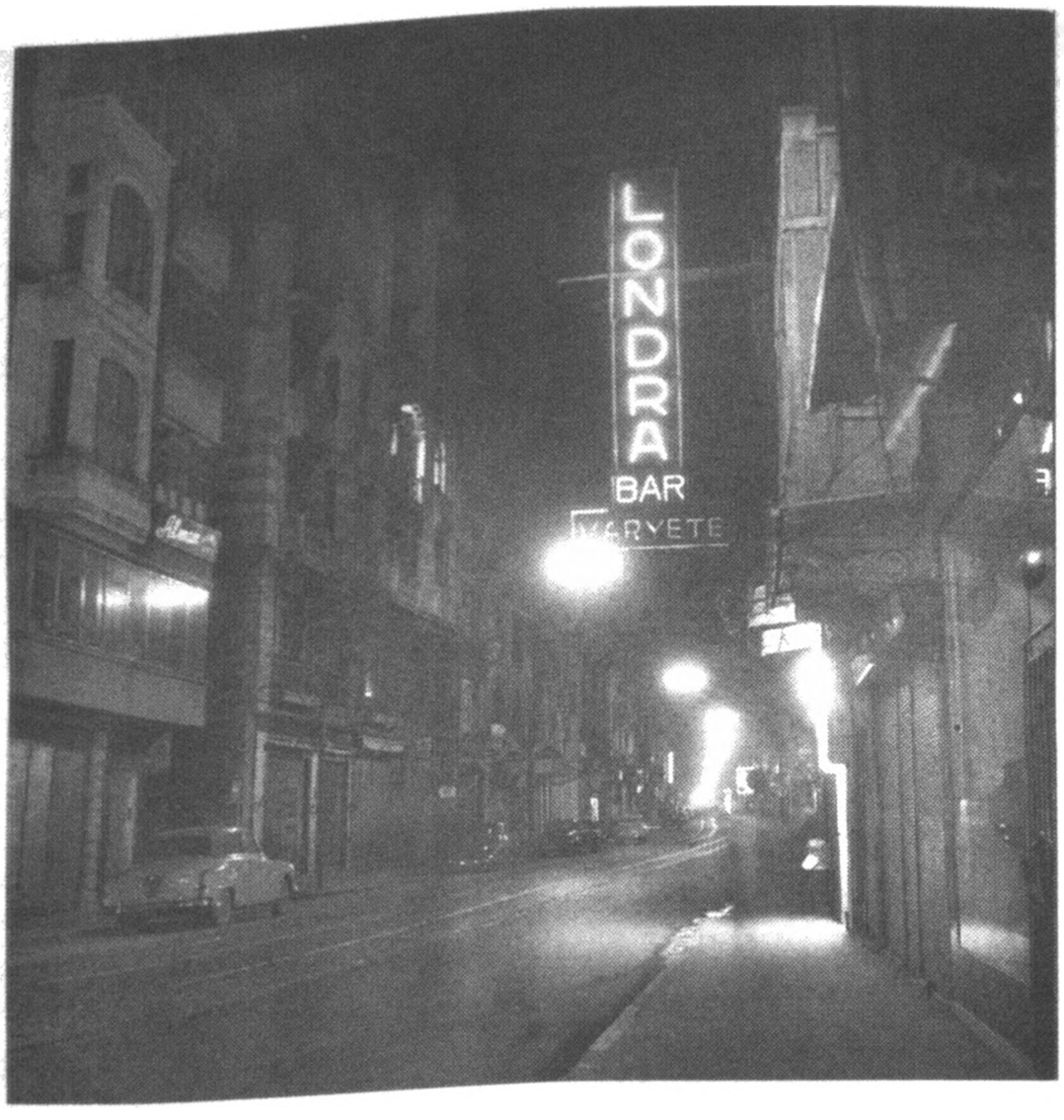

Străzile din Beyoğlu, cotloanele lui întunecate, dorința de a fugi şi sentimentele de vinovăție îmi tresăltau în minte asemenea unor lămpi cu neon. Aşa cum simțeam în unele momente de mânie şi sensibilitate excesivă, străzile pe jumătate cufundate în beznă, pe jumătate ademenitoare, murdare şi malefice ale oraşului luaseră de multă vreme locul celei de-a doua lumi, menite evadării. Ştiam că în seara aceea n-avea să mai izbucnească nici o ceartă între mine şi mama, că peste puțină vreme aveam să deschid uşa şi să evadez pe străzile acelea care-mi ofereau alinare şi că, după ce urma să hoinăresc pe ele îndelung, aveam să revin acasă şi să mă aşez la masă, pentru a extrage ceva din atmosfera şi din chimia lor.

— N-am să fiu pictor, am spus. Am să fiu scriitor.

BIBLIOTECA METROPOLITANĂ
BUCUREŞTI
Sediul Central "M. Sadoveanu"
- Comunicarea Colecțiilor -

2002-2003

Despre fotografii

Am retrăit o parte dintre emoțiile şi ezitările cu care m-am confruntat scriind această carte şi în timp ce selecționam fotografiile din cuprinsul ei. Când lucram în casa-atelierul fotografic-arhiva-muzeul din Beyoğlu în care şi-a petrecut cea mai mare parte din viață Ara Güler, cel căruia îi aparțin majoritatea fotografiilor reproduse în această carte, şi mă trezeam în fața câte unei privelişti pe care-o îndrăgeam foarte mult încă din copilărie, dar pe care între timp o uitasem (de pildă, imaginea remorcherului care-şi coboară coşul de fum la trecerea pe sub un pod, aflată la p. 352), rămâneam uluit, ezitând între nostalgia față de trecut şi uimirea provocată de stranietatea acestuia. Alteori, în timp ce priveam câte-o fotografie extraordinară, care aducea cu o amintire foarte veche pe care o revedeam adeseori în fața ochilor, aşa cum s-a întâmplat cu fotografia

de la p. 390, ce surprinde Podul Galata sub zăpadă, mă cuprindea un soi de neastâmpăr de a-mi păstra sau de a-mi aşterne în scris amintirile, care-mi reveneau în minte ca prin vis. Incredibila arhivă a lui Ara Güler, care mi-a stârnit euforia de a vedea şi beţia de a-mi aminti şi care, pe de altă parte, mi s-a părut nesfârşită, reprezintă cea mai desăvârşită memorie, conservând viaţa şi peisajele Istanbulului din 1950 până în zilele noastre. Iată mai jos lista fotografiilor lui Ara Güler care se regăsesc în această carte: 8-9, 40 jos, 43, 47, 53, 55-56, 58, 65, 66 sus, 67 jos, 68 jos (dreapta), 117, 118, 120, 122, 124, 125, 128, 131, 136, 139, 176, 218, 219, 228, 255, 279, 287, 289, 308 jos, 311, 312, 315, 320, 321, 322, 324, 327, 347, 348, 349, 351, 352, 362, 379, 390, 398, 399, 400, 427, 428, 429, 431, 433, 434, 435, 444, 449, 452, 454.

Cât despre munca de documentare desfăşurată în arhiva lui Selahattin Giz, născut în anul 1912, arhivă care se alcătuieşte din fotografiile pe care le-a realizat acesta pe străzile din Beyoğlu încă pe vremea când era elev la Liceul Galatasaray şi pe care a continuat să le realizeze mai apoi, vreme de patruzeci şi doi de ani, pentru ziarul *Cumhuriyet*, ea îmi trezea, din motive greu de desluşit, nu doar fascinaţie, ci şi sentimentul că asistam la ceva tainic. Poate pentru că şi lui Giz îi plăceau, la fel ca mie, străzile goale, pustii, precum şi imaginea Istanbulului sub zăpadă: 40, 45, 46, 54, 63 jos, 64, 66 jos, 67 jos, 68 jos (stânga), 72, 75, 76, 121, 137, 164, 173, 174, 177,178, 179, 180, 214, 215, 264, 266.

Mulţumesc Primăriei Istanbulului, care păstrează şi protejează fotografiile lui Hilmi Şahenk, un alt gazetar-fotograf, şi care mi-a permis să le reproduc în această carte: 49, 55, 56, 57, 63 sus, 78, 123, 177, 253, 262, 295, 350, 378, 389, 426, 432.

Fotografia de la p. 284, care înfăţişează Sfânta Sofia, a fost realizată în anul 1853 de către James Robertson.

La paginile 282, 286, 290 jos şi 291 m-am folosit de fotografiile Fraţilor Abdullah, care şi-au deschis un atelier de fotografie la Istanbul în ultimul pătrar al secolului al XIX-lea.

Făcând cercetări pentru această carte, am constatat că şi Max Fruchtermann, autorul de cărţi poştale, s-a folosit de unele dintre fotografiile Fraţilor Abdullah. Imaginile de la paginile 63 jos, 64, 65, 66 sus, 71, 73, 288, 289, 290 sus, 291, 305, 317, 319, 354-357 (litografii destinate cărţilor poştale şi panorame, potrivit modei timpului) sunt reproduse după cărţile poştale imprimate de acesta din urmă.

Nu ştiu cine sunt autorii fotografiilor vechi de la paginile 166, 169, 171, 198, 196, 275, 292, 315, 316, căci acestea mi-au parvenit

la mâna a doua şi, în ciuda tuturor cercetărilor pe care le-am întreprins, n-am izbutit să aflu cui aparţin.

Le mulţumesc responsabililor de la Fondation Le Corbusier pentru desenul lui Le Corbusier de la p. 51.

Gravura de la p. 60 îi aparţine lui Thomas Allom, desenul de la p. 328, lui Hoca Ali Rıza, iar „femeia în poziţie culcată" de la p. 416, lui Halil Paşa.

Gravurile de la pp. 80-81 şi 83, precum şi detaliul mărit de la p. 274 îi aparţin lui Melling.

Fotografiile de familie fac parte din arhiva mea personală; cele mai multe dintre ele au fost realizate, probabil, de tata, iar vreo două-trei, de mama sau de unchiul meu. Fotografia mea de pe copertă i se datorează lui Mehmet Rado, iar cele din cuprinsul cărţii, lui Murat Kartoğlu.

Aşa cum arătam în capitolul 28, fotografiile de la paginile 332-337, din Cihangir şi Beşiktaş, au fost realizate de mine. Astăzi mă gândesc cu plăcere la faptul că am realizat fotografia care înfăţişează panta pavată cu piatră cubică din Cihangir la vârsta de cincisprezece ani.

Le mulţumesc lui Esra Akcan şi lui Emre Ayvaz, care au citit cu atenţie această carte, formulând propuneri care mi-au fost de folos.

Indice

- Istanbul
- Indice general

Istanbul

A

Academia de Arte Frumoase: 264
Akıntiburnu: 73
Ambarlı:387
Anadoluhisarı: 319
Anna Karenina: 240
Aşiyan: 73, 74, 421
Ayazpaşa: 138

B

Babıali: 203
Bakırköy: 246
Balat: 289, 426
Balıklı: 217, 426
Bayramoğlu: 403
Bebek: 64, 65, 77, 89, 236, 379, 383, 411, 421
Beşiktaş: 72, 93, 252, 259, 330, 343, 344, 347, 412, 423, 441, 450, 457
Beyazıt: 173
Beykoz: 261, 262, 270
Beyoğlu: 30, 82, 85, 110, 136-138, 178, 211, 212, 215, 217-219, 272, 274, 275, 285, 287, 321, 324, 334, 378, 381, 382, 394, 411, 419, 440, 442, 444, 452, 454-456
Biblioteca de Stat din Beyazıt: 411
Biletul de Avion: 176
Biserica Pantocrator: 427
Bosfor: 19, 25, 34, 39, 48, 52, 54, 56, 61-66, 68-83, 87-91, 96, 98, 101, 104, 108-110, 112, 119, 126, 133, 134, 142, 143, 153, 168, 189, 194-196, 201, 234, 240-244, 251-261, 266-273, 283, 297, 312, 329, 330, 331, 333, 335, 340, 342-352, 379, 387, 389, 391, 392, 397, 400, 410, 413, 415, 421-423, 441
Bulevardul Bagdad: 404
Bulevardul Halaskârgazi: 392
Bulevardul Istiklal: 218, 276, 452
Bulevardul Rumeli: 419
Bulevardul Teşvikiye: 38, 245
Büyükada: 237
Büyükçekmece: 387
Büyükdere: 82

C

Cafeneaua Çınaraltı (Beyazıt): 77, 411
Căminul Narmanlı: 138
Centrul Cultural Francez: 276
Cibali: 326, 431
Cihangir: 8, 52, 90, 105, 108-110, 112, 136, 226, 252, 254, 264, 330, 334, 337, 339, 358, 408-414, 417-419, 427, 444, 452, 457
Cimitirul din Beyoğlu: 265
Cinematograful And (Göztepe): 199
Cinematograful Saray: 30
Cişmeaua din Tophane: 91
Conacul sadrazamului Halil Rifat Paşa: 37
Consulatul Franței: 410
Cornul de Aur: 61, 176, 177, 188, 189, 265, 287, 314, 346, 427, 430, 433, 434, 436, 437, 438

Ç

Çamlıca: 237
Çubuklu: 261
Çukurcuma: 452

D

Debarcaderul din Kabataş: 198
Defterdarburnu: 82
Dolmabahçe: 37, 312, 348, 415, 450

E

Edirnekapı: 173
Eminönü: 189, 190
Emirgân: 77, 261, 267, 379
Erenköy: 101, 383
Eyüp: 91, 124, 189, 432, 436, 438

F

Fanar (Fener): 217, 289, 431
Fatih: 52, 74, 453
Fenerbahçe: 348
Feriköy: 426
Fındıklı: 330

G

Galata: 52, 124, 136, 275, 285, 287, 358, 359, 393, 452
Galatasaray: 425
Göksu: 19, 64
Göztepe: 194, 199, 203

H

Hamamul lui Ibrahim Paşa: 128
Harbiye: 13, 43, 383, 392, 411
Hasköy: 434
Haydarpaşa: 176, 255, 270
Heybeliada: 18, 61, 104
Hipodromul(At Meydanı): 94, 284
Hotelul Hilton Istanbul: 242, 298, 413, 416
Hotelul Imperial (Tepebaşı): 212

I

Istinye: 76, 101, 262, 379

K

Kadıköy: 121
Kandilli: 64, 94, 421
Kanlıca: 64, 261
Karaköy: 121, 178, 189
Kasımpaşa: 426
Kocamustafapaşa: 307, 426
Kurtuluş: 426
Kuruceşme: 82, 237
Küçüksu: 64

L

Langa: 12
Lăcaşul Mevlevi din Galata: 275, 285
Liceul de Fete Akşam (Nişantaşı): 44
Liceul Galatasaray: 456
Liceul Terakki (Şişli): 37, 246

M

Maçka: 45, 274, 383
Mecidiyeköy: 392, 446
Mica Sfânta Sofia: 427
Moda: 12
Moscheea Beyazıt: 213, 285, 318
Moscheea Cihangir: 254
Moscheea Fatih: 426, 431
Moscheea Sultanahmet: 285
Moscheea Süleymaniye: 285, 318, 393, 412, 435
Moscheea Yavuz Sultan Selim: 318
Moscheile sultanale: 318
Muzeul de Pictură şi Sculptură: 412, 414, 415, 418

N

Nişantaşı: 8, 28, 37, 40, 45, 65, 105, 112, 138, 148, 156, 162, 163, 227, 241, 245, 252, 383, 388, 392, 393, 402, 411, 427

Notre Dame de Sion: 408, 411, 420, 422
Nuruosmaniye: 412

O

Ortaköy: 82, 217, 379
Osmanbey: 43

P

Palatul din Beşiktaş: 83
Palatul Ibrahim Paşa: 188
Palatul Topkapı: 37, 90, 284, 313, 330, 360, 435
Pangaltı: 392
Parcul Gülhane: 124
Parcul Maçka: 402
Pera: 82, 90, 142, 145, 321, 323, 425
Piaţa Beyazıt: 411
Piaţa Sultanahmet: 94, 188
Piaţa Taksim: 19, 45, 76, 137, 217, 275, 276, 353, 378, 383, 392, 393, 411, 413, 419, 425, 426, 429, 440, 451
Piaţa Tünel: 285
Podul Fatih: 271
Podul Galata: 45, 57, 120, 124, 189, 287, 295, 301, 346, 349, 388, 429, 433, 456
Podul peste Bosfor: 271, 272
Prăvălia lui Alaaddin: 44, 183, 220

R

Reşedinţa Valiului: 162
Robert Kolej: 72, 338, 373, 383, 384, 386, 395, 419
Rumelihisarı: 64, 70, 74, 75, 216, 262, 271, 319, 346, 379
Rüstempaşa (cartierul): 326

S

Samatya: 217, 289
Sarayburnu: 285, 330, 331
Sarıyer: 72, 437
Satele de pe Bosfor: 346, 379
Serencebey: 259, 330, 343
Sfânta Sofia: 214, 285, 313, 314, 318, 346, 456
Sivriada: 305
Spitalul Francez: 276
Suadiye: 383

Ş

Şantierul naval din Hasköy: 437
Şişli: 22, 37, 246, 383, 392, 393

T

Talimhane: 392, 393
Tarabya: 63, 89, 260, 272
Tarlabaşı: 334, 427
Taşkışla: 411, 425, 440
Târgul Anticarilor (Sahaflar Çarşısı): 213, 411
Tepebaşı: 52, 393, 425
Topağacı: 392
Tophane: 90, 91, 95
Turnul Fecioarei: 90, 255, 330, 333, 346
Tünel: 45, 138, 275

U

Unkapanı: 287
Urcuşul Karyağdı: 189

Ü

Üsküdar: 52, 90, 123, 283, 330, 344, 426, 453

V

Vezneciler: 411
Vila Sabihei Sultan: 264

Y

Yeniköy: 261, 270
Yıldız: 37, 274
Yüksekkaldırım: 378

Z

Zeyrek: 52, 412, 430

Indice general

A

Abbas Hilmi Paşa (kediv): 437
Abdülhamit (sultan): 38, 39, 165, 167, 189, 206, 245, 305, 309
Abdülmecit (sultan): 278, 284, 293, 294
Abdülmecit (prinţul): 418
Abu-Talib: 114
Adana: 238
Adunarea Deputaţilor din Imperiul Otoman: 264
Ahmed Orfanul, frumosul vânzător de haine vechi: 198
Ahmet al III-lea: 189
Ahmet Rasim: 3, 128, 156, 165, 167-171, 205, 206, 309
Ahmet Refik: 194, 195, 205
Akşam (ziarul): 236
Alb-negru: 19, 30, 45-52, 54, 56-59, 61, 81, 88, 104, 110, 119, 132, 133, 135, 171, 187, 189, 191, 299, 323-325, 333, 334, 431, 440
Al Doilea Război Mondial: 238, 239, 285, 307, 403
Alexandria: 276
Al-Kindi: 116, 118
Allom, Thomas: 60, 96, 457
Alus, Sermet Muhtar: 204
America: 16, 19, 20, 106, 187, 360, 374, 379, 382, 386, 388, 417
America Latină: 44
Amintiri de pe Bosfor (S. H. Eldem): 65
Anatomia melancoliei (R. Burton): 116
Andersen, Hans Christian: 111, 301
Anglia: 281, 341
Ankara: 38, 313, 394
Anna Karenina (Tolstoi): 240
Arhanghelsk: 269
Aristotel: 117
Armistiţiu: 307, 313
Art Nouveau: 16, 104
Arta japoneză: 16, 183
Artaud, Antonin: 278
Asia: 267
Asociaţia Aeronautică din Turcia: 199
Asociaţia de Prietenie Turco-Germană: 270
Atatürk: 83, 124, 145, 155, 156, 187, 195, 208, 217, 225, 296, 298, 402, 411, 415
Atena: 354
Auden, W. H.: 298
Aurélia sau Viaţa şi visul (Nerval): 278, 310
Aygaz: 175, 387
Ayverdi, Samiha: 326

B

Balcanii: 126
Baltaliman: 269
Balzac, Honoré de: 131, 285, 287
Barocul: 30
Baronul de Hübsch: 82
Bartlett, William Henry: 96
Basiret (ziarul): 170
Basmele din Dede Korkut: 28

Baudelaire, Charles: 119, 283
Bavaria: 246
Băcanul Ligor: 110
Băncile elveţiene: 249
Bătaia la tălpi. Nopţile mele (A. Rasim): 156
Beatles: 387, 404
Bedia şi frumoasa Eleni: 128
Beethoven în harem (Abdülmecit): 418
Beirut: 354, 359
Bekir (bucătarul): 93, 146-148
Bellini: 216
Benjamin, Walter: 301, 321
Biblioteca Municipală din Istanbul: 204
Bizanţul: 120, 214, 216
Blocul Ongan (Gümüşsuyu): 138
Blocul Pamuk (Nişantaşı): 8, 9, 11, 15, 17, 27, 37, 106, 112, 138, 149, 152, 162, 232, 244, 252, 388
Bonnard, Pierre: 344, 405, 410, 415
Bouilhet, Louis: 354-356, 359
Bragageria Vefa: 411
Brahms, Johannes: 340
Brazilia: 107
Brecht, Bertolt: 385
Breton, André: 278
Brockhaus (dicţionar, enciclopedie): 107
Brodsky, Joseph: 298, 299, 305
Bulevardul Rumeli: 419
Burton, Robert: 116, 117, 130

C

Cafeneaua jucătorilor de domino: 211
Cafer (frizerul): 197
Cafer Albanezul: 211
Cairo: 276, 355, 360
Calendarul Cunoaşterea, cu orele de rugăciune: 147
Cartea de călătorie (Evliya Çelebi): 208
Cartiere fără chemarea la rugăciune: 321
Cartierul Rüstempaşa: 326
Casa Buddenbrook (Th. Mann): 423
Căderea Constantinopolului: 214, 216
Călătorie în Orient (Nerval): 275, 278
Cărţile de sărbătoare: 59, 188, 199
Cârciumi şi feciori de cârciumă din Istanbulul de altădată (Koçu): 206
Cei dinafara scenei (A. H. Tanpınar): 312
Celal Bayar (preşedinte al Republicii Turcia): 217
Cerchez (caucazian): 38
Cézanne: 415
Charlot (Charlie Chaplin): 28
Chateaubriand: 276
Chatwin, Bruce: 202
Chestiunea orientală: 359
Chevrolet: 105
Chinezi: 163
Cinci oraşe (Tanpınar): 263, 292
Cinematograful Konak, „Conacul" (Nişantaşı): 233
Cinematograful Saray, „Seraiul": 30
Cipru: 162, 217, 276
Clar de lună pe Bosfor (A. Ş. Hisar): 70, 71
Clarvăzătorul Ali Efendi: 170, 171
Coleridge, Samuel Taylor: 141, 437
Colon, Jenny: 76
Conacul Cancelarului-şef (al Palatului) Faik Bey (Nişantaşı): 37, 38
Conacul sadrazamului Halil Rifat Paşa: 37
Conacul şahzadelei Yusuf Izzeddin Paşa: 37
Conrad, Joseph: 11
Constantinople (Gautier): 119, 281
Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor (Allom): 96
Constantinopoli (Amicis): 281

Constituția: 305
Coranul: 114
Corbul (E. A. Poe): 141
Coreea de Nord: 12
Creedence Clearwater Revival: 267
Crima din Dolapdere: 211
Crima din Salacak: 61, 62
Cuba: 269
Cucerirea (Constantinopolului): 214-216
Cultura persană: 28, 230
Cumhuriyet (ziar): 191, 456

D

Danemarca: 82
Dante: 278
De Amicis, Edmondo: 282, 357, 395
Constantinopoli: 281
Decadenții: 119, 168
Delacroix, Eugène: 119
De la Osman Gazi la Atatürk : Panorama celor 600 de ani de istorie otomană (R. E. Koçu): 187, 208
Delhi: 126
Demonii (Dostoievski): 423
Dervișii Rufai: 283, 295, 303
Despre foloasele și prejudiciile pe care istoria le aduce vieții (Nietzsche): 209
Dickens, Charles: 111
Dicționar de idei primite de-a gata (Flaubert): 361
Din Rusia, cu dragoste (Ian Fleming): 381
Dispute de familie pentru bunuri și proprietăți: 244
Dodge (marcă de mașină): 220
Dodge, model 1952: 77, 98
Doğan Kardeş (revista): 111
Dostoievski: 127, 436
Douăzeci de mii de leghe sub mări (J. Verne): 30
Du Camp, Maxime: 288, 301, 354
Dufy, Raoul: 330, 352
Dunărea: 56
Dylan, Bob: 404

E

Echipe de filmare: 48, 110
Educația sentimentală (Flaubert): 352
Egipt: 84, 276, 355, 356
Eldem, Sedad Hakkı: 65, 264
Elogiu umbrelor (J. Tanizaki): 321
Éluard, Paul: 278
Elveția: 127, 244, 414, 420, 422, 453
Emine Hanım: 106
Enciclopedia descoperirilor și a invențiilor: 111-112, 367
Enciclopedia Hayat: 187
Enciclopedia Istanbulului: 136, 187, 191, 196, 197, 200-204, 209-213, 325
Encyclopedia Britannica: 420
Ergin, Osman Nuri: 204
Esma Hanım: 22, 33, 98, 222-224, 227
Ester Kira: 190
Europa: 8, 17, 18, 57, 86, 116, 126, 240, 242, 297, 308, 343, 345, 360, 361, 371, 382, 413, 415, 447, 448
Euryali (șlep grecesc): 270
Evliya Çelebi: 208
Eyice, Semavi: 202-204

F

Facultatea de Arhitectură (Universitatea Tehnică din Istanbul): 408, 423, 425, 426, 440, 444
Familia Uğurlu: 326
Familie din Konya: 272
Farfuriile de Iznik: 343
Faulkner, William: 403
Făpturi ciudate (Zekeriya din Kazvin): 208
Fătălăii (Koçu): 206
Felek, Burhan: 171
Femeie în poziție culcată (Halil Paşa): 416

Fi'l-Hüzn (Ibn Sina / Avicenna): 116
Filosofia compoziției (E. A. Poe): 141
Flandin, Eugène: 96
Flaubert, Gustave: 11, 38, 132, 282, 288, 294, 304, 352-357, 359-361, 450
Dicționar de idei primite de-a gata: 361
Educația sentimentală: 352
Harel-Bey: 356
Foiletonist al orașului: 164, 165, 169, 205, 300
Fondation Le Corbusier: 457
Ford Taunus, model 1966: 387
Fortăreața albă (O. Pamuk): 94
Fotografii de familie: 18-20, 22, 28, 98, 457
Franța: 38, 39, 86, 96, 140, 168, 281, 296, 330, 332, 410, 450
Fratele mai mare (Şevket Pamuk): 8, 13, 15, 17, 19-25, 27, 30, 31, 36, 42, 44, 62, 74, 77, 97, 98, 100-105, 112, 147-150, 152, 160, 162, 163, 220, 231, 242, 246, 251, 252, 254, 256, 363-365, 367, 368, 370, 371, 373, 376, 402, 442
Frații Abdullah: 456
Freud, Sigmund: 403
Friedrich, Karl (Mare Duce): 82
Fruchtermann, Max: 306, 456
„Fuga din Bizanț" (Brodsky): 298

G

Gara Saint-Lazare (Monet): 352
Gauguin, Paul: 447,
Gautier, Théophile: 92, 119, 139, 140, 263, 265, 281-288, 290-294, 299, 303, 307, 309, 311, 315, 346, 395
Gândirea islamului clasic: 116, 118
Gide, André: 139, 296, 298, 304
Giz, Selahattin: 456
Goethe în harem (Abdülmecit): 418
Goya: 29, 382
Gördes: 18
Graiul turc din Istanbul: 346
Grande Rue de Péra: 275
Greene, Graham: 419
Gruzin: 295
Güler, Ara: 48, 324, 455, 456
Istanbulul dispărut: 324
Gül-Peri: 236

H

Hadija (soția Profetului Muhammad): 114
Halil Paşa: 416-419, 457
Femeie în poziție culcată: 416
Harem: 18, 87, 88, 90, 149, 245, 294, 297, 298, 301, 304, 308, 326, 402, 418
Hatice Sultan: 82-86, 90
Hayat (revista): 111
Hayırsızada: 175
Hayrettin Paşa Tunisianul: 38, 39
Hazine-i Evrak: 194
Hessel, Franz: 301
Plimbări prin Berlin: 301
Hipodromul: 94
Hisar, Abdülhak Şinasi: 70, 71, 73, 76, 136, 138-140, 142, 143, 167, 261, 278
Clar de lună pe Bosfor: 70, 71
Istanbul: 278
Vilele de pe Bosfor: 70
Hoca Ali Rıza: 323, 457
Hollywood: 48, 233, 382
Hugo, Victor: 140, 170, 177, 276, 281, 285
Les orientales: 285
Huzur (Tanpınar): 132, 134
Hürriyet (ziarul): 123, 243
Hüseyin Bey (primar – unul dintre superintendenții breslelor și piețelor din Istanbulul de altădată): 189

I

Iarna-primăvara-vara la Istanbul: 10, 46, 47, 50, 52, 56, 72, 73

Ibn Sina: 116
Fi'l-Hüzn: 116
Ienicerii: 198, 303, 305
Ierusalim: 355
Imaginea Istanbulului: 142, 283, 456
Impozitul pe avere: 238
Impresioniştii turci: 330, 400
Incidentele din 6-7 septembrie: 238
Independenţa (tanc petrolier românesc): 270
India: 110
Internatul Konya: 13
Islamul politic: 230
Islanda: 298
Ismail Efendi (portarul): 101, 376
Istanbul (Yahya Kemal – A. Ş. Hisar – A. H. Tanpınar): 278
Istanbulul dispărut (A. Güler): 324
Istanbulul turcesc (ilustraţie): 314
Istanbulul turcesc (Tanpınar): 313
Istanbulul turcesc (Yahya Kemal): 313
Istoria Turciei (Lamartine): 293
Iş Bankası: 42
Italia: 12, 347
Izmir: 18, 276

Î

Întoarcerea flaneurului (W. Benjamin): 301

J

Jones, Tom: 387
Junii Turci: 206

K

Kamer Hanım (soţia portarului): 149
Kara Mehmet Paşa: 190
Karagöz (teatru de umbre): 104, 277, 283, 326
Kavafis: 63
Kıvanç, Halit: 365
Klein, Melanie: 204
Koç, Vehbi: 239
Koçu, Reşat Ekrem: 135, 136, 138, 187, 190-196, 198-210, 212, 213, 215, 322, 325, 436
Cârciumi şi feciori de cârciumă din Istanbulul de altădată: 206
De la Osman Gazi la Atatürk : Panorama celor 600 de ani de istorie otomană: 187, 208
Enciclopedia Istanbulului: 136, 187, 191, 196, 197, 200-204, 209-213, 325
Fătălăii: 206
Păţanii la Istanbul în numele dragostei: 206
Kubilay (martir al Revoluţiei): 229

L

La colţ (A. K. Tecer): 326
Lamartine: 58, 276, 293, 314
Istoria Turciei: 293
Laurel şi Hardy: 28
Le Corbusier: 51, 314, 453
Leger: 415
Le Matin (ziar francez): 175
Les Orientales (V. Hugo): 285
Lévi-Strauss, Claude: 126, 129
Tristes Tropiques, „Tropice triste": 126
Liban: 355
Librăria Hachette (Haşet): 137
Liceul German: 107
Liceul Işık: 37, 156, 376
L'Illustration: 441
Linia de autobuz Taksim-Emirgân: 65
Liniile Orăşeneşti: 67
Literatura iraniană clasică: 28
Londra: 240
Lord Byron: 355
L'Orient (E. Flandin): 96
Loti, Pierre: 296, 297, 438
Lovitură de stat militară: 58, 106, 230

M

Madam Upola: 189
Madonna Lili: 271
Mahmut al II-lea: 37, 264, 305
Mahmut Şevket Paşa: 39
Mallarmé: 138, 140
Mann, Thomas: 403, 436
Casa Buddenbrook: 423
Manisa: 18
Marea Marmara: 258, 268, 270, 313
Marea Mediterană: 345
Marea Neagră: 56, 89, 246, 251, 252, 361, 393
Marele cutremur din 1894: 291
Marinarul Dobrilovitch: 198
Matisse, Henri: 101, 330, 344, 415
Matrakçı Nasuh: 59
Mătuşa Neriman: 101
Melancolia ruinelor: 141, 307, 315
Melling, Antoine-Ignace: 59, 65, 80-84, 86-90, 92-96, 106, 261, 274, 275, 331, 395, 457
Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore: 81
Menderes, Adnan (prim-ministru): 106, 155, 217
Mercedes: 383, 404
Mevlana (Mawlana): 229
Mevlevi (Mawlawi): 229, 275, 276, 285, 304
Mickey Mouse (W. Disney): 29
Milano: 241, 282
Miniatura iraniană: 59, 89
Miniaturile islamice: 90
Miniaturist safavid: 108
Miniaturiştii otomani: 59
Mirialem Ahmet Ağa: 197
Modernizare: 41, 58, 143, 157, 172, 206, 208, 225, 228, 263, 323
Monet, Claude: 72, 352
Gara Saint-Lazare / La Gare Saint-Lazare: 352
Monstrul din Salacak: 61
Montaigne, Michel de: 132, 134
Moscheile sultanale: 318
Mustafa (prinţ / şahzadea): 188
Muzeul Frick: 239
Muzeul Prado: 29

N

Nabokov, Vladimir: 11, 141
Naipaul: 11
Namık Kemal: 170
Napoleon: 34, 84
NATO: 217
Neputinţa: 42, 115, 129, 132, 135, 168, 201, 210, 320, 373, 420, 436
Nero: 263
Nerval, Gérard de: 58, 129, 130, 274-285, 287, 292-295, 307, 309-311, 322, 353-355, 357, 360, 395
Aurélia sau Viaţa şi visul: 278, 310
Călătorie în Orient / Voyage en Orient: 275, 278
New Orleans: 271
New York: 216, 239
Nietzsche: 209
Despre foloasele şi prejudiciile pe care istoria le aduce vieţii: 209
Nimetullah (iaht):437
Novorosisk: 269

O

O călătorie la Cythera (Baudelaire): 283
Occidentalizare: 16, 41, 58, 145, 169, 188, 208, 241, 294, 296, 301, 302, 315, 324, 394
O mie şi una de nopţi: 96, 111, 279, 322
Opel Record, model 1959: 103
„O plimbare prin cartierele de la periferie" (Tanpınar): 308
Orhan Kemal: 326
Orientalism (E. Said): 360
Orientul Mijlociu: 283, 307
Osman al II-lea: 189

Ö

Öz, Vahi: 110

P

Pamuk, Orhan
7 ani: 181, 340
8 ani: 260, 376
10 ani: 185, 326
10-12 ani: 254, 339, 365
12 ani: 235
13-14 ani: 374
15 ani: 49, 328, 329, 457
16 ani: 49, 337
16-17 ani: 340
16-18 ani: 396, 399, 400
19 ani: 408
35 de ani: 135
Anii de gimnaziu: 29, 234, 375, 376
Anii de liceu: 159, 259, 373, 376, 377, 379, 387, 396
Arhitectura: 150, 387, 403, 408, 417, 423-426, 435, 440, 444, 448, 453
Ataşamentul faţă de un loc: 112, 114
Atelierul/apartamentul din Cihangir: 337, 408, 410, 419
Atelierul meu: 404-406, 423, 424
Cea de-a doua lume: 30, 32-35, 113, 185, 186, 252, 331, 372, 400, 435, 437, 441, 454
Celălalt Orhan: 8-11, 230, 252, 253, 302
Certurile dintre părinţi: 8, 29, 104, 112, 405, 448
Copilăria: 13, 21, 23, 26, 34, 35, 38, 41, 46, 48, 50, 51, 55, 56, 60, 68, 76, 78, 79, 94, 107, 115, 125-127, 131, 135, 142, 187, 211, 214-216, 228, 230, 231, 238, 251, 253, 257, 267, 276, 278, 285, 288, 290, 300, 309, 319, 337, 339, 373, 374, 400, 401, 409, 424, 435, 442, 446, 451, 455
Fortăreaţa albă: 94
Fotbalul: 24, 33, 36, 37, 112, 119, 126, 190, 233, 267, 365, 366, 368, 370, 379, 389, 396, 403, 421, 440
Hüzün: 114-116, 118, 119, 126, 129, 130-132, 134, 309, 310
Ipocrizia: 380, 381, 397
Jocul: 24, 100, 142, 223, 224, 251, 332, 344, 365, 366, 368, 372, 397, 424, 439
Mutările: 251, 252
Orhanii care se-nmulţeau în oglindă: 100
Plictiseala: 17, 24, 25, 30, 34, 41, 44, 77, 98, 108, 124, 147, 182, 186, 227, 332, 375, 376, 382, 384, 385, 451
Răul: 23, 24, 30, 60, 61, 372
Religia şi sentimentul de vinovăţie: 26, 113, 185, 204, 221, 222, 225-228, 230, 231-235, 260, 263, 264, 266, 375, 377, 379, 380, 395, 454
Rivalitatea-confruntările cu fratele mai mare: 24, 27, 103, 370
Sentimentul de libertate: 66, 252, 253, 371
Singurătatea: 27, 103, 233, 374, 375, 396, 423
Stilul personal: 336
Talentul pentru pictură: 181, 406, 424, 428
Paris: 7, 19, 38, 67, 70, 86, 138, 177, 237, 241, 276, 281, 312, 334, 335, 388, 447
Parnasienii: 168
Partidul Libertăţii şi Concilierii: 195
Paşabahçe (vapor): 347
Pervitich (cartograful croat de la asigurări): 136
Petar Zoranić (tanc petrolier): 261
Petit Larousse: 447

Picasso: 415
Pictura iraniană clasică: 59
Pictura otomană: 59
Piei-roşii: 28, 31
Piranesi: 91, 94, 95
Pitoresc: 301, 315-318, 321, 324, 326, 328, 438
Plimbări prin Berlin (F. Hessel): 301
Ploieşti (tanc petrolier românesc): 270
Poe, Edgar Allan: 141
Filosofia compoziţiei: 141
Corbul: 141
Poeţii cu duh Kalenderi: 208
Poeţii *divani*: 59, 198, 204, 402
Poezia *divani*: 150, 198, 204
Poezia turcă modernă: 115, 130
Portakal, Raffi: 243
Portar: 31, 41, 101, 149, 160, 227, 376, 446
Povârnişul Tavuk Uçmaz (Cihangir): 264, 409
Primăria din Istanbul: 121, 174, 178, 179, 204, 245, 456
Primul Război Mondial: 142, 175, 241, 307, 312, 313
Profetul Muhammad: 114, 231
Proust, Marcel: 70, 140

R

Rabunion (vas destinat transportului de animale sub pavilion libanez): 271
Rado, Mehmet: 457
Rado, Şevket (publicist-poet, unchi): 80, 106, 111
Rai: 89
Ramadan: 16, 21, 170, 227, 231, 277, 278, 283, 325, 440
Rastignac (eroul lui Balzac): 131
Război şi pace (Tolstoi): 423
Războiul Crimeii: 281
Războiul de Eliberare (a Turciei): 313
Războiul Rece: 217, 256, 257
Războiul ruso-turc, 1877-1878: 18, 38
Renoir: 146
Republica: 18, 41, 65, 76, 77, 140, 143, 156, 194, 225, 240, 245, 275, 298-300, 304, 313, 315
Revoluţia alfabetului: 83
Revue des Deux Mondes: 359
Rhodos: 276
Robert Kolej: 72, 338, 373, 383, 384, 386, 395, 419
Roma: 67, 91, 237
Romanticii: 119
România: 271
Rouen: 355
Rufin, Pierre (vestit orientalist, însărcinat cu afaceri al Franţei la Istanbul): 86
Rugăciunea de vineri: 284
Rugăciune rituală: 222-225, 227, 231, 284, 288, 321, 394
Rumelihisarı: 64, 70, 74, 75, 216, 262, 271, 319, 346, 379
Rusia: 259, 271, 281
Ruskin, John: 317, 318, 328
The Seven Lamps of Architecture: 317
Ruşen Eşref: 237

S

Saadet (ziarul): 165, 166
Sabancı, Sakip: 238
Safiye Sultan: 190
Said, Edward: 360
Orientalism: 360
Salonic: 217
Samatya: 217, 289
Sao Paulo: 126
Sarayburnu: 285, 330, 331
Sarıyer: 72, 437
Sartre, Jean-Paul: 306, 388, 403
Saturn devorându-l pe unul dintre fiii săi (Goya): 29

Sărbătoarea Jertfei: 21, 232
Scăpătarea familiei: 442
Schiller: 332
Scriitor, poet, om de litere (A. Rasim): 167
Scrisori despre oraş (A. Rasim): 169
Selim al III-lea: 37, 82, 83, 91
Serencebey: 259, 330, 343
Seyyid Ahmed Paşa (valiu de Erzurum): 84
Shakespeare: 385
Siberia: 361
Siria: 276
Sisley: 32
Sofu Baba (Cihangir): 226
Soliman Magnificul / Legiuitorul (sultan): 197
Sora Güzin: 123
Sotheby's: 202
Spiritul comunitar: 140, 156, 396, 399
Statul / Imperiul Otoman: 11, 25, 38, 40, 115, 130, 140, 148-150, 170, 193, 194, 208, 238, 240, 241, 259, 264, 265, 281, 297-299, 307, 310-312, 315, 371
Stendhal: 285
Strasbourg: 82
Sufism: 114, 283
Sultanii otomani: 37, 264
Sultanul Mehmet al II-lea (Bellini): 216
Sultanul Mehmet al II-lea Cuceritorul: 218
Sultanul Orhan: 443

Ş

Şadiye Sultan: 39
Şahenk, Hilmi: 295, 456
Şeherazada: 279, 282,
Şehrengiz: 197, 199, 207
Şemsettin Sami: 361
Şeyh Zafir: 39
Şirket-i Hayriye: 198, 346

T

Tanizaki, Junichiro: 321
Elogiu umbrelor: 321
Tanpınar, Ahmet Hamdi: 82, 111, 132, 134, 136-140, 142, 143, 167, 263, 264, 278-280, 283, 285, 293, 294, 307-309, 311-316, 321, 323
Cei dinafara scenei: 312
Cinci oraşe: 263, 292
Huzur: 132, 134
Istanbul: 278
Taranto: 348
Tasvir-i Efkâr (ziarul): 170
Târgul Anticarilor: 213, 411
Tecer, Ahmet Kutsi: 326
La colţ: 326
The Beauties of Bosphorus (W. H. Bartlett): 96
The New Yorker (revistă): 298
The Seven Lamps of Architecture (J. Ruskin): 317
Thoreau: 134
Tintin (Hergé): 51
Tolstoi: 340, 436,
Tommiks: 27
Trabzon: 252
Tramvai: 45, 65, 163, 171, 179, 285, 313, 324
Tramvaiul de Maçka-Tunel: 285
Tratatul de la Karlowitz: 371
Tristesse: 114, 126, 129, 132
Tristes Tropiques (C. Lévi-Strauss): 126
Tuapse (port): 261
Tuğcu, Kemalettin: 111, 326
Tunisia: 38
Turner: 352
Twain, Mark: 58, 294,

Ţ

Ţigani: 305
Ţigările Gelincik: 31

U

Uludağ: 383
Ulvi Çelebi: 197
Ulise (J. Joyce): 135
Unchiul (Aydın Pamuk): 18, 22, 98
Unchiul (Özhan Pamuk): 19, 106
Uniunea Sovietică: 256, 261
Universitatea Columbia: 216
Universitatea din Istanbul: 411
Universitatea Tehnică din Istanbul: 375, 387, 424
Utrillo: 333-337, 357
Utz (Chatwin): 202

V

Valéry: 138, 388,
Van Gogh, Vincent: 447
Vapoarele de pe Bosfor: 25, 34, 65, 73, 77, 119, 251, 252, 253, 257-263, 268, 270, 272, 345-352, 379, 397, 410, 430,
Vapoarele de pe Liniile Orăşeneşti: 54, 67, 109, 164, 253, 254, 351, 441
Vaporul Kocataş: 437
Vasul de pasageri Tarsus: 262
Varna: 252
Vartan, Sylvie: 387
Vârsta raţiunii (Sartre): 306
Veneţia: 67, 91, 277
Veneţienii: 346
Verlaine: 138, 140
Verne, Jules: 30
Douăzeci de mii de leghe sub mări: 30
Vezneciler: 411
Vian, Boris: 163
Voi scuipa pe mormintele voastre: 163
Viaţa otomanilor în veacurile trecute (A. Refik): 194
Vila Sabihei Sultan: 264
Vilele de pe Bosfor (A. Ş. Hisar): 70
Voyage en Orient (Nerval): 130
Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore: 81
Vulcanul Stromboli: 12

W

Woolf, Virginia: 403
World Harmony: 261

Y

Yahya Kemal: 70, 111, 119, 135, 138-140, 142-144, 167, 278-280, 283, 286, 293, 307, 308, 310-314, 321, 323
Cartiere fără chemarea la rugăciune: 321
Istanbul: 278
Yavuz Sultan Selim (moscheea): 318
Yeşilçam (strada): 110
Yourcenar, Marguerite: 91

Z

Zekeriya din Kazvin: 208
Zola, Émile: 140, 285

Cuprins

1. *Un alt Orhan* 7
2. *Fotografiile din întunericul casei-muzeu* 15
3. *„Eu"* 26
4. *Melancolia conacelor năruite ale paşalelor: descoperirea străzilor* 37
5. *Alb-negru* 46
6. *Descoperirea Bosforului* 62
7. *Peisajele de pe Bosfor ale lui Melling* 80
8. *Mama, tata şi dispariţiile lor de acasă* 97
9. *O altă casă: Cihangir* 105
10. *Hüzün – melankoli – tristesse* 114
11. *Cei patru scriitori, melancolici şi singuratici* 135
12. *Bunica dinspre tată* 145
13. *Neplăcerile şi plăcerile şcolii* 151
14. *Soj ep ițapiucs un* 161
15. *Ahmet Rasim şi ceilalţi foiletonişti ai oraşului* 165
16. *Nu mergeți pe stradă cu gura deschisă* 173
17. *Plăcerile picturii* 181
18. *Colecția de informații şi ciudățenii a lui Reşat Ekrem Koçu:* Enciclopedia Istanbulului 187
19. *Cucerire sau cădere: turcizarea Constantinopolului* 214
20. *Religia* 221
21. *Bogătaşii* 236
22. *Vapoarele de pe Bosfor, incendiile, scăpătarea, mutările şi celelalte urgii* 251
23. *Nerval la Istanbul: plimbări prin Beyoğlu* 274
24. *Melancolica plimbare a lui Gautier prin cartierele mărginaşe* 281
25. *Sub ochi occidentali* 293
26. *Melancolia ruinelor: Tanpınar şi Yahya Kemal prin cartierele de la periferie* 307
27. *Pitorescul cartierelor mărginaşe* 317
28. *Pictarea Istanbulului* 329
29. *Pictura şi fericirea vieții de familie* 339

30. *Fuioarele de fum ale vapoarelor de pe Bosfor* 345
31. *Flaubert la Istanbul: Orientul, Occidentul şi sifilisul* 354
32. *Fratele mai mare şi mezinul: înghionteli* 363
33. *Străin într-o şcoală străină* 373
34. *Nefericirea înseamnă să-ţi fie lehamite de tine şi de oraş* 391
35. *Prima iubire* 402
36. *Vaporul de pe Bosfor* 423
37. *O discuţie cu mama: răbdare, prudenţă, artă* 439

Despre fotografii 455
Indice 459
Istanbul 461
Indice general 464